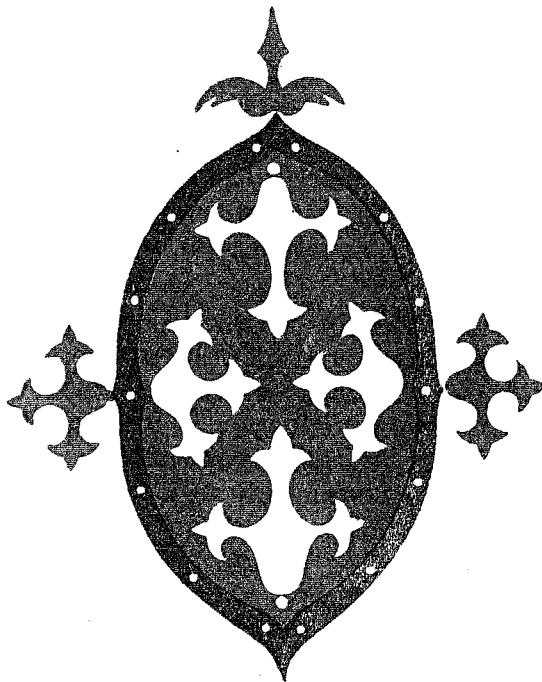

НАРТХЭР

КҮЭБЭРДЕЙ

ЭПОС

Адыгэ лъэпкъым и нарт эпосыр зи мылъкукІэ
къыдэзыгъэкІыжар гъуэгухэр ухуэнымкІэ

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм

шыІэ Къэрал предпринятэрш

Тхъэмадэр — Иемалиши М. III.

«Нартхэр» тедзэнымкІэ дэйэпкъуэгъуу къэзуващ:

«Къаббалъкъэнэрго» акционер обществэр

Генеральнэ директорыр — Хъэмыхъуэ А. Ц.

Аруан куейм шыІэ «Къэбэрдей» колхозыр

Председателыр — Тхъэзэплъ А. М.

«Нартхэр» къыдэгъэкІыжыным

и редакторыр — бзэ щІэнныгъэхэмкІэ кандидат,

КъБР-м и щІыхъ зиІэ журналист БжэныкІэ М. М.

Рецензентхэр, кізүх псалъэр къызыбгъэдэкІхэр

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм

искусствэмкІэ щІыхъ зиІэ и лэжъакІуэ КъардэнгъущI З. П.,

бзэ щІэнныгъэхэмкІэ доктор ГъутІэ. М.

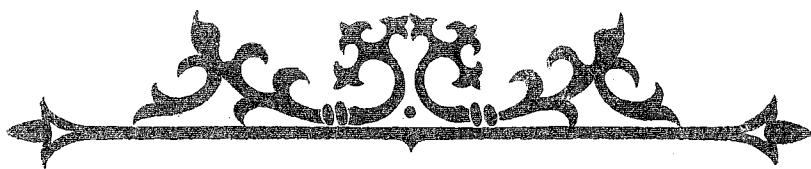
Издание 2-е, дополненное

Н 4702240500-060 без объявл.
T43(03)-95

ISBN 5-88195-147-6

© Тхылъ тедзапІэ центр
«Эль-Фа», 1995

© Тхылъ тедзапІэ компания
«Ашэмээ», 1995

Адыгэ Гуэрыйатэ

I

Ижь-ижыхъож лъандэрэ Кавказ щыналъэм щопсэу адыгэхэр. Лъэпкъ тхыдэм уриплъэжмэ, ди цыхухэм гугъуехь Іаджэрэ гуауэ куэдыщэрэ ягъэващ. Ліещыгъуэ зыбжанәкІе Къэбэрдейр джатэ ихакІе пәшІеташ къырымхъаныдзэмрэ тыркудзэмрэ. Мызэ-мытІеу Къэбэрдей щыгум лъыпсаер щагъежаш.

А лъэкъэнэ бзаджэр хъыбарыжым мыпхуэдэу къеуэтаж: «Къэбэрдейр иубыда нэужь, кърым хъаным тезыр ятрильхъаш адигэхэм. Ильэс къэс Кърым къикІырти тезырхэххэр куэдІей хъууэ Къэбэрдайм къакІуэрт. Тезыру ятын хуейм зыбжыгъэ хуагъэувауэ щыттэкъым — тезырхэххэм сыйт я нэ къыфІэнәми зыІещІагыыхъэрт, зыри къамыгъанәу зәщІакъуэрт. Бжыхъэ къэс Къэбэрдайм ирахурти Кърым яхурт зи бжыгъэр къыпхуэмы Гуэтэжын шы куэдхэр, Іещ хъушәхэр, мәл гуартәхэр. Щыхуишэ Іаджэ ягъәпшылІыну яхурт Кърым».

Нәпсым, гуләм, и щыналъэр, и цыхур хъумәжыным зэи хэкІакъым Къэбэрдейр. Тырку ерухэм хәкур яутәрт, Кърым хъан нәпсейхэр ди хәкум ильхъугъуэфІыгъуэр зәрапхъуэн я гугъеу къе-

нэцьырт. Пицхэм я нэхъыбэр хъунцIэнымрэ зэбиниймрэ къыдэхуэртэкъым. Апхуэдэу щитми, къэбердеиншхэм къахэкIаш лы Гущэр, лъепкъым и къэкIуэнур зыхуэдэ хъунум егупсысхэр. Абыхэм ящци зыт Идар и къуэ Темрыкъуэ.

Ди лъепкъым и пицдэйм иригузавэхэм, Темрыкъуи яхету, күэд щIауэ къалтыхъуэрт ныбжэгъу пэж, гузэвэгъуэм деж къадэIэпыкъуну, лей къыншрахым деж къашхъэшыжыну, бийр къатеузмэ, къадэшесыну. Апхуэдэу адигэм а зэманым ягъуэтар урыс лъепкъырц.

Арати, Кавказым ис лъепкъ псом я нэхъапэ, Къэбердейм Урысейм зыпицIаш. 1552 гъэм къышыцIэдзауэ Къэбердеймрэ Россиемрэ Гуэхурэ ныбжэгъуэгъэ быдэрэ зэхуаIэ хъуаш: илъэситху дэкири — 1557 гъэм лъеныхъуитIым зрацIылIаш воениэ — политическэ зэгурыГуэныгъэ.

Къэбердей щуудзэр мызэ-мытIэу дэIэпыкъуэгъу пэжу хүщитащ Урысейм. Ливоныдзэр Россиим къышебгъэрыкIуэм щыгъуэ, къэбердейхэр урысхэм дэшсасащ, лыгъэ яхэлъу Мильтен къалэри къаштащ. Польшэм и панхэр, швед зэрыпхъуакIуэхэр урысыцIым къышихъам къэбердейм я джатэр дагъэбзащ урыс зауэлIхэм.

Къэбердейм тыншигъуэрэ псэугъуэрэ къезымыт Персым урыс пащыхх Петр Езанэр щезэуам щыгъуи ди шууейхэр дээспэрыту зэуаш.

Ауэ 18-нэ лIэнцIыгъуэм и етIуанэ Йыхъэм Урысейм и пащыхым ди щIыпIэм къыхуйIэ щытыкIэм Гей и лъеныхъуэкIэ зихъуэжащ. Пащыхымрэ абы и блыгушцIэтхэмрэ мурад ящI я лъэр Къэбердейм щагъэбыдэну. Ди щIыналъэр Кавказ Ищхъэрэм и курыкупсэт, урыс империем дежкIэ мыхъэнэшхуэ зиIэ щIыпIэт. Хуэм-хуэмурэ Къэбердейм быдапIэхэр щаухуэу щIадзэ. Адыгэхэм ар ямыдэу, ГэцэкIэ япоув. Ауэрэ щIедзэ урыс-кавказ зауэм. ПальэкIэ ужыхыхжым, къышцIидзэжурэ а зауэр илъэсищэкIэ екIуэкIаш. ТхъэмьцIагтэу абы ди лъепкъым къыхуихъар къипхуэмыГуэтэшцIыным хуэдизщ: цыхуипцI къэсиху зыщ и хэкум къинар — адрейхэр яукIаш, уз бзаджэм ихъаш, я хэкуирахуаш, Хы ФыцIэм щIрагъэлъэфащ...

Зи лыгъэмрэ зи хабзэ щыпкъэмрэ земан блэклахэм пасэ дыдэу къышежье, зи тхыдэр тхыбзэкІэ Іуэта хъуным хущІекъуа, ауэ къалэмым ипІэ джатэ къихакІэ зэпыу имыІэу зи щхъэхуитынгъэр зыхъумэжа ди лъэпкъым дежкІэ ІуэрыІуатэр, псом хуемыдэу нарт хъыбархэр, нарт усыгъэхэр икъукІэ лъапІэш. Адыгэ цыхубэм ильес мин зыбжанэкІэ ямыгъекІуэду, зыщамыгъэгъупщэу къахъесаш «Нартхэр».

Нарт ІуэрыІуатэхэр зэрызэцхъэцыкІ щІагъуэ щымыІэу адигэ лъэпкъ псоми яІэш. Дэр нэмыцІкІэ нарт хъыбархэр щыцІэрыІуаш балъкъэрхэм, осетинхэм я деж. Нарт псысэхэм щыц ящІэр дагъистан лъэпкъхами, грузинхэм ящыц рачинцхами, мегрелхами.

Къэбэрдейхэм, шэрджэсхэм, адигейхэм я нартхэм я зэхэлъыкІэри, я зэкІэлъыкІуэкІэри, я нартыцІэхэри зыщ. Нарт ІуэрыІуатэхэм я лъапсэр икъукІэ лъэхъэнэ жыжъэм къышожъэр. Нарт уэрэдхэр нэсауэ зэфІэува эпосу плъти хъунущ.

ГъащІэм и кІуэцІкІэ цыхубзыр тепщэу щыщита лъэхъэнэм и лъэужьым деж къыщыцІедэ нарт эпосми, а матриархаткІэ зэджэ псэукІэм иузыкІэ къыкІэлъыкІуэ патриархальнэ-родовой псэукІэмкІэ еух. Патриархальнэ — родовой псэукІэм деж гъащІэм и кІуэцІкІэ тепщэу щытыр цыхухъураш, родым и нэхъыжырщ. Мис апхуэдэ псэукІэрщ адигэ нарт эпосыр нэхъ зытепсэлъыхыр.

Мы тхылъым еджэм къыгурыІуэнущ: къэбэрдэй «Нартхэм» къаІуэтэж Іуэхугъуэхэр бжым, джатэм, аркъэним, шабзэм и зэманыгъуерауэ зэрыштыры.

ДауикІ, ильес мин ІэджэкІэ къэгъуэгурыйкІуа нарт ІуэрыІуатэхэм нэгъуещІ псэукІэм и дамыгъи хэмыхуэу къэнакъым. Псалъэм папщІэ: патриархальнэ-родовой псэукІэм къыкІэлъыкІуэ рабовладельческэ псэукІэм щыц зыкъоми эпосым нэхъ иузыкІуэкІэ кІэрыпщІа хъуаш. Цыхухэр мылькукІэ щызэцхъэцыкІа, класскІэ щызэгүэкІа, «гуэншэрыкъымрэ лъахъстэн вакъэмрэ» зэбий щыхъуа лъэхъэнэми, — феодализмэм и къежъапІэм гурыІуэгъуэу топсэлъыхь «Нартхэр». «КъуийцыхкІу»,

«Щэуей» сымэ я хъыбархэм а зэнкъуэкъуныгъэр нэсауэ къагъэлъагъуэ.

Апхуэдэу щхъэ хъункIэ хъуа? Адэ, икъукIэ жыжьеу зи лъансэр къэхъея нарт псысэхэм иужкIэ къэхъуа псэукIэ, щитыкIэхэр дауэ къзыдахыфа ди зэманым къэсихункIэ? Ар апхуэдэу щIэхъуар мыращ: дэтхэнэ зы эпосми и хъэлщ «къэхъум зыригъэкIуу», зэрыхъэ зэманымкIэ «зигъэцIеращIэу», гъащIэм зэрызихъуэжым хуэдэ къабзэу езыми зихъуэжу, кIуэ пэтми, и ныбжыр хэхъуэхункIэ и купщIэр имыгъэкIуэду зэрыт гъащIэм и бзэкIэ зигъэтэмэму. Еджагъэшхуэхэм зэрыжIэмкIэ, нарт хъыбархэм, уэрэдхэм къяIуэтэж псэукIэр зэрыщиIэрэ ильэс минищым нэблэгъаш. АтIэ, жыпIэ хъунущ ар зи жыжьагъ лъэхъэнэм къышыщIэдзауэ адыгэм сый хуэдэ псэукIэ ягъеунэхуауэ щытми, нарт эпосым къызэцIикъуауэ, а псэукIэхэм я щитыкIэр мы ди зэманым къихъесауэ. Адыгэхэм я ижьрэй тхыдэм щыщ зэрыхуа летописхэм, щIым къышIагъуэтэж археологическэ хээпшихэм къыджаIэфынукъым нарт IуэрыIуатэхэм къыджаIэм хуэдиз. Абы хуабжу еIэт «Нартхэм» я мыхъэнэр.

Къэбэрдей «Нартхэр» я зэхэлтыкIэмкIэ, зытепсэлтыхь IуэхугъуэхэмкIэ гъэцIэгъуэну щытищ. Псэуныгъэм тепсэлтыхь усэхэр, псысэхэр куэдкIэ нэхъыбэц. Гъавэ зерагъэкI щIыкIэр, Iещыхъуенныр, гъущIфэцIхэр зерагъуэтыр — мис ахэрщ нартхэм я Iуэхухэр зытеухуар, зыщIэбэнныр. Шыгуартэхэр хэгъэпшиным, къэгъуэтыным хъыбар куэд теухуац. Езы нартхэм зэрахъэ лIыгъэм хуэдиз яшхэми ялъокI. IуэрыIуатэм нартыр зэригъэлтьапIэм хуэдизкIэ ишри егъэлтьапIэ. ЛIымрэ шымрэ зэпэцIихыркъым IуэрыIуатэм. Псалтьэм папщIэр, Сосрыкъуэ жырщ, абы и Iэпкълэпкъым къыпэлъэшыф джатэ Нарт Хэкум щыIэкъым, ауэ абы и куэпкъитIыр лIэптищ щIимыгъашхъуэу къэнащи, арщ зыщышынэр; бийм ар къищIэмэ, нарт лIыхъужым и куэпкъым къеуэнущ. Сосрыкъуэ и Тхъуэжьеири апхуэдэц. Ар зыщышынэ щыIэкъым, абы и Iэпкълъэпкъри жырим хуэдэу быдэц, ауэ и лIэгур щабэщи псыхъуэрыжэ ящIмэ,

мыжэфу ныджэм къытенэнкіэ мэшынэ. Нарт эпосым Лыри шыри зэхуегъадэ, лым кіерилхъэр шыми кіерелхъэ, шыми бзэ иІэу къеІуатэ.

Ар апхуэдэу щіәштыр гурыІуэгъуещ. Ижь лъандэрэ зи гъащІэр зекІуэм, бэнэним хэмикіа адигэхэм я дежкіэ шыр ныбжъэгъу пэжу щыти. Къебэрдейхэм Іәшым, псом хуэмидэжу шым, фылъагъуныгъэу хуалэр къегъэнахуэ адигэш къабзэу дунейм щыцІэрыІуэ шыфІир къизэрагъехъум.

Нартжэм я усэхэм идейнэ-художественнэ мыхъэ-нәшхуэ яІэш. Нартхэр щэныфІэш, хъэлэлш. Ахэр быдэу зэрыІыгъщ. Гузэвэгъуэм деж дэтхэнэ зими «си щхэ закъуэ» жимыІэу, псоми Гуэхур къизэдаштэ. Зылъэмикіым зылъэкІир доІэпыкъу, лей зылъисам псори къышхъэшдож. Нарт шур гъуэгуанэ техъамэ, зыхуежъам нэмису къигъазэркъым, ныбаблэкъым, тхъэусыхэрейкъым, щэн быдэш, гугъуехым щыщтэркъым, икъукіэ бэшэчш. Езы цыхубэм хъэлыфІу хэлъыр и ГуэрыІуатэм хэт лыхъужъхэм якІерилхъаш. Цыхубэм фІэфІт къышІэхъуэ и щіәблэм «нарт щэныр» зыхальхъену, «нарт лыгъэм» дэпльеину.

Псом хуэмидэжу ахэм я лыгъэр къышынахуэр Нарт Хэкум бийр къышебгъэрыкІуэм дежш. Я хэкур бийм щахъумэн папшІэ, «зи лъэ вакъэ изылъхэ псоми» Іэшэ къащтери мэув. Нартхэм псалъэжку яІэш: «Лыгъэншэу лїэшІыгъуишэ къэбгъашІэрэ лъэуужыншэу укІуэдыж нэхърэ, машІэ дыдэ къэбгъашІэрэ лїэшІыгъуишэкІэ уи лъэуужъыр мыкІуэдыжым нэхъыфІш!» Мис абы тэмэму къеІуатэ нартхэм я дуней тетыкІар, зыщІэхъуэпсыр, я гурыщІэр.

Араш нартхэм я лъэуужь мыгъущу илъэс минишым нэблэгъэхункіэ адигэхэм ар я нэхъ ГуэрыІуатэ лъапІэу къышІыздахыифар. Сыт хуэдиз гуауэ къытхуами, сый хуэдиз бэлыхъ къышыщами, цыхубэм зышигъэгъупшиакъым и нартхэр. Зышигъэгъупшиакъым, езы цыхубэм и гуашэр зыхэль ГуэрыІуатэу щитти, нартхэм я псысэхэр, нартхэм зэрахъя лыгъэхэр езы цыхубэм

и гъащIэм и гъуджэу къилтытэжырти. Аращ апхуэдизу «гъащIэ кIыхь» щIагъутар «Нартхэм».

Къэбэрдей цIыхубэм нарт хъыбархэр ауэ сытми къырабжэкI псысэу къилтытэртэкъым, атIэ а нартхэм ялэжь Гуэхугъуэхэм хилъагъуэрт езы лъэнкъыр зыщIэбэныр, зыщIэхъуэпсыр. ИкъукIэ хуабжьу зи лъэнкъыр фIыуэ зылъагъуж нартхэр, хэкур хъума хъун папщIэ псэмемблэжу Ѣытхэр, лэжыгъэм деж «зи псэрэ зи Iэрэ Ѣымысхыжхэр», бзаджэр ягъэкIуэдын папщIэ шыщхъэмымгъазэу илъхэр, фIыгъуэр цIыхум къайхъулIэн папщIэ зи псэр зытыфхэр лъэнкъым и гупсэщи, аращ нартхэр адыгэм щIагъэлъапIэр.

Къэбэрдейм и нарт хъыбархэр псысэ, таурыхъыфэу зэхэлькъым. Диным пышIа мифотворчествэкIэ зэджэ пшыналъэхэркъым нарт ГуэрыГуатэм и къарур зыгъэниныр. Нарт ГуэрыГуатэхэм заубгъу гъащIэм быдэу епха Гуэхугъуэхэм течэнджещыхъкIэрэ, дунейм и зэхэлькъикIэм тегупсысихъкIэрэ, цIыхур зэрыпсэуну ѢыкIэхэм Iэмал хуигъуэткIэрэ. «Тхъэгъэлэдж и ху нэдыр», «Нартхэм янэ гъубжэр къызэррагупсыкар», «Тхъэхэм я санэр», «Лъэншэр Хъудымрэ», адрей нарт псысэхэри зытепсэльныхъыр псэуныгъэм теухуау Ѣыт Гуэхугъуэ пыухыкIахэриц.

Къэбэрдей «Нартхэм» нэхъ лIы пашэу хэтыр Сосрыкъуэц. Адыгэхэм фIыщэу ялъагъу Сосрыкъуэ. ГуэрыГуатэ тIэкIу ищIэу щIагъуэ ухуэзэнкъым абы и лIыгъэм Ѣыщ зыгуэр къыбжимыIэфыну. Сосрыкъуэ гъащIэр, цIыхухэр фIыуэ илъагъуу эпосым къеIуатэ.

Тхъэхэм Гуашхъэмакуэ и Ѣхъэшыгу Санэхуафэ къыщызIуахащи Ѣыгум тет цIыхухэм лIыгъекIэ нэхъ цIэрыIуэр Сосрыкъуэци ар тхъэхэм ирагъэблагъэри Тхъэгъэлэдж и санэхубжьэр кърат. Сосрыкъуэ йофэ бжъэм. Тхъэхэм ираф санэм и ѢыкIэр цIыхухэм ящIэркъым. Сосрыкъуэ тхъэхэм я санэр зэрэйт кIадэр къепхъуатэри,— фэ фызэфэ фадэр цIыху цIыкIухэми я фадэ ирехъу! — жеIери, Гуашхъэмакуэ къиредзых. КIадэр Ѣытм зэрьтэхуау, зэгуоудри санэм хэлъ

жылапхъэхэр къокІри нартхэм санэху ящІыф мэхъу.

Сосрыкъуэ гъашІэр зэрильгъур, а гъашІэр абы къызэрыгурыІуэр мы хъуэхъум къеІуатэ. Мынхуэдэ хъуэхъу абы Нарт Хасэм щеІэт:

— Нартхэ я исалъэ мыкІуэду,
Нартхэ я удын мыгъущу,
Нартхэ я гуашІэ мык'утэу,
Нартхэ Іуэху къадэхъуу,
Нартхэ санэху яхъумэу,
Санэху дунейм тетыхукІэ,
ГъашІэу щыІэр яІэну
Мы хъуэхъубжъэр соІэт!

Сосрыкъуэ зыхуэлажъэр и щхъэ закъуэркым. Абы сый щыгъуи гугъу зышІигъэхъыр нартхэм — цыхухэм къазэрыщхъэпэжын лэжыгъэш, абыхэм фІыгъуэ къазэрыхуихынищ зиужь итыр. Мы ІуэрыІуатэри абы щыхъэт тохъуэ.

Гъавэм и тепще Тхъэгъэлэдж зы ху нэд нартхэм къахуегъянэ. Тхъэгъэлэдж и зы ху хъэдзэм нартшыуан из пласти къыхокІ. Тхъэгъэлэдж и ху нэдыр нартхэм гъуапльэ гуэним щахъумэ, арщхъэкІэ, а ху нэдым куэд щІауэ еще Емынэжь гъуапльэ гуэнир екъутэри, ху нэдыр едыгъу. Нартхэр мэгузавэ. Сосрыкъуэ йожъэри, и «псэм бэлхьиблыр тельу», Емынэжь а ху нэдыр къытрехыж.

Мыбы дежым Сосрыкъуэ зыхуэлажъэр нартлъэпкъырщ, цыхухэрщ. Апхуэдэ къабзэу зекІуэ ёжья нартхэр къумым къинауэ щыІэм щыгъстрисхъэм деж Сосрыкъуэ кърохъэлІэ, нартхэм ыафІэ къахуегъуэтри, ахэр щыІэм къырегъэл. А мафІэр иныжым къытрех. Гу лъытэгъуейкъыми, ІуэрыІуатэм Сосрыкъуэ къызэригъэлъагъуэмкІэ, ар насыпым и бэнакІуэш, зэфІэкІым, лыгъэм и телхъэш, цыхухэм къашхъэпэжынрыщ и гурыщІэр зэтар. АдыгэбзэмкІэ «сос» жиІэм «мывэ» жиІэу ари. Сосрыкъуэ мывэм къыхэкІаш, ар мывэм и къуэш.

Аркъудейм къегъэлъагъуэ адыгэ нартхэм я лІэужыр икъукІэ зэрыжыжъэр. Цыхухэм мывэр я Іэшэу щыщытам, гъушІфэшІхэр къыхагъэ-

ткIукIыфу щыңIадзэм щыгъуэ къежъаш Со-
срыкъуэ и псысэр. Ауэ иужыкIэ, цIыхухэр
мылъкукIэ зэшхъэшыкIа нэужь, Сосрыкъуэ и обра-
зыр, и тепльэр нэхъ куу хъуаш; класс зэхэгъэж,
класс зэныкъуэкIухэр, мылъкукIэ зэхуэмыйдены-
гъэр — рабовладельческэ общественнэ формаци-
ркъышыхъум, Сосрыкъуэ и образми социальне
мыхъэнэ иIэ хъуаш, зызыгъеудэр нартхэм абы
«жэмыхъуэрылъхури» цIеуэ фIашаш.

АпхуэдизкIэ гуапашэу цIыхубэр хущытиц Сос-
рыкъуи, ар яукIа пэтми, лIауэ ялтыйтэркъым.
Пшиналъэр мыпхуэдэу еух: «Сосрыкъуэ псэуэ
щIым зэрышIатIэ лъандэрэ гъэ къэс гъатхэр
мэгъагъэ, удзхери щIым къыхокI, Iещхэми зау-
зэшI. Езы Сосрыкъуэ и псэр хэмыхIауэ щIым
щIэлъщи мы дунеишхуэм къыхуоIэ. КъыхуоIэ
дунейм бзаджащIэу тетхэр, къуаншагъэ зезыхъэ-
хэр дунейм трихуну. Сосрыкъуэ мы дунеишхуэм
къыхуеIэху, и нэпсыр къышIеху. Кавказ къурш
лъапэхэм къышIэж псынэхэри Сосрыкъуэ и
нэпсщ.— «Сэ цIыхухэм сэбэп сащихуэмыхъу-
жыфкIэ си нэпс гуашIэхэр абыхэм сэбэп яху-
рехъу»— жеIэ абы. IуэрыIуатэм зэрыжиIэмкIэ,
Сосрыкъуэ нэхущ, дыгъэ пэлъытэш.

Къэбердей «Нартхэм» хэт лIыхъужыхъэр псори
зэмифэгъуущ, я хъэлкIэ, я щэнкIэ зэшхъэшокI,
нэхъ гъэнщIауэ, пыухыкIауэ зи лIыфэр къэнэхуа-
хэм ящыщ зыщ Бэдынокъуэ. А нартыр — зауэлIщ,
«шур зыпамыщIщ, лIыр зыпамыщIыжщ». Сыт
щыгъуи Бэдынокъуэ гурэ псэкIэ лIы быдэш,
и тепльэкIэ ябгафэш, и акылыкIэ жанышэш,
и Iуэху щIэнкIэ жыдджэриш. Бэдынокъуэ и дунейр
ехъ щIакIуэр и тепIену, уанэр и пIэшхъагъуу,
шыбгыр и шэтыру. Ар зекIуэлIщ, Нарт Хэкум
и хъумакIуэш, чынтыр и ныкъуэкъуэгъущ. Бэды-
нокъуэ и лIыгъэр хуабжью я гурыхыщ къэбэр-
дайхэм.

Бэдынокъуэ и IуэрыIуатэм къышыщIидзэкIэ
пшиналъэм абы и сабийгъуэмкIэ къыхедзэри зэуэ
узыIэпешэ, пшиналъэр зыхуэбзэрбэз сабийр
лIыгъэрзехъэ зэрыхъунум занщIэу гу лъотэ.
Бэдынокъуэ и анэм «гушэ уэрэду» и къуэм

трыжиер плъыте хъунущ къэбэрдейхэм я Гуэрыуатэм и зы нэхъыфI дыдэу. И анэм Бэдынокъуэ гушэм хэлтым жыреIэ:

Узыдэшэс дыщэ джатэ зыдэпхьщ,
Ущепсых жылэ бий бгъэубзэш.
Уэ уи лъэшщыбзэри щыбыуэш,
Уэ уи ихь макъри щэдзыгъуэш,
Дзэм и щыхъэкГуэри уи джатэш,
Уи джатэ уэкГэри зымы памышI,
Уи гъашIэм бэр щолъэIу!

Бэдынокъуэ Гэдэбш, щхъэшщытхъукъым, нахуэш, бийм пэцГэувэми хъэрэммыгъэрэ гъэпцГагъэрэ зэrimыхъэу къару къабзэкIэ хегъашIэ. Щытхъу къыжыраIэуи фIэфIкъым. Езы Бэдынокъуэ и щхъэм щхъэкIэ мыр жеIэж:

СыешхакГуэ ефакГуэкъым,
СылэгъунакГуэ щауэкъым,
Нарт щауэгъу солтыхъуэ,
Ем сырильыхъуакГуэш,
Фым сырилещакГуэш.

Адыгэхэм я дежкIэ Бэдынокъуэ «щапхъэ зытрах лыгуэ» щытиш.

Батэрэз и Гуэрыуатэм зы едзыгъуэ хэтш мы тхылтым еджэм гу лъитэн хуейуэ. Тхъэпэлъытэ Пэкъуэ нартхэм я мафIэр къатрех. Нарт жъэгухэр мафIэншэу къонэ. Нэсрэн ЖъакIэ макГуэр Пэкъуэ деж мафIэр къытихыжыну, арщхъэкIэ Пэкъуэр абы къытокГуэри лыжьыр Гуашхъэмахуэ и щхъэшыгум тхъэ гъущI кIапсэкIэ трепхэ. Я тхъэмадэ Нэсрэн ЖъакIэ къыщимыгъээжым, нартхэр зэцГошасэри Пэкъуэ езэуэну йожье. Пэкъуэ зыхъумэ бгъэжьыр нартхэм къатолъятаэ. Бгъэжым и дамэмкIэ дыгъэр щIехъумэ. Дунейр кIыфI мэхъу, нартхэм зыри яльагъужыркъым. А кIыфIым къыхипхъуэтыхIуэрэ нартхэр зырызыхэурэ зэтреукIэ бгъэжым.

Нарт хэкум ар гуауэшхуэу илтүу Батэрэз зэхех. ЗызэцГеузадэри йожье Пэкъуэ езэуэну. Гуашхъэмахуэ тес тхъэпэлъытэ Пэкъуэм зыхуегъязэ Батэрэзи, мыр жреIэ:

Хъэхъей, тхъэпэлъытэ нэнцIу Пэкъуэ и къуэжь,
Къуэжь — бгыжъхэр зи гъэпшкIупIэ,
БийкIэ къэувынкIэ дзыихъ къитхуэзымыщI,
Нартхэ ящIа мафIэр жъэгум пэрызыхъ,
Зи лъэр ди нарт хэкум тхъэм иригъэхын,
Ди Нэрэн ЖъакIэр схыжыну сыкъэсащ,
Сэ Нарт Хэкужым, зэгъящIэ, сыкъокI,
Бгышхъэм темыкI бгъэжыр, улIым къэутIыши.

Тхъэпэлъытэ Пэкъуэ щымышынэу ар жиIа нэужь, бгъэжыр къольри нарт хахуэм зыкъыредз. Дунейр кIыфI мэхъу, арщхъэкIэ Батэрэз шабзэкIэ бгъэжым и дамэр пхеудри абыкIэ къипсэ дыгъэбзийм Батэрэзыр къеѓтэнэху. Батэрэз бгъэм токIуэ. Ар Пэкъуэ щилъагъукIэ, маштэри Iуашхъемахуэ и щхъэшыгур ебгынэ.

Батэрэз нартхэм я нэхъыжыфI Нэрэн ЖъакIэр къешэж, я мафIэри къехыыж.

Тхылтым еджэм, дауи, гу лъитэнущ а едзыгъуэр грекхэм я мифологием хэт Прометей зэрещхым. И зэхэлъыкIэкIи, и купщIэмкIи а едзыгъуэр тэмэму тохуэ Прометейм. Къэбэрдейхэм я Нэрэн ЖъакIэм ешхъ адрей Кавказ лъэпкъхэм яIещ: грузинхэр, осетинхэр ди Нэрэн ЖъакIэм хуэдэ я лыхъужым зэрежэр Амираниц, армянхэр Шидарщ, абхазхэмрэ шапсыгъхэмрэ Джадалщ.

Тхыдэм къеIуетэж адыгэхэр ижь — ижыиж лъандэрэ грекхэм я цIыхугъэу зэрышытар, грекхэм колониеу Кавказыр зэралыгъяар. Ар уигу къэбгъэкIыжу щытмэ, абы нэмшцIки езы грек тхакIуэхэм Прометей щырапха щыпIэу Кавказыр къызэрагъэлъагъуэр абы щыбгъужмэ, нахуэ къохъу а лыхъужь тхъэм ебэнир Кавказым ис лъэпкъхэм зэрайр, а псысэр ди щыпIэм грекхэм зэрырахар.

Къэбэрдей нарт эпосым едзыгъуэ куэд хэтщ нарт лыхъужыхэр тхъэхэм щыпэшIэувэ. Нарт IуэрыIуатэхэр щызэфIэувэм щыгъуэ адигэм яIа динир мэжусийкIэ зэджэ, тхъэ куэд зыхэт динт.

ХъэкIэкхъуэкIэхэм, мэххэм я тхъэр Мэзытхъэт, гъавэм, къэкIыгъэм я тхъэр Тхъэгъэлэджт,

Іәщым — Амыцт, унагъуэм — Созырәшт, ІәщІагъэм — Лъэпшт, псыхэм — Псытхъэгуашт, цыхупсэм — Псатхъэт, мафІэм — Щыблэт. А тхъэкъомым я щхъэжыр Тхъэшхуэрт.

Къэбэрдей нарт ІуэрыІуатхэм мызэ — мытІэу цыху цыкІухэр тхъэхэм щобэн. Тхъэхэм ебеныххэм яшыщиц Батэрэз, Сосрыкъуэ, Уэзырмэс. Батэрэз мыздыхэу жеіэ:

Тхъэхэм щхъэшэ хуэтшІащи,
Иджы нартхэм езы тхъэхэм
Щхъэшэ дэ къытхуаштІми хъунц.

ІуэрыІуатэм къызэрхэшымкІэ, дунейм и къэхъу — къащІехэм ижьрей цыхур игъэдзыхэрт, дзыхэ щхъэкІэ, хуэм — хуемурэ и акъылымрэ и къарумрэ къызэрхакІэ, абы дунейм и къэхъукашІехэр зыгуригъэІуену, къигъэІесэну иужь ит зэпьитт. Къэбэрдей «Нартхэм» я едзыгъуэ къомым ар къагъэнэхуэж.

Лъэпкъ куэдым таурыхъэрэ хъыбаррэ, псысэрэ уэрэдрэ яІэш мафІэм, гъущІым, гъукІэм теухуауэ. ГъукІэнэры япэ къежья ІәщІагъэш. Лъэпш гъукІехэм я тепшэш, я щхъэш. Нарт ІуэрыІуатэм ар къызэригъэльгъуэмкІэ, хуабжьу гурыхьш, теплъафІэш, лэжъакІуэлІш, губзыгъэш. Лъэпш яхуещІ нартхэм джати, шабзи, мэІухуи, бжыи. Арш нарт лъэпкъыр Іәшэ — фащэкІэ зыузэдыр. Ауэ, Іәшэ — фащэм нэмышцІкІэ, Лъэпш нартхэм яхуещІ ахэр зэрылэжъэну Іэмэпсымэхэри. Япэ дыдэ уадэ, Іэдэ, сыдж нартхэм хуэзышІар Лъэпшш.

Къэбэрдей «Нартхэм» Лъэпш и гуашІэдэкІыр икъукІэ дахэу къиІуэтэжу зы едзыгъуэ хэтш. Нартхэм мэш бэв къахуэкІаш. Мэшыр апхуэдизкІэ бэвши нартхэр мэгузавэр ІуамыхыжыфынкІэ. Мэшыр зэрыІуахыжын Іэмэпсымэ яІэкъым. Фызыжь губзыгъэ Уэрсэр деж нарт щІалэхэр ягъакІуэ мэшыр зэрыІуахыжын Іэмал абы кърагъэгъуэтну. Нартхэм деж къаша фызыжь Уэрсэр зегъэгусэри зыри яхужимыІэу егъэзэж. Нартхэм яцІэ Уэрсэр щхъэхуэпсалъэу зэрыштыри, абы иужь нарт щауэхэр йоувэ, фызыжьыр щыкІуэжкІэ

псалъэ гуэр къыжъедэхумэ къапхъутэнүү. Уэрсэр и щхъэм хуэнсалъэурэ мэктүүж:

Сложь абы гугъуехъу хэлъыр?
АдэкъэкІэу къэбгъэшре
Пхъэшыкъу тІэкІу фІэбукирэ
Къазшырыдзэу дубзыкІмэ,
Гъубжэ жыхуалІэр аракъе!

А фызыжь Уэрсэр къыжъедэхуа псалъэр Лъэпщ жраіэжри, Лъэпщ нартхэм гъубжэ яхуещІ, нартхэм я мэш бэври а гъубжемкІэ къахыж.

Тхъэпэлъытэу щыт щхъэкІэ, Лъэпщ цыыхугъэ ин хэлъщ. Абы и образым мифологиекІэ къышціедзэри цыыхугъэм ит образкІэ егъэтЫлтыж. Лъэпщ икъукІэ тэмэму къыдегъэлъагъу эпосым и къежъэгъум хэта тхъэпэлъытэхэм хуэм — хуэмурэ «цыыхуфэ» зэратор, мифологиер зыхэлъа тхъэпэлъытэхэм цыыхугъэ щэнрэ хъэрлэ, теплъэрэ гурыцІэрэ зэрагъуэтар. Лъэпщ бзэджагъэм и бийш. Ар пэжыгъэм, хъэлэллыгъэм, лыгъэм, лэжыгъэм и тельхъещ. ГущІэгъушхуэ зиІещ. Ар емызэшыж гъукІещ. «ГъущІ лэшцыигъуэм» къышызэфІэува лыщ Лъэпщ. Къэбэрдей «Нартхэм» и нэхъ гъэшІэгъуэн образхэм ящыщ зыщ ар.

Нартхэр лэжъакІуэфІхэш, ІэшцыхъуэфІхэш, зауэлІхэш. Ахэм хуабжьу фІуэ ялъагъу хъэрхуэрыгъэр. Нартхэр дэнэ дэжи щызэпоуэхэр; губзыгъагъэкІи, ІэкІуэлъэкІуагъэкІи, джатэрыххахагъэкІи, уэрэд жыІэнкІи. Нартхэм я хабзэжыщ Іуэху зэфІагъэкІа нэужь Санэхуафэ къышэІуахыу. А Санэхуафэм хэт сыйт нэхъ лъэкІми къегъэлъагъуэ.

Нарт Хасэм уэрэд щыгъэІункІэ, бжьамий епшэнкІэ зыри зытемыкІуэжыр Ашэмэзш. Ашэмэз иІещ бжьамий и зы кІапэр хужьу, адрейр фІыцІэу. Хужь лъэнныкъуэмкІэ бжьамийм епшэмэ, дунейр къогъагъэ, лыжъхэр щалэ мэхъуж, псы игъущыкІахэр уэрүү къоуж, къум пиштырхэр мэш щхъуантІэу зэшІокІэж. Ашэмэз и бжьамийм щепшэкІэ мэзым щіэт хъекІэкхъуэкІэхэри цыыхухэм щымышынэу, цыыху псэуалъэхэм къокІуалІэ, Іэсэ мэхъухэр, уэгум ит бзухэри къотЫсэх.

Нартхэр иrogушкуэ Ашэмэзи, абы и бжьамийми. Нарт ЙуэрыГуатэхэр зэхээзылъхыа цыхубэм күпшIэшхуэ кIуэцIальхьяац Ашэмэз и пишиналъэм. Япрауэ, дунейм и теплъэм гъэм и кIуэцIкIэ зихъуэжу, гъатхэм гъагъэу, щIымахуэм ужыхыжу зэрыштыр и щIагъыбзэц Ашэмэз и пишиналъэм. Ижьрэй цыхум и гуращэт гъэм и кIыхъагъым дунейм гъатхафэ, гъемахуафэ темыкIыу щитыныр, дунейм и дэхагъэм фыгъуэ къыдэкIуэнныр зэпымыуныр.

Мис апхуэдэ гурыГуэныгъэр и лъапсэу щитиц Ашэмэз и пишиналъэм. Цыху гуашIэдэкIым природэм и фыгъуэхэр къызэригъэIэсэфым, къызэригъэсэбэпыфым и уэрэдышхуэц Ашэмэз и едзыгъуэр.

«Нартхэм» цыхубзхэм щайш щIыхышхуэ. Сэтэней, Адииху, Уэрсэр, Мэлэчыпхъу, Дахэнагъуэ, ШхъэнфIыцIэ сымэ эпосым хуабжуу егъэлъапIэ. Сэтэней нарт псоми я анэц. Со-срыкъуи, Бэдынокъуи, Ашэмэзи, Щауен зыпIыр Сэтэнейш. Сэтэней губзыгъэц. Нарт лIыхъужхэм къагурымыГуэ Йуэхугъуэхэр яхузэпкъырызыхыр Сэтэнейш.

Дунейм къышыхъу, къышыцIэхэми япэ гулызытар арш. Бийхэр Нарт Хэкум къышытеуэкIэ нартхэр бийм ятезыгъакIуэри «нарт анэ» Сэтэнейш. Лъэпш Iэдэуадэм и щIыкIэр къыхуэзыгъуэтри Сэтэнейш. Нартхэм санэху яхущIэзыхури араш.

Сэтэней и щхъэ закъуэм епхауэ къэбэрдей «Нартхэм» пишиналъэ хэткъым. Ауэ Сэтэней зыхэмыйт уэрэди хъыбари эпосым иIэкъым. Абы лIыи, еzym къильхуа быни иIэкъым.

Сэтэней и теплъэм, и хъэлым техъэу щитиц Мэлэчыпхъуи. ДауикI, наIуэц — Сэтэней елтытауэ Мэлэчыпхъу куэдкIэ нэхъ иужьш къышежъяар. Мэлэчыпхъу и зэфIэувэгъуэм «зэлI — зэфыз» «бын — унагъуэкIэ» эзджэ псэукIэр щIэхъуат. Мэлэчыпхъу лъагъуныгъэ гуашIэм, къабзэм, нэхум и гуашэц. «Лъагъуныгъэ гуашIэм псэм лъэщаагъ хелъхъэ, цыхум куэд лъегъэкI, цыхур гурэ псэкIэ зэнэщааэ, дахэу щитын хуейш» —

къыбжи^I э хуэдэш Мэлэчыхъу. Мэлэчыхъу Йущиц, жанщ, сый щыгъуи гузэвэгъуэм щымыдзы-хэ шыхубзиц. Абы и щэнным, и губзыгъагъэм уде-хъэх. Эпосын егъэбжыф^Iэр Мэлэчыхъу. Икъу-к^Iэ акъылышхуэ зыхэлъщ «Дыщэ чысек^I» зэджэ едзыгъуэр. Лъагъуныгъэ гуашц^Iэм уасэ и^Iэкъым, же^Iэ а едзыгъуэм.

Дунейм эпосу тетым хэт цыыхубзхэм я нэхъыф^I образхэм хуэбгъадэ хъунуущ Адииху. Адииху чэшанэ лъагэм и^Iэр къыдехри жэшцыр махуэу егъэнэху, махуаер махуэф^I еш^Iыжыф, щымахуэр гъемахуэу ехъуэжыф. А псори зылъэк^Iыр Адииху и^Iэблэрщ, нэхур къызыщхъэшх и^Iэрщ. Адииху и^Iэм лъэк^Iыныгъэшхуэ ирет пишиналъэм. Цыхум и^Iэдакъеци^Iэк^Iырщ зэрыпсэур. Адииху и пиши-нальэр гуашц^Iэдэк^Iым и уэрэд лъэшщ. Езы хъыба-рым и зэхэлъык^Iэмк^Iэ, ар плъйтэ хъунуущ «Нарт-хэм» язы хъыбарыф^I дыдэу. Псөук^Iит^Iым (матри-архатымрэ патриархатымрэ) я зэныкъуэкъущ а псысэм и лъабжьэр къыщежъэр.

«Нартхэм» я псысэхэр, уэрэдхэр, пишиналъэхэр еух «Дахэнагъуэк^I». Пишиналъэм къызэ-ри^Iуатэмк^Iэ, Дахэнагъуэ пищащэр насып пэлты-тэш. Дахэнагъуэ къырым исщ. Ар цыхухэм я насыпщ, я гъащ^Iеш. Дахэнагъуэ Нарт Хэкум къихъэмэ, Нарт Хэкур умыц^Iыхужын хуэдизк^Iэ къэц^Iэрэц^Iэнут, псоми фыгъуэр ябэу псэунут. Дахэнагъуэ насыпым и псэлъыхъуу нарт бгъуш^Iгрэ бгъурэ къырым йохъэ, арщхъэк^Iэ ахэр псори щхъэ-хуещети, «зэщэр еzym я щхъэ фыгъуэти, зэрыгу-гъэр я щхъэ закъуэти» Дахэнагъуэ Иещ^Iок^Iуадэ.

Мэлыхъуэ Япэнэс зэхех Дахэнагъуэ и хъыбарыр нартхэм къя^Iуэтэжу. Абы мурад еш^I Дахэнагъуэ «къаруишэу ар зыгъгъ бзаджэхэм» къатрихыжыну, Нарт Хэкум къришэжыну. Бэлыхъ куэд ишеча нэуэж, Япэнэс хуозэр Дахэнагъуэм. Пищащэмрэ щауэмрэ зэпэц^Iоувэри шым къызэрол^Iых.

Япэнэс Дахэнагъуэм жре^Iэр:

Сэси закъуэу сыйэпльагъуу щитми,
Сэ зэик^I сиц^Iыху щхъэзакъуэкъым,
Къэск^Iуар къыш^Iэск^Iуари си щхъэ Гуэхукъым,
Цыхухэм я фыгъуэр яхуэсхыжынущ:

Абы я гугъапІэр уэрш, Дахэнагъуэ,
Си лЫгъэм лъэкІмэ уахуесхыжынуш.

Дахэнагъуэм, а псалъэкэр щызэхихкІэ, къощэ-
бэжри Япэнэсым къыжреІэр:

Бэм я фЫгъуэм щІэкъурш
ФЫгъуэ зыхуэфащэр!

Дахэнагъуэ Нарт Хэкум къырещэж Япэнэсым.
Нарт Хэкуми фЫгъуэр щхъэщымыкІыу зеужь.

Къэбэрдей цЫхубэр игъашІэ лъандэрэ насы-
пым щІэхъуэпсу, а зыцІэхъуэпс гъашІэ дахэр
къызэрлыкъуэкІынур и фІещ хъууэрэ, гузавэу,
гузавэми нэхъыфІым щыгугъуурэ къэгъуэгү-
рыкІуаш. Къэбэрдей тхыдэм ещІэж Япэнэс Іэджэ,
езыхэр тхъэмымыкІэу, ауэ гукІэ инхэу, ягъэпы-
удхэу, ауэ бэнэныгъэм и деж шыщхъэмыйгъазэхэу,
цЫхубэм насып къехъулІэн папщикІэ я псэр
щІатыну щытахэу. Дахэнагъуэ и пишиналъэм
Іущагъ ин хальхъащ ар зыусам. Ар зицІысыр
мыранц: насыпир ауэ сытми тыншу цЫхум
игъуэттыркъым. Насыпир, гъашІэ дахэр бгъуэтын
папщикІэ, емызэшыжу бэнэн, лэжъэн хуейщ. Насы-
пир бэнэныгъэрш. Аращ «Дахэнагъуэ» и купщикІэр
зытеухуар. Къэбэрдейм фЫщэу яльагъу «Дахэ-
нагъуэ и пишиналъэр».

Нарт ІуэрыІуатэм Сосрыкъуэ, Бэдынокъуэ,
Сэтэней зэрыцІэрыІуэм хуэдэ къабзэу
КъуийцЫкІу, Щэуei щынаІуещ. Псом хуэмидэ-
жу нэхъ зэлэпах псысэхэм щыщщ «КъуийцЫкІу».
Ар зэм мэлыхъуещ, зэм бжэныхъуещ, зекІуэлІ-
къым, зауэлІкъым. Абы и джатэр мэлыхъуэ башщ,
и шабзэр дыдш. ЛЫгъэкІэ, къарукІэ КъуийцЫкІу
зэфІигъэкІ Іуэхугъуэ щыІэкъым. Ауэ нартхэм
ЛЫгъэкІэ зэфІамыгъэкІыфыр КъуийцЫкІу псын-
щІэу, тыншу ІэмалкІэ зэфІеуд. ЦЫхубэм Іуща-
гъыу хэлъ псори КъуийцЫкІу и щэнщ. Къуий-
цЫкІу и теплъэкІэ жыгъей пэтми, и гурыщІэкІэ
хуабжъу Іущыгъэм хуэузэда цЫхущ. Мы тхы-
лъым ихуар хъыбар зытІущ, ауэ КъуийцЫкІу
ІуэрыІуатэ куэд иІещ. Уи фІещ пщы хъунущ
КъуийцЫкІу нарт псысэхэм къышалъхуауэ. Ауэ

апхуэдизкІэ ар цыыхубэм гурыхъ щыхъуати, aby епха ГуэрыГуатэхэр зэманым «ирагъэзгъын» папшІэ адрей ГуэрыГуатэхэм я нэхъапэ «ягъэцІэ-рэшІэжурэ» умыцЦыхухын хуэдизкІэ КъуийцЫкІу и къежъапІем зихъуэжащ, феодальнэ лъэхъэнэм и дамыгъэр а образым нэхъ къыххенащ.

Мытхылтым еджэр мыпхуэдэу къышІэупшІэн-кИи хъунущ: нарт ГуэрыГуатэхэм языныкъуэр усэу, адрейхэр хъыбарыГуатэу щхъ щыт?— жиГэу. Яперауэ: къэбэрдей нарт ГуэрыГуатэхэр ди зэманым къызэрысам хуэдэу усэр усэу, хъыбарыГуатэр хъыбарыГуатэу тыдодзэж. Ауэ, цыххур япэ дыдэ творчествэм щыпхъэкІэ, усэц къызэрышІидзэри, aby ипкъ иткІэ жыпІэ хъунущ адигэ «Нартхэр» зы зэман гуэр усэ защІэу зэхэлтьу щытауз.

Усэ защІэу ар зэрыштым нэгъуэшІ куэдми гу лъыуагъятэ. Эпосым и прозэм адэ — мыдэкІэ хэкГутауэ хэзш усэ едзыгъуэхэр. Псалтьэм папшІэ мывэр зэгуригъэудыну Сэтэней Лъэпш и деж щыкГуэм, Лъэпш мыпхуэдэ жэуап къыретыж гуашэм: «Сэ дзыхъ къысхуамышІым, зыщыр си мыГэдэм, уадэр си мыГэщэм щхъ дунейм сытет? ...НакГуэ жыпІем сыхъэзырщ, лы и жыГэ еблэжыркъым, лы и псальэ къутэжыркъым.» Гу лъытэгъуейкъым а псальэхэр усэу зэрыштым.

А усэр зыхэт «Сосрыкъуэ къызэралъхуа» едзыгъуэр ди зэманым къызэрысар прозэущ. Ауэ а псальэхэр я зэхэлъыкІэкІи, я макъамэкІи усэу зэрыштыр наГуещ. Мис aby и пшиналъэнур:

Сэ дзыхъ къысхуамышІым,
Зыщыр си мыГэдэм,
Уадэр си мыГэщэм,
Щхъ дунейм сытет?
НакГуэ жыпІем, сыхъэзырщ,
Лы и жыГэ еблэжикъым,
Лы и псальэ къутэжжкъым.

Е «Сосрыкъуэрэ Тотрэшрэ» я едзыгъуэр къэтщ-тэнци деплъынщ. Къэбэрдейми, Шэрджэсми, Ады-гейми а едзыгъуэр къызэрыдгъуэтыфар хъыба-

рыгыатэущ. Усэу ятхыфар зы кіапэлъапэ тІэкІуш. Институтым ищІарт «Сосрыкъуэрэ Тотрэшрэ» усэу щыІэн зэрыхуейр, аүэ нарт ГуэрыГуатэхэр зытха экспедицэм дэнэ кынцилъыхъуами, «Сосрыкъуэрэ Тотрэшрэ» я едзыгъуэр усэ защІэу зыщІэж ягъуэтакъым. Щымыхъужым, ХъэтІохъущокъуэ Къазий 1864 гъэм адыгэбзэкІэ кыдигъэ-кІа тхылъым ар усэ защІэу иту институтым кынгъуэтри, абы кыритхыкІаш а едзыгъуэхэм я нэхъыбэр.

А КынжитІахэм нэмьшТыжкІэ: институтым щІэлъ архивым хэльщ нарт сюжет куэд «усэ кыутахуэкІэ» кынригъажъэу ё иухыжу, е ГуэрыГуатэм и «гуашІэгъуэм деж» усэ зиншТыжу, аүэ езы сюжетыр прозэу екІуэкІыу. А псор зэплъитмэ, наІуэ къожъу нарт ГуэрыГуатэхэр зы кынмынэу усэ защІэу зэхэлъу зэрыштыар. Ар шэч кынумыхъэу уи фІеш пищы хъунущ.

«Нартхэм» я прозэр икъукІэ бзэ дахэкІэ убзыхуаш. Бзэр шершуэш, псальхэр кІэшІш, я мыхъэнкІэ куущ, гурыГуэгъуэш, пыухыкІаш, наІуэш, Гуэхурэ лІыгъэрэкІэ гъэншІаш.

Нарт пшыналъэхэм я зэхэлъыкІэри хъэлэмэтиш. Я макъымкІэ а пшыналъэхэр икъукІэ тынши, зэгъэшІэгъуафІеш. Арщ къэбэрдейхэми, шэрджэхэми, адьгейхэми жаІэу щынштыар: «нарт уэрэд емыжьыуфыр хуэмыхущ».

Пшыналъэр зым кынхедзэри гупыр йожьу. Кынхэзыдээр еша нэужь, «нокІуэ» — жеІэри нэгъуэштим уэрэдыр иредз. Алхуэдэурэ зы пшыналъэр нагъэса нэужь, а пшыналъэм и хъыбарыр къяГуэтэж. Нарт пшыналъэхэм яхэтц хъыбарыр щІэмьтим гурыГуэгъуэйуэ щыт. Пшыналъэхэмрэ абы и хъыбарымрэ зэшІэту къяГуэтэжмэ, псори гурыГуэгъуафІэ мэхъу. Пшыналъэхэм я зэхэлъыкІэри тонический. Псалтьэм и кІэухыр рифмэкІэ щигъэтІылъти щыІеш, аүэ пшыналъэхэр нэхъ зэрызэхэлъыр мыпхуэдэущ: япэ сатырим и кІэух псальэмрэ етГуанэрэй сатырим и пэшІэдээ пса-льэмрэ макъкІэ зэнхьиц, зэтохуэ. Мис мыпхуэдэу:

Сосрыкъуэу си нэху,
Зи мэІуху дыщафэ,

Афэр зи джанэ куэштІ,
Дыгъэр зи пыІэ щыгу,
Йошыгуауэри мэшэс...

Апхуэдэ зэхэлтыкІэм нэмьштІ нарт шынальхэм мынхуэдэ зэхэлтыкІэ щаIи куэдрэ къокъу: янэ сатырым и кІэух псалъэмрэ етIуанэрэй сатырым и етIуанэ — ещанэ псалъэмрэ макъкІэ щызэралх. Мис мынхуэдэу:

Батэрэзу гу изишэр зыкIуэцIыль
Ныбэм илъу и адэм илъри зыщIэж.

Мыбы дежым «зыкIуэцIыль» псалъэм усэр зэрепх етIуанэрэй сатырым хэт псалъитIкІэ — «илъу» «илъри» жыхуйIэхэмкІэ. А псом щыгъужын хуейш: нарт лыхъужжем я шынальхэм (Сосрыкъуэ, Бэдынокъуэ, Батэрэз, Ашэмэз сымэ) макъамэ щIэтхэш, уэрэду жыпIэ хъууэ. Усери а макъамэм изагъеу щытиш. А къэдгъэлъэгъуа усэ зэхэлтьхэкІэр икъукІэ зэгъэшIэгъуафIэу зэрыштым гулъытэ хуэшIын хуейш. Зы шынальэр сатыр миным щыфIэкІ щыIэш, дауикІ, апхуэдиз сатырыр гум иубыдэгъуафIэ хъунутэкъым, аүэ адыгэ усэ зэхэлтыкІэм ар тынш къещI. Псалъэм напшIэ: «Сосрыкъуэу си нэху» жыпIэу къебгъажьэмэ, «нэхум» къыпэкIуэну «мэIуху» псалъэр уигу къыредзэри усэр зэгъэшIэгъуафIэ мэхъу. Псалъэ «дышафэмрэ» — «афэ» псалъэмрэ зэдокIури, адэки, мис апхуэдэ защIэурэ, шынальэр тыншу гукІэ къоубыдыф.

Нарт шынальхэм я зэхэлтыкІэр щапхъэ хуэжъуаш къэбэрдейм я IуэрыIуатэхэр псоми. Насэрэй уэрэду щыIэ псоми я зэхэлтыкІэр нарт шынальхэм я зэхэлтыкІэм хуэдэ къабзэш. Иджырей усакIуэхэм апхуэдэ усэ зэхэлтыкІэр машIэрэ къагъесэбэпыркъым.

Янэ дыдэ нарт IуэрыIуатэхэр урыс тхылъым иту дунейм къышытехъар блэкIа лIэшIыгъуэм и 40—50 гъэхэрц. Абы и пэкIэ нартхэм я псысэхэр тхылъкІэ ящIэу щытакъым. А гъэхэм ирихъэлIэу къэбэрдей еджагъэшхуэ Нэгумэ Шорэ урысыбзэкІэ къыдигъэкIащ «Адыгэ лъэпкъым и тхыдэ»

жыхуи^І э тхылтыр. Абы ити^І нарт Іуэры^І уат^І
зыкъом. Нэжш, а тхылтым нарт Іуэры^І уат^І хэр
зэритыр к^І ёш^І — к^І ёш^Іурэш, адыгэ тхыдэм и гъуа-
зэ паш^І ёуш, ауэ апхуэдэу щыт пэтми, Нэгумэ
Шорэ и тхылтым ик^Іук^І ю куэду псысэ, псалъэжь,
хъыбарыжь къышегъесбэп нарт Іуэры^І уат^І хэм
къыхихауэ.

А зэманым Султ^Іан-Хъан-Джэрий урыс жур-
налхэм щытридзащ къэбэрдей — шэрджэс нарт
Іуэры^І уат^І хэм щыщ едзыгъуэ зыкъом. Нэхъ
иужы^І ю^І, 1864 гъэм, Хъэт^Іохъущокъуэ Къа-
зий урыс хъэрфхэр къигъесбэпурэ иухуа алфави-
тымк^І э адыгэбзэк^І къыдигъэк^Ілац «Сосрыкъуэ
и пшиналъэр». Хъэт^Іохъущокъуэ Къазий къиди-
гъэк^Іла тхылтым мыхъэнешхуэ и^І ёш. А тхылтым-
к^І дэ иджы къыдош^І ёж «Сосрыкъуэ и пшина-
лъэм» и бзэм и зэхэлтык^Іэр, езы Іуэры^І уат^І
зэрек^І ю^І щык^Іэр.

Къэбэрдей нарт Іуэры^І уат^І хэм зэхуахъесу щы-
тащ урыс еджагъешхуэ куэдым, тхак^І ю^І хэм,
Кавказым къулыкъу щызыщ^Іла офицерхэм. Псом
хуэмыйдэжу абыхэм къахэгъэшын хуейщ урыс
еджагъешхуэ ц^Іэры^І ю^І Л. Лопатинскэр, Къэбэр-
дайм и Іуэры^І уат^І зэхуэхъесынм, джыним,
тедзэним хуабжу гугъу зыдезыгъэхъар. 1891
гъэм Л. Лопатинскэм адыгэбзэм хуихуа алфави-
тымк^І э къытридзащ Бэдынокъуэрэ Ашэмээрэ
я пшиналъэр. А лэжыгъэхэмк^І профессор Лопа-
тинскэм и дэ^Іэпыкъуэгъу щытащ Тамбий Пагуэ.
Къэшэж Талиб куэдрэ елэжъащ нарт Іуэры^І уат^І
хэм я зэхуэхъесынм. Революцэм и пэк^Іи, иужьк^Іи
нартхэм я едзыгъуэ куэд итхыжащ Шагъуэ Нурий.

1930 гъэм къыщищ^Іэдзауэ Къэбэрдей
щ^Іэнэгъэ-къэхутак^І ю^І институтым зэхуехъэс
льэпкъым и Іуэры^І уат^І. Іуэры^І уат^І ятхыжыну
институтым иригъэжъащ экспедицэ зыбжанэ;
хъыбар, уэрэд, псысэ, хъуэхъу, таурыхъ, псалъэжь,
къуажэхь, къебжэк^І нэхъ зыщ^І ю^І цыхухэр
Налшик къалэ щызэхуишэсурэ ятхыжащ
Іуэры^І уат^І куэд. Абыхэм я нык^І ю^І 1936 гъэм
«Академия» тхылъ тедзап^Іэм къыдигъэк^Іла «Къэ-
бэрдей фольклорым» ихуащ.

Хэку зауэшхуэм и пэктэ щэнныгъэ-къэхутакIуэ институтым печатнэ лист 500 нэсиху IуэрыIуатэу зэхуихъесауэ щитац. А тхыгъэ къомыр зауэм щыгъуэ кБуэдац. Абы къыхэкIкIэ IуэрыIуатэ зэхуэхъесыным институтым щIэрыщIуэ щIимыдзэжу хъуакъым.

Мы тхылтым ит нарт шынаалъэхэр институтым ильэсищкIэ зэхуихъесац. Къэбэрдей нарт IуэрыIуатэхэр шэрджэсхэмрэ адыгейхэмрэ я нарт IуэрыIуатэхэм зэрыхуэдэм къыхэкIкIэ, институтым и экспедицэхэри Шэрджэс автономнэ областымрэ Адыгей автономнэ областымрэ щыIац, абы щыщыIэ нарт шынаалъэхери ятхац. Къэбэрдей щIэнныгъэ-къэхутакIуэ институтым и къалэну елъытэж Адыгеймрэ Шэрджэсымрэ я партийнэ-советскэ, научнэ-общественне организацэхэм папицIэ псалтъэ гуапэ мыйбы деж щыжиIэну, ахэр институтым и лэжыгъэм къызэрыдэIэнпыкъуам папицIэ.

Институтым иригъэкIуэкIа экспедицэхэм щызэхуэхъесац печатнэ лист 200 нэсиху нарт IуэрыIуатэу. Абы нэмьщIкIэ нарт уэрэду иджы щыIэ псори я макъамэхэр щIэту магнитофонкIэ ятхыжац. МШигъэр, гуашIэдэкIыр, хэкум и фылъагъуныгъэр зи бацэу щита нартхэм я шынаалъэхэр, я IуэрыIуатэхэр къанэ щIагъуэ щымыIеу мы тхылтым къынцигъуэтынущ щIэджыкIакIуэм.

«Нартхэм»¹ и зэхуэхъесыным, ар тхылтым хуэгъэхъэзырыним елэжъяц институтым и лэжъакIуэхэр: Елбэрд Х., КхъуэIуфэ Х., КъардэнгъущI З., АбытIэ М.; тхакIуэ, усакIуэхэу:

¹ «Нартхэр» япэу дунейм къынцитехъа 50 гъэхэм ди къэралыр зерыта щытыкIэмрэ нобэ ар зерит зэманымрэ куэдкIэ зэрызэшхъэшцыкIым къыхэкIыу, тхылтыр къыдээзгъэкIыжахэм абы и хэзыгъэгъуазэр къызэрыщIидээ пычыгъуэхэм щыщ зыбжанэ зэрамыхъуэкIыу хъуакъым. Ар икIи гурыIуэгъуэц. Сыту жыпIэмэ Къэбэрдеймрэ Урысеймрэ я зэхущытыкIэр 1557 гъэм къызэрежжамэрэ е 19-нэ лIэцIыгъуэм ар зыхэкIуамрэ нобэрэй тхыдэх-еджагъэшхуэхэри, тхылъеджэ къызэрыгъуэкIхэри,— псори зэреплтыр нэгъуещIущ. Адрейуэ, и инаагъки, и Iувагъки, тхыгъэусыгъэрэ сурэту итымкIи, кIещIу жыпIэмэ, ди тхылъеджэ нэхъыжхэм эзращIэжкым хуэдэ дыдэу «Нартхэр» — адигэ эпосыр зерит тхылтыр — фи пацхэз идолъхэ.

Киащ Б., Шортэн А., Къардэн Б., Щоджэн-цикIу А., адыгей тхакIуэ КIэрашэ Т. сымэ.

Мы тхылъ дыдэр урысыбзэктэ Москва къышыдэкаш. Урысыбзэктэ «Нартхэр» зэзыдзэктар Москва щыщ усакIуэхэу С. Липкин, С. Обрадович, В. Звягинцевэ, В. Потаповэ, М. Петровых сымэш. Тхылъым ит сурэтхэр зыщтар художник Л. Фейнбергщ, тхылъым и теплъэр зэзыгъэпэштар художник Н. Ильинщ.

Мыбы ит ГуэрыГуатэхэр, пишинальэхэр къаГуэтэжащ колхозхэтхэм, Гещихъуэхэм, тракторист — хэм, комбайнэрхэм, егъэджакIуэхэм, лыжхэм, физыжхэм. ТхакIуэ ин Максим Горькэм жиГауэ щытащ: «Адыгэ ГуэрыГуатэхэм я мыхъэнэр нэхъри нэхъ егъэин а ГуэрыГуатэхэм дэнэ дежи фыр ем зэрыштыктакIуэм. Ар лъэпкъыр узыншэу зэрыштым и щыхъэт гъуэзэджэш».

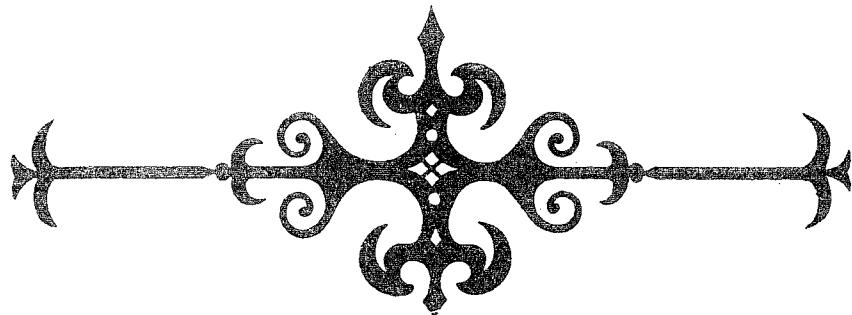
Къэбэрдей щIэнныгъэ-къэхутакIуэ институт¹.

¹ Иджы абы зэрэджэр Тхыдэм, бзэм, экономикэм елэжь Къэбэрдей-Балъкъэр щIэнныгъэ-къэхутакIуэ институтц.

СОСРЫКЪЭ

Сосрыкъуэ къызэралъхуар

Сэтэней гуашэ Псыжь¹ Йуфэ и афэ хэдзапІэм жыщІэу Йуст. Псым адэкІэ нартхэ я Іэхъуэр къышытт, жэм игъехъуу. Псыхъуз жыщІэу дэс гуашэр абы къышильгъум, ар адрышІ псыГуфэм къыГухъэри Сэтэней къеплъакІуу хуежъаш. Сэтэней дахащэт. Набдэ зытельым я нэхъ дахэт. Іэхъуэм и нэр Сэтэней тенащ.

— Уей, Сэтэней дахэу, дахэу щыІэм памышыж, зэ си дежкІэ къяплъэт! — жиГери къегуэуащ нарт Іэхъуэр. Сэтэней щыплъэм, нарт Іэхъуэр мафІэм хуэдэу къызэшІэнащ. Сэтэней и гущхъэри кърисыкІыу къызэшІэплъаш, щымытыжыфу псыГуфэм щыль мывэм тетІысхъаш.

Сэтэней жыщІэн иухауэ щыкІуэжым, Іэхъуэр къэгуэуащ: — Ей, Сэтэней дахэу, дахэу щыІэм я лей! Уэ уи Йущагъэм лЫхэр еущийри! Шхъэ а узытеса мывэр къебгъанэрэ? Къащти здэжь унэм.

Сэтэней Іэхъуэм жиГам йодаАуэри, мывэр унэм ехъ. Ехъри күэисапІэм хельхъэ. Күэд дэмыйкІыу, Сэтэней зы Іэуэлъауэ гуэр зэхих мэхъу. «Мыр сыйт гъэшІэгъуэн! Мы Іэуэлъауэр сыйту пІэрэ» жиГэурэ, Сэтэней зиплъыхъырт. Мывэм бгъэдыхъэм,

¹ Псыжь — Кубань.

Іэуэлъауэр нэхъ ин хъурт, къыбгъэдэкІуэтыхмэ, нэхъ ужыхыхырт.

— Мыр сый гъещІэгъуэн,— жиІэри Сэтэней и тхъэкІумэр мывэм Іуилъхъаш. Мывэм и кІуэцІыр къавэрт. Арат Іэуэлъауэр. Абы гу щылъитэм, мывэм цы Іуданэ къришэкІаш. Махуиш нэхъ дэмыхыкІыу цы Іуданэр зэпышааш. Аргуэру иришэкІаш, аргуэру зэпышааш.

— Псатхъэу¹ си махуэ, мыр кІуэ пэтми нэхъ ин мэхъум,— жиІаш Сэтэней, мывэри куэнсанІэм къыхихыжри жъэгу хуэбапІэм дильхъаш. А жъэгум дэлъаш мывэр мазибгъурэ махуибгъукІэ. Мывэр инышхуэ хъуат, къавэрт, плтыжъ хъуауэ жъэражъэрт.

Сэтэней Лъэпщ² деж мажэ.— Дзыхь пхуэсцІ хъуну, Лъэпщ?— Сэтэней еупщІаш Лъэпщ.

— Сэ дзыхь къысхуамыщІым, зыщІыр си мыйэдэм, уадэр си мыйэщэм, щхъэ дунейм сыйт?!— жиІаш Лъэпщ, Сэтэней апхуэдэу къызэрыжыриІагъэххэр и жагъуэ хъуауэ.

— Сэ, зыми имыІауэ Іуэхушхуэ сиІэш, аржыпІэнкІэ фіещхуныджеш, жумыІэнкІи игъуэджеш. Дауэ хъун, сыйт сцІэн? — гузэващ Сэтэней гуашэр.

— Іэу,— жиІаш Лъэпщ,— упщІэ щІэщхъуркъым, щІэщхъу щІэнэркъым, дыемыхыкІуншэш. ЖыІэ, сыйт къэхъуами. Сэ сыхъэзырщ сыйбдэІэпкъуну!

— НэкІэ уэзгъэлъагъуфынум си жъэр щхъэ тезгъэуکІытыхын хуей? НакІуэ си гъусэуи уэзгъэлъагъунщ телъиджащэ! — жиІаш Сэтэней.

— НакІуэ жыпІэм сыхъэзырщ. Лы и жыІэблэжыркъым, лы и псальэ къутэжыркъым,— жеІэ Лъэпщи, и Іэдэуадэр къещтэри кыщым къышцІокІ.

Лъэпщ макІуэ Сэтэней деж.

Жъэгум жъэражъэу дэлъ мывэр щилъагъум, Лъэпщ жиІаш,— Іэу, мыр сыйт?! Сэ си ныбжым Іэджэ слъэгъуаш, Іэджи зэхэсхаш, ауэ мыпхуэдэ

¹ Псатхъэ — псэм, гъашцІэм и тхъэу къалтытэу щытааш.

² Лъэпщ — ГъукІэхэм, Іэнцэ-фащэ зыщІхэм я тхъэш.

слъегъуакъым, жаіеуи зәхәсхакъым. Уашхъуэ³, мыр сыту телтъыджащә!

Апхуәдәу жиІәш Лъәпици, мывәр зәгуиуду щИидзащ. Жәнсибл-махуиблкІә Лъәпиц а мывәм яужь итащ. Лъәпиц а мывәм еуәху, Сэтәней и гүщхъэр къиштыкЫрт. Лъәпиц зәгуиуда мывәм сабий къыдәхуаш. Сэтәней а сабийм щепхъуәм и Іәр щИисыкІри ІәшІәхури и куәшІым ихуаш. И куәшІир пхисыкІри сабийр щІым техуәжаш. Сабийм и Іәпкълтәпкъыр нафІәм хуәдәу зәшІәнат, хъуаскІәр къыхәлтәлъырт, гъуәззыр пштыру щхъэшытт.

Лъәпиц, сабийм и куәпкъышхыитІир Іәдә лъәшкІә зәшІиубыдәри, бләней псым хищІаш. АпхуәдизкІә сабийр пштырти, ар псым хищІәху, псыр къәкъуалъәрт. Сабийм и Іәпкълтәпкъыр жырым хуәдәу игъәшхъуаш. Ауә, Лъәпиц сабийр щипсыхым щыгъуз, ІәдәкІә и Іыгъта куәпкъышхыитІир мыпсыхауә къәнааш.

Мывәм къыдаха щІалә цЫкІур хуабжью хәхъуәрт. Зы мазәм хәхъуән хуейр зы махуәм хәхъуәрт. Ар нартхәм ягъәшІагъуә хъуаш. ГъәшІәгъуәныр хъыбар гъәІаш. АтІә, нартхәм ягъәхъыбарт Сэтәней и щІалә цЫкІум и къәхъуїәр. А хъыбарыр Бырымбыху дежи нәсащ. Сэтәней сабий и Іәу Бырымбыху къышищІәм, къәкІаш ар Сэтәней и деж. Къәсри шхыдәу щИидзащ.

— Хъәбзыжъ хуәдә япә къәсым уигъалтъхуәу гуашә напәр щхъә тепхрә?

— Мыр сә си мылъхукъуәш, къалъхухәм яхуәмыдәш. Апхуәдәкъуә уиІатәм, дауикІ, зыплІәжынтәкъым,— апхуәдәу Сэтәней Бырымбыхум жриІаш.

— Ар уи мылъхукъуәм уи унә щхъә щІәс, уи бгъәгум щхъә щІәлт,— кИияш Бырымбыху, Сэтәней и псалтъәм къызәгүигъәпауә.

— Мыр къәзылъхуар мывәш, зыгъәпсар Лъәпиц. Сос — мывәм къыдахати «Сосрыкъуә» фІәтщащ.— жиІаш Сэтәней.

³ У а ш х ъ у э — уафәм и тхъәу къалтытәу щыташ.

Сосрыкъуэ жьэгум дэст дэпым ириджэгуу: дэпир къиштэрэ зэм и Іэм иридээу, зэм и жьэм жьэдидзэрэ ункыфIауэ къыжъедидзыжу. Быримбыху ар щилтагъум жиIаш:

— Мыр емынэ щылтхущ, нарт лъхугъэ гъэкIуэдщ, ди кIуэдыпIэ лъыхъуэц. Мыбы и къэхъугъуэр куэдым кIуэдыжыгъуэ яхуэхъункIэ, Уашхъуэ, мыващхъуэ. Ар сэ си тхъэрыIуэц!

Быримбыху къэгубжыри,— Емынэ щылтхуу къамылтхугъакIэшэрэт, емынэ къэхъуу къэмыхъугъакIэшэрэт,— жиIэурэ кIуэжащ.

Абдежыращ Сэтэней и щIалэ цыкIум «Сосрыкъуэ» щыфIишар. Аращ Сосрыкъуэ къизэралъхуар.

Сосрыкъуэ и джатэмрэ и шымрэ

Сосрыкъуэ псынцIэу хэхъуэрт. Зы мазэм хэхъуэнур зы махуэм хэхъуэрт. Сэтэней ипIырт Сосрыкъуэ мывэр и уэншэкуу, уафэр и тепIену, щтаучыр и Iусу. Сосрыкъуэ къыдалъхуа сабийхэр гүшэм щыхэлъым ар кIэн джэгум хыхъаш. Щыхъ куцIре фо цынэрэ зрагъэшх нарт сабийхэр къышышинарт. Абыхэм Сосрыкъуэ къагъэгубжыа нэужь, Сосрыкъуэ мафIэ къыхэлъэлтырт, щтаучым хуэдэу.

Сосрыкъуэ кIэн джэгунри иужэгъури Лъэпщик и кIыщым кIуэрей хъуаш. Лъэпщик и лъэшцекIэм фIэтельыджэу ар еплъырт. Сосрыкъуэ Лъэпщик и деж кIуэрей щыхъум, зэгуэрым ар Сосрыкъуэ къельэIуаш шэдьбжыр щIигъэштэну. Сосрыкъуэ шэдьбжым щеум кIыщым и щхъэр трихааш, кIыщым щIэль гъущIыкIэхэри дрипхъеяш.

Ар Лъэпщик щилтагъум гуфIаш.

— Мыбы и къарур зыдынэссыр згъэунэхунц,— жиIэш Лъэпщик,— Сосрыкъуэ, мы сыйджым къеIэт,— жиIэри Лъэпщик, Сосрыкъуэ сыйджым бгъэдешаш.

Лъэпщик и сыйджыр щIыкъатибл и кууагъыу хэтIат.

Ар зыгъэхъеиф нартыр Нарт Хасэм хашэрт,

нартыл! хъуауэ ябжырт. Сосрыкъуэ сыйджым
бгъэдыхъэри елаш, арщхъэк!э хуэгъэхъеякъым.
Аргуэрү елаш — хуэгъэхъеякъым, ещенэу елаш —
хуэгъэхъеякъым.

Итланэ Лъэпш къэпсалльэри жи!аш;

— Хъэуэ, Сосрыкъуэ, уэ иджыри уш!алэш; уи
къарур зэрубыдацъым. К!уэ, к!уэж Сэтэней дежи
иджыри жъэгум дэс, щтаучым уедзэгъуу.

Сосрыкъуэ ищ!эрт Лъэпш и сыйджыр зыгъэ-
хъеиф нарт шауэхэр лы хъуауэ къызэрабжри,
сыйджыр зэрыхуэмьгъэхъеяр и жагъуэ хъуауэ
к!уэжащ Сэтэней деж. Сэтэней ар нэцхъеийуэ
щилъагъум еупш!аш.— Сыт къыпшыщ!ар? —
жи!эри.

Арщхъэк!э Сосрыкъуэ зыри жимы!эу мак!уэри
жъэгум дот!ысхъэж, щтаучым маф!э хъуэск!ыр
къыхигъэлъэльуу йодзэгъуу. Апхуэдизк!э къэгуб-
жыат Сосрыкъуэ!

Пщэдджыжым жыгуэ, Лъэпш к!ыщым
къыщ!эмыхъэу, Сосрыкъуэ к!ыщым к!уэри аргуэ-
ру елаш сыйджым. Е!эри сыйджыр игъэссысащ.

— Нобэк!э ар куэдш,— жи!эри, к!ыщым
къыщ!эмыхъэ щык!э, Сосрыкъуэ
к!ыщым к!уэри сыйджым елаш. Е!эри сыйджыр
къыхитхъащ. Сыйджыр к!ыщыбжэм Гуадзэри
еуэри и унэ к!уэжащ. Лъэпш к!ыщым къак!уэри,
щыкхъэн!э игъэутакъым. Лъэпш ар игъэщ!эгъуащ.
Нартхэм я нэхъ бланэм абы и сыйджыр хуэгъэхъей
къудейт.

К!ыщыбжэм Гуадзэжа сыйджыр щилъагъум
Лъэпш жи!аш: — Мы дунейм къытехъащ зыгуэр,
дунейм тетхэм хуэмыйдэу. Я дэ ди Псатхъэ, ар
угъурлыуэ къыщ!эгъэк!э, армыхъумэ, апхуэдиз зи
къарур угъурсызу къыщ!эк!имэ, куэд зыкъуиль-
хъэжынщ! Мир зи блэнагъым и дуней къытехъэ-
гъуэр куэдым я дуней тек!ыжыгъуэ, хъунщ.

Лъэпш ар игъэщ!агъуэу здэштым, к!ыщым

къыЛухъаш нарт зэшиш. Лъэпиц мафлохъу къирах-ри нэхъыжым къригъажъери жиЛаш:

— Дэ зэшишыр зы махуэм дыкъалъхащ. Сэ пицэдджыжым, курытыр щэджагъуэм, нэхъыщIэр пицхъяшхъэм. Дэ зэшишыр мэкъу деуэу нэкIушхъэм дитт. Дызэрыгъэгубжъауэ аргынэр етхъэкIырт. Ди нэхъыщIэр япэ идгъэувэмэ, дыщIыхъэртэкъым, ди яужь къиувэмэ, къытищIыхъэрти мэкъум дыхихурт, апхуэдизкIэ гуашIэу мэкъу еуэргти. Дэ нэхъыжитIыр дызэгуэпырт, нэхъыщIэр къызэрыйткеIуэм папщикIэ.

— АтIэ, емыкIутэкъе нэхъыщIэр нэхъыжъхэм ятекIуэну! — къэпсэлъаш курытыр.

— ТIэкIу дедзэкъэнц — жытIэри щэджагъуэм пицыIэм дытехъяжащ, ди шэмэдджэр бгыщхъэм шэмэджыкIымкIэ щыхэтсэри. Дышхэу дыздэшысым нэхъыщIэм и шэмэдж хэсар къауэри мэкъум хэхуаш. Дыплъэмэ, шэмэдж джэлам мэкъури, мэкъум хэт жыгхэри къриупщIхыу бгым къоджэрэзэх. Жыг хуэзэм зэпегъэлъэт, мывэм хуэзэм зэпегъэш.

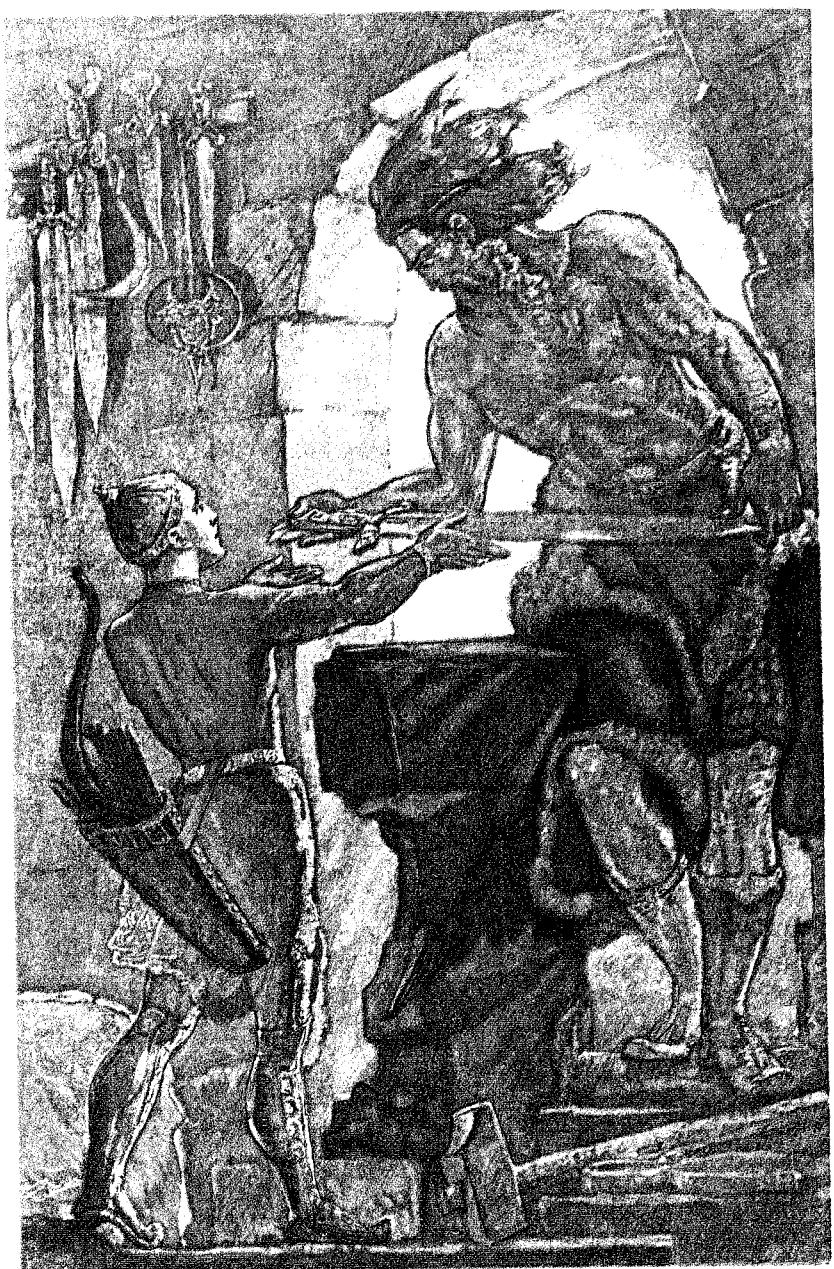
— Иджы, — жиЛаш нэхъыщIэ дыдэр къэпсалъэри, — дэ зэшишым унафэ тицIаш мы шэмэджыр джатэ тицIынуи, хэт мы джатэр зылъысынур?

Ар жиIэри нэхъыщIэр Лъэпиц еупщиЛаш. Лъэпиц зыри жимыIэу шэмэджыр къицтэри еплъаш. Ар шэмэджым зэреплъу, шэмэджыр Дэбэч зэриIэцIагъэр къицIаш. Лъэпиц гъукIэнкIэ зыгъэсэжар Дэбэчт. Нарт зэшишыр шэмэджым къыхи щIыкIыну джатэм щхъэкIэ зэфIэнэнути, Лъэпиц жиЛаш:

— Мы шэмэджым къыхэсцIыкIыну джатэр зылъысынум щхъэкIэ фэ зэшишыр фызэфIэнэнжынущ. Нарт зэфIэнэр нарт зэзауэш, нарт зэзауэр лъэпкъ гъекIуэдщ. Сэ унафэу мыр фхузощI: мис, фольлагъу, си кIыщыбжэм си сыджыр Гулъщ, кIыщым щIыхъэпIэ згъуэттыркъым. АтIэ, мэуз дывгъэшI: хэт мо сыджыр къиIэту и пIэ иригъэувэжыфми, абы естьнц джатэ сцIынур. Хъункъэ?

— Хъунц! — Нарт зэшишым зэуэ зэдыжаш.

Еуэш аби, нэхъыжыр сыджым бгъэдыхъэри еIаш. ЕIаш, еIэри хуэгъэхъякъым. Нэхъыжым

Лъэпш и сыджыр щыхуэмымгъэхъейм курытыр елаш. Еләш, еләри тіекіу игъэхъеяш. Курытым Лъэпш и сыджыр щыхуэмымІэтым нәхъышІэр елаш. Еләш, еләри тіекіунитІэ щым къытрыІетыкІа къудейш.

— Хәзуә, фә фхуещІэн щыІэкъым мы си сыджым. Щыри мы джатә сщынум фыныкІаш,— жиІаш, Лъэпш.

— Сыт тиІэн? Нарт псалъэр быдәш, дыныкІаш,— жиІаш наrt зәшищым.

Нарт зәшищыр гъуэрыгъуэрә сыджым щелам щыгъуә, Соорыкъуә адкІэ къышыту къеплъаккІуэрт. Зәшищым сыджыр щахуэмымІэтым, Соорыкъуә къыІухъэри Лъэпш елъеІуаш:

— КхъыІэ, сегъәплъ зэ сегъәІи — жиІари.

Зәшищым нәхъыжыр къеплъакІри Соорыкъуә къышылтъагъум ауан ишІу дыхъәшхаш — «сыт уи еІэ» — жиІэ щыкІэу.

Курытым жиІаш:

— Сыт уи еІэ уә, тхъэмадә къуагуэрә егуәжъ цыкІужым ешхъ уә Іейм. Уи еІэ къэт уә. Уи кІэтІийр гъущакъым, уи анәм и быдзышәри піурыгъущыкІакъым.

НәхъышІэ дыдәри къәпсалъэри,— сыт уи еІэ уә тхъэмымшкІэм, кІүәи ху хъетыкъым еІэ,— жиІаш.

Соорыкъуә къогубжъ. Зыри жимыІеу сыджым бгъэдохъә, йоІәбыхри Соорыкъуәм сыджыр къызәшІеубыдә. Нарт зәшищым Соорыкъуәр ауан къашІ. Нарт зәшищыр мәдыхъәшх.

Соорыкъуә йоІәри сыджыр къеІэт, зыхәтІауә щытам деж ехъри нәхъ быдәжу хесәж. Хесәжри Сэтәней деж мәкІуәж. Нарт зәшищым ар гъәшІэгъуэн ящыхъуауә хъыбарышхуә нартхәм хуаІуетәжыну тхъә зыхуаІуә.

Нартхәм я псалъэр Лъэпш гуапә щохъури жеІэ:

— Хъунш, хъунш, нартхә я зәшищ. Зәшищдҗатищым къыфпәхъуи щымыІеу дунейм фытетынкІэ сифхуохъуауә! Нобә тлъәгъуа телъыдҗәм и фыгъәкІэ мәисә зырыз фхуәсщІынш, нәгъуәшІ гъущым къыхәсщІыкІынши. Мы фә къәф-

хъа шэмэджыр Дэбэч езы Тхъэгъэлэдж¹ хуищIауэ щытащи абы къыхэсщIыкI джатэр сэ зыхуэфащэм естьнц. Сэ махуэ къэс зы майсэц схуэцIыр. Пшэддэжыжь къэс хэт япэ си кIыщым къышIыхъэми, япэ сцIы майсэр абы ейщ.

Арати, Лъэпщ зэрыжиам хуэдэу махуищым майсэ зырыз нарт зэшищым яхуищIащ. Тхъэгъэлэдж и шэмэджу щытам махуибгъукIэ джатэ къыхищIыкIыу Лъэпщ кIыщым щылъэщащ. Джатэр ищIри фIидзэжащ зыхуэфащэм иритыну.

* * *

Гуэху хуэзэшу Сосрыкъуэ жъэгум дэст. Сэтэней унэм къышIыхъяащ. Сосрыкъуэ нэцхъеийуэ щилъагъум еупищIащ:

— А си щIалэ, щхъэ унэцхъеий? — жиIэри.

— Сэ сымынэцхъеийм хэт нэцхъеин? — жеIэ Сосрыкъуэ.— Сыныбжъэгъукъым, сижэрэгъукъым. Мо пшIантIэм дэт ди хъэжьрэ пэт Гуэху ещIэ, зи мыхъуми хъэулей къыдыхъэмэ, мэбанэ. Сэ сыдэсц јэгум яжъэр зэIызоцIэри, дунейм щашIэри сымыщIэу, зэрысцIэни симыIэу.

Сосрыкъуэ алхуэдэу щыжиIэм, Сэтэней къэпсалъащ:

— А си щIалэу, си щIалэ закъуэ, хамэкъуэм пэццитыфын! Уэ иджыри ущIалэц, бий уиIэнкIэ игъуэджэц. Къуэш пэжым, ныбжъэгъу-жэрэгъум ульыхъуэмэ, нартхэ сахоплъэри уэ бдэхъун хэслъагъуэркъым. Нартхэ ныбжъкIэ псори лыпIэзэрытхэц, абыхэм яхэткъым уэ пхуэдэу щIалэ, уи напэр тримыхыну, ныбжъэгъу пэжи къыпхуэхъуфыну.

— А си анэу Сэтэней,— жиIащ Сосрыкъуэ,— сэ сзыылъыхъуэ ныбжъэгъур уэ жыхуэпIэракъым. Сэ сыхуейщ ныбжъэгъу, уэгъуэм щыгъуэ мыкъутэжыну, гузэвэгъуэм щыгъуи мыдзыхэжыну: сэ сыхуейщ зы джатэ, сэ сыхуейщ уанэ телъу зы шы закъуэ.

Сэтэней къогуфIэри Лъэпщ и деж макIуэ.

— Си къуэм сигъэпсэуркъым дуней техъэныр

¹ Тхъэгъэлэдж — гъавэм, къэкIыгъэм и тхъэш.

къышыхъаши,— Сэтэней жырилаш Лъэпщ,— джатэ схуегъэці, шы схуэгъуэт къызже. Ар шыгъэллыгъэм пыхъэнкіэ иджыри сфишшалэгуещ.

— Хъеуэ, Сэтэней гуашэ, ушоуэ,— идакъым Лъэпщ,— уи къуэм и жаныгъуещ. Фэкі щілашэмми гукіэ лыщ. Упэрымыуэ, шыгъэллыгъэм шыпыхъакіэ уттыпщ. Ар джатэ хуеймэ кіуэжи къэгъакіу си деж.

Сэтэней къекіуэжри,— кіуэ, Лъэпщ къоджэ,— жирилаш Сосрыкъуем.

Сосрыкъуэ гуфіэжу къышолъэтри Лъэпщ деж мажэ. Сосрыкъуэ кыщым зэрыштыхъеу, Лъэпщ къоупщи,— Сыт хуэдэ джатэт узыхуейр?

— Сэ сыхуейш джатэ мыкіыхъу, мыкіешіу. Бий жыжъэр къышышынэу, бий гъунэгъур хигъашшіу. Сеуэм пигъещу, сепиджым пхигъещу,— жирилаш Сосрыкъуэ.

— Атіэ, мис мы джатэр апхуэдэ джатэ пхуэхъунщ,— жирилаш Лъэпщи, Тхъэгъэлэдж и шэмэджым къыхищтыкауэ щита джатэр къипихри къриташ Сосрыкъуем.

Джатэр кърита нэужь, къеупщилаш:

— Иджыри сыт ухуейт? — жирилаш.

— Иджызы шы закъуэ сырежъену сиіэжатэмэ нэгъуещі зыри сыхуейтэкъым,— жирилаш Сосрыкъуэ.

— Шы ухуеймэ,— жирилаш Лъэпщ,— уи анэм ельїиу, абы шыфі иіэщи къуитынщ.

Сосрыкъуэ джатэр кырыштыкауэ къышыкіуэ — жым, Сэтэней еплъщ, еплъри,— Соці іджы укъизыхуэтш, си щіалэ, Лъэпщ а джатэр уэ щипхуигъэфшакіэ зыгуэр къипхэктину къышшікіынчи накіуэ, сэ уэ пхуэзгъэшхащ шы,— жирилаш Сэтэней гуашэмми Сосрыкъуэ къришэжъаш.

Сэтэней бгъуещшагъыжым Сосрыкъуэ Іуишэри,— Мис си щіалэ, мы абрамывэр Іубгъэктину фрэ бгъуещшагъыжым уштыхъэфмэ, абы шы щыбгъуэтинщ. Абы щіэт шым ушэсыфмэ, ар шы пхуэхъунщ,— жирилаш.

Сосрыкъуэ абрамывэм еїери Іуидзаш. Бгъуещшагъыжым щышшіхъэм шыр щыщащ,

фіалъэ лъакъуитіымкіэ щіыр къриудаш. Абы щіыр къышриудым бгыхэр дәхъейрт. Сосрыкъуэ шым сәмәгурабгъу зыхищіри бъәдыхъэну хуежъаш, арщхъекіэ, шым зыбгъәдигъәхъакъым, къауэу щіидзэри. Сосрыкъуэ шым ижърабгъу лъенныкъуи зыхищіаш. Абыкіи зыбгъәдигъәхъакъым. Ар Сэтәней щилъагъум и жагъуэ хъуаш.

— А си щіалэ, абы ліыуэ укъильтыркъыми араш ушізыбгъәдимыгъыхъэр,— жиІаш Сэтәней. Ар Сосрыкъуэ щызэхихым къәгубжыри зэлъегъуэу шыбгым зыридаш. Шыр бгъуәшіагъым къынгілтәти Сосрыкъуэр ирихъәжъаш.

— А си гүІәгъуэ махуэт, си щіалэ закъуэр сфеуекі,— гүІаш Сэтәней. Сосрыкъуэ умылъагъужу пшэм хихъаш шым. Сэтәней гүІәжу къекіуәжри унэм щіатісыхъәжаш. Атіэ, сый ишіләжынт абы?

Шым Сосрыкъуэ пшэм дрихъейри иудынышіаш, щіылъэм кърихъәхыжри зрисаш, зритіаш. Итіаникі, Сосрыкъуэ шым къридзыхыфакъым. Аргуәру ирихъәжъәри пціашхъуэр здәмымлъетыф къыр зәхуакум дихъаш. Итіаникі Сосрыкъуэр шым къридзыхыфакъым. Аргуәру ирихъәжъәри хы къуәпсібл щызэхәуэм хәлтәри зәпрысыкіаш, къызәпрысыкіаш. Итіаникі Сосрыкъуэр шым къридзыхыфакъым. Жәщибл-махуиблкіэ лъеритетыту шым Сосрыкъуэ къырихъәкіаш. Жәщибл-махуиблыр дәкіри шыр ешри увыІаш. Шыр ешу щувыІам Сосрыкъуэ жиІаш:

— Нежъә, хәэм яшхыжын, уә уи джәгун икіами сә си джәгугъуэр иджыщ къышихъэр.

Арщхъекіэ шым и лъэр зәблихакъым. Сосрыкъуэ елъәдекъеуаш — шым зигъәхъеякъым. Щымыхъужым Сосрыкъуэ къәгубжыри зей дәмәкъуиблыр шым трикъутааш. Итіанәщ шыр къышыпсәлъар. Къәпсалъәри жиІаш:

— Амыщу си тхъәмымыгъәпци, жыпіэм семыпціыжынкіэ, уә ліы ухъумә, сә шы сыпхуэхъункіэ!

— Атіэ, шы ухъунум, нежъә,— жиІәщ Сосрыкъуи унэмкіэ къытриуәнтіаш. Бжәупәм къыПулъәдәжа Сосрыкъуэр Сэтәней къышилъагъум — къышылъетри гуфіәжу къипежъаш.

— А си щалэ, сэ уэ узгьеижу сыщысти,— жиIаш Сэтэней.

— Хъеуэ, си анэ, уэ сэ сумыгъей! ИIэ иджы, си анэ, схуэшI гъуэмымлэ, ари машIау, ари псыншIау, ари куэдрэ схурикъуну. Сэ иджы сежьэнуш. Си гугъэш си дуней техъэгъуэу! — жиIаш Сосрыкъуэ, и анэ Сэтэней хуэгуфIаурэ.

Тхъэхэм я санэхубжъэр

Іуащхъемахуэ и щхъэгум Мэзытхъэ¹, Амыш², Тхъэгъэлэдж, Созрещ³, Лъэпш сымэ Псатхъэ деж щызэхуэсахэу Санэхуафэ яIэт. АтIэ, ильэс къэсихукIэ а тхъэпэлъытэхэм Санэхуафэ ящIт. Щылъэм хэт нэхъ лыгъэ иIэу тетми, ари яшерти зы санэхубжъэ ирагъафэрт, щылъэм щызекIуэ цыху цыкIухэм я хъэтыркIэ. Тхъэхэм ядефа цыхур нартхэ ягъэлъапIэрт. Апхуэдэурэ ильэс Iэджи екIуэкIаш.

Тхъэпэлъытэхэм я Санэхуафэм тхъэмадэу щысыр езы Псатхъэти къэтэджри жиIаш:

— Хэт еттын ди санэхубжъэр, цыху цыкIухэм я цIэкIэ хэт едгъэфэну? Хэт нэхъ лъэш щым тетхэм ящищу?

— Нартхэ я тхъэмадэ Нэсрэн ЖъакIэ! — жиIаш Созрещ.

— Хъеуэ, Къанж и къуэ Щэуей нэхъ щакIуэшхуэ Нарт Хэкум искуым. Абы хуэфащэш ди санэхубжъэр,— жиIаш Мэзытхъэм.

— Хъеуэ, Гуэргуэнныж нэхърэ а бжъэр нэхъ зыхуэфащэ Нарт Хэкум искуым. Ар нартхэ я кхъуахъуэ темыкIщ,— жиIаш Амыш.

— Хъеуэ, Хымыщ нэхъ хуэфащэш ди санэхубжъэр. Абы нэхъ IэкIуэлъакIуэ мэш щIэнкIэ Нарт Хэкум искуым,— жиIаш Тхъэгъэлэдж.

— Хъеуэ,— жиIери къэтэджащ Лъэпш.— А фэзи цIэ къифIау псори фщигъэгъуущэжыну Нарт Хэкум лы къиралъхуаш. Сэ си сыйжу щыкъа-

¹ Мэзытхъэ — мэзхэм, щакIуэхэм, хъэкIэкхъуэкIэхэм я тхъэш.

² Амыш — Iэщхэм я тхъэш.

³ Созрещ — унагъуэм, жъэгум и тхъэш.

тиблкіэ хәуклауэ щытар къыхичыфри нәхъ куужу хисәжащ. Ар щІаләш, щІалә пәтми абы нәхъ лъәш нарт щІыгу къихъуакъым.

— Хэт ар жыхуәпІэр? — щІеупщикаш псори.

— Сосрыкъуәц абы и цІэр! Аращ ди санәхубжъери зыхуәфащэр! — жиІаш Лъәпщик.

Арти, Псатхъэ унафә ищІаш Сосрыкъуә къашәу тхъәпәлъытәхәм я санәхубжъэм ирагъәфәну. Лъәпщик ягъакІуэри Сосрыкъуә кърагъәшащ.

Псатхъэ санәхубжъэр къиштәри Сосрыкъуә къыжриІаш:

— Дә тхъәхәм мый ди бжъәш. Илъәс къес зә дызәхуос Іащхъәмахуә и щыгуми Санәхуафә къиззІудох. Щылъәм щызекІуә цІыху цІыкІухәм я цІекІә зы закъуэ къыдошәри мый бжъә закъуәм идогъафә. Дә едгъафәр щылъәм тетхәм я нәхъ лъыгъәрызехъәрщ. Фә щылъәм тетхәм фиІекъым мыйхуәдә фадә. Мый тхъәхәм я фадәш! Мэт, ефәт! — Псатхъәм санәхубжъэр къритащ Сосрыкъуәм.

Сосрыкъуә санәхубжъэм щефәм ІәфІышә къышыхъуаш, зәфам игури къигъәжәнащ.

— Аращ укъышІэтшари ди бжъә закъуәм ущефакІә кІуә, кІуәж иджы,— жиІаш Мәзыитхъэ.

— КІуә, кІуәж щылъәм тетхәм яхуәІүэтәж тхъәхәм ди фадәм и телъыджағъэр,— къышІигъуаш Тхъәгъәләдж.

Сосрыкъуә щытт мыйхъейуә. Зәфам и гуркъигъәжанауә, и гурыІупси къыхуигъәкІуауә.

— Иджыри, хъуну щытмә, зы бжъә севгъәфәж! — щІэлъәІуаш Сосрыкъуә.

— Хъеуә, дә ди хабзәкъым зы бжъә нәхъыбә щыим щызекІуәхәр едгъафәу! — жиІәри идакъым Псатхъэ. АрщхъәкІә Сосрыкъуә фІышәу зылъагъу Лъәпщик къәпсәлъаш:

— Ягъә кІынкъым, иджыри зы бжъә закъуә едгъәттыж, зи мыйхъуми щылъәм тетхәм нәхъ гъәцІэгъуәну яхуїІүэтәжынщ ди тхъә фадәм и гуашІагъэр.

— Евгъафә иджыри зы бжъә,— къәпсәлъаш Амыщи.

— Хъунщ, атІә, фә къомым евгъафә щы-

жыфIэкIэ, ирефэ. Аүэ игъашIэ лъандэрэ зетхъэ хабзэр мэкъутэ. Дэ нсоми хуэтшийуэ щытар зы бжьэ закъуещ,— жиIашI Псатхъэ.

— Хабзэр зэрыпшIщ,— жиIэри Мэзытхъэ къэтдэжри Тхъэ КIадэм щхъяшыуваш, бжьэр иIыгъыу.

Мэзытхъэ зигъехъуу бжьэм изу санэ къышыригъахъум, Сосрыкъуэ абы бгъэдэхъаш.

— Мыр сый? И щIэр умылъагъуу, плъагъур къигуэшIыкIыу?

— МырашI тхъэхэм ди санэр зэрыт кIадэр!

— Сыту гъэшIэгъуэн! — жиIашI Сосрыкъуэ.

— ГъэшIэгъуэныр абы и лъашIэм хэлъ санэ жылэрш. Ар къызэрыкIырш. Абы гуашIагъэу щIэтырш. Ар зыгъэкI си лъэшыгъэрш,— жиIашI Тхъэгъэлэдж.

Сосрыкъуэ ар щызэхихым санэ кIадэм еплъ хуэдэ зищIри кIадэм бгъэдыхъещ, псынщIэу кIадэр къипхъуатэри,— Фэ фызэфэ фадэр цIыху цIыкIухэм я фадэ ухъу!— жиIэри, кIадэр Гуашхъэмахуэ и щхъэгум къышыхыфIихуэри щIылъэм къытридзащ.

Тхъэхэм я кIадэр щIым зэрытехуэу зэгуэлъэлтири абы ит санэр Нарт Хэкум ильэдащ.

Санэхум хэлъ жылэхэри щIым зэрыльэIесу щIым къыхекIыкIыжащ. Санэ къэкIахэр нартхэм щалъагъум Сэтэней гуашэ деж яхъаш.

Сосрыкъуэ щыIэххэт Сэтэней гуашэ дежи,— Мы къэкIыгъэр тхъэхэм я фадэш,— щыжиIэм, Сэтэней санэр кIадэм ирилъхъэри абрэмывэ триIубэжащ.

Ильэс нэхъ дэмийкIыу санэху къышIихуам абрэмывэр кIадащхъэм къытридзащ. КIадэм ит санэхум нартхэр хэфыкIри гу жан хъуаххэш. Абдэжым къышыщIэдзауэ нартхэ къашIашI санэху зэрашI щIыкIэр. Санэхум и цIэкIэ ильэс къэс Санэхуафэ ящIынуи яухэсащ.

Сосрыкъуэрэ Емынэжърэ

Нарт Хэкужым зи лъэ вакъэ изылхъэ къэмьинэу псори Хъэрэмэ Йуашхъэ¹ деж щызехуэсайэ Хэку Хасэ² Ин шрагъэкІуэкІырт. Тхъэгъелдэж Хъэрэмэ Йуашхъэ къытету нартыжыхэм яжрилэрт:

— Нартхэ, сэ жыы сыхъуаш, алъандэрэ зэрыслэекІэ мэш бэв къызэрыфхуэзгъекІынным сыхуэлъэщащ. Иджы, сэ згъекІа хум щыщ жылапхъэу зы ху нэд къыфхузогъанэри гъэ къэс абы щыщ тэфсэмэ зэи гъэй къыфтехъуэнкъым.

— Уэ дэ ди Тхъэгъелдэжу бэвыгъэр къыдэзыт, зытми щIэмьыфыгъуж, дунейм къэкІыгъэу тетым уи цэ лъапIэр етплъинш! — зэшIэхъуэхъуаш нартхэр.

— Сэ згъекІа зы ху хъэдзэр вгъавэмэ — нарт лэгъупыж из пласти хъунщ, — жиIещ Тхъэгъелдэжи, нартхэм я лэгъупыжыхэм хъэдзэ зырызыххэ яридзащ. Нартхэм лэгъупхэр зэфIацIэри Тхъэгъелдэж къарита ху хъэдзэхэр ягъэващ. Ху хъэдзэ къэсихукIэ лэгъуп из пласти къицIац. Ар ящыхъунтэжэ нартхэ икъукIэ гъэшIэгъуэн! Нартхэм Тхъэгъелдэж щхъекІэ хъуэхъубжьэ щаIэтым Тхъэгъелдэж къахэпсэлъыхъаш.

— Иджы, нартхэ, мы сэ фэста ху жылэр Амыщ и Iэшым дэфхъумэ. Гъэ къэс жылэжыр тэфси — япэ къефхъелIэж хъэсэм къышIэфIукI хур жылапхъэу вгъэтIылъурэ фыпсэу! — жиIещ Тхъэгъелдэжи, ху нэдыр нартхэ къаритащ.

Тхъэгъелдэж и ху нэдыр Нартхэ зы унагъуэ гуэрим ирахъэлIэн дзыхь ямыщIу гъуаплъэ гуэн ящIри абы иралъхъэжащ, жэцми махуэми гъуэрыгъуэурэ а гуэнэри яхъумэну унафэ трашIыхъижри, Хасэр зэбгрыкIыжащ.

Хъэрэмэ Йуашхъэ и деж Тхъэгъелдэж нартхэ щахэпсэлъыхым абы Емынэжь къеплъэкІуат. Адэ, нартхэ я Хъэрэмэ Йуашхъэ пэжыжьэу,

¹ Хъэрэмэ Йуашхъэ — нартхэм я зэхуэсыпIещ, я зауэпIэжыщ.

² Хасэ — зэхуэс, зэIущIэ.

Емынэжь къуршым къытегъуэлъхъауэ нартхэ ящIем къецлъакIуэрт, нартхэ жаIэм щIэдэIорт.

Ильэс Iеджэ хъуауэ Емынэжь ещакIуэрт Тхъэгъэлэдж и ху жылэм. Ауэ езы Тхъэгъэлэдж пэуву езэүэн шынэрти зэкъуэкупIэ лъыхъуэрт ху жылэр къидыгъуну.

Тхъэгъэлэдж и ху нэдыр нартхэм гъуаплъэ гуэнным ширальхъам Емынэжь гуфIаш.

— Хъуаш иджы си Iуэхур! ИгъашIэ лъандэрэ сывээшэ Тхъэгъэлэдж и жылэр къысIэрыхъаш,— жиIаш Емынэжь, зашIэхъуэпсэжу.

Нартхэм Тхъэгъэлэдж ящхъэшцигъекIын папщIэ, нартхэр игъэбэлэрыгъын папщIэ зы тхъэмахуиш хуэдизкIэ Емынэжь зыкъигъэхъеякъым. Тхъэмахуиш хуэдиз зэрыдэкIыу, жэшү Емынэжь нартхэ я гъуаплъэ гуэнним къепицылIэри зишэцIри и кIэмкIэ euэц гъуаплъэ гуэнни тIууэ зэгуиудаш. Ар гъуаплъэ гуэнним щеум жэш кIыфIыр щыблэм хуэдэу къызэшIигъэнэхуаш абы и кIэпхъ уэкIэм къыхихуа нафIэ хъуаскIэм. Гуэнныр зыхъумэ нартри пIэтIауэу къриудаш.

Нартхэ я гъуаплъэ гуэнныр зэрызэгуиуду ху нэдыр къипхъуатэри euэри ежъэжащ Емынэжь.

Пщэддджыжым нартхэр къеуша нэужь, зэушишIыжащ:

— Ныжэбэрэй щыблэ уэкIэр игъашIэм хуэмидэжти! Ди унэхэр дэзджызджаш, ди напIэ зэтельхэр тфIызэтриудай,— жаIэри. Абы хэту нартхэр плъэмэ, я гъуаплъэ гуэнныр щытыжжым. Абдэжым нартхэр щызэхэзежентэкъэ! Гузэвэгъуэр къашIэзэрыхъауэ нартхэр кIуаш Тхъэгъэлэдж и деж.

— Ди псэ закъуэу Тхъэгъэлэдж, уэ къыдэпта ху жылэр гъуаплъэ гуэнним итлъхьати ныжэбэ зыгуэрым гъуаплъэ гуэнныр зэгуиудри жылэр ихъаш,— жиIаш нартхэм.

— Яхъамэ, къэфхыж! — араш нартхэм къажриIар Тхъэгъэлэдж губжьам.

— Зыхъар тицIэтэмэ къэхыхыжныр ди Iуэхут!

— Зыхъар сэ сыйкIэ сицIэн?

— Уэ умыщIэмэ, хэт зышIэнур?

— Фи Сэтэней гуашэ феуши! — къажрилаш Тхъэгъэлэдж нартхэм.

Сыт ящэжынт нартхэм? Клуаш ахэр Сэтэней гуашэ деж.

— Нартхэ ди Сэтэней гуашэ, гуашэу щыIем я лей, лей къытлысаш. Ныжэбэ кIуам нарт псори дызыщыгугь ди жылапхъэр зыгуерым ихаш, зыхари тщиэркым,— жаIери тхъэусыхаш нартыжхэр.

— Тхъэгъэлэдж къывжилаш?

— Хъеуэ, къыджилаштым,— жаIаш нартхэм.

— Ар къышывжимыIар тхъэгубжьащи араш. Тхъэгъэлэдж къигъекIа жылапхъэм куэд щлауэ Емынэжь къощакIуэ. Тхъэгъэлэджре Емынэжьре зэбгъэрыкIуаш а жылапхъэм папши. Емынэжь а жылапхъэр Тхъэгъэлэдж фIихыну хеташ, арщхъэкIэ къарукIэ къыпэлъэштэкымы ихыфактым. Иджы, Тхъэгъэлэдж и ныбжыр щыхэкIуэташэм, Емынэжь къытекIуэнкIэ шынэри и ху жылэр фэ нартхэм къывитыжаш. Хъуакым ар! Нарт напар тефхаш,— яжрилаш Сэтэней къыхуэкIуя нартхэм.

— Ати, иджы дауэ тщиыну, ди нарт напэр зэритекIауэ къэдгъэнэну? — щиэупшилаш нартхэр.

— Фи напэм къызэрекIущ,— жиIаш Сэтэней.

— Дэ дыпсэуэ а Емынэжь ди жылапхъэр едгъэшхынкым,— къызэдильлаш нартхэр.

— Ати,— жиIаш Сэтэней,— сэ зэхэсхыр лIым и псалъэщи сывдэIеныхыкъунц. Сэ вжесIэнц а Емынэжь щыпсэу щыпIэр. Къуршибл удэкIынчи, адекIэ фыкIуэмэ, фынэсынц, адэ, дыгъэр уафэ джабэм къышытехъэм деж...

— Iay! Ар сыйту жыжье! — къэгүзэваш нарт Хъимыш.

— Ар зы нарт шу илъыгъуещ,— жиIаш Сэтэней.

— АдкIэ уежъэнчи псы щибл къызэбнэкIынчи дыгъэр уафэгум къышихъэм деж...

— Iay! Ар сыйту жыжье! — къэгүзэваш Нэсрэн ЖъакIэ.

— Ар нарт шу илъыгъуитIщ. АдкIэ уежъэн-

щи хы цыкIуу щы, хышхуэу блы узэпрыкIын-
щи дыгъэр уафэ нэzym щеулIэм деж...

— Iay! Ар сыту жыжъэ! — къегулэзац Шэбэ-
тын.

— Ар нарт шум и щэ илъыгъуэц. АдкIэ
уежъэнши дыгъэр щыкъухъэж дыдэм деж щытиц
Емынэжь и быданIэжыр...

— Iay! Ар сыту жыжъяшэ. Абы игъашIэкIэ
дынэсынкыыми,— къэтхъэусыхац Джылахъстэн.

— Фызэрежъэц, фызырыкIуэц,— жиIаш Сэтэ-
ней,— фи ху жылэр Емынэжь евгъэшхынумэ,
Тхъэгъэлэдж къыщIэйфхини щыIакым, нартхэ!

Сыт ящIэжынт нартхэм? Тхъэгъэлэдж игу
къыдэбгъэнц жаIери шынэжжэри Нарт Хасэ
зайуахац унафэ ящыну. Нарт Хасэм унафэ
щацIаш Емынэжь жылэр къыттрахыжыну.
А лъэхъэнэм Нарт Хэкум нэхъ шужьей бэлыхъу
итыр Арыкъшути ар ирагъэжъаш. Арыкъшу
къэтш, къэтри, къыщимыгъэзэжым нарт шууипшI
зэцIаузэдри ирагъэжъаш. Нарт шууипшIми къы-
щамыгъэзэжым нарт шууишэ ирагъэжъаш. Нарт
шууишэми къагъэзэжакым. Абы и гузэвэгъуэм
Нарт Хэкур иринэцхъейуэ Сосрыкъуэ зекIуэ
къикIыжац.

Нарт Хэкур нэцхъейуэ къыщрихъэлIэжым,
щIэупшIэри къыжраIаш:

«Мырац, мырац, Тхъэгъэлэдж ху жылапхъэу
нартхэ къаритар емынэжь яфIихъаш. Хэт кIэлъа-
тъакIуэми мэкIуэд».

— Дэнэ деж а Емынэжым и хэцIапIэр? —
щIэупшIаш Сосрыкъуэ.

— Уи анэ Сэтэней жегъэIэ. Абы ещIэ,— жиIаш
нартхэм.

Сосрыкъуэ и анэ Сэтэней деж къэкIуэжри
еупшIаш:

— Мы нарт Хэкур зыгъэнэцхъея Емынэжь
дэнэ деж щIыпIэ и хэцIапIэр? — жиIери.

— Сыт абы и хэцIапIэм уэ Iуэхуу хуйIэр?

— Сежъэнунц. Нартхэ я жылэр къэсхыхы-
нуш.

— AtIэ,— жиIаш Сэтэней,— сэ зэхэсхыр лIым
и исалъещи сыйдэIэпыкъунц. Сэ бжесIэнц а Емы-

нэжь щыпсэу щыпIэр. Къуршибл удэкIынчи, адэ, дыгъэр уафэ джабэм къыштыхъэм адэжкIэ... Уежьеми унэсынкъым...

— Ар си зы илъыгъуэш, ди анэ! — жиIаш Сосрыкъуэ.

— АдэжкIэ укIуэмэ, псы щибл къызэбнэкIынчи дыгъэр уафэгум къыштихъэм... Уежьеми унэсынкъым, ар щыпIэ жыжъэш...

— Ар тIэу илъыгъуэш зерыхъунур, ди анэ!

— АдэжкIэ укIуэмэ хы цыкIуу щы, хышхуэу блы узэпрысыкIынчи дыгъэр уафэ нэзым щеулIэм адкIэжкIэ... уежьеми унэсынкъым...

— Ар си щэ илъыгъуэш, ди анэ!

— АтIэ, си щIалэ,— жиIаш гуфIэжу Сэтэней,— дыгъэ къухъэпIэ дыдэм деж щыти Емынэжь и быданIэр.

— Ар а дыгъэ къухъэпIэм деж кIуэуэ щхъэ тIыса? — щIэушиIаш Сосрыкъуэ.

— А Емынэжь нэпсеирилэш. Абы къипэшIэхуэ псори зыIурэдзэ. Ар дыгъэм йохъуапсэр. ЛъэкIтэмэ абы дыгъэри и жъэм жъэдидзэнут. Дыгъэм и къухъэжыгъуэм деж дунейр нэхъ кIыфI мэхъу, езы дыгъэри щIылъэм гъунэгъу къыхуохъури Емынэжь дыгъэр кърилъэфэхуу цыхухэм ямылъагъуу зыIурэдзэн игугъэши къухъэпIэм деж кIуауэ щысш.

Сосрыкъуэ и шым уанэ трилъхъэш, IещэфащэкIэ зызэшIиузадэри ежъаш. Еуэм, кIуэм, лъэурэ къуршиблым дэкIщ, дыгъэр уафэ джабэм къыштыхъэм нэсли и шыныбэпхыр щIикъузэш, езыми зызэшIикъузэжри къэмувыIэу адкIэ илъаш. Еуэм, кIуэм, лъэурэ хы цыкIуищми хышхуиблми зэпрысыкIри дыгъэр уафэ нэзым щеулIэм нэсли и шыныбэпхри щIикъузэш, езыми зызэшIикъузэжри и шым жриIаш.

Еуэм, кIуэм, лъэурэ псы щиблри къызэринэкIщ, дыгъэр уафэгум къыштихъэм нэсли аргуэру и шыныбэпхыр зэшIикъузэш, езыми зызэшIикъузэжри къэмувыIэу адкIэ илъаш. Еуэм, кIуэм, лъэурэ хы цыкIуищми хышхуиблми зэпрысыкIри дыгъэр уафэ нэзым щеулIэм нэсли и шыныбэпхри щIикъузэш, езыми зызэшIикъузэжри и шым жриIаш.

— Ыхым иджы, си шыжь, Емынэжь и

щыналъэм дыкъихъэу аращи шы лъэкІ къыумыгъанэ, уи щхъэр уэгум етауэ нақІуэ.

— Амышу ди тхъэмымгъэпцІ, згъэпцІми сизэгуэзудын, сэ шы лъэкІ къэзмымгъэнэн! — жиlәжащ Сосрыкъуэ и шым.

Сосрыкъуэ и шыр зэцІикъузэш, езыми зызэцІикъузэжри ежъаш. Күэд имыкІужу Емынәжь и щыналъэм ихъаш. Емынәжь лъэгапІэ ин гуэрым плъапІэ трищыыхъауэ плъапІэм Нарт Хэкум иридыгъукІауэ пщащэ итт, къакІуэм и шыфэ-лъифэр Емынәжь хуилуэтажу. Нарт пщащэм шу закъуэ къакІуэр щильзагъум, плъапІэм и щагъым щіель Емынәжь егуэуаш:

— Мыбы зы шу къокІуэ!

— Сыт и къэкІуэкІэр? — щіеупщлащ Емынәжь.

— Адрей букІа нарт куэдым я къэкІуэкІэм ешхъкъым.

— Іэу! Адрей нартхэм емыщхъу Нарт Хэку хэт къиукІт? Даурэ къакІуэрэ? Сыт хуэдэ гъуэгу зытетыр?

— Гъуэгүи теткъым. Гъуэгуншэ шуш. ИгъашцІэм шылъэ зытемыува щыналъэмкІэ къыкІуэцІрокІ, — жиlаш пщащэм.

— Іэу! Дыгъэмыхъуэ лъэнекъуэ къызэркІуэр, хъемэрэ дыгъэ жъэражъэм хэту къакІуэрэ?

— ЖъеуапІэ къильыхъуэркъым. Дыгъэ жъэражъэм хэту къокІуэр.

— МыIерысэ ІэфІрэ кхъужь ІэфІыспрэ ишхрэ?

— Хъэуэ, мыIерысэ гуашцІэрэ кхъужь дыджыжърещ ишхыр.

— Псыуэ зэфэр — псынэ къабзэ?

— Хъэуэ, псынэ къабзэхэм ныблокІри шэдыпс Iейхэм хофыхь.

— КъакІуэмэ, кърекІуэ! Си Джатэ куэбжэм къыфІэкІыфынкъым. Си Джатэ Куэбжэм абы и щхъэр фІихынци бжэгъу щхъэкІэм фІесІужа нартыщхъэхэм ари зыуэ япызбжэнц. Тхъэгъэлэдж и жылэр зыхыижыну къэкІуауэ щита нартхэм я махуэр абыи къыхуэзгъэкІуэнц! Сэ абы и къэсыгъуэм сыпэплъэу мыбдеж сышылъыфыну-

къым. Тхъэгъэлэдж и жылэр тессэн хуейш! Абы и щкъэр си Джатэ Куэбжэм зэрыпигъэшү, күэи бжэгъу щхъэкиэм фиэгүж! — жиэш Емынэжьми, езыр вакиуэ дэклаш.

Сосрыкъуэ макиуэ, малъэ. Емынэжь и плъапиэм ит нарт пщащэм хуабжыу игу ирихъаш Сосрыкъуэ и күуэкиэр.

«Уашхъуэ, мыбы хуэдэ нарт шу иджы фиэклиса сымылъэгъуакиэ. Гуауэш апхуэдэ лыифыр Емынэжь и Джатэ Куэбжэм ебгъэукыну!» жиаш игукиэ пщащэм.

Емынэжь и Джатэ Куэбжэм къыдэклиф дуней псом теттэкъым, нарт пщащэми а Джатэ Куэбжэм Сосрыкъуэ къригъэлынкиэ зыри лъэклинутэ-къым.

Сосрыкъуэ къэсащ Джатэ Куэбжэм, Емынэжь и хэцлиэр мывэ сэреиблу къещиэклиат, дыхьэпли дэклипыи имыиэу. Зы күэбжэ закъуэ ииэти, абдэжым джатэшхуити фиэлът. А джатитиим яку дыхьэлиамэ джатитиир зэтеуэрти дыхъар тиуэ зэпагъэлъэтырт. Цыху дэнэ къэна бзу дэлъэтамэ зэпагъэлъэтырт. Арат Емынэжь «Си Джатэ Куэбжэ» жыхуиэр.

Сосрыкъуэ Джатэ Куэбжэм еплъщ, еплъри игъэцлиэгъуаш. Сосрыкъуэ Джатэ Куэбжэм къызэрыйлагъэу джатэжьитиим зэтеуэу щадзащ. Сосрыкъуэ и шым къепсыхри зы шыклиэ налъэ къыхичри джатэжьитиим яку дидзащ. Шыклиэ налъэр напиэзыпиэм джатэжьитиим зэпагъэлъеташ.

— Иэу! Мир игъашиэм сымылъэгъуа куэбжи! — жиаш Сосрыкъуэ, Джатэ Куэбжэр игъещагъуэу.

— Сэ си тхъэу Лъэпиш! Тхъэгъэлэдж и шэмэджым къыхэшичилиу уэ къызэпта джатэр джатэжьитиим пэгъэлъэш! — жиэри лъэтиаш Сосрыкъуэ. И джатэр кърихш, и шым шэсыжри жъэхэлъадэш Емынэжь и Джатэ Куэбжэми еуэри джатэиепциэм фиэклиса куэбжэм къыпымынэу джатэжьитири пигъэщащ. Арти, гъуэгур хуит хъуати, Емынэжь и пичантиэм дыхъаш. Нарт пщащэр къаплъери Емынэжь и Джатэ Куэбжэр зэрышымыиэжыр щилъагъум, гуфиэу Сосрыкъуэм къышежэжьаш.

— А нарт шууфІэ, уэ укъызэрыкІуам сромуфІэ, ауэ Джатэ Куэбжэм укъелами езы Емынэжь уІашІекІуэдэнщ, си гуІэгъуэ маҳуэт, гъэзэж,— къэлъеІуаш нарт пищащэр.

— Хъэуэ, дахэ, сэ згъэзэжыну гъуэгу сытеувэ си хабзэкъым. А уэ жыхуэпІэ Емынэжым Тхъэгъэлэдж нартхэ къарита ху жылапхъэр ихъаш. Умылъэгъуауэ плэрэ абы къихъа ху нэдыр?

— Слъэгъуаш. Езы Емынэжь щІыр евэ Тхъэгъэлэдж и жылапхъеу нартхэ къатрихар трисэну. Ху нэдыр вакІуэм зыдихъаш.

— Дэнэ деж ар щывэр? — щІэупщІаш Сосрыкъуэ.

— Мис мо бгышкуэр плъягъурэ? — жиІэри и Іэр хуишияц нарт пищащэм ипищекІэ къыщыт зы бгышкуэ гуэрым.

— Сольагъу.

— Мис абы и щхъэгум щовэ. А бгым дэкІуеифа нарт щыІэктым. Абы и щхъэгум Тхъэгъэлэдж и жылэр щІытристэр нартхэ абы и жылапхъэ яІэrimыгъэхъэн и гугъэу араш.

— Тхъэр щхъэпэ къыпхуэхъужкІэ, дахэ! — жиІэщ Сосрыкъуи, Емынэжь зытевыххь бгыжымкІэ иунэтІаш. КІуэм, лъэм, кІуэм, лъэурэ а бгыжым нэсащ. Бгыр икъукІэ задэт, удэкІуеинкІэ гъуэгу имыІеу лъагэт. Сосрыкъуэ и шым щІопщ уэгъуэ ирихащ, къызэцІигъаплъэш, нызэцІигъаплъэри бгым дэкІаш. Плъэмэ Емынэжь мавэри хэтиц, Тхъэгъэлэдж нартхэ къарита ху нэдыр жыгыжь ин гуэрым и къудамэм фІэдзауэ фІэлъщ.

— Йхым, хъуаш иджы си Іуэхур! — жиІэщ Сосрыкъуи, илъри ху нэдыр жыг къудамэм къыфІипхъуэтри щІэпхъуэжащ. Емынэжь къаплъэри ху нэдыр езыхъэжья Сосрыкъуэр къышилъагъум, дыхъэшхащ.

— Ель а цыкІужъей зыхэт! Дэнэ мыгъуэм укІуэн сэ усІэцІэкІыу.

Абы фІэкІа жимыІеу Емынэжь кІуэжри быдэү шхащ, тІэкІуи зигъэпсэхужри и къарэ лъэкъуищым шэсри Сосрыкъуэ кІэлъыпхъеращ. Куэд иригъэкІунт абы Сосрыкъуэ. Хышхуэ Іуфэм

шыГулъадэ дыдэм, Емынэжьыр кIэнцIыхъэри ебгъэрүүштүү Сосрыкъуи пэнцIывкIэ щIихуаш и шым зэрүтесу. Тхъэгъэлэдж и ху нэдыр къипхъуэтэжри Сосрыкъуэ жиIаш:

— Уэ пхуэдэлкъым ар зыхыжыфынур!

Тхъэгъэлэдж и ху жылэр Емынэжь ихыижри кIуэжааш. Сосрыкъуэ кIэнцIу Емынэжь и лъэужым къиувауэ къокIуэ, Емынэжь зыкъримыгъэльгъауэрэ. Емынэжь ху нэдыр жыгыжым фИидээри езыр вагъэм хыхъэжааш.

Сосрыкъуэ и фIещ хъуаш Тхъэгъэлэдж и ху нэдыр зэрыхуэмыхыжынур, ауэ ар имыхыжу Нарт Хэку имыхъэжыну тхъэ иIуаш. Сосрыкъуэ нарт пищащэм деж кIуэри жиIаш:

— Мы Емынэжь Нартхэ ди ху жылэ идыгъуар фIескъэжьэжати куэд симыгъэкIуу къысщIыхъэри стрихыжааш. Ар сымыхыжауэ Нарт Хэку симыхъэжыну тхъэ сIуащи, къыздэIэпкъу.

— Тхъэгъэлэдж и ху нэдыр уэ пхуэхыжынкъым Емынэжь псэууэ. Жылапхъэр пхыжын папщIэ ар букIын хуейш.

— Ар схуэукIыу къэзгъанэрэ? — жиIаш Сосрыкъуэ.

— Сэ абы и псэр зыхэлтыр къипхуэсщIэнщ. АдкIэ уи Iуэхужщ. Ауэ Емынэжь щIыр зэривэу ху жылэр трисэмэ, жылэм упыкIаш, трумыгъасэ, вэгъуэ иумыту зэгуэгъэп, — жиIаш нарт пищащэм.

Пищыхъэшхъэм Емынэжь къэкIуэжу пищащэм щилъагъум, — Нарт шу хахуэ, Емынэжь къокIуэжри зыгъэпщIу, — къыжыриIаш. Сосрыкъуэ зигъэпщIуаш. Емынэжь къэсыжааш гъумэтIымэу.

— Нобэ зы цыкIужьеий емынэ гуэрым си жылапхъэр ирихъэжьэри сигъэхъэулеяш, зваи щIэнкъым, — жиIэри, Тхъэгъэлэдж и ху нэдыр унэм щIихъэжааш. Емынэжь дзыхь ищIыртэкъым ху нэдыр зыщIыпIэ гуэр игъэтIылтыни и щхъэм щIилъхъэри гъуэлъыжааш. Пищащэр Емынэжь бгъэдыхъэри еупщIаш:

— Сыт бэлыхх нобэ узыхэтар?

— Нартхэ къагъэкIуа шум Тхъэгъэлэдж и жылапхъэр сфирихъэжьэжати ар къитесхыжыху, махуэри кIуаш. Сэ си псэр пыту ар нартхэ яхыжыфынкъым.

— Сыт уи псэр зыхэлтыр? — ёунцлаац Емынэжь нарт пщащэр.

— Си псэр зыхэлтым уэ щхъэ ушцэуунцлаац?

— Сэ уэ фыуэ узольтагъури уи псэр зыхэлтыр бдэсхүумэнущ.

Емынэжь и флэц хъуактым нарт пщащэм жилэр. Ауэ сыйтии пщащэр игъеунэхун палицлаац:

— Мо бжэ блынкъираац си псэр зыхэлтыр.

Пщэдджыжым Емынэжь ваклуэ дэкллаац, Тхэгэлэдж и жылапхъэри дихаац. Емынэжь и ужым Сосрыкъуэ иувэри кэлтыдэкллаац. Тхэгэлэдж и ху нэдир жыгыж къудамэм фидээри езы Емынэжь щидзаац вэн. Емынэжь вэүэ здыхэтым Сосрыкъуэ къыкъуэнцэфтри нэдир къипхъутэри щэпхъуэжаац. Емынэжь къызэплээри ху нэдир щимыльтагъужым,— Мы лейр щхъэ ета! — жилэри фыуэ шхэц, тэклии зигъэпсэхури Сосрыкъуэ кэлтыпхъэраац.

Сосрыкъуэ хышхуэм зэприсыкты Емынэжыр кэлтыцлэхъац. Сосрыкъуэ къиубыдыну Емынэжь щылбэм, Сосрыкъуэ хышхуэм зынцлагъэмбыруэри зигъэклиудыжаац. Ху нэдым Сосрыкъуэр хы щылум къыщидрихьеижим, гузавэри нэдир иутынцаац. Нэдир хы щылум къызэрэрихьеийуэ, Емынэжым ар къипхъуатэжри къежьејаац. Пщыхъэшхэ гуэрим Емынэжь къитехъэжаац гъумэтлыимэу.

— Нобэ гуэрим махуэр сфиагъэклиудаац, си жылапхъэр а дыгъуасэрай цыктуужьеий сфирихъэжьэри, хышхуэр зэлисцлэу сыхетаац, зваи щылекъым.

Емынэжь ар жилэурэ унэм щылтыхъэжым бжэ блынкъым еплэри игъещлэгъуац. Нэр тенцлэшилэу бжэ блынкъыр гъещлэрэшлэг, дылэхуклэ лэжат.

— Лэу, мыр сложь, бжэ блынкъым зыкъыребгъэхай!

— Уи псэр абы щыхэлъклэ, ар згъещлэрэшлэн хуейкъэ!

— Апхуэдизу фыуэ сыйкъэплэагъурэ? — щэуунцлаац Емынэжь.

— Си псэ, си нэр уэ зыращ,— жиIаш нарт пщащэм.

— АтIэ, дахэ, укъэзгъэнцIаш. Си псэр зыхэлтыр бжэ блыпкъыракъым, си псэр зыхэлтыр мо бжэIупэм Iут жыгыжырщ,— жиIаш Емынэжь.

— АтIэ щхъэ сыкъэбгъапцIэрэ? Сэ уэзыращ гурыфIыгъуэу мы дунеижым щызиIэр,— жиIэри зигъэгусэ щIыкIэ зицIаш пщащэм.

ЕтIуанэрай пщэдджыжь гуэрим ху нэдыр и плIэм ильу Емынэжь вакIуэ дэкIаш. Сосрыкъуи абы иужым иту кIэлтыдэкIаш. Сосрыкъуэ аргуэру ху нэдыр фIрихъэжъацI Емынэжым. Хышхуэм зэпрысыкIуу Емынэжь кIэлтышIыхъэри аргуэру къытрихыжащ жылапхъэр. Пшыхъэшхъэ гуэрим Емынэжь къыдыхъэжащ гъумэтIымэу.

— Нобэ гуэрир сфиIигъэкIуэдащ а цIыкIуэжийм. Аргуэру си жылапхъэр сфиIрихъэжъэри хышхуэм сыхеташ зэIысщIэу.

Ар жиIа къудейуэ плъэри бжэIупэм Iут жыгыжыр нэр тепщIыпщIэу гъэшIэрэцIат, гъатхэм зэрыгъагъэм нэхърэ нэхъ зэцIэгъэгъауэ къыщиит.

— Мыр сложь, жыгыжь гъужар къызэцIэбгъэгъаи,— жиIаш Емынэжь, нарт пщащэм жриIэу.

— Уи псэр зыхэлтыр сымыгъэцIерацIэмэ сыйт згъэцIэрэцIэн? Уэзыращ сэ си псэри, си нэхури,— жиIаш нарт пщащэм зигъэгумащIэу. Емынэжь унэм щIыхъэжри, ху нэдыр и плЭщхъагъым щIильхъэри нарт пщащэр зыбгъэдигъэтIысхьящ.

— Уэ слъагъум фIы дыдэу сыкъолъагъу.

— Узольагъу!

— Си фIещ хъуаш сыкъызэрыплъагъур. Иджы пэж дыдэш бжесIэнур. Сэ си псэр зыхэлтыр си шы къарэ лъакъуищырщ. Абы къытекIуэн шы къыспэмыувауэ сэ сезудыхын щыIэкъым. Апхуэдэш къэзыгъуэтыфыни дунейм теткъым. Сэ ар Хы ТIуашIэм къыдэсхуаш. Абы щыIещ зы фызыжь цIыкIу гуэр мышхуэдэш фIэкIа имыIэу. А фызыжь цIыкIум деж нэсыфын иджыри къалъхуакъым. Ар къэзылъхуа шыбз Тхъуэжь къилъхуа шы къыспэ-

мыувауэ къыспелъещын щылэкъым,— жилаш и щхъэм шытхъужу Емынэжь.

Пщедджыжым Емынэжь ху нэдэр и щыбым ирилъхъэри ваклуэ дэклаш. Нарт пщащэм Сосрыкъуэ зыхуйгъазэри жирилаш:

— Емынэжь узэрыпелъещын щылэкъым абы и шым хуэдэ, е нэхъ лъэш къыумыгъуэтая. И псэр зыхэлъыр и шыриц.

— Дэнэ абы и шыр къыздрихар? — щэупщлаш Сосрыкъуэ.

— Абы и къарэ лъакъуищым хуэдэ Хы Тлуашлэм зы фызыжь цыклю гуэрым егъэхъу. Мис абыхэм яхэт шыбз Тхъуэжь къилъхуа шы бгуэтмэ, хъуаш. А фызыжь цыклюр щыпсэу Хы Тлуашлэм нэсыфа Емынэжь флекла щылэкъым.

— Хъунц ати, сэ сежъэнци а фызыжь цыклю деж сыклюенц. Емынэжь жилер пэжмэ сэ а фызыжь цыклюр къэзгъуэтинц.

— Пэжц абы жилер. Сэ Емынэжь и флэшыпэ сщлаш ар флыуэ слъагъуу. Арапц и тласхъэр къышцызжиари.

— Узыншэу! Сэ сежъэнц! — жилаш Сосрыкъуэ.

— Уэ укъетыху, вэн иухре Тхъэгъэлэдж и жылапхъэр трисэмэ, псори клюэдыжакъэ? — щэупщлаш нарт пщащэр, а люэхум хуабжуу тегузэвыхуу.

— Си люэхущ ар абы трезгъасэм,— жиленц Сосрыкъуи, уий, мы дунеижыр щылэм къегъачэ жыплэн хуэдизу щылэ а щыплэм ирищлеклаш. Езы Сосрыкъуэ шэсли ежъаш.

Куэд дэмыйкуу, Сосрыкъуэ зэрежъэу, Емынэжь къэллюэжащ гъумэтлымэу.

— Нобэ гуэрым ху тесэнир къизэхъулакъым. Дунейр щылэм ишташ, уаеш. Игъашлэм къэмыхъуа щылэр къыздиклаш сщлэркъым,— жиленц Емынэжы хуабэм пэпльэу тлсыжаш.

Сосрыкъуэ клюэм, лъэм, клюэм, лъэурэ мэз джабэм деж зы дыгъужыжь ллэуэ ирихъэллаш. Дыгъужыжым Сосрыкъуэ къицыхуаш.

— Уий, Сосрыкъуэ, сумыгъаллэу зыгуэр

къысІурыбдзэтэмэ пішхәнпә сынхуэхъужынт,— жиlери къэлъэlац дыгъужыхъыр.

Сосрыкъуэ и гъуэмымләм щың къыхихри дыгъужыхъым ириташ. Сэтәней ищlа гъуэмымләм щың зэрыlухуэу дыгъужыхъыр къызәфlэувәжри мәзым хәлтәдәжащ. Сосрыкъуэ ежъәжри еуәм, кlуәм, лъәурә зы бгъәжъ ин гуәрим бгъашхъуэр уафәгум ирифыңlыхъу хуэзащ.

Сосрыкъуэ и шабзәр зыlуидзәри еуәш бгъәжъми къриудыхащ. Бгъашхъуэр Сосрыкъуэ и дамәм къитетlысхъери жиlаш:

— Сә уә къысхуәпшlар пхуэсщlәжынц, Сосрыкъуэ.

Сосрыкъуэ ежъәжри еуәм, кlуәм, лъәурә хы lуфәм щынәсым толькъуным пшахъүем къытридзауэ пlэтlауэу, зепщыпщәу щылъу зы бдзәжъей гуәрим ирихъэлlаш. Бдзәжъейм Сосрыкъуэр къицlыхуаш. Сосрыкъуэм ар къиштәри хым хидзәжащ. Бдзәжъейм и щхъэр хым къыхигъәжри Сосрыкъуэм къыжыриlаш:

— Сә уә къысхуәпшlар пхуэсщlәжынц, Сосрыкъуэ.

Сосрыкъуэ адкlә йожъәри еуәм, кlуәм, лъәурә фызыжъ цыкlур зыщыпсәу Хы Тlуашlәм нос. Фызыжъ цыкlур хыщә-бгъишәм яхъумәрти Сосрыкъуэ гъуэгу къышрамытым, мәзышхүэ гуәрим щlыхъәри домбей къиукlри зэlихыжри домбейм и лыр езыми, ишми къриphәklаш. Къеүәш аби, фызыжъ цыкlур щыпсәу Хы Тlуашlәмкlә къигъәзәжри къакlуэм, къалтәурә фызыжъ цыкlум гъунәгтьу къызәрхуэхъуу, хыщә-бгъишәр зэдиллащ Сосрыкъуэр къамыгъэklуэн мурад яlәу. Арщхәklә домбей лы lыхъәхеу зәриphәklар къыгуач фlәklә зыри ирамыщlәфурә хыщә-бгъишәм Сосрыкъуэр яlәшlәklаш.

Фызыжъ цыкlур lуашхъэ гуәрим тесу шыбзхәр игъәхъурт. Фызыжъ цыкlум имышlәххәу бгъәздыхъәри и дамашхъәмкlә щхъәпрыдза и быдзым Сосрыкъуэ зыщlидзәри щlәфащ.

— А нәф ухъуи узмылтәгъуа си нитlир. Емынәжъ фlәklә си быдзым къышlәфыфа иджыри къэс щыlакъым.

— А си анэ, уи нит! При тхъэм нэхъ игъэжан! — жиаш Сосрыкъуэ.

— Сыт емынэ си деж укъэзыхъар?

— Шы щхъэк! э синолъя! уу сыкъэк! уащ.

— Сэ шы зэстыр,— жиаш фызыжь цык! ум,— жэшицк! э мы шыбз плъагу къомыр хэз-ыгъэпцифырщ. Уэ хэбгъэпцифын?

— Си гугъэш хэзгъэпцифын.

Арыхэти зэгуры! уащ. Жэш зэрыхъуу, фызыжым и как! уэпци! эр Сосрыкъуэ ирихужъаш хигъэпцину. Жэш ныкъуэ хъуауэ шыхэр зэк! эш! эжри мэзым щэлъэдащ. Сосрыкъуэ гузавэу зэ зы шыр мэзым къыхехуж, зэ адрейр фыщ! ольэдэж. Иш! энур имыш! эжку, гузавэу здэштым, дыгъу-жыжыр къыбгъэдыхъаш.

— Щхъэ унэшхъей, Сосрыкъуэ? — къеупи! аш дыгъужыр.

— Хэзгъэпци шыхэр мэзым сфи! хэлъэдэжащи къисхущ! эхухужыркын.

— Ат! э абы щхъэк! э умынэшхъей! — жи! эш дыгъужыми мэзым щэлъэдэжащ. Нап! эзып! эм дыгъужым шыхэр мэзым къыш! хихужащ. Нэху зэрышу, Сосрыкъуэ шы къомыр фызыжь цык! ур зытес! уащхъэм кърихул! эжаш. Фызыжь цык! ум и шыбзыр щи! бжык! при зыри къэтгэкын.

— Мы зэм хэбгъэпцифащ,— жиаш фызыжым.

Ети! уанэрэй жэшми фызыжь цык! ум и шыбэр Сосрыкъуэ ирихужъаш хигъэпцину. Жэш ныкъуэ хъуауэ шыхэр зэк! эш! эжри уафэгум ихъэжащ. Сосрыкъуэ гузавэу щылъэм къытенащ. Иш! энур имыш! эжку здэштым, бгъашхъуэр къэсри Сосрыкъуэ и дамэм къытет! хисхъаш.

— Щхъэ унэшхъей, Сосрыкъуэ? — къеупи! аш бгъашхъуэр.

— Хэзгъэпци шыхэр уэгум ихъэжащ.

— Ат! э абы щхъэк! э умынэшхъей! — жи! эш бгъашхъуэми лъатэри уэгум ихъэжащ. Нап! эзып! эм шыбз къомыр уафэм кърихухыжащ бгъашхъуэм. Нэху зэрышу, Сосрыкъуэ шыхэр къы! хихужащ фызыжь цык! ур зытес! уащхъэм. Фызыжь цык! ум и шыбзыр щи! бжык! при зыри къэтгэкын.

— ЕтГуанэ жәщми хәбгъәпшыфащ! — жиГаш фызыжъ цыкIум.

Ещанәрей жәщми фызыжъ цыкIум и шыбэр Сосрыкъуэ ирихужъаш хигъәпшыну. Жәщ ныкъуэ хъуауэ шыбзхэр хышихуәм хәлъадәри кIуәдахәш. Сосрыкъуэ гузавәу хы Гүфәм къыГунаш. ИшIәнур имышIәжу здәштыым бдзәжъейр хы Гүфәм къесылIәри и щхъэр къыхигъәжри къеупшIаш:

— Щхъэ унәшхъей, Сосрыкъуз? — жиГәри.

— Хәзгъәпш шыхэр хым нысфIыхәпкIаш.

— АтIә абы щхъэкIә умынәшхъей,— жиГәш бдзәжъейми ежъәжащ. НапIәзыпIәм шы къомыр хым къыхихужааш бдзәжъейм. Бдзәжъейм хым къыхихужа шыхәм, Сосрыкъуз яхәплъери зы шыщIә цыкIу янәм яхәмитауэ къыхәхъуауэ ильәгъуащ. Сосрыкъуз шыщIәм бгъәдыхъәри еупшIаш:

— Уэ Гейр дәнэ укъыздикIар?

— Сә си анәм хым сыхилъхухъаш.

— Хәт уи анәр?

— Тхъуәжъиш...

— Хъуащ иджы си Гүәхур! — жиГаш игукIә Сосрыкъуз. Нәху щати Сосрыкъуз шыбз къомыр къыГуихүәжащ фызыжъ цыкIур зытес Гуашхъәм. Фызыжъ цыкIум шыхэр щIибжыкIри зыкIә нәхъыбә щыхъум Сосрыкъум къеупшIаш.

— Шыхэр зыкIә хәхъуащ. Дәнэ къикIа абы къыхәхъуар?

— Шыбз Тхъуәжъ лъхуәри шыщIә къильхуащ,— жиГаш Сосрыкъуз.

— АтIә,—къыригъәжъаш фызыжъ цыкIум,— пIальэу уәзухылIар тәмәму бгъәзәңшIаш. ЖәщицкIә си шыбзым зыри хуумыгъәшIу хәбгъәпшыфаши яхәдә, узыхуейр къыхәх.

— Мо шыщIә цыкIур къызәптатәмә нәгъуәшI сыхуайтәкъым,— жиГаш Сосрыкъуз.

— А шыщIәжъ цыкIум фә лъәпкъ теткъым. Уә ар шы пхуәхъункъым, си пIасә,— жиГаш фызыжъым.

— Хъәуэ, схуәхъунш. Абы фIәкIай сыхуайтәкъым. Шыхэр щыхәзгъәпш жәщым къалъхуаши фIыщәу слъәгъуащ. Ар къызэт.

— Шы пхуэхъун уи гугъэмэ, узот,— жиlaщ фызыжь цыкIум. Арыхэти, Сосрыкъуэ, фызыжь цыкIум хъуэхъу псальэ гуапэ хуйIэтри, къеуэри къежъэжащ, шыцIэ цыкIур и Iэдэжу.

Зы теугъуэ фIэкIа къамыкIуауэ шыцIэ цыкIум жиlaщ:

— Ухэт уэ?

— Сы Сосрыкъуэш!

— АтIэ, Сосрыкъуэ, сэ уэ шы сыпхуэхъунщ, ауэ си анэм и быйзышэ щэ фIэкIа сIухуакъыми сыгъегъээжи иджыри зэ фIыуэ сыцIэгъэфыж. Си анэ Тхъуэжь сэ сыриетIуанэш. Си япэ къалъхуа шыцIэр Емынэжь ишащ, ар щэ щIэфыгъуэ си анэ щIэфащ, дэ тIури къарукIэ дызэхуэдэш иджыкIэ, ауэ ари къыстумыгъэкIуэну ухуеймэ, зэ закъуэ си анэ сыцIэгъэфыж.

— КIуэ, гъэзэж. Сэ мыйдэж сыцIыпэплъенщ! — жиlaщ Сосрыкъуэ. ШыцIэм игъээжаш.

Сосрыкъуэ зытес шыр къриIуэнтIэкIри зы жыгыжь гуэр ауэ абдэж дыдэм къышытти, абы щIыхъаш. Сосрыкъуэ къепсыхыну лъэрыгъым и лъакъуэр къышрихым, шыцIэр къэссыжащ. Ар Сосрыкъуэ щилъагъум шыцIэм еупцIаш:

— УкIуакъыми — тIэ?

— СыкIуаш. СыцIэфащ! — жиlaщ шыцIэм.

— Ар сыту псынщIэт, — игъэшIэгъуаш Сосрыкъуэ.

— СызэрыйкIуар лъэбакъуэ защIэш. СыкъызэрыйкIуэжар ущ машIэш, — жиlaщ шыцIэм.

— Хъэуэ, шы усхуэхъун хуэдэш! — гуфIаш Сосрыкъуэр.

— Сыпхуэхъунрэ сыпхуэмыхъунрэ къэпщIэнщ мыйдэ къыстетIысхьи, — жиlaщ шыцIэм.

Сосрыкъуэ и уанэр и шыжым къытрихри шыцIэм трилъхъаш. КъызэшIикъузэри къежъэжащ и япэрэй шыжыр Iэдэжу и Iыгъгуу. Тхъуэжь къилъхуа шыцIэр лэбакъуэкIэ къышыкIуэм Сосрыкъуэ и япэрэй шыжыр къэхъэмкIэрт. Тхъуэжь къилъхуа шыцIэм ущ машIэу зыричмэ, Сосрыкъуэ и япэрэй шыжыр къэмымкIуэжыфу щIым тельу къилъэфырт.

— Сыту угуашIэ уэ ТхъуэжьецIыкIур, —)

жиIэри Сосрыкъуэ къыжъэдэлъеташ. Абдеж къышыцIэдзауэ Тхъуэжъ къилъхуа шыщIэм «ТхъуэжъейкIэ» еджэ хъуаш.

Сосрыкъуэ и япэрей шыжыр Тхъуэжъей къыдэкIуэфынт! Махуэ гъуэгуанэ къыдэмыхуэфу пицьри зэгуэудаш. Сосрыкъуи зыри жиIакъым, и япэрей шыжым гушцIэгъу хуишцIу, Тхъуэжъей и жагъуэ имышын пашцIэ.

Емынэжъ и хэшцIапIэм Сосрыкъуэ къышыблагъэм, хуабэ зыришцIэкаш. Дунейр хуабэ къизерхъужу, жъэгум дэс Емынэжъ гуфIэжу унэм къинцIэжаш, Тхъэгъэлэдж и ху жылэр тристену.

Ху нэдыр и щыбым ильу шым тесу кIуэуэ Сосрыкъуэм ар къышильзагъум, кIэлтышцIэIэри Емынэжъ и щыбым иль ху нэдыр къытричаш. Сосрыкъуэ къриIуэнтIэкIри Емынэжъ и плъапIэм тет нарт пашащэм деж къыIульадэри ари и шыплIэм дигъэтIысхъэри ежъэжаш.

Емынэжъ и шым еуэш, еуэри Сосрыкъуэ кIэлтышцIэпхъуаш. Емынэжъ мэущ, мэхъэнкIэ, Сосрыкъуэ лъэбакъуэкIэ макIуэ. ИтIаникI кIэшцIыхъэркъым. Емынэжъ зэгуоуд. Шы зытесым жээ къамышымкIэ и джабэр егъачэ. Еуэ йоуэ шым, еуэ йоуэ. АршхээкIэ Сосрыкъуэм лъэшцIыхъэркъым. Емынэжъ зытес шым къецIыху Сосрыкъуэ зытес шыр. Удынным щигъэмэхыкIа шыр къопсалъэр.

— Уэрэ сэрэ зы анэм дыкъилъхуати, щхъэ мы къистесым себгъэукIрэ. КъэувыИи сзыщIэгъехъэ.

— Хъэуэ, сыкъэувыIэнукъым,— жеIэ Сосрыкъуэ и Тхъуэжъейм,— уий, хуэмыху, ди анэм дызэргъясэу щытар апхуэдэу? Щхъэ зебгъэукIрэ абы! Абы и псэр уэ пхэлъщ. Едзыхи еуи укI!

Емынэжъ и шым ар зэрызэхихыу, зеIэтри уэгум йохъэ. Зыкъредзыхыжри плIэлукIэ щым зыкъытредзэри Емынэжъыр еушыгу.

Сосрыкъуэ Нарт Хэкум къирехъэж Тхъэгъэлэдж и ху жылапхъэр. Сосрыкъуэ Нарт Хэкум къышихъэжам япэ къыхуэзар гъуэгушхьиблым тес КъуийцIыкIути абы фызу ирет Нарт Хэкум Емынэжъ иридыгъукIауэ щыта пашащэ къихъыжар.

Нартхэр зэрыгъэгуфIэжауэ зэхуос. Тхъэгъэлэдж и ху жылэр трасэри игъашIэм нартхэм ямылъэгъяа бэвыгъэр яльагъу. Япэ щIаукIа хум и лэгъуп пIастэр нарибгъум зэпаIыгъу Сосрыкъуэ къыхуахь¹.

Сосрыкъуэ Тхъэгъэлэдж хуохъуахъуэри пIастэм хойбэ...

*Сосрыкъуэ Нарт Хасэм
япэ зэрыкIуауэ щытар*

Нарт Хасэм и хъыбархэр
Сосрыкъуэ зэхихат,
Лъэпщ дэгъукIэу щыщытами,
Лъэпщ и кIышым щылъэцами,
Япэ псалтъэр — «Нартыжь Хасэт».
Нарт Хасэм къышцаIуатэт
Нартхэм лыгъэу зэрахъахэр;
Хэт хы тIуашIэм икIыфами,
Хэт шыфI куэдхэр къихуфами,
Хэт иныжъхэр иукIами,
Хэт и джатэ нэхъ уэрэйми,
Хэт и шабзэ техуэрэйми,
Хэт уэрэдхэр хуаусами,
Хэт хъыбару ягъэIуами.
Сосрыкъуэу зи жаныгъуэр
ХуеIэрт, хуэлтэрт а Нарт Хасэм,
Нартыжь гупым яхыхъэну,
Зэ яхыхъэу яхэплъэну,
ТIэу яхэплъэу ядефэну,
Щэ ядефэу ядеIену,
Нарт гурылхэр зэригъэшIэну,
Нарт хъыбархэм едэIуэну.
Сосрыкъуэу ди къаным
Нартхэр Хасэ яIеу щищIэм,
Абы кIуэныр къышыхъауэ

¹ Лыгъэ Iыхъэ жыхуаIэу.

Сэтэнейми жырилаш:
— Уей, си анэу Сэтэней,
Дуней мацлаш сэ слъэгъуар.
Жалэ, нартхэ Хасэ ялэу.
Сэ а Хасэм сыкгуэнут,
Нарт хабзэм сеплъынут,
Нарт бжышхээр скъутэнут,
Нартыбжьэри сэтынут.
Уей, си анэу Сэтэней,
Хэт а Хасэм сыхишэну,
Дауэ нартхэ сахыхшэну?

Сосрыкъуэ ар щыжилем,
Сэтэнейри къэгүфлаш:

— Сосрыкъуэу си къуэ закъуэ,
Сэ сыкгуэнщ нартхэ дежи
Уи хъыбарыр яжесленщ,
Нарт Хасэм ухащэну
Нартыжь псоми сельэлүнщ.
«Къакгуэ» жалэмэ, си щалэ,
Уиш, уи джатэ хъэзырыххэш.
Уэ ущалэш, уамыцлыхуэ
Нарт я Хасэ ухэхъэныр
Сфэигъуэджэш, къезмыгъекгущ.
Нартхэ ялэш ижь хабзэжьу
Езы нартхэр зэмиджахэр
Я Нарт Хасэм хамыгъэхъэу.

* * *

Зищлаш, зихуапэш Сэтэнейми
Нарт Хасэм ныхыхьяш.
Сэтэнейри къышалъагъум,
Нартыжь псори зэцлогаджэ,
Сэтэнейми хъуэхъу хужалэ:
— Щымми, хыми щыщымылэу
Зи дахагъэр тфэлэлъыдже,
Сэтэнейуэ ди нарт гуашэ,
Гуашэу щылэм я нэхъ къабзэ,
Хабзэу щылэр тхуэзыгъафлэ,
Флыуэ щылэм и къуэклилэ

Уи къэкIуэныр ди Нарт Хасэм
Фашэ ину Тхъэм тхуигъансэ!
Гупсэ псальтэу нартыжь псоми
Ар щижайэм, Сэтэнейми
Нартхэм хъуэхъур ныхуеIэт,
КъиIуэтэнур фIещхъуныджэу
Тэджа Хасэм ныжыреIэр:
— Фэ фи Хасэм си къыфхыхъэр
И пэр хъуэхъуу, и кIэр хъуанэу,
Сэ сольяIуэ, Тхъэм имышIкIэ.
Фи Нарт Хасэм сэ си хыхъэр
КъызыххэIри мыращ:
Нартхэм фоцIэ, сиIац щIалэ
Ари и цIэр СосрыкъуапцIэу,
Псалтьэу жиIэм емыцIыжу.
Сэ си гуапэт, нартыжъхэ,
Си къуэ закъуэу Сосрыкъуэр
Фи Нарт Хасэм зыхэфшэну,
Ар зэфпэсу фи IэнэкIэм,
Хъуну щытмэ, вгъэтIысыну,
Е нэхъыжъхэм къыфщхъэшту
Нарт хъыбархэр хуэвгъэIуну.
Ари си къуэм евмыпсэмэ,
Мо бжэшхъэIум къыфIемыкIыу
Фи джэгукIэм евгъэиплъину.
Ар си къуэм ныхуэфцIэнкIэ
Фэ, нартыжъхэм, ффIэигъуэджэм,
Нарт ныджэжъым фэ фи шыхъуэу
Си къуэ хъуари тевгъетыну.
Арш си лъэIур, нобэ, нартхэ,
Сэ сынопилэ фэ жыфIэнум.

Сэтэнейми и псальэр
Нартыжь псоми щызэхахым,
Зы жимыIэу Нэрэн ЖъакIэр
Нарт Тхъэмадэм ныхуоплъэкIыр,
Нарт НэцIепкIэр нэцхъей хъуауэ
Зынеплъыхыр, зынхузыр.
Псоми зыри щыжамыIэм
Нарт Тхъэмадэри къопсалтэ:

— Уий, нартхэ, илэт жыфIэт,
Сэтэнейри зыщIэуущIэр,
Фыз и упшIэм и жэуаныр
Пэрыт псальэш, псом нэхъапэш.
Илэт, нартхэ, жыфIэт пэжыр,
Сэтэнейри щывмыгъэтыт.

Нарт Тхьэмадэм ар щыжиIэм,
Нарт Пэнэкъуэри къотэдж,
Тхъэгъэлэджыр и тхъэрыIуэу
Мыхэр псальэуи къыредз:

— Дэ ди хабзэкъым Нарт Хасэм
Хэт и лъхугъын къетшалIэу,
Лмыуэ щыттэм и хъыбарыр
Бэрэ Iунти къетшэлIэнт.

Нарт Пэнэкъуэм ар щыжиIэм,
Нарт Гуэгуэжыр къышолъэт
Ует иIэту, теуэ-тепкIэу
И марыхъури¹ игъабзэу
ХъуэрыбзэжъкIэ къеIуатэ:

— Батэ гуэри зымыгъабэ,
Нобэ дэ къытхэткъым, нартхэ.
Нартхэм яхуэмифащэр,
Зи фащэм дытемыплъар
Дэ ди Хасэми хэсыну
Дауэ ар къедгъэблэгъэн?!

Ар абы жиIа къудейуэ
Нарт Пщаери къотэдж:

— Ижь ижыжкIэрэ нартхэм хабзэу
Яар нобэ тхуэкъутэнкъым.
Бгыр зыкъутэу хым икIыфырщ
Ди Нарт Хасэм къыхэхъэфыр.
Уэ уи щIалэу Сосрыкъуэр
Къуэм дэкIыф къудейуэ жаIэ,
Дэ сыйт напэр диIэххэу
Ди Iэнэхум а уи къуэр
КъэдгъэтIысу зыдгъэIун,

¹ Марыхъу — Iещэ.

Е, бжэцхъэйум къытету
Ди нарт напэм къедгъэплъин!
Хъэуэ, хъункъым, Сэтэней,
Хасэм нейкъэ укъыхэплъэу,
Жырым хуэдэу плъя ди нартхэм
Уи къуэ цынэр къыдэпшалъэу!

Нартхэм жајэр щызэхихкъэ,
Сэтэней зэм плъыжь къохъу,
Ари зэм хужь мэхъуж,
Мыхъужын гу узыр илэу
И къуэ закъуэу Сосрыкъум
Сэтэнейр къыхуокъуэж.
Ару Сосрыкъуэ къыпоплъэ,
Анэ пэплъэш Сосрыкъуэ,
Анэ пежъэш Сосрыкъуэ.
Зыпекъами ноупщи:

— Уей, си анэу Сэтэней,
Сыту куэдрэ укъэта,
Сыту бэрэ угугва!
Жылэт, жылэт си анэ,
Сыт гуфъэгъуэр къыскуэпхъа?
Хъыбарыхъэ уздэкъуами
Сытхэр, си анэ, къыбжай?
Сэтэнейри инашхъеийши
Жилен псальти хуэмигъуэт,
Гу къутэгъуэт и теплъэгъуэри
Ар Сосрыкъуэ щилъагъукъэ
И анэ гуашэм жырејэ:
— Иэу!.. Си анэу Сэтэней,
Хэт и неи къыпщыхуэт,
Илэт, илэт, къызжылэт.

Сэтэнейми къыжејэр:

— Сыздэкъуами и лъагъуэр
Гъуэгужь дыдэу нашэ-къашэш,
Сэ слъэгъуам и жагъуэр
Икъу икъужжкъэ гу темыхуэш.
А си щалэу шууфъ хъун,
Хъыбарыфъ уэ къыпхуэсхъым.

А си нэхуу, щалэфI хъун,
Нарт лыфIхэм уалъытакъым.
ЖаIэ нартхэм ушIалэIуэу,
УмыIуауэ лыгъэкIэ.
Нарт Пэнныкъуэ арщ жиIар,
Нарт Гуэгуэжьи арщ къибжар,
Арщ Нарт Пщаи къипсэлъар.
— Уий, си анэу Сэтэней,
Абы щхъэкIэ умыдзыхэ,
Бий пэмыдзыхэу Нарт Хасэм
Щы фIэкIа къахэмымыкIамэ,
Ар си дежкIэ куэдыщэкъым.
НэхъыбэIуи сиIами
Сэ сыгусэу згъэзэнтэкъым.
Сэ ихузолуэр, Уашхэ лъэшкIэ,
Езы Лъэпши къэмымыцтауэ
Нартхэм сэ самыгъэштэнкIэ.
Зы Iуэхугъуэ, IуэхугъуитIкIэ
Нартхэм ауэ саблэкIынкъым,
Нарт лыгъэр зыдинэсыр
Къэзмымыцлауи сафIэкIынкъым.

Ар жиIещ Сосрыкъуэми
Ар ежъэным хуэпIашIу
Саур уанэр къыщIех,
Тхъуэжьеижь бгъэдохъэри
Щтауч Iусыр Iуредзэ,
Хъэ дзэкъэну и джатэр
И бгым быдэу ирешкIэ,
ГъущIыпкъыщIэм и хабзэу
Щым тIэу-щэи нытоуэ,
Джатэуэным къышIедзэри
Сыныжь щытыр зэгуеупщIыкI,
Сосым щэи йоуалIэри
НатIэнэкIэ егъазэ,
Гъуэгу гъази имыIу
Тхъуэжьеижьым мэшэс.
Сосрыкъуэр гушхүэн щхъэкIэ
Сэтэнейми мыхэр жеIэ:
— Ежъэ, си къуэ, кIуэ Нарт Хасэм,
ЖеIэ хасэм хэс нартыпишым,

Лъэпш уэ джатэр ауэ сытми
Фашэ закъуэу пхуимышлауэ.
Ежъэ, си къуэ, мыр зэгъашшэ,
Нартхэ лъытэ зыхуашшыр
Шшыри, хыри зыцшыхухэрш,
Лыгъэ инкшэ уэрэдхэр
Жьыми, щшэмши щшагъэшурш.
Ежъэ, си къуэ, гъуэгумахуэ,
Махуэу щшшэр пхуэнахуэу,
Гуэхуу къэхъур пхулъэшшыу,
Зылъэшшэшшэр уи джатэу,
Бгыр зыкъутэр уи бжыкшшыу,
Уи кшэ къихъэр пшшэмыхъэу,
Уи хъэ жэрү уи гъусэм
Уи пэ къихъэр къемылу,
Елэн бащэр нэбгъашштэу
Ешштэуэншшэр ууейуэ,
Уи къэсыжым и пэшшэ
Уи уэрэдым къигъазэу,
Уэ ушыщхъэмшшыгъазэрэ
Бийм гъэзегъэуэ иумыту,
Нарт етажэр пфшэлшшыкшшыу
Лы ухъункшэ солъашшэ!

* * *

Сосрыкъуэу ди къаныр,
Сосрыкъуэу ди нэхур,
Зи мэшшуху¹ дыщафэр,
Афэр² зи джанэ куэшшыр,
Дыгъэр зи пшшэ щыгур
Иошшыгуауэри ныдокшри
Нарт Хасэмии ныхуокшшэ.
Сэтэнейри мэгузавэ,
Мэгузасэ, мэгушшэжшыр,
Жшыр лэнистер зэрегъакшшэ,
И къуэ закъуэм тошныыхъ,

¹ Мэшшуху — джатэм, шабзэм пэшшадзу щыта гъушшэ пшашшэ
хъурейш — урсысыбзэшшэ щитш.

² Афэр — гъушшэ хъар джанэш.

Ехъ гущэр иригъэхъу
Сосрыкъуэм ныхуолъаIуэр
ЖыхуиIахэр къехъулIэну.

* * *

Сосрыкъуэу ди къаныр
Нарт Хасэм щынэсым
Уафэр зэшIогъуагъуэ,
Щылъэр зэшIозджызджэ.
Нартхэр зэрогъаштэри
ШтэIещтаблэу зэхожэхэр:
— Хэт а уафэр зыгъэгъуахъуэу,
Хэт а щылъэр зыгъэзджызджу,
Шу емынэу дэ къытхуэкIуэр?
ЖаIэр нартхэми нызэдолъ.
Ялъ я губжым щIигъэнэashi
«Нарт уитыр» ягъэшыр,
Шу къахуэкIуэм щоцтэжхэри
Щыхь пежъэр къыхуашI;
Нарт хабзэжъти, Сосрыкъуэм,
Иныжьиблыр къыхуагъув.
— Уий Iэу, уий Iэу, Сосрыкъуэ,
Сэтэнейми и лъхугъэ.
Уи къækIуэкIэмкIэ укъатщIещ,
Уи тесыкIэмкIэ утцIыхуущ,
Зи щхъэ дымылъагъуу
Уий Iэу, зи цIækIэ тцIыхуа!
Сытуэ гущэм укъытхуихът,
Сытуэ гущэм уигъагубжыт,
Дауэ гущэ укъытхуэкIуэт!
Уэ къызекIуэт, уэ къепсыхыт,
Ди санэхум къыхыхъэт,
Уи гурылъыр къедгъашIэт,
Уи Тхъуэжъейри къэгъафэт,
Уи фэ дахэр тегъэжыт,
Ди жэрыжэм кIэлъыплъыт,
Нартхэ я джэгур гъэхъейт,
Жэн Шэрхъыр егъажъэт,
Уи щыпэ хыхъэр гъэбыдэт,
Үадэ закъуэр тегъаут,
КынцкIэ Пэныкъуэ гъэунэхут,

Нарт Пэгуэжки гъэтутыт,
Пщае бланэр гъэссыыт.
Уий Іэу, уий Іэу, Сосрыкъуэ,
Уэ дыппожъэ, уэ дыппопльэ!

Иныжьиблым я блэгу щІэту
Сосрыкъуэр Хасэм хашэ.
Нартыжъхэм Сосрыкъуэм
Еблэгъеныр къыхуащтэ,
Лы къэмыйштэ зафІигъэшІу
Нарт Пэныкъуэ щолъэтри
Сосрыкъуэу ди къаным
Санэхубжъэр къырет.
Нарт бзэжъкІэ Сосрыкъуэм
ЩыпІэ хъуэхъур еублэ,
Псэемыблэжти мыр жеІэ:

— Нартхэ я псалъэ мыкІуэду,
Нартхэ я удын мыгъущу,
Нартхэ я гуашІэ мыкъутэу,
Нартхэ Іуэху къадэхъуу,
Нартхэ санэху яхъумэу,
ГъашІэу щыІэр яІэну
Мы хъуэхъубжъэр соІэт!

НэмүуфІыцІкІэ Сосрыкъуэ
Санэхубжъэм ефауэ
Нарт Гуэгуэжъыр щолъэтри
Бжъэ етІуанэр къырет:

— Уий, Сосрыкъуэу ныкъуэкъуэгъу,
Мыри нартхэм я бжъэ тІуанэш,
ТІуанэ анэм урикъуэш,
Емыкъужыр уи шыжъкъэ,
Хъэтыр лъагъуи, Сосрыкъуэ,
Мы нартыбжъэр нысІых.

Нартхэм я бжъэ етІуанэр
Сосрыкъуэм ирифауэ
Нарт Пщаежъыр щолъэтри
Бжъэ ешанэр къеший.
— Уий, Сосрыкъуэ, нарт лыкъуапцІэ

Санэхуафэми емыпцыж,
Нартхэ мыр я бжьэ ещенэш.
Зауэм япэ хыхъэгъуэм
Бий бжыкIищыр яубыд хабзэш,
Хасэм и япэ хыхъэгъуэми
Санэху бжыищыр кылах.
Лыгъэ уиIэм, Сосрыкъуэ,
Уи гъущыпкъыр ежьюуэ
Нарт хабзэр гъэзащиэт,
Нартхэ я бжаблэр гъэхъейт,
Нартхэ я щыгур гъэгызыт,
Нартхэ ди дэгызэр гъэгуют,
ИIэт, иIэт, Сосрыкъуэ,
Кьефэт, бжьэ ещенэми!

Нэрэн ЖыакIэр къотэджри
Нарт тэджахэм жареIэ:

— Хъуни, хъуни, бжыитI ефамэ,
БжыитIыр хуэхъу куэд къытхэт.
Хъуни, хъуни, нартыжъхэ,
Ежью щыIэр зыгъэкIуэдхэ,
Ар щIалащэш, ар щауэшIэш,
Санэхубэр зыхуэмыхъщ,
Зигурэ зи лъэрэ зэрымытищ,
Къырат бжьэри зымытыжщ,
Хъуни, хъуни, нартыжъхэ,
БжыитIыр хуэхъым куэдыши! —

Сосрыкъуэм ешIэ, гужькIэ,
Нарт Гуэгуэжыр зыщIэкъур,
Нарт Пэныкъуэри зыхуещэр,
Нартыжь Пщае зыхэтыр.
А нарищыр зэдэшIу
Гурыль бзаджэу ящIахэр:
Ирагъафэу, ар чэф ящIу
ЯукIыну зэрагугъэр.
ЕшIэ, ешIэ, Сосрыкъуэм
Бжьэ къатами щышынэр,
Щхъухь хэлъми изымыфыр,
Къемылыфыр а щхъухь гъалIэм
Лыуэ ябжу щыткъым нартхэм.

Сосрыкъуэу ди къаныр
Бжъэ ещенэм йохъуэхъури
Хъуэн хэмэлъуи иреф.
Іэнэ щыIури егъуэтри
Нартыжь хабзэу къыцофэ.
Іэнэ щыIур фIэмашIэу,
Фальэ нэзу шыпс зэртым
Лъэ зэблэхкIэ щыхетIэ.
Ари шыпсыр мыхъейуэ
Фальэ нэzym къолъэжри
Нартыжь щысхэм жыреIэ:
— Уий, нартхэ, уафэр фыфейщ.
Ныкъуэкъуэгъур сысейщ.
Уий, нартхэ, фи нэфI,
Уий, нартхэ, фи ней!
Шурэлъэс дыджэгунщ,
Япэ илъыр фыфейщ,
КъыкIэлъыкIуэр сысейщ,
Уий, нартхэ, фи нэфI,
Уий, нартхэ, фи ней!
Шабзэрыуэм щIэддзэнщ,
Япэ шабзэр фыфейщ,
КъыкIэлъыкIуэр сысейщ,
Уий, нартхэ, фи нэфI,
Уий, нартхэ, фи ней!
Хэт нэхъ жыжъэ мыуэнрэ,
Хэт нэхъ мышэрыуэнрэ.
Уий, нартхэ, фи нэфI,
Уий, нартхэ, фи ней!
ХэтIэхэсэ дыздеIэнщ,
Япэ еIэр фыфейщ,
ЕтIуанэр сысейщ,
КъыкIэлъыкIуэри фльагъунщ.
Уий, нартхэ, фи нэфI,
Уий, нартхэ, фи ней,
ХэтIэхэсэм и ужъкIэ
Жан Шэрхъым дызэдеуэнщ.
Япэ еуэр фыфейщ,
КъыкIэлъыкIуэр сысейщ.
Нартхэр зэшIотаджэ,
Джатэхэр ягъэдалъэ.
Нарт Пэныкъуэ къахокIри

И шабзэжьыр зыГуедзэ,
Нарт Пэнныкъуэм шабзэр едзри
Уафэ щхъуантIэм дрехуей.
Нартхэ мэлтыр фIагъэж,
Мэлым и фэр тырах,
Мэлым и фэр трахауэ,
ЗэIыхынным щыхуежьем
Нарт Пэнныкъуэ и шабзэр
Уафэм къохуэхыжри
Сосрыкъуэм и пащхъэм
Шабзэм щызыхесэ.
Хасэм щыIэ нартыжъэм
Ар лIыгъэшхуэу къалъытэ.
Сосрыкъуэ абдежым,
И шабзэжьыр зыГуедзэ
Идза шабзэр уафэхум
Зэрыхэхъэу, хокIуадэ.
Нартхэ выжьыр фIагъэж,
Выими и фэр тырах,
Выр нарт Iыхъэу зэIахри
Выр ягъавэри мэтIысхэ.
Выр яшхыну щыхуежьем,
Шабзэм ежье нартыжъэм
Япэ хъуэхъур щаIэтым,
Сосрыкъуэр ауан къашI:

— Уий, Сосрыкъуэ, уи шабзэр
Дэнэ дэжи щыкIуэдт?
МыкIуэдыжыр зи лIыгъэу
Ди нартыкъуэ Пэнныкъуэм
И шабзэжым уигъэнцIылIт.
Уий, Сосрыкъуэ, улIыфIти,
ЛIыфIу щыIэм запэпщиIти.
Дэнэ щыIэ уи шабзэр?—
ЖиIэу нартхэ я Дадэр
Сосрыкъуэ щехъурджауэм,
Сосрыкъуэм и шабзэр
Уафэм къохуэхыжри,
Сосрыкъуэм и шабзэм
Нарт Iэнэкум щызыхесэ.
Зэхэс нартхэми къыжайэ:
— Iэу, Iэу, Сосрыкъуэ,

Хэт нэхъ жыжъеруэми,
Хэт нэхъ уэрэй хахуэми,
Нобэ уэри дыбгъэльягъущ.
Уи шабзэкъум ущеIэм,
Уи шэбзэжъир ныщыбдзым
Нартхэ выжъир дыукIри,
Выжым и фэр тетхыжри,
Вылыр быдэу дгъэвэжри
Вылыр Iэнэм щытетлъхъэм,
Япэ хъуэхъур щытIэтым,
Нарт Iэнэкум и купсэм
Уи шабзэжъым зэхисэт,
Хасэм щыIэ нарт лыхъухэми
Хъуэхъуэ щыIэм я уардэр
Уэ Сосрыкъуэм пхуаIэтц.
Уий, уэ нэхъ жыжъеруи
Нартхэм къахэкIакъым.
Ауэ шэрыуагъкIэ
Сыт ухуэдэ Сосрыкъуэ?

Жыгейжъу бгыщхъэм тетым,
Зи къудамэхэр псыгъуэ-псыгъуэм,
Зи тхъэмпэхэр Iув-Иувыжым
Зы Iэлъыни ныхагъапцкIуэ.
Нарт Гуэгуэжъыр къоуври
И шабзэжъир зыIуедэ
И дзэр хуэшу Iэлъыным
Едзыр шабзэр Гуэгуэжъым.
Нарт Гуэгуэжъым и шабзэр
Жыгейжъым пхолъэт
Тхъэмпэ закъуи фIимыхыу,
Iэлъын закъуэри фIэмыхыу.
Нарт памыщIу Сосрыкъуэм
ЕутIыпц и шабзэр,
Шабзэм фIэлъу Iэлъыныр
Жыгейжъым къыпехыр.
Нартыжь гупым къыжайIэ:
— Уий, уитI, ди Сосрыкъуэ,
Дэ нартыжъхэм ди ныкъуэктъуэгъу,
Нарт Iэлъынири фIэбудц,
Ушэрыуэу къэдбгъашIэш,
Сыт нэгъуэшIи дыбгъэшIэн?

Нарт памыцIу Сосрыкъуэр
«Нарт хабзэш» — къыжейэри
И биищым бгъедохъэри,
Бий Йыхъэри яхуегъэпс.
И псэм фIэмыйфIыххэу
ХэтIэхэсэм ныхуожъэ.
И джатэжъыр пщIэхехри
ТIэухэежъэр къахуещтэ.
«Иныжь хабзэш» — жеIэри
ХэтIэхэсэр еублэ.
Нарт Пщае къыдешри
Мыри Пщааем жыреIэ:
— Уий, нартхэ я Пщае,
Пщэ блэнэжъу емынэ,
Япэ еIэр узотри
УзыфIэфIыр ди щапхъэш,
Уи мыIыхъэм ущIэмыйкъуу,
Уи ныкъуакъуэр гъэин.
Уи ней, уи нэфI, сыхъэзырыц
Уэ пхуэдэ сымылъэгъуам,
Нарт гъуэгу сытехъэнкъым.
Уи лыгъэри уи лыгъэш,
Уи батэри уи батэш,
Уий, уи ней, уий, уи нэфI,
ПфIэфIамэ къумыгъанэ!
Нарт Пщаери къыхуолъ,
Къолъэгуауэри къеубыд,
Сосрыкъуэми йоблэгу,
Къолъэбауэ гъущI бэкъум.
НеIэ-къеIэм ныхохъэ,
Зэ еIэгъуэми Сосрыкъуэр
И бгым нэсу щIым хесэ.
Сосрыкъуэ и чэзути
Нарт Пщаери еIэт.
Нарт Пщаер щыхисэкIэ
ДамэщхьитIми ныфIеху,
ЩIым хихуар хечижри
Напэ техыу егъэувыж.
Нарт Пщае и чэзути
Сосрыкъуэр еIэт,
ДамэщхьитIым нэсыхукIэ
Сосрыкъуэр ныхесэ.

Сосрыкъуэ и чэзути
Нарт Пщаер щыым треч,
Уэгум нышеIэтри
ЕудыныщIэ, еущыгу,
Щыигум кърехъэхри
И щхъэр къыхэмьицу
Нарт Пщаер щыим хехуэ.
Уей, нартыжъхэр абдежым
Гузэсэжхэу къопсалъэ:
— Уий, уий, нартыжъхэ, уий Iэу,
Нартхэ ди щыхыр мэкъутэ,
Уий, Сосрыкъуэ, ди хъещIэ,
Щхъэ къутэныр емыкIумэ,
ХэтIэхэсэр къэгъани
Жан Шэрхъ джэгум ныхуежъэ!

Сосрыкъуэ къопсалъэри
Нартыжъ гупым жыреIэ:
— Жан Шэрхъ зауэм фыхуеймэ,
Ари содэ, фынакIуэ!

Сосрыкъуэу ди къаныр
Хъэрэмэ Iуащхъэ бгъэдохъэ,
ИмыIыхъэм щIемыкъуу
НыкъуэкъуапIэм ноувэ.
«Къэувыну хэт щыIэ?»
ЖеIэ ди Сосрыкъуэми
Нарт макъышхуэр егъэIу,
ЩхъэдэIухи имыIу
Нартыжъыбэм хогуауэ:
— Уий, нартхэ, сыхъэзырш,
Жан Шэрхъыр къевгъажъэ,
Зэ зывгъази фыкъеуэ
Уий, нартхэ, фи нэфI,
Уий, нартхэ, фи ней!
Сосрыкъуэу ди нэхум
Жан Шэрхъыр къыхуаштэ,
Уэштэуэну плащIэ щхъэкIэ
Сосрыкъуэ мыпщIантIэу
Дарий хумэр егъэпсалъэ,
Лъэ зэблэхкIэ абдежым

Хъэрэмэ Іуашхъэ тофыжь,
Нартыжь гупым я щыыхъкІэ
ЛъэгуажъапцэкІэ зегъашІэ,
Жан Шэрхъыр щІеращІэу
Хъэрэмэ щыгум щаубыд
«Пэубыдыншэуи къеуэ»
ЖаІэ ари, настыжхэми
Жан Шэрхъыр къаутІыпц.
Сосрыкъуэу ди къаным
Іэдакъэ ижыр пэщІедз,
Жан Шэрхъым хущІоуэри
Хъэрэмэ Іуашхъэ дрехуеиж.
Нартыжь гупым абдежым
Сосрыкъуэм жыраІэ:
— Уий, Сосрыкъуэ, Сосрыкъуэ,
Уэ уи къакІуэр ди кІуэдш,
Уэ уи къэсыр ди напэ техш,
Нартхэ я щыыхъ укъутэш.
Нарт пІалъэри къэмису
Псэ едзыным щхъэ упыхъэ!
Иныжындузэр къытхуэти,
Чынтыжъ¹ дзэшхуэр къэтыххи.
Уий, Сосрыкъуэ, Сосрыкъуэ,
Жан Шэрхъыр уогъэхышІэри
Нарт щыкІэр уогъэгызри
Бзэхэзанэр къытхуоштэри,
Мыштэжкуи укъоуэри!
Уэ ууэнум, мы Жан Шэрхъым
Къеуэ, бгъэгукІэ Сосрыкъуэ!
Жан Шэрхъри къаутІыпц.
Жан Шэрхъым Сосрыкъуэ
БгъэгукІэ ину йоуэри
Хъэрэмэ Іуашхъэ дырехуеиж.
Уей! Нартыжхээр мэгулэз,
Уей! Нартыжхээр мэгуІэж:
— Уий, Сосрыкъуэ, Сосрыкъуэ,
Уэ ууэну ухуеймэ,
Лыгъэ уилэу укъальхуам,
Нарт Хасэм уеблэгъэнум
КъенатІауэ Жан Шэрхъым!
Сосрыкъуэр мэгуо:

Чынтыжъ — ижыреий лъэпкъыжъ гуэрш.

— Уий, нартыжъхэ, фи нэфI,
Уий, нартыжъхэ, фи ней;
Си нэхъ Гейри нэтIауэш.
Фи иныжьыдзэм сыпэплъэрэ,
Си лъагуэхэр мыупщIыIуурэ,
Фэ нарт гупыр ешанэу
Жан Шэрхъым фыкъеуэм
НатIэ еуэри фльагъунц!

Жан Шэрхъыр ешанэу
Нарт гупым къаутIыпщ.
Жан Шэрхъыр Сосрыкъуэм
Хуэнэщхъеуэ хуолъэгуэх.
Сосрыкъуэу ди къаныр
ТIэухэжъэм хуэпIащIэу
НатIэ еуэ мэджэгу.
Жан Шэрхъыу зэуари
Хъэрэмэ Гуашхъэ щхъэдедзых.
Дзыххэжауэ нартыжъхэр
Сосрыкъуэм хуоубзэ.
Санэхубжъэр къыхуаштэ,
Иныжьиблым я блэгу щIэту
Нарт Хасэм Сосрыкъуэ
ГуфIэгъуэшхуэу ныхашэ.
ЩIыхъ тIысыпIэр къиратри
Лыхъужхъыбжъэр хуаIэт,
Иныжьиблгъур къызэдэфэу
Нарт Iениигъур хуаухуэ.
МахиблкIэ Нарт Хасэм
Сосрыкъуэ щагъафIэ,
ХъуэхъуфI Iэджэр хуаус,
Тыгъэ куэдхэр къыхуашIри
Сосрыкъуэ къожъэж.
Къызэдэсыжым и анэр
Сосрыкъуэм йоупщI:
— Нарт Хасэм, си щIалэ,
Сытхэри щаухасэ?
Нарт Хасэми, си нэху,
Сытхэри щаухэс,
Нарт Хасэм, си тIасэ,
Сыт тIысыпIи къыпхуашI,

Хэт и хъуэхъуи пфIэдахэ,
Хэт и лыгъи удихъэх?

Сосрыкъуэм абдежым
И анэм мыхэр жыреIэ:

— Нарт Хасэм, си анэ,
Ефэ-ешхэ нэмьшIи
Къэхъущай щымыIэ.
Зым и хъуэхъуи зэхэсхакъым,
Зым и хъуэни къыстейуакъым!

*Сосрыкъуэ
мафIэ къызэрихъар*

Нарт шу гупыр мэхасэри
ЗэшIошасэри ныдокI
Иныжьыдзэм еуэнү,
Чынтыдзэшхуэр хагъэшIэнү.
Сосрыкъуэ къагъанэри
Нартыжъхэр гъуэгу тоувэ.
Нартыжъхэр гъуэгу тету
Уае бзаджэ къатохъуэ:
АдкIи-мыдкIи мыкIуэфу
Нартхэр щыIэм зэшIештэ.
ЗэшIештхъяуэ нартыжъхэр,
Къум¹ гъуэгужьми къытонэ,
ЗэфIэннауэ нартыжъхэр
Къумыжь нэшIым щопсалъэ:
— Уий, Имис, мафIэ уиIэ?
— Си тхъэрыIуэщ, симыIэ.
— Уий, Сосым, мафIэ уиIэ?
— Си Мэзытхъэ, симыIэ.
— Жъынду ЖъакIэ, мафIэ уиIэ?
— Уашхъуэ, соIуэ, симыIэ.
— Арыкъшу, мафIэ уиIэ?

¹ Къум — губгъуэ нэшI, пшэхъуалъэ.

— ЛъэпцкІэ соIуэ, симыIэ.
— Ашэм и къуэ Ашэмэз,
МафIэ уиIэу пIэрэ уэ?
— Псатхъэ, соIуэ, симыIэ.
— Хъымыщ и къуэ Батэрэз,
МафIэ уиIэу пIэрэ уэ?
— Щыблэ, соIуэ, симыIэ.
Нарт шу гупу ежъахэм
МафIэ зиIэ къахэкIкъым,
ХэкIыпIэншэу къышынэм,
Нэрэн ЖъакIи къопсалъэ,
Нартыжь шухэм жареIэ:
— Ди къежъэгъуэр, нартыжъхэ,
ЛIэужь лIэгъуэ тхуэухъути,
ХэкIыпIэншэу къум бзаджэм
Дэ нартыжъхэр дыкъинэти!
Дэ дымыделатэмэ,
Уей, ди СосрыкъуапцIэр,
Ди лIыфIыцIэ гъущIынэр,
Ди емынэ шужъейр,
Зи лъэужъыр тхуэмахуэр,
Зи афэхур тхуэпашэр,
Зи шэм псори фIэлIыкIыр,
Зи бжыкIыр тхуэгъуазэр,
Гъуэгу гъуазэр тхуэзыгъуэтыр
Чынтыр тхухэзыгъащIэр,
Уаем дезмыгъащтэр
Димыгъусэу, нартыжъхэ,
Дыкъежъэни хуеякъым.

Сосрыкъуэ зэрахэмымытym,
Нартхэр хушЦегъуэжауэ
Уей, Сосрыкъуэри къос.
Имыс япэ иту
Нартхэр Сосрыкъуэ ныпожъэ:

— Армэ, Сосрыкъуэу лIыхъужь,
Армэ, ди лIэужь дыщэ,
Армэ, ди лIэужъыфI,
МафIэ уиIэм тхущIэгъанэ!
— Уий нарт шухэ, мафIэншэу
Гъуэгу теувэу хэт щыIэ?

Уий, нартхэ, фымыгухэ,
Фэ мафIэ фимыIэмэ,
МафIэ фхуэзгъуэтынкъэ!
— ЖeIэ ари Сосрыкъуэм
И шабзэжыр зэIуедзэри
Вагъуэдзэм нахоуз.
МафIэр къыпылтъэлъу.
«Уэху!» — жaIэу нартыжхэм
Вагъуэ хъуаскIэр къапхъуватэ.
Ауэ вагъуэм и хъуаскIэр
ПсынщIэ дыдэу мэункIыфI.
МыункIыфI мафIэр къихыну
Ди Сосрыкъуэу лIы къуапцIэм
И Тхъуэжьеим зыредз,
Хъэрэмэ Iуашхэ дожейри
АдкIэ-мыдкIэ зеплъыхь.
Зы чэшанэ, гъуэгужым,
Iугъуэ тIэкIуи къурихуу
Сосрыкъуэм къельбагъу.
Сосрыкъуэр а Iугъуэм
Шэху дыдэу йокIуасэ.
Ар Иныжым и унэт,
Ар Иныжым и мафIэт.
Банэ сэреиблми
А Иныжьри ныдэлтэ,
И щхъэр и лъэм етауэ
Зишиххауэ ар жейрт,
МафIэр и кум илъыжт.
Уий, Сосрыкъуэр абдежым
Тхъуэжьеижым йоупщI:
— Армэ, уий, си Тхъуэжьеижь,
Жэрхэр, уий, зыщIэмыхъэж,
Мыр Иныжым и унэц,
Мыр Иныжым и мафIэц,
И щхъэ и лъэ зэгъэкъуаш,
МафIэр и кум илъыжц,
А Иныжьри мэжай,
МафIэр дауэ къитхын?
Тхъуэжьеижьри къопсалъэ:
— Армэ, СосрыкъуапцIэ,
Армэ, лIыфIыцIэ гъущIынэ,
Армэ емынэ шужьей!

Сэ си щыб къэшэсит,
А Иныжым дыхуэкIуэнщ,
Нэхъ гъунэгъу дыхуэхъухукIэ,
Сэ си шылъэ макъым
Хъэ лъэ макъ зезгъэшIынщ,
Нэхъри дыпэкIуатэмэ,
Сэ си хъэ лъэ макъыр
Джэду лъэ макъкIэ схъуэжынщ.
Чэшанэжым сельэнщи
Хъэльэ — къалъэу зызгъэзэнщ.
Уэ, абдежым, Сосрыкъуэ,
Умышынэу епхъухи
Зы пхъэдзакIэ къэпхъуатэ.

Сосрыкъуэри къошэс,
Чэшанэжьми ныхуокIуэ,
Нэхъ гъунэгъуи хуэхъухукIэ,
Тхъуэжьеим и лъэр ехъуэж;
Шылъэ макъкIэ къежьами
Хъэ лъэ макъи зещIыж,
Гъунэгъупэ щыхуэхъукIэ,
Джэду лъэ макъыу зехъуэж.
Чэшанэжым щынэсым
Тхъуэжьеижым, уей, зеIэт,
Ар лъэрыйтемытти
Щылъэм темытыжти
Банэ чэуми, уий, нольэ.
Сосрыкъуэ къолъыхри
Зы пхъэдзакIэ къепхъуатэ.
А пхъэдзакIэр щипхъуатэм
Зы дэп ини кIэрыхущ,
Иныжъ жейми и нэжъгъым
А дэп иныр нытехуэш,
Ар Иныжым и набдзэм
МафIашхуэуи нышIэнэт.
Сосрыкъуэу ди къаныр
Жэшибл-махуиблкIэ къэжжауэ
А Иныжыр къызышыууш,
И пхъэдзакIэхэр щIибжыкIри
Зы пхъэдзакIэ къыхуэту
А Иныжым къышищIэм,—

Си адэм укъыриухъэки
Хэт и хъэкиэ къызэдьгъут!

Губжьу жиIещ Иныжьми,
Зыдэшысым, мыхъейуэ,
Гъуэгүщхъиблыр зэпиIэбыхъщ,
Сосрыкъуэр къиубыдри
Ар и пацхъэм къырилъафэш.
Неплъщ, къеплъщ Сосрыкъуэми,
«Мыр дээ папщIэ схуэхъунущ»,
ЖиIещ ари Иныжьми
И жъэм занщIэу жъэдидзэш.
А Иныжым и зы дээ
Iуаудауэ щытати
Ар Сосрыкъуэу ди къаным
ТысыпIэфИ щыхуэхъущ.
ДзитIым я кум ар дэсу
И джэтэжьыр къырех,
Иныжьыпсэр ныхихыу
ДзитI зэхуакум дотIыхь.
Ар Иныжым хуэмыхьу
Сосрыкъуэр къыжъэдедзыж.
— Уий, нартхэ я лIакъуэ,
Ныкъуэктъуэгъуу сызылтыхъур
Нарт лIыхъууэ Сосрыкъуэш,
Сэтэнейми и къуэ закъуэрщ,
Дэ Иныжхэм къытпащIу
Нартхэм яIэр Сосрыкъуэу,
Ар жырыпкъыу, гъущIыпкъыу
Сызыхуэээм къызжаIэ.
Уий, уий, нартхэ я лIыцIэ,
ЛыпцIэ Iыхъэу усшхынкъэ,
Фи Сосрыкъуэр зыдэшыIэр
ПсынщIэу къызжумыIэмэ,

Сосрыкъуэ къонсалъэр,
Мыр Иныжым жыреIэ:

— Сэ нартхэ сыралэхъуэш,
Сэ нартхэ сыражэмыхъуэш,
Сосрыкъуэ слъэгъуакъым.
Ар зыдэшыIэр сымышIэ,

И хъыбарым ухуеймэ,
И хъыбар пхуэсІуетэнщ.
— Ар зыдэшыІэр умышІэм,
И джэгукІэр сыгъашІэ.

Сосрыкъуэ къогушхуз,
Иныжьышхуэр кърешажъэ,
Кърешажъэри мыр жыреІэ:
— Сэ, Сосрыкъуэ и джэгукІэр
Нартхэм жаІэу зэхэсхац.
Нартхэм хэткъым зы закъуи
А джэгукІэр хульэкІыу.
Нартхэм жаІэ иныжьи
Ар лъэкІыну щымыІэу.

Ар Сосрыкъуэм щыжиІэм,
Къоль, къогубжыр Иныжьыр:

— Куэд жумыІэу, нарт Іэхъуэ,
ИІэ псынщІэу къызжыІэ,
Сосрыкъуэ и джэгукІэу
Сыт джэгукІэ уэ пщІэми.
— Сосрыкъуэ жыхуаІэм.

И джэгукІэу мыр соцІэ:
Сосрыкъуэ жыхуаІэр
Іуашхъэ лъапэм щПоувэ,
Абрэмывэр Іуашхъэшхуэм
Нартхэ кърагъэжэх.
Сосрыкъуэ жыхуаІэр
Абрэмывэу къежэхым
НатІэпэкІэ йоуэри
Нэхъ хуабжыжу дрехуеиж:
— Ар зылъэмыхыІынур сэра?
ИІэт, мывэр къеутЫипщхъэх!

Абрэмывэр Сосрыкъуэ
Іуашхъэм къыреутЫипщхъэх.
Абрэмывэм Иныжьыр
НатІэпэкІэ йоуэри
Нэхъ хуабжыжу дрехуеиж:

— Мыр джэгукIэ щIагъуэш,
Си натIэр къигъэшхащ,
Си шхэни къигъэкIуаш.
Уий, нартхэ я Iэхъуэ,
Си натIэпэ уэнэм
Ихъу-ибжь ирехури.
Сосрыкъуэ и джэгукIэу
Сыт нэхъ щIагъуэу уэ пцIэрэ?

Сосрыкъуэ Тхъэм иукIщ,
Иныжым и укIыкIэр имышIэ.
Кърешажъэ Иныжьри
Мыр джэгукIэу хуеIуатэ:

— Сосрыкъуэ жыхуаIэр
Лъэгуажъэмьшхъэу къотIыс,
И жъэр ирагъэущIри
Шашхъэ-шаер жъэдэз ящI.
Сосрыкъуэ жыхуаIэм
Шашхъэр егъэнышкIури
ШэкIэр къыжъэдедзыж.
— Сэр ар зылъэмькIыр? —
ЖеIэ арыххэу Иныжьми
Абдеж дыдэм къотIыс,
И жъэр ину еущI.
Шашхъэ-шаер жъэдэз хъуху
Сосрыкъуэм жъэдедзэ.
Ари зыри щымыхъуу
Шашхъэр егъэнышкIури
ШэкIэр къыжъэдедзыж:
— Уий, нартхэ я Iэхъуэ,
Мыри джэгукIэ щIагъуэш,
Си дзэлышхъэр игъэшхащ,
Си дзэ шар игъэплъаш.
Уий, нартхэ я Iэхъуэ,
Сосрыкъуэ и джэгукIэу
Нэхъ джэгукIэ щIагъуэу
Сытхэр сыбгъэшIэн?

Сосрыкъуэ Тхъэм иукIщ,
Иныжым и укIыкIэр имышIэ.

— Сосрыкъуэ жыхуаIэм
ИIэш нэгъуэшI джэгукIи.
Сосрыкъуэ жыхуаIэм
И жьэр ину еущIри
Вабдээ плъар жьедадзэ,
Ар и ныбэм щегъэупщиIури
И пхэмкIэ къредзыж.
«Сэри апхуэдэу сыгъэшIыт»
ЖеIё Иныжьми, къоув
И жьэр ину еущIри,
Вабдээ плъар Сосрыкъуэм
Иныжым и жьэм жьедедзэ.
Вабдээ плъар Иныжым
И ныбэм щегъэупщиIури
И пхэмкIэ къредзыж.

— Уий, нартхэ я Iэхъуэ,
Мыри джэгукIэ щIагъуэш,
Си кIэтIийхэр зэригъэшхш,
Уэ усихыни къысхуигъакIуэш.
Сосрыкъуэ и джэгукIэу
Нэхъ щIагъуэжу сыт пицIэрэ?

Сосрыкъуэ Тхъэм иукIиц,
Иныжым и укIыкIэр имышIэ.
Къырешажъэ Иныжьри
Мыр джэгукIэу хуегъуэт:

— Нарт Сосрыкъуэ жыхуаIэм
Мыри иIэш джэгукIэу:
Шыуаныжым бдзапциэр изу
Нартыжхэм иралъхэ,
Банэ гулъеу гулъищэ
МафIэу абы щIашцIэж,
Бдзапциэр зерагъэткIуу,
Сосрыкъуэ жыхуаIэр
Бдзапциэр ткIуами хотIысхъэ.
Бдзапциэр зэрызэнцIу
Сосрыкъуэр къоIэри
Бдзапциэм зыхечыж.

— Уий, уий, нартхэ я Iэхъуэ.
Сэра апхуэдэ зылъэммыкIыр!
Ар Иныжым щыжиIэм,

Шыуаныжым бдзапцІэ изу
Сосрыкъуэм нырелъхъэ,
Банэ гулъэу гулъищэ
МафІэу абы щIещIыхъ.
БдзапцІэ ткIуами Иныжым
МакIуэри хотIысхъэ.
Аүэ, ари Иныжым
Зэрышыхъуи щымыІэу
КъызэрIэу къыхокIыж.

— Уий, нартхэ я Іэхъуэ,
Ари джэгукIэ щIагъуэш,
Си гур плъину щихуежъэм,
БдзапцІэ ткIуари зэпцIыжш.
Уэ умытхъэгъэпцIмэ,
Сосрыкъэ и джэгукIэу
Нэхъ щIагъуэжу сый пицIэрэ?
Ар къызжыІэ. ЖумыІэм,
Уэ мы бдзапцIэр пхуэзгъэткIунц.

Сосрыкъуэ Тхъэм иукIщ
Иныжым и укIыкIэр имышIэ.
Уей, ищIэнур имышIэжу
Къырешажъэ Иныжым,
Мыр джэгукIэу хуеIуатэ:

— Уий, Иныжъ щхъэдыкъуакъуэ,
Сосрыкъуэр зи ныкъуэкъуэгъу,
Зэ сумышхыт, щытыт, щытыт,
Сосрыкъэ и джэгукIэу
Зы джэгукIэ къесщIэжащ.
Сосрыкъэ жыхуаIэр
Хы къуэнсибл щызыххэуэм
И куупIэм ныхашэри
И лъэр щIыми нэмису,
И жъэм псыр жъэдэмьиуэу
Ар хышхуэми хоувэ.
Жэщибл-махуибл уаер
Сосрыкъуэм къращIэкI,
Ар хышхуэм хагъэштыхъ.
Жэш-махуиблыр зэрыфIэкIыу
Сосрыкъуэр кърагъыІэ.

Сосрыкъуэм хышхуэ мылыр
КъыздеIэтри къыхокIыж.
«Сэри апхуэдэу сыгъэшIыт»
ЖеIэ занщIеу Иныжым.
Сосрыкъуэ Иныжыр
Хы къуэпсибл щызэхэуэм
И куупIэм ныхешэри
И лъэр щыими нэмису,
И жъэм псыр жъэдэмыуэу
Жэшибл-махуиблкIэ хегъэштых.
— Уий, Иныжь, къеIэт иджы!
Сосрыкъуэм щыжиIэм,
ЗешэшI, зехуз Иныжым
КъызэрэIеу мылыр къочэ.
— Уий, Иныжь, зэ догуэт, догуэт,
Іэбжэнабжэр згъэбыдақъым,
Уаеу щыIери уэсшэлIакъым,
Мылыр фIыуэ зэрубыдақъым.

Сосрыкъуэ Иныжым
Псы щIэлъадэ къыхуещI,
Уае бзажэр ныщIешэри
Нэхъ быдэжу хегъаштхъэ.

— Уий, Иныжь, къеIэт иджы!
ЗешэшI, зехузыр Иныжым
КъеIэ щхъэкIэ зыхичыфкъым.
«Хъуаш иджы си Гуэхур!»
Джатэр къырех Сосрыкъуэм.
ЩхъэфIэхынам щыхуежъэм
Къопщэ Иныжыр Сосрыкъуи
Махуэ гъуэгукIэ къыIуедз.
Уий, арщхъэкIэ, Сосрыкъуэр
И Тхъуэжьеим жъэдэуэш,
Щхъэшылъадэц Иныжым
Къеуэ-неуэм щыпыхъэм
Дыркъуэ закъуи тридзэфкъым,
Зы щхъэцыпи пихуфкъым.
Уий, Иныжым къыжеIэ:
— Уей, сэ сымыделэтэм,
Уэ Сосрыкъуэу узэрыштыр
Уи лъэкIампIэ псыгъуэмкIэ

Сэ щхъэ къэзмышIарэт.
Уий, Сосрыкъуэ гъущынэ,
Нарт емынэ шужьей,
АлейкIэ гугъуи зумыгъехъ,
Уи джатэдзэр умыудзэгу.
А уи джатэр сэ си пкъым
Пэлъэнкъым, щыгъэт.
КIуэ си унэми, си джатэр
Бжэпкъым фIэлъщи къыфIэх,
Си щхъэр абыкIэ фIэнхынщ.
Сосрыкъуэ негъазэри
Иныжь унэм ныхуокIуэ.
Иныжь унэм щынэсым,
Сосрыкъуэ игу къокI
А Иныжым гъэпцIагъэ
КърихынкIэ шынагъуэу.
Сосрыкъуэм бжэр Iуех,
Ари унэм щIэмыхъэу
ИнтIырышхуэ ныщIедзэ,
Иныжь джатэр къолтьихри
ИнтIырыжым зыхесэ.
Сосрыкъуэ йопхъуакIуэри
Джатэ Iэнщэр еубыд.
Иныжь джатэр Iэрохъэри
Сосрыкъуэ къокIуэж.
Ар Иныжым щилтагъум,
ГуIэгъуэшхуэу къопыхъэ:
— Уий, Сосрыкъуэ гъущынэ,
Нарт емынэ шужьей,
Гугъэ сцIати си джатэм
Уи щхъэр къемыллыну.
Сэ сокIуэдри сокIуэд,
Си кIуэдыпIэр уи махуэш,
Ауэ си щхъэр ныфIэнхым,
Си пщэ хуэшхуэр къыхэлъэф,
Ар бгырыпхыу зышIэнхи,
Си къаур ныпхыхъэнщ,
Зы нарт шуи ппэмылъэщу,
Зы иныжки къыптемыкIуэу
Дунейм тепищэу утетынщ.

Ар Иныжым щыжийэм,
Сосрыкъуэр къэпсалъэш:

— Уи лъэшыгъи сыхуейкъым,
Уэрыншэуи сыльшэш!

ЖиIэш ари Сосрыкъуэ
Иныжыщхъэр фIигъэш,
Иныжыщхъэр пигъэшри
И пицэ хуэшхуэр хильэфш,
И пицэ хуэшхуэр хильэфри
Мывэ иным ириупцIш.
Иныжь хуэшхуэм мывэ иныр
ЗэхуэдитIу зэпиупцIш.
Хуэшхуэ кIапэр къипхъуватэри
Жыгыжь щытым къришэкIш,
А жыгыжьри зэхуэдитIу
Иныжь хуэшхуэм зэпигъэш.
Иныжь хуэшхуэр къарууншэ
ИщIш апхуэдэу Сосрыкъуи
Иныжь хуэшхуэр Тхъуэжьеим
Шыныбэпхыу къышIипхэш,
Иныжь мафIэр къыздиштэри
Нартхэм я дежи къэссыжш.
Сосрыкъуэм мафIэшхуэ
Нарт гъусэхэм яхуишIри
Нарт гъусэхэр хуэбэжш.
Сосрыкъуэр яхэмыту
Ди япэ зэи емыжьэну
Нартхэм тхъэи зэхуайш.

Сосрыкъуэ Бэдэху къызэришар

Джылахъстэн ипхъу Бэдэху и дахагъэр Нарт
Хэкум щыIуат. «Махуэм дыгъэш, жэшым ма-
зэш» — жаIэрт нартхэм Бэдэху щхъэкIэ. Езы
Джылахъстэни и пхъум и дахагъэм иригушхуэ-
жауэ зигъэпагэрт:

— Си пхъум хуэфэшэн нарт иджыри къалъхуакъым,— жиIэрейт абы. Бэдэху и хъыбарыр Сосрыкъуэ зэхихаш. И Тхъуэжьеир зэшIекъузэри Сосрыкъуэр йожьэ, Бэдэху дахэм еплъэну.

Еуэм, кIуэм, лъэурэ, гъуэгүишыр щызэхыхъэм нэсаш. Абдежым, бжэн игъэхъуу КъуйцIыкIу тетти, Сосрыкъуэр ныIущIаш.

— МафIохъу апщи!

— Упсэу апщи, Сосрыкъуэ! — къыхуэгүфIаш Сосрыкъуэм КъуйцIыкIур.

— Гъуэгүщхъэм утесщ, хъыбару щыIэр уи деж щызэблокI. Сыт хъыбар къызжепIэфын? — еупщIаш Сосрыкъуэр. Гъуэгүишыр щызэтехъэжым тес КъуйцIыкIум хъыбар ишIэнтэкъэ!

— СызэхуумышIами хъыбар сымышIэу сышиткъым,— къригъэжъяащ КъуйцIыкIум.— Уэри укъышIежъяар сощIэ, Сосрыкъуэ. Ауэ укъыкIерыхуащ. Уи япэкIэ мы гъуэгужымкIэ нарт шу Iэджэ блэкIаш. Псоми я гъэзапIэр зыщ. Псори Джылахъстэн и шыфIэдзапIэм хуопIашIэ. Къанж и къуэ Щауейри тхъемахуэ мэхъу зэрельхъухэрэ, Хъымыш и къуэ Батэрэзи епсыншIэкIыу ехащ, Бэдынокъуи Джылахъстэн и деж къышогувэр, Арыкъшии еуцыхаш Бэдэху дахэр къылъысын и гугъэу. НэгъуэшI нарт щауэ зыбжани зэблэкIаш, Бэдэху и псэлтыхъухэрэ.

Си бжэнхэрэш зыдэсхыын сымышIэр, ахъумэ, сэри Джылахъстэн сыхуеблэгъэнут,— жиIаш КъуйцIыкIум,— езы Бэдэху къыслъамыгъэсми, зимыхъуми, и нэкIу ээ сиплъэнтэкъэ!

КъуйцIыкIу ар жиIа нэужь Сосрыкъуэ дыхьэшхаш. Дыхьэшхри жиIаш:

— Бэдэху къыплъысынууми пщIэркъыми? Еуэ, зегъэхьи ээ еплъ!

— Хъэуэ, Сосрыкъуэ, зэрыжкаIэмкIэ, а Бэдэхум нарт щауэхэр пэтрэ зэрипэсиркъым. Бжэнххъуэр абы зэрипэсийн? ПщIэншэрыкIуэуи сыкIуэу си бжэнххъуэ напэр тесхыжын? — жиIаш КъуйцIыкIум.— Сэ мы гъуэгүщхъэм махуэ къэс сытесщи солъагъу: нарт щауэхэр гуфIэжхэу, сэ зыкъысхуагъэкъыу блокI, Джылахъстэн ипхъу Бэдэху хуэпIашIэхэу. Ауэ ахэр къынчызблэкIыжкIэ сэ заху-

зогъэкъыж. Сыт щхъекІэ жыпІэмэ, Бэдэхур къалтымыс нэужь, я шхъэр фІэхуауэ, зытес шыхэри епээзэхьыг докІуеижхэр. Бэдэху лъыхъуну щехкІэ лъэхъулъяашу йоущэххэр, къышыдэкІуеижхэкІэ я лъэ зэблахыф къудейщ. А нарт еущэх куэдым яхэтщ Джалахъстэн и чэшанэ куэбжэм Гулъ абрэмывэр зыхуГуамыхыхи, чэшанэм дамыгъэхъэхи, хъэшІэшым ирамыгъэблагъэу къыдагъэкІыжи, Бэдэху Гуамыгъаплъэу кърагъэжъэжи.

Хэт чэшанэм дамыгъэхъэхами, хэти ирамыгъэблагъэу къыдахужами — ахэр къышызблэкІыжкІэ зэ ГуплъэгъуэкІэ къызицІэ. Езы Бэдэху чэшанащхэм ису къоплъэри Ѣысщ. КъакІуэ шум и шыфэлІыфэр игу иримыхъмэ, шур чэшанэм дагъэхъэхэркъым. Шур игу ирихъмэ ирагъэблагъэ. Ар гъунэгъуу зэпелльыхъри, игу иримыхъыж хъумэ, хъэшІэшымкІэ ямышшэу дагъэкІыж.

— Іэу! — игъэшІэгъуащ ар Сосрыкъуэм.

— Уэр дыдэм ар къыпицымыщІкІэ, Сосрыкъуэ,— жиIаш КъуийцІыкІу.— Ей, а Бэдэху дахэр Гэджэм йопэгэкІ.

— Деплъынкъэ! — жиIещ Сосрыкъуи, и Тхъуэжьеижкым ельэдэкъяауэри иригъэзыхащ.

«Мы КъуийцІыкІу къиГуэтэжхэр къысцыцІым си напэр текІакъэ?» — жиIeurэ, абы тегузэвхъурэ Сосрыкъуэр нэсащ Джалахъстэн и быдапІэм.

Чэшанэм ис Бэдэху къаплъэри шу закъуэ къакІуэр щилъагъум,— Дэ ди Тхъэ, Сосрыкъуэ жыхуаIэр псэужмэ, мо къэса шурамэ,— жиIери, унафэ ищIаш чэшанэ куэбжэм Гулъ абрэмывэхэр ГуагъеукІуриикІуу шур кърагъэблэгъэну.

— Сосрыкъуэ, Сосрыкъуэ жиIери жэцми, ма-хуэми нартхэм яIурылъщ, сеплъынти абы и лыгъэм,— мурад ищIаш Бэдэхум игъэунэхуну Сосрыкъуэр.

Сосрыкъуэ быдапІэм зэрыдыхъэу, плъэри шы фІэдзапІэр уамыгъэлъагъужу шыуанэ зэтелъхэр щытхэт.

— Мы слъагъу куэдым тесхэр Бэдэху и псэлъыхъумэ, дэ дыкъыщІэкІуэни щымыIа,—

жиIәш игукIә Сосрыкъуи и Тхъуэжьеiр абрэмывэм ирипхааш. Сосрыкъуэ хъэшIәшымкIә егъазэ. АрицхъекIә, хъэшIәшым нәмысу, Джылахъстэнүр къышIокIри Сосрыкъуэм къыножъэ.

— Iәу, жәмыхъуэрылъхури укъесай! — Сосрыкъуэр ауан къишиIу жиIаш Джылахъстэнүр. — Мо нарт щауэхэм я мурадыр уэри уи мурадмә, Сосрыкъуэ, къебә-небә куәдым дыхыумыгъэтү щIәдгъадзэ!

— ЩIәдгъадзэ жыпIәмә сыхъэзырыш! — жиIаш Сосрыкъуэм, Джылахъстэн и псальз къегъэжъекIәр игъешIагъуэу. Джылахъстэн хуабжы зигъепагэрт. Ар и фәм икIауэ Сосрыкъуэм нәбгъузкIә къеплъырт.

— Мо шыфIәдзапIәм епха алъп къомым тес нарт щауэхэр си пхъум и псэлъыхъущ, — къригъэжъаш Джылахъстэн, шыфIәдзапIәмкIә и Iәр ишийри. — А къомым ялтымыса си пхъур уә жәмыхъуэрылъхум сыту къыплъысырэт!

Апхуәдэу Джылахъстэн щыжиIәм, Джылахъстэн и псальэр Тхъуэжьеiм зәхихаш. Сосрыкъуэм Тхъуэжьеiр абрэмывэм ирипхати, еIәри домбейафә шхуэмымлакIәр зәниудри шыфIәдзапIәм епха алъп къомым яхәлъадәри зэкIәшIихуаш. Тхъуэжьеi и закъуэу шыфIәдзапIәм къыIунаш. Ар Сосрыкъуэм щилъагъум, жимыIәу хуәшечакъым.

— Еплъыт, Джылахъстэн, си Тхъуэжьеiм нарт щауэхэм я алъпхэр зэкIәшIихури шыфIәдзапIәр езым и закъуэ зылъигъесаш. Хэт ищIәрә, а нарт щауэхэм ялтымыса уи Бәдәхур сә къыслъысынкIи хъунщ, — гушыIә щыкIәу жиIаш Сосрыкъуэм.

— Уә пхуәдә жәмыхъуэрылъху куәдым ягугъат ар! — дыхъешхааш Джылахъстэн. — Уә куәд жумыIәу мо Бәдынокъуэ и бжыкIыр щыым къыхәчыф, Бәдәху урипсэлъыхъуу щитмә, — къәгубжыаш Джылахъстэнүр.

Джылахъстэн и хъэшIәш бжәIупәм Бәдынокъуэ и бжыкIыр щыым хәсауэ къыхәпIиикIырт. Бәдәху и псэлъыхъуу къеблагъәхэр Джылахъстэн а бжыкIым иригъәIарт. Хэт еIами, Бәдынокъуэ и бжыкIыр щыым къыхухәчакъым. Джылахъстэн

игугъэт Сосрыкъуэр а бжыкъым пэмылъэшыну, къыхимычыфыну.

Бэдынокъуэм и бжыкъым Сосрыкъуэр бгъэдэхъэри,— Мыр, дауикі, Лъэпиц и сыджкъым. Мыр къыхэсчым Бэдэху сисей хъууэ аракъэ?— жиIэри еупцIаш Джылахъстэн. Джылахъстэн фIэфIтэкъым и пхъур Сосрыкъуэ иритын, Сосрыкъуэ жэмыхъуэрылъхуу, бзаджэу, ІашцIуэу, нарт екIу имыдэу ягъэхъыбарти.

— Махуэр умыгъэхъэулайуэ уеIэнумэ еIэ бжыкъым,— жиIаш Джылахъстэн, Сосрыкъуэм и напэр трихынкIэ хуабжыу гутгъэу. А бжыкIыр Сосрыкъуэм къыхимычыфым, ар дигъекIыжын мурад иIэт Джылахъстэн.

Сосрыкъуэр бжыкъым къеIэри къыхитхъаш. Джылахъстэн къэгүзэващ. «Соунэхъу, си пхъур жэмыхъуэрылъхум сфIехь» жиIаш гукIэ Джылахъстэн.

— Мис бжыкIыр, къащтэ мыдэ уи пхъур! — жиIэри къэуващ Сосрыкъуэ.

— Хъэуэ, Сосрыкъуэ, а уэ узэрыгугъэу Iуэхур абыкIэ зэфIэкIтэмэ, уи япэIуэ къэса нарт щауэ гуэрым си пхъур лъысынт. Уэ сыбгъэлъэгъуар уи блэнагъэрщ. Иджы уи шэрыуагъэмрэ уи шабзэр зыдинэсныумрэ сыгъэльягъут,— щхъэусыгъуэ ищIаш Джылахъстэн, и пхъур Сосрыкъуэм зэрыримытын фIэнапIэ къилъыхъэрти.

— Ари содэ! — жиIэщ Сосрыкъуи и шабзэр зыIуидзащ. Уэгум пшэ Iэрамэ щыхуарзэрт. А пшэ Iэрамэм зы пцIашхъуэ хэлъеташ.

— Мо пшэм хэлъета пцIашхъуэр къеудых,— жиIаш Джылахъстэн.

— Хъунц! — жиIэщ Сосрыкъуи, шабзэр уафэгум дриутIыпцIхъеящ. Сосрыкъуэ и шабзэр пшэм хыхъэри кIуэдащ. Джылахъстэн щытиц, щытри, Сосрыкъуэм и шабзэр къышемыхуэхыжым гуфIаш.

— Ар сложь, Сосрыкъуэ, уи шабзэр кIуэдьиши,— дыхъэшхщ Джылахъстэни, Сосрыкъуэр ауан къищIаш.— Уэ пхуэдэхэм я шабзэм бзуужь цыкIуи къиукифыркъым, итIаникI, сипсэлъыхъу щауэш жыбоIэ,— жиIэщ Джылахъстэни

Түүгъээзыктыжыну щыхуежьэм, Сосрыкъуэр къэпсэльцащ:

— Уий, Джылахъстэн, зэ догуэт, умыпташ!эт, дэлтэйт уафэм.

Джылахъстэн уафэм дэлтэймэ — Сосрыкъуэ и шабзэр къехыжырт, пцлашхъуэр шабзэпэм фиэтуауз, шээ Тэрамэр шабзэклэм фиэлъу. Сосрыкъуэ и шабзэм Джылахъстэн и пашхъэм щызыхисащ.

Джылахъстэн къэгүзэваш. «Соунэхъу, жэмыхъуэрлыхум си пхъур сфиехъ» — жидаш игук!э Джылахъстэн.

— Мыр уи пцлашхъуэрщ, мыри уи шээ Тэрамэрщ, къаштэ иджы уи пхъур, — жиэри къэуващ Сосрыкъуэ.

— Хээуэ, Сосрыкъуэ, а уэ узэрыгугъэм хуэдэу Түэхур ауэ сыйми псынщ!эу зэф!эк!ыркъым. Уи япэ къеса нарт щаухэми сагъэлъэгъуаш сэ я шэрыуагъэр. Иджы уи къэфэк!эр сыгъэлъагъут. Ауэ, Сосрыкъуэ, зэгъаш!э, сэ уэ къэб пшиныэр пхуезгъяаурэ укъэзгъэфэнукъым. Жээ пшиныэм уэ уеуэжурэ банэ Туащхъэм укъышыфэнщ. Ари банэ Туащхъиблым! — жидаш Джылахъстэн.

Сыт ищ!эжынт Сосрыкъуэ?

— Хъунщ, — жиэри Сосрыкъуэ къэуващ.

Жэщибл-махуиблк!э гуйбл-гуиблурэ бандгу щибл Джылахъстэн и пцлашт!эм къыдашэурэ Туащхъибл ящ!аш.

Джылахъстэн хъэш!эщым Сосрыкъуэр къыщ!ишри иригъэлъэгъуаш, — Мис мо банэ Туащхъиблыр лъахъстэн вакъи пшымыгъыу гъуэрэгъуэхэурэ бушыгумэ си пхъум урилсэлъыхъущ, — жиэри.

Лъахъстэн вакъи пшымыгъыу Сосрыкъуэр япэ банэ Туащхъэм дэлгүйри къафэу щидзащ. Сосрыкъуэр къофе. Езы Сосрыкъуэр жээ пшиныэми иоуэж. Жэших-махуихк!э банэ Туащхъибл къафэурэ иушыгугаш. Махуэ ебланэм Туащхъэ ебланэм щыщ!идзэм, чэшсанэм ису Сосрыкъуэ къеплъак!уэ Бэдэху пшиныэ дыкъуакъуэр къицтэри Сосрыкъуэм къафэ къыхуеуаш. Бэдэху и пшиныэ макъыр Сосрыкъуэм щызэхихым, Сосрыкъуэр къызэрык!ыпэри банэ Туащхъэ ебланэр лъапэ

зашІекІэ иуңыгури сабә щыхъужым епщэри дырипхъеижащ.

Бәдәхү чәшәнәм къиплъу Сосрыкъуэм щеплъакІуэм, Сосрыкъуэм пшынә дыкъуакъуэр щыхуигъәжүм, ар Бәдынокъуә илъагъури и жагъуә хъуати зыри жимыІәү шәсүжри ежъәжащ. АтІә, Бәдынокъуэр Бәдәхү хуабжыу пылът!

— Уи банды Иуашхъэр лъапәкІэ сыйышыгури сабәү дәспхъеижащ, къащтә мыдә уи пхъур, Джылахъстән,— жиІәри къәуваш Сосрыкъуә. Джылахъстән къәгүзэващ. «Соунәхъу, жәмыхъуәрылъхум си пхъур сфIехъ» жиIаш игуکІэ Джылахъстән.

— Хъәүә Сосрыкъуә, а уә узәрыгугъэм хуәдәу Іуәхур псынщІәү зәфІекІыркым. Къафә, ефәкІәрә уІәзәрә лыгъә пхәмымлъыжым щауә ухъунукъым. Уә лыгъә уиIәмә, Бәдынокъуә къегъыгъазә. Ар губжъауә дәкІыжащи къәшәжыфи си пхъум ухуәфащәш,— жиIаш Джылахъстән, Сосрыкъуэр Бәдынокъуэм кІәлъежъәнкІэ шынән къыфІәщІри.

Сосрыкъуә,— Хъунщ,— жиІәри, Тхъуәжъеи-жым шәсри Бәдынокъуэм кІәлъыдәкІаш. Сосрыкъуә зәрыдәшәсүкІыу Джылахъстән къәгуфІәжащ.

— Хъуаш иджы си Іуәхур,— жиIаш Джылахъстән,— Сосрыкъуэр Бәдынокъуэм зәрыкІәщІыхъәу къыфІәнәнщ. КъыфІәнәнщи — түри зәрыгъәгубжынщ. Зәрыгъәгубжынщи, зәзауәжынхәш. Бәдынокъуәр къеуәнщи Сосрыкъуә къыриудынщи си пхъури сыйыхуей нарт щауәм естыжынщ.

Джылахъстән ар щыжиІәм чәшәнәм итт. И мурадыр къехъулІәжа игугъәу гүфІәжу зыдәштым плъэри жыжъәу шуутІ къакІуәу илъегъуаш. ЕплъыІуәри а шуутІым зыр Сосрыкъуэт, адрейр Бәдынокъуэт.

— Іәү, Іәү, дауә къыригъыгъәзәжыфа абы Бәдынокъуэм,— жиІәри гузэващ Джылахъстән.

Сосрыкъуэм Бәдынокъуә къызәрригъыгъәзәжы-фар мыпхуәдәущ: еуәш аби, Сосрыкъуэр Бәдынокъуэм щыкІәщІыхъәм и Тхъуәжъеир абы и сәмәгу-рабгъумкІэ бгъәдиҳуәри жиIаш:

— Бэдынокъуэ, уэрэ сэрэ зэшынхъуитйым дырабынц. Уэрэ сэрэ нарт Джылахъстэн къыддо-джэгү. Дыгъэгъази ди лыгъэр хуэдгъэгъэнахуэ абы. Зыри зэзымыпсэсийж Бэдэхури къедгъэхъэжье.

— Содэ, накIуз! — жиIещ Бэдынокъуи и шыр къриIуэнтIэкIаш. Сосрыкъуэрэ Бэдынокъуэрэ быдапIэм къынцыблағъэм, Джылахъстэн унафэ гуашIэ ишIаш псэ зыптыу зы цыху къыда-мыгъэхъэну. А унафэр ишIри езыр Лъэпщ деж кIуаш...

Сосрыкъуэрэ Бэдынокъуэрэ къэсри быдапIэм дыхъэпIэ ягъюэтакъым.

— Плъагъурэ, Бэдынокъуэ, иджы гуэрым дыкъигъэпцIауэ араш Джылахъстэным. Дригъэб-лэгъэн дэнэ къэна, и пицIантIэ дыдигъэхъэн къыдипсакъым,— жиIаш Сосрыкъуэ.

— АтIэ, иджы сый тицIэнур? — щIэупицIаш Бэдынокъуэ.

— ТицIэнураш,— жиIаш Сосрыкъуэ,— быдапIэр къэдувыхынци я зы Iэхъуи, я зы шыхъуи къыдэдгъэплъынкъым, я зы мэшыщи, я зы мэзакIуи къыдэдгъэкIынкъым.

— Дэгъуэш,— жиIаш Бэдынокъуэ.

— АтIэ, сэ синэхъ цыхIуши бгышхъэм си-теувэнц, уэ унэхъ инци къуэм дэувэ,— жиIаш Сосрыкъуэ.

— Хъунц,— жиIери арэзы хъуаш Бэдынокъуэ. АбыкIэ Бэдынокъуэр арэзы щыхъум, Сосрыкъуэр кIуэри бгышхъэм теуваш, Бэдынокъуэ кIуэри къуэм дэуваш.

МыдэкIэ, Джылахъстэныр Лъэпщ деж нэсауэ йолъэIу:

— КхыIэ Лъэпщ, шабзитI схуэшI, ари зээгъэп-шам фIэмыхIыну, зытехуари мыхъужыну.

Джылахъстэн щылъяIуэм Лъэпщ къеуп-щIаш.— Сыйт апхуэдэ шабзитIыр зэрыпщIынур?— жиIери.

— ИныжьитI къызэуэсаци сагъэпсэуркъым. Си пхъур сфиахъыну си ужь къитхэш,— жиIери Джылахъстэним къигъэпцIаш Лъэпщ.

Лъэпщ, зытехуэр мыхъужыну шабзитI Джылахъстэн хуишIри къиутIыпщыжаш. Джы-

лахъстэн быдапIэм щыдэлъэдэжым ар Сосрыкъуэ къильгъури, кIэлънуэри зы шабзэр фIызэпиудаш. Джылахъстэн зы шабзэр фIэкIа къыхуэмьиенжауэ быдапIэм дэлъэдэжащ.

Джылахъстэн и ихъум и Iэпэр иубыдри чэшанащхъэм дришеящ. Джылахъстэн и ихъум еупицIаш:

- Мо бгышхъэм тетыр плъагъурэ?
- Сольагъу,— жиIаш Бэдэху.
- Мо къуэм дэтри плъагъурэ?
- Сольагъу.

— АтIэ, а тIури плъагъумэ, дэтхэнэра сызэбгъэуэнур? Лъэнц шабзитI езгъэшIати зыр Сосрыкъуэ сфIызэпиудаш. Мы зыращ къэнэжар. Мыр зэбгъапицэм фIэкIынуктым, зытехуэри илIыкIынущ. Мо тIум дэтхэнэм сеуэм нэхъ къапштэрэ?

Бгышхъэм тет Сосрыкъуэ лIышхуэу къышыфIэшIым ар Бэдынокъуэу игугъэри Бэдэху жиIаш:— Еуэ, къуэм дэтым,— жиIэри. Къуэм дэтыр нэхъ лIыцIыкIуу къышилтагъум Бэдэху ар Сосрыкъуэу игугъаш. АтIэ, Сосрыкъуэм нэхъэр Бэдынокъуэр нэхъ инт, Бэдэхуми нэхъыфIу ильагъур Бэдынокъуэт.

Джылахъстэн и шабзэр зэIуилхъэри къуэм дэтым еуаш. Джылахъстэн и шабзэр Бэдынокъуэ техуэри, Бэдынокъуэр хигъэшIаш. Бэдынокъуэ къышаукIым Сосрыкъуэ къэгубжыри тхъэ иIуаш:

— Сэ уэ сыпхурикIунц, Джылахъстэн, — жиIэшI Сосрыкъуи, кIуэри абы и быдапIэм дэлъадэ псыр IуицIаш. АрщхэкIэ, Джылахъстэн,— Ель а Сосрыкъуэ игугъэр. Псы щхъэкIэ дигъэлIэнут,— жиIэри, унафэ ищIаш псыкъуй къатIыну.

Сосрыкъуэм быдапIэр ихъумэу куэдрэ а щIыпIэм щыщытащ, щIыхухэр псыхуэлIэм къырихужъэн къыфIэшIу. АрщхэкIэ, псыкъуй яIэт быдапIэдэсхэми Сосрыкъуэ и псыIушIэм ахэр игъэгүэвактым.

БыдапIэм къыдэкIи, къыдэплъи щыщымыIэм Сосрыкъуэр гупсысащ. ГупсысэшI, гупсысэри иту къэкIыжащ испы зауэм щыгъуэ Джылахъстэн и щхъэр испыхэм къызэгуаудауэ зэрыштар.

Джылахъстэн и щхъэр испыхэм къышызэгуаудам Лъәпш гъуаплъэкІэ иригъэдыжауэ щытат. Арти, испы зауэм лъандэрэ Джылахъстэн и щхъ щылъэнныкъуэм гъуаплъэ тедыжауэ псэурт.

Сосрыкъуэ ар игу къызэркIыжу, гуфIаш.

— Иджы сэ уэ сыпхурикъунш Джылахъстэн,— жиIәш Сосрыкъуэми, хуабашэ зыришIэкIаш гъуаплъэ зытедыжа Джылахъстэн и щхъ щылъэнныкъуэр фIигъэткIукIын и мураду. Хуабашэ зыришIэкIри заншIәу уае зищIыжащ Сосрыкъуэ, гъуаплъэр зытеткIукIа Джылахъстэн и щхъ куцIыр игъэдину.

АрщхъэкIэ, Сосрыкъуэ хуабэ зыришIэкIмэ Джылахъстэн псы къуйим зрыригъехъехырт, уае зыкъышыщIыжкIэ щIакIуишэм кIуэцIыгъуальхъэрт.

Апхуэдэурэ Сосрыкъуэ Іуташ быдапIэм куэдрэ. Ауэ быдапIэм къыдекIи, къыдеплъи щимыгъуэтим быдапIэр къигъанэри еуэри ежъэжащ.

Сосрыкъуэ быдапIэр къиуфэрэзыхъу щамыльагъужым быдапIэдэсхэр Джылахъстэн елъэуаш,— Сосрыкъуэ ІукIыжащ, быдапIэ дыхъэпIэм Іулъ абрэмывэхэр Іудгъэхи зэ зыдгъэхүщыхъ— жиIәри. АрщхъэкIэ Джылахъстэн идакъым,— Хъэуэ, хъэуэ, Сосрыкъуэ бзаджэш, зыкъуагъэнапIэ гуэр къыкъуэхунчи дымышIэххэу къыттеуэнш,— жиIәри.

Зыкъом дэкIаш. Іәщхэри зэтелIэ щыхъум, щылъуххэри гузавэри аргуэру Джылахъстэн деж кIуахэш:

— БыдапIэ дэкIыпIэхэм Іулъ абрэмывэхэр Іудгъэх, Іәщхэр зэтолIәри дэдгъэху,— лъэуаш щылъуххэри.

— Хъэуэ, Іуфх хъунукъым! — къильдаш Джылахъстэн.

Аргуэру зыкъом дэкIаш. Щылъуххэри зэтелIэ щыхъум ещенэу кIуахэш Джылахъстэн деж.

— ДолIәри долIэ, думыгъялIәу абрэмывэхэр Іудгъэхи дунейм зэ дытегъехъэж!

Щылъуххэр апхуэдизрэ щылъаIуэм,— Сосрыкъуэ зэрыкIуэжрэ сылIами сацыгъупщэжынт, сыту Iейуэ уигъэшта хуэдэ уэ Сосрыкъуэ,— жиIәу

Бэдэхуми ар и адэм шриудэктим, Джылахъстэн укытгэри дыхьэнтэй-дэктимтэй Гуагъэбыдыхъа абрэмывэхэр Гуахыжину хуит ишГаш.

Арыхэти, абрэмывэхэр Гуахри быдаптим дээшыхъа цыхухэр кызыэрэдэхаш, Джылахъстэн чэцанашхэм итиш дунейр къеплъихъри. Сосрыкъуэ зы къуагъэнаптэй къыкъуэхунтэй мэшиныэри. Арщхъэктэй зы тхъэмакуэ дэктай, тхъэмакуитай хууаи, тхъэмакуицми нэблэгъаи Сосрыкъуэ и Тэуэлъауэ дунейм къытемыхъэу. Быдаптэдэсхэм Тэщи зыхуахусыжаи, мэши ящтай. Ауэрэ, зыкъомыфтэй дэктай, губгъуэм ит Тэщихъуэхэр Сосрыкъуэ и хъэдэм хуэзаш. Сосрыкъуэ и хъэдэр губгъуэ псынэм дэж щылт. Тэщихъуэхэм Сосрыкъуэр къызырагъэдзэктай, нызэрагъэдзэктай, Сосрыкъуэр хъэдэхъурейт.

Пщыхъэшхэм быдаптим къектай, Тэжэка Тэщихъуэхэм ар Джылахъстэн жрайжаш.

— Лэнэпцишишай араш абы,— жиГаш Джылахъстэн.

— Хъэуэ, лаш. Къызэддэзэктай, нызэддэзэктай жати псэ лъэпкъ хэтыжкъым, и Тхъуэжьеизжыри щхъэштиш. Нактай, уедгъэплъинш,— жиГаш Тэщихъуэхэм.

— Атэй, ауэ сыйти сыйтимтэй сэ абы! — идакъым ктүэн Джылахъстэн.

— Ар дауэ хъун, на? Сосрыкъуэ апхуэдэлкъым лагъэфэ зытригъяуэу губгъуэм илтъину. Сыту Тэйуэ уи псэр хиуда уэ Сосрыкъуэ, абы и хъэдэхъурейт ушыщыщтэктэй. Фынактай сэ сийнэктай энти сеплъинш,— жиГаш Бэдэхү.

И пхъум апхуэдэу щыжиТим Джылахъстэн унафэ ишГаш:

— Хъэуэ, си хъыдджэбз, уэ уктий хъунукъым абы. Сэ ар ларэ мылтарэ зэхэзгъэктинш. Мис мы бурзидэхъи Сосрыкъуэ и лъэгу дыгъуэр фугъуэни и лъэдий куцтим щыщ къысхуэфхь.

Джылахъстэн бурзидэхъи Гуаш Сосрыкъуэ зыдэштилъам дэж. Нэсхэри, Сосрыкъуэ щылъыхэти, и лъэгу дыгъуэр бруктэй яугъуэнри и лъэдий куцтим щыщ кърахри

къэкIуэжакащ. Іәщыхъуэхэм къахъа күцIым Джылахъстэн епэмш, епэмри жиIаш:

— Хъэуә, Сосрыкъуә лIакъым, исэуш.

Бәдәху Сосрыкъуә и лъэдий күцIыр и адэмкъыIихри епемаш.

— Сыт, на, жынIэр? Мыбы мей къыхихыр зыхэпшIэркъэ? Ләри фыжакIә си тхъэлъанәш,— жиIаш Бәдәху.

Абдежым къышыт Іәщыхъуэхәри Джылахъстэн къещащ:

— Ар лIарә мылIарә къэпшIэнш уи лъэгу дыгъуэр брукIә умыхъеийуә дыгъэугъуэни.

Псоми апхуәдэу щыжаIәм, Джылахъстэн и фIәш хъуаш Сосрыкъуә зэрылIар.

— ФынакIуә — тIә, — жиIәш Джылахъстәни, псори ежъащ.— А жәмыхъуэрылъху бзаджәм и хъәдәр губгъуә псынәм дәж щыдмыгъэльу мәзыим тхынынши хъекIекхъуәкIәхәм зэпкъыредгъэтхъынщ, армыхъумә, абы и хъәдәмә сә къысщIихъэу дунейм сытетыфынукъым,— жиIәурә Джылахъстәныр Сосрыкъуәм и хъәдәм хуепIашIәу кIуэрт.

Нәсахәщ. Сосрыкъуә япәм зэрышылъяуә щылът. Іәщыхъуэхәр Джылахъстэн япә иту Сосрыкъуә и хъәдәм бгъәдыхъэхәри къызәрадзәкIаш, нызәрадзәкIаш. Сосрыкъуә хъәдәт. Ар Джылахъстәным щилъагъум къэгушхуәжащ.

— Уий, емынәжъу нартхәм къытхыхъа, сыт пшIәжын иджы? Губгъуәжым уофыхъри уилъщ. Тхъәгъэләдж и шәмәдҗым Лъәпш къыпхухишиIыкIа джатә дә дызәрыйгъэшынәу щытари къыпшIэнныжри сысей хъуакъә,— жиIәш Джылахъстәни, Сосрыкъуәм и джатәм щыхуеIәбыхым, Сосрыкъуә къышылъэтри Джылахъстэн и шыр игъәшташ, Джылахъстэн шым къыщехуәхым, Сосрыкъуә Тхъуәжъеим зридзри щIәпхъуәри быдалIәм дәлъәдащ.

Бәдәху чәщанашхъэм тест, дыщә уагъә зәридзәуи,— Ей, дахә, куәдщ уә нарт щауэхэм уи бжэIупәр зәребгъәубар,— жиIәш Сосрыкъуи, дәIәбайри Бәдәху къырихъэхри и шыплIәм къыдигъэтIысхъэри къеуәри къежъәжащ.

Къеуэм, къалъэурэ, гъуэгушхыицыр щызэ-
хэклим КъуийцЛыкIу тесыххэти хуэзац.

— Іэу, Сосрыкъуэ, нарт щауэхъухэм къаимы-
хъулIар уи шыплIэм дэсу къохьри,— жиIэу
КъуийцЛыкIур къыщыпежъэм, Сосрыкъуэм Бэдэ-
ху тепхъуа щIакIуэр тридэри жиIаш,— Бэдэху
жыхуаIэм зэ и нэгу сиплъашэрэт жыпIэри ухъуэп-
сати, мис, зэпэлъыхь иджы!

АрщхъэклIэ, КъуийцЛыкIур укIытэри Бэдэху
емыплтыфу и щхъэр иригъэзыхац. Сосрыкъуэми
кърихъэжъэжац нарт щауэхэр зытелIэ Бэдэху
дахэр...

Сосрыкъуэрэ Тотрэшре

Уий, уий, пшиналъещ — жи,
Сосрыкъуэ и фащэш — жи!
Уей, зы махуэ гуэрти
Дыгъэри жъэражъэу
И Тхъуэжъеижъри
Уей, тхъэкIумэ лалэу,
Езы Сосрыкъуэри
И шым елэлхыу
ПшIантIэм къыдохъэж.
Уей, ди Сосрыкъуэр
ПшIантIэм дыхъэжами
Унэм щIэмыхъэж.
Уей, ари нэцхъеийщи
Уей, нэцхъеирилэш,
Бжэ зэхуакум дэтщи
БжэцхъэIум емыбакъуэ
И шхынири щытми,
Уей, шхэни имыдэ,
И фадэр тетми,
Уей, ефэни къэмыхъуэ,
Ар къышилъагъукIэ
Сэтэнейуэ гуашэр
ПIэ ухуами исти

Жыхафэгум къох:
— Сосрыкъуэу, си къан,
Сосрыкъуэу си нэху,
Зи мэIуху дыщафэ,
Афэр зи джанэ куэшI,
Дыгъэр зи пыIэ щыгу,
Ещыгуауэу нэшэс,
Псом нэсли зи джатэ,
Бгыр зыкъутэр зи бжышхъэ
Уи щхъэр къыфIэхуай,
Уи фэр пыхъэ-пыкIи,
Уи гур ирагъэкIай...
УздэшыIа Хасэм
Сытхэр щаухэс,
Нартхэми я Хасэм
Сытхэр къышулъагъу?
Сосрыкъуэр къопсалъэ:
— Уэ си анэу Сэтэней,
Сэтэнейуэ нарт гуашэ,
Си гъашIэр зи гущэ,
Фыз Хасэ щIеупщIэркъым,
Фыз упщIэж ирахъэлIэркъым,
ЕзыхъэлIэр лIымыхъущ.
— Уэ, Сосрыкъуэу си къан,
Уэ, Сосрыкъуэу си нэху,
Си мыIуэху сэ злэжкъым.
Сосрыкъуэу лIы къуапцIэ,
СэркIэ укъэмымыпцIэ.
Сэ уэ фызхэм сахыумыбжэ,
Нарт шу шэс сыпащI.
Бгъууэ фыкъэслъхуакъым
ПщIыуэ фезгъэжъакъым.
Щхъэ апхуэдэу унэщхъей,
Щхъэ гъуэгу Iей уэ къыпхуихуа,
Хэт и леи къыплъист?
Плъэгъуа, пщIахэр къызжыIэ,
Гъуэгу хъыбархэр схуэIуатэ.
КъызжепIэни умыдэм
Уащхъуэу, си тхъэмымыгъэпцI,
Ди лъэпкъым ямыгъэпцIыж,
Сыпсэунуи сыхуэмей!
— Уэ, си анэу Сэтэней,

Сэтэнейуэ нарт гуашэ,
Гуашэ нэхуу куэфауэ,
Си шыр фIэздээжаши
Абы къыбжиIэнщ.

Сэтэней къышIокIри
Тхъуэжьеижым бгъедохъэ.

— Уэ си Тхъуэжьеижьу,
Дыгъужым ишхыжын.
Фытхъуэ-фыбжьэу фыдэкIри
Фи фэр пыхээ-пыхыу,
Фи гур икIыпауэ
Дауэ гущэ къэвгъэзэжт?
Тхъуэжьеижьу шы закъуэ,
Си къуэ закъуэр, къызжыIэ,
Апхуэдизу сытым
Игъэштэну хуэбгъазэ?
ИIэ, иIэ Тхъуэжьеижь,
Си къуэм къызжимыIэр
Уэ псынщIэу къызжыIэ!
Тхъуэжьеижым къопсалъэр:

— Уей, Сэтэней гуашэ,
Сэ къалъ-къулъымрэ
Гуль удзымрэ щыщу
Зы тхъэмпи згъэзакъым,
Дыжыныгъэу хъэкхъуафэм
Итым щыщу, ди гуашэ,
Зы псы Губи сIухуакъым.
Нобэ махуиш мэхъури
Iусыр ди Iуэхужкъым,
Дэ дызыIушIахэр
Уи къуэм къегъэIуатэ.

Сэтэней гузавэу
Унэм къышIохъэж,
И къуэм зыхуегъазэри
Мыхэр ныжыреIэ:

— Уи шыр зы бзэмьIуш,
Уэ убзэмьIуитIщ.

— Уэ си анэу Сэтэней,
Си гум иль бампIэгъуэр
Джатэм ирецIэж.
СхуэцI гъуэмымлэ, си анэ,
ЩыпхькIэ ари псыншIабзэу,
ЩыпшхкIэ ари IэфIыбзэу.
— Сосрыкъуэу, си напшIэ,
ЛыфIыцIэ гъущIынэ,
Уэ нарт Хасэм плъекIахэр
КъызжепIэн щумыдэкIэ —
Уащхъуэу, си тхъэмымгъэпцI,
ИгъашIэм сымыгъэпцIа,
Жыр лэнystэр си Iэшэм!

Ар къыжиIэщ Сэтэней,
Пхъуантэ фIыцIэм екIуалIэщ.
Пхъуантэ фIыцIэр зэIуихри
Жыр лэнystэр къыдихщ.
Жыр лэнystэр къыдихыу
И быдзыпэм щыхисэм
Сосрыкъуэ къеIэбэри
Жыр лэнystэр къыIихщ:

— Сэтэнейуэ нарт гуащэ,
Гуащэхэм я лей,
Дыгъэ бзийр зи нэкIу,
Дыщэхэр зи куэцI,
Уэри зумылIэж!
Ди яужькIэ къэхъунум
ЗалIэж, заукIыжу
Щапхъэ Iейр къуумыгъянэ.
Дыгъуасэрей Хасэм
Щысльэгъуар бжэсIэнщ.
Уей, си анэу Сэтэней,
Нарт джэгу сыщыбгъакIуэм,
Нарт Хасэм синэмымсу
ДзитIым зэрамыкуу
Зэпэштыу сыщыхуэзэм,
«Лыгъэ тегъэ ищIэркъым»
ЖысIэш сэри, Сэтэней,
ДзитI зэхуакум сафIихъэш,
Пищыхъэ куэди щыскъутэш,

Хъэджэладжи есщІэкІри
Псом я лыгъэри згъэнахуэш.
Нэху зыдэшым сышІэпхъуэри,
Нартхэ къыдагъэджати,
Зы хъэ закъуэ си гъусэу,
Нарт шу гъуси симыІэу
Хасэ Иным синэсщ.
Нарт Хасэм синэсауэ
«Шурэ-лъэс фыдже́гу»
Нартыжхэм щыжайэм,
Нартыжхэр бжыхъэкІапэм
Псори зэрыщІэгуауэ
Гуэрэныгум синихъэри
Щыблэ выщІэу сыгъуахъуэш,
Си лыхъубжы къэскъутэри
Батырыбжы къызатщ,
Хъуэхъу и бзэфІи схуайетри
Я афэ джанэр щыстІагъэри¹
Тхъуэжьеижку щхъэшІыдзэм
Сыкъэшэсри, уей, си анэ,
Зы хъэ закъуэ си гъусэу,
Нарт шу гъуси симыІэу
Хъэжэбажащэу² сыкъежъэжщ.
Кхъаблэ БанекІэ³ нэзгъазэш,
Уий, икІыпІэ Таманыр⁴
Къызэпэзушыхъурэ,
СыкъеущэкІыжурэ
АрыкъыщхъэкІэ сыкъихъэш,
Къуэ ебланэм сидэжауэ
Зы фыщІагъи къэслъэгъуаш.
Япэ лъагъур сысейти
Си хъэ, си бгъэ езутІыпщ,
ЕзутІыпщхэр щІэухъэкъым.
Ахэр щыщІэмыхъэм,
Тхъуэжьеижку щхъэшІыдзэм
И шхуэмымлакІэр сутІыпщ,
Тхъуэжьеижкур ныщІоІэ,

¹ Нарт Хасэм щытекІуэхэм афэ джанэ ирату щыташ.

² Х э ж э б а ж а щ э у — щакІуэу.

³ К хъа блэ Б а н э — щІыпІэш.

⁴ Т а м а н и к І й п І э — Азов дежщ.

ЕІэ пэтми ныщIыхъэкъым.
Сэ согубжьри, си анэ,
Зей дэмэкъуэм и быдэр
Тхъуэжьеижьу щхъэшIыдзэм
Тызокъутэр абдежым.
Тхъуэжьеижьу щхъэшIыдзэм
Си мыхабзэу сыщеуэм,
Нарт уэгъуищыр ныщесхым,
Хышхуэм хуэдэу синожьэ,
Жъышхуэм хуэдэу синокIуэ.
А фIыцIагъэу къэслъагъум
Шым тесIауэ къыщысцIэм
СыщIэгуэури зэхищIэкъым,
СыкIэлъыIэри сищIыхъэкъым.
Щымыхъужым, уей, си анэ,
Шабзэр нызэIуздзэри
И блыпкъыщхъэм хезгъасэш.
Ари бадзэу къыщымыхъуу
ЗэIэбэкIри хичыжщ.
А шу закъуэм сищIэмыхъэу
Къэзгъэзэжри, арыхэу,
Зы тэуэгъуэ къэскIуауэ
Арыкъыпщэм сицъихъэш.
СызопльэкIри а фIыцIагъэр
Ауэ жыжъеуи слъагъужжъым.
АрыкъыкIэм сицъихъяуэ,
ТэуэгъуитIи къэскIуауэ,
А шу закъуэр къызэплъэкIш,
КъызэплъэкIри сицъилъагъуш,
И шым жъэдэIэри къигъазэш,
Сэ гъэзэгъуи къызимыту
Зы нэплъэгъуэм фIимыгъэкIыу
КъысцIэгуэури зэхэсцIэш.
КъыслъэшIыIэри къысцIыхъэш
Къэсмэ, уей, нартыкъуэт,
Бжышхъэ дыкъуакъуэт,
Мыкъутэр и бжыкIт,
А бжыкI жагъуэр Iещакъуэти
Си шы бэкъум къыдидзэш,
Си шыр игъэлтэпатхъуэш,
Сэ сицъигъэхъутэш.
ШхуэмымылакIэр сIэшIигъэш,
Гъуэзыр къысхихуу

БжыпэкІэ къэІэбэри
Си дзажэцІым къыридзэш,
Бжэнышрэ хъэцыпэу
Уэгум сыдрихъейш,
Щылтъэм сыкърихъэхш,
ПлІэІу гущэкІэ сышхъэпридзри
Нарт вагъэбдзумиблыр
БлыпкъыпэкІэ сигъэтхъуш,
Лъыхумрэ лъытхъумрэ
Си пэцхъыным къырихууш,
Вэрэвийм¹ я пщІэнтІэпсыр
Си натІэнпэм къыпхихууш.
Уей, си анэу Сэтэней,
Уи быдзышэу сызэфари
Губыгъуищу сигъэкІш,
Данагъуэу си пашІэкІитІыр
Сабаем къригъэхулиш,
Щылтъэм сыщыпхихум
Лъагуажъапищэм фІигъэзш,
И мэрыхъу щІигъабзэри
И сэжъейри кърихыу
Щхъэ фІэхыним щыхуэкІуэм,
Хъугъэшагъэ сыхуекІуэри
Мыр а нартым жесІаш:
— Уит, нартхэ я щауэ,
Зэи щымыуэжын,
Нобэ нартхэ ди Санэхуафэш,
Нобэ дызэрыукІыу
Нартхэ дахыумыгъагъэ.
Нобэ ди лъэпкъ яукІыркъым,
ДызыукІи хэкІыжыркъым.
Гуашхъэ пІалъэ къызэт,
Махуиш пІалъэ къысхуэші.
— Уэ Іейм сыт уи пІалъэ,
Махуэ къэси уи пІалъэш,
Пщэдей пІалъэ пхузошІ,
Хъэрэмэ Гуашхъэ некІуалІэ,
НартылІу узмыбжын.
Нартхэ я пІалъэ епцІыжкъым,
Си анэм щауэу сыкъилъхукъым,

¹ Вэрэвийм — вийм я пщІэнтІэпсыр.

Сэ си пАлъэ сепцIыжмэ.
Хэт и пАлъэ епцIыжми
Псатхъэ и ней къышыхуэ!
Ар къизжиIэшц нарт щауэм
Къизэлъэпауэри, уей, уей,
ТеуэгъуишкIэ сыхыфIихуэш,
Ди жылэбгъуми сыкъидзыжщ.
Уей, си анэу Сэтэней,
Сэ пщэдджыжыр си пАлъэш,
ПАлъэ мыгъуэр си лажъэш.
Уи марыхъу схуэгъабзэ,
Уи марыбз схуэгъадэ,
Тэджэлэй схуегъэшI.
— Сосрыкъуэу си къан,
Сосрыкъуэу си нэху,
Сосрыкъуэу си мыгъуэ,
Сыт мыгъуагъэр къыпщицI?
Махуэ и бланэ къисхуэпхъти,
Нобэ зыри къуумыхъу
Щхъэ укъысхуэкIуэжт,
Сыт уэ, гущэ, къыпщицIэт,
Хэт и щыщ ухигъашIэт.
Сосрыкъуэу, си нэху,
А уэ къыпхуэзам
Сыт и шыфэ-лIыфэт?
Уашхъуэу, си тхъэммыгъэпцI,
ЗгъэпцIими сызэгуэзудын,
А уэ ухэзыгъэшIам
И шыфэ-лIыфэр жумыIэм
Марыхъуи пхуэзмыгъэбзэн,
Марыбзи пхуэзмыгъэдэн!
— Уей, си анэ Сэтэней,
Ар щауэ хужь Iэпщагъуэт,
Шыуэрэ зытесыр
Лъэдакъэцыджэт,
ЩхъэшIыдзэ къыхът,
Шыгъуэ тхыпцIэ бланащхъэт,
И щхъэр уэгум етат,
Зэ пкIэм, зэ малъэ,
Зэ лъам, плагъужыркъым.

— Ар Албэч и къуэ Тотрэши,
Дзэгъэшынэ шу закъуэш,
Ар зэдээжкъуибгъу хъурти
Им я щхъэр къозгъэхъщ,
Ар ебгъуанэу дийэжщ.
Лъэпщ лъэпкъынишэ димышкэ!
Албэч и къуэ Тотрэшыр
Ильэс пыцыкгутхукэ щамычыфу
Анэ быдзышэ яфгэфащ,
Ар афэ темыкгүэш,
Зыри зытемыкгүэжщ,
Джатэрнуэжъщ,
Емынэжь шущ.
Нарт шуи зрилэскъым.
Индыл гуфэм щызоуэ,
Зэуари мыхъужщ,
Пэхъу лыхъужки щымыгэ.
Ауэ щыгэнкэ си тобэш!

Ар жигэш Сэтэнеи
Щолъэтри къыщгож унэм,
Тхъуэжьеижым деж мажэ,

— Тхъуэжьеижку лъэдакъэцьиджэ,
Уэ ди щхъэшгыдэ кыыхь,
Шы лъэпкъхэр зыщгэмыхъэж,
Бгъу сигэу згъэшэсакъым,
Пыцы сигэуи езгъэжъакъым.
Згъэшэсу дэзгъэгга закъуэм
Шхъэ емыкгухэр къебгъэшэс,
Сыт щхъэггуэр къызэпщга?
Къалъри уэзгъэшхынкъым,
Гулъри пгугъэхуэнкъым,
Къэрэкъурэм уеэзгъэгъунщ,
Шхуэгур гъуру пхуэзгъэшгынщ
Шхъэ птесар лыгъэншэу
Уэ си пыцантгэ къыдэпхъэжт?
— Ди анэжьу мэхъаджэ,
Ди анэжьу мэхъаджэфэжь,
Зи фэм псори фгэлгык,

Индыл — Волгэ.

Зи бзэм псори щышынэ!
Пщэдэй махуэр ди пАлъэш,
Махуэ пАлъэр тхуэгъафIэ,
Фым и батэр тхуэгъэш,
Сэ шы лъэкI сепцIынкъым!
— Лъепщ и деж сыкIуэнщи
Уэзджынищэ пхуезгъэшIынщ,
Нарт хъыджэбзу хъыджэбзищэм,
Тхъуэжьеижь, уи шыкIэ нальэм
Уэзджынищэр хезгъэшIэнщ.
Уэ ди Тхъуэжьеижьурэ
Уэ ди лъэдакъэцыдже,
Лъабжэ зыфIэт зыщIэмыхъэ,
Хъэхэр зи уэрсэрэгъу,
Шым хуэшIэн къэбгъанэм,
Хъэм уезгъэшхыжынщ.
Сосрыкъуэу си щIалэм
ЛЫ ищIэн къигъанэм,
Едзыхи къысхуэкIуэж,
— Къалъ-гулькIэ сыгъашхэ.
Шхалъэ бжэгъум сегъэгъу,
ШхуэIухэр гъуру къысIулъхъэ,
Хъищэ-бгъишэ къысщIыгъу,
Уэзджынищэ къысхэшIэ,
ЩIыхэр гъесэстей,
Уэ ди Сэтэней гуашэ,
Мы уэ уи къуэ закъуэм,
Сэ биишхъэр къезмыгъэхъым
Хъэхэм сегъэшхыж!

Сосрыкъуэ абдежым
И Тхъуэжьеими бгъэдохъэ:

— Тхъуэжьеижьу хъэм яшхыжын.
Дыгъуэсэрей лажьэр
Сэ си закъуэ си лажьэ,
Хъэмэ туми ди лажьэ?
— Ей, Сосрыкъуэплъ,
Ей, лъапэкIэрыхъ.
Ей, жэмыхъуэрылъху,
Вэгъуэ удз сыхэтти
Зы удзыпи пызгъэзкъым,

Псынэ щыІэ збгъэдэтти
Зы Іубыгъуи хэзгъэшІкъым,
Дыгъуэсэрэй лажъэр
Уэ нэхъре нэхъ си лажъеш!

Тхъуэжьеим ар щыжиІэм
Сосрыкъуэу ди къаным
И анэм зыхуегъазэ:

— Уэ си анэу Сэтэней,
Гуашэу щыІэм я нэхъ лей,
СлъэкІауэ къэзгъэнакъым,
СлъэмымыкІари си гуауэш,
Уэри гуауи къызумыт,
Сэ лы палъэу къызатар
Зы пщэдджыжьщ, зэгъашІэ.
ПщІэнІэмэ, си анэ,
Уэ ІэмалкІэ схуэусэ,
Къан хъыджэбзыр схуэгъадэ,
Тэджэлэй схуегъашІ,
Си щыхъ гүүэгум схуельІу,
Сэ биищхъэр къэзмыхым,
Хъэм си Іыхъэр етыж.
— Сосрыкъуэу си щалэ,
Сосрыкъуэу си нэху,
Зи мэІуху дыщафэ,
Афэр зи джанэ куэшІ,
Дыгъэр зи пыІэ щыгу,
Ешыгуауэуи ныдэкІа,
Къегухауэ къэкІуэжа,
Албэч и къуэ Тотрэш
УтекІуэнкъым гуашІэкІэ,
Уэ зы ІэмалыгъуэкІэ,
Тотрэш укъыІэшІэкІам,
Сэ ІэмалыгъуитІкІэ
Абы утезгъэкІуэнкъэ!
ПщІэнІэуэ ухуеймэ,
Пщэдайш лыгъэм и палъэр.
Сэ марыхъу пхуэзгъэбзэнш,
Сэ марыбз пхуэзгъэдэнш,
Тэджэлэйри пхуезгъэшІынш.
Лъэпщ уэзджынэу пхуезгъэшІыр

Уи шыкIэм къыхэблэ
Уи шыщхэм къеблэкI.
Пшагъуэр ину зэцIэкI,
ИмыщIэххэу жъэхыхъэ,
И биищхъэр фIэгъэз,
Зыгъээгъуи иумыт.
Тотрэш лы ябгэш,
Ар езыр лы пхъашэш,
Лъахъэр и шхуэмымакIэнш,
Жырыр и жъэ шхуэIужш,
ЕIэнши, шыр зэрыштэу
И жъэ пхъэбгъур къышIитхъинш,
Тотрэшу лы ябгэр
Уанэм пышэтынш.
Ар зэрыпышэту,
АдкIэ пщIэнур уощIэж:
Шур лъэсым текIуапхъэш.
Сэтэнейуэ ди гуашэм
Жыр лэнистэр егъабзэ,
Жыр лэнистэр мэшыпэ,
Сосрыкъуэу и нэхум
Тэджэлейри хурегъэшI,
Тхъуэжьеижьу лъэрытэмтым
Лъепш жъгтырухэр хухеукIэ,
ШхуэIухэр гъуру Гурелъхъэ,
Хьишэ-бгъишэ хуегъасэ,
Бжай накъырэр хуегъансэ.
Пщэдейр пIалъэ машIэнш,
Пщэдейр пIалъэ зауэш,
Хъэрэмэ Iуашхъэ нэмисыр
Пщэдей лыим икIагъэш,
ПIалъэм хэт епцIыжми
Анэм лыуэ къильхуакъым.

* * *

Тотрэш шу закъуэр
И анэм дежи къокIуэж.
Албэч и къуэ Тотрэшым
И анэм щытхъухэр хуеIуатэ:
— Уэси анэу Бырымбыху,
Уэхум и теплъэр зи фащэ,

Іәшәу сиIәр зи хъуапсә,
Псәүэ скәлтыйр зи гүщIә!
Гъуәгу зыдәзгъәшым, си анә,
Телъыджащә къысщыхъущ;
Зы нарт цIыкIу си яужь
Къиувәри, къишатәри
Гъуәгур къигъәсабәщ.
«Абы и нәр къәзгъаплъәу
Абы и лъэр згъәуву,
Дунейм щхъә сытет?
Ар си упщIә лъеяпхъәщ,
Ар си пхъэр къәхъыгъуәщ!»
ЖысIәри, си анә,
ТIәу-щә фIәкIи сымыбакъуәу
Ар зәрыжәу сыщIәхъәщ.
«Уий, нартхә я щауә» —
щыжысIәм,
Щым техуауә къәслъегъущ.
«И щхъәр фIәсхым, шыр
сысейщ» —
ЖысIәу джатәр къыщисхым
«Пальә!» жиIәри къэлтәIуәщ,
СымыукIыуи къәзгъанәщ,
Зи пә Пальәр пIәщIәлтыйм
Махуә Пальә елтыжым
Лыгъә ину къәслъытәри.
— А гъуәгу налъәм къыпхуәзам
Сыти и шыфә-лIыфәт?
— Уеплъмә лы къуәгъут,
Езыр лIыфIыцIә гъущIынәт,
Зы тхъуәжъ цIыкIуи тест.
— А сымыгъуэт, а сыгущәт!
Ар Сосрыкъуәщ, си щIалә,
Уи къуәшиблыр зыукIарш.
Уәри, мыгъуә, уиукIынц.
Абы и анәр Сэтәнейш,
Гуашәу щыIәм я нәхъ Iейщ.
Уд щхъухыпсыхъышIәщ.
Сосрыкъуә щхъә зыпышәт?
Ар щәху щIыцIагъырыкIуәщ,
Гъуәгу нәпцI зекIуәлIщ.
Хъәуә, хъәуә, си щIалә,

Хъэрэмэ Іуащхъэ укІуэнкъым.
— Уей, си анэу дыщэху,
Уафэхур зи теплъэ,
Ныкъуэкъуэгъур сымылІу
Сэ сылІэну сыхуейкъым.
Сэ Сосрыкъуэ сигъапцІэу
Лыгъэр псекІэ щысхъуэжым,
Махуэ гъашЦи сыхуэмей!

Тотрэш и анэр мэгуІэ,
ТегуІэжу мэпыхъэ,
И къуэм и шым бгъэдохъэ,
Шыми мыхэр жыреІэ:
— Уей, алъыжку¹ дыщэ жыгъыру,
Псоми и фыгъуэм хупэрыйт,
Ситщ, ситщ си къуэм и пащхьи
Си хъетыри къильэгъуакъым.
А фэ гъуэгум къыфхуэзар
Сосрыкъуэу емынэ шущ.
Хъэрэмэ Іуащхъэ тумыгъазэ,
Си къуэм и щхъэр хэкІуэдэнщ.
Тотрэшу си щІалэр,
Си щІалэу а закъуэр,
Лы ебгъуанэу птешасэц.
Тотрэш и къуэшибли
Сосрыкъуэу лы ябгэм
Уи уэнэгум ирихщ.
Уей, алъпу лым и хъуэпс,
Зи псэр Амыщ схуихъумэн,
Си къуэ закъуэ къэнари
Сосрыкъуэ къегъэл.
Дыгъэл мэкъур уи Іусу
Сэ уэ узесшэнщ.
Тхъэ иІуаш Тотрэши
Емыжъэуи имыдэ,
Хъэрэмэ Іуащхъэ фынэсым,
Шэр къыкІэлъымысу
КъеІуэнтІэкІи къэкІуэж,
Си къуэ закъуэ Тотрэши
ТхъэрыІуапІэм къижыж.

¹ А лъп — шыфІ дыдэхэм я щылъхуу нарт пшыналъэхэм хэтщ.

— Умыпыхъэ, нарт гуашэ,
Хъэрэмэ Іуашхъэ дынэсым,
Жыр къыскІэлъымысу,
Шэр къыскІэшІэмыхъэу
Сэ къэзгъээжынчи
Уи къуэр къэсхыхынш...

* * *

Сэтэнейуэ нарт гуашэм
Жыр лэнистэр иғъабзэш,
Бзэуэ иIэр зэUихщ,
Сосрыкъуэу и нэхум
Тэджэлэйри хуигъэфIщ,
ПщащэфI дахэу щыIэжхэм
Лъэпиц жыгъырухэу ищIахэр
Тхъуэжьеижым кIэраблэш,
Хьишэ-бгъищэ Сосрыкъуэм
ДэшIыгъунуи хушIагъущ:
— Гъуэгу пIалъэм ущыкIуэкIэ.
Гъуэгу махуэ Лъэпиц къуит!
Ежъэ, ежъэ, си щIалэ,
Тотрэшыр лы бзаджэш,
И анэр нэхъ бзаджэжщ.
Ужэмыхъуэрылъхуу,
Къалъхухэм уахуэмыйдэу,
Къуэ сэ схуэмыфащэу,
Сыфащэ хабзэншэу
Ар сэ къыстебгат.
Куэд щIащи, си щIалэ,
Ар сэ екIэ къысхуолъэ!
Ежъэ, ежъэ, си щIалэ,
Албэчхэ бзаджэ лъэпкъщ,
Тотрэш нэхъеижщ,
Ар Индыл Іуфэ щызоуэ,
Зэуар хэтми мыхъужщ,
Лыхъужь къэхъуу фIэмыйфI,
Тэн¹ и щIыб щохъуницIэ,
Псыжь адрышIи щоцакIуэ,
ГъуэгурлыкIуэр егъэIэгъу,

¹ Тэн — Дон.

Дзэгъуи нартхэр имышцI,
Лъэпши зыпэзымышцIыжц.
Ежъэ, ежъэ, си щIалэ,
Тотрэш лIы бзаджэш,
И анэр нэхъ бзаджэжц,
Ар удыщхъэ, удыжьщц,
Нарт Хэкур зымыгъэхъуш,
Хъуар зыIэшцIэкIуадэш,
Куэдым я кIуэдымIэш.
Хъэрэмэ Iуашхъэ унэсым
Пшагъуэр ину зэшцIэкI,
ИмышцIэхэу жъэхыхъэ,
Игу и щхъэ фIэгъэз,
Зыгъэзэгъуи иумыт,
Палъэ къызэт къыбжиIэм,
Палъэм уемыплъыж.

Iуашхъэ пIалъэм ныхуэкIуэу
Сосрыкъуэр ныдокI,
Тхъуэжьеижку щхъэшцIыдзэм
Шыуэ щыIэр зыщIэмыхъэм
КъамышыкIэ хуэфI-хуэшц
Щэ еуэгъуэри нырехри,
Хышхуэм хуэдэу ар йожъэ,
Жъышхуэм хуэдэу ар макIуэ,
Уафэхэр уафапшэу,
Пшэхэр техъэ-текIыу,
Хыищэ-бгъищэр зэшцIэууэ,
Уэзджынищэр зэшцIэзджыизджэу,
Жъгъуриущэр зэшцIэIукIыу.
Сосрыкъуэу ди къаныр
Хъэрэмэ Iуашхъэ щынэсым,
Iуашхъэ лъабжъэм щыщIыхъэм
Албэч и къуэ Тотрэшыр
Хъэрэмэ Iуашхъэм нытетти
Абы и алъпыжьым
КIуэжыну зегъазэ.
Ар Тотрэшым хуэмыхъу
И шым хъуэни жыреIэ:
— Шыгъуэжку хъэм яшхыжын,
Къамышырабгъу кIашэ,
Шэсырабгъу соку,

Жъэдзажэ бжэныкуэ,
Уезыхужьар сымышцэу
Уэ ди унэ сохыижри!

Шыгъуэжь блэнашхэм
Ишцэжырт Тотрэш и анэм
Гуашэ лъэгуу жиIари,
Хуимыгъазэу мэкиуэж.
Хыицэ-бгъицэр къежьячи
Хъэхэм куэпкъым зырадз,
Бгъэхэр шыщхэм тоухъ,
ЕхъкIэ ари ягъащэ.
Уэзджынищэр йоуэкIри.
ЩтапIэ Iеймиираху,
Пшагъуэ фIыцIэр щхъэштыщи
Лъагъуэу щыIэм хуэнэфш:
— Шыгъуэ илъурэ емынэ,
Уэ нэхъ лъэш уIущIэм,
Щылъэр убгынэнуй!

Тотрэшыр къопхъашэ,
Тотрэшыр мэгъуахъэ,
ХъуэнкIэ и шыр щимылъым
Ар йолъэдэкъяуэ,
КуэпкъкIэ зэхекъузэри
Шым и дзажэналъихыр
Зэ къузыгъуэм хекъутыхъ,
Хуабжыу къыжъэдекъуэри
И жээ пхъуэбгъур къыщIетхъ,
Шыр нызэкIэшцIетхъри
ШыпхэмкIэ похуж.
Арт зыхуейр Сосрыкъуи
Тхъуэжьеийым йолъэтэх,
Къырех и хуэшысэри,
Щхэ фIэхыним щыхуежьэм:
— Уит, зэ догуэт, Сосрыкъуэ,
Сосрыкъуэу лы къуапцIэ,
Махуэ пIалъэ пхуэсщIат,
Махуэ пIалъэ къысхуэшIыж,
Нобэси лIакъуэджэгъуещ,
Нобэси джэгъуэ лъаIуещ,
Щытыт, щытыт Сосрыкъуэ,

Дэ ди уэгъуэр блэкІакъым!
— Нартхэ палъэ яхуесщІмэ
Нартхэ бжэ схуагъэфэшэн,
Нартхэ лыуэ салъитэн?
Бийм и палъэр — ущыIущІещ.
Шалъэ уэсту, къызэптыжу,
КІэн джэгуу дыпсэун,
Нартхэ дэри къыдэжъэн!

ЖиIещ ари Сосрыкъуэм
Тотрэш и щхъэр къыфIихш,
Щхъэр лъэтэпсым кIэрипхэри
Къеуещ аби къежъэж.

* * *

Тотрэшыр къыштыым
Бырымбыху гузавэри
Нартхэм дэж псынщIэу кIуаш:
— Къэтщ си щIалэр, къэкIуэжкъым,
Лами, псоми сэ сцIэркъым.
ФыкIуэт нартхэ, къэфлыхъуэжыт,
И хъыбарыр къысхуэфхыжыт.

Нартхэм яIэт хабзэжьу
Фыз и лъэIуи фIэлIыкIыуи
ЯщIещ унафи, нарт лIитIи
Ягъэшэсри ирагъажъещ
А нартитIым зыр Имыст,
ЕтIуанэри — Хъымыщыижьт.
ЛIитIыр, еуэм, кIуэмэ, лъэурэ
Куэдрэ кIуа, машIэрэ кIуа,
Гъуэгушхыблыр щызэхэкIым
Сосрыкъуэми ныIущIещ:
— Уий, Сосрыкъуэ, лы къуапцIэ,
ЕмыпцIыжыр зи хабзэ.
Дэ тIур дынартлыхъуэш.
Албэч и къуэ Тотрэшу
Дзэгъэшынэ шу закъуэм
Дэнэ щIыпIэ ущытеплъэ?
— Уий, нартхэу, нартлыхъуэхэ,
Тотрэш и шым фылъыхъуэм,

Хъэрэмэ Іуашхъэ и дежым
КїэбдзыщхъэкІэ щыфІэдзащ.
Ауэ и пкъым фыхуеймэ,
Хъэрэмэ Іуашхъэ щожей.
И щхъэм фышІэупшІэмэ,
Си лъэтэпсым кІэрыпхащ.
— Уит, Сосрыкъуэ, лы къуапцІэ,
ПцІыхэр зи Іэшэрилэ,
Жэмыхъуэрылъхуу емынэ,
Фыз удыжым къилъхуа.
Тотрэшыр ди ллакъуэш,
АпхуэдэлІ яукЫркъым,
Ар зыукІи хækЫижыркъым.
Ар уэ дауэ къыдэпкуф!
— Сэ фэскуами си лажъэш,
Феуэ, фишхэм, фежъэж,
Хъэдэр модкІэ мэфыж!

Абы фІекІай жимыІэу
Сосрыкъуэр ежъэжш.
Нарт лІитІир хъэдэхъыжти
Хъэрэмэ Іуашхъэ ныхуокІуэ.
Сосрыкъуэр къэсыжш,
Сэтэней дежи ныщІыхъэри
Щхъэр и куэшІми ныридээш.
Ар щхъэкІуэ хуэхъуауэ
Сэтэнейми къыжелэ:
— Щхъэр къэпхыныркъым лыгъэр,
Щхъэр зейм деж пхыжынырш.
КІуэ, си щІалэ, илъхъэж мыр
Къэзылъхуами и куэшІым.
КІуэ, схужелэ Бырымбыху,
Дарий бэху джанэм,
Хэт и анэм къилъхуами
Си быдзышэу узэфар
Иубыгъуишу уигъэкІыу,
ЕкІэ ди ужь ар къихъэу,
Сэ зэрызмыдэнур.
Ауэ, си къуэ, мыр зэгъашІэ,
Ар уэ дахэкІэ къыппежъэнш,
Іэни, фади къыпхуищтэнш,
Зы бжъэ закъуи пЛэтынкъым.

«Хъэлывэ плащхэ зэпыххъыт,
Щауэ хъэшшэ», — къыбжишэм,
Ауй уи жъэм хуэпхынкъым.

Арти, йожъэр Сосрыкъуэр,
Тотрэш и щхъэр хуехь и анэм.
Щхъэр щшэкиүэшэм куэцшылжу
Пшшантшэм дохъэ Сосрыкъуэр.
Ижырабгъукшэ къопсыхри
И шыр федээ пхъэшыкъум.
Пшшантшэм дэт лы закъуэр
Бырымбыхум щилъагъукшэ
Ар къыфлощыр Сосрыкъуэ:
— Си къуэм къимыгъазэу
Мыр къышысхуэкиүакшэ,
Уашхъуэр, си къуэр щымышэж!

Нартхэм я хабзэжъу
Хъэлывэ плащхэ пштырыр
Сосрыкъуэм къыхушшехъэ:

— Албэч и къуэ Тотрэшу
Дзэгъэшынэ шу закъуэм
Мыр и уардэ унэжьш.
Дунеижым щызэблэу къиухэм
Ди пхъэшыкъур къацшыху,
Уэ цшыху укъильхуамэ
Мы хъэлывэм едзакшэ,
Хъэдээкъенэр зи шэшшэу
Нарт шуишэм хуэфшын!

Сосрыкъуэ мэшэбэри
Зы хъэлыви къыхех,
Зэхуэдитшэ зэпетхъри
Хъэжь абдежым къышытым
Зы шыхъэр ныхуедз.
Хъэр хъэлывэм зэрепхъуэу,
Хъэр хъэлывэм йолшыкшэ.
Сосрыкъуэ къогубжъри
Гуашэм мыхэр жырешэ:

— Бырымбыхууэ нарт гуашэ,
Щхъухъфэхъхэр зыгъапцIэ,
ПцIыхэр зи пшыналъэ,
Сэрщ жэмыхъуэрылъхур,
Сэтэней и лъхугъэр.
Уи къуэм ущIэбэгмэ¹
Хъэрэмэ Iуашхъэ тожае,
И щхъэм ущIэлъэIумэ,
Мисыр и щхъэр, къыпхуэсхыжщ.

ЩIакIуэ кIапэм къыкъуехри
Тотрэш и щхъэр, абдежым,
И анэм и куэщIым иредзэ.
Зыредзыжыр Тхъуэжъейми
Сосрыкъуэр къожъэж.
Жыр лэнистэр Бырымбыхум
ЗоIэбэкIри къепхъуатэ,
Сосрыкъуэу къежъэжами
Гуашэ уэкIэу кIэлъоуэ.
Жыр лэнистэм жыгыжым
Шабзэм хуэдэу зыпхедзри
Сосрыкъуэм и цеикIэр
Куэбже сэхым иреIулI!
КъоIэ, къоIэр Сосрыкъуи
И цей къуашцIэр къыгуетхъ,
И анэм дежи къоIуэж.
Куэд дэмикIыу Тотрэши,
И хъэдэпкъыр къахыжри
Щхъэр хъэдэпкъым фIадэжри,
ГуIэгъуэшхууэу щIалъхъэж.

* * *

Сосрыкъуэу ди къаным
Тотрэшыр зэриукIыу
Индыл Iуфэ, Тэн и щIыби,
Псыжь и псыхъуи, Барс губгъуи
ЦIыхухэр хуиту щызекIуэу,
ЗекIуэ кIуэри мыкIуэду,
Гъуэгу теувэри мышынэу
Нартхэр мэпсэхуж.

Сосрыкъуэ бжъэ къыицГратар

Уий, Сосыми, ди Нэрэн ЖъакІэ,
Нарт ІэкІыхъ ЖъакІепэсиси,
Имыси, Хъымыш и къуэжьи,
Къанж и къуэ Щэуеи,
Гъэм и бэвым и тхъэлъэIуу,
Тхъэгъэлэджым и хъуэхъу махуэу,
Санэхуафэу зэхэст нартхэр.
Нартхэр Амыш хуохъуахъуэ,
Созырэши хожьюуэ.
Мыужыхыжыр я Хасэти
Нартхэ я къурагъ хыщІкІэ
Іэнэ-Іэнэхэр зэпэштыщ.
Санэхуафэр яублэ,
Бланэр я хъуэхъу Iусу ягъавэ,
Вы ехъуар нышу къытрадзэ.
— Уий, чынтыдзэр хэдгъащІэт!
— Нарт зыщІыгъухэм ди махуэш!
— Нобэр ди лэгъуп зэфІэдзэш!
— ЗыщІэзыдзэр чынтыжыпщиц,
— Ди япщекІэ къыремытIысхэ,
— Нарт уэкІэ дгъэлъагъуакІэш!
— Зэ дызылъэгъуами, доIуэр,
— Нарт удын щымыгъупщицэнкІэ!

Нартхэм я лэгъупхэр
Адыгэ жъэгум пэрымыхуэ,
Я санэху къэвахэми
Кладащхъэр тырауд,
Іэнэ узэдахэри
Шхыным егъэшIыщI,
Клапэ мыупщиIуахэри
Сыхъэным щоуфафэ,
Уафэр бжыифІэ макъми
Гуапэу къыдоушэ,
Емышыжын щауэхэм
Джатэр ягъэдалъэу
Шурлылъэс мэджэгу.
Джэгур яублащи
Я блэр зэрыIыгъыу,
Щылъэр ягъэзджыздж,

Щауэм лъækїыныгъэу
Иїэр къегъэлъагъуз,
Я Іәпэгъуу пщащәми
Къатоуфәразә,
Къауфәрәзыхъ,
«Ехыр» жырагъэІэ.
КъеІэ-нєІэм щІадзәри
Нартхэр зэрогъэпиш.
Я пщи Тхъэмадәри
Арыхъеу къотэдж,
Тхъэгъэлләдж и хъуэхъур
Хъуэн хәмылъу къеІуатә,
Хасәбжъэ къиІэтами
Мыхэр тыжыреІэ:
— Иїэт, нартхә, къыжыфІэт,
Хэт мы бжъэр хуэфащәми,
Хэт нэхъ щауэ пхъашәми,
Хэт нэхъ мышынәжми?

Нартхэр зәщІохъае,
Нартхэр зәщІотаджә:

— Ди Бәдынокъуәш
А бжъэр зыхуэфащәр.
Ар фашэншә шукъым,
Нартхэм я лы икъущ,
Чынтыр зи ныкъуэкъуәгъущ,
Щауэ хужь Іәпщагъуәш,
Ар гъуэгупәрыкІуш,
Ар ешхакІуэ-ефакІуэкъым,
ЛәгъунакІуэ щауэкъым.

Нартхэр зәщІохъае,
Нартхэр зәщІотаджә:

— Хъэуэ, Бәдынокъуэр,
Ныкъуэкъуәгъу лы закъуәш,
Нарт щауэгъу зимыІәш,
Нарт гъунәгъуи зымыдәш!

Нартхэр зәщІохъае,
Нартхэр зәщІотаджә:

— Уий, ди нарт Тхъэмадэ,
А уэ бжьэуэ п'этари
Зыхуэфащэр Хъымыщ и къуэрш,
Хъымыщ и къуэ Батэрэзш.
Ар жиэм темыкІ лы хахуэш,
Зы маҳуэм Барс губгъуэм нос,
Пицы Марыкъуэ зи джатэм ихварц.

Нартхэр зэшІохъае,
Нартхэр зэшІотаджэ:

— Хъэуэ, хъэуэ, Тхъэмадэ,
Хъымыщ и къуэ Батэрэз
Псом нэхърэ нэхъ щауэфІкъым,
Ар Марыкъуэ щыхуэзэм
Клэзызауэ жаіэжыр!

Нартхэр зэшІохъае,
Нартхэр зэшІотаджэ:

— Уий, ди нарт Тхъэмадэ!
Тхъэгъэллэджыр зи Іупэгъуу,
Уэгъум ди щыр къезыгъэл,
Дэ лы Іыхъэ щыдмыгъуэткІэ
Амыщ Іашыр тхуэзыгъуэт,
Зауэ губгъэм щихутэкІэ
Аслъэн хабзэу зэшІеплъэу
Бийм плъапІэ езымыт,
ЗекІуэ гъуэгум темыкІыу,
Гъуэгу текІами мыгъуашэр,
Гъуэмыллэджэу къэмынэу,
Емынэжыр зи Іашэр,
Дэ мафІэншэу дыкъянэм,
Иныжь мафІэр къэзыжь,
Бийм и щхъэр, мышынэу,
И унагъуэ зыхыж,
Щыхъ пэрыткІэ ди щапхъэр,
Пхъэр хъумэ ди пашэр,
Зи гущхъэм лыгъэ изыр,
Фызыр зымыгъэтхъэктъуэр,
НыкъуэкъуапІэм имыкІыр
Уий, уий, ди Сосрыкъуэш!

Тхъэгъэлэджыр зи ЙупэфІэгъуш,
Амышыр зи ІэпэгъуфІш,
Ди Сосрыкъуэш, ди Сосрыкъуэш!
Шауэбжъэр зыхуэфащэу
Хъуэхъубжъэр зыхуаІэтыр
Ди Сосрыкъуэш, ди нэхуш!
Зи мэІуху дыщафэрш,
Афэр зи джанэ куэшІш,
Дыгъэр зи пыІэ щыгуш.

Нарт Тхъэмадэм шауэбжъэр
Сосрыкъуэм къырет.
Сосрыкъуэм хъуэхъу еІэтри
А шауэбжъэр иреф.

Сосрыкъуэ Адииху зэрыхуэзар

Инжыдьжыщхэ¹ деж чэцанэжым щІэсхэу зэдэпсэурт нарт зэлІ-зэфыз. Фызым и цІэр Адиихут, лЫм и цІэр Псэбыдэт. Нарт Псэбыдэр езыр зекІуэлІти къэхъ-къэхум хэкІыртэжым. Псэбыдэ къышекІуэлІэжынум деж Адииху и Іэблэр щхъэгъубжэм къыдигъэжырт.

Адииху и Іэблэр щхъэгъубжэм къыдигъэжа нэужь, махуэр кІагъэшагъуэу щытмэ, уэфІу зэридзэкІырт, нэм къышІэлэбэр щумылъагъу жэш кІыфІыр мазагъуэу игъэнэхурт. Адииху и Іэблэм идз нэхур и гъуазэу нарт Псэбыдэм шыбэр къихурти къэкІуэжырт. Псэбыдэ зекІуэ къышикІыжкІэ и гъуэгупэр Адииху къигъэнэхурт, и гъуэгукІэр кІыфІ ишІырт.

Псэбыдэм къиху къэрэ-къуэлэнхэр Инжыдж-Іуфэм къызэрыІуихуэу, Адииху, Инжыдж чэтэн лъэмых трипхъуэрти а лъэмыхымкІэ Псэбыдэм шыбэр кърихурт, езыри къикІыжырт. Псэбыдэ псым къызэрикІыу, Адииху и чэтэн лъэмыхыр

¹ Инжидж — псыцІаш, Зеленчукциш.

трипхъуэтыхырти, Псэбыдэ къезыхужья бийхэр адрыш¹ псыгүфэм къынэрт. Щытт, щытхэрти ягъэзжырт.

Апхуэдэурэ куэдрэ зэдэпсэуущ Адиихурэ Псэбыдэрэ, Инжыджышхъэ и лъэгап¹эм тет чэшанэм щ¹эсхэу, Псэбыдэ зек¹уэ к¹уэрэйурэ, кърахужьеми Адииху и Иблэм идз нэхум имыгъэгъуашэу къэк¹уэжыфу, Адииху и чэтэн лъэмыхымк¹э шыбэр Инжыдж къырихуу, уей-уей жригъэ¹у.

Ауэрэ зэдэпсэууэрэ, зэгуэрим, нарт Псэбыдэ щытхъуужу Адииху жрилаш:

— Гъещ¹эгъуэнщ, дапщэрэ зек¹уэ сык¹уами къызохъулэ. Иныжхэм я хэку жыжьэм сык¹уэми, сымыгъуашэу сыкъок¹уэжыф. Чынхэм сыкъирахужьеми зыри къысщ¹эмыхъэу Инжидж сыкъок¹ыж. Тету п¹эрэ дунейм сэ хуэдэл¹? Пэжщ нартхэм жа¹эр. Лыгъэм хуэлъашэм батэр егъэшыф!

Нарт Псэбыдэм апхуэдэу щыжи¹эм, Адииху ар хуабжыу и жагтьуэ хъуаш. Адииху и лым и псальяфэр и жагтьуэ зэрыхъуар къримыгъеши¹ну хэташ, арщхъэк¹э, хуэмышэчу жилаш:

— Уи щхъэ закъуэ ущыхуэусэжми къыбдэгупсэм и ц¹эр къыхэбгъэщами сыт хъунт!

— Сэ къыздэгупси, гъусэ закъуи си¹экъым. Сэ сышу закъуещ. Нарт шу гупым ялъэк¹ыр си зэежъэгъуещ! — мувы¹у и щхъэм щытхъуужт нарт Псэбыдэ.

— Хъэуэ, хуэмизэ лыф¹иц жа¹э. Уэ нэхълыхъужни щы¹эу къыщ¹эк¹ынщ,— жилаш Адииху, ил¹ Псэбыдэм ехъурджауэу. Адииху и хъуэрыбзэр къыщыгурлы¹эм Псэбыдэр къэгубжьяш:

— Сыт жып¹эр? — к¹иящ Псэбыдэ.— Сэ схуэдэм нарт лыши¹ыскъым, иныжь щыльхуи пащыжкъым, чынт и лыф¹и пэхъужкъым. Дапщэрэ Индыл сик¹ами, Тэн и щыб сихъами, Мыутхъух¹ и гүфэ зэхэск¹ухъами уэ пхуэдэу сыйбуыф сэ къысхуэзакъым.

— Сэ сиудкъым, сиубэркъым,— жилаш Адииху,— лы и щытхъуи згъэк¹уэдьркъым. Ауэ, сощ¹эр, нарт хабзэкъым фыз и пащхъэ уиувэу уи

¹ Мыутхъух — хыц¹аш.

щхъэ закъуэ ухуэусэныр. Уи щхъэ ущытхъужаш, сэси щхъэр бгъэтхъуш, сыбгъэукIытэри.

Адииху ар щыжиIэм, нарт Псэбыдэ къышолъетри и шым уанэ трелъхъэ. Зыри жимыIэу шым мэшэсри йожьэ. Куэбжэм щынэсым лы губжам хуэмышэчу чэцанэжкыымкIэ зегъазэри мэгуо.

— Хъунщ, сэ уэзгъэлъагъунщ си нарт лыгъэр зыдынэсыр!

А псалъэр Адииху зэрызэхихар ищIэжу Псэбыдэр гъуэгуанэ тоувэ. Еуэ макIуэ, еуэ малъэ. Нарт губжам еш жыхуаIери имышIэж. Ар апхуэдизкIэ къэIелащи и зэгуэпыр лажъэ зимыIэ и шым трекъутэ. Еуэ макIуэ, еуэ малъэ. ГъуэгущхъитIыр щызэхэкIым и шыжыр къышувиIэ, зидIуентIэнур имышIэжу. Псэбыдэм, мис абдежым къышеублэ шым еуэныр. Жээ къамышымкIэ шыжым тоухь.

Йожъэжри еуэ макIуэ, еуэ малъэ. Гъуэгущхъишир щызэхэкIым зэрынэсу, аргуэрү и шыжыр щиувиIыкI. Псэбыдэм абдеж гуэрим жээ къамышымкIэ шыжым уэгъуэ гуашIэ ирех. Нарт Псэбыдэм сыйт хуэдиз удын шым ирихами, абы щхъэкIэ нэхъ лейуэ и шыжым и лъэр зэцIихакъым. Нарт Псэбыдэм и гъуэгуанэр кIуэ пэтми нэхъ кIыхъ фIэхъурт. Япэм, зекIуэ щежъэхэм зи махуэм икIууэ щытар иджы зи тхъемахуэм хузэпыч къудейт. Адииху къызэцIигъэна губжым и шым и бэмПIэгъуэри къыххэжъэжауэ нарт Псэбыдэр зэгуэудыпэрт. Ар зэгуэпышати къифIэцIырт, иджыпсту, иныжь гуп къыхуэзэми зыри къимыгъанэу зэтриудыну.

Ауэрэ, еуэм, кIуэм, лъэрэ, иныжъхэм я хэкум нэсаш. Иныжъхэм я хэкум зэрихъэу, дунейр кIагъэпшагъэ къэхъуш, шы зытесым и тхъэкIумитIыр имылъагъужу. Ауэрэ кIуэрэ, уэшхым къыщIидзэри уафэм уридэкIуенин хуэдизу кърикIутэх хъуш. Зыри умылъагъужу дунейм зыкъызэцIиуфIыцIаш.

— Аууей, сыхулIэ апхуэдэ махуэ! Нэхъ махуай слъэгъуш. Упсэу си щIакIуэжыр! — жиIэцPсэбыдэми, Адииху ищIа щIакIуэр зытриубгъуш. АрщхъэкIэ, игъашIэм уэшх къызыпхы-

мыкіа щіакіуем уәшхыр къыпхыжу хуежъаш. Адииху ищіа щіакіуем папшіе Псэбыдэм «си щіекіуәжъыр» жимынатэмә, уәшхыр а щіакіуем къыпхыкіынүтәкъым.

Сытми, Псэбыдэм Иныжь Хәкур зыбжанэрә къиджәдыхъауә, ауәрә зыдәгъуәгурыкіуем иныжь шыбз гуартә хәщхъәрыуаш.

— А-а, сизылтыыхъуәу схуэмыйгъуэту къэзгъуәта, — жиіери иныжъхәм я шыбәр кърихужъаш. Иныжъхәм я шыбәр къышырихужъэм Псэбыдэм уафә джабәр зәпиплъыхъаш. Уафәр фІыцІэт. Адииху и нурым зы ләныкъуәкіи уафә джабәр къигъэнәхуртәкъым.

Псэбыдәр мәгузавә. Уафәр лъәныкъуипліымкіи зәпеплъыхъ, арщъәкіе, Адииху и Іәблә нурым шыңәкъым.

Мо жәц кІыфІым кърихужъа иныжь шыбз гуартәр Псэбыдэм зыдихуну лъәныкъуәр имыщіеу кърихуәкіыурә фІызәбгырыжыжри и щхъә закъуәу езы нартыр губгъуәм къинәжааш.

Псэбыдә апхуәдәу къехъулІә щымыІәу, зыхуәзә тІәкіури къыхузәщіемыкъуәу күәдрәитащ Иныжь Хәкум. Зәзәмыйзә, къарә-къуәлән хакіуәпшіхәм яхуәзәрт, ауә жәц кІыфІым зыдигъәзәну лъәныкъуәр хуәмыйгъуәтыжу езы Псэбыдәр гъуашәрт, иныжъхәр къесырти кърихужъа шыбәр трахыжт.

Иныжь Хәкум зыри къышемыхъулІәжым, мурад ищіаш Иныжь Хәкум икІыжу Чынт Гуэрәнүгум кІуәну.

Еуәщ аби ежъәри, аргуәру япәм хуәдәу и шым и лъәр зәщіимыхъуәрә бампІәгъуә Іәджә игъәващ Псэбыдэм. Мы гъуәгуанәми и шыжым жәз къамышыр мызә — мытІәу техуаш, ауә а удын гуашіхәм ар нәхъ жәр ящіакъым.

Япәм, Псэбыдә Иныжь Хәкум икІырти зытхъемахуәкіе Чынт Гуэрәнүгум ихъәрт. Иджы мазә псокІә гъуәгуанә теташ Псэбыдә, чынхәм я щІыпІәм нәмисурә. Нарт Псэбыдәр Чынт Гуэрәнүгум зәрихъәу, дыгъәр апхуәдизкіә жъәражъәу къепс хъуати, мывәхәр плъырти зәгуәудхәрт, щІыр къачәрт, дунейр къум пشاхъуальәм зәщіиш-

тауэ жыапшэ бзаджэм пиахъуэр гъуэжъкурийуэ зэрихъэрт. Псэбыдэм кIуапIи, плъанIи имыгъуэтыжу зы жыгыжь гуэрым къуэтIысхьаш.

АрщхъэкIэ, жым а жыгыжь закъуэри щым хечри ирехъэжье Псэбыдэм а жыгыжым ирипха и шыжьри щыгъуу. Псэбыдэр къыщылъетауэ жыгыжыр жым зидрихъэжъамкIэ мажэ, и шыжь закъуэр зыIэригъэхъэжыну.

Күедрэ жа, машIэрэ жа — ар зыщIэр Адиихуу къынцIэкиныц — сыйми, жым ирихъэжье жыгыжым ерагъкIэ кIэнщIыхъэри и шыжыр къыкIеритIэтыкIыжащ.

Шыр къыIэрыхъэжа къудейуэ Псэбыдэр псыхүэлIэм иубыдащ, кIуэ аракъэ, псыемыфамэ, зэгуэуду лIэн хуэдизу. А зыдэштым деж мыжыжъэу зы псынэ гъуэзэджэ гуэр щыIауэ ищIэжырти кIуаш ефэну. Псынэр къынцIыщIэжу щытам щыпIэм нэсмэ — псынэр гъужат. Япэрэй псынэу, нэпсым хуэдэу къабзэу, мылым хуэдэу щыIэу щытам и плэкIэ иджы шэдыжь тIэкIу къэнэжауэ арат. Абы уефэнкIэ Iэмал имыIэу мейр къыхихырт, хъэндиркъуакъуэхэмрэ блэхэмрэ хээт.

Ауэ псы хуэлIа Псэбыдэм сыйт ищIэнт? Емыфэу хуэшчакъым.

— Я дэ ди тхъэ, мы сэ сыйзэфэм сыйеегъэл, — жиIэщ аби, хэфащ шэдым.

Ар мэуэ псы ефа къудейуэ губгъуэш гуэрэн псынэу щытам къызэрыIухуаш. Губгъуэшхэр псынэу щытам хэпамэхэри шэдыпсыжыр ирафын ямыдэу я пэцхъынхэр ягъэджащ. Ар Псэбыдэм щилъагъум игъэшIэгъуаш.

— Елъ ар! — Сэ сыйнаарт пэтрэ сыйзхэфыкIам абыхэм епэмыни зэралэсакъым. Сэ фэ къомым сыйфхурикъункъэ! — жиIэщ Псэбыди, губгъуэшхэм яхэлъэдащ, къызэшIикъуэу къихун и гугъэу.

АрщхъэкIэ, Псэбыдэр губгъуэшхэм зэрахэлъадэу, дунейр занщIэу къызэшIэуфIыцIэри губгъуэшхэр зыдихуну лъэнныкъуэр имыщIэжу Чынт Гуэрэнэжым къинащ. Псэбыдэм уафэ джабэхэр лъэнныкъуиплIкIи зэпиплъыхь пэтми дунейр ихъуреягъкIэ кIыфIт. Мази, вагъуи щыIэтэкъым.

Губгъуэшхэр заулрэ къырихуэкИри, зыдихуну лъэныкъуэр щимышIэм, тIэкIу-тIэкIуурэ зы къемынэу IәщIэкIыжащ. И щхъэ закъуз нарт Псэбидэр аргуэрү губгъуэм къинэжащ.

Дунейр жьапщэт. Пшахъуэм кIуапIи жапIи къритыртэкъым. Дыгъэри къызэрыкIауэ жьэражъэрт, мывэхэр зэгуэуду, щыр къачэу. Нарт Псэбидэ Чынт Гуэрэнныжыр зыбжанэрэ къиджэдыхъри зыри къыIэрыймыхъэу ешаелIауэ, хуэбаэмрэ пшахъуаемрэ щIагъэмэхыкIауэ Адииху ищIа щIакIуэм зыкъуигъепщикIаущ.

— Мы си щIакIуэжым мы хуэбаэмрэ мы пшэхъуаемрэ сыкъригъэлтэмэ, мы Чынт Гуэрэнныжыр збгынэнт,— жиIащ aby. АтIэ, псоми ящIэр, щIакIуэм дыгъэ бзийр пхыкIыркъым. АрщхъэкIэ, Адииху ищIа щIакIуэм папщIэ Псэбидэм «Си щIакIуэжыр» жиIати щIакIуэм дыгъэ бзийр иIыгъыжакъым. Нарт Псэбидэр щIакIуэм кIуэцIымызагъэжу хуэбаэмрэ пшахъуэмрэ щIагъэмэхыкIати, мурад ищIащ чынхэм я щIыналъэр ибгынэну.

Арти, Чынт Гуэрыныжь щIыпIэм зыри къыще-мыхъулIэм, Псэбидэм ерагъмыгъуйкIэ и лъэр Чынт Гуэрэнныжым кърихыжри испыхэм я дежкIэ игъэзащ. Испыхэм я хэкур езы Псэбидэ щыпсэу щIыпIэм нэхъ и гъунэгъут. ЕшаелIати и унэм нэхъ гъунэгъу зыхищIым и жагъутэтэ-къым. Ауэ зы къуентхъ ин гуэр имыхъу дэмыхъэ-жыну тхъэ иIуати, арат испыхэм я дежкIэ зэ плъэ-жын мурад щIишIар.

— Сытыр си нарт напэу зыри сымыхуу сыйдыхъэжын? «Си нарт лIыгъэр здынэсыр уэзгъэлъагъунщ»,— жысIэу сыкъыдэкIауэ, дауэ Адииху и пашхъэм сихъэжын? Сосрыкъуэ хуэдэу шым селэлэхыу сыйдэпщхъэж нэхърэ сылIэмэ нэхъыфIкъэ. Уашхъуэ, соIуэ, сэ си фызым наIуэ хуэсщIынкIэ си лIыгъэр!

Ар жиIеурэ кIуэрт Псэбидэ нартыр. Испыхэм я щIыгум нэсихункIэ, бэлыхх машIэ тельакъым нарт Псэбидэм. И шыжьри мыкIуэжыфу увыIэпащ. Псэбидэр и шыжьым къепсыхри Iәдэжу

ирашэжьэну хуежьац, арщхэкІэ Іэдэжуи и лъэр хузэблэхыжыртэкъым.

Сыт ишІэжынт абдежым нарт Псэбыдэм?

— Я дэ ди тхьэу Амыш, уи Іэщым и бэлыхыщ сзыльлахъэр,— жиІэц нарт Псэбыдэм, шыр и плІэм къыдилхъэри къежьэжац. Лъесу, шыр и плІэм дэлть, абы гъуэгуанэр псынщІэу зэпичыфынт!

Сытми, и псэр хэт къудейуэ Псэбыдэр испыхэм¹ я щЫгу ихъац. Испыхэр зэрыс щЫпІэр икъукІэ щЫпІэ дэгъуэт. Псыхэр уэру ежэхырт, жыгхэр дэнэ дечи щыгъагъэрт, хъупІэхэр щыкуэдт. ДыгъафІэ хъупІэхэм Іэхъушэхэр, хакІуэпщІэхэр темыхуэжу дэнэкИи яуфэбгъуат. Махуэри махуэфІ дыдэт: хуэбашэтэкъым, щЫлащэтэкъым. А псори Псэбыдэм щильагъум и гур къызэрыгъуэтыхри жиІаш:

— Мы фыгъуэ къомыр зей испыхэр езыхэр лъебыцэжьеийхэш, щЫм къытец къудейщ. Мыпхуэдэ щЫпІери, мыпхуэдиз Іэщхэри зыхуэфащэр сэ схуэдэ нарт лЫхъурц. Сэ синарткъым мы фыгъуэ къомыр иджыпсту испыхэм яфІэзмыхумэ!

Ар жиІэри Псэбыдэр псынщІэу шэсри и шыжым жъэдэуац. И шыжым щыжъэдэуэм шхуэмылакІэр зэпыудаш.

— Уий, емынэжь, унежьэркъэ, нобэ си лЫгъэр щызгъэлъагъуэн махуэш,— жиІаш Псэбыдэм.

АрщхэкІэ шым зигъэхъеякъым. ШхуэмылакІэ зэпыщІэжынным хэмэту шым и сокур иубидри жээ къамышымкІэ еуац. Жээ къамышыри къуташ.

— Уий, емынэжь, унежьэркъэ, нобэ си лЫгъэр щызгъэлъэгъуэн махуэш,— жиІаш етІуанэу Псэбыдэм.

АрщхэкІэ шыжыр щытиц мыхъеийэ, мэкъу дыгъэлым и щхъэр къыхимыхыу хошхыхыри. Щымыхъужым, Псэбыдэм и джатэр кърильэфри джатэ тЫгумкІэ шым еуац. Джатэр тІууэ зэпыудаш.

¹ Испыхэр — цЫху жыгъеий лъепкъыу, къарууфІэхэу, лажъэрэйхэу щылахэу къауэтэж.

Псэбыдэр мапльэри ихъуреятгъкІэ шыбэмрэ Іещ хъушэмрэ мэхъуакІуэри бгыхэм тетиц, нэкІухэм кІеритиц. Ахэр щилъагъукІэ, и хъуапсэр нэхъри къышохъэри ищІэнур имышІэжу щитиц. Щымыхъужым, Псэбыдэм лъэІушхуэ хэлъу жеіэ:

— Уэ унежъэркъэ, адкІэ Адииху дахэр къытхуозэш!

Шым ар зэрызэхихыу, и тхъэкІумэр дзасэм хуэдэу ирисэц, и щхъэр лъагэу иІэтри щыщиц, щыщири вагъуэ ижым хуэдэу ежъаш. Нарт Псэбыдэм псынщІэу шы гуартэхэмрэ Іещ хъушэхэмрэ къызэщІикъуэри къежъэжац, испыхэр кІещІу иужым пхъэру иту.

Еуэм къихум, еуэм къихуурэ жэцхъуаш. Жэц зэрыхъуу уафэ джабэри нэхубзэ къэхъуаш. Уафэ джабэм къидзыж нурым Псэбыдэ и гъүэгур игъянэхуурэ Инжыдж Іуфэ къэблэгъэжац. Нарт Псэбыдэр плъэмэ — чэшанэжым къидигъэжа Адииху и Іэблэм къыхиху нэхум жэц вагъуэхэри, мазэри уимыгъэлъагъужу дунейр зэщІигъэнат. Ар зэрилъагъуу, нарт Псэбыдэм гукІэ жимыІэу хульэкІактым:

— Ель а напэншэр, си лыгъэр и фІещ хъуати щхъэгъубжэм къыІутЫсхъэжац. И гугъат абы сэ сыллыгъэншэу!

Нарт Псэбыдэм ар зэрыжиІэу, дунейр жэц кІыфІ хъужац. Адииху и Іэблэр чэшанэжым дигъяпщкІуэжат. Нарт Псэбыдэм шыбэмрэ Іещ хъушэмрэ Инжыдж къыІуихуэри икІыпІэр игъуэтыхакъым. Адииху и чэтэн лъэммыжыр тельыжтэкъым: ар Адииху трипхъуэтыхат. Псэбыдэм пхъэру къыкІэлъежъя испыхэри Инжыдж Іуфэ къесауэ шылъэ макъкІэ псыхъуэр яІэтырт. Испыхэр езыхэр цыкІу щхъэкІэ икъукІэ бланэт. Ар ищІэрт Псэбыдэм. Испыхэм нарт Псэбыдэр яІещІэхъамэ, цыкІу-цыкІуу зэхаупщикІэтэнут.

Уий, мо испыхэр зэрыгъэгубжъяуэ зэрызохъэхэри псыхъуэм дэтиц. Дунейр зэщІэуфІыцІат, армыхъумэ нарт Псэбыдэр и гъацІэм пыкІыжынут! Нарт Псэбыдэми гузэвэгъуэр къытебэщауэ Инжыдж Іуфэр къеуфэрэзых. ЧэшанэжымкІэ къоплъэ. АрщхъэкІэ Адииху и нурыр къэблэ-

жыркым, и чэтэн лъэмүжри инжыдж тригъуэтэжыркым. Псэбыдэр мэгузавэ. Псэбыдэр мэгузасэ. Испыхэри къоблагъэ. А-а, узыжэгъуэнэр ялууц! а испыхэм. Джатэпэ бжыпек! э узэг! узэг!ахынц!

Псэбыдэр йоуэри, къихуа шыбэр, Іэхъушэр Инжыдж къыхехуэ.

— Сосрыкъуэ зэпрыкъыфу жа! э. Сэра т! э, мыбы зэпрымыкъыфынур? — же! эри езыри Инжыдж къыхольэ.

Аршхээк! э Инжыдж узэпрык! хъуну псытэкъым. Шыбэри итхъэлаш, Іэш хъушэри итхъэлаш. Езы нарт Псэбыдэри псым зэрыхэлтэй, и шымрэ езыимрэ зэтриудри т!ури Инжыдж и толькъун бзаджэм хэг! узэдэжащ.

Псэбыдэм и хъэдэр ирихъэхыурэ, адэ, Инжыдж ныджэм тельадэу псы тепхъэ щыхъужым деж ныджэм тридээжащ.

Пщэддажыжым, Адииху чэшанэм къыш! эг! ири Инжыдж Гуфэ лъэгап! эм теувэри псыхъуэм еплъыхаш. Адэ жыжъэу ныджэм зы ф!ыц!агъэ гуэр тельу къышилъагъум, к!уэри еплъмэ — ил! Псэбыдэрт.

Сыт ищ! эжынт? Нарт хабзек! э щ!илъхъэжу и л!ым и кхъэм Гуашхъэ трищ!ыхъыжын хуейти, щ!илъхъэжри Гуашхъэ трищ!ыхъыжаш. Иныжь джатэ Іэджэм къела и л!ыр псым зэрыхэг! уэдэжам тегу! эу Адииху Гуашхъэм тесу зы шу гуэр къак! уэу илъэгъуаш.

Шур къэсри, Гуашхъэм гъыуэ тес ц!ыхубзыр щилъагъум, шым зыридзыхри Гуашхъэм дэжеяш.

— Іэу-у! Дахэ, хэт и лейм уигъэгү! э? — жи! эри еупщ!аш ар.

— Си гу! эгъуэм пхуещ! эжын щы! экъым. Уигъуэгү сэрг! э къумыгъянэ, — ириташ жэуап Адииху а нартым.

— Сэ сщ! эрэ, фыз гу! эм л!ы и теуп! эц жа! э нартхэм. Зыгуэрк! э сэбэп сыпхуэхъумэ си гуапэт, — жи! эш а нартми, абы ф! эк! а хэмилъу Гуашхъэм къехыжри и шым зыридзыжри еуэри ежъэжащ. Адииху Гуашхъэм тесу а нарт шум к!элъыплъырт. Нарт шур Инжыдж хуэг! уэрт.

— Си л!ым и махуэр къышыщ!ынуущ абыник!, —

гузэвац Адииху, нарт шур Инжыдж Гуфэ нэб-лагъэу щилъагъум. АрщхъэкІэ, нарт шур Инжыдж зэрынэсу, псы икЛыпІи мылъыхъуэу а зэрыкГуэм тетурэ псым хэпкІэри зэпрысныкІаш. Ар Адииху гъэшІэгъуэнныцэ щыхъуаш.

— Си лыр чэтэн лъэмыхкІэ зэпрыснырт, къызэпрысныжырт. ИтЛаникІ еzym хуэдэлІ дунейм темыту жиІэрт. Зэ закъуэ чэтэн лъэмыхыр хутесльхъэжатэкъыми, мис иджы согьеижри и Гуашхъэм сыйтесц, — жиІаш игукІэ Адииху, Инжыдж зэпрыкІа нарт шум и нэхэр тенауэ.

— Ди псыхъуэ Гуашэ¹, сэ а лым и лыгъэр згъэунэхуным, — жиІещ Адиихуи, тхъэ елъэГуаш: — Уашхъуэу ди тхъэмыхгъэпцІ, мы махуэр жэш кІыфІ схуэшЫж, уафэр къэгъачэ, щыблэр къэгъяэ, Инжыдж къигъэу!

Адииху зэрылтэГуам хуэдэу махуэр жэш кІыфІ хъужаш, уафэр гъуагъуэу, щыблэр къеухыу, Инжыдж къиуарэ, псори дуней къутэжу къызЭйхъаш.

Куэд дэкІа, мацІэ дэкІа, сыйти Адииху зытес Гуашхъэм а нарт шур къыГулъэдэжац. Шым зыридзыхыу Гуашхъэм щидэжайм, Адиихур къеупцІаш: — щхъэ къэбгъэзэжа? — жиІэри.

— Мыпхуэдэу дунейм зыщызэридзэкІым, уэр щхъэкІэ сыгузавэри къэзмыгъэзэжу хъуакъым. Зиунаагъуэрэ, мыпхуэдэ жэшым уи закъуэ Гуашхъэм укъытезнэу сэ гъуэгуганэ скГунт! Ар си дежкІэ напэт? — жиІаш нарт шум.

— Инжыдж игъацІэм къызэримыуауэ къиуауэ си гугъэш. Дауэ абы укъызэпрыкГыжыфа -умышынэу! — еупцІаш Адииху нарт шум.

Сэракъым абы къызэпрыкГыжар, си шыраш. Си шыр щымыгулэзым сэри сыгузэвакъым, — жиІаш кІэшІу нартым.

А нартым и псальэкІэр Адииху хуабжьу игу ирихъаш.

Уафэр гъуагъуэрт, щыблэр къеухырт, уэшхыр къежэхырти нартым и щІакГуэ щІагъым Адиихур щІигъэтГысхъаш. Абдежым занцІэу уафэ

¹ Псыхъуэ Гуашэ — псыхэм, хыхэм я тхъэш!

гъуагъуэм щигъетыжащ, щыблэри ужыхыжащ, уэшхри увылэжки жэшцыр махуэ дахэ хъужащ. Дунейр дэнэ лъэныкъуэки зэшлэгъяащ. Аүэ Псэбыдэ и Гуашхъэм зы удзыпи къыхэжакъым.

— Плъагъурктээ,— жилаа Адииху,— дунейр ихъуреягъкээ зэшлэгъяаши зэшлэгъяаши. Мы Гуашхъэ фыцлэжкын зы удзи къыхэжакъым. Сыту пэрэ апхуэдэу мы Гуашхъэр къышлэнэр? — еупшлэа Адииху нартым.

— Мы Гуашхъэм щлэлъым лъагъуныгъэ гуашлээ илатэжкынми араа джафэу къышлэнэр,— жилаа абдежым нартым.

— Мы Гуашхъэм щлэлъыр силлэш. Сэ фыгуэ слъагъуу, езыми сыйкилъагъужу щытаа.

— Уэ плъэгъуами укъилъагъуу щытакъым, армыхъумэ Гуашхъэр узд гъэгъакээ зэшлэнэр,— къэпсэлъаа нартыр.

Нартым и щлакиуэ щлагъым щлэс Адииху и гущхъэр зэшлэнэр. Адииху бгъэдэс нартри къызэшлэпльяащ. Туми я гущхъэр кърисыкырти мо зэбгъэдэситлым зым и мафлэр адрейм щлэнэрти зэрыгъэплъижхэрт.

— Уэ нарт Сосрыкъуэ хуэдэу пштыру уожьэражъэ,— жилаа Адииху.

— А уэ жыхуэпэ Сосрыкъуэр сэракъэ! — жиленри къэтэджаащ ар. Абдежым щызэрыцлыхупаащ Сосрыкъуэрэ Адиихурэ.

— Еи, сэ алъандэрэ лъагъуныгъэ къысхуимыиуэ пцлыкээ сывезышам и кхъэм Гуашхъэ тесщлыхыжуй! — жиленш Адиихуми, Гуашхъэр зэбгыритхъужыну хуежъаащ, арщхъекээ Сосрыкъуэ идакъым:

— Щыдэптхъуяям зы гугъуехь, къышентхъухыжкээ, гугъуехь етланенш.

Дунейр ихъуреягъкээ зэшлэгъяащ. А дунешхуэу зи теплъэр бжыифлэм Псэбыдэ и Гуашхъэ фыцлэр ней-нейуэ къытещырт.

— Къыренэ мы Гуашхъэжь фыцлэр зи щхъэ закъуэ хуэлъэпхъяащэу гъашлэм лъагъуныгъэ гуашлээ хузимыиэ цлыхухэм я щхъэклууу! — жилаа Сосрыкъуэ.

Сосрыкъуэ зэраукIар

Сосрыкъуэ и бий нартхэр зэхуос. Иныжъхэри къраджэ. Сосрыкъуэ и псалъэ гуауэ хэт лъысами, Сосрыкъуэ и щIопщыр хэт техуами, Сосрыкъуэ и удын хэт ихьами — псори кърашалIэ. А зэхүэсажэр Сосрыкъуэ нытогие. А нартыжъхэр Сосрыкъуэм нытобгэ. Бгыр зыкъутэ иныжъхэми батэр ягъеш. Емышыж нартхэми псалъэ ягъэIу; иныжъхэр зэцIеуIуахэци къопсалъэ:

— Дэ дыкъэзыгъапцIеу пцIыкIэ дызыукиIыр Сосрыкъуэш!

— Дэ ди мафIэр тфIэзыхьу ди щхъэхьыни ми хэмыхиIыр Сосрыкъуэш!

— Ди жылапхъэр зыдыгъуу и гугъу тцIынкIэ дызышишынэр Сосрыкъуэш!

— Дэ — иныжъхэр зыукиIуу зыми тхуэмыхиIыжыр Сосрыкъуэш!

Арти, иныжъхэр зэцIоплъэ, нартхэр плъыну хъэзырти, уий, нартхэми батэкъутэр ягъеш!

— Армэ, Сосрыкъуэр емынэрылхуущ!

— Къезыгъэльхуар зымышIэжым ди нарт напэр къытырихьу, абы и фэр дэ тедмыхьу дунейм щхъэ дытетыхэ??!

— Армэ, Сосрыкъуэ уаер къыдищIэкIуу, еещIэкIыр и Iещэу, дызышIэмыхьэр и шыжьу ар щхъэ дгъэпсэухэ??!

— Армэ Сосрыкъуэ Лъэпщ и джатэр IэшIэльзу, тIэшIэль Iэшэр пигъэшу, нэху гъэшыгъуи къыдимыту, деуэнкIэ дыдзыхэу, дэIэнкIэ дышынэу щхъэ дышыт??!

— Армэ Сосрыкъуэ дэ нартхэм нэхърэ зигъэхъуу, дихъу, дибзхэр фIэлIыкIуу, дэ тлъэмыхиIхэр и бащэу нартхэм щхъэ ддэхэрэ??!

— Армэ Сосрыкъуэ Санэхуафэм ныхыхъэм, хъэ нэмиси къытхуимышIу, ди нарт кIадэм елъэпаурэ къыр щхьиблым щхъэдизыхьу щхъэ хуэддэрэ??!

— Армэ Сосрыкъуэ нарт пщащэхэм я нэхъ дахэр шыплIэрыхь къытфIишIу, ар ди нарт бзылъхугъэхэм хъуэпсанIеу зэрашэу дауэ дэ дынаарт??!

— Армэ Сосрыкъуэ еzym нэхърэ нэхъ хахуэ нартхэ къытщIимыгъахъуэу, вышIэм хуэдэу къытхуэгъуахъуэу щхъэ ар дгъэпсэухэ?!

Нартхэр къызэшIоплъэ. Иныжъхэр зэшIэплъагъехэти унафэ ящI Сосрыкъуэ ямыгъэпсэуну, Сосрыкъуэ якуIыну. Аүэ, къеIэ-неуэ наIуэкIэ, хэтIэ-хэсэ къабзэкIэ, джатэрыуэ лъэшкIэ Сосрыкъуэ нартхэмий, иныжъхэмий яхуэукIынүтэкъыми Нарт Хэкум уду исхэр зэхуашэсри Сосрыкъуэ и укIыкIэ хъунум мыр Iемалу къыхуагъуэт...

Нартхэм зэрахъэ хъугъэшагъэр Сосрыкъуэ имышIэу и Тхъуэжъейм уанэ трелъхъэри дэкIыну хуожъэ. Сэтэней и Iэлъынным йоплъыж. Сэтэней и Iэлъыныр афэшхъуафэу зэшIонэри лъыфэплъыфэ мэхъуж. Ар Сэтэней щилъагъукIэ Сосрыкъуэ къыкIэлъыщIокI.

— А си щIалэ, уемыжъэ, уэ гъуэгу мыгъуэ къыппэшшылъщ. Си Iэлъыныр афэшхъуафэу зэшIонэри лъыфэ-плъыфи мэхъуж. Уемыжъэ, мы зэм уи ежъэныр къэгъанэ,— йолъэIур Сэтэней и къуэм.

— Iэу, си анэу Сэтэней, сыт а жыпIэр? Уи Iэлъынным зигъацхъуэрэ афэлъыфэу зыкъыриIэм си ежъэнри къэзгъэнэн, уи кIэ къуагъ сыкъуэсу сэ къызэжъэ си бийхэри згъэзэшын? — жеIэ Сосрыкъуи мэшэс.

— КъызэдаIуэ, уемыжъэ! — мэльяIуэ Сэтэней.

— Хъэуэ, си анэ, сэ къыспэплъэ бийм сыхуэмийзэу сигу зэгъэнукъым.

— Уежъэу щитми уаукIынуш,— жеIэ Сэтэней.

— Лыгъэншэу лIэшIыгъуишэ къэбгъашIэрэ лъэужъыншэу укIуэдых нэхърэ, машIэ дыдэ бгъашIэрэ лIэшIыгъуишшэкIэ уи лъэужъыр мыкIуэдыхым нэхъыфIкъэ! — жеIэ Сосрыкъуэ.

— Уэ уи гущхъэр бжэгъум фIаIуми къэбгъэзенукъым. Зэ ежъэныр къыппшыхъамэ, ухъэзырщ,— жеIэ Сэтэней мыр дыщIегъур: — А си щIалэ, гъуэгушхъэм сыт тельу ухуэзэми уемыхъуапсэ, хъуапсэгуу ушымыт, зыри къуумыштэ.

— Ар сыт щхъэкIэ, си анэ?

— Си Iэлъынным зешI, зехъуэж. Хъэпшын гуэрхэри къош. А хъэпшынхэм лъы къапож.

— Уий, си анэу Сэтэней, зэ зи гүүхээр къицтыкIам пицЫхыр пэжу къыфIоцЫж. Умышнэ, си анэ, ар зыфIацЫм сахуэдэлIкым,— жеIэ Сосрыкъуи дошэсикI.

Еуэм, кIуэм, лъэурэ, зыкъомыфIи икIуауэ Сосрыкъуэ зы жыгышхуэ ныIоцIэ. А жыгышхуэм и лъабжьэм зы Iафэ вакъэрэ, зы лъахъстэн вакъэрэ уий-уейуэ щызэроши. Iафэ вакъэри жыгышхьэм дэжеину хэтц, лъахъстэн вакъэм ар иутIыпщыркым. Лъахъстэн вакъэри а жыгышхьэм хущIобэн. Сытми, вакъитIыр жыгышхьэм зэрыдолъэфей, къызэролъэфэхыж. Лъахъстэн вакъэр жыгышхьэм зэрыдэкIуейуэ, жыгыр мэгъу. Iафэ вакъэр зэрыдэкIуейуэ, жыгыр къогъэгъэж.

Сосрыкъуэ ар игъещIагъуэу йопль, йопльри щIопщыкIымкIэ вакъитIыр зэкIещIедз. АрщхъекIэ, вакъитIым аргуэру зызэрэдзыжри зэрофыщI, жыгышхьэм зэрыдолъэфей, къызэролъэфэхыж. Ар Сосрыкъуэм телъиджэ щыхъуауэ блокIри йожъэж.

Ауэ куэд имыкIуу нэхъ гъэцIэгъуэнныж хуозэ. Гъуэгу напщиэм деж чеижьитI ныхуозэр. Зым санэхур изыбзэхи къыщхъэшху, адрейр нэцIыбзэши чей изым и Iуфэр къефыхь. Чей нэцIым зегъэшхъ, зегъэджэрэз, зыкъеIуб, зеIубыж. Чей изыр щытизи щытищ, зигъэшхъиркым. Ар щилъагъукIэ Сосрыкъуэ, чей изым бгъэдохъэри къеIэт, а чей изыр чей нэцIым щхъэшхъэри егъэшIей. АрщхъекIэ чей изым ит санэхум и зы ткIуэпси чей нэцIым иткIуэркым.

Ар Сосрыкъуэм игъещIагъуэу блокIри йожъэж. Ауэ куэд имыкIуу нэхъ телъиджэ ныхуозэ. Гъуэгушхьэм кIапсэ кIыхь телъщ. А кIапсэм зешэшI, зешэшIри, зеукъуэдийри зешыхыж. А кIапсэр Сосрыкъуэ къыпогъуэлъ, зыкъыпеукъуэдий. Сосрыкъуэ зэрыбгъэдыхьэу зешыхыж. Сосрыкъуэ кIапсэ кIапэр къеубыдри ирельэфажьэ. Зыкъомрэ илъэфа нэужь кIапсэр хыфIедзэж. КIапсэм аргуэру зешыхыжри Сосрыкъуэ къыпогъуэлъ.

Ари игъещIагъуэурэ Сосрыкъуэ адкIэ макIуэ. Нарт жылэжым щынэблагъэкIэ, игу къокIыж а жылэм дэс и щIасэр.

«Ныжэбэр си щасэм деж щызгъэкIуэнши пщэдэй Нартхэм сахыхъэнщ» — жеIэ Сосрыкъуи, и щасэм и пщIантIэм дохъэ.

ПщIантIэм зэрыдэхыу Сосрыкъуэ мыр елъагъу: бжэIунэм Iуль хъэжыр мэжейри щылтыц. Абы и ныбэм иль хъэпшырыр Сосрыкъуэм къобэн. Ари игъещIагъуэурэ Сосрыкъуэ и шыр бом щIешэри егъэзагъэ. КъышIокIыжри и щасэм и адэ-анэр зыщIэль унэм бгъэдохъэри щIопльэ. ЩIэплъэмэ, нэхъ телъиджэжу мыр елъагъу: анэжым и жъэм хъуаскIэ къыжъэдолльэлъ, адэжым и жъэм блэжь жъэдопщхъэ, къыжъэдопщыж.

Ари Сосрыкъуэм гъэщIэгъуэн щыхъуауэ адкIэ макIуэри и щасэ пщащэр зыщIэс унэм щIохъэ. ЩIыхъэмэ, щасэр жайуэ хэлтыц. Ар къигъэушыну Сосрыкъуэ абы щеIусэкIэ, хъыдджэбзым и зыщIылъэнныкъуэр мафIэм хуэдэу пштырщ, адрес щIылъэнныкъуэр мылым хуэдэу щIыIэш.

Ари Сосрыкъуэм игъещIагъуэурэ пщащэр къегъэуш.

— Уэ къеблагъэ, Сосрыкъуэ! — жеIэ хъыдджэбзими къыштолъэт. Сосрыкъуэр нэщхъейуэ къыщи-лъагъукIэ къоупщI:

— Щхъэ унэщхъей, Сосрыкъуэ, хэт и гуауэ уигъэдзыхэт?

— Сэ си лъакъуэ лъэрыгъ ислхъеу шы щыб сизэритIысхъэрэ нобэ хуэдэ гъэщIэгъуэн зэи сыхуэзакъым.

— Сыт апхуэдизу уэ гъэщIэгъуэн пшыхъуар? Нартхэм жаIэ уэ нэхърэ нэхъ гъэщIэгъуэн къэмыхъуауэ икIи къэмыхъуну, — жеIэр пщащэм.

— Сыт нартхэм жаIэм Iуэху щIытепщIыхыр? ИныжыитI къуршкIэ зэзауэу иджыри къэс зылъэгъуа нартхэм яхэткъым.

— А иныжыитI къуршкIэ зэзауам нэхъ гъэщIэгъуэну сыт къэхъун!

— Нобэ нартхэм сахыхъэнныр си мурадти, сикъеяжьаш, — къыригъэжьаш Сосрыкъуэ. — СыкъыздэкIуэм зы телъиджэм къыкIэлъыкIуэр нэхъ телъиджэжурэ уи унагъуэми сикъэсаш.

— Я дэ ди тхъэ, сыт апхуэдэу уэ плъэгъуар? — къыщIоупщIэ нартхэ я пщащэр.

— СыкъыздэқІуэм зы жыгыжъ гъуэгу напшІэм тету сыкъыхуэзащ. А жыгыжым зэм и лъабжъэм, зэм и щхъэгум зы Іэфэ вакъэрэ зы лъэхъстэн вакъэрэ щызэрыфышІырт, жыгыщхъэм зэрыдэлъэфайрт, къызэрельэфэхыжырт. Сабгъэдыхъэри си щІопшыкІымкІэ лъахъстэн вакъэр зы лъэнныкүеуэкІэ хыфІесхуаш, Іэфэ вакъэри адрей лъэнныкүеумкІэ хыфІэздзащ. АрщхъэкІэ, аргуэру зэбгъэдэлъэдэжхэри зэрыфышІу хуежъэжащ, а жыгыщхъэр яхузэрымыгъэгъуэту,— жиIаш Сосрыкъуэ.

— АтІэ абы щхъэкІэ щхъэ унэшхъей? — жиIаш нарт пщащэм,— абы къикІыр къыбгурымыІуэмэ, сэ ныбжесІенщ. А уэ плъэгъуар лъэнкъышхуитІым я зауэш. Ар къэхъуну зауэшхуэш. Іэфэ вакъэр хуэмьшІауэ псэухэрш, лъахъстэн вакъэр тепшэнэгъэр зыІыгъхэрш. А жыгыщхъэу ахэр щІызэрыфышІари дунеижым и тхъапІэрш.

— Іэу! ГъэшІэгъуэныр къызжэпІай,— къэпсэлъаш Сосрыкъуэ.— А вакъэжытІым сыкъыбллэкІри зы теуэгъуи къэзмымкІуауэ чеижжитІ сирихъэлІаш. Зы чеижжым изыбзэти санэхур къышхъэшихурт, адрейр нэшІыбзэт. Чей изыр щытти щытт, чей нэшІым чей изыр къихуэрэзыхъырт, зигъэшхъырт, зиублэрэкІырт. Чей изыр къэслэтри чей нэшІым искІэн си мураду згъэшІеяти зы ткІуэпси санэхуу искІэфакъым.

— Ар зищІысыращ,— жиIаш Сосрыкъуэ и щІасэ пщащэм,— игъашІэ лъандэрэ изымрэ ныкүеумрэ зэрышІэркъым.

— Іэу, гъэшІэгъуэныр къызжэпІай! — къэпсалъаш Сосрыкъуэ.

— А чеижжитІым сакъыфІэкІри зы теуэгъуи къэзмымкІуауэ гъуэгу напшІэм телъу зы кІапсэжь сирихъэлІаш. КІапсэ кІапэр къэзубыдри къеслъэфэжъаш. Къэслъэфш, къэслъэфри кІапсэ кІапэр хыфІэздзэжри сөжъэжати кІапсэм зишыхъыжри си гъуэгупэм къытегъуэлъхъэжащ. Аргуэру еслъэфажъэри хыфІэздзэжати аргуэру зишыхъыжащ. Зишыхъыжри, си гъуэгупэм къытегъуэлъхъэжащ.

— Ар зищІысыращ,— жиIаш Сосрыкъуэ и щІасэ пщащэм,— а кІапсэшхуэр уи анэ и бынжэш.

Уи анэм фIемыфIу укъежьати и бынжэр къыпкIэлъеукъуэдий, апхуэдизкIэ къыптогузэвыхыри. КIапсэм зыщIишыхыжыр уи анэм уигъэгъэзэжынуши арщ. «Уи анэ и бынжэ уфIемыкI Сосрыкъуэ», къыбжеIэр уи анэм а кIапсэжымкIэ.

— Иэу, гъэцIэгъуэныр къызжэпIай! — къэпсэлъаш Сосрыкъуэ.— КIапсэри щIопщиkымкIэ гъуэгум тездэри сеуэри сежъэжащ. Зы тэуэгъуи къэзмыкIуауэ фи пщIантIэм сыкъышыдыхыэм фи бжэIупэм Иулъ хъэжыр жейрти зигъэхъякъым, абы и ныбэм иль хъэпшырыр къызэбэнаш.

— Ар,— жиIаш Сосрыкъуэ и щIасэ пщащэм,—ди япэкIэ къэхъуну бынхэр я адэ-анэхэм япэ яфIишу, абыхэм я дэуэгъуу, ятекIуэу къэтэджынуш.

— Иэу, гъэцIэгъуэныр къызжепIай! — къэпсэлъаш Сосрыкъуэ.

Ари зыгуэр хъунщ, ауэ мыбы сыйт къикIыр? Уи адэ-анэр зыщIэлъ пэшым нетIэ сыщIэплъати ахэр зэлъэпагъыу зэпэшылт; уи адэм и жъэм блэжь жъэдэпщхэрг, къыжъэдэпщыжырт, уи анэм и жъэми мафIэ хъуаскIэ къыжъэдэлъэлъырт.

— Ар,— жиIаш Сосрыкъуэ и щIасэ пщащэм,—си адэжкуу къэплъэгъуам пситI я къуэпсыр зэшIичати бгырыпхыу гъуэлъыпIэ къуапэм фIидэжар блэжь хъужауэ жъэдопщхэж. Си анэжкуу къэплъэгъуам пцIы куэдыIуэ иупсати, хъэдагъэ шыIэу и гум ильыр жимыIэу жъэкIэ гуIати иджы бэлыхь ешэчыж.

— Иэу, гъэцIэгъуэныр къызжэпIай! — къэпсэлъаш Сосрыкъуэ.

— Ари зыгуэр хъунщ, ауэ мыбы сыйт къикIыр? Уэ укъышызгъэушым синоIусати уи зы щIылъэныкъуэр мафIэм хуэдэу пштырт, адрейр мылым хуэдэу щIыIэт.

— Ар, сэ уэ гуитI-щхитI сыйпхуэхъуащи арщ,— жиIаш Сосрыкъуэ и щIасэ пщащэм.— Уэ гъуэгу жыжъэ ушыIэу уигу сэ сыйкъэкIыжыркъым, гъуэгу благъэкIэ ушыблэкIкIэ зэш тегъэууэ си-руиIещ.

— Іэу, гуауэ къызжепІай! — къэпсэлъаш Со-
срыкъуэ.

И щасэ пщащэм жиІар и жагъуэ хъуауэ Сосрыкъуэ къэтэджри щыбым щІэплъаш. Дунейр уэфІт, махуэ шеджагъуэт. Сосрыкъуэр унэм щыщІэплъым дунейр зэуэ къызэІыхъаш. Махуэр жэш кІыфІ хъужаш. Борэнныхъыр губжьяуэ, дунеижхыр зэрызехъэ хъуаш.

Сосрыкъуэ зыщІэс унэм къуанщІэ фІыщІэхэр Іэрамэ-Іэрамэурэ къышхъэшылъэтажэу дамэкІэ унащхъэр трауд.

Ар Сосрыкъуэм иғъэшІэгъуашэри и щІасэм еупщІаш — Жэцым къуагъхэм къалъэтыхъу хэт иғъашІэм ильэгъуа? Сыту пІэрэ ахэр ныжэбэ жэцым щызыеуэр? — жиІери.

Сосрыкъуэ и щІасэм зыри жимыІэну хуежъят, арщхъэкІэ Сосрыкъуэм щыхигъэзыхъым, жимыІэу хъуакъым.

— Мис ар,— жиІаш пщащэм,— уи дежкІэ фІыкъым, Сосрыкъуэ. Хэту щитми уи яужь екІэ зыгуэр къихъаш. Абы узэрыхуэзэуи укІуэдынуш. Уи пІалъэр къэсауэ араш, Сосрыкъуэ!

— Сэ си пІалъэр къэмису зы махуи сыпсэуакъым,— жиІери Сосрыкъуэ дыхъэшхааш.— Сэ си пІалъэр къэсауэ иныжъхэм мызэ-мытІэу къызжайат, нарт ліыхъухэми ар къызжайэу Іэджэрэ зэхэсхат. Ауэ си пІалъэр блокІри ар къызже-зыІэхэм я пІалъэр къызогъэс.

— Хэзуэ, Сосрыкъуэ,— жиІаш щІасэм,— сэ иныжъхэм сахуумыбжэ, нарту щыІэхэм су-мылтыт. Къызэдайэу, уежъэну уи мурадми, уемыжъэ. Пщэдджыжь Сэтэней деж кІуэж.

Апхуэдэу щІасэм къыщыжриІэм, Сосрыкъуэ къэгубжъаш.

— Си анэм уемыжъэ къызжиІэу, си щІасэм гъэзэж къызжиІэу сэ сыапхуэдэл!

Унэм къышІэкІри и шыр бом къышІишри шэсыжааш. ПщантІэм щыдэкІыжым Сосрыкъуэ жиІаш:

— Бийм сигъэгулэзу зы жэш згъэшынум сырелІэ!

А Сосрыкъуэ и псальэр нартхэм я телъхъэ

Уашхъуэ щызэхихым ар Сосрыкъуэ щышынэжри жэшцыр махуэ ишЦыжащ. Сосрыкъуэ и Тхъуэжьеир Хъэрэмэ ГуашхъэкІэ ишешЦащ.

Еуэм, кІуэм, лъэурэ, куэд икІуа, машІэ икІуа — Сосрыкъуэ и кІуэкІэр фэ фошЦіэ — арти, зы данэ лъахъэ гъуэзэджэ гъуэгум тельу ирихъэлІащ. Сосрыкъуэр данэ лъахъэм ехъуапсэри ар къищтэну щеІэбыхым Тхъуэжьеижыр къэпсэлъащ.— Уи анэм къыбжиар пшыгъупщэжа? — жиІэри.

— Уий, си Тхъуэжьеижь, данэ лъахъэкІэ игъащІэм усльэхъактым, мыр къэдгъащтэ,— жиІэри Сосрыкъуэр лъэІуащ.

— Хъэуэ, дыхуейкъым,— жиІэц Тхъуэжьеижьми, данэ лъахъэм ныблихащ Сосрыкъуэр.

Еуэм, кІуэм, лъэурэ,— Сосрыкъуэ и лъэкІэр уи къаным хабзэ хухъу,— арти, Хъэрэмэ Гуашхъэ и гъуэгур зыкъомкІэ хигъещІауэ, къудамишу зэкъуэту къамышыкІей гъуэзэджэ гъуэгум тельу ирихъэлІащ. Сосрыкъуэ и къамышыкІыр щІэтхъати,— адэ — фшІэжыркъэ, кІапсэ щыхуэзам ар къамышыкІэ щыхыфІихуэм щІэтхъат,— ар къищтэну мурад ишЦащ. Ар ауэ сыйти къамышыкІт! Дыщэ, дыжынхэр тебзыхъяуэ фІым и фІыжт!

— Мыр къесщтэнщ,— жиІэу Сосрыкъуэ щеІэбыхым аргуэру и Тхъуэжьеир къэпсалъэри,— Щыгъэт, Сосрыкъуэ, къумыщтэ ар! — жиІащ.

Сосрыкъуэ Тхъуэжьеим жиІэм едаІуэри къамышыкІейр къищтакъым. Ауэрэ, кІуэм, лъэурэ, Хъэрэмэ Гуашхъэ нэблэгъауэ гъуэгушхъэм зы дыщэ таж тельу Сосрыкъуэр ирихъэлІащ. Ар ауэ сыйти дыщэ тажт! Ар дыщафэ натІэт, ар дыгъэпсу лыдырт.

Сосрыкъуэ а дыщэ тажым ехъуэпсэшти, ар къищтэну щеІэбыхым, Тхъуэжьеир аргуэру къэпсалъэри,— Къумыщтэ ар, Сосрыкъуэ, Сэтэней къыбжиар щхъэ пшыгъупщэжа? — жиІэри къегиящ шыр.

АрщхъэкІэ, тажым Сосрыкъуэ ехъуэпсэшти Тхъуэжьеим едэІуакъым.

— Мынхуэдэ пыІэм дауэ сыблэкІын? Мыр ауэ сыйти пыІэ? Дыщафэ натІэц, дыгъэпсым хэшЦыкІащ. Къесщтэнщи натІэпэtes къесщЦынщи

нартхэм садэджэгүнщ,— жиIэц Сосрыкъуи, тажыр къищтери зыщхээритIэгъаш.

ПыIэр зыщхээритIагъэри, ауэрэ кIуэм, лъэурэ Хъэрэмэ Iуащхэ щинэсым Тхъуэжьеим и лъэр зэринаш.

— Уий, си Тхъуэжьеижь, щхэ хуэм ухъуа? — жиIэри еупщIаш и шым Сосрыкъуэ.

— Сэтней гуашэ жиIам уемыдаIуэу а тажыр къызэрынштар си жагъуашэ хъуаши си лъэр схузблэхыхыркъым,— тхъэусыхащ Тхъуэжьеир.

— АтIэ абы щхээкIэ умынэшхъей. НакIуэ, Хъэрэмэ Iуащхэ дынэсым едгъэлъагъунщ нартхэм уэкIэ. Сэ сзыщишины щыIэкъым си куэпкъышхыитIыр мыхъумэ. Сэ езыр сыйжирщ. Ауэ Лъэпщ сынципсихым IэдэкIэ иIыгъя си куэпкъышхыитIыр мыпсыхъяуэ къэннаши абы сыршынэр. Нартхэ я Жан Шэрхъым IэдакъекIи, бгъэгукIи, натIекIи сеуэфынущ, ауэ «куэпкъикIэ къеуэф» жиIэм си куитIыр пихынущ. Арщ си тIасхъэр. Уэр щэ, Тхъуэжьеижь, сыйт уи тIасхъэр? — жиIэри еупщIаш и шым Сосрыкъуэ.

— Уэри жыпIэн хуеякъым уи тIасхъэр. Иджы сэ гуэрим жызумыгъэIэ,— къэлъэIуаш Тхъуэжьеир.

— Хъэхэм уашхыжи уэ къэрабгъэр! Псалъэ жыпIэн ушынэу! Сыйт си анэми, си щIасэми, сиш гуэрми нобэ къыфщIэIуар? — къэгубжъаш Сосрыкъуэ.

— Хъунщ атIэ, жысIэнщ,— жиIэри къригъэжъаш Тхъуэжьеим.— Сэ сыйкъэзыгъэшынэу тIасхъэу сиIэр си лъэгурщ. Сэ къыспэхъун лъабжээ зыфIэт дунеижьым теткъым. Сэ къысщIыхъэн Iэмали щыIэкъым. Ауэ, си лъэгур щабашэщи, псыхъуэрыжэ сумышI закъуэ. Псыхъуэрыжэ сыхъумэ, си лъэгур мывэм щIиудынурэ сыйзепщипщэу сыйкъэнэнущ. Аращ си тIасхъэр.

Тхъуэжьеим ар зэрыжиIэу, Сосрыкъуэ щхъэритIэгъяуэ щыта тажыр щэхууэ Сосрыкъуэ щхъэрылтьэтри,— макIуэ мэлъей — кIуэдыхъаш.

— Уи тажыр пщхъэрыгъыж? — жиIэри къеуппщIаш Сосрыкъуэм Тхъуэжьеир. Сосрыкъуэ дэIэбеймэ — тажыр щхъэрыгъыжтэкъым.

— Мис арат ди тасхъэр жыдумыгъэІэ щыжысар,— жидаш Тхъуажьейм.

Сосрыкъуэ а къыщыщIар иғъеңIагъуэурэ Хъэрэмэ Іуашхъэ нэсаш. Сосрыкъуэ плъэри — Хъэрэмэ Іуашхъэ нартхэмрэ иныжыхэмрэ зэхыхъэжауэ тетхэт. Сосрыкъуэ къышалъагъум нартхэр зэргъэкIияш, иныжыхэр зэргъэгуошац.

— Уэхъэхъей, Сосрыкъуэ, дэ ди ныкъуэкъуэгъу, емынэрылъху, къэзылъхуар зымыщIэж, лъы тщIэжынущи къэгъазэ, уи ней! — къокIий нартхэр, къогуоу иныжыхэр.

— Уий, нартхэ фи ней! Уий, иныжыхэ, фльэкIэмэ къэвмыгъанэ! Фыкъаумэ, нэуэж фльагъунщ! — жеIэр Сосрыкъуи, Хъэрэмэ Іуашхъэ и лъабжъэм щлоувэ.

— Уий, Сосрыкъуэу уаер къыдэзыщIэкI, е ѿцIэкIыр зи Іещэу дызыщIэмыхъэр зи шыжь, мы Жан Шэрхъым, лыгъэ уиIэм, къеуэт ІэдакъэкIэ,— жаIэр иныжыхэми, Жан Шэрхъыр къаутIыпщ. Жан Шэрхъыу къеджэрэзэхым Сосрыкъуэ ІэдакъэкIэ йоуэри Хъэрэмэ Іуашхъэ дрехуеиж.

— Уий, Сосрыкъуэ, ар сыту хуабжьу укъэуэжт! Уий, Сосрыкъуэу, Лъэпщ и джатэр зыIэщIэлъ, тIэщIэлъ Іещэр пызыгъең, нэху гъэшыгъуи къыдээмый, лыгъэ уиIэм бгъэгукIэ къеуэт мы Жан Шэрхъым! — жаIэр нартхэми Жан Шэрхъыр къаутIыпщ. Жан Шэрхъыу къеджэрэзэхым Сосрыкъуэ бгъэгукIэ йоуэри Хъэрэмэ Іуашхъэ дрехуеиж.

— Уий, Сосрыкъуэ, ар сыту хуабжьу укъэуэжт! Уий, Сосрыкъуэу дэ ди мафIэр тфIэзыхъу, ди щхъэ хыным хэмыкI, лыгъэ уиIэм натIэпэкIэ къеуэт мы Жан Шэрхъым! — жаIэр иныжыхэми, Жан Шэрхъыр къаутIыпщ. Жан Шэрхъыу къеджэрэзэхым Сосрыкъуэ натIэпэкIэ йоуэри Хъэрэмэ Іуашхъэ дрехуеиж.

Нартхэр мэгуIэж. Иныжыхэр мэгузасэ. ЗэрогъэкIийхэр, зэрогъэгуохэр, Сосрыкъуэ и укIыкIэр къахуэмьщIэ. Арыххэу, Хъэрэмэ Іуашхъэ Бырымбыху къыдожай. Бырымбыхут Сосрыкъуэм пэтIысар. Ар удти зэм данэ лъахъэ зишIри Сосрыкъуэм къыпэтIысат. Данэ лъахъэр Со-

срыкъуэм къышимиштэм къамышыкIей зищIри аргуэрү къыпэтиысат. КъамышыкIейри Сосрыкъуэм къышимиштэм, дыщэ таж зищIри, ешанэу Сосрыкъуэ и гъуэгум къытетIысхат. Сосрыкъуэ тажым ехъуапсэу къышимиштэм, а тажыр щхъэрыгъыу и тасхъэхэр къышчиуатэм,— Бырымбыху арт зыхуейри зигъэкIуэдыжащ.

Бырымбыху, нартхэмрэ иныжъхэмрэ къахэлъадэри яжрилащ:

— Фэ Сосрыкъуэ фукIыну фыхуеймэ Жан Шэрхъым куэнкъкIэ къевгъаущ!

Ар нартхэм щызэхахым, ар иныжъхэм къышащIем, нартхэр зэрыгъэкIиящ, иныжъхэр зэрыгъэгуоаущ.

— Уий, уий, Сосрыкъуэ, уэкIэ куэдхэр дэзыгъэлъагъу, зи Iэдакъэ уэкIэр тфIэгъэшIэгъуэн, зи бгъэгу уэкIери нэхъ гъэшIэгъуеных, зи натIапэ уэкIэр нэхъеиж, лыгъэ уиIэм, мы Жан Шэрхъым куэнкъкIэ къеуэт,— жаIери, нартхэр мэкий, иныжъхэр мэгуо. Нартхэмрэ иныжъхэмрэ Жан Шэрхъыр зэпаубыдри Хъэрэмэ Iуашхъэ къраутIыпщхъэх.

Уей, гущэ, Сосрыкъуэр губжъаущ. Уей, мыгъуэ Сосрыкъуэр къэплъаущ. Жан Шэрхъым пэшIолъадэри куэнкъкIэ йоуэ — а узыжэгъуэным къышыущIт ар — Сосрыкъуэ и куитIыр Жан Шэрхъым ныпех.

Нартхэр зэроИэт. Иныжъхэр зэрызохъэ. Джатэхэр къралъэфри Сосрыкъуэ и фэр трахыну Хъэрэмэ Iуашхъэ къожэххэ. Сосрыкъуэ зопщыпищэ. Уий, иныжъхэр къос, уий, нартхэр къэсыпащ.

Сосрыкъуэ мэгуо,— Тхъуэжьеижку си тхъэмыгъэпцI, сумыгъэпцIыну жыпIати? Дэнэ ушыIэ?!

Тхъуэжьеир къосри зрегъэштэх.

— ПсынщIэу, псынщIэу, Сосрыкъуэ, плъэмыкIахэр зылъэгъэкIи къыздэпщей! — жеIэр Тхъуэжьеим.

Сосрыкъуэ лъэммыкIахэр зылъегъэкIри Тхъуэжьеижым ныдопщей. Тхъуэжьеир йолъри йожъэж, Сосрыкъуэ Сэтэней деж ирхъэжъэж.

Иныжъхэр мывэкIэ кIэлъоуэ, нартхэм шабзэхэр тракIутэ.

Уий, Тхъуэжьеижыр яфIокIуэж, Сосрыкъуэ яфIехыж! Нартхэр мэгуIэж, иныжыхэр мэгузасэхэр!

Сосрыкъуэ шым жреIэ:

— Тхъуэжьеий, дэнэ сыздепхыыр? Щхъэ си бийхэм сахэнхрэ? Сэ си куитIыр симыIэжми сэ си IитIыр сиIэжщ. Си гур гуишэу зэшIэплъаш, нэгъази а си бийхэм зэ саIугъаплтэт, сэ абыхэм нэплъэгтүэ езмытынкIэ си тхъэрыIуэш!

— Хъэуэ, хъунукъым дгъазэ! — жеIэ Тхъуэжьеийм.

— Сэ игъашIэм сышIэнхъуауэ, си щIыб бийми хуэзгъэзауэ езы Тхъэми ильтэгъуакъым, уэ си Тхъуэжьеижь, си напэр тумых, си лIэгъуэр къесами си зы лIэгъуэр лIэгъуитI умыщI, нэгъазэ! — жеIэри, уей, мэльяIуэ Сосрыкъуэр.

АрщхъэкIэ Тхъуэжьеийм имыгъазэу Сосрыкъуэр Сэтэней деж ехыж. Нартхэр зэшIогъуахъуэ, иныжыхэр зэшIогуIэ, Сосрыкъуэ яIэшIокI.

Бырымбыху ар щилъагъукIэ нарт, иныжыхэм къахолъадэри къахокIие:

— Нарт жылэу кIуэдыжынхэ, Сосрыкъуэ и псэр хэту фогъэкIуэжри? Псыхъуэрыжэ Тхъуэжьеийм хуэфщи ар фэ фIещIэкIынкъым!

Иныжыхэм Тхъуэжьеийм мывэхэр ипэм кърадзэурэ псыхъуэрыжэр къыхуацI. Тхъуэжьеижьу лъэгу щабэм и лъэр псыхъуэ мывэхэм щIауд. Тхъуэжьеижыр мыкIуэжыфу, бауэбапшэу псыхъуэ ныджэм къытонэ.

Нартхэр къоблагъэ, иныжыхэр къос.

Ар Тхъуэжьеийм щилъагъукIэ Сосрыкъуэм къыжреIэр:

— Сэ къэскIунур — къэскIуаш, схулъэкIыжри пхуэсшIэнщ. Си фэр техи си фэ кIуэцIым итIысхъэ. Си фэ кIуэцIым уису жэщибл-махуиблкIэ нартхэм, иныжыхэм уезеуэфынщ!

Сосрыкъуэ Тхъуэжьеийм и фэр трехри фэм и кIуэцIым йотIысхъэри жэщибл-махуиблкIэ нартхэмрэ иныжыхэмрэ йозауэр. Жэщибл-махуибл зэрыдэкIыу Сосрыкъуэ и шабзэшэр еух. Бийм зэрэуэжын имыIэу Тхъуэжьеийм и фэм йобэмпIыхь.

Аргуеру жэшибл-махуибл докI. Сосрыкъуэ бгъэдыхъэфын нартхэми, иныжъхэми къахэкъиркъым. Аргуеру жэшибл-махуибл докI.

«Мауэ къышIэкIынщ иджы» жаIэри иныжь, нартхэр зэгъусэу Сосрыкъуэм бгъэдохъэ. Бгъэдыхъэмэ, Сосрыкъуэр щылъщ мыхъейуэ.

Нартхэр зэрогъэгушхуэ, иныжъхэм ягухэри къызэрогъуэтых.

— Уий, емынэрылъхуу ди щылъху зылъагъу мыхъууэ щыта! — жаIэри иныжъхэри нартхэри Сосрыкъуэ йобгъэрькIуэ.

Сосрыкъуэ зыкъещIэжри и напIэр къызэтырех.

Абы и напIэр япэ зытеплъя нартхэри, иныжъхэри маштэхэри малIэ.

Къэнэжа нартхэмрэ, иныжъхэмрэ зэхольадэри я шабзэхэмкIэ Сосрыкъуэ йоуэ. АрщхэкIэ зыри яхуещIэркъым.

Щымыхъужым, шабзэкIэ Сосрыкъуэм зыри щахуемыщиIэм, иныжъхэри, нартхэри зэгуювэ, я джатэхэр къырах. Псори зэуэ Сосрыкъуэм зэдоуэ. Зэдеуэ щхъэкIэ зыри яхуещIэркъым. Нартхэри, иныжъхэри Сосрыкъуэ и Iэпкълъэпкъым щыпэмылъэшым, унафэ ящI: Сосрыкъуэ псэууэ щIым щIатIэнү. Ар ягъэбэлэрыгъын щхъэкIэ нартхэр абы къоупщиI:

— Сосрыкъуэ, уи насып къыттекIуаш. Дэ уэ дыппэлъэшынукъым. Дэнэ утхым нэхъ пфIэфI? Зыхэхъуэ лъэнныкъуэмкIэ утхын, хъэмэрэ зыхэшI лъэнныкъуэмкIэ утхын?

— ЗыхэхъуэмкIэ сыфхь! — жиIаш Сосрыкъуэ, дунеижьыр зыхэхъуэу илъытэрти.

Нартхэмрэ иныжъхэмрэ зыхэхъуэу ялъытэр Хъэдьрыхэрэти, Сосрыкъуэ яхыну хуежья щхъэкIэ, и джатэр зылъыIэсым нэс зыбгъэдимыгъыхъэ щыхъум, нартхэр ежэри и хъуреягъкIэ къатIыхь, кууэ къратIыкIаш, и лъабжьэр щIатIыкIыжри Сосрыкъуэр псэууэ машэ куум ирагъахуэри абрэ мывэхэр трагъэукиуриежааш, щIыри тратхъуэжри Гуашхъэ траубэжааш.

А Гуашхъэ щыгум нартхэмрэ иныжъхэмрэ Санэхуафэ къышызэГуахри жэшибл-махуиблкIэ

щефащ, щешхащ, щыджэгуаш, Сосрыкъуэ псэууэ зэрышшатам и гуфиэгъуэшхуэу.

Сосрыкъуэ псэууэ щым зэрышшатэ лъандэрэ гъэ къэс гъатхэр мэгъагъэ, удзхэри щым къыхопш.

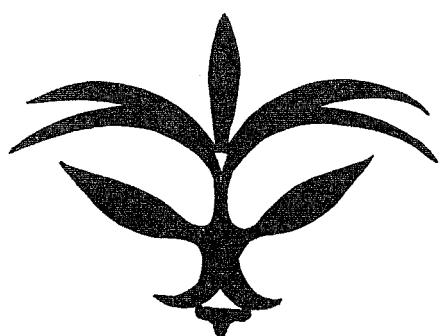
Езы Сосрыкъуэ и псэр хэмькъяуэ щым щэлъши мы Дунеишхуэм къыхуоэ.

Къыхуоэр дунейм бзаджащэу тетхэр, къуаншагъэ зезыхъэхэр дунейм трихуну. Сосрыкъуэ мы дунейм къыхуеэху, и нэпсыр къышшеху.

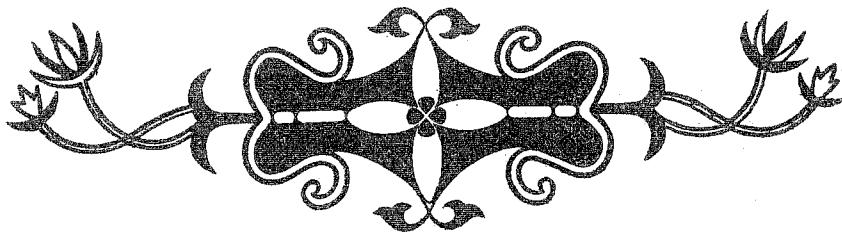
Кавказ къурш лъапэхэм къышыщэж псынэ пицтырхэр Сосрыкъуэ и нэпсц.

«Сэ, цыхухэм сэбэп сацыхуэмыхъужыфкэ си нэпс гуашшэхэр абыхэм сэбэп яхурехъу» — жеэр Сосрыкъуэ. Сосрыкъуэ и нэпсыр зэйусэ сымаджэхэр узынишапэ мэхъуж.

БЭДЫНОКЪУЭ

Бээдынокъуэ зэралда

Нартыжхэм я хэкум зэгуэрым биижь бзаджэу чынтыдзэр къизэрьгуат,— нарт блыпкъ ткъутэнц, Нарт Хэку тхъуницІэнц, нарт лъапсэр дгъэннынц,— жаіери.

Бийр бзаджащэт, гүшІэгъуншэт, мэхъешати — хэкум гузэвэгъуэр къралхъат. Биижьыдзэр благъуэ ІунәщІу, нэшІгъущІыдзэу¹, мацІэ ІунацІэу щыгум къизэрьхъауэ Нарт Хэкур яунәщІу къакІуэрт. Псори зэралхъуэрт, Іэшыбэр ягъэннырт, нарт лъэпкъым лъэпсэрыхъир къыхуагъакІуэрт.

Нартыжхэм зыуэ защтэри биижь бзаджэм езауэу пэуваш. Лыгъэ мылъытэр зэрахъэу, лІэнкъэнэну чынхэм езауэ пэтми, биижьыр бжыгъэ мылъытэт, зы нарт шум биищэ къыхуээрти, нарт лъэпкъыр кІуэдынкІэ шынагъуэт. Апхуэдэу бий гуашІэ чынтыдзэм езауэу нартыжхэр жэшибл-махуиблкІэ пэщІетауэ пищэдджыжь пишкІэплъыр къышцищІым,—

И хъэ самырхэр бгъурыдзауэ,
И бгъэ гъесахэр щхъэрыдзагъэххэу,
Тхъуэ къэрапцІэу, блапщэ щхъэгъуру
ІэкІуэцІырыжым тесу,

¹ НэшІгъуещІыдзэ — къаіәшІыхъэр яшхыу, яшхымкІэ замыгъэнщІу.

И бжыпэ уэгъуэр уэгъуишэ пэлъйтэу,
Зригъэлъэтэхым къашыргъэ пщэхуу
И афэху джанэр зэцIыцIэу,
Езыр гу ищI бгы ищIу,
Шу закъуэу къольыс.
Хъэ самырыбэри еутIыпш,
И джатэ Iэпшэри ехуз,
Биижыдзэри гулэзш.
Гузэва нартхэми ягу загъэш.
Биижыдзэ пашэр гъэр ищIщ,
Бий гуашIэр гъэрү иригъэцIыхш.
Къахыхъа закъуэри нартым ямыщIэ,
ЗэрагъэцIени ялъэмыхI.
Бийр лъэрышIыкIыу щIыпIэм къыренэ.
Псэууэ къэна закъуэм
НэкIурыйдзэнэыр ныхуещI,
«Къэхъяар Iуэтэж» жыхуиIэу
Иэгупэ уэгъуэри хуещIых,
КъыздикIа хэкумкIи еутIыпшыж.
Нартыжыхъэм ар щалъагъум,—
Уей мыр сыту шу хахуэ!
Уей, мыр сыту шу мафIэ?
Уей, дэни къиукI?
Уий, хэти и нэIуасэ?
Уий, хэти и гъусэгъа?—

жайIурэ зоупшIыжхэр.

А шур Имыси имыщIэ, Сосыми имынэIуасэ, нарт тхъэмадэу Нэрэн ЖъакIи имыгъуса, Со-
срыкъуи къыхуэмыхIэххэ, къэзыщIэфыни нартхэ
къахэмыхI. Нартыжыхъэр мэгузавэ, мэгулэз, зэры-
зохъэ, бгъэдыхъэни ирамыку.

Шу закъуэ ябгэр езыр къащыхэмыхъэм, нарт-
хэм щIэхьу Хасэ ящIри зоупшI,— Дауэ
къэтщIэн, дауэ зыхэтшэн мы шу закъуэ ябгэр? —
жайIурэ мэхасэ.

Нартыжъ зэхуэсахэм Лъэбыцэжьеий яхэtt, ауэ
зыри жиIэртэхъым, жыжъэу яхэтIысыкIауэ щыст.
Нартхэр Лъэбыцэжьеийм бгъэдыхъэри ечэнджэцьи-
ну кърагъэжъа щхъэкIэ, зыри щахужимыIэм
щагъэтыжащ. Нартыжыхъэр зэпсэлъылIэ мыхъумэ
жэуап пыухыкIа зэщамыгъуэту зэхэтхэт. Зи щхъэр

ямыціыхуу зи лыгъэр яціыхуа гъусэншэ шууэ нарт усэр зыхуэфащэ лыхъужыр къесри хабзэр баштэу и нэйурыту, нарт зэхэтхэм къащыхэпсыхэм, Лъэбыцэжье къышылъетри ебзэрбзэу, бээ ИэфІкІэ епсалъеу бгъэдэлъедаш.

Фохъусыр щызэфІэкІыу, фыщІагъэр щрагъэбкІым, нарт дамыгъэм Іуигъэплъахэш:

— Сэри сывихэку нартщ. ФыщІагъэр бэуэ зым кІэрымылъхяуэ щытын хуейщ, Нарт Хэкур хъумажыныр нарт псоми зэдакъалэнщ. Мы зэкІэ сэси къалэнныр згъэзэщІауэ къэфлъытэмэ, сыкІуэжынщ. Ди япэкІэ шынагъуэ къэхъуми, дызэргъуэтинщ,— жиІери гъусэншэ шур къажэшэсыкІижки къежъежаш.

Нартхэм я щхъэр къыфІэхуауэ, жагъуэ ящыхъуауэ къызэхэнаш.

Лъэбыцэжьеуэ бзаджагъэр зи нэйурыдзэм, мурад ищІаш зыщищкІэ шу закъуэр зэригъэшІэну, щауэгъу зыхуищІыну. Шу закъуэ къежъежам и ужь Лъэбыцэжье къиувэри зыдыхъэж къуэладжэр зригъэлъэгъуаш. Зэрыхъэж унагъуэри зригъэшІаш.

ЗауэлІ шу закъуэм и къалэнныр игъэзащІэри унэм кІуэжащ, ишми увыІэпІэ иритри езыми зигъэзэгъэжащ.

Лъэбыцэжье зытэлай дигъэкІри «Сыщауэгъулъыхъуэш» жыхуиІеу, а зауэлІ шу закъуэр зыдыхъэжа пщІантІэм хъэшІэу щепсыхащ. Лъэбыцэжье зыщепсыха унагъуэр къыхуэгуфІаш.

— Ди гуапэш, ди цыыхухъу дэмисми къэсыжынщ,— жиІери унэгуащэм иригъэблэгъаш. Лъэбыцэжье зыщепсыха бысымым махуэ заулкІэ щыхъэшІаш, арщхъэкІэ, зыкІэлъыкІуа зауэлІ, щауэгъу ищІыну игу ильтар игъуэтыхакъым, ицІыхухажакъым. Цыыхухъу а унагъуэм щилъэгъуакъым. Зи лыгъэр нартхэм наІуэ ящызыщІа шу закъуэр абы дыхъэжу ильэгъуа щхъэкІэ иджы зэrimылъагъужыр Лъэбыцэжье икъукІэ игъэшІэгъуаш. А унагъуэм хъулъхугъэ зэrimысыр Лъэбыцэжье и фІэш хъури къыдэкІижки нартхэм я деж къэкІуэжащ.

Лъэбыцэжье и мурадыр къызэремыхъулам

ириинэцхъейуэ, нартжами яримыгъащIэу зытэлай дигъэкIри аргуэру тригъэзац. Лъэбыцэжье хъэшIэшымкIэ ирагъэблагъэри куэд дэмийкIыу, санэхубжьэр иIыгъыу, нэмис хэлъу, къан хъиджэбзхэри игъусэу япэм езыгъэблэгъауэ щита унэгуашэр къышIыхъац.

— Зи Иыгъэр бащэу, щауэгъу зи щIасэу нарт Лъэбыцэжье! Цыихъу дэскъым жыпIэу умыхъаджэ! Мир нарт Бэдын и щIапIэш, езыми и къэссыжыгъуещ. Ди вы хъунпэрыхъухэри хъэзырщ. Къан хъиджэбзхэри щIэхэш. Зумыусэгъуэджэу мы санэхубжьэм къисхуефэ. «Унэм я гуашэр фэдэбжьэрыхъщ» жыпIэуи умыгъэпцIэншэ! — жиIэу, унэм и гуашэм санэхубжьэр щыхуишийм, Лъэбыцэжье къыIихри хъуахъуэри ирифащ.

— Щауэгъу махуэ ухъу! — жиIэри унэм и гуашэр къышIэкIыжащ.

Ефэ-ешхэр яублэри, вы гъэшхиблри яухыхукIэ зэхэсахэш.

Лъэбыцэжье ефэ-ешхэм къышIэкIауэ ильэгъуац зылъыхъуэ щауэр зытеса шыр къышIашауэ зэпалъэшIыхъу. «Хэт иш?» жиIэу щIэупцIэну ищхэ хуимыгъэфащэу, шым теса щауэ зылъыхъуэр зэrimылъагъум щхъэкIэ бжэ блыгкъыр хищIыхъу, губжяуэ унэм щIыхъэжащ. Санэхуафэр щаухым щауэгъу щIэхэри зэбгрыкIыжри Лъэбыцэжье хъэшIэшым къышIэннащ.

ТхъуэкъарапцIэу блапщэ щхъэгъурыр къышIишину Лъэбыцэжье кIуац, арщхъэкIэ ар зыщIэт щIыунэм и бжэм Iулъ абрэмывэр къыхуIугъэкIуэтакъым. Зэхэзещхъуэн зищIу, жэшым унэм щIыхъэу, ТхъуэкъарапцIэм тесам и Iэшэ-фащэр унэм щIэлъэрэ щIэмылъэрэ зэригъэлъагъун и мурада щхъэкIэ, ари къехъулIакъым.

Пщэддджыжь нэхулъэр къышцишIым Бэдыни къэссыжащ. И унэм зэрышIыхъэжу, «Лъэбыцэжье ди хъэшIэш» къыжриIац и гуашэм.

— Iэу, си дей къафшэ, хъэшIэшым щIэвмыгъэсу, ар езыр си дежкIэ хъэшIэш хъэшIэкъым, унэ хъэшIэш,— жиIэри Лъэбыцэжье еzym и деж

иригъэшаш. ХъэшІэм и хъэтыркІэ ефэ-ешхэр яублэри, бланэр я нышу, вы гъэшхар я Іусу, гъэлъэхъу пишэрыр я шыпсу, санэхум зэдефэу щысахэш. Гуашэм хъэшІехэм бжьэ къахушІихьяш.

Гуашэм санэхубжьэр къышритым Лъэбыцэжьей а гуашэм и ныбэм иль сабийм и гуо макъзэхихащ. Ауэ и тхъэкІумэр тригъахуэри, зэхимыха нэнцІ зищІри, адрейхэм закъримыгъэшІэн папшІэ, гуашэм кърит бжьэр къыЛихащ. Жэшибл-махуиблкІэ Санэхуафэм хэта иужькІэ Лъэбыцэжьей къежъэжащ.

Нарт хэкум Лъэбыцэжьей бзэджащІэ ину ист. Ар мэхъэшат, хъугъэшагъэрзыекІуэт. Ар зыхуейр еzym къеныкъуэкъуф, къынпэлъэшыф Нарт Хэкум къримыгъэхъуэну арт. Нарт Хэкум исхэр къэрбгъэу, гуашІэ машІэу лыгъэншэу, псори еzym и жыІэшІэу щигъетыну арт. А шу закъуэм щылтыхъуэр щауэгъу ищІыну артэкъым, гъэпцІагъэкІэ щауэгъу зыхуищІу иукІыну арт. Лъэбыцэжьей езыр апхуэдэт! Ауэ Лъэбыцэжьей игу иль бзэджагъэр нартхэм ямышІэу и псалъэр яфІещ хъурт.

Лъэбыцэжьей щауэгъу ищІынури имыгъуэтыжаяуэ, ныбэм иль сабийм и макъзэхихар щхъэкІуэ щыхъуауэ, я дэжкІэ дэмыхъэжу Алыдджэ я унэжымкІэ иунэтІаш. Алыдджэ я унэжым нартхэм Хасэр щаухри зэбгырыкІыжаяуэ ирихъэлІаш. Бэдьни щыкІуэжам зыдэшыІауэ къыздикижар арат.

Лъэбыцэжьей Нарт Хасэ зэхешэ. Нарт Хасэм тхъэмадэу щытын хуеяр Бэдьнти хъыбар ирагъэшТакъым. Лъэбыцэжьей тхъэмадэ папшІэу Нарт Хасэр зэйуехри нартхэм яжреІэ:

— Нартхэм ди кІуэдыжыгъуэр къэсащ. Ныбэм иль сабийм и гуо макъзэхсхаш. Ар дунейм къытехъэмэ, нартхэм шхи диІэжкъым. Сэ куэд щТакъым езы Псатхъэ дыдэ дэж сывэрышыІэрэ.— Нартхэр куэдрэ дыпсэуну? — жысІэу сывшупшІым,— Псатхъэ къызжиІаш,— Хъэуэ! Зы гуашэ гуэр лъэшцыджещи, ар лъхуэрэ пщащэ къильхумэ, гуашэ щыІэм лъхуэн щагъетыжынущ, нартхэри бзылтхугъэншэу къэнэнущ. А гуашэм щауз къильхумэ нэхъеижщ, абы нарт хъултхугъэу

щыңар Іәшіләуэдәнүш. А гуашэм и ныбәм иль сабийр мазищ щрикъум псалъеу щидзэнүш. Ар пищащәу къышіләкімә, нарт гуашәхәр зәрымылъхуәжын гыыбзә иусынүш. Щауәу къышіләкімә и япә псалъеу щытынур нарт лыхъужъхәм я ажалыр къызырысынш. А гуашэм къильхунур бзылъхугъеу къышіләкірә, ин хъууә лы шыдәкіу ма-хуәм, нартхә гуашәу яләм лъхуән щагъетыжынүш. Хъулъхугъеу къышіләкімә, джатә къышынта ма-хуәм Нарт Хәкум хъулъхугъеу исыр къанә щы-мыңау құудынүш.

Мис араш, нартыжъхә, Псатхъә сә къызжикар. Бәдын и деж сыйыңау, дефә, дешхәу дыздәшысым, и гуашэм и ныбәм иль сабийр гуюә зәхәсхаш. Абы къильхуну сабийм кіуәдымпіә къыхуәдмыйгъуэтмә, нартхәм ди кіуәдымыгъуәр къесаш.

Лъебыцәжъей къажрила хъыбарым нартхәр къигъәнәшхъеяш. Нартхәр егупсысш, зәчәндәжәш-хәри унафә яшіаш: фыз лъәщиджәр лъхуәмә къильхум кіуәдымпіә къыхуагъуэтину.

— Дауә къәддымгъун? Сыти кіуәдымпіә хуэт-щын? — жаңау нартхәр щычәнджашәм, Лъебы-цәжъей жиғаш:

— Ди щхъәлъашіләуесу ди Уәрсәрыжыр дгъә-кіуәнш. Сабийр къильхуа иужь абы къедгъәдым-гъунш. Сабийр къытірәхъәмә и уқыкіә хъунум иужыкіә дегупсысынш.

Абыкіә нартхәр зәгурыңащ. Хасэр яухри Лъебыцәжъей нартхә я щхъәлъашіләуесир Бәдын и унәм игъәкіуаш. Щхъәлъашіләуесир Бәдынхә зәрыкіуәре жәшибигъу маҳуибгъу щрикъум, — Бәдын и фыз лъәщиджәр лъхуәри щіалә къильхуаш, — жиғәри Щхъәлъашіләуес Лъебыцәжъейм хъыбар къыригъәшіаш. Лъебыцәжъей нарт шу игъәкіуахәш. Щхъәлъашіләуесу Уәрсәрыжым сабийр къидыгъури нарт шухәм къаритри къиутып-щыжаш.

Нартхәр еплъмә сабийм дыгъәм хуәдәу нурыр къышхъәшіхырт. Нартхәм къеплъырти дыхъәш-хырт.

Сабийр яукыны Лъебыцәжъей быдәу жиға пәтми, апхуәдизу дыгъә нурыр къызышхъәшіх

сабийр яукын ягу темыхуэу, нартхэм жыгеижь дакъэр къраупщикири, сабийр далъхъэри жәшү къуәжъ нәфым дадзац.

Нартхэм сабийр къуәм дадзэу къызәрыгыжу, дунейр борэн къәхъуаш, жыапще къәхъури зыкъызәщішіри уафә гъуагъуэ уәшкышхуэ къешхац. Псыдзэ къежәхри сабийр зыдэль жыгеижь дакъэр къуәкіуәці нәфым къидихри губгъуэ тафәм къытырихъаш.

Нартхэм къагъәзәжри Лъэбыцәжъей жырайжац и унафәр ягъәзәщіауэ. Ар Лъэбыцәжъей шызәхихым гуфіаш.— Фы хъуаш, си ныкъуәкъуәгъухәр зыкіә нәхъ машіә хъуаш,— жиішт игүкіи.

Пщәдджыжым нартхә я къазыхъуэ фызым къазхәр дихуауэ, жыгеижь дакъэм сабий макъ къыдэгыгу зәхихаш. Къазыхъуэ фызым къигъуәта жыгеижь дакъэр и закъуэ хузәтеудакъым, къихыну къыхуәтакъым. Унәм къекіуәжри и щхъәгъусәр ишәри жыгеижь дакъэр унәм къахъаш. Жыгеижь дакъэр шызәгуаудым щіалә дыгъе плашә «сабийш» хужыпіенкіә машіәу, къыдәкіаш.

Шхъәлъаштіеуесу Уәрсәрыжыр нартхә я деж нәсыжри яжриаш:

— Бәдын и унәгуашәр ежвауэ сабийм мәлъыхъуэ. Фыкъищіем, щы фыциіэр іәгупсәкіә фигъәгъәзәнш. Ар езыр цыхубз памыщіш. Фи биижъхәр хәзыгъәщіа шу закъуэ ябгәр ардыдәрш.

Нартхәр зәрыгъаштәри зәбгрыжыжац, псом япә Лъэбыцәжъей щіепхъуәжжац.

Арыхәти, Лъэбыцәжъей щауәгъукіә зылъыхъуа, шу закъуэ къахуәмыншіеу яхәкіыжар зәрыардыдәр къагурыгыаш.

Нартыжъхәр гузэвац, гузэсац. Лъэбыцәжъей яхесу Хасә ящіри гупсысац, чәнджеңцахәш: «Бәдынокъуэ дунейм къытехъәжыкъуәмә, сый кіуәддыпіеу къыхуәдгъүетын?» жаіери. Нартхэм зыри къахуәмыгупсысу, Лъэбыцәжъей къахуәмыпсалтъәжу зәбгрыгыжац.

Бәдын и гуашәр Бәдынокъуэ и лъыхъуакіуә къикіухыу къазыхъуэ фызым хуәзац. Бәды-

нокъуэ и лъыхъакIуэ къызэрикIухыр жиIену къышригъажъэм къазыхъуэм и къазхэр зэшIэлъеташ. Бэдынокъуэ и анэм абы гу лъитэри къазыхъуэм зришэкIаш. Бэдынокъуэ къазыхъуэ фызым къызэригъуэта щIыкIэр къышыжриIэм, Бэдын и гуашэм къыгурIаш, екIэ абы и къуэм нартхэ ящыш зыгуэр къызэрityр.

Къазыхъуэ фызыжым гуашэр и унэм ишэри и къуэр къритыжащ.

Бэдын и гуашэм и къуэр къызэрыIэрыхъэжу, къазыхъуэ фызыжымрэ лъыжымрэ къыздишэри и къуэри къиххыжри къэкIуэжащ.

Бэдын и гуашэр къэкIуэжа нэужь, зыми имышIэу щIыунэ иригъещIри, и къуэр абы щыригъепIыну щIигъэтIысхъаш.

Лъыжь, фызыж къыздишам яжриIаш:

— Бэдынокъуэ сэ къэслъхуауз сирианэу щитми, кIуэдыпIэ бзаджэм къизыхар, ажалым къезыгъэлар фэрщ. Къевмылъхуами фи бын хъуаш. Бэдынокъуэ нартхэм яукIыну ягугъами, яхузэфIакъым, иджы нартхэми ямыщIэу, и адэ дыдэми имышIэу, зыщIи щымыщIэу, лъы хъууэ шэсиху, фэ фIыныр си гуапэш.

Лъыжымрэ фызыжымрэ Бэдынокъуэ япIыныр куэду яфIекъелт:— Дэ къыдэпта сабий пIыхъашэр, лъыгъэр и бащэу, щауэгъу ящIынкIэ куэдми я нэрыгъуу, ди нэIуриту, дунейм тет нартхэми ефIакъыу, зекIуэлI шухэр фIэлIыкIыу дэ тпIынкIэ ди Уашхъуэш. Тэн икIыгъуэр и зыльэбакъуэу, пцIэгъуэплъ джэмидэу дарийм и плъыфэм бжэн тхъехуу, дзэху удз зэшIэлъ мэкъур и пэрыдзэну, хъэгъуэхугъуэр и Iусу зытесынури хуэтIынщ,— жаIэри лъыжь фызыжым Бэдынокъуэр Iахаш.

ТхъуэкъэралцIэм къилъхуауз зы шыщIэ, хъэ самыру хъевширитI, бгъэ шыритI и гъусэу дапIыну дыщIигъэтIысхъаш.

Лъыжымрэ фызыжымрэ Бэдынокъуэ япIын щыщIадзэм, Бэдын и гуашэм мыр къахуипсэлъаш:

— Бэдынокъуэ и гъы макъ фымыгъэIу, нартхэм зэхахыну фымыгъэIэуэлъяуэ. ЩIыунэми

къышцэвмых, дунейм и нэхүи евмыгъэлъагьу, «магъ» жыфIеуи фынэмыхIуэ. Быдз щефэн хуейм деж сэ сыкъакIуэурэ езгъэфэнщ.

Бэдын ежьеуэ къету Бэдынокъуэ къалъхуати, къынцысыжым,— Щалэр лIауэ къэслъхуати гуэрэн лъапэм щIэстIэжащ — жиIэри зэрадыгъуари, къигъуэтыжу щIыунэм щригъэпIыну зэрыщIигъэтIысхари гуашэм Бэдыным жыриIакъым.

Бэдынокъуэ япIу щIадзащ. Зы ильэсым хэхъуэн хуейр зы жэшчим хэхъуэрт, ильэсиблым хэхъуэн хуейр махуиблым хэхъуэрт.

Бэдынокъуэ зы жэшч-зы махуэм апхуэдизкIэ ин хъуати зышэчын гущэ щамыгъуэтим, вийм къазэрыхуэлъэф жыгей дакъэр гущэ папщIэу къраIущIыкIри ирагъэгъуэлъхаш. Бланэ тхыцIафэр ирашири ар и гущэпсу хапхащ.

Бэдынокъуэ и анэр щIыунэм къакIуэурэ махуэм блэ быдз иригъафэрт. Хугъуэ мэжаджэр, щыхъ куцIыр, фо цIынэр, бланэ куэнцIэллыр и шхыныгъуэт.

Жыгей гущэр зэригъэджалэурэ Бэдынокъуэ щигъэжайкIэ гущэ уэрэду и дэгызэм мыр жиIэрт:

Уей, уей, уаредэ-редэ,
Нартурэ лIыхъу нэху,
Дыгъэ махуэ щIыжысIэ,
ФIыгъуэу жысIэри къылъыс!
Нартым дэшэссыр и хъэ самырш,
ЗэрыдэшэссыкIыр и хуарэ псыгъуещ,
Данагъуэр зи шхуэмымлакIэ,
Зи афэ джанэр дыщэ щIыIунэ,
Нэкур зыдэзыгъээз,
Хы къуалибл зэдэзыгъазэр уэ уи адэш,
Джын-Джын¹ куэнцI къынцыдыгъэр уэ уи анэш,
Вакъуэ нанэ дыщэ пыIэ хуогъещ,
Тхъэм къигъэшI уи лъэрыгъ зэдеIэр.
ДжатитI зэблихъуурэ мэзауэ,
Зауэ щыхыхъэкIэ нарт хахуещ,
Зи уз схын и фэгъуи хэт щыIэ?
Нартыжку щыIэми щIоупщIэ,

¹ Джын-Джын — щIынIэм и цIэш.

ЛъапIэбэу щыIэри къегуэш,
Дарий гуэшыным дэдгъазэш.
Уздэшэс дыщэ джатэ зыдэпхьщ,
Узыщепсых жылэ бий бгъэубзэш.
Уэ уи лъэпшыбзэри щыбыуэш,
Уи ихь макъхэри щэ дзыгъуэш,
Дзэм я щхъэкIуэри уи джатэш,
Уи джатэ уэкIэри зымы памыщи,
Уи гъашIэм бэр щIолъэIу.
ЗэцIэбгъэуIуэрэ нарт мин бгъэшэсу,
МаисэкIэ чынтыдээ пашэм уекIуалIэу,
Лыгъэ ухуекIуэрэ и пэшэнныгъэр къытепхыу
Уи хуарэ псыгъуэр жэш уафэ хъуэпскIщ,
Уи дыжын уанэр дыщэ гъэпскIаш.
Домбеяфэ щIопщыр къэгъаджэ,
Ди дыщэ джэдхэр гъэлъатэ,
Уи хъэ самырхэр утIыпщ,
Уи бгъэ гъесахэр гъэлъатэ,
Лъэтагъэр уи къэкIухыкIэу
Щылъети щыгум щызеплъэ.
Шу миныр зыщIумыгъыхъэ,
Нанэжыр зэрахъэкIын,
Дэдэжыр зыхуэхъуэхъуэн,
Цыхубэр зыгъэгуфIэн!—

жиIэу щыхуэусэм, Бэдынокъуэ гущапIэм къикIри
лъэкIэ зекIуаш, шыми шэсри щыунэм щигъэджэ-
гуаш. Джатэр къищтэри ириджэгуурэ Iэшэм
IэкIуэлъакIуэ зыхуишIаш.

Щыунэм щыдапIа шыри, хъэри, бгъэри
IурыщIэ къызыхуишIаш.

Апхуэдэурэ Бэдынокъуэ дунейм къытрамыгъап-
лъэу, теплъи щымыIэу япIаш. ИлъэсиблкIэ анэм
и быдзышэ ефащ.

Бэдйинокъуэ чынтым зэрэзэуар

Нартхэм биижь бзаджэу чынтыр яІэт.

Чынтыдзэр Бэдын и гуашэм зэтриукІэу, хъыбар егъашІэ шу закъуэ щигъэкІуэжыгъа махуэм и гужьгъэжыр чынхэм яІэти, зы тэлай дагъэкІри нэхъ дзэшхуэжу аргуэру нартхэм къатеуаш.

А биижь бзаджэр нэшІгъущІыдзэу къизэры-гуюэ Нарт Хэкур етІуанэу яхъунициэрт.

Бэдын нартхэр къызэшІгъэшэсэну кІуат.

Нартхэм я хэкум чынтыдзэм къралъхъа гузэвэгъуэр Бэдын и гуашэм щызэхихым,— Чынтыдзэм сэ ясщIар ящыгъупщэу аргуэру къышыкІуакІэ, сэ си ПэкІэ си Бэдынокъуэ ирешэс, и шабзэ пэрыдзыр чынтыдзэм япхырырез, и бжы-пэфІэІун ахэр ирехъу,— жиІэри Бэдынокъуэ дунейм къытришащ.

— Си анэ, мы сыктызытепшар сыйт лІэужь? — жиІэри Бэдынокъуэ и анэм еупщIаш.

— Дуней жыхуаІэр мырщ, си щIалэ. Алъандэрэ щIыунэм ущыспIаш. Уи лъэрэ уигурэ зэрымубыдауэ нартхэм уакъыхэсшэн сышынэрти мы дуне-ижьми укъытесшакъым. Иджы уи лъэр быдэу, уи гур гуищэу узольягъури, адкІэ пищIэнум ухуитш. Нартхэр фэрыщIш, лы ищIэ я хъүэпсц, умыбэлэ-рыгъ си щIалэ,— жиІаш и анэм.

Бэдынокъуэ зиплъыхъаш, зигъэзащ. Уафэм дэплъеири зэи имылтэгъуа дыгъэм щыIуплъэм, ауи и нэр игъэупIэрэпIакъым.

— Мор сыйт си анэ? — жиІэри дыгъэм Іэпэ хуишияш.

— Ар дыгъэш. Псори зыгъэнэхурщ. Захуэу псэухэм я тхъэрыIуэш, си щIалэ,— жиІаш Бэдынокъуэ и анэм.

Бэдынокъуэ и нэр апхуэдизкІэ жанти дыгъэпс махуэм уафэгум ит вагъуэхэри къильэгъуаш.

— Мо нэпщIыпщI-къэпщIыпщIу дыгъэм пэ-мыхъу цыкIухэри сыйт? — жиІэш Бэдынокъуи и анэм еупщIаш.

И анэр уафэм дэплъеяш, арщхъэкІэ «къэп-щIыпщI-нэпщIыпщI цыкIухэр» сыйт имышIэми илъэгъуакъым.

— А, си щІалә, сә сымылагъуми ахәр вагъуәш. Дыгъәпс махуәм вагъуәхәр щыплъәгъукІә, уә жәш кІыфІым бий лъәужыр пІәщІәкІынкым. Махуәм бийр ебгъәзмә, дыгъәр уи гуфІакІуәш. Жәңым бийр епхужъәмә, вагъуәр уи лъәужыш,— жиІәри гуфІаш и анәр. Бийр махуәм егъәзи жәштеуә къәші.

Бәдынокъуә шым щышәсым и анәм фәлъыркъәб пшынәр къищтәри пшынәм еуәурә Бәдынокъуә и шыр щІигъәджәгүкІаш, мыр пшынәм къригъәкІуәр:

Бәдынокъуәу бланә гъәшхар зи
шәдҗәгъуашхә,
Вы гъәшхар зи пшапә Іус,
Уи шәссыгъуәр къәсаш,
Уи алъыпкъу пцІәгъуәплъ псыгъуәм
Уанә къытөльхъә,
Уи хъә самырхәр зыщІыгъу,
Уи бгъә гъесахәри зыдешажъә,
Зехъәжы яхыхъә,
Хәкум къихъа биижъхәр иупщІә!
УпщІакІуәхәм закъуумыгъашІә,
Уи лыгъәр енш,—

жиІәу Бәдынокъуә и анәм ар фәлъыркъәб пшынәм къынциргъәкІым,— Сызәребгъажъәш си къәкІуәжыкІәнур. Ауә мы си анәмрә си адәмрә дауә хъуны? — жиІәри Бәдынокъуә щІәупщІаш, зыпта лыжымрә фызыжымрә щхъәкІә.

— Ахәр уә укъәкІуәжыхукІә сә схъумәнш,— къыжыриІаш и анәм. Шу щышәскІә Іәщәрә фащәу зыхуениыр псори Бәдынокъуә и анәм и хъәзырти мыр пшыналъәу къыжриІәурә къыритащ:

— Уи пцІәгъуәплъ блапщәу щхъәгъурыр
ІәкІуәцІ ижыну гъәпсащ,
Хъәгъуә-хугъуә щІәпІыкІщ,
Мәкъу пәсәрышхщ,
ЩІыунәрыпІщ,
Уи уанәр дыжыни хәщІыкІщ,
Уи Іәщә-фащәр пфІәдзащ.
Жыру уи маисәр къоқІ-йохъәж,
Уи шабзә бзащхә мәзышхуәш.

Уи джатэ кІәшІыр лъәшІаш,
Къипхаэ умыгъедалъэ,
Уильяуэ къуумыгъәзәж,
Угужьеижуэ укъемызджэ.
Уи зы джэ мактыр мактищэу,
Нартищэ къарур уи зэ уэгъуэу,
Хуарәжь и жәгъуэр уи зы лъәбакъуэу
«Мыхъу-Мыпци»¹ къынәс.
Чынту къесахәри хәгъашІэ!
Нартыжъхәми закъуумыгъашІэ.
Щы фІыцІэ лъәгур къәубә,
Биижъурә чынтыдзә пашәр къахәш,
Я нәхъ шәрыуәри къехъәх.
Зәхахыжын щхъәкІэ
НәпәГурыдзәри Гурылъу
Я нәхъ лъәрыхъри гъәкІуәж!
Уә, си щІаләу, нә пІашә!
Гъуэгүищәр зыпәжъә,
Ежъә, ежъә, гъуәгу махуә!

Бәдынокъуә дәкІаш.

Шымрә лІымрә я жәщибл-махуил гъуэгур зы
махуә ңыкъуәм икІуаш. Чынтыдзә бзаджәу хәкум
къизәрыгуам я деж нәсри, къалъагъуу ябгъумкІэ
бләкІаш.

Зы теуэгъуә икІуа иужъ, къигъазәри хъыбар
къаригъәшІаш:

— Зывгъәхъәзыр, сывәзәуэну сынокІуә,—
жиІәри.

Чынтыдзәм ар щызәхахым, хъэзырыхәти, зауэр
яубләри пщыхъәшхъэ пшәплъыр къимыдзу Бәды-
нокъуәм чынтыдзәр ІәшІәухаш. Чынтыдзә пашәр
къиубыдри шыпхәмкІэ и гупәр, шыщхъәмкІэ
и щІыбыр гъәзауә шым трипхааш. Чынтыдзә
пашәм игъуса шум и нәкІум дамыгъә тридзәри,
хъыбарегъашІуә я хәкум иутыпщыжааш.

Езы Бәдынокъуә чынтыдзә пашәр шым тепхауә,
Нартыжъ Хәкум къышришәкІуәрә наІуә
яшишІаш.

А шу закъуәм и лІыгъәр щалъагъум, нартыжъ-

¹ Мыхъу-Мыпци — щыпціәш.

хэр гуфIахэш, арэзы ину хуэхъуахэш. Нартыжь зырызи абы и лыгъэм ефыгъуаш.

Чынтыдзэ пашэр псоми наIуэ ящицIа иужыкIэ, Хъэрэмэ Iуашхъэ дришейри чынтыдзэр къыздикIа лъэныкъуэмкIэ и гупэр гъезауэ игъэуваш; и джатэмкIэ евэри тIууэ зэгуупщIыкIаш,— Чынтыдзэм и кIэухыр мырауэ зэрыштыр псоми ярелъагъу,— жиIэри. Чынт лъэпкъри ныбжь бий зыхицIаш.

Бэдынокъуэ нартхэми яхэмыхъэу, зышицри яримыгъацIэу, зыдэкIуэжри ямыцIэххэу и анэ и деж кIуэжац.

Бэдынокъуэ щынэсыжым, и анэр къеупщIаш:

— ПхуэфацI щауэу къэбгъэзэжа? — жиIэри.

— Сэ сцIэни щызгъуэтакъым, нарт ищIэни къэзгъэнакъым сыздэбгъэкIуам, зы закъуэ къенати, хъыбарегъацIэу сутIыпшижац,— жиIэри и анэм жэуап иритыжац.

И анэм игу загъэри щIэхьу Бэдынокъуэр щIыунэм щIишэжац. Ллыжымрэ фызыжымрэ зэралI хабзети илIэ изэгъэжац. Бэдыни а чынт заузэм къикIыжри ильэгъуахэр и гуашэм хуиIуэтэжац:

— Нартыжъхэр чынтыдзэм дезэуэну дыпэуваэ, дзитIри хъэзыру дызэпышыту, къыздикIар дымыцIэу зы щауещIэ лъэрытемыту нэсаш. ДзитIми къытхэмыхъэу дблэкIри чынтым я щIыбагъ щыхъум зыкъигъазэри, нартыхъхэр деплъурэ биидзэ гуашIэр лъэрыщIыкIыу IэшIэухаш. Чынтыдзэ пашэр шым тепхауэ къришажъэри Хъэрэмэ Iуашхъэ дришейри абы щиукIаш. Чынтыдзэ пашэм игъуса шу закъуэм нэкIурыдзэн хуицIри хъыбарегъацIэу иутIыпшижац. Нартхэм къытхыхъэн и щхъэ иримыпесу, езыр къеуэри къежъэжац. ЗдэкIуэжари, зышицри нартхэм тицIэркъым,— жиIэри.

Бэдын и гуашэм ахэр «игъэшIэгъуа» мыхъумэ, зыри жиIакъым.

*Бэдүйнокъуэ и адэр укылгээм
къизэришишэж*

Нартхэм Хасэ щацкэ я Йеташхъэу, Йуэхур зе-
зыхъэу яйэр Бэдьицт. Хасэ щацту щытыр Алыджхэ
я унэрт. Нарт Хасэр палъэкэ яштырт.

Бэдьин лыжьыр абы фэкла Нарт Хасэм ща-
мыгъэтхъэмадэну нартхэм языныкъум мурад
яцлаш, Хасэ щыгъуэ палъэр къемысу, Бэдьин
ягъэкгуэда, яукла зэрыхъуним егупсысахэш:

— Мы лыжьыр игъаццэкэ ди пашену..? Дэ
псори дызэхуэдэ нарткээ? Абы ищээр зымыццэ-
фын дэ тхэт? Абы фэкла дгээпэшэжынкъым, сыйт
и гъэкгуэдыкэ тиццими,— жайери нарт гуп зэры-
гъэхъури зэупшишажац, зэчэндэжэшажац.

— Дымыгъалгээмэ нэгъуэн^I Гэмал илэкъым,
Гэццэкэ тхуэукийнкъым,— жайери, щхъухькэ Бэ-
дьин ягъэлгэну а нарт гупыр зэгуршиаш.

Йуэхуу Нарт Хасэм щаухэсни хъуар къэ-
шишайатэу щытыр Бэдьицт. Хасэр къизэйшихуу
Йуэхур абы къийтуята иужь, бжэе ират хабзэт, фоупс
иту.

Мис а бжэеуэ иратынум блацхъуэжьеибл хагъэ-
тихъэри ягъэхъэзырац.

Ар зэрытам шалъибл¹ ихуэрт. Абы хуэфэцэн
шхынхэри дащлат. Абы дашхыну гъэлхъэхъу
нэггуэцэхэри дауклац. Гъугъэ-щыгъэхэри абы
дагъэхъэзырац. Гъугъэхэр зезыхъэну бзылхугъэ-
хэри, мэлхэр зыгъэвэну лыгъавэхэри а нарт
гупым нэгъуэн^Iхэу ягъэнэхуаш, езыхэм дзыхъ
зыхуаш^Iхэм щыщу.

Хъымыц и къуэ Батэрэз а лъэхъэнэм нарт
утыкум итхэм ящышац. Арти ар пщаф^Iеу ягъэ-
лъэгъуахэм яхетац. Махуих дэглээм, ебланэрай
махуэм щыгэну хасэм къекгуэлгэну палъэ зэ-
хуаш^Iри а нарт гупыр зэбгырышиаш.

Апхуэдэу жайеу щызэбгырышиаш, Хъымыц
и къуэ Батэрэз а щэхур а нарт гупым ямыц^Iеу
Бэдьиним жирэжац:

^I Шалъэ — пэгун папиц^Iеу нартхэм ялаш.

— Йүэхүү къыпкіәлъызырахъэр фыкъым, зекІә Хасәм умықIуә, ухәкIуәдәнкIә шынағъуәш. Махуих дәкIимә ебланәрей махуэм щыIәну Хасәм унәмыйIуә. Сә сыхуитмә, унәзгъэкIуәнукъым.

Убагъэ зәрахъэр фIәигъуэтәкъыми аращ апхуәдәу щәхү щыIәр щыIжриIар.

Арыхәти, Хасә щыIгъуә пIалъэр къәсри зәрыжайауә, гүәмымылашхъәхәр кърахъәлIәри а нарт гупыр Алыджә я унәжым къекIуәлIаш. Нартыжъхәр Хасәм къекIуәлIа иужь, Бәдын и деж ягъакIуәурә кърагъашә я хабзэт.

— Бәдын хэт къытхуишән? — жаIәри а нарт гупыр зәупицIыжащ. Сосым хуагъәфащәу щыжыраIәм, — Идҗыри къәс, дауи, а щәхур абы зәхрагъе-
хащ, нарт губжам и пащхъэм сихъәу зезгъеуқIыфынкъым, — жиIәри яхуәкIуәну игъәгу-
гъакъым.

— АтIә хэт тхуәкIуән? — щIәупIаш нартхәр.

— Сә сыкIуәнц, — жиIәри нарт Жъәмәду а гу-
пым псальз къаритащ.

— Уә удгъэкIуәнц, ауә лей жумыIә, дә бже-
тIәм фIәкIа нәгъуәшI щIумыгъу, — жаIәри ельә-
Iуахәш Жъәмәдум.

— Сыт жысIәнур атIә? — къайупицIаш Жъә-
мәду.

— Нартхәр Хасәм къекIуәлIащи уә къып-
поплъә, укъәкIуәну игъуә хъуаш, жеIә. Абы фIәкIыу нәхъыбә жыпIәмә, удын къуидзынц, дәри
лажъә дыхәхуәнц, — жаIәри нарт Жъәмәдум
ельәIуахәш.

— А къызжефIахәри жесIәжынц, сә си жъәнә-
хуагъэкIи жеIәпхъәу къысфIәшI зыкъоми щыз-
гъунц, — жиIәри Жъәмәдур ежъаш.

Нартхә зәрахъә щәхур Бәдын зәхиха пәтми,
Хасәм кIуәүә яхәсыну и мураду, нартхә лIыкIуә
къагъэкIуәнным ежъәу щыст.

Жъәмәду къәсаш. Шыр шыфIәдзапIәм фIидзә-
ри езыр унәм щыхъаш, Бәдын и фызыр щәхуу
дәIуэн и мураду бжәкъуагъым къуәуваш.

Жъәмәду щыщIыхъәм, Бәдын щхъәнтәм зы-
ригъәшIауә щылъу ирихъәлIаш.

— Усымаджәуи тицIакъым, усымаджәми тхъэм

узынине уиц^ыж,— жидаш Жъемэду, Бэдын сымаджэ кыыф^ыңџи.

— Тыс,— жидаш адрайм.

— «Тыс» жаіам тысу иужык^ызыхуәнсөлжэж нартым сыхуәдәк^ыым, сыйысынук^ыым, ауэ жуит сыйъенш^ымо, сыйынш^ың^ыар бжес^ыңи,— жидаш Жъемэду.

— Жы^ыл! — кыыжыридаш.

— Абы щыгъуәм нартхэр зәхүәсаш, Хасэр зәйипхыну нартыж^ыхэр кыыпполле. Уаныхыхын^ыну иғъуәш,— жидаш Жъемэду. «Жъемэду згъәк^ыуэжынди сә сыйкәльтык^ыуәни^ң, нарт Хасәми сыйытхъэмәдән^ң» жи^ыри Бэдын иту ирилж^ыаш.

— Ныбажэ сыхъуауә си ныбер мәуз, си Пәхужы Іушэр лъәшу шы пхәшашәци сыйтет^ысхәмә, си узыншагъәм къезәгъынук^ыым, абы щхъәк^ы мы зыгъуәгүк^ы Хасәм синәк^ыуәфынк^ыым,— жидаш Бэдын. Жъемэду кыыниздыну жәуапыр зәргъәш^ыңи^ң, кыжра^ңжыгъа шәхур пәжрә піш^ыре зәхигъәк^ыну.

— Унәк^ыуәнүми унамык^ыуәнүми уәраш абы хуитыр. Нартыж^ыхэр Хасәм пызәхуәсая^ң уә къожъәри зәхәсш. Сә си къаланыр арти сыйкәк^ыуәри бжес^ыдаш. Лыгъез^ы пхәл^ыыр маш^ыәш, Бэдын. Си гур пхъаш^ыу къебгъәпльаш, си нәхәр наф^ылу щ^ыл^ыбгъәсташ, си Гәшхын^ыт^ым лыгъез^ы хәл^ыым хуәдиз уә лыгъез^ы пхәл^ык^ыым! — жи^ыри Жъемэду унәм къыщ^ык^ыужаш. Бэдыни Жъемэду кыжри^ңахәмк^ы кыгурлы^ңаш кык^ыел^ызыз^ырах^ы шәхур зәрыпәжыр. Нартхәм «лей жумы^ң» кыжра^ңа пәтк^ыл, езы Жъемэду и жъенахуагъәк^ылә а къомыр дыщ^ыигъуаш.

Псалтьемакъыу цы^ыхухъуит^ым зәжра^ңар зы^ысал^ыи хәмызу бжек^ыугъым къуэта бзыл^ыхугъэм зәхихаш. Жъемэду унәм къыщ^ык^ыужа^ңаш^ык^ыым, зык^ыримыгъәл^ыагъуу фызыр бжек^ыугъым кык^ыуз^ык^ыыжри адрай унәм щ^ыхъәжаш. Шур дәк^ыжа иужь, фызыр ил^ы Бэдын и деж щ^ыхъаш.

— Ид^ыжыри къәск^ыл^ыгъэ пхәл^ы къысф^ыңџи^ңу сыйш^ыгъуаш, ауэ лыгъэ щ^ыагъуә зәрыпхәм^ыл^ыыр нобә къенәхуаш. Як^ыл^ы къихуә нартым, «си

Іәшхыитіым ліыгъеу хәльым хуәдиз пхэлькъым»
къыбжіләу дауә ихуәшеч? Нартым ішіңүә хуә-
бupsахэр хуәбupsыпхъакъым. Нартым, «сисы-
маджәш» жыпіләу дауә пхужел? Сыт утәджу Нарт
Хасәм ушіммықIуар? Уи гъащім Нарт Хасәм
ущытхъемадәш, иджы къәхъужар сыт? — жиlери
фызыр къегияш.

— Нартхәм е я гум къылхуилтш. Сә Хасәм си-
мыкIуәну артектым, ауә нарт ліыкIуәм жиlенур
зытеухуар къәсціләну арти, къызәхъуллаш. Уәри
абы сахәбгъыхъеу, себгъәукIыу уә ліы удәкIуәжы-
ну арш уи гүхәлтшыр. УкъызәшхъекIуәкIә ар къыз-
жепIаш, — жиlери Бәдын губжъаш.

— Бәдын, зә умыгубжы суи исалъэр сыгъеух, —
къылжрилаш фызым, — апхуәдизу нартхәм е ягу
къылхуилтш сә сщіакъым, ауә апхуәдәу щыт
пәтми, хуәмыхуфә зытумыгъауәу, ліыгъэншафә
зырумыгъәплтүе ежы кIуә! Упсөуүә укъәкIуәжым
фIынш, уаукIыпәми «едгъәджа щхъекIә шынери
Хасәм къәкIуакъым» жумыгъылә. Ліыгъэр ажа-
лым щынштеркъым!

Бәдын Пәхүжъ Іушэр къышIишри къуәншыжъ
уанэр трильхъәри дәшәссыкIаш.

МодәкIә Хасәм щызәхуәса гупым Жъемәду
щахыхъәжым къеупшIаш:

— Лей жыпIа, хәмәрә бжетIар тәрәзу же-
пIәжә?

— Фә къызжефIари жесIәжаш, сәси жъенәхуа-
гъэм къихъ тIәкIури хәзгъәхъуаш, Бәдыни къыл-
хуәкIуән идакъым, — яжрилаш. Апхуәдәу щаж-
риIәжым нартыжъхәр иғъәшташ. Бәдын къакIуә
хъужыкъуәми плъену жыгыщхъәрыси ягъәтIы-
саш.

— Нарт ліыхъум лей жепIәри къәбгъәгуб-
жьаш, — жаIәри Жъемәдум щыхъаш.

Жыгыщхъәрысхәр хуәсакъыу плъеуә здыте-
сым, шу закъуә къакIуәу ялъәгъуаш. И ліыIуә-ліы-
фәкIә, и шыфә щыкIәкIә а къакIуә шур зәры Бә-
дныры яцIыхуаш.

— Шым и пәм гъуәзу къырихум гъуәгүхә-
гъуәгүпшәм нафIә щIегъанә, шым и лъабжъэм

къыщIэхур къуанищIэху-къуанищIэу дырехуей, ар лым и шыфэ-лышфэн — жаIери жыгыщхъэр исхэм хыбар къахьаш.

— Анихуэдэу пхъашеу къакIуэмэ, щIакIуэ зэпидзэкIэ дынекъянш, армыхъумэ тхуэгъэIесэнкъым, — жаIери нарт гуным щIакIуэу яIыгтыр зепадзэри я щIакIуэ кIапэри, фадэ пластири яIыгтыру уважац. Бэдыни къесац.

— Бэдын, уи шыр зытегъяIэфIэ, уэри ззытиеубидэ, Хасэм кIасэ ухуэхъакъым, — къижраIаш нартхэм.

Нарт Бэдын ирагъэпсихри, фадэ пластири хагъэIебэри, нартитI и блыгу щIэту, щIакIуэм тетуунэм къагъэсри щIашац. Езы нартхэм я нэхъижхэм я пищекIэ яшэри хабзекIэ и нэхъижхэисыпIэри иратыжац.

Бжъэуэ санэ шалъибл зэрытыр Iэ ижымкIэ яIыгтыу, сэмэгур димыгъэIэпыкъуу, Лъэбыцэжжай къищтери Бэдын хуишияц.

— Мы бжъэм уэр нэмийшI щыгугыркъым. Уи бжъэш, Хасэр къытхузэIупхуу фадэ итыр и щIэм нэс инфын хуейуэ уи щIыхъкIэ къипхуагъэфашэ, — Лъэбыцэжжай жриIаш Бэдынэм.

— Бгыр къыбдыхын,
УжыхукIэ упсэу!

— Хасэ си щыпэ зэIух? — жиIещ Бэдыни бжъэр Iихри иримыфу Нарт Хасэр къызэIуихаш.

Бэдын и гуащэм езым и щIалэ Бэдынокъуэр щIыунэм къыщIишри жриIаш:

— Си щIалэ, уи адэр Нарт Хасэм щыIещ, ар лыукипIэм ихуаши, псынщIэу нэси псэууэ къысхуэшэж. ЯукIауэ урихъэлIеми и хъэдэр къысхуэхъыж!

Адэмрэ и къуэмрэ игъащIэм зэрылтэгъуатэкъым, зэрыцIыхуртэкъым.

— Си анэ, си адэм сыйт и лыIуэ-лышфэ, сыйти и шыфэ щIыкIэ?

— Уи адэр езыр нарту щыIэм я нэхъ инщ икИи я нэхъижж. Цей хужь быхъу щыгтыу жыантIэм дэсц. Абы и шы Пэхужь Iушэ кIемашIэр зыфIэдза

шыфілдзапіем нәгъуәштыш філадзауэ шытынукъым.

— Абы шығуәм дәнекіе сыкіуән, дәнекіе згъезен, си анә,— къеупищащ Бәдынокъуэ.

— Мыбыкіещ уздекіуэнур,— жиіери зыдигъеззу лъәныкъуәмкіе и анәм и Іәр ишілащ,— ушыкіуәкіе щіләүищащ Алыджхә я унәр дәнекіе шыІа? — жыпіләурә. Тән уригъуәзенуш. Тән иригъуази, Псыжъ уикійници, итіланә къәбгъуәтыниш.

И анәм къыззарыжриіам тету Бәдынокъуэ къежъаш. И бғәешхуэ Іәсәхәр и щхъэ шыгу шыфәразәу, и хъэ самырхәм шыр къауфәрәзыхъу, езыр и шы Джәмыйдә псыгъуәм тесу, Тән къиригъуазери, Псыжъу икілгъуәншәри шы джәбәпс хуэмыхъуу къикілащ. Нартхә я жәмыхъуәжым губгъуәм шыІашшәри «Бохъу апщий» жриіери зригъәлтәтәхри и Іәр иубыдащ.

— Нартхә я жәмыхъуә! Тхъэм бәр зригъәгъәхъун, Алыджхә я унәм и шытыкіем сышыгъәгъуазз,— жиіери Бәдынокъуэ жәмыхъуәм еупищащ.

— Алыджхә я унәр сә дәнә шысшілән? — жиІаш жәмыхъуәм,— сә сиІәхъуәлъахъещ, сиІәхъуәрылІыкіш, сыйжәмыхъуәжыщ, жәшу сыйкыдокі, жәшу сыйдохъәж. ЖаІәу зеризәхәсхыр бжесІәнш. Ар унә небә-къебәщ, щіләсән бәуә щіләту, пәІашшәу Гултыр шы бғәелыбәм къәсу.

— Тхъэм уигъәпсәу, бә тхъэм уигъәгъәхъу! — жиІери Бәдынокъуэ и хuarә псыгъуэр къыззәшІикъузещ, домбяефә щілопшыр шы джабәм щигъабзәри шы лъәгум къышІидзахәр къуәншІәху-къуәншІапцІәу, жыапшәми дәфийуэ ежъәжащ. Алыджхә я унәмкіи иунэтІаш. Нартхә я плъакІуәу жыгышхъәрысхәр плъәхәри ар щалъагъум,— Мы шу къакІуәм и щілгъу нартхә лы къихъуакъым, лей пытхынш, тәрәзу дыпевгъажъә! — жаІәри псыншІәу нәхъыжыхъэм я деж ягъәкІуаш.

— Дә дызышшіләс унәм къәвмыгъакІуә! — къижраІаш нәхъыжыхъэм.

КъакІуә шу закъуэр къәсри, жыгышхъәрысхәм къашыхуәмыгъәувыІәм, Алыджхә я унәм и күәбжә дыхъәпІәр ягъәбыдәри хъумакІуәхәри Іуагъәу-

важащ. Бэдынокъуэ къэсри куэбжэ гъэбыдам шыбгъэкіэ жъэхэуэри кузбжэр хищыклаш, хъумакіуэ щытахэри хигъэшлаш. Кузбжэ пкъо хищыклахэр и дамэм фІэлтуу пиціэнтіекум ирихъэш, и щіопищыкъумкіэ зыфіидзыжри пиціэнтіекум иридзаш. Езыри епсыхри и шыр уанэ къуапәнхэндж фІидзэри унэ бжэгупэм Іухъаш.

Щіалэгъуаләхэр къыбгъэдәлъадэри, — Нэхъыжыхэр щызэхэс унэмкіэ умыкіуэ, дэ нэхъышіләхэр дыщызэхэсымкіэ накіуэ, — къыжралаш.

— Нэхъышіләхэр щызэхэс чылым¹ себлагъэкіэ сый зэхэсхин, нэхъыжыхэм я деж сыкіуэнш, жаіэм седэгүэнш, — жиіери щіаләхэм емыдағуэу лійжъхэр щызэхэс унэмкіэ яфіекіуэу хуежъаш. Къахуемувыгіуэ кіуэ щыхъум, щіалэр щіамыгъэхъэн щхъэкіэ, унәбжэр бжышхъэ зэрынэ ящлаш.

— Нартхэ мыра фи унэ къалэ быдэр? — жијаш Бэдынокъуэ.

— Уэркіэ ар къалэ ирикъунш, нартхэ къалэ быдапігуэ ділери уәдгъэлъагъункъым! — къыжралаш.

— Сыкъигъеувигіфмэ, ар сәркіэ къалэ хъунш, ауэ абы сизэрзыэтримыубыдэнур иджыпсту нахуэ фхуесціынш, — жиіери и джатэр кърилхъуташ, бжышхъэхэмкіэ къыридзри бжыкіэхэмкіэ щіекіыжу зэгуиупціыкіри, бжыхэр бгъуитіымкіэ зэбгыридзаш. Джатэр къихауэ Іекіэ зэрийгъыу бжыхэм ельєри унэм яфіыщыхъаш.

Бэдын, Нарт Хасэр къызэгүиха щхъэкіэ, хабзэкіэ ирифын хуей фадэбжъэр иримыфу щигъэклыхълыхъым Лъэбыцэжье хуэмышчыж хъури, — Тхъэмадэ махуэ, бжьэр умыгъэгувэ! Къыбгъэдэсхэр зумыгъэнәці! — къыжрилаш.

— Нартхэ зыгъуэ-зыбжъэкъым,
Нартхэ зыбжъэ закъуэкъым.
Бжъэ хуэщхъэхуэ зэгъэгъуэти
Къыдумыгъэнәціхэу бжъэ ят.
Псори дызәдефәнш, —

жиіеу Бэдын къышипсэлъым, а нарт гупыр

¹ Чыл — пицыгі.

гуфІэри Бэдын ирагъэфэн щхъэкІэ псоми бжъэзырыз кърагъэхъаш.

— Мы бжъэм дефэн и пэкІэ, мы Нарт Хасэм Іуэхугъуэу унафэ зытетщіыхыну къесІуэтажэм, щыщІагъэ илэу къэзыльтытэм къыжырелэ. Мы бжъэм дефа иужь щыуагъэ, щыщІагъэ хэлъу къыжызыІэм и жыІэ дедІуэжынукъым,— жилэу Бэдын къышынсалтэм Бэдынокъуэ лъэшу гуэаш:

— ЩыІещ щыщІагъэ, хуит сыкъэпицЫым къесІуэтэнущ!

— Хэт щыщми мыдэ къэвгъакІуэ ар жылтар,— къеджащ Бэдын.

Бэдынокъуэ нартхэм япхыкІри Іэнэм бгъэдэт къеджа нэхтыжым бгъэдыхъаш.

— КъыжыІэ, щауэшІэ, щыщІагъэу къэплъытэр псоми зэхахыу,— къыжриІэу хуит къышицЫым,— Мыращ щыщІагъэу сэ къэслтытэр,— жилэри бжъэр ІэшЛиудри Іэнэм тригъэхуаш. Бжъэр ѢникГутым блэшхъуэжьеиблу хэсам зыкъамыІэт щыкІэ Бэдынокъуэ и джатэр уафэ хъүэлскЫим хуэдэу кърипхъуэтри зэхиупицІеташ. Нартхэм я дежкІэ зыкъышигъазэм, нартхэр щтэри унэм къызэршицІэхаш, псом япэ Лъэбыцэжьеи щІэпхъуэжаш.

— УзыгъэлІэн къуатат, тхъэмадэ маху! — жилащ Бэдынокъуэ.

Бэдын лыжыри щтауэ жилэнур имыщІэу щыст. Млыжыр къемыжъэжыхэу щыс зэпый щыхъум, Бэдынокъуэ хуэмышечыж хъури жилащ:

— Млыжь махуэ пацІэшхуэ, ныбжъкІэ тхъэмадэу езыхъэкІын, ежъэжыкІэ пицІэркъэ?!

— Уэ, щауэшІэ, зыгъэцІыху, сэ си дежкІэмыгъуагъэш Нарт лыхъужку исым уатекІуауэ уэузышыцыр сэ сымышІэу сидэкІыжныр.

— Сэ сзызыщицым уэ Іуэху хуиІекъым, унэ уиІэу щытмэ кІуэж, дяпекІи укъысхуей хъумэ сыкъэбгъуэтинш,— къышыжриІэм, лыжыры нэхъри щтэІэ-щтаблэ хъури, къышІэкІыжри и шы Пэхужь Іушэ къекІуэлІэжаш, къуэшыж уанэутельным къэшэсыжри къежъэжаш. Бэдынокъуи къыкІэлъыдэшэсикІыжри а махуэ дыдэм къэсиг

жащ. Бэдйнокъуэ щынэсыйжым и анэр къаплъэу щытти къеупшаш:

— Сыт плъэгъуа, сыт пшыла, си щалэ?

— Къызжеплахэр згъэзэшшаш, ди анэ! — жэ-уап къитыжащ. Бэдйнокъуэ.

Зыпла лыжь цыкIумрэ фызыжь цыкIумрэ къыцIэкири Бэдйнокъуи, шыри, бгъэхэри, хъэхэри щыунэм щашажаш.

Нарт Бэдйни къэкIуэжурэ Бэдйнокъуи и зы махуэ ныкъуэ гъуэгур, жээшиц-махуицкIэ къикIури къэсыйжащ. Къепсыхыжри и унэм щыхъяжаш.

— ФIэхъусыж апиций лыжь, — фIэхъус кърихащ Бэдйн и гуашэм.

— Тхъэм уигъэпсэу, — хуэм дыдэу жэуап къыритааш.

— АтIэ, лыжь, сиitu учэфыншэ? Учэфу, ужану укъэкIуэж уи хэбзати, иджы сиit къэхъуар? — жиIэри Бэдйн и гуашэр къеупшаш.

— Сычэфыншэкъым, ауэ гъуэгуанэ кIыхым сригъэшаши арщ, — жэуап къиритыжащ Бэдйн. АрщхъэкIэ къэхъуа, къэшшашэр жригъэIэну аргуэрү фызыр Бэдйн еупшаш:

— Слъэгъуар, мыгъуагъэ щхъэкIуэу къысцишшаша псори иужькIэ бжесIэжынщ. ПсынщIэу пIэ схуэшшIи сыгъэгъуэлъ. Шыбжий хэлъу хъэтхъупс схуэшшIи сегъафэ. Си дзажэри шхэпскIэ къысхущшIэшхэ!

Бэдйн и гуашэм зимыIэжъеу псынщIэу и джабэр шхэпскIэ хушшаш, пIэ хуаби хуишшIири игъэгъуэлъаш. Мыгувэу хъэтхъупс пштыр, шыбжий хэлъу, зэрыжилам хуэдэу, хуишшIири иригъэфащ. Къэхъуа къэшшашэр къыжриIэним ежъеу, езы фызыр пIэ лъапэмкIэ къыщытIысааш.

— Нарт Хасэр къызэIусхри Хасэм унафэ зытетшIыхыны Iуэхугъуэхэр къэзгъэнэхуа къудейуэ, семыфауэ санэхубжъэри сIыгъыу утыкум сиitu, — Мы Хасэм унафэ зытетшIыхын хуейуэ къэзгъэнэхуа Iуэхугъуэхэм хэтын хуейуэ къэдгъанэIауэ къэзылъытэм къыжырыреIэ! Мы бжъэм сефа иужь, щышшIагъэу хэт къиIуэтэжри къэтлтытэжынукъым, — жысIэу сащыхэупшIыхым, —

Сэ сиIещ,— жиIери зы щIалэ къахэкIац. Си деж къыIухъэри бжъэ сыгъыр сIэндиудри ирикIутац. Блащхъуэжьеибли къыхэкIати къэуэгъуэ яримыту иупицIатэри нартхэм езауэрэ зэтриукIац, къэнари зэбгырихуац. Сэри и джатэ тыгумкIэ унэм сыктышIидзри си дзажэнэлтишири абы игъэхукIуац. А слъэгъуам нарт къельникъым. Ауэ нэхъ сигу къеуар алхуэдизыр зыгъэхъя нарт щIалэр къызэрызмыцIыхуфарщ.

— Бэдын,— жиIац гуашэм,— а щIалэм лыгъэу зэрихъар плъэгъуац. А щIалэр уи къуэрэ уи къуэшрэ дэтхэнэр нэхъ къэпштэнт?

— Абы лыгъэу зэрихъауэ сэ слъэгъуамкIэ сызэрыхуейуэ згъуэтынумэ, «и къуещ» жиIац зэхэсхыним нэхъ къэсцтэн зыри ѢыIэктъым. «И къуещ» жиIацкIэ Ѣытхъур сэркIэ машIещ. «И къуещ» жиIацмэ сэркIэ нэхъ Ѣытхъущ.

— А щIалэр плъагъум пцIыхужын?

— КъэсцIыхужынщ.

— АтIэ къэпцIыхужынумэ а щIалэр сэ иджыпсту къосшэлIэнщ,— жиIери Бэдын и гуашэр ѢиекIри Бэдынокъуэ Ѣыунэм къышIишри хъэ гъесахэри, бгъэ гъесахэри игъусэу и адэу Бэдыным къыбгъэдишац.

— Мыра а щIалэр?

— Мырац а щIалэр, мы хъэхэри игъусац, мы бгъэхэри игъусац.

— АтIэ абы Ѣыгъуэ, пцIэжэр, лыжь, щIалэ гуэр «псэ пымыту» къэтлъхуауэ гуэрэныжь лъапэм ѢестIэжац бжесIэгъяц!

— Арац, сощIэж гуэрэныжь лъапэу зыщIептIэжкар сыбгъэлъэгъуауэ.

— Абы Ѣыгъуэ къэслъхуауэ Ѣытар мы щIалэр ариц. Нарт Бэдынокъуэ цIеуэ фIащац. Мы лыжымрэ мы фызыжымрэ Ѣехуу Ѣы щIагъ унэм щезгъэпIац.

Чынтыдзэр зэтезыукиIа, чынтыдзэ пашэр Хъэрэмэ Iуашхъэ дэзышнейуэ зыукиIа, нартхэм къахуэмыцIыхуа ѢауэцIэри мырац. Нобэ хуэдэ зымахуает зыхуэспIари си гугъам си Iэр техуац.

Абы иужькIэ Бэдынокъуэ зэрышыIэр нахуэ къэхъуац.

*Бэдэнокъуэрэ Сосрыкъуэрэ
щауэгъу зэрызыхуэхъуар*

Бэдэнокъуэ и адэр укынпээм къышришыжу, езыр зэрышылэр нартхэ къышацлэм, чынтыдзэр зэтриуклэу и лыгчээр къышынахуэм Сосрыкъуэ мурад ищлац игъашлэ псоклэ Бэдэнокъуэм шауэгъу зыхицлыну. Ар и мураду Сосрыкъуэ Бэдэнокъуэм и деж лыклуэ игъеклуаш:

— Дызэрэгъецлиху, хьэцлэу къытхуэклуэ, уи шауэгъуныр сблэигъуэш,— жиэри.

— Хъунц, фынц,— къыжрилэри палъэ кырритри лыклуэр къигъэклуэжац. Бэдэнокъуи и жагъуэтэкъым Сосрыкъуэ и шауэгъууну. Бэдэнокъуэ къежъэнэм ипэклэ и шыр игъэлүшаш: Сосрыкъуэ и деж клуа иужь сый хуэдэ шыфлэдзаплэ фладзэми къыхитхъыну. Езы Бэдэнокъуэ шыфлэдзэм, къыхухэмыхтээ зицлу, бгъэдэтыну.

Палъэр къэсли Бэдэнокъуэр Сосрыкъуэм и деж къэклиаш. Нартхэр Сосрыкъуэ и пцлантлэм щызэхуэсауэ щызэхэтти, Бэдэнокъуэ къышысым, хабзэклэ къырагъэпсыхац, и шыр лахри езыри ирагъэблэгъяц. И щопцыр лахыу пылъаплэм щыфлэдзэм, пылъаплэр къыхицликллац. Къаштэжжу пхъуантэ фынцлэжым щытральхэм, пхъуантажхъэр пхицликллац. Щымыхъухэм езы Бэдэнокъуэ къиштэжри ибг идза и къамэ лэпцээм флэдэжаш. И джатэр зылэрихыу нартхэм щаритым, къахуэмийту хицлэу игъэтлисац. Нарт зэшиблым къахуэмийтар еzym къиштэжри ибг иридэжаш:

— Бий щхъэклуэ хъуныр зыми ухуэшэчыжыркъыми,— жиэри лэшэфащэр зэрыклэрилтуй Иэнэм тлысац.

Санэхуафэр зэлгуахагъэххэу нартыжъхэр зэхэст.

И шымрэ езымрэ зэрызэпсэльям тету, шы флэдзаплэу зыфлэдзэр къыхитхъырт. Шыфлэдзаплэр и шхуэмымлаклэм клэрицлауэ зигъэклэрахъуэурэ пцлантлэм дэт нартхэр хъэлэч зэтрицлэрт. Шым ищлэр Бэдэнокъуэ Санэхуафэм хэсу щыжырайлэм, къышцлэри шы флэдзаплэр къыхичауэ кърилтээ

фэкъыу, джэгуу и алъыжыр пщантлэм дэтти, къиубыдыжри Сосрыкъуэ и гуэц пкъом ирипхац. Бэдьинокъуэ зэрышыхъэжу, аргуэрыйр къыхичри Сосрыкъуи и гуэшыр къигъэуаш. АбыкIэ Бэдьинокъуэм хъыбар шрагъашлэм губжыа хуэдэу къышIэ-кIри шыр къиубыдыжац.

— Хъэм яшхыжын, щхъэ уудэфа? — жиIэри жъэдэуэри зырригъэтлац. Итланэ и шабзэшэр щIым хитIэри шыр абы ирипхац.

— Депльинц иджы мыр уэ къыхэптхъыфым, — жиIэри езыр унэм щIыхъэжри Санэхуа-фэм яхэтийсхъэжац. Шыми шабзэшэр къыхитхъыну екъуу, ауэ къыхимытхъыф хуэдэу нартхэм къафIигъэшIац.

Сосрыкъуэм фадэкIэ Бэдьинокъуэр игъэунэхуну хуежъаш.

— Си фадэбжыи къисхуефэ, си къафэ Йыхьи схуехъекI, — жиIэурэ Сосрыкъуэ санэхубжьэр къыщыритым, — Мэхъаджэ жъакIэу Сосрыкъуэ, хъэшIэр фадэкIэ ягъэунэхуркъым, сэ сыбгъэунэхунумэ банэ гуибгъу къегъашэ, — жиIаш Бэдьинокъуэ.

Сосрыкъуэ игъакIуэри банэ гуибгъу къыригъэшаш.

Бэдьинокъуэ и псы вакъитлыр зыщитIагъэри банэ гуибгъур зэхиIуэтац, епшэжри зыри къэмьнэу и жым зэбгыригъэхыжац. Езыри къакIуэри Йэнэм къыбгъэдэтийсхъэжац. Выбгъуэ къахьри Йэнэри къаузэдыхыжац.

Бэдьинокъуэ Йэнэм дэлъейри, Йэнэр имыгъэсису, шыпсыр иримыкIуту, шыпс IупшIакIэм къыщыфац. Къыщелъыхыжым унэ лъэгур лъэгуэжьапщэм нэс кIуэцIрихац. Абы и Йэуэлъяуэр щызэхахым, щIыбым дэт нартхэр игъэзджыз-джац. Щыблэ макъ къащыхъуат. Виц зэрагъавэ лэгъупым лэпс изу иту щытти, и цеикIэм къыщIихуа жым иублэрэкIри ирикIутац. Лэгъупым бгъэдэта нартхэм я лъакъуэхэр лэпс пштырым фIисыкIац.

Абы иужькIэ Сосрыкъуэм и фIещ хъуаш Бэдьинокъуэ и лыгъэр.

Сосрыкъуэ Бэдьинокъуэм щауэгъу зыхуишIри,

шэсүжыбжьами зэдефэжри Бэдынокъуи ежье-
жащ, я гъашцэ пори зэшэуэгъуу эздахъащ.

Бэдынокъуэ и пишиналъэ

Нартхэ ди Бэдынокъуэ,
Нартхэ ди лы икъугъэ,
Чынтыр зи ныкъуэкъуэгъу,
Хъэрхуэрэгъу зи бащэ.
И зы пкъыгъуэр пкъыгъуищэ,
Хъэгъу-хуэгъу бэцI,
Ябгэ щыхъэху,
Хъэхуншэ шу.
Шур зыпамышI,
Лыр зыпамышIыж,
Шумэ я мышIэгъу.
И зекIуэныр къындохъэ,
Иш уанэ трелъхъэ,
Шы ныбэпхыр щекъузэ,
ЗэшIекъузэри ноишэ.
НошIопщауэри ныдокI,
Лыхъур ныдошэсыкI.
Нартхэ ди Бэдынокъуэ,
Нартхэ ди лы икъугъэ.
И шы пцIэгъуэплъ псыгъуэм
Зыхеч, зыхесэ,
ЯпэкIэ лыгъей мафIэр зыдедз,
И ужым къулэбзур щохуарзэ,
Шы гущIыум шэтыр щеухуэ.
Хъэ самыр клагуитIыр
И бгъуитIым щоджэгу,
И бгъэ гъэсагъитIыр
ДамэлкъитIым щохуарзэ,
Ар макIуэри мэлъей,
Мэджэрэз и закъуэ,
ПцIэгъуалэ щамыльахъэу
Шы лъэхъар щамутIыпщым,

Шалэ зэрахь гъуэгүү
Бий зекүапіем къышекүхь.
Тэнкіэ къырогоуазэ,
Псыжькіэ къокүэхкіж,
Гъуазэкіэ къырыдокі,
Псыжьу икігъуэншэр
Шы джэбэпс хуэмыхъу
Лыхъур зэпырокі.
Нарт Іэхъунәми нытохъэ,
Гъуэгүшхьибл щызэхәкіым
Нартхэ я Іэхъуэм щыгуоціэ.

— Бөхъу апций,
Іэхъуэ цыкіу нәшіәпкіэ!

— Тхъэм уигъәпсэу, щауәфі!
Нартхэ ди Бәдынокъуэ,
Нартхэ ди лы икъугъэ,
Зи щхъэ дымылъагъуу
Зи гутгъум дигъалі!
Іэхъуэ пшыләм неблагъэ,
Си шыгъупастэр къесщәнц,
Ди жәмыбгъэ пшәрыйр
Уи хъәшіэ нышиц,
Ди шкіәжь гъерыхъур
Уи Іәпә шыпсещ,
Санәху кіадэр пхузэтесчынц,
Хугу матә щәшіым сыпхухәләбәнц,
Къырылъ-гурлыг бранә
Уи шым пәрыслъхъэнц.
— Уи хугу матә щәшіир
Хъәләлу ушхыж,
Уи жәмыбгъэ пшәрми
И хъер улъагъуж,
Уи санәху кіадәми
Хъәләлу уифәж,
Къырылъ-гурлыг бранэр
Уи Іәш яушхыж.
Бәхъу-бәші Тхъэм уиці,
Нарт хъыбар сыгъаші!
Гъуэгү сүтебгъәувәмә,
Гъуэгү сиринкүенц.

— Нарт хъыбар сэ сщІэн?
Махуэ псом сыІэхъуэш,
Жэещым сыхъедэ хъурейш.

— Нарт хъыбар умышІэу
Гъуэгущхыблыр щызэхэкІым
Щхъэ уІэхъуэу утет?

— ЖеІэри и шы пцІэгтьуэплъым зыреч.
Шы гущІум щыджэгуу ножъэж.
Нарт ди Бэдынокъуэ
Зы төүэгъуэ нышикІум,
Іэхъуэжь цыкIур гупсысэш,
Псалтьэ гуэри къищІэжш.

— Хъэхъей, Нартхэ ди Бэдынокъуэ!
Нартхэ ди лы икъугъэ,
Бэлэрыгъ зекІуэкІэ,
Уи шыфэ-Лыфэр сфиІэдахэш,
Уи къэкІухыкІэри си жагъуэш.
Фыз хъыбарщ жумыІэмэ,
Зэхэсхари бжесІэнш,
Алыджхэ я унэм и лъагъуэр
Гъуэгу нэшэкъашэш,
Унэ хужь лъэбышэш,
Унэ хужь кІыхыш.
Тхъэ щэшІ и кІыхъагъщ.
Унэ плІэ Гупэхуш,
Унэ небэ-къебэш,
ЩІэсэн бэуэ щІэтш.
Зы щІэсэну щІэтшыр
Вийм къызэралъэфш,
Апхуэдизи и куэбжэпэ Гулъыжш,
Шы бгъэллыбэми къос.
Псэлтыхъухэм яутауэ
Зы псыпци иІэш.
Уи шыр хэмыхыфмэ,
УукІытэжынш.
Зы гуашэ исщи
Бажэ зекІуэкІэш,
Унэ жыхафэгур
И тхъемахуакІуэш,

Нээлтвыхъуу ийэм
Пиццантайэр яутэ,
Сэтэней и ефэш,
Гүүэгү щхъэйум тесш,
Къан хъыджэбзи и бащэш.
Санэхубжэя я кадэн.
Вы ехъуай я нышш,
Гъэлъэхъу пишири я шыпши.
Къэсым абы щызэфийадээ.
Нартыжъхэри щызэхэсш.
Нээрэн Жъакий къынчысш,
Сосрыкъуи щэсихэш.
Пищащэ дахи я къэфакийуэш,
Уэ джэгуэгъуи пхуашчиныш.
Абы ущеблагъэмэ,
Нартыжъхэр щызоуэр,
Хуарэгъуэ гейми щытесш,
Джатэ киэштихэри я бгырыдзэнш,
Лей къуахыныш, си щалэ!—

Ихъуэжь цыктыум щыжиийм,
Бэдьинокъуэ къэгубжьш,
Дакъэжь нафийу зэштиэнэш.
— Нартхэ я Ихъуэ жъехъу,
Нартхэ я жэмыхъуэжь!
Зы псыппээ сишуцтиэмэ,
Си хуарэр хэмийтифыну,
Зы щауэ сишуцтиэмэ,
Сыкутижэштиэну,
Зы гуашэ сишуцтиэмэ,
Сыкутижэштиэну,
Щхъэ уэ къыизженихэ!
Сыефакийуэ ешхакийуэкъым,
Сылэгъунакийуэ щауэкъым,
Нарт щауэгъу солъыхъуэ,
Ем сиритъыхъуакийуэш,
Фым сиритъихъуакийуэш.
Тхъэйухудми сыйдихъэхынкъым,
Нартыжъхэми зыри къызащтифынкъым,—
Жеийэ Бэдьинокъуэми
И шыщхъэр къеийуантайэ,
Домбяяфэ щюопшыр

Шы джабэм къышегъаджэ,
И щIопщиджэ макъыр
Къуэ кIуэцIиблым щоIу,
Лэу чыцIхэр къыхегъещт
Лэу чыцIу къыхигъещтыр
Хъэ самырхэм яубыд,
Хъэ самырхэм яIэщIэкIым,
Бгъэ гъесахэм яубыд,
Бгъэ гъесахэм яIэщIэкIым,
ПцIэгъуэплъ псыгъуэм къеубыдыж.
Нартхэ ди Бэдынокъуэ,
Нартхэ ди лы икъугъэ,
И шым гъуэзу къыхихыр
Жъауэм хуэдэу щхъещытищ,
И шабзэшэр уэгум щохуарзэ,
Иш пэбзийм къырихум
Гъуэгу напIщIэр елыгъуэ.
Сэтэней и къуажэм
Лыхъу и гупэ хуегъазэ,
Сэтэней и пщащэр
Мывэ унэжъу
Жыгейжъ лъэгуу
Нартыжъ джэгупIэм
КъыщIэкIауэ къельагъу.
БедакъитIи иIыгът
Сатэней и пщащэм,
Псыхъэ кIуэнуи къежъат.
Шу къакIуэр щилъагъум
Пщащэмиигъазаш,
Сэтэнейми жыриIэш:

— Уей, Сэтэней гуашэ,
Гуашэу щыIэм я лей!
Гуашэм я мыфэгъу,
Джэшыр зи гушыIэгъу,
Дыгъэнэбзийр зи нэгу,
Дыщэр зи куэщI,
Тэджым я Мэзытхъэ,
Гуашэ къатинэ,
Бэрэтинагъуэ
Дэнагъуэ Iупэ
Щхъэцыпэ дыкъуакъуэ!

Уэри умылъэгъуауз,
Сэри сымылъэгъуауз,
Мыбы зы бэлыхъ къесаш.
Мы къеса шум хуэдэ
Ди хэку щыIэуи слъэгъуакъим.

Сэтэней гуащу дыщэр зи куэцшым,
Дыщэр зэхишэу ар щызэхихым,
Сэтэнейри къыхэштиш,
Дыщэри Iэпышэштиш:

— Уэри умылъэгъуауз,
Сэри сымылъэгъуауз
Нартхэ имыс шу
Дэнэ къышулъагъу?
Сыти и лыIуэ-лыIифэ,
Сыти и шыфэ щыкIэ?
ЩыкIи къыкIэлъипль.

Пщащэр шыфэ-лыIифэм къеплъри
Дильэгъуари жыриIэш:
— Ей, Сэтэней гуащэ!
Джэшыр зи гушыIэгъу,
Абы и лыIуэ-лыIифэмрэ
Абы и шыфэ щыкIэмрэ
Сытым жызигъэIэн,
Сытым сигъэIутэн?
И пэкIэ пшагъуэбэш,
И ужькIэ къуанциIэбэш,
Шы гущыIум шэтыр щеухуэ.
МаскIэу къыIурихым
Гъуэгу напщиIитIыр елыгъуэ,
Хъэ самыр и бгъуитIым
Щыджэгуу мэзежэ.
Бгъэ гъэсагъитIыр
Iэштиим щохуарзэ,
И шабзэ бзащхэ
Мэзышхуэм хуэдэш.
И дамэ ижым
Дыгъэр къышопс,
Дамэ сэмэгум
Уэсыр къышос,

И уэмэрэбзабгъуэ
Клэпкъым къышохъуэскI,
Жыру и майсэр
КъокI, йохъэж,
И шым уанэу телъыр
Дышэ хъэрэхъищэш ,
И шхуэмымлакIитIыр
Дыжын зэрылэш,
Лыхъум зилыгъуэжуи
Уанэгум исщ.
Къуалэхэр къеукI,
МаскIэр къыIурех,
Дыгъэри и щхъэшыгущ,
И щхъэри уэгум еташ.
Зэуэм щымыбзэшхъуущ,
И фащэхэр дыгъэм полыд,
Зэнэлзыдыххэр и шыпхэ телъш,
Апхуэдэ шу
Нарт Хэкум имыс,
Мы Уашхъуэу ди къан.

Шур къыхуэмымщIэу
Пщащэм къыщиIуватэм:
— Ар сыту гу их,
Уэри умыльэгъуауэ,
Сэ слъэгъуами ящымыщу,
Нобэ ар дэнэ къикIт?—

ЖеIэри Сэтэней,
Дыщэр Iэпощэш,
Сауру пхъэ вакъитIым къоувэ,
Бажэм хуэдэу зыкъегъазэ,
Ужъэм хуэдэу къырокIуэ,
Щхъэгъубжэшхуэми къокIуалIэ.
Щхъэгъубжэшхуэр къызэIуехри
Сэтэней гуашэ шу къакIуэм йоплъ:

— Ар нарт Бэдынокъуэш,
Нартхэ ди лIы икъугъэш,
Зи щхъэр дымылъагъуу

Хъэрэхъищэш — тхыпхъэ - щыпхъэш.

Зи гугъум дигъалIэрщ.
И пэкIэ пшагъуэбэр
Шы пәщхъын гъуэзщ,
И ужъкIэ къуанщIэбэр
Шы лъэгу вабдэ ятIещ,
Шы гушIыIу шэтырщ,
Нарт бжышхъэ дыкъуакъуэш,
Мыкъутэр и бжыкIщ,
МаскIэу къыIурихыр
И шы пэбзий гъуэзщ,
УкIэлъыплъым щIыкIафIещ,
Нартыжхэмии ящищ.
Нарт Бэдын и къуэш,
Чынтри и ныкъуэкъуэгъуш,
Чынт зауэми къокIыж.
ДэнэкIи щыгъуазэш,
ПсыжъкIи щыгъуазэкIейш,
А лIыхъуу шыщхъэмымгъазэр
Деплъынщ къытхудэхъэхым.
Си дэхагъым къысхуемыплъу
Ар блэкIыфми лIыгъэ иIещ.
Си гъуджэ мажъэхэр
ЩIэхыу къэгъэIэгъуэ,
Си нэzkIапэ, нэжъгъуцхэр
ЩIэхыу къыщIэжъыкI,
ЖыреIэ Сэтэней и пщащэм.
Мывэху унэжъу,
Жыгеижь лъэгуу,
Нартыжь джэгупIэ
Самыр бжыкIыу
Сэтэнейми зыщегъэпс,
Сэху-сэплъи йоуэж,
ЩхъуэкIэ-плъыкIэуи зехуапэ,
Щхъэгъубжэшхуэми къотIысылIэ:

— Къеgeблагъэ, ар щIэхыу!
Пщащэр къыщIокIри гъуэгупэм
къытоувэ.
Нарт Бэдынокъуи къэсащ,
ЩIыхубзым нэмис къыхуещI,
Хуэм зишIауэ щыблэкIым
Пщащэмии къыжеIэ:

— Уий, нарт Бэдьинокъуэ!
Нарту лы икъугъэ!
Нарт бжышхъэ дыкъуакъуэ,
Лыхъуми я лыхъуж,
Мыдэ зэ къэгъазэт!

Пщащэр ныкIэлъыджэу,
Нарт лыхъум къышигъазэм,
И фIэхъуси къырех.

— Мыр Алыджхэ я унэш,
Санэхубжъи я кIадэш,
Вы ехъуари я нынш,
Гъэлъэхъу пшэри я Гусш,
Пщащэ дахи я бащэш,
Еблагъэ щауэфI,—
КъыжыриIэш а пщащэм.

— Мыр Алыджхэ я унэми
УнэклифIи ирехъу,
Санэхуу фи кIадэми
Нартхэр ирефэж,
Вы ехъуауэ фи нышыр
ФыкIэ фыушхыж,
Пщащэ дахэу фи бащэр
Нарт Iэпэгъуи ирехъу,
Нарт джэгуэгъуи къыренэ!
Сыгъунэгъу щIэсэлIкъым,
СыешхакIуэ ефакIуэкъым,
СылэгъунакIуэ щауэкъым.
Сыхъэхугъуэ бэшIкъым,
Сыябгэ щIыхъэхущ,
Сыхъэхуншэ шуш,
Сыщхъэхуит щауэш,
Нарт щауэгъу солъыхъуэ,
Ем сырильыхъуакIуэш,
Фым сырлиIэшакIуэш!

— Нарт щауэгъу ухуеймэ,
Къанж и къуэр къыпхуэтшэнц!

— Къанж и къуэм сыхуейкъым
Нэрыбгейм и къуэ закъуэр ирепсэү!

— Къанж и къуэм ухуэмейм
Нарт Пэныкъуэ къыпхуэтшэнц!
Нарт Пэныкъуи сыхуейкъым,
Хъуагъэ-щагъэ и бащэш,—

ЖиIэу Бэдынокъуэ къышимыгъазэм
Сэтэней гуашэм
Дыжын папыщыр зыпелъхъэ,
И лъэуей кЛэцIым къуоувэ,
Дыщэ джэдигур
И плIэ къыредзэ,
И дыщэ башыр
Іэдацъэм щIэлтьу,
ХуэлтъапэкIуащэу,
Бажэ хуэдэ зигъазэу,
Ужэ хуэдэу щэбакIуэу,
Сэтэней гуашэр къыпожэ:
— Еблагъэ, еблагъэ, Бэдынокъуэ!
Чынтыр зи ныкъуэкъуэгъу,
Зи щхъэ дымылъагъуу
Зи гугъум дигъалIэ!
Сосрыкъуэ имысми
Шу шэс нарт сыпащI,
Сэ фызми сапумыщI.
Уа зумусыгъуэджэу
Алыдджэ я унэ къеблагъэ!
Ди выгъуэ бжъэпэплъыр
Уи хъэцIэннышц
Ди гъэльэхъу пшэрыр
Уи пшапэ Iусщ,
Ди санэху кIадэр
КъыдокIуей, йохыж,
И щхъэр пхутетчынц.
Ди уардэ лэгъунэ
ЗэгъуэкI пхуэтщIынц,
Ущыдгъэшхъэукъуэнц,
Зышодгъэгъэпсэхунц.

— СыешхакIуэ ефакIуэкъым,
СылэгъунакIуэ щауэкъым,
Нарт щауэгъу сольыхъуэ,
Ем сырильыхъуакIуэш,

Фы́м сыриIещакIуэш.
Уи выгъуэ бжъэпэлтыйм
Ащым и хъун ирехъу,
Уи гъэлъэхъу пшэрри
ФыкIэ фыушхыж,
Уи санэху кIадэри
ХъуэхъукIэ зэтууч,
Уи уардэ лэгъунэри
Лъабжъэ быдэ ухъу!—

ЖиIэу щыхуемыблагъэм,
Сэтэнейуэ гуашэм
И щхъэ лъашIэ фIегъэху,
И жъэгъухуми Iуегъаплъэ.
Абы щыхуемыплъкIэ
КъырегъэкIуэтэхри
Бгъафэм ныIуегъаплъэ.
Ари щымыхъухэм
Шур къыдихъэхыну,
ЗитIещIыни къышIедзэ.
И джанэкIэр фIегъэху,
И щыфэхум Iуегъаплъэ
Ари Бэдынокъуэм
ХъымIари щымыхъу;
Еблагъэн щимыдэм,
Сэтэней къопсалтъэ:
— Уэ укъемыблагъэкIи
Сэ хъэшIэншэ сыхъункъым,
Сэ си фади къинэжынкъым!
Нарт щауэгъу ухуеймэ,
Нарт хъыбар бжесIэнщ:
КъуажэкIэмкIэ ех,
Нарт Санэхуафэш,
Ар зыщефэ унэр
Унэ хужь бгъунжышхуэш,
Унэ бгъунж лъэбышэш,
Насрэн ЖъакIэ я тхъэмадэш,
Сосрыкъуи я пщафIещ,
Санэхуафэр абы щашI.
Нарт щауэгъу бгъуэтынщ.

Нартхэ ди Бадынокъуэ,
Нартхэ ди лы икъугъэ,

Сэтэнейми ныхуемылагъэ.
Зегъазэ, зыреч,
Зэ пкIэм, зэ малъэ,
Зэ лъэм плъагъужыркъым.
Лыхъур мэгубжь,
Санэхуафэм неунэтI,
КъуажэкIэмкIэ иреунэтIэх.
Щалэ цыкIухэри къыIующIэ;

Мыр сыйту шу мафIэ,
Мыр сыйту шу маскIэ!—
ЖаIэу цыкIухэр мэкIий.

Нартхэ я Санэхуафэш,
Нартхэ я ефэешхэш,
Нартыбэри щызоуэ,
Зэш зэхуефэри зэхуашI.
Нартхэ ди Бэдынокъуэ,
Нартхэ ди лы икъугъэ,
ЩIопщэуэгъуэр къищIым
Санэ ефэм Iурегъэж,
Щытыр къыщIегъэж,
Щысыр къыщегъэлъэт.
А шу мафIэм и даущ
Сосрыкъуэм къышищIэм,
Мывэ шэнтym къолъых
Бжаблэми къыдолъ,
Бэдынокъуэми ныIупльэ,
Зэрилъагъууи къециыху.

— Уий, нартыжь гуп,
Фи тетыгъуэр кыхъ ухъуи,
Хъуэхъу фи куэду фыпсэуи!
Мы шу къакIуэр фымыцIыху?
Ар фымыцIыхумэ,
Нарт Бэдынокъуэш,
Чынтыр зи ныкъуэкъуэгъурщ,
Чынт заuem къокIых,
Езыр щхъэкIуэ мышэчщ.
Ар щхъэкIуэу дэкIыхмэ,
Нарт лыгъэм къекIункъым—
Сосрыкъуэм щыжиIэм,

Нартхэ псори зэдэухэу
Сосрыкъуэм дохасэ:
— Дауэ тицЫну атIэ?
— Ар ди анэм къыщыфIækIакIэ
Зы Iэмал етицIэнщ.
Нартхэ Хасэ яухуэ,
Сосрыкъуэм нодайуэ,
Санэхубжыи къырагъахъуэ,
Нартхэр пыIещхъэрыхыу,
Псори лъайуэу къыпожьэ:

— Нартхэ ди Бадынокъуэ,
Нартхэ ди лы икъугъэ,
Чынтыр зи ныкъуэктъуэгъу,
Хъэгъу-хуэгъу бэшI,
Ябгэ щIыхъэху,
Хъэхуншэ шу,
Шур зыпамыцIыж,
Зи шуужьэ емыкъуж,
Мы нартыбжьэм къытхуефэт!

Санэхубжьэри къырат,
Санэхубжьэри къыреф.
Нартыжь эшиблым
ЩIакIуибл къыщIахри
Хузэпаубгъури
ЩIылъэм нэмису
ХъэшIещым щIашэ.
Бэдынокъуэ йоблагъэ,
Санэхуафэм нахохъэ,
Санэхубжыи къыреф.
Къэфэн Бэдынокъуэм тралъхъэ.
Iэнэ нэзым долъей,
Iэнэри имыгъэсису,
Шыпсыри иримыкIуту,
Iэнэ нэзыр къефыхъ.
Къэфэныр арыххэу
Сосрыкъуэ тралъхъэ.
Ари Iэнэм долъей,
Iэнэри мысису,
Шыпсыри иримыкIуту,
Шыпс IупщIакIэр къефыхъ.

Къэфэныр арыхэу
Батэрэзи тралхъэ.
Іэнэр имыгъэссыу,
Шыпсри иримыкІуту,
Іэнэ нэзыр къефыхь.
Батэрэзи щельэжым
«Щыблэ къытхеуаш» — жаІэри
Щыбым дэтхэм
Елеишхуэр¹ къырадз.
Сосрыкъуэ мэгубжь,
Санэхубжьэр иреф,
Джатэпэр ныхетІэ.
Джатэ тЫгу нырожэ,
Джатэ Іэпщэм щыхетІэ.
Бэдынокъуэ губжагъехэт,
Джатэ Іэпщэр ныхетІэ,
Джатэдзэм нырожэ,
Джатэ дзапэм щыхетІэ.
Нартхэ ди Бэдынокъуэ,
Нартхэ ди лЫ икъугъэ,
Гъуазэу нартхэ къахонэ.

*Бэдынокъуэ бажафэр Сосрыкъуэм
къызэрсыгІихъар*

Бэдынокъуэрэ Сосрыкъуэрэ щауэгъу зэхуэхъуа иужькІэ, зэдэшэкІуэну гъусэ зызыхуашІаүэ сыйт щыгъуи зэшэкІуэгъухэт. Я шитІу зытесхэри, я хытІу ягъусэхэри зэхуэдэхэт. Мэз бжэну ялъагъури и пІэм ирагъякІыртэкъым.

—Сосрыкъуэ, щакІуэ дыгъакІуэ,— жиІэри зы махуэ гуэрым Бэдынокъуэрэ Сосрыкъуэрэ щакІуэ зэдыйдэкІаш. Мэз лъэшІэхум къыхэкІыжахэу зы бажэ гуэр щалъагъум, Сосрыкъуэ «хайт» — жиІэри хъэхэр бажэм ириутІыпщащ. Бэдынокъуэ и хъэхэри Сосрыкъуэ и хъэхэм щыгъуу илъаш.

¹ Елей-елейкІэ еджэу тхъэм уэрэд хужаІэу щытащ адыгэхэм.

Сосрыкъуэ и хъэхэр сэмэгурабгъумкіэ къышыту, Бэдынокъуэ и хъэхэр ижърабгъумкіэ къышыту бажапціэр къахурти, нартитіым я шабзэ зэйуадзэри зэуэ бажэм зэдеуаш.

Сосрыкъуэ и шабзэр бажэм и нэ сэмэгу лъэнокъуэм техуаш. Бэдынокъуэ и шабзэр бажэм и нэ ижь лъэнокъуэм техуаш. Арти бажэр дэнэ кіүэжынт? Бажэр нартитіым зэуэ къызэдраудааш. Тіури зэуэ бажэр зыдэшылъым нэсри бажэр зэпаубыдааш, и пліэ лъакъуитіыр Сосрыкъуэ иубыдааш.

— Бажэр сысейщ,— жиіаш Сосрыкъуэ.

— Хъэуэ, сысейщ,— жиіэри идакъым Бэдынокъуэ.

— Си шабзэр мис, бажэм и нэ сэмэгум техуаш. Бажэр сысеин хуейщ,— жиіэри дауэу щіидзааш Сосрыкъуэ.

— Сэ си шабзэри мис и нэ ижым щіэхуаш. Серащ бажэр зейр,— жиіаш Бэдынокъуэ.

Арти, Сосрыкъуэмрэ Бэдынокъуэмрэ бажафэр зэпаубыдри зэхуилтъаш.

Сосрыкъуэрэ Бэдынокъуэрэ щызэхуильтам Мэзытхъэ жыгышхъэм тести къаплъэри мо нартитіыр щилъагъум къабгъадыхъаш.

— Пшерыхь апщий, щакіүэліхэ,— жиіаш Мэзытхъэ.

— Уи пшерыхьыр тхубагъуэ,— жиіаш нартитіым.

— Сложь фызэціыщыхъэжар? — жиіэри Мэзытхъэр еупщіаш Сосрыкъуэрэ Бэдынокъуэрэ.

— Мы бажафэр тхузэрымыгъэгуашу арщ,— жиіаш Сосрыкъуэ.— Бажэр къэзыукіар серащ, Бадынокъуи еzym къиукіаэ жеіэ,— жиіаш Сосрыкъуэ.

Мэзытхъэ бажэр и пащхъэм ирилхъэри,— Бажафэм и унафэр сэ сціынщ, бажафэр зэрыфщіынур къызжефіи, зыхуэфащэмии естьнщ,— жиіаш Мэзытхъэм.

— Захуэш! — жиіаш нартитіым. Атіэ, сый ящіэжынт? Мэзытхъэ упэрыуэ хъунутекъым.

— Сыйт уэ, Сосрыкъуэ, мы бажафэр зэ-

рыпшынур? — жиіери еупшаш Мэзытхъэр Со-
срыкъуэм.

— Сә ар зәрысшынур мыращ: сә сиіэт зы нарт
пищащә гуэр щасеу. А си щасем Іәджәрә сықІә-
лъыкІуай, сықІуэхункІэ зыгуэр хуэзмыхъу идәр-
тәкъым. Ауә, зәгуәрим, зекІуә сыкъикІыжу, къы-
зәхъуллаи шымыІәу сыйыхъаш си щасә гуашәм
деж.

— Сложь ар, Сосрыкъуә, къысхуумыхъІауә
укъысхуәкІуай? — Сә уә укъысхуеймә, Сэтәней
и тен¹ джәдыгум тель бажафә фыңцІэм хуәдә
пщампІапхъә къысхуәгъуэт.

Ар къысхуумыгъуэтауә укъыскІәлъымыкІуә,—
жиіери къызәщащ. Сыт сиіәжынт? Сежъаш бажә
фыңцафә лъыхъуә. Куәдри сыщәкІуай, Тән
губгъуи зыщысплъыхъай, ТаманыкІәми сызы-
зекІуай, Индыл Іүфәхәри къәзущыхъай. Сытми,
сыт сымышцІәми бажә фыңцІэ згъуэтакъым. Ауәрә,
сыкъакІуэурә зы бажащхъуә банәм къыхәжауә
щыслъагъум,— бажә фыңцІери бажащхъуәри ба-
жәш, зәхуәдәш,— жысІери сеуәри къезукІаш.
Бажащхъуәр сІыгъыу си щасем деж сыкІуәж-
ри — бажафәр щестым,— сә бажафә фыңцІещ
жыхуәсІар, Сэтәней и джәдыгум и пщампІэм
тельым хуәдәш, уә бажащхъуафәш къысхуәп-
хъар,— жиіери, си щасәр къәгубжыри жәз къамы-
шыр къиштәри — «хъәжъ ухъу» — жиіери къызә-
уәри хъәжъ сыхъуаш.

А си щасем сә сыкъиужәгъуауә нәгъуәш¹ нарт
щауәм ехъуәпсати, арат хъә сищИишІар. Сыт
сиіәжынт? Сыхъәжъти пщантІэм сыйыдәнаш.
Соплъри солъагъу си щасә гуашәм деж Къанж
и къуә Щауей, Хъымышыжъ, Имыс, Уәзырмәс
сымә щопсихри нәху щагъәш. Бәдүнокъуи мыйз-
мытІәу щыслъагъуаш а гуашәм деж щепсихыу.

Ахәр щыслъагъум схуәшәчынт? Си щхъәр
къесхъәжъәри щасә гуашәм и пщантІэм сыйы-
дәкІаш. Дунейр. къәзджәдыхъурә, губгъуәм зы
мәлыхъуә пщыІә сыхуәзәри сыйехъаш. Мәлыхъуә-
хәм гүшІәгъу къысхуашІри сагъәшхааш. Мәлхәр

¹ Тен — хъәкІәкхъуәкІә цыкІу гуэрш и фәр лъапІәу.

жыләм къышыдахуәжым сәри зы мәлыхъуә гуәрим иғъусәү жыләм сыйдыхъаш.

А сә сзышиша мәлыхъuem и фызыр сымаджә лъэримыхът. Дунейм абы ирамыхъэліа хущхъуәгъуә щыІәтәкъым. ИтІаникі ар хъужыртәкъым. А жыләм дәст КъуйцЫкІу ари къэкІуаш мәлыхъuem дәж къызәплъыну. КъуйцЫкІу мәлыхъuem жыриІаш жәщкІәрә и фыз сымаджәм дәж сыкъышІанәну. Арати КъуйцЫкІу зәрыжиам хуәдәу, жәщым фыз сымаджәр зыщІәль пәшым сыщІаубыдаш. ГъуәлъыпІә щыагъым сыщІәгъуәльхъауә сыщІәльу жәщыбым зы удыжъ цЫкІу гуәр уәнжакъымкІә къихъери фыз сымаджәм и лъыр къышІифыкІу хуежъаш. Ар сә сигу техуәнт? СыкъышІәлъщ гъуәлъыпІә щыагъыми удыр дзапәкІә субыдаш.

— СыутЫыпщыж, Сосрыкъуә, сәри сәбәп сыпхуәхъужынщ,— жиІәри къызәлъІуаш удыжъ цЫкІур.

— Хъәуә, узутЫыпщынукъым мы сымаджәр умыгъәхъужауә,— жесІаш удым.

Ар щыжысІәм, удым фалъэр къищтәри фыз сымаджәм лъыуә къышІифыкІауә щытар къырикІутыжаш. Фалъэм лъыр из хъуа нәужъ, удым жиІаш!

— Пщәдей мы лъымкІә вгъәпскI фыз сымаджәр.

Апхуәдәу къышызжиІәм удыр сутЫыпщыжаш.

Пщәджыжым, мәлыхъуәр унәм къызәрыщІыхъәу, фалъэм сыбгъәдәлъадәри си лъапәр лъым хәсщІәри фыз сымаджәм щысхуаш. Лым ар шилъагъум гу лъитәри и фыз сымаджәр а лъымкІә иғъәпскIаш. ЛъымкІә фызыр зәригъәпскIу, къызыфІәувәжаш, лажъә лъәпкъ имыІәуи хъужаш.

Мәлыхъuem ар иғъәхъыбарынтыкъә? Жыләм жыуи щІәуи дәсыр къызәхуәсаш сә къызәплъыну. Ар сигу темыхуәу жыләм сыйдәжри си щІасә гуашәм и къуажәм сыйдәлъәдәжаш. Си щІасә гуашәм и пщІантІәм сыйзәрәдәлъадәу, сиплъәри шыфІәдзапІәм Хъымыш, Уәзырмәс, Нәсрән, Жынду ЖыакІә сымә яшхәр бгъәдәтт. Езыхәр си щІасә гуашәм и унәм щІәсу хъуәхъур яІету щефәхәрт.

— Еууей, тхъэмьшкіэ, Сосрыкъуэ дыкъи-щіэркъым, армыхъумэ зэгуэудынт,— жаіэу абыхэм я псалъэ макъыр щызэхесхым, сыйзэгуэпшыцэри слъэкір арати бжэшхъэйм ситету сыйбэнаш. Атіэ, сыхъети, нэгъуэші зыри слъэкіртэкъым. Сынцыбанэм си щіасэ гуашэм си банэ макъымкіэ сыйкиищіери нархэм гурышхъуэ яримыгъэштын щхъекіэ къышіекіри, — «адакъэ ухъу» — къызжидіери жээ щіопшымкіэ къызэуаш. Жээ щіопшыр къызэрыслъэйсү адакъэ сыхъуаш.

— Мынхэр мы си щіасэ гуашэм деж щефэу, сэ сыйдакъэу? — жысіэри си щхъэ мыгъуагъэ хуэсхыыжауэ бжыхым сыйдэлъеири адакъэу си Гуэу щіэздзащ. Бжыхым сыйдэлъеяуэ сыйциГуэм сыйпльэри а си щіасэ гуашэм я гъунэгъу фызым ху щіигъепшү слъагъури абы сыйбъэдэлъеташ. А фызым щіигъепшү хур къэсшыпыну сыйшхуежъэм, фызыр къэпсалъэри къызжидаш:

— Умыгузавэ, Сосрыкъуэ, иджы зы жэшт за-къуэ адакъэу ехъекіри. Сэ си псэр пытмэ а уи щіасэм къуиха лейр хуэзгъэгъункъым, — жиіэри.

А фызыр мэлыхъуэм и унэм щызубыда удырат. А жэшым удыр си щіасэ гуашэм и унэм уэнжакъымкіэ ихъэри жээ щіопшыр къидыгъуаш. Джэдэшым накіуэри жээ щіопшымкіэ къызэуэри аргуэрү Сосрыкъуэ сыхъужаш.

— Мы уэ къысхуэпшіар игъашіекіэ сигу ихункъым,— щыжысІэм,— Уэ къысхуэпшіар пхуэшіэжащ. Сынцыбуыда жэшым сыйбутыпшыжати, жээ щіопшыр уи щіасэм къыифіэздыгъуаши, мэ иджы сыйт ухуейми ешіэ уи щіасэ гуашэм,— жиіэри жээ щіопшыр къысІешіильхъаш.

Жээ щіопшыр къызэрысІэрыхъэу, си щіасэ гуашэм и унэм сыйцихъэри сыйпльэмэ, си щіасэ гуашэр Арыкъушу и гупэ хэлтүү мэжей.

— Шыд фыхъу! — жысіэри жээ щіопшымкіэ сеуаш жейуэ хэлтхэм. Арати си щіасэ гуашэр шыдыбз хъуаш, Арыкъушу шыдыхъу хъуаш. Иджы махуэ къэс а тіур зэпэшіизошіэри совэ, мэш къырызошэ, хъэхуу хэт хуейми изот.

Иджы, Мэзытхъэ, а бэлыхъ къомыр си щіасэ гуашэм къышіистрильхъар мылхуэдэ бажафэ

фыңғашчи, мыр си пшэм едзэкіауэ сыйдэхъэжынурэ си щасә гуаштү щыта шыдым езгъэлъагъунут, езгъэхъуэпсэнут.— Сосрыкъуэ бажафә фыңғи къегъуэтыф шыхуейм деж,— жысІэну арат мы бажафәр зэрысціынур, — жиІэри Сосрыкъуэ псысэр иухаш.

Сосрыкъуэ щиухым, Мэзытхъэ Бэдынокъуэ еупшіаш,— Уэ сыйт зэрыпшіынур мы бажафәр? — жиІэри.

— Ди жыләм си гъунэгъууэ щопсәу зы фыз тхъэмышкіэ гуэр. Абы иІәш щіалиш. Ахәр цыкІу цыкІухәш, зеиншәш. Нартхәм къыхуахь-Іамә абы иропсөухәр. Сә мы бажафәр абыхәм яхуесхүү щымахуэ пыІә зырыз яхуезгъәшіыну арат си мурадыр,— жиІаш Бэдынокъуэ.

— Уэ жыпІар, Сосрыкъуэ, зы къәмынәу псысәш. Пәжыр жызыІам бажафәр лъос. Мә, Бэдынокъуэ, бажафәр уәращ зыхуэфащәр. Нарт сабий зеиншәхәм пыІә яхуегъәші,— жиІэри Мэзытхъәм бажафәр Бэдынокъуэ къыриташ.

Нарт Бэдынокъуэрэ иныжъымрә

Нарт Бэдынокъуэ щакІуәрейуэ, щакІуэнкіи Іәзэу, ІәщекІэ ІәкІуэлъакІуэу, зэуэм щымыуещхъуу щыташ.

Зэгуэрым Бэдынокъуэ щэкІуэну дәкІри зы псэуцхы имылъагъуу куәдрә къикІухъаш. Зыри имыгъуэтауэ къышыкІуэжым зы бжәнышхъуэ дахә и цыпәхәр дыщәм хуэдәу дыгъәм пәлыду къыхәжаш. Бэдынокъуэ и нәр зытеплъәм и шабзә фИгъәкІыртәкъым. И шабзәр зэІуидзу щеуәм, бжәныр джәлаш. «КъәзукІаш» жиІәу и шым къепсыхыу, уанә къуапә пхэнж фИидзэу, фИгъәжыну щекІулІәм, бжәныр къышылъәттри щІәпхъуәжаш. ЕтІуанәуи еуәри къыриудаш, щыбгъәдыхъәм аргуэру къышылъәттри щІәпхъуәжаш. Бэдынокъуэ губжыри ещенәу еуаш, бжәнри аргуэру джәлаш.

Бэдынокъуэ бжэным щыбгъэдыхъэм, бжэныр къышылтъэтри щIепхъуэжащ. Бэдынокъуэ и шым шэсүжри бжэным иужь иувэри щIепхъуаш. Бжэнри жэм, Бэдынокъуи кIэлъыжурэ куэдрэ зэрэзехъэу жахэш. Жэш хъуху Бэдынокъуэ бжэныр къырихуэкIауэ зы къуажэ гуэрым фIыдэлтэдащ. КIэшIу иужь иту бжэныр зы пшантIэ гуэрым дэлтэдэри фIэкIуэдащ, Бэдынокъуи а пшантIэм дэлтэдащ.

Бэдынокъуэ и шы лъэмактыр щызэхихым, унэм зы нарт гуэр и Iэ лъэнныкъуэри пымытыжу къыщIэкIащ.

— Еблагъэ, зи хъэшIэгъуэ тхуэммыгъуэт, Бэдынокъуэ! — жиIэри фIохъус къырихащ.

— ФIым дыхуиблагъэ, уи благъэ куэд ухъу! Себлэгъенут, — жиIэри Бэдынокъуэ епсыхащ.

— Еблэгъапэ, щауэфI, уи хъэшIэгъуэр ди гуапэш, сэ синарт Хъэгтүрщ, мыр си унэш. Уэ сыкъыумыцIыхуми сэ фIыуэ узоцIыху — жиIэри Хъэгтүр Iэшэм Бэдынокъуэ хъэшIэшымкIэ иригъэблэгъаш.

ХъэшIэмрэ хэгтэрэймрэ къэхъуа-къэшIакIэ зэпсалтъэу щысурэ хъэшIэнышыр къахъаш. АрцхъэкIэ Бэдынокъуэр шхакъым. Гъуэлтъыжри нэху щыху жеякъым. Нэху къекIри пшэдджыжь гуэрым къыхуахъа шхинри ишхакъым. Бэдынокъуэ къэтэджыжри къыщIэкIыжыну зыщызэригъэпэшыжым бысымым и джатэр къырихри бжэIум къыщыпэуващ:

— ДызэрымыукиIауэ ущIэзгъэкIынкъым, Бэдынокъуэ! — жиIаш Хъэгтүр.

— Сыт къэхъуар? УэсцIар сыт? — еупшIаш Бэдынокъуэр.

— КъызжыIэ, сыт ущIэммышхар, ущIэммыжеяр? Ди шхыныр, ди хъэшIэшыр зумыпэсу ара? — жиIаш Хъэгтүр.

— АтIэ абы щхъэкIэ дызэрумыгъэукиI, уи джатэри илъхъэж, бжесIэнщ: сэ, езыр сышабзауэ Iэзэш. Сызэуэм сышыуэшхъу си хабзэтэкъым. Сызэуай кIуэжыртэкъым. Ауэ дыгъуасэ зы бжэн щэ еуэгъуэ сеуаш, щэми тезгъахуэурэ джэлаш, сыбгъэдыхъэхукIи къыщылтэтыжурэ щIепхъуэ-

жащ. Щымыхъум си шым сышэссыжри къесхуэ-
кыурэ мы уи пиццантэм къыдэлъадэри сфІэкІуэ-
дащ. «Зэй къысцымышЦауэ ар щхъэ къысцышЦа»
жысІэу сыгупсысэрти сымышхэнри сымыжеинри
арщ къызыхэкІар.

— Уэ бжэн цыкІу закъуэ пфІэкІуэда щхъэкІэ
щхъэ узэгуэпрэ. Сэ абы нэхърэ нэхъ бэлыхъ
къысцышЦа шэтрэ итЦани сошхэ икИи сожей,—
жиЦаш Хъэгъур.

— Сыт уэри апхуэдизу къыпцишЦа
щхъэкІуэр? — еупицЦаш абы Бэдынокъуэ.

— Дэ нарт зэшибл дыхъурт. Дэ зэхэтхырт зы
щыпІэ гуэрым хъэкІекхъуэкІэ щыкуэду. Ауэ
а щыпІэм кІуэну зыми дзыхъ имышЦу апхуэдэт.
«КъуейшЦейш, шынагъуэш» жайлэрт.

Дэ зэшиблыр дызэрыгъэгушхуэри абы
дыкІуэну дежъаш. ДыкІуэурэ зы къуэ кІыфІ дыдэ
гуэрым дыдыхъаш. Къуэнэфыр апхуэдизкІэ куути
щыкъятиблым и щЦагъ дыщЦыхъа къытщыхъуат.
Абы дыдэту дехъурэ, зы иныжь и натІэгум нэ
закъуэ ису, абремывэхэр ИэдакъэкІэ идзу къуэ
кІуэцЫм дэту тльэгъуаш. Абремывэхэр Иэдакъэ-
кІэ къуршыщхъэм дидзу, къыщежэхыхъжкІэ лъа-
пекІэ еуэрэ дырихуеижу, къыщежэхыхъжкІэ еплърэ
дыхъэшхуу, абы ириджэгуу щыту тльэгъуаш. Езы
иныжым пэмыжыжъеу мэл гуартэ зыбжани
нэкІум щыхъуакІуэу итт.

Апхуэдизу батэр зыгъеш иныжь шынагъуэр
щытлъагъум дызэшЦэувыПыкІри зэшхэр дызэплты-
жащ, арщхъэкІэ къедгъээжыну нартхэм зыхуэд-
гъэфэшакъым — тфІэлПыгъэншащ. ДыкІуатэу
«Фэхъус» жытІэу дыщыгъэдыхъэм, псальэ ма-
къыр къыфІэПыхуакъым, къытхуеплъэкІыни и
щхъэ трилъхъакъым,— Фэри пшапэ Гудз фысхуэ-
хъунц. ФыкІуэ си бгъуэнщЦагъами мафІэфцЫ, лэ-
гъупымкІэ псы къэфх. Мэл гуартэм фыхыхъи
нэхъ пшэрү, нэхъ ину щы къыхэфши ээПыфхи вгъа-
вэ. Сэри си джэгун ирикъумэ синэкІуэжынц, —
жиЦэри унафэ къытхуицЦаш. Сыт тщЦэнт, ины-
жым жилар къалэн къытхуэхъуат, Иэмал нэгъуэшЦ
иИэжтэкъыми и псэупІэ бгъуэнщЦагъым дыкІуаш.
БгъуэнщЦагъ щыхъэпІэм абремывэ ин Гулъти

тху ІугъэкІутакъым, щыыхъэпІи дгъутакъым. Зытилтыхъри и лэгъуп фІэдзапІэр щытлъагъум мафІэ тицЫну дыкуежъаш, аршхъэкІэ пхъэ къута щыІэтакъым, пхъэ ткъутэн щхъэкІэ уэшыр къитхуэІэтакъым. «Зыри щымыхъуакІэ, езыр къэмсыж щыкІэ мэлхэр къэтхыныщи зэйтхынищ» жытләри, дынГуа щхъэкІэ, зы мэли къитхуэубыдакъым. Зыри зэрыдмыгъээшІэфам зэшхэр дыригузавэу дызэхету езы иныжыр къесыжаш. Зыри дымышІэфауэ щильагъум гуфІаш.

Дэ депльу дыщытуре кІуери мэлхэр къихужащ. БгъуэнцІагъ щыыхъэпІэм Гулъ абрэмывэр лъапэкІэ ІуигъэкІутри мэлхэр щИиутЫицхъэжаш. Дэри дыкъиубыдри мэлхэр зыщигъэхъэжа бгъуэнцІагъым дыщІидээри абрэ мывэр ІуигъэукІуриежащ.

ИужыкІэ еzym мафІэ ищІри лэгъуп ІэмпІэр зэфІидзаш. Абрэмывэр ІуигъэкІуту къыицищыхъем си къиуэшхэр зэрыгъащтэри бгъуэнцІагъым къызэрьшІэхаш. Езы иныжыр къакІэлтыщІэжри зыкІешщыхъэр къиубыдурэ бгым щидзурэ си къуэшихыр иукІаш. Къигъазэри бгъуэнцІагъым къищыхъэри нэхъ мэл ишэрү щы къиубыдри къищишащ. Фигъэжщ, зэйхри лэгъупым хильхъэри игъавэри ишхащ. Лэнсым фыгуэ тэфхыхыжа иужь къакІуери бгъуэнцІагъ щыхъэпІэм зыщигъэукІуриери жеижаш.

Сэ си закъуэт къэнари сыгузавэу сыйцытурэ нэхуущ нэблэгъяуэ къэзгупсысащ си джатэр къисху иныжъ жеям и нэ закъуэр измыщІмэ нэгъуещІ ІэмалкІэ сыйкъызэрьІешІэмыхыжыфынур. «Лэ-ным лыгъэ хэлтъщ» жыхуаІэр арщ, жысІэри си джатэр къисхри бгъуэнцІагъымрэ абрэмывэмрэ я зэхуакумкІэ къыдээгъэжри иныжым и нэ закъуэр исщІаш.

Иныжыр губжьяуэ къыицильэтри абрэмывэм елъэнауэри бзу лъэтауэ уэгум дрихуеяш. Къехуэхыжри къуэкІэ-бгыкІэр игъэпсалтьэу щыкъашибликІэ пхырыхуаш. МафІэ бзийр къыIурихуу бгъуэнцІагъым къищІэлъадэу сыйкильыхъуа щхъэкІэ зэзгъэгъуэтакъым. Сыщимыгъуэтим мэлхэр къиIэбэрэхыуурэ зырызыхэу бгъуэнцІагъым щигъэкІу щидзаш. Гузэвэгъуэм къыхэ-

кыу аргуэру къэзгупсысац: ажэ ин гуэр мэлым яхэтти абы и шэм си Іэр ешэкІыу, и ныбэгум си лъакъуэр щэлъу сыкъышІэкІыну.

А къызэрзыгупсысам хуэдэуи ажэм зыкъы-щэзгъэхааш. Мэл бжыныр иухри сыщимыгъуэтым гъумэтыймац: — Хъуакым ар, сымыщІэу ажэм щэзгъэхауэ къышІэкІынищ. Ажэр быдэу къэсІэбэрэбыхын хуяац. Уи насып къистекІуаш, мэ мы си дыщэ Іэлъыныр, хылагъэкІэ укъынцыстекІуакІэ, си къарур зыхэлъ Іэлъынири уэрещ зыхуэфацэр, — жиІэри иныжым и Іэпхъуамбэм Іэрыль дыщэ Іэлъыныр къызыІэрихри къидзаш. Къасицтэри си Іэхъуамбэхэм хуэмыхъу си Іэпицэм фыаслъхъаш. ЗэрыфІэслъхъэу Іэлъыным вууз щИидзаш. Іэлъыным и ву макъымкІэ иныжым сыкъырихуэкІ хуаш. «Сыкъеубыд» жысІэри сыгузавэ щыхъум, Іэлъыныр зыІэрысхыжыну сыщеІэм къисхуфІэкІыжакъым.

Иныжыр си яужь имыкІыхэ щыхъум, си джатэр къисхри си Іэ лъэнныкъуэ Іэлъыныр зыІэрыгъыр пызупицЫыжааш. Си Іэ пызупицЫыжам дэшІыгъуу сыкъырихуэкІ хуаш. «Сыкъеубыд» жысІэри сыкъыІэшІэкІыжаш, — къижырилаш Хъэгъурым.

Бэдынокъуэ къэпсалъэри, — А иныжым и щхъэр къыпхуэсхымэ ицЫыхужын? — жиІаш.

— СцЫыхужынт, — къижырилаш Хъэгъурым.

— Къэхъуар зыщышІа нартхэм сэ ялъ сцІэжыну псальэ узот, — жиІэри нарт Бэдынокъуэ тридээри ежвааш. И бысымым къызэрэжырилаам тету иныжыр зыдэшыпсэу къуэ кІуэцІ кыфІым Бэдынокъуэ дыхъаш. Зиплыхым, ехурэ, жыжъэу Іугъуэ ильэгъуаш.

— Шэч хэмилъу, бысымым жыхуйар мо Іугъуэ къэзыгъэурщ, — жиІэри нарт Бэдынокъуэ абы кІуаш. Иныжь нэфым мафІэшхуэ ицЫлаэ зыригъэуэ бгъэдэсу ирихъэллаш.

— МафІохъу апщи, бзаджэжь! — жиІаш нарт Бэдынокъуэ.

— Еблагъэ, салту фыт укъызэрыкІуар, пщафІэ усхуэхъунщ, — къижырилаш иныжым.

— Узэрыхуей салхуэхъунщ, — жэуап ириты-

жащ Бэдынокъуэ. Иныжыр щэхуу гъумэтйымаш:

— Уэри ишапэ Йус ускуэхъунц, цыкIужь,— жиIери. Уэ, цыкIужь, мэлым кIуэи мэлиш нэхъ ишэрү, нэхъ ину къехьи гъавэ, зэпэшү дышхэнци дыжениц.

— Хъуниц,— жиIери, Бэдынокъуэ мэлым кIуэри хэплъыхъауэ мэлиш къихьри зэIиудри игъевэну хилъхъащ.

Бэдынокъуэ мэлишыр къихьу игъевэну щыхильхъэм, иныжым и жагтуэ хъуащ. «ЦыкIужьеийэ мыр мыпхуэдэу зыщиf щиIекъым, мыр сэ къистекIуэнкIэ хъунущ, къару зыхэльщ» жиIаш игукIэ. Мэлылыр вауэ Бэдынокъуэ къынчыхыхъжым «дышхэнц» жиIери иныжыр къетйысылIаш.

— Уэри пщафIи шхэж, сэ сыпщэфIар си закъуэ схурикъун къудейщ,— жиIери нарт Бэдынокъуэ идакъым.

Иныжыр зэгуэпу къэтэджри къыIукIыжащ. Лъакъуэубыдыр къиштэри мэл минищым яхыхъащ. Мэлыр къиубыдым и тхыцIэм еIэбурэ, мэл минищым щысхьри, нэхъ уэд дыдэу щы къиубыдри зэIиудри игъеваш.

Нарт Бэдынокъуи мэл ишэришыр ишхри и лэнсыр трифыхыжаш.

Анхуэдэурэ махуэ къэс мэлих яшхыу — иныжым мэл уэдиш ишхыу, Бэдынокъуэ мэл ишэриш ишхыурэ, мэл минищым яухаш. ИтIанэ, Бэдынокъуэ иныжым и гъунэгъуу бгъэдыхъэри,— ХэтIэ-хэсэ дыздэгъэджэгу,— жыриIаш. Иныж нэфыр шынапэурэ — КъакIуэ,— жиIери къэтэджащ. Зэрыубыдахэц.

— ЕIэ! Иныжь ишэе, япэ Iэбэр ууейщ,— жиIаш Бэдынокъуэ.

— Хъэуэ, цыкIужь, уэ еIэ! — жиIаш иныжым.

— АтIэ сеIэмэ мыращ! — жиIери Бэдынокъуэ иныжыр къиIэтри и лъэгуажьэ къэгъэшIеипIэм нэс щым хитIаш. Иныжыр къыхэпшыжри Бэдынокъуэр къиIэтри и лъэтхъэпэм нэсц зэрыхитIэфар. Иныжыр хитIери и бгырыпхыпIэм нигъэсанц. Бэдынокъуэр хитIери и лъэгуажьэм нигъэсы-

фа къудейщ. Ещанэу иныжыр хитГэри и пицэм нэс цыым хихуаш.

— Къе! — иныжь, — жиIаш Бэдынокъуэ. Иныжыр къе! — зыкъыхичыжыфакъым.

Бэдынокъуэ и шыр илъэскIэ щитауэ, фIыуэ шхауэ, зигъэпсэхуауэ зэпэцт. Уанэр трилъхъэри шэсри фIыуэ игъэджэгуаш. И шым ээ еуэц, и джатэр къырихри иныжым и щхъэр пиупшГри езы Бэдынокъуэ щIэпхъуэжащ. Иныжым и щхъэ пиупшIар шум иужь иувэри куэдрэ къырихуэкIа нэужь къыкIэрыхужащ. Бэдынокъуи къигъазэри шым зэрятесу джатэмкIэ еIэбыхри иныжым и щхъэр дырихъейри шым кIэришIаш.

Иныжым и щхъэр къихри Хъэгъур и деж къекIуэжащ. Ар Хъэгъурым гуапэ ин щыхъуат, гуфIат. Бэдынокъуэ иныжым и щхъэр Хъэгъурым щыритым, IэплIэ къыришэкIаш, ину къышыгушIаш.

— Мис аращ, нартхэм жаIэм пцIы къыхэкIыркъым, си псальэрэ си Iуэхурэ зэпышIаш, — къыжиIаш Бэдынокъуэ.

— БгъэзэшIаш нарт Бэдынокъуэ! Сызэрыпшыгугъари арт. Сэ сцIарт уэ фIым и IещIакIуэу узэрыштыр. Сэ си къуэшхэм яль сцIэжыфыртэкъыми си пхъур нэзгъакIуэри укъезгъэшащ. А губгъуэ бжэну уэ узэуар сэ сипхъущ. Уи шэуэпIишри и щIыфэм тельщ, — жиIэри, набдэ зытльым я нэхъ дахэу Хъэгъур и пхъур унэм къышIишащ. Пщащэ дахэм и щIыфэм тель шэтехуэпIишри къыригъэлъэгъуаш.

— Мыр сипхъущ, ухуеймэ щхъэгъусэу узот, — къыжыриIаш Хъэгъурым.

— Гуапэ зыщIэу фIы зыхуашIэжын урехъу! Уи пхъум и щIыхъри нэхъ ин ирехъу. НыбжэгъуфI сытри хушанэ, зэхуэшIэкIэ ныбжъэгъу зэдэфIкъым. ПэжыгъэкIэ зэбгъэдэт ныбжъэгъур сыт нэхъри нэхъ зэхуэфIщ. ДызэрихъэлIэмэ дызэрэгъэгъуэшэнкъым, дызэрыгъэпцIэнкъым. Абы нэхъ IуэхуфI сэ щIыIэу сцIэркъыми уи Iуэху зэпэшцу урепсэу, нарт усэр пхуэфащэу. Ди япэки нэхъыфIкIэ дызэIушIэ, — жиIэри Бэдынокъуэ къыдэкIыжащ.

— Хъеуэ, Бэдынокъуэ, сэркъым нартхэр зыкуэ-
усэн хуейр, уэ уи щитхъурщ нарт усэ зыхуэфа-
шэр, — къыкIэлтыжилэри Хъэгъур Бэдынокъуэ
хахуэм и лыгъэм хуэусэу щидзац.

Шужьеирэ Бэдынокъуэрэ

Хъыжъэ и цэу нарт лыхъуж гуэр щылац. Ар зекIуз кIуамэ куэдрэ къетырт, ильэс нэхъре нэхъибэ къицьти щыIэт. Ар ежъерти иныхъхэм шы, былым къафIихурт. Иныхъхэм къафIихуа-
хэр, щакIуэ кIуэмэ, къицьцэкиуу къихъя бланэ-
хэр, нэхъ ткъемыцкIэхэм яхуигуэшырт, «нарт
тэкиэу» тэрт.

Хъыжъэ и фызым нэмьицI нэгъуещI и унагъуэм
цыху истэкъым, быни иIэтэкъым.

Абы тету Хъыжъэ, зекIуз кIуэмэ куэдрэ къету
ильэс зыбжанэрэ щытац. Загуэрим, и фызыр
лъэцьидже хъуагъашIэу, Хъыжъэ аргуэрү зекIуз
ежъац. Къэт зэрихабзэу, къетурэ, щалэ къихуаль-
хуаш. «КъэкIуэжмэ» — жаIэрэ щалэ къихуаль-
хуам цэ фызыщурэ ильэситIкIэ пэплъахэш. ИтIа-
нэ фызым игу къеуэу, и лыр мыпсэужу и гугъэу,
абы иринэшхъей хъуаш. Хъыжъэ и ныбжъэгъуу
хэкум исхэр къыригъашэри яжырилац, Хъыжъэ
и къэкIуэжыгъуэ зэрыблэкиар, абы папцIэ
зэрыгузавэр.

Ныбжъэгъуу къызэхуэсахэм, — Хъыжъэ мы
шы гущыIум щыщыIэу щытми, исэууэ дэубыда
хъуами, яукIауэ хъэдэу щытми, къэдмыгъуэтыху
къэдгъэнэнкъым, — жаIэри ежъахэш. Зыдныэ-
мыс щынаалъэ къамыгъанэу лыхъуахэш.
Ямыгъуэтыххэ щыхъум, — Хэт щыщми езбы
и ныбжъэгъуу, хъэлэлу зыбгъэдэта зы цыхуш-
зыIэшIэкIуэдар, армыхъумэ, цыхуитI хъуэ щы-
тамэ и лъэужь дытексэнт, — жаIэри къагъэзэжац.

КъэкIуэжхэри яжагъуэ дыдэ хъуауэ фызым
жыраац:

— Хъыжъэ щылажкъым, псэууэ дунейм теттэмэ, къэдгъуэтынт, — жаіери.

Хъыжъэ нартыбэм ядэлэнпыкъуауэ, и фынщла-
гъэр күүэдти, и ныбжъэгъу, и цыххугъэхэр и фы-
зым и деж къакыуэрэ къыхуэнэшхъеяш, къыхуэ-
гүзэваш.

Хъыжъэ нәхъ и ныбжъэгъуф! дыдэхэм яңыш
зыкъомым жаіаш:

— Хъыжъэ щылажкъым, щалэ къалъхуам
иджыри къескіэ цэ флашакъым, унагъуэм
къихъуа нәшхъеягъуэм къыхэкікіэ. Иджы дә абы
цэ фіэдывгъещ. И адәр ди ныбжъэгъуаш, къытхуэ-
флаш, ар тщымыгъупищэн папшікіэ Хъыжъокъуэ
Шужъей фіэтщиинш. Щытлъагъум и адәм и ціэр
къыхехуэу, езы щаләри димыжагъуэу, абыкіэ ди
гум нәхъ пәгъунэгъу хъуну а ціэр фыдошыр, —
жаіери зәдаشتаш.

— Цэ щыфіэтщақіэ и шы фащэм екіун
Іәшәфащэ зыхуениухэр дә къытхырекі¹, —
жаіери, Іәшәфащэу щыләм и зырыз къирахъэ-
лаш. Щаләм зыши къираташ.

Щаләм цэ фіамыщурә, илъәсищ и ныбжъ
хъуват. И анәм щаләр уәрамым димыгъехъуэу,
пішіантіэм димыгъекілыу, имыгъеіуяшікіэу и Ыигът.
И Іәпкъельәпкъымрә и зекіузекіэ, Іәбәкіәхәмрә лы
къызәрыхъекілынур къырипшіэрт, ар щаләм щылхъ
хуэхъурт, лъәшту хуәубзәу, и нәлә тету анәми
ипіырт.

Ауэрэ зы махуэ гуэрим щаләр къыдәкіри,
щалә цыкілу джәгум яхыхъаш. Щаләхэр джәгуу,
езыри абы еплъу зыкъомрә щыташ. Икіэм,
ехъуапсәри, езыри джәгуну яхыхъаш.

Ядәджәгуу хуежъаш, адрайхэр зәрыйджәгум
хуәдәкіэ джәгуу щилдзәри псоми ятекілуэ хъуаш.
Зәлам и Іәпкъельәпкъыр зәхигъещыщіэрт. Щаләу
зыхәтхэр къыхуэгубжъаш.

— Уи анәм уигъафіәурә уипілаши зыпшілажыр-
къым! Апхуәдизу ульәшмә, уи адәр зыңыкілуәдар

¹ Сабийм цэ фіэзышым тыгъэ хуапшіу адигэм хабзэу яхэлъаш.

умыштэу, зуктар умыштэу сыйт уштыдэсыр? —
къыжырааш.

Ар къызэржырааш, зы псаалти янимыздыжу
Хъыжьокъуэ Шужьей къигъазэри и анэм деж
къэкіуажааш.

— Си анэ, шы псафэ сыгъакіуэ, ди бом щіэт
шыр псы езгъефэнци къесшэжынш, — жиіери
Хъыжьокъуэ Шужьей и анэм ельәіуаш.

— Уей, си щіалэ закъуэ, ар гукъекі щхъэ
пішіа? Уэ шы псафэ укіуәфрэ? — жиіери и анэр
гузэваш, Шужьей зы мурад зәришілар къищіери.

— Си анэ, сә шы псафэ схуэмышену сыціыкіу
дыдакъым, уэ къызэрлыфіәшіым хуәдэу, икіи
сыкіей-пейкъым, зыри къысшыціынкъым, умыгу-
завә, анэ и къуәу сыкъыпхущіәкіынш, — жиіери
и анэр хигъезыхааш, кіуапіәжапіә иримыту.

И анэр гузэва щхъекіә, и къуә закъуэр
имыгъеңіләхъун, и жагъуэ имышіын папшіекіә,
шыр псафэ ишәни хуит ишіаш. Щіалэр гуфіери
зиплыхааш шхуэр къищтэну, аршхъекіә игъуә-
такъым.

— Си анэ, шхуэр дәнә шыіә? — жиіери
Шужьей и анэм еупшіаш.

— Шы хуейм шхуэ егъуэт, си щіалә! —
жиіаш анэм и щіаләм жиіэр игъеунәхуну.

— Къуэр зыхуеймкіә анэр дәіепыкъу хабзәш,
си анэ? — жиіери щіалэр къыщіәкіри бом кіуаш.
Боубжәм Іуль абре мывэр къығуигъекіуриикіынү
щіалэр щынәсым и анэр кіәлъысри жыриаш:

— Си щіалә, шым шхуэ пішіәхәлтьу бом
щіагъеткъым. Шыр бом щыщіәткіә нахътәш
пішіәхәлъыр. Мыдә сә зә къызәдаіуэ, накіуэ унэм,
— жиіери щіалэр унэм щіишәжааш.

Пхъуантә фіыціәж гуэр щыти, дәіебәри шхуэр
къыдиҳри къыриташ. Зәшіәлъыдэу дыжъын шхуэ
дәгъуэр къырита иужыкіә щіаләм жиіаш:

— Шхуэм уанә игъусән хуейш, си анэ, шы
фащэр иримыкъуу ятыркъым.

— Шы фащэм нәсу ухуенин хъумә, бгъуэтинш,
си щіалә, иджы шы псафәш уздәкіуэр, — жиіаш
и анэм.

Си анэ, сыйздәкіуэнур шы псафәш, ауэ уанә

тельхъэктээм сесэн папштэктээ уанэри къызэт, анэ и къуэ игъеңтэхъу хабзэ си гутъэктым.

— Уанэр уэ къыпхуэлэтынукъыми аращ, си щалэ. Ущлэлащэц, уанэгум укъищынукъым, уанэгу щхъентэм укъыхэцьинукъым, си щалэ, — жилаш и анэм гузавэри.

— Си анэ, хуит сыштээ уанэри къесщтэнү! — жилэу щалэм анэр щыхигъэзыжым, анэм и къуэр хуэгъэштэхъуакъым, игу и жагтуэ хуэштакъым. Пхъантэ фыцтэжжым уанэр къидихри щалэм ириташ.

Щалэм шхуэри уанэри щихри шыфтэдза-
пэм и гъунэгъуу ихьри игъэттэйльяш. Боубжэм
Гулъ абре мывэр лъапэктэ Гуигъеукъуриикъри бом
енхауэ щтэт шыр нахътэ пщтэхэльуу къыщлишаш.
Фыуэ зэпилтэштэхъиц, шхуэр пщтэхилхъэц, и
тхъэктумэр фыуэ хуигъэссыри шы гъэрхъу-
щырыхъужьыр шынауэ ктэкуакуэу уанэр ты-
рилхъэри зэштникъуаш.

— Си анэ, бгъэрыщтээмрэ къамышымрэ къис-
хуэтц. Зи фащэ нэсу иримыкъу шы дауэ сышэссын?
Си щыпэ шэсщ. Уэркли напэкъым. Нэхъ нарт гуа-
щэ лъерыхъами упащтэ, — жилэри щалэр нэхъ
жьехъу — жьехъу и анэм епсэлтэйлиаш.

— Си щалэ, зи фащэ иримыкъу шым лы
зэрымышэсым хуэдэу зи гурэ зи лъэрэ зэштээмыхъэ
щалэри шу хъуркъым. Усфтэштэлащэц. Пщтэну
узыхуейр си дежкэлэ гурытэгъуэ дыдэу щыткъым.

— Мы зэктэ сэ сщтэнтайэ сзыыхэт зыри
щытэжжым, сышыпсафэц, — жилаш Шужьей.

— Уи щыпэ шэсир тхъэм махуэ ищтэ! Уэ
пхуэфтини ирехъу, — жилэри, и анэр унэм щыхъэ-
ри бгъэрыщтэри щтопщири къыхуштэхри къыри-
таш. Бгъэрыщтэри ирилхъэц, щтопщири и тэпэм
фидзэри Шужьей шэсли уэгум шыр пщташхъуэм
хуэдэу щигъэджэгугаш. Щылтээм ктэбдзкэ щи-
гъэтхъуаш. Зэтевытэжжи епсэхыжаш и анэ гуаз-
вэу щытным къыбгъэдыхъэри къыжыриаш:

— Си адэр зыдэштэйэр къызжытэ!

— Уи адэр зыдэштэйэр сщтэркъым, сыйбгъэгуза-
вэурэ си гур дзапэктэ сыйбгъэгъэныщкъуай, си
щалэ, — жилэри и анэр къэгумэштэш.

— Умыгузавэ, си анэ, сэри си гур есыр си адэм папшIЭкIЭ, къызжумыIЭу сыбэяунукъым. КъызжумыIЭмэ, сежьэнурэ къэзгъуэтыху сыкъекIуэлIЭнукъым! — жиIэри и анэм и IэблитIыр зэпишIыкIыным хуэдэу икъузу иубыдаш.

— Уэ, си щIалэ, сутIынщ, сщIэр бжесIэнкIэ мы Уацхъуэу ди къан! — жиIаш и анэм.

Абдежым щIалэм псынщIЭу и анэм и блитIыр иутIынщыжащ, хуэнэфI-гуфIЭуи къыбгъэдэуваш. Анэм и щIалэр унэм щIишэжри зыбгъэдигъэтIысхъаш. Анэм къыжыриIэнным и пэкIэ езы щIалэм къыригъэжъаш:

— АтIэ, си анэ, иджы сызэреноупщIынур мыраш: нобэ щIалэу сзыыхыхахэм си гур къырисыкIыу псальэ къыжаяш. Си гум къэкIыу,

— Си адэр хэт? — жысIЭу, — Си адэр дэнэ щIэ? — жысIЭу, иджыри къэскIэ соупщIакъым,

— Уэри уи адэм мыйр къыщыщIаш, жыпIЭу къызжепIакъым. Иджы си адэм къыщыщIар — яукалами, яхьами хэпщIыкIыр къызжепIэнныр арщ сзыыхуейр. Абы адкIэ си адэм папшIэ схуэшIЭфынум сэ сеплъынщ.

— Е, щIалэ махуэ хъун, — жиIаш и анэм. — уи адэри дэкIмэ илъескIэ къэту, нэхъыбэри къыщыт къэхъуу зекIуэу къикIухуу щыташ. Ауэ уэ укъэхъуу лы и пIэ унэмису зекIуэ кIуэн къебгъэжъаш. Iуэхуу уи япэ ильыр икъукIэ зэкIуэ кIуэн къебгъэжъаш. Илъэс тIощI хуэдизым уи ныбжь нэбгъэсатэм, Iуэхуу уи япэ ильыр икъукIэ зэхозгъэшIыкIынт, уи адэм къуентхъуу¹ къыщIэна шыри, Iэщэ-фащэу къыпхуэнахэри пIэрызгъэхъэжынти, итIанэ уи къарур нэхъ зэрыгъуэтауэ пшIЭфынур пшIэнт. Цыху тезмыгъаплъэу, цыхум къыздимыщIЭу, уи адэм и пшIэгъуалэр щIыунэм щIэту зызошэ. Уи адэм Iэщэу къыщинар, цыхум езмыгъэлъагъуу, махуэ къэскIэ щэ дыгъэ тезгъапсэу, пхуэслъэшIу зэпрызгъазэм пыслъажу пхузызохъэ. Ауэ и гъуэм унэсакъым, ущIалэIуэу уожъэри, ахэри яхуэфэшэnum ехъулIэу пхузехъэфынкъым. Ауэ дауэ сщIын,

¹ Къуентхъу — къыщIэнэ хъэпшын, Iэщэ, фащэ.

сый си Іемал, Іәшәрә шырә къэзгъэнәжжі, уә нәмәншү хэт естын, ахәр уә уихъәзырыш.

Уи адәм зекіуэ шиті илаш, Іәшә тіо щтәгъуи илаш. Зә ежъәжъәгъуәр уи адәм езым дәкіуәдаш, къәнәжар уә уәстүжынш. БжесІәнум укъедауәу, зәрыбжесІәм тету гүзегүрикІуәмә, ПшІәгъуләр гъуазә пхуәхъунш. ПшІәгъуләм ушесу удәкІа иужь шхуәмылакІәм укъемыІә, теутІыпщхъауә ар гъакІуә. Гъуэгу зәхәкІыпІә уІушІәми зы лъәныкъүәмиі ар иумыІуәнтІәкІ, езыр зыдебләмкІә гъакІуә. Гъутхъэн хуей хъумә, езыр-езыру къэувыІенүш, абы дежым шыныбәшхыр тәкІу хуәгъәләлә, уанэр шә шы щІыбым шыщІәутхыпшІә, жыы Іурыгъыхъә, и нәхәм ІәкІә хүшІәлъәшІыхъ. Жәш хъумә, ар уи адәм и уыпІәу щыта щІыпІәм езыр къышыуыІенүш. Апхуәдәурә укІуәниш. Гъуәгур тІуә щызәхәкІым, «мыр нәхъ благъәш, мыбыкІә сирикІуәниш» — жыпІәу шхуәмылакІәм укъемкъу, теутІыпщхъауә езыр зыдәкІуәмкІә гъакІуә. Гъуәгум ущырикІуәм, гузәвәгъуә зиІә уІушІәмә, удәмыІәпыкъуу ущхъәшыкІуу уемыжъәж, уи адәр гузәвәгъуә зиІәу зыІушІәм бләкІрә ежъәжу и хабзакъым. Уи лъәпкъ хъуән къыхуумыхъ, емыкІу умыщІә. Аращи, къәбгъәзәжынш, сә усльягъужынш жысІәу, сипшыгугъыркъым. Сыту жыпІәм, ущІәлашшәу, уигурә уипкъирә¹ зәшІәмүвауә уожъә. ГуашІәр уиІәш, гу уиІажжым. Гъуәгум махуә уижъә! Уи адәм и ныбжъәгъу хъәләлу щыта нартхәм я зекІуапІәу щыта щІыпІә тхъәм ухуишә. Уи адәр зауәм ІукІуәдакъым, зәкІуәдылІар и гъуса, и ныбжъәгъуу къышІәкІынүш. Абы и кІуәдикІәр цІыхуитІ зәдашІәу щытамә, лъыхъуа-кІуә ежъахәм къагъуэтшит. Сыт и кІуәдикІами, мы пшІәгъуләм узыдихъәу бысым пхуищІыр араш уи адәм кІуәдыпІә хуәхъуар. Аращи ущынәс-кІә пшІәнур уә пшІәнүш, пшІәфынури плъагъунш. Гъуәгумахуә, ежъә ушынәу къыумыгъазз, уи джатә къипхауә пшІәншәу иумылъхъәж! — жиІаш и янәм.

Анәм и щІаләр гъуәгум хузәригъәпәшаш.

¹ ПшІәу уимыувауә.

Гъуэгу гъуэмымлэ щыным хуэлээти зепхъэнкіэ мыхъэлъэу, пшхынкіэ къару ийэу и гъуэмымлэри къыхуиціри Хъыжъокъуэ Шужьеир иригъэжъащ.

Гъуэгум техъауэ макіуэр иджы. Зыдэкіуэр ищіэркым, пшціэгъуаләм ехъыр. Еуэмэ кіуэурэ, жәшыр къэблагъэу пшціэгъуаләр къышувылә щыпіем щопсыхри нәху щыгъуэ хъухункіэ зыщегъәпсәху.

Ауэрэ жыжэ кіуауэ Іуашхъэ гуэрим щынэсым, занщіэу зэпрыплъым, жылә гуэр къуэм десу ильэгъуаш. Ижрабгъумкіэ зы гъуэгу кіуэуэ, сәмәгурабгъумкіи зы гъуэгу кіуэуэ ильэгъуаш. Ижрабгъу гъуэгуу пшціэгъуаләр зәрыкіуэм Іуашхъэр къиухъуи нәхъ жыжъэу къыфіэшіаш. Сәмәгурабгъумкіэ кіуэ гъуэгур нәхъ гъунэгъуу щіаләм къыфіэшіри шы Гумпіэр къиіуантіери пшціэгъуаләр абы къытыригъэхъащ. Пшціэгъуаләр ижрабгъу гъуэгу лъэныкъуэмкіэ къигъэзену щыхуежъекіэ имыгъакіуэу зыбжанэрэ кіуаш. Итіанә и анәм къыжыриар и гум къэкіыжри, — «Е!, мы сә сщіэр сый!» — жиіери, пшціэгъуаләр хуиту къышциутіыпшыжым, кіешіу гъуэгуншәкіэ къигъэзәжащ. А Іуашхъэ зәкіуекіым бәнә Іув кіэрүйтт. Пшціэгъуаләм а бәнәхәр къызәпітхъри, жъэгъу гъуэгум къытехъәжащ. Щіаләр и шым еплъри лъыр къежәхъу бәнәм къифышіауэ ильэгъуаш. А щыпіем щепсыхш, шабий узд Іәпліе къырифышікіри шым телъәшіхъурэ игъекъәбзәжащ.

Щіаләм лъәщу игу зәбгъәжащ: «Си анәм къызжиам сызәрыдәкам пшціэгъуаләр хәзуләуаш!» — жиіери, шы ныбәпхри хуигъэлаләш, иғъэхъуакіуенуи иутіипшири, езыри тіекіу шхааш. И іәшхәм телъәшіхъри шәсүжаш, Пшціэгъуаләри хуиту гъуэгум триутіыпшхъәжащ.

Гъуэгум тету кіуэурэ плъәри губгъуэр иуфэбгъуауэ дзэ Іув зәрызехъэу иту ильэгъуаш. Модунейр зуфәбгъуа шу дзәшхуәм яхыхъэну и мураду зызәшікъузәри ежъауэ кіуэрэ пәт хъә самыриті и пәм къилъәдащ.

— Мыхәр сыту хъә дэгъуэ, шәч хәмылъу мыхәр нарт лыхъужъ гуэрим и хъәш, — жиіери и

и гъуэмымлэм щың яхуидза щхъекІэ хъэ самырхэр блажри мэзым щІэлъэдахәш.

Күэдрэ къэмиту зым узд Іэрамэ и дзапэм дэлъу, адрей зымни пщлащэ и дамэм тезу тету жыг къудамэ цыкІу и дзапэм дэлъу къагъэзәжри къиздикІа лъэнныкъуэмкІэ щІэпхъуәжахәш.

Хъыжьюкъуэ Шужьей къежъәжри тІэкІурэ къекІуауэ и гум къекІыжащ «мы хъэхэм гузэвэгъуэ гуэр яІеу къышІэкІынщ, си анэм къизжиар сымыгъэзащІеу саблэкІынкъым, си адэми хъуэн къыхуэсхынкъым» — жиІэри ПщІэгъуалэм щІопщ уэгъуэ къырихри хъэ самырхэр зыдекІуәжа лъэнныкъуэмкІэ иунэтІаш.

Къыззэрежъэрэ емыуауэ ПщІэгъуалэм щІопщ уэгъуэр щырихым щыблэм хуэдэу гуашІеу, мафІэр къыПуриху илъри къуажэбгъум щытт зы Іуашхъэшхуэ гуэри бгъэдихъащ. Іуашхъэ джабэм уІэгъэ хъэлъэу зыгуэр кІерылъу хъэ самыритІми къафэрэзыхуу бгъэдэту щхъэшхъащ, и шым зыригъэлъэтэхри,

— СыткІэ дэІэпыкъуэгъу сымхуэхъун? — жиІеу щеупицЫым, къыжыриІаш:

— ПсынщІеу сыйтІэшІи мо узд тхъэмпэхэр, жыг тхъэмпэхэр си уІэгъэхэм къытөлъхъэ, — жиІэри.

ЩІалэм тхъэмпэ хушхъуэхэр уІэгъэм тырилъхъэу бгъэдэсу бгъэ дахитІ къэтПысащ. Бгъэхэр ллы уІэгъэм къыбгъэдыхъэри ІукІэ псы къахъати тыракІэри напІэр дэпхъеийуэ къелхъэхыжыхуکІэ мыгувэу ллы уІэгъэр хъужри къыщылъэташ. И шыр пэмыхыжъеу щытти псынщІеу зыридзщ, и джатэр къырихри — накІуэ, щІалэ, уэ ллы ухъумэ, уи шыр шы хъунищ, — жиІэри, щІыгур зуфэбгъуа дзэшхуэм уафэхъуэпскІым хуэдэу псынщІеу яхэлъэдащ. ЩІалэри нэгъуэшІ зипакІэкІэ дзэшхуэм къахыхъэри и зэ уэгъуэр уэгъуищэ пэлтытэу щІидзаш. Нарт шууитІым дзэшхуэ зыхыхъар хъэдэлъэрыщІыкІу губгъуэм къыранащ. ЩІалэр плъэри жыжъеу шу гупышхуэ зэрызехъэу жэуэ уІэгъэ зытөлъя нартыр абыхэм якІэлъыжэу илъэгъуащ. Езы щІалэри абы кІуэну щІэпхъуа щхъекІэ, нэмис щІыкІэ, уІэгъэ зытөлъя ллы мыщыхум шу гупыр зэхиупицІатэри къигъэ

зэжаяе къэкІуэжу ғашлаш. ЗышІэнур зыгъэ-зещлауэ къэкІуэж шум и шышилІэм бзылъхугъэ гуэр дэсу къихыжырти еупщиаш щалэр:

— Мы бзылъхугъэр хэт? Мыр сэ сщIагъэххэ-къими, мы дзэшхуэм я бзылъхугъэу къатепха, къэмэрэ яхьу къатепхыжа? — жиIэри.

— Мы бзылъхугъэр арш нэшIгъущIыдзэу мо дзэшхуэ зэтедукIар къызыкIэлтъыкIуар. Ауэ абы-хэм я гугъар къайхъулIакъым. Неблагъэ, щалэ, зодгъэгъэпсэхунц, дызэрыцIыхунц, — жиIаш уIэгъэ зытелья нартым.

— Фыим дыхуиблагъэ, гъуэгу сытетц, — жиIаш щалэм.

— Уи гъуэгу тхъэм махуэ ищI, япэ узэрихъэлІэ бысым хъуэж умыщI, — жиIэри щалэр имутын-шу зыдиштри жылэм дыхъэжащ уIэгъэ зытелья лIыр. ПщIантIэм дыхъэжри бзылъхугъэр унэм щIишааш. И гъусэу зыдиша щалэр хъэшIешым иригъэблэгъаш.

Щалэр зытэлайкIэ а унагъуэм щыхъэшIаш. Бысымр щакIуэ щыкIуекIэ зыдишэрэ зыдигъэ-щакIуэу щIидзаш. Лыгъэм хуниущийуэ, хекум нэсэбүасэ хуишIу зыкъомрэ къыришэкIаш.

Жэшым гъуэлъыжауэ щалэм игу къэкIыжащ: «Уи адэм къышIена ПщIэгъуалэм уздихым кIуэ, абы уздихырац уи адэр зыщикиIуэдар. Абы унэмсэ, уэ пщIэнур пщIэжынищ» къызжийэри си анэм сыкъыригъэжъаш. ПщIэгъуалэм сынперы-мыуэурэ сыкъакIуэурэ лы уIэгъэм сыкъыгъэ-дихъаш. А лым езым сиригъэблэгъауз сицыIэнц. Шэч хэмьлтьу си адэр зыIэшIэкIуэдар мы бысы-мыр ару къышIэкIынищ, — жиIэри.

Пщэдджыжым нэху къекIри щалэр хъэшIешым къышIиши бысымым и унэм ишааш, зыбгъэдигъэтIысхъари къепсалтэуи щIидзаш:

— Уэ, щалэ, уIэгъэ хъэлъэу сицылтьу укъыс-хуээри укъыздэIэнпыкъуаш. Дээ гуашIэр къиз-дебгъэлIыхаш. ФыщIэ пхузонц.

— Хъэуэ, фыщIэ къышIысхуэпщIын пхуэс-щIакъым, — жиIаш щалэм бысымым и исалтээм пидзыжу. — СыгъуэгурлыкIуэу сицьуихъэлIати

себгъэблагъауэ хабзэкІэ согъэхъэшІэ, ущиякІуэ ускуэхъуаш. ДызэрыгъэцІыху.

— Сэ уэ узоцІыху. Япэ ущыслъегъуам уи шымкІэ укъесцІыхуаш. Ауэ уэ сыкъуумыцІыхункІэ хъунц, ныбжькІэ ущІалэш. Сэ синарт Бэдныокъуэш. Чынтыр си ныкъуэкъуэгъущ. Узигъусэу зэтедукІа дзэшхуэр чынтыдзэ ябгэрщ. А чынтыдзэр си анэми сэри куэд лъандэрэди ныкъуэкъуэгъущ. Сэ сыкъамылъху и пэкІэ Нарт Хэкум а чынтыдзэр къытеуауэ яхъунцІэрти си анэр езауэри зэтриукІауэ щыташ. Сэ сыкъальхуа иужькІэ, а чынтыдзэр Нарт Хэкум дапщэрэ къытезэрыгуами, псэууэ зыри изгъэкІыжакъым. А гужьгъэжыр чынтым яІэти, иджы сэ сычмыІу ди Нарт Хэкум къытеуэри яхъунцІаш, си анэ жы хъуари гъэру ирахъэжъаш. Уэ узигъусэу абы къатетхыжар си анэр аращ. Уэ укъисцІущІэнным ипэкІэ си шабзэшэр сухыхукІэ сайзэуаш. Си шабзэшэр суха иужькІэ я куэдагъкІэ къытезэрыхьри уІэгъэ сыхъуаш. Арачи, уэ укъисхуэза иужькІэ зэрыхъуар плъэгъуаш. Къысхуэгъэгъу, алъандэрэ уи Іуэху къыцІэпкІухым, узыщым, укъыздикІым сыйэршилэмымушицІар. Япэ дыдэ укъызэрызбгъэдыхъэу си щэуэгъу Хъыжъи и ПицІэгъуалэ узытесыр къесцІыхужащ. Уэ уи адэм и лъыхъуакІуэ укъызэрежъэнур сэ сцІэрт.

— Ар щыпцикІэ, си адэр зыІэшІэкІуэдар уэрщ Бэдныокъуэ! — жиІаш Шужьеи нэхъжъэхъу-жъэхъуу.

— Сэркъым, щІалэ, уи адэр зыІэшІэкІуэдар. Уи адэр фыгуэ слъагъуу, си щэуэгъуу щыташ,— жиІаш Бэдныокъуэ.

— Си адэм и лъыхъуакІуэ нарт зыбжанэ къежъэри ямыгъуэту некІуэлІэжащ. Сэ сыкъышежъэм си анэм къызжиІаш: — «Уи адэм и ПицІэгъуалэжым уздихым кІуэ, уи адэр зыІэшІэкІуэдар зыщ, цІыхуитІ яІэшІэкІуэдауэ щытатэмэ, алъандэрэ и хъыбар къэІунт. Уи адэм и увыІэпІэу щыта щыпцІэм шыр нэсмэ, езыр къэувыІэнц зы щыпцИ пхуэмымкІуэу. ИтІанэ уэ пицІэнур уэ пицІэжынц», — жиІэри сыкъыригъэжъаш. Си анэм зэрыжиІам тету ПицІэгъуалэр си-

къындыкIуэм хуит сиңыри уи деж сыйнихъаш,— жиIаш Шужьей.

— Уи адэр си деж зэрындыIамрэ, сэ зэрызигъусамрэ хуэдизрэ зыңдыпIи щыIактым икIи зыми игъусакъым.

— АтIэ, нарт Бэдынокъуэ, си адэр зындыкIуэдамрэ зэкIуэдылIамрэ пэжу къызжыIэ! Пэжыр къызжепIеми узукIынущ, пэжыр къызжу-мыIеми узукIын аращ сэ си гумкIэ си унафэр. Ар сыйт щыхъекIэ жыпIэмэ пэжым тету къызжепIэмэ, си адэр уэ пIещIэкIуэдауэ къыжыпIэнщи узукIынщ. Ар сыйту жыпIэмэ си адэм, хэкуитI къызэпичу ешанэм къындыкъэм, уэ уриныбжъэгъуу мыбы ушысу, уэр фIэкIа нэгъуещI кIуапIе щимыIакIэ, уэр фIэкIа нэгъуещI абы кIуэдыпIэ хуэхъунукъым. Си адэр зэуапIэм IукIуэдауэ щытамэ, цIыхубэм зэдащIэнут. Си адэм и кIуэдыпIэ хъуар уэр нэмыщI нэгъуещIым къыбдищIэу щытатэм, иджыри къескIэ и хъыбар зэхэтхынт. Ауэ щыхъукIэ, си адэр зэкIуэдылIар уэращ, абы сыхуэшечкъым.

— Хъыжьюокъуэ Шужьей, уи адэм и кIуэдыкIэ хъуам сэ хэсцIыкIыр пэжым тету бжесIэнщ. Абы адэкIэ уэ пишIэнур уэ пишIэжынщ. Сэри Хъыжье куэдрэ сылтыхъуаш, куэдри иужыр зесхуаш, къысхуэгъэтакъым. Нарт ныбжъэгъу хъэлэл за-къуэу сэ згъуэтар зэрызимыIэжымкIэ си гукьеуэр уэ уи гукьеуэм нэхърэ нэхъ машIэкъым. Хъыжье папшIэкIэ сэ сыйкIуэдыныр щхъэуэ схуэхъунукъым. Ар зерыхъуар, сэ абы хэсцIыкIыр бжесIэнщ,— жиIаш Бэдынокъуэ.— Хъыжье си щэуэгъу пэжу, си зекIуэ гъусэу, къежьэмэ къызэкIуалIэу, бий диIэмэ дыздезауэ щытащ. Апхуэдэу дыхэтурэ, Хъыжье си гъусэу ди бий иныжь гуэрым Iэмал хуэдмыгъуэту куэдрэ екIуэкIаш. Ауэ зэгуэрым, зиужьым уимыкIыххэм и тIэсхъэгъуэ ухуэмыйзэу хъунт, абы дытекIуэри алъп шылъэпкъыу и шыбэр къетхужьаш. Шыпэм сэ сыйту, Хъыжье шы ужьым иту къэтхуу дыкъыздэкIуэжым, шу закъуэ гуэр си япекIэ къакIуэу къысхуэзащ. «Бохъу апщий, нарт Бэдынокъуэ!» — къызжиIаш шум. «Тхъэм уигъэпсэу, яхэдэ щIалэ!» — щыжесIэм, «Тхъэм фщхъэпэн ищI!» —

жиIэри къызблэкIаш. Сэ къызблэкIри Хъыжьэ и деж щынэсым, абы «Яхэдэ, щIалэ» къыжыриIаш. «Тхъэмадэ махуэ тхъэм уищI, Хъыжьэ!» — жиIэри, и Iэ къиубыдын хуэдэу къыбгъэдыхьаш. Ауэ и Iэр къиубыдынм и пIэкIэ и пыIэр щхъэрипхъэтри, — шур ежъэжащ. «ЕI, мыбы къызишIар!» — жиIэри игъазэри Хъыжьэ шум кIэлъышIэпхъуаш. Сэри сыкъызэплъэкIри а шум сыкIэлъышIэпхъуаш. Хъыжьэ шум лъэшIэмыхьэу, сэри а тIум сацIэмыхьэу жэуэрэ, Хъыжьэр абы сIэшIишри, жыжьэ схуэхъуаш. ШуутIым, сыплъэмэ ерагьгу слъагъухэу, сыкIэлъыжэурэ, щIалэр къызэтевыIаш, Хъыжьэр щыбгъурыльадэм, къеIещ си Хъыжьэм уанэгум ирипхъуэтш аби ирихъэжьэри ежъэжащ. «ЕI, мыбы къидищIар! ПыIэр Iуэхуж, лыр тфIехь!» — жысIэри, бгъуитIщIэпшу сэри иужым сихъаш. Хъыжьэр зыIэшIыхьа щIалэм и шыр сыплъэмэ уафэпшэм хыхьам хуэдэу ежъэжащ. Шы лъэужым сырикIуэу, ауэ нэгъуэшI сымылъагъужу, хы тIуашIэ гуэрым сыйхьаш. Лъэужьыр хым есхулIэри, сыхыхъэну икIыпIи сымылъагъуу сыкъыIунащ. Шы лъэужь закъуэ хым хыхъэжар згъэнахуэри, нэгъуэшI хыхъэпIэ сымыгъуэту сымылъыхъуэу хы Iуфэм сыйIутурэ гъуэмымлэу сIыгъыр щызухаш. АтIэ сыйт сщIэжынт, а хэкум къуалэрэ бланэу щыIэр къэзукIыурэ абы сирисэуаш. Ауэ къуалэрэ бланэу а щIыпIэм щыIэр сухри гъаблэм сигъалIэу, къарууфIагъ симыIэжу хъуаш. Уэс бзаджэ къышесщ а хэкуми, си шым ихъуэкIун имыгъуэту шыри сфиIэлIэ щыхъум къэзгъэзэжащ. Шы хъушэ дызыпэрыкIар фэхум хэкIуапщIэхэкIуапщIэу зырагуэшэжахэу сакъырихъэлIэжаш. Шыхэр къызэшIэзугъуаери къесхури сымылъахаш. Зы мазэкIэ зызгъэпсэхуш, гъуэмымлэкIи зызэзгъэпэщщ, си Iещэхэм сыйтельщIыхьри, Хъыжьэм сирильыхъуакIуэу етIуанэу сежъаш.

А щIыпIэу шы лъэужьыр хым щыIухъэжар згъэнэхуати секIуэлIэжащ. Шы лъэужьыр жыыбгъэм зэрихъэ пшахъуэм щIигъэссеежа щхъэкIэ, мывэ щызэтеслъхъар къэзгъуэтыхъаш. АрщхъэкIэ, зы шы лъэужьи, зы цIыху лъэужьи хым къыхэ-

кIауэ е хыхъэжауэ еслъагъулIакъым. Ауэ щыхъум «Сэ къысхуэмыхутауэ зы икIыгъуэ гуэр иIәми сщIэркъыми» жысIәри, жәңг хъумә сытIысу, махуэ хъумә сылтыхъуэу ильес хъухукIә иужь ситаш. Хым сыхыхъэу сызэпрыкIыфакъым. КъызэнырыкIауи цыху еслъагъулIакъым.

— А, си щIалә, Хъыжъэ папщIә саукIакIи сил мыузыжыну, ину гущIыхъэ схуэхъуаш ар. Ныбжъэгъугъэу къысхуIам и хъетыркIә, пәжыгъэкIә къызэрызбгъэдэтам и хъетыркIә, нобә къыздәсми Хъыжъэ и Iуэхур си гум къыхоуэ. Ауэ Хъыжъэ иужыр къызэрихуэну, абы уэ пхуэдә гуэр къышIәнамә, сәри сырекIуәд. Абы и лъыр уэ пищIәжыфынщ. Уи фIәшт хъумә, Хъыжъэ къехъулIар, сә ар зәрызбгъэдәкIа щIыкIәр арш. Уи фIәшт мыхъумә, къызупәсыну жыхуәпIәмкIә уэ ухуитщ,— жиIәри нарт Бәдынокъуэ хъыбарыр иухаш.

— АтIә, Бәдынокъуэ а щIыпIәр сыбгъэлъагъуфын? — еупщIаш Хъыжъокъуэ Шужьей.

— ФIыуэ уэзгъэлъагъунщ, щIалә. Зызәдгъэпәшынщи дежъенщ,— жыриIаш Бәдынокъуэ. Абы иужькIә зы тәлай дәкIыху зызәрагъәпәшщ, загъәпсәхуу щысахәш.

— Ыхы, щIалә, иджы дежъенщ. Дишхәм сыйя теплъэ жысIәу абыкIә соупщIыжыркъым, ахәр зәхуәфIу гъәпсауэ, ЫгъыкIәу яIән хуейм тету уэ зепшауэ щытащ,— жиIаш Бәдынокъуэ.

Бәдынокъуэ и анәр гъуэмымлә щIыным есагъэжти, зекIуәлIхәм хуашI хабзә гъуэмымлә лъепкъыгъуэу щIыIәм хуәдәхәр къахуишIри хъэзыру зәрырахъәжъэнум хуәдәу къаритащ. Хъыжъокъуэ Шужьейми шыуанәхәр къызәригъәпәшши,— шәсахәш. ПщIантIәм къышыдәкIхәм Хъыжъокъуэ Шужьейр сәмәгумкIә бгъурыуващ.

— А, щIалә,— жиIаш Бәдынокъуэ,— нобә уи адәм и пIәм уитщ уэ. Дышесу дыщыздежъэм ар си ижърабгъумкIә щыту, мы күәбжәжым дыдәкIыу щытащ. Нобә уи адәм и пIәм уэ уиту, увыпIәмкIи ущыту дыдәкIынщ.

— Хъәуэ, Бәдынокъуэ, абыкIә содәIуәнүкъым. Си адәм нәхъыжыгъә епхамә, ар абы хуәпщIаш.

Нобэ сэ сыздэштыихъэр зэхээмшигык¹ыжыныр хъункъым,— жи¹эри Хъижьюкъуэ Шужьейм идакъым.

— Хъунщ ат¹э,— жи¹эри Бэдынокъуэ щ¹алэр сэмэгумк¹э къыбгъуруувэри euэри ежвахэц.

Еуэм к¹уэхэурэ, мазэ бжыгъэ, махуэ бжыгъэ зэрык¹уахэр, сыйми нэсахэц, euэри хы т¹уаш¹эм дыхвахэц. Гъуэгу лъагъуэжъхэри хэк¹уэдэхахэу ерагыуу къыхигъэшыжри, Бэдынокъуэ шум и лъэужыр зыднигъэсигъам иришэл¹аш.

— Мэуэ еплтыт, щ¹алэ,— жи¹аш абы дежым Бэдынокъуэм,— мы мывит¹ыр ищ¹агыу, зы мывэр ищ¹ыгуу, зэблэдзауэ згъэт¹ылъыгъащ. Лы гуаш¹эдже къырихъэл¹эк¹э e¹эу зэшхээшихын лъэммык¹ыну апхуэдиз мывэм я инагъыу зэтесльхахэт. Мы плъагъу мывэшхуэм и занщ¹эу а шум и лъэужыр хым хэк¹уэдащ. Абы иужым къехъул¹эжам хэц¹ык¹ хузи¹экъым. Ауэ сэ, сымыгъуэтыххэу щыхъум, хым хэхуэу шыри лыри хэк¹уэдам тезубыдащ. Иджы уэ къызэрып¹ищ¹ыр къыжы¹э.

— Сэ къысф¹эц¹ыр мыращ,— жи¹аш Хъижьюкъуэ Шужьейм,— си адэр зыхъар мы хым зэпрык¹ыжащ, ар зытесари шыщ, тесари лыщ. Сэри сеуэнщи абы сыхэхъэнщ. Си шым сывэприхмэ, ар щы¹эхэмэ сэ къэзгъуэтыхнщ. Уэ сывэролт¹эур: гъуэмылэу пыгъыр бухыхук¹э, мы щ¹ып¹эм къыцызэжэ. Сыкъэммык¹уэжыххэ хъууэ уи гъуэмылэр бухмэ, сэр щхъэк¹э зыбгъэл¹эн, уи щхъэ хуэф¹ын зехъэж.

— Сыт къызжеп¹эхэр, щ¹алэ? — къеупщ¹аш нарт Бэдынокъуэ.

— Сэ жыс¹энур арщ, зэхэпхарщ,— жи¹аш адрейми.

— Ат¹э, уэ мыбы ущыхыхъэк¹э, сэ мы щ¹ып¹эм сывцысынукъым.

— Ат¹э сыт пищ¹энур?

— Абы сэ хэсц¹ыхынур мыращ, щ¹алэ: мы хым хыхъэн хуей щыхъук¹э сэ ялэ сыхыхъэнуш.

¹ Гуаш¹ Иэдже — къарууншэ.

Апхуэдэу мыхъуу, арэзы сыхъунукъым,— жиІэри нарт Бэдынокъуэ уващ.

— Хъунщ,— жиІаш щІалэм,— унэхъыжьщ, унэхъыфІш, сэ сиригъусэу къыздежъенкъым жызэлэри арщ, армыхъумэ нэгъуэштым къыхэкыу аркъым.

Хым хыхъеу зэпырыкІыным траубыдэри, я шыныбэпххэр щІакъузаш, я гъуэмымлэхэр яІеташ, я щІакІуэклэхэр зэшІаупщиаш. Я къамышыхэр тІуаш щІэ ящІш, Бэдынокъуэ япэ иту, пшІэгъулэр иужь иту, еуэри хым хыхъаш. Хуэ ахэр зыхыхъар, уплъэмэ и гъунэр плъагъуу, ауэ жыжъеу апхуэдэт.

Сыт хуэдиз гугъу халъэгъуами, хым зэпырыкІахэш. ЩызэпрыкІа щЫпІэм унэ лъэгум хуэдиз хъуну ныдже тІэкІу иІэт. А ныдже тІэкІум и бгъуитІымкИи, урекІуэклын плъэмымкІыну, къуршыр хым къыхыхъеу, апхуэдэу зыхуэзахэр дэклыпІейт. А щЫпІэ ныдже тІэкІуу зытеувахэм и зэхуэдитІым дежым лъагъуэ цЫкІу гуэр, удэплъемэ, ерагъыу хэплъагъукІ къудейуэ, хэклуэдэжу хуежъяуэ ялъэгъуаш.

Яшхэм зыраггэгъэпсэхуаш. Я щыгъын, щІакІуэ, шыщІэлъхэр псыф хъуати, щакъузыжащ, дыгъэм ягъэтІылъри ягъэжэпхъыжахэш. ИтІанэ еуэри ежъэжахэш. Ушууэ удэклын плъэмымкІыну щытти, яшхэр ІумПашэу, езыхэр лъэсу джабэм дэклыну ежъахэш. Дэклыгъуейт. Зыкъомрэ дэклым, къецІэнтхъуэхыжу, шитІыр лъэгуажъэпкІэ увхэу, Іэбэм къурш мывэхэм къадэклы удзыпэ гъурхэр я дзапэмкІэ къаубыдым, загъэбыдэурэ, сыту хъуми ерагъыурэ дэклахэш.

Къуршишхъэм и щЫпІу щыхъум, итІанэ фІыуэ загъэпсэхуаш. Ежъэжхэри, къуршишхъэ тхыцІэм ущызекІуэн плъэклыну щытти, зыбжанэрэ кІуахэш. ЩыпІэу зэрыхъахэм цЫху зэрышыпсэур пшІэну щыт. Мышысэхэр, кхъужыІэрысэхэр къышыкІыу, къалъгууль жыхуаІэхэм хуэдэу уздзэхэт дэгъуэхэр иту, фэху гъунэ гуэрим ихъаш.

— Ыхыы, Бэдынокъуэ, си адэм и кІуэдымпІэм дыкъэсакІэ дыгугъэ хъунущ иджы,— жиІаш Хъыжъокъуэ Шужье, и гур къызэрэплъар хэпшикІыу.

— АтІэ, щІалә, мәуә сә бжесІэнум къедаІуә,— жиІаш Бәдынокъуә,— уәным ухуәмыпІашІэ, умыкыпхъе бүкіым, къыпхуагъәгъунукъым, укыным сыйым щыгъуи ухуштыхъәнш. Ар къэзигъәпәжыр мырш: си деж укъизәрысу, укъизәуәу сыбуқІатәмә, Хъыжъе и кІуәдәкІәм и лъапсәр къышІәдгъәщыну иджы дә дыздәкІуәр хәт къыбжиІант. УщІаләш, ухъыжъәш, уи гур къосыкІыр, гукъеуәшхуи щхъәкІуәшхуи уиІәш, лыгъәми ущІоныкъуәкъу. Ауә сә бжесІәр зыщумыгъәгъупшә: уәным ухуәмыпІашІэ. Уәним щыхуәкІуәкІә, узәрыуәфынур сощІә. Умыуәм мыхъууңи щыхъум, сәри сыуәнущ, сыкъышІежъар араш, нәгъуәшІ Іуәху сәри сиІәкъым. Дыздынәсынум дынәсу дә тлъагъумрә дызыхуәзәмрә деплъмә — етшІәфынур тицІэнш.

— Хъунш. КъызжепІәр пәжш. Си адәм къехъулам, абы и щхъәм ирикІуар зәрыдмышІәм си гур къизәщІегъанә, армыхъумә уә сомыдәІуәныр си гум хәлъыххәкъым,— къеввәлІаш Хъыжъокъуә Шужъей.

Еүәм, кІуәхәурә, къуршыщхъэм еххәри зыкъомрә кІуэтахәу, плъәхәри: адыгәм «банапцІә чәү» жыхуаІәм хуәдә къещІәкІауә, мывә унәжъ гуәр дәту, шыфІәдзапІәри, жыгыжъ къуәбәбжъабәм хуәдәу къыдәшту ялъагъуаш. ШууитІым а пшІантІәм хуаунәтІаш. Куәбжәм щынәсым щхъәфә щІәпхә и щхъәм телъу сыйкИи дзы хуәпшІын плъәмымкІыну пшашә къабзә гуәр унәм къышІәкІри куәбжәр къахуІуихаш, къахуәнәжәгуҗәу дигъәхъахәш.

Хъыжъокъуә Шужъей шым зэрепсыхыу, ІәплІәкъыхуишІынным хуәдәу пшашәр къәІәбәри и щІопшыр Іихаш.

— О, фІәхъус апший, Хъыжъокъуә Шужъей! — жиІаш пшашәм,— зә укъесамә, гупсәхугъуи бгъуәтыжынш. Нарт Бәдынокъуи гъусә къызәрәпхуәхъуамкІә тхъәм фІы къыхуишІә. Мы щІыпІәм укъизәрыкІуар ину дәркІә гуфІәгъуәшхуәш, феблагъә. ХъәшІәщым щІишахәш,— Зывгъәпсәху, фешаш, гъуәгуанә къәфкІуаш,— яжыриІаш.

Пшашәми игъазәри унәм кІуәжаш. Мыдырей-

хәм заплъыхъ щхъә, пращәм нәмыщI нәгъуәшI зырикI пщIантIәшхүәм щызекIуәу щалъагъуакъым. ТIуми абы жыраIәнур ящIәркъым. Хъыжъокъуә Шужьей еупщIаш Бәдынокъуәм.

— Мыбы дауэрә сыкъицIыхуа, хәти си цЭр жыриIа? Уә нәхъыбә бгъәшIаш, хәку күэди къәпкIухъаш, уи цЭр щыхум жаIәу зәхихынкIә хъунщ. Ауә сә сыйтым абы сиригъәшIыхуа? Сыйтым абы щхъәкIә жыпIәр уә, Бәдынокъуә?!

— А, щIалә, абы хъыбар къыпыкIынущ. Абы дә дымыщIә Iуәху дызыхуенин къыхәкIынущ. Ауә щыхъукIә, умыпIашIә уә. Мыхъуным дыхуәзәу, Iәпщәлъапщәм Iуәхур щыхуәкIуәм, сәри си йыхъә хәсшIыхын си гугъәш. Сә бжесIәм къедаIуә!

— Хъунщ, Бәдынокъуә, узэрыйфIәфIу щы. Унәхъыжъщ, унәхъыфIщ, апхуәдиз гугъуехъыр къыздәзышәч уә сомыдәIуәну сигу илъыххәкъым. СодәIуәнущ,— жиIаш Хъыжъокъуә Шужьей.

АпщIондәхукIә пращәм Иәнәр къызәригъәпәш-
ри къырихъәжъауә унәм къышыщIихым, күәб-
жәмкIә плъэри и дәлъхур къыдыхъәжу илъэ-
гъуаш. ЩIәхыу Иәнәр игъеувщ, унәм къышIәжри,
хъәшIәщым къәжааш. КъызәрышIыхъэм хуәдәу
пращәм и ИәлъәшIыр зытрихри, Хъыжъокъуә
Шужьейрә езымрә я зәхуакум дилъәфааш. Хъыжъо-
къуә Шужьейм зыгуәр жиIәнүм ипә къишу,
Бәдынокъуә къәпсалъәри жиIаш:

— Хъунщ пращә, хъунщ, уи гукъеуәр пщхъә-
щытхынщ, узыхуейр пхуезгъәшIәнщ, уи гур-
гъәтынш. Уәим щыIәкъым.

Ар щыжыриIәм, пращәм игъазәри щIәкIы-
жааш. АпщIондәхукIә абы и дәлъхури къыдыхъә-
жаш. ЩIалә къыдыхъәжар шы зытесыр пщIән-
тIауә тхъурымбәр къехуәхырт, лъәрыгъым
ижыным хуәдәу псыгъуабзә хъуауә, езы щIаләри
гъуәгүанә къызәрызәпичыжар пщIәну, езәшауә
къепсыхыжаш.

— Пращәр а и дәлъхум пежъәри гуфIәу
жыриIаш:

— Ей, сыхъэт махуә уежъаш, Хъыжъокъуә
Шужьей къытхуәкIуаш! Ди Iуәхур иджы зыгуәр
хъунщ!

— Сыту фы, сыту сыбгъэгуф! — жи!эри гуфлаш и дэлхури. — Шы лъэужит! мо къуршийгум щысльэгъуати зыхуэзгъэк!уэнэр сымыш!эу, хуабжуу сегупсыат. Ар сыту фыгъуэ а къызжеп!ар!

И шыпхъур ижырабгъумк!э щыту, и дэлхур сэмэгурабгъумк!э щыту, хъэш!эшым къызэдыш!ыхъаш. Бысым ф!эхъус къарихри нарт Бэдынокъуэ Іэпл!э къыхуиш!аш.

— Нарт Бэдынокъуэ, сэ услъагъумэ усц!ыхуу, уэ сыкъумыц!ыхуу ильесим и к!уэц!к!э щып!э куэдым сыщыпхуэзащ, узэрызмылъагъужрэ куэд щаш. Иджы си унэ укъэк!уауэ узэрыслъагъур ину си гуапаш.

Абы иужьым Хъыжъокъуэ Шужьейм зыкъыхуигъазэри жи!аш:

— Уэ ф!эхъус апций, Хъыжъокъуэ Шужьей! Тхъэм уигъэпсэуи зэ укъытллы!эсамэ, куэд щаш дыножьэу дынаплъэрт.

Зэпсэлъя нэужьк!э,— фыт!ысхэ,— жи!эри бысымым игъэт!ысахэш.

— Ат!э, сыйтым ухуэхъэзыр? Мыхэр хъэш!э дыдэш, гъуэгуанэ къызэпачащ,— еупщ!аш бысым щалэр и шыпхъум зыхуигъазэри.

— Сызыхуэхъэзырри Іэнэм телъыххэу щытищ, Іэнэм и къэхьыгъуэмрэ уэ уй къыш!ыхъэжыгъуэмрэ зэтезгъэхуэну къезгъэк!уакъым. «Хъэш!эхэм я ф!эхъусыр зэф!эк!ыхук!э» жыс!эри згъэбэяуауэ, зэтету щытищ,— жи!аш пщащэм.

Зэдэлху-зэшыпхъум Іэнэр къахьри къагъэуваш. Бэдынокъуэ зырагъэтхъэш!аш. Хъыжъокъуэ Шужьейм зырагъэтхъэш!ыну щыхуежьэм, Іэнкуну т!эк!у къызэф!енащ.

— Сыт зыщ!умытхъэш!ыр? — къеупщ!аш пщащэр.

— Зыщ!эзмытхъэш!ыр Бэдынокъуэ сэ сиринхэгъукъым, сидэшхэну къистехуэркъым, сидэмышхэхэну сфи!эигъуэщи арш,— жи!аш Хъыжъокъуэ Шужьей.

Хъыжъокъуэ Шужьейм и фэхэр къызэк!уэкиу, зэ плъижку къызэш!энэу, зэ хужыыбзэу жэш!у щыхъум, пщащэр къэпсалъэри мыпхуэдэу жи!аш:

— Бэдэнокъуэ, синолъёу, мы щалэр унэшхуэм сшэну хуит сыкъэпш!рэ?

— Дэгтүэш, хуит узош!, си пщащэ,— жиаш Бэдэнокъуэ. Итанэ, Хыжьокъуэ Шужьейм зыхигъазэри жыриаш.— К!уэ, щалэ, ядэклиэ мыйбы уздашэм.

— Содэлуэнш, имыгъуэмэ ар уэ къызжеп!энтэкъым,— жиэри, Хыжьокъуэ Шужьейр ядэклиаш.

Унэшхуэм нагъэри япэрай бжэм щылухъэхэм, абрэмывэр Гуахри щалэр щашаш, абрэмывэри Гуэгъеук!уриежааш. Апхуэдэурэ абрэ мывэр Гуахым, Гуагъеук!уриежурэ бжищым щашаш. Епланэм щылухъэхэм,— Мыйбы уэ щыхъэ,— жиэри, щалэр унэм щагъэхьяш, езыхэр бжэ щыбым къышувыаш.

Хыжьокъуэ Шужьей зыщыхъа унэр, удихъэхуу унэ зэгъэпэща гуэрт. Зы лыжь гуэр, и жъак!эр хужыбзэу, п!э тощмыщим¹ хэсү, арджэнри и лъапэм деж щылту, и къубгъантасхэри щыту, «сшынш» жиээмэ гур зэгуэкл!уэн шхын лъап!эхэри зэмьл!эужыгъуэхэу Иэнэм тету и пащхъэм иту — апхуэдэу щ!есу Хыжьокъуэ Шужьейм ильгъяаш.

— Уи махуэ фы ухъу апиий, тхъэмадэ махуэ!

— Тхъэм уигъэпсэу, си щалэ? — Тыс, щалэф!, — жиаш лыжым.

— Сыщытми хъунш, тхъэмадэ махуэ, сэ сышщалэш, уэ уллыжыш,— жиэри Хыжьокъуэ Шужьей тысын идакъым.

— Ати щалэ, си тъэк!уэкл!э, си хуэдэурэ укъышыхъа хъуа? Мы сиэдышщ!эсүм зы пщащэрэ зы щалэрэ ф!экл!ауэ и щхэ уафэм хуэгъэзауэ цыхуу къышыхъэтэкъым, пщ!ант!эми дэслъэгъуакъым. Дэнэ укъик!а? Хэтхэ уащыш? — къеупщ!ааш лыжым.

— Мы унэу узэрысыр цыхуу к!уап!эуи сц!эркъым, лыжь тысып!эуи сц!эркъым, уэ къохъул!ами хэц!ык! хузил!экъым. Ауэ сэ си адэм и ц!эр къис!уэним сищыук!ытэжыркъыми, уэ

¹ То щ м я щ ы м — зэгъэпэшам.

пищіемэ, къыжыпІэнщ, тхъемадэ махуэ: си адэм и цІэр Хъыжъещ.

Лыжыр щІалэм къеплъри, тІекІу машІеу къышыгуфІыкІаш.

— Абы щыгъуэ, щІалә, уэ мыбы ушытІысынкъым!.. Уэ гъусэ уиІени хуейщ. ХъэшІещым екІуэлІэж, ар уэркІе нәхъ къекІунщ, нәхъ тыншыпІи пхуэхъунщ, — къыжыриІаш лыжым.

— Абы щыгъуэ, хуит сыпщІым, уи махуэ фы ухъу! — жиІери щІалэр унэм къышІекІыжащ.

КъышыщІекІыжым, унэу къизэрхъэжам бисым щІалэмрэ пщащемрэ щІетти «накІуэ» жаІери, щІалэр къышІашыжащ. ХъэшІещым къашэжащ. Бәдынокъуэ щІалэм еупщІаш:

— Сыт къеплъэгъуа, щІалә? — жиІери.

Лыжъ жъэкІеху къабзэ ильэгъуар зэрыпсэумрэ и унэр зэрызэгъэпәшамрэ иғъещІагъуэу Хъыжъокъуэ Шужьейм къиІуэтэжащ.

— Уи адэ Хъыжъэ абы нәхърэ нәхъыфІу пхуэІыгъынт? — жиІери етІуанэу Бәдынокъуэ еупщІаш.

— Абы хуэдэу сыйгъыфмэ, си адэм езыми идәнт, сәри здәнт. ЗырикІ щыщІагъэ иІеу слъэгъуакъым...

— Абы щыгъуэ, щІалә, плъагъун хуейр плъэгъуаш, а лыжыр уи адэр араш, уи насыпым къиубыдащ, — къыжыриІаш итІанэ Бәдынокъуэм.

ЩІалэр лъэщу гуфІаш.

— Ар си адэр арамә, сәркІэ гуфІэгъуэшхуещ, «и къупщхъэрэ и хъэдэрэ згъуэтыхъжмә» жысІэрт, и щхъекІе псэууэ слъагъужыну сышыгугъыххакъым. Иджы, нобә ар щыслъагъужакІэ гугъуехъ сиІэр стехужауэ солъытэр.

Бысым щІалэр къепсалъери, — Нарт Бәдынокъуэ, уәри, Хъыжъокъуэ Шужьей, Гуэху къызыпкІын, хъыбар зыпылъ псалъэ вжесІэнущ, ауэ Іэнэр Гуахыжмәц къышезгъэжъэнур. Фышхә, гугъу фехъаш, фыгъуэгуркІуаш, — жиІаш.

— Фыщ, уәри жыІэгъуэ уихуэнщ, — жиІаш Бәдынокъуэ.

Хъыжъокъуэ Шужьейми зитхъэшІаш, Іэнэри къагъэуващ. Хъыжъокъуэ Шужьей Бәдынокъуэ

и Іәнәм тіңсын имыдәу, Іәнә щхъәхүә щышхащ.

Шхәныр щызәфІәкІым, къыригъажъащ итІанә бысым щІаләм хъыбарыр:

— Нарт Бәдынокъуә, уәри, Хъыжъокъуә Шуҗьей, фыкъеда!уә! Иджы сә къезгъәжъену псальә макъым сәркІә уқытегъуә тІәкІу хәлъщ. Бәдынокъуә и пащхъэм къышыжысІәнкІә сукЫтә щхъәкІә, Іуәху уи!еу щыхъукІә, уукЫтәкІә хәт пхужи!ән. Абы Іәмал хузи!әкъым. Хъыжъокъуә Шуҗьей, мы Іуәхуу сыйытепсәлъыхынум гугъуехъ къызәрыххәкІамрә зәрытегузәвыхъамрә щхъәкІә къәмитәмакъу жы!әгъуә сиригъәхүәну, къәмип!әш!әнү солъә!у. Бәдынокъуи хуәфә-щэнкІә, а Іуәхум щхъәкІуәу, гукъеяуәу ху!ари щыгъупщащ жыс!әу, ар къәспепсәлъыркъым. Ауә иджы, Хъыжъә си деж щы!әнныр къызыххәкІар вжес!әнц:

Зәшиблым сә сыранәхъыщ!ә дыдәу, мо пщащә плъэгъуари ди шыпхъуу, ди унагъуәкІә апхуәдиз дыхъуу щытащ. А зәшиблыр шырә уанэрә зәхүэт-хыну дыщыхъуам щыщ!әдзауә, дыдәкІә зек!уә дык!уәу, иныжъхәр едгъепсыхыу, бжә!у де!әнкІә дымыармыуә дыпсәуаш. Хәкуу дызәрысым щхъәгъу къытхуәхъун, къытпещ!ән¹ зылъәкІын къахәмымкІыжу хъуаш.

— Ат!ә иджы, мы хәку дызәрысым л!ыгъәкІә дыратеппещәщ, зәрыжыт!әу хъунущ, жыт!әу, абы деплъу дыщыскІә, дә л!ыгъә ти!а хъункъым,— жа!әри, ди япә ита ди къуәш нәхъыжъхәм апхуәдә унафәр къа!әтащ. Нәгъуәц!ә хәкухәм зек!уә к!уәуә ирагъажъәри хәку гуәрим ису зәкъуәш иныжъ гуп бий къахуәхъуаш.

«Абы датемык!уәу, абы хуарә шыбәр къаф!әд-мыхуу!» жа!әри, си къуәш нәхъыжъхәр абы япәш!әуващ. АрщхъәкІә, адрейхәр къелъәшәкІыу, к!уәху къәскІә зы къауки!у, т!у къауки!урә си шынәхъыжъихыр абыхәм я!әш!әк!уәдащ. А иныжъхәу абы къезәуахәр зәкъуәших хъурти, щыр си шынәхъыжъхәм яук!аш.

ИтІанә сәри сынәхъ щІаләти, зәуенныр къыслъы-

¹ Къытпещ!ән — къыдәнныкъуәкъун.

мысу, абы сапэжъункІэ слъемыкЫурэ ильэс зыбжанэ дэкІа нэужым, сэри си гуашІэр зэрүбидш, нэхъ лЫгэхэм сеныкъуэкъуфын къис-фэндЫжу сышыхъум, си къуэшхэм ялъ спІэжыну мурад сцЫри, сэри а иныжхэм зэ-тІэу сатеуэурэ сайзэуащ. Нэхъ лЫгээ зиІэ цЫхуу ди хэкум исахэри гъусэ сцЫре сыкІуэрэ сайзауэурэ куэди къезгъеукІаш. Іэмал сэ хуээмыгъуэтыххэ хъури сытЫсыжащ.

«Мыр дукЫынкъым, дукЫым абы и дежкІэ нэхъ тыншищ, абы нэхърэ и анэр къыфІэтхынщи, ар гукъеуэ мыкІуэдышу иІэнщ. И шыпхъур тхыкІэ, ар хэт щыщми зыгуэрым е ихынущ, е дэкІуэнущ,— згъуэтыхажакъым жиІэнщи иужым икЫжынущ. ЦІэхыуи щыгъупщикэжынщ, и анэр къыфІэтхым игъашІекІэ щыгъупщикэжынкъым, щхъэкІуэ хуэхъунщ, гupsысэ хуэхъунщ. И анэр дэ пщафІэу, унэIуту диІэу, и къуэр къакІуэмэ ар илъагъуу, ихыжыну Іэмал къыхуимыгъуэтурэ и гур узу и гъашІэр едгъэхынщ» — жаIэри, си анэр яхъащ. Си анэр щахым, дауэ хъууэ схуэшчынт, гъусэ куэду сцЫым, сыкІуэм сезауэу щІэздэащ. Си гъусэхэр къаукІырт сэ къэзгъазерти сыкЫукижырт. СаукЫыну хуеймэ, ялъекІыннут, ауэ саукЫыныр ядэртэкъым. «Уи шынэхъыжхэм я лъы уасэу, бгъэшІэнур а гугъум ухэту уэдгъэхынщ!» жаIэрти, саукЫын ядэртэкъым. ЦЫхубэ езгъэкІуэдэкІаш. «НакІуэ», — жысІэмэ гъусэ къысхуэхъун хэкум цЫхуу измыгъуэтэжу сыхъуащ — хэт къыздежьэнт, къызэраукаIынур гъенэхуауэ ящІарт!

Сыт си Іэмалт, сцІэн сымыщІэу сыкъенащ. Сегupsысри, Уэрсэрыжь жыхуаIэм хуэдэу зыгуэр диIэти сеупщикыжащ:

— Мы ІуэхумкІэ сыйт Іэмалу щыIэ, сыйт сцІэн? — жысІэри.

Абы мыр къызжиIаш:

— ЗырикІ Іэмал яхуэбгъуэтнынукъым. Ауэ зы Іэмал сэ бжесІэнщ, ар бгъэзащІэмэ, уи Іуэхур зыгуэрэ хъунщ. ПхуэмымгъэзащІэмэ, а гугъум ухэмымкЫуу пхынщ.

— КъыжыIэ, — жысІэри сеувэлIаш.

— Хым и щыбым узэпрыкыныш,— жиIаш,— абы зы нарт лы гуэр щыIәшт Хъыжъэ и цIәу. А лыр къэпхыныш. А Хъыжъэ къэпхынум и фызыр лъәщиджәшт, абы къилъхунущ щIалә, а щIаләм Хъыжъокъуэ Шужьей цIәүэ фIащынушт. Езы Хъыжъэр нарт пелуанш, и фызри пелуанш, а пелуанитIым къахәкIыну щIаләм гуашIәкIәзырикI пәлтәштыжынукум.

А пелуанитIым къалъхуну щIалә нарт пелуану щыIәм я нәхъ пелуаныжым Бәдынокъуэ гъусэ хуэхъунущ. Хъыжъэ уэ къышыпхыкIә куәд абы и лъыхъакIуэ къыкIәльежъэнш. Ауэ зымы къахуэгъуэтныкъым. ИужькIә, а щIаләмрә Бәдынокъуэрэ Хъыжъэ и лъыхъакIуэ къежъенухәшт. Дунейр къакIухыныущи щIаләм и адәр къамыгъуэттыжу Хъыжъокъуэрэ Бәдынокъуэрэ увыIәнукум. Хъыжъэ уи деж щыщыIәкIә, ахәр уэ къо-кIуәлIәнш. Абы тету щIаләмрә Бәдынокъуэрэ уашымукIытә, уашымыщтәу яжепIәфмә, уи Iуэхур абы пхузэфIагъәкIыныш. Абы нәмышI нәгъуәшI Iәмал зырикI уи Iуэхум сә хәслъагъуэркъым,— къызжиIаш Уэрсәрыжым.

— Тхъэр зэбгар сәракъэ, иджы ныбәм иль щIаләр къалъхуу абы Бәдынокъуэ гъусэ хуэхъуху, си Iуэхур дауэ езгъәжъэн! Сызэгуэудынкъе! ЩхъәкIуәкъе! — щыжысIәм,— АтIә, щIалә,— жиIаш Уэрсәрыжым,— сә сыйт мыгъуэр пхузэшIән. Уэ уапелтәштынукум, гушIәгъу уахуэхъункъым. Хәкум, зыгуэр зылтәкIыну цIыху къыребгъенакъым. УфIәфI уфIәмымфIими, а Палъэм унэсынушт, Бәдынокъуэрэ Шужьейрә фIәкIа а уи бийхәм ятекIуэн щыIәкъым.

— Ыхы, иджы сыйтыр си Iәмалт, сый сцIәнт, Iуэху уиIәу щыхъукIә, зэрэзэфIәкIынуум иужь уихъэн хуейт. Хәкум сыйкъикIри Хъыжъэм сылтыхъуэу сежъаш. Нарт Бәдынокъуэ и хәкур Хъыжъэм и зекIуапIәу, а тIури зэгъусэу зәдзызекIуэхъэу хъыбар къысIәрыхъаш. ЩIыпIәбәм сыйцифхуэзаш, Бәдынокъуэ! Ауэ фә гу къыслъывмытәу, сыйфхуэзәм сывбләкIыу, а IуэхумкIә Хъыжъэ сещэу сублашт. Бәдынокъуэр пелуант, Хъыжъэу сә сызэшшәри пелуант, а пелуанитIыр зәшIыгъуу

сахуэээмэ, сеIэнкIэ саңышынэрти, саблэкIырт. Иужым, Бэдынокъуэ шыпэм щыIэу, Хъыжъэ шы ужым щыIэу, пелуанитIыр зэкIэрычауэ сакъыхуэзэри, абы адэкIэ къэхъум фэри фыщыгъуазэш. Шы сыйтесар еутIыпищауэ сежъэм, бзур къышIэмыхъэну апхуэдизыр и жэрыгъэти, Хъыжъэм сыйтесам къызэрыстепльям фIэкIауэ Бэдынокъуэ «мэуэ кIуаш» жиIэу, шы лъэужыр мыхъумэ нэгъуэшI зыри имылъагъуу, псынщIэу сикъыIужыжащ.

Хъыжъэу сэ къэсхар щыихъ ин хуэсщIу зэрысIыгъар плъэгъуаш, Шужьей. Арщхэ, Хъыжъэ гугъу ехъакъым, абы гукъеуэ иIэкъым схужыIэнукъым. Сыту жыпIэмэ бжэм абрэмывэ ГугъэукIурияуэ унэ кIуэцIым щысIыгъщи. Апхуэдэу ар щIэсIыгъыр Хъыжъэ пелуанщ, хуит сщIынкIэ, тIасхъэ зимыIэ щыIэкъым, си щхъэ сыйтешинэхыжу арщ. Абы лъыхъужыгъэу езым хэлъым емыпэсауэ, щхъэкIуэу есщIар щыгъупщэнщ жысIэу, ари схужыIэнукъым.

Иджы, Хъыжъокъуэ Шужьей, Iуэхур зэрыхъуар араши, уэ абыи узэреплъщ: уэ сыйт гукъеяуэ уиIэми, «си адэм сыйт и лэжъя, сэри сыйт си лажъэ?» жыпIэу, сыбукиIынуми, сириIэрыльхъэш. Ауэ сэ сыйзэрыгугъар мырщ: Хъыжъэ щыиху акъылыфIэш, абы къилъхуари лы губзыгъэн хуейш, Бэдынокъуи фIым и IэшакIуэш, ауэ щыхъукIэ, щхъэжэу сэ сиIэмрэ гущIыхъэу къызащIамрэ я Iуэтэжыгъуэ сирагъэхуэнщ,— жысIэу араши, уэ абы узэреплътыр, абы еппэсыр нобэ сэ си унафэш.

Пщащэр къэпсалъери,— Мис иджы, а Iуэхур зэрыхъуауэ си дэлъхум къывжила хъыбарым, итIанэ Хъыжъокъуэ Шужьей гукъеуэ зэриIэм къыхэкIкIэ, фэ тIум фи якум губгъэн къидэхъэнкIэ шынагъуэти, арат си IэлъещIыр зытесхуу фи зэхуакум щыдэслэфыгъар. Iуэхум къыжыIэгъуэ ивгъэхуэну, и Iуэхум тыншу фыхэдэIуэну, зэхэшIыкIыу фэ фиIэмкIэ гузэвэгъуэ дызэрыйтм фегупсысыну синывэлъэIуу арат ар апхуэдэу щIэсщIар. Си дэлъхум и Iуэхур къыжевгъэлащ, гузэвэгъуэу, тхъэмьшкIагъэу къыт-

шыншIари зэхэфхаши, сэ сывэривэлъэIуамкIэ сывмыгъэукIытэжу, къистехуар къисхуэфщIаш. Абы адэкIэ Iуэхум фэ ефпэсынур фэ фшIэнщ, фи фIыщIэ ин ухъу, вжызоЙэ! — жиIаш.

Бэдьинокъуэ къепсалъери, — Хъыжъокъуэ Шужьеийм жыриIаш:

— Уэ, щIалэ, нобэ Iуэху дызэрихъелIар хъэлъэ къытхуэхъунуми, псынщIэ къытхуэхъунуми сымыщIэу, мы бзыльхугъэр къызэрыйлъэIуамкIэ, сыйт къыжиIами, — хъунщ, пфIэигъуэр пхуэтщIэнщ, удгъэукIытэжынкъым — жесIаши, а Iуэхум зырикI хыжытIыхыжынкъым. Iэрыхуэ дызэрыхуэхъунумрэ Iэмалу абы къыхуэдгъуэтынумрэ дегупсысын, щIыпIэу зыдэшьIэр дагъэлъагъун мыхъумэ нэгъуэщI Iуэхум псальз хэмэлтыхын хуейуэ аращ сэ жысIэр.

— АтIэ, Бэдьинокъуэ, сэри абы щхъэкIэ жысIэр мибращ, — жиIаш Хъыжъокъуэ Шужьеийм. — Мы Iуэхум гугъуехь къыхэкIынуми, псынщIэ къисхуэхъунуми, си закъуэ си пщэрыйлъу солъитэ. Ар сыйту жыпIэмэ, си анэм и ныбэм силъу, ди бысым щIалэм си лъапсэ къихутэу, ину къисщыгугъу, гугъуехь ишэчащ. Ди адэ гугъуу иригъэшчамрэ щхъэкIуу ирихамрэ зэхээмьшIыкIыу, ар апхуэдэу жысIэркъым. Ауэ сэ а Iуэхум сывэреплъыр, цIыхум Iуэху Иэу къыщыпщыгугъкIэ, гугъуи уигъэшчынущ, уригъээшынущ, апхуэдэу щитми, итIани къызэрыйпщыгугъымкIэ плъэкIынумкIэ уи фIагъ ебгъэкIын хуейш. Абы нэхъыбэ жысIэнкъым, бийр зыдэшьIэ хэкур къызигъэлъагъумэ сежьену сыхъэзырщ.

— Хъэуэ, апхуэдэу хъункъым. Абы уэ уи закъуэ удгъэкIуэнкъым. Иджырей къэсихункIэ дызэгъусауэ уи закъуэ губгъуэм укъизнэнкъым, къохъулIэр сымыльагъуу узутIыпщыфынкъым, — жиIаш нарт Бэдьинокъуэ, — Бысым щIалэри гъусэу къыддемыжъэмэ, иныжъхэр зыдэшьIэ щIыпIэр дэгъуэтгъуей тщыхъунщ, хэкур фIыуэ тцIыхуркъым. Апхуэдэу щыщыткIэ лIишри дызэдэмькIуэм мыхъуну солъагъу.

— Мы бысым щIалэм щIыпIэр сигъэлъагъунщи, а Iуэхум хэсщIыхыфын щыпIэм сэ си

закъуэу хэсціыхынщ, сыйт къэхъуми абы фэ фыкъыхэмыхъэу — аращ унафэу зыдыдиІэнур,— жиIаш Шужьей нэхъ жъэхъу-жъэхъу.

— Хъунщ, узыхуейр пхуэтщІэнщ. Ауэ дыб-дэкіуэу къохъулІэр тлъагъуу дыригъусэну тфІэфІш — жиIаш адрей тIум.

— Абы щыгъуэм, дишхэм уанэ тедвгъальхъэ, сопIашІэ бысымым къыжиIа хъыбарыр гущIыхъэ схуэхъуаш. А бзаджэхэм ясцІэфынур ясцІэнү сфІэигъуэу сыхуопIашІэр,— къызэщІэплъауэ жиIаш Хъыжъокъуэ Шужьей.

Бысым щIалэр щIэкІри зэхуэдэу шишктышІишиш, зекIуэ уанэхэри ятрилъхъэри, шыфІэдзапІэм къыфIидзащ. Гъуэмымылэхэр уанэ лъэтэпсым кIэришIаш. ЩIалэр къыщIыхъэжри,— НакIуэ иджы, фыхъэзырмэ,— къажыриIаш.

Хъыжъокъуэ Шужьейр плъэри, пщIэгъуалэр шыфІэдзапІэм фIэдза шыхэм яхэмьту щилъагъум,— АтIэ си ПщIэгъуалэм щхъэ уанэ тумыльхъарэ? — еупщIаш бысымым.

— Ар щIытезмылъхъар бжэсІэнщ,— жиIаш адрейм,— нобэ гъуэгуанэу дызытехъэнум уи пщIэгъуалэр хуэфащэнкIэ езэгъынукъым. Мыхэр шы лъэткъыу ахэр зытесхэм хуэдэш. Езыхэр зытесым яхуэдэу, япэлъэшын шы утесу уапэмы-увмэ, лей къуахынущ.

— Фэ, щIалэхэр, мы шыхэм фышэс, ауэ сэ си шым сышэссыжынщ. Си шым къысхумышIэфа, сыйдимыхыфа нэгъуэшIыш къысхуишIэфынукъым, сихыфынукъым. СыткIэ сывэдаIуэми, си шыр къэзгъянэу нэгъуэшIым сышэснымкIэ сывэдэIуэнукъым,— жиIеу зыдэшытым Бэдынокъуэ, и шым боубжэм Iуль абрэ мывэр пэкIэ къыIуидзри къыщIэжри къыбгъэдэлъэдащ. Шым и щхъэр Бэдынокъуэ и IэплIэм къырильхъэу къыщуувым щIалитIыр нэхъу-нэхъуу зэплъыжри ягъэ-шIэгъуаш.

Бысым щIалэр унэм щIыхъэри Бэдынокъуэ и уанэр къыщIихыжаш. Бэдынокъуэ и шыуанэ зэтрилъхъэри зэрыгъэшсхэри ежъаш.

Еуэм кIуэхэурэ, куэдрэ кIуа, машIэрэ кIуа!

Нэсахэц. Иныжь зыкІэлъыкІуахэм я щЫпІэм пэмыжыжэу мэз илэти абы щынэсхэм къеувылахэц. Бысым щІалэм къажырилац:

— Мо бэнапцІэ чэушхуэ зэшІекІар арац ахэм я псэупІэр. Езыхэр дэсу уІущІэнкІи хъунц, дэмису уІущІэнкІи хъунц. Куэдрэ къетыну дэкІмэ, ящыц зыр къидонэ. Зыри дэмисмэ, абы щыгъуэ жыжъэ ІукІахэжъым, жэш хъумэ къекІуэлІэжынущ.

Сэси анэм увыІэгъуэ имыІэу яшхын яхуегъэхъэзыр. ЩыдэкІхэм вы укІа къыхуагъанэри, къекІуэлІэжхэмэ, ар мыхуабэ-мыщІыІэу, абы дашхынури игъусэ хъэзыру къыІуигъэшІэжын хуейщ. Яхурикъуным тІэкІу дыдэ щыщІэмэ, си анэм удын Іейирах. Къыдыхъэжынущ, вы псэум нэгъуэцІ шхыну махуэм игъэхъэзырауэ щыІэри зэ тІысыгъуэм яшхынущ, гъуэлъынхэщи, жэшымрэ махуэмрэ жеинхэц. АпщІондэхукІэ аргуэрү яшхыну ярикъун егъэхъэзыр. Мыхъэзыру къэтэджхэмэ, е хъэзырыр яхуrimыкъумэ, аргуэрү фызым удынирах. Апхуэдэу тхъэмымыцІэгъэшхуэ тельу яІыгъщ си анэжь гъеру яхвар. Арац абы я хъыбарыр.

— АтІэ, сэ сежъэнущ. А иныжъхэр дэсу саІущІэмэ, абыхэм семыжъэу дэгъуэу зэфІекІынущ. Дэмисхэмэ, сежъэнущ. Фэ мы щЫпІэм фыщыс, къызэхъулІэр фыкъаплъэмэ фльагъунц, — жиІэри Хъыжъокъуэ Шужьеир бэнапцІэ чэум дыхъэну щыхуежъэм, Бэдынокъуэ идакъым:

— Шужьеий, уэ уи закъуэ мо бэнапцІэ чэум удэзгъэхъэнукъым. Ар зэрыжысІэм щхъекІэ щхъэжэ зыщумыцІ, уэ усфІэлІыгъэншэу аракъым, ауэ дэ дыщызэгъусэкІэ, зы лъэужь дыщытектІэ, Іуэхур зэдэдгъэзэшІэн хуейщ. Мо бэнапцІэ чэум сэ япэ сыйдыхъэнущ. Абы иужъкІэ бысым щІалэр ныдыхъэнци дэ тІум увыІэпІэ тщІынущ дэнкІэ щызекІуэри, сыйт дэнэ къыщыхъуми, тлъагъуу. Уэ иужъкІэ уи закъуэ фІэкІа зыри ямылъагъуу уныдыхъэнущ. Уэ пщІэнур пщІэху, дэ зыдгъэхъеинкъым. Уэ пщІэнум къырикІуэр тлъагъумэ, итІанэ дэ тщІэнур дэ тщІэжынущ. Уэри, щІалэ, Шужьеий ищІэнур зэфІэмымыкІыу, сэ жызмыІэлауэ

укъэмымаш!э. Уэрэ сэрэ Шужьей дэлэнүүсгүй
дыхуухын хуей хъумэ, сэ хъыбар узгэш!энш,—
жилэри.

— Бэдэнокъуэ, къысхуэнц! си унафэш,—
жилаш Шужьей.

Бэдэнокъуэ жилам тету банац!э чэум езы тур
дыхьэри увын!э зэрагтэгъяа.

Банац!э чэум Шужьейр як!элъыдыхьаш, и
шыр шыф!эдзап!эм фидзэри унэм шыхуун-
нат!ым, бзылъхугъэ пщаф!ап!эм щ!эсыр къаплъе-
ри къилъэгъяа.

— Тхъэр къызээт,— жилаш абы,— мы щ!алэр
ситым къихъа? Имыщ!эу къыхуэза, ищ!эу къыды-
хъа? Щ!алэ мэжэш!ал!эу къыдэхъамэ, мы тхъэ-
мыцк!эм сый жес!эн, шхыным сых!эбэн сыхуиты-
хэкъым, сых!эбэмэ къащ!эжынуущ,— жилэри
ц!ыхубзыр гузэвааш.

Бзылъхугъэм щхъэф!эпхык!к!э и щхъэр
ф!эпхык!уа, и ѡщхъэльцахъэ дэхъяяуэ, зэрылъэ-
к!ыу маф!эр щ!игъэсту пщаф!эу щысу, к!уэри
Хъыжьокъуэ Шужьейр щ!ыхьаш.

— Еуу-уей, щ!алэ насынышэ, сый щхъэк!э
укъэк!уа? — жилаш бзылъхугъэм.— Пиц!эуэ укъэ-
к!уа? Умыщ!эу укъыдыхъа? Мыбы щыпсэухэр
инижь пелуанхэу, залымхэу зэрыщтыр зэ-
хэпхакъэ? Сытк!э гу плтыстэн? Умэжэш!ал!эми,
зы хъэлывэ тыкъыр къыхэсхыу уэзгэшхыну
сыхуиткъым. Махуэм шхыну згъэхъэзырыфынур
езыхэм ящ!э, ябжыжри къысхуагъянэ. Сый пхуэс-
щ!эн? — жилэри бзылъхугъэр къэтхъэусыхааш.

— Ар Гуэхукъым, си анэ,— жилаш Хъыжьо-
къуэ Шужьей,— сэ сикъызыхуэн!уар уэрааш.
А инижь бзаджэу жыхуэп!эхэм сэ сальохъу. Си
насыпым къиубыдым, ахэр сук!ыну, уэри усхы-
жыну арааш сэ си унафэр. Сымыш!эуи сикъэ-
к!уакъым, сц!эуэ сикъэк!уаш. Дэнэ щы!э а
инижхээр?

— А си щ!алэ,— «си анэ» — къызжеп!аш, си
щ!алэ ухуэдэш, къызэдайи закъыумыгъэльягъуу
гъази дэк!ыж. Абыхэм уэ зэ уэгъуэ уахуэхъуну-
къым, инхэш, хъыжъэхэш, мэхъаджэхэш. Мы
пиц!ант!эм удэк!ыжмэ, япэм укъимыхуэну гъуэ-

гуншækIэ занщIэу кIуэж. Сэр папшIэкIэ мыбы куэд къакIуэурэ щыкIуэдащ, ар ноби ныжэби си гум имыхуу гущIыхъэу сиIещ. Шэр къынIурыжу усабийщ. Уэ си пашхъэм укъыраукIыхъ нэхърэ сэ саукIрэ си гур пеэхужме нэхъыфIщ. КъызэдаIуэ, гъази кIуэж,— къыжыриаш фызыжым.

— А, си анэ, а къызжеша псори зэхэсхащ. Абы ящIэфыну дыдэм дептлынищ. ЗызгъэншкIуу сэмы шщIантIэм сыдэкIыхъинкым. А ныбэ Iуэхум нэхъ напэ зимыIэхэм я Iыхъэм уэ ухэIэбэн ухуимытми сэ сыхIэбенищ, абы папшIэ ахэр къынIфIэнэмэ, къегъэжьашIэ дэгъуэ ар схуэхъунц,— жиIэри Хъыжъокъуэ Шужьеим еуэри и цей IэшхьитIыр дырихъеящ. Лыхыр къицтэри лэгъупышхуэ пылъам хэIэбэри кIэбдзыр къыхилъэфащ. Iэнэм тырильхъэш, етIысылIэжри вы кIэбдз къыхихамрэ хъэлывэ гъэжжауэ щылъымрэ ишхыфым хуэдиз ишхащ. КIэбдз къупщикэри лэгъуным хидэжжащ. ИтIанэ пицэфIапIэм къыпыт пэншым кIуэри, а нэхъ пIэ зэгъэпэщауэ яIэм зыхигъэукиуриери, иныжыхэр къэкIуэжымын пэплъэу тIысащ.

Иныжыхэм я къэкIуэжыгъуэ хъуати, къэсыжажэш. Иныжыхэм я жъэхэр ущIауэ къыщIыхъэжажэш. Хъыжъокъуэ Шужьеи и шир шыфIэдзапIэм фIэдзауэ щалъагъум,— Мы шы лъэпкъыр доцIыхухж, тесир тицIэркъым, иджырикI зы насыпиншэ гуэр къигъэделэу къигъэкIуа хъунц абы,— жаIаш.

Еуэри унэм къыщIыхъэжахэш, АрщхъэкIэ ямыцIыху щIалэ гуэр мыгузавэххэу, гъуэлтыпIэу яIэм я нэхъ зэгъэпэщам хэсу щыст,— «сит хъуми, ирхъу!» жыхуиIэ щIыкIэу.

— АтIэ, цыкIужь,— жиIаш я нэхъыжыр къэпсалъэри,— ди пIэм ухэсц, ди шыфIэдзапIэри бубыдащ, зыми упщIэж иумыхъэлIэу, ди унэр бубыдащ, дэ укъытфIэмымIыкIыу ущысц, сыйт уэ уи гугъэр? Ди гугъу ящIу зэхэпхакъэ? Хъэмэрэ уделэу зэхьумыщIыкIрэ?

Ар абы жиIэхукIэ, зэшищым я нэхъыщIэр пицэфIапIэм кIуэри шхын ягъэхъэзырам хэплъаш. Хъэлывэ гъэжъам щыщу зыкъом щымыIэжу,

лэгъупми вы кIэбдз къупицхэр лы темылтыжу къыхэлникIыу ильгъяаш.

— Мы Iеижь цыкIу, мы щысым къидицIар гъещIэгъуэнщ! — къагуоуаш иныжь нэхъынщIэр.

— Сыт къидицIар? — къизэдеунщIаш нэхъыжитIыр.

— Хъэлывэу ягъэжьам куэд хигъещIаш, ди вы кIэбдзри къыхильэфщ, лы тельыр ишхри, къупицхэ шахауэр лэгъупым хидэжаш! Бзыльхугъеу мыбы исыр апхуэдэу ди шхыним еIэбыиххенук'ым, — жиIаш нэхъынщIэм.

— Ара! — къагубжьаш я нэхъыжьыр, — Сыт уэ Iеир узынцыгугъыр? Удигуэшэгъук'ым, дэ ди шхын хъэзыр яшIари узэрыхуейм хуэдэу зэйнщIаш, сыт уэ къытхуугугъэр? Ди шифIэдзапIэм и лъабжьэм уи шыжь фIейм и вейуэ щIэлъыр IэбжыбкIэ дэпхыжынщ!

Апхуэдизыр къынцыгыраIэм, Хъыжьок'юэ Шүжьеий напщиэ хуэдак'ым, яхуэгузэвак'ым, къынцысыжахэми яхуэтэджак'ым.

— Йхы, иныжь лыхъужхэ, дауэрэ фыктызэнсалзэрэ? — жиIаш итIанэ Хъыжьок'юэ Шүжьеий, — лIакъуэкIэ фынцыгугъыжу, фи бийхэри фухауэ, мы губгъуэри фи дунейуэ, дуней псори фэ фи закъуэ къыфхуэнауэ фызоплъиж фэ, аракъэ? АтIэ, фэ фхуэдэ губгъениншэхэу, зи ныбэ щекIуэтэхкIэ из мыхъужын зи гугъэхэм есщIэнумкIэ сэ сыйерыхуэнщ. ФыктызэрыкIуэжинур сымынщIэу сэ мыбы дежым сыйск'ым, шынагъуи зырикI фхузиIэк'ым. Iуэхуу сэ фэ вдзынIэр иджипсту фымышхэу вжесIэкIэ къывгурIуэнук'ым. Модэ фыкIуэ, фи хъэныбэжхэр быдэIуэу къевгъэнщIи, итIанэ къывгурIуэнщ, — жиIаш.

Иныжьицри лъэшту абы къигъэгубжьаш.

— Шхэн тхущIыхъэнук'ым, дэ къытхуигугъэр къэIуатэ! — жиIаш иныжьхэм.

— Хъэуэ, фыкIуэ фымышхауэ вжесIэнук'ым. Сэ жысIэнум губжьрэ зауэрэ къыхэкIынущ. Заузенным Iуэхур щыхуэкIуакIэ, «ди ныбэ изу дышхауэ щытатэмэ, абы Iэджи етщIэнт», жыфIэжыну,

а гукъанэр зыдывээгъэйти нукъым. Нобэрэй махуэр махуэ мыгъуэ фэ фхуэхъунц! — яжыриаш Шужьей.

Иныжь куртым адрай и къуэшитыр зылъэнныкъуэй! Гуишири къажыриаш:

— У-уей, а фызепсалъэм Гуэхуу къыфхуй! Эр зэхывигъэштыкынынущ! А зи нэгу сыштэпльям фы къыптыкъинукъым.

— Уей, уей, делэшхуэ,— жиаш нэхъижым,— си ту щэхыу укъигъэшына, си ту щэхыу укъигъэшы! Эш!

— Фэ нэхъэрэ си нэхъ къэрабгъэкъым,— къыжиаш куртым,— лы бланэри къэрабгъэри абы къыщигъэкынущ, мыдэ дывгъашхэ.

Иныжь зэшищыр адрай унэм зэрыштэшэри шхын хээзыру щы! Эр зырик! къамыгъянэу яшхааш. Шхэхэри къыщыхъэжахэш.

— Зывгъэнщ! Иджы? — еупщ! Аш Хъыжьюкъуэ Шужьей.

— Зыдгъэнщ! Ами зыдмыгъэнщ! Ами уи Гуэху хэлткъым. Күэдрэ умыпсалъэу жы! Э мыдэ, щагтуэ жы! Эну жо! Эри,— жиаш адрайхэм.

— Иджыри гукъанэ т! Эк! Гу филэн хуейш фэ: вы к! Эбдэс сэ сшхар вгъутыжатэмэ, тефшхыхыжыфыну си гугъэт,— ауан ищ! Ахэш Хъыжьюкъуэ Шужьей.— Сэ сзыгхуейри иджы вжес! Энщ: мы бзылъхугъеу фи деж щы! Эр сшэжынущ.

Иныжхээр лъэшцу дыхъэшхааш.

— К! Уэ, апхуэдизыр уи делагъэмэ, пф! Эиггъуэ дыдэр щ! Э. Дэ, «удотыж» жыт! Эу, уэттыжынукъым, уэ ул! Мэ шэж. Уэр щхъэк! Э зэкъуэшищри дыкъэгубжку дычувиныкъым. Уэ пхуэмыйдэ лы! Эджи къэк! Уат ар яшэжыну. Мис мы щалэм уигъэшэжмэ, шэж, дэ зырик! Тежит! Йыхыжынкъым,— жиаш я нэхъижым, я нэхъиш! Э дыдэм! Эпэ хуиш! Ири.

— Мис ар къызоштэ, ар псальэ икъущ, абы зырик! Пыжыс! Йыхыжыркъым. Ауэ щыхъук! Э, сэ сежъэжынщ иджы. Ауэ а нэхъыш! Эм къыщыщ! Тыр фымыщ! Эу фыщ! Эмьис, унэм фыкъыш! Эк! Фепль къыщыщ! Эм,— жи! Эш Хъыжьюкъуэ Шужьеими къэтэджри пищэф! Ап! Эм к! Уаш.

— Иджы, си анэ, ирикъунц мы иныжь бзаджэхэм уазэрхуэунэГутар. Уэ абы лейуэ къуахар сэ нобэ ахэм лъырэ уэтэпсү я пэнхъынм къисхужинц. Ауэ уэ умыдзыхэ, зыгъэбыдэ, зубыдыф.

— Хъунц, си щалэ, жыпIэр сцIэнц. Мыхэм салэшIэкIыжыфмэ, абы нэхъ насыпышхуэ сэркIэ щыIэкъым. Ауэ мыхэр гуашIэшхуэ зыхэлъхэш, пелуанхэш. А зэрыжыпIэу Iуэхур мыхъум, уэри сэри даукIынц. Ауэ сзызыщыр умышIэу, уэ сэ папщIэ узэуэну, зыкъебгъэукIыну уи гур щышиткIэ, абы дежым сышаукIими, сэри си лыр узынкъым,— жиIаш бзылъхугъэм.

Ар зэжраIэхункIэ, иныжьищым я нэхъищIэр унэм къадыщIетащ. Щэху хэмэлъыжу, мыдрей тIум жаIэнур зэжыраIаш.

— АтIэ иджы, фэ тIур фызэпсэлъаш, сэ фыкъысцимыштэу фежъэжащ, аракъе! — жиIэри лъяшцу къашыдыхъэшхащ иныжь нэхъищIэр.

— УблапIэ ар тхуэхъунц,— жиIэри Хъыжьюкъуэ Шужьеий триубидэри иныжьым и пэм IештIымкIэ уэклийуэ еуаш.

— ЕI, цыкIужь, си ту щхъуэ къизэпицIэт сымыщIэххэу,— къэгуоуащ иныжьыр. И пэм лыкъырикIыкIыр жэхэфэгум къытырикIаш.

— Иджы уэ пицIэжыфынум щхъэкIэ, си щигъын суцIэпIу, лыр къиспижу си нозауэу си щигъыфынкъым,— жиIэри иныжьыр унэм къыщIинаш.

Хъыжьюкъуэ Шужьеий бзылъхугъэм и блыникъиубидри унэм къыщIэкIыжащ. Шым къэшэсэжц, къеIэбыхц бзылъхугъэр къиштэри, къежъэжащ. Къэхъуар адрей зэшитIым ямышIэу, я къуэш нэхъищIэр къэгуваш.

— Сыт мыбы и мурадыр? Мы кIуэжым мыр ишэжыну игугъэмэ, гъэшIэгъуэнц! Мы щалэри дэнэ кIуа? — жиIаш нэхъыжьым.

Унэм къыщIэна иныжь нэхъищIэм и напэр къитхъэшIш, и Iэшэхэри зыкIэрищIэри, и шым къекIуэлIаш, и нэIур къуэшитIым къахуэгъэзауэ къэшэсаш. Адрейхэр къаплъэри, я шинэхъищIэм и пэр и напэм щызу хэупIэшIауэ къалъэгъуаш.

— ЕI, мыбы къыдицIар! Мыр и пэбгым къе-

зыңдам щалэр Ыашыкъынкъым, кілттыдәкі, уә гъусә хуәхъу,— куртым зыхуигъазэри жидаш нәхъыжым.

— Хъәуә, сыйдәкінкъым! Япәм шывжесілам фыкъыссыздыхъәшхащ фә! Уәри къыплъәләсүнүш ар, сәри къыслъәләсүнүш. А щалә сә слъәгъуам и теплъәм мағір къыпех, и нәгу сизәриплъәу, ар заншыз къесциыхуаш,— жидаш куртым.

Хъыжъоқъуә Шүжьей пішілантіләм къыдәкінкъирни къеҗъәжащ. Къәкіуәжыным ар хуеямә, зыри къышыціләмыхъәу зыдәкіуәнум нәсүжынит, ауә къыздыдәкінжака пішілантіләм пәмәжыжъәу къышувылаш. Нарт Бәдүнокъуәрә бысым щаләмрә къаплъәмә, ахәми фыуә къалъагъу щувылашэт.

Бзылъхугъәр иригъәувәхри и шыр уанә къуапә пхәнж філдзащ. И гупәр хуәгъәзауә, иужкымкілә къыкіләлъыдәкінум и лъәнныкъуәкілә плъәуә уващ.

Къэсащ зи пә пиуда иныжъ нәхъыщыз, и шым мағір Гурихыу, езыри губжыкілейуә губжъауә.

— Ыхъы, цыкіужы! Щалә цыкіухәм ящіләм хуәддер нобә уә къызәпшілаш. Ауә узәрыщіләмыхъәжар лыгъәу пішілаш. Иджы уи пеэр сә пхәсхынщ! — жидаш абы.

— Укъызәрыкіуәнур сымыщыз уыщыттәкъым сә мыбы дежым,— жидаш Хъыжъоқъуә Шүжьей,— Куәд жумыләу яхәдә уә зәүекіләу пішіләм, узәрыхуей дыдәмкілә сыкъеҗъәнщ.

— Зәзәуәкіләу диләнур,— жидаш иныжъым,— уә зыпфілә дыдащи, ди щілакіуә дыубгъунищ, шә блырыбли дгъәтілъынщи дұхыхукілә, дызәзәүенщ. Ар дұхмә, шыбгъәкілә дызәзәүенщ, ди язу ехуәхым иришіләнум адрейр хуитш.

— Хъунщ, куәду фынщ,— жидаш Шүжьей.

— Щілакіуәхәр яубгъуаш, зәпәувхәри зәүеншыр ирагъәжъаш.

— Зә уәгъуәр сә уәсихъгъаш, иджы убләгъуәр ууейш,— жиіери уващ Шүжьей.

— Нокіуә абы щыгъуәм! — жиіери иныжъым къытргъәпсихъри къеуаш. Итланә Хъыжъоқъуә Шүжьейми триубыгдәри иныжъым еуаш. Джәду шыр ихуәнүм хуәдизу пхыриудащ и джабәр. Абы хуәдәу зәзауәхәурә шә блырыблыр яухаш. Яу-

жым уар Хъыжъокъуэ Шужьейт. А яужьрэй шэм иныжыр улгэр хэльэ ищац. Шэхэр щаухкэ, шыбгъэклэ зэзэуэжынр я унафэти, щхэж езбы и шым шэссыжац. Хъыжъокъуэ Шужьейм, зырикӣ темыхуагъэхэ хуэдэу, исыншіэу шэссыжац. Адрей иныжыр ерагьгу и шым дэшиенгац. Тури шы зытесыр аслъэним хуэдэти, зи шыр нэхъ зыгъэурышіэфым текіуэныгъэр и лъеныхъуэнут. Хъыжъокъуэ Шужьей, зэршшэсихъу адрий иныжым шхуэмымлакэ зэндэгъуэгъуэ имыгъуэтү, тельадэри шыбгъэмкэ жьехеуаш. Тесай темысай жыпшіну, зэнхъэшиудац. И джатэр къырихш, еуэри и щхъэр флагъэлъетац.

Тесар зэрехуэхыу, шыр щілпхъуэжри кіуэжац. Шыр зеридыхъэжар иныжь нэхъыжым щилъагъум, нэхъыщіэу къыхуэнам жырилац:

— Уэ, щіалэ, мы шы къэкіуэжар сфиэтэрэзкъым. Ди щіалэр псэуатэмэ, а и шыр къэкіуэжын-тэкъым. Уи шы-уанэ зэтелхъэ, уи Іэщи къашти кіэлъыкіуэ абы. Сыту хуэмыху мы дгъэкіуар. Къиукіами, мо слъегъуаракъэ къэзукіар! Цыкіу-жым зыкъезыгъеукіам, гур щілгъупхъекъым.

— Сыкіуэнщ, къэхъур плъагъунш. Абы иу-жым сэри сырикіуэнщ, сэ сиужым уэри ури-кіуэнц, итланэ уэ уиужым къырикіуэн бгъуэтыхынкъым. Щыжысіэм вдакъым! — жиіэри курытыр дэклаш. Нэсли и къуэш нэхъыщіэм и хъэдэм шхъэшыхъаш.— Ар шу мыгъуэ зерыхъунур жысіла мыгъуэт. Ди нэхъыжым и делагъым утекіуэдац уэ, тхъэмымшкіэ,— жиіэри, и къуэшым и хъэдэр и гум щіыхъауз икіи къигъэгубжъауз, Хъыжъокъуэ Шужьейм и деж нэсаш.

— Йхы, цыкіужж мыйгуэ! Си шынэхъыщіэр буқіауз, ди пшафіэри пхыижу укіуэжын уи гугтаяц уэ, аракъэ! — жиіаш.

— Абы и нэхъыжь згъуэтми сукіынщ,— жызойэри сифоплъэри сышысщ, армыхъумэ сыкіуэжынут,— жиіаш Хъыжъокъуэ Шужьей.

— Атіэ, сэри хъыбар хыж къудейуэ сукъыдэклакъым. А ди шынэхъыщіэм лъы щілкіам хуэдиті уэ уи жъэмкіэ къыжъэдэсхуну сукъэ-кіуаш!

— Абы щыгъуэм кіыхъ зедгъэш! Ынкъым, къэублэ уэ узыхуей зэуэкІэмкІэ, сэ сыхъэзырщ. Фэ фхуэдэ удэфауэ зызымыц! Эжхэм яхуэфащэр езгъэтъуэтину сыйтым щыгъуи сыхъэзырщ! — жиIаш Шужьей.

— АтІэ, зауэкІэу диIэнур дышууэ сәшжуэкІэ дызэзэуэну арщ, — жәуап къитыжащ иныжым.

— Дэгъуещ, — жиIэри Хъыжъокъуэ Шужьей и шым зыридзащ, я джатэр къызэхурахри зауэр яублаш.

Япэ уэнкІэ иныжым нәхъ Іәрыхуэгъуэ игъуэтри, къеуэри Хъыжъокъуэ Шужьейм уIэгъэ хъелъэ къитрищIаш. Абы нәхъри къигъэгубжъауэ, Шужьей илъш, телъадәри, гуашIэу иIэм къызэрихъкІэ еуэри, зэхуэдитIу иныжыр зэгуигъэхуащ.

Иныжыр зытеса шыр щIепхъуэжри кIуэжащ. ПицIантIэм дыхъэжрэ пэт, я нәхъыжку къенам шы уанэгунэшIыр къилъэгъуащ.

— Мы къупщхъэпэ мыгъуэм зы мыгъуагъэ гуэр къызищIаш! — жиIещ аби гузэвэгъуэкIи и шым уанэ трилъхъащ, и Iәщэхэр къиштәри, къэшэсри къыдэжаш.

НәхъыщIэ дыдәм и хъэдәм къыIущIаш:

— Еу-уей, си шынэхъыщIэ тхъэмымыщIэ! Зы мыгъуэ дыIущIэри, хъатэ пәзмыхыххәурә, пицIэншэу уIещIэзгъэкIуэдащ. Уэ укъехъуамә, къарууфIэ бжыыфIэ ухъунут, игъуэ унэзгъэсакъым. Сэ уэ уи лъыр згъэгъункъым, — жиIэри къыблэкIаш ар абы.

Адрей и къуэш курытым и хъэдәм къышысым. — Уэ узышыща дыдәр къохъулIаш! Сэ укъысфIэлIыкIри мыбы укъыкIэлъыдәкIат, гуашIэмрэ гумрә зэгъусәу абы къепхъэлIатэкъым. Фи хъэдэр мупщIуу, ар сэ къивбгъурыслъхъэнщ, — жиIэри къышIепхъуащ иныжъ нәхъыжыр.

Хъыжъокъуэ Шужьейм и деж къэсри, — Ыхъы, мыгъуэжъей! Унарт гуашIэу къышIэкIынщ уэ, нобэ къыдәпицIауэ слъагъумкІэ. Ауэ иджы уэ сэ усIещIэкIынкъым. КIыхъ зедгъэшIу куэд уэзгъэгъэшIэжынкъым, зауэр дублэнщ, — жиIаш иныжым.

— Сызэрожъар сֆіәкуәдіц, сыхъәзырыхәш! — жиІаш Шужъейм, — фә іңкілә гупыр зы мақуәм фыкъамылъхуа щхъекіә, нобә зы мақуәр фи ліәгъуә піалъәш! Узыхуей зауәкіәр къыжыіә мыдә, абы фіәкіа псальтә пылъыжкым.

— Зәзәуәкіәу діІәнур мырш: шә іңәш! зәпіткіутынц, шәүә плъагъужынури арш. Шабзә уәгъуәкіә дызәпәувынци, едгъәжъәнц, — жиІаш иныжъым. — Укъыстекіуәмә, къызәпшіІәнумкіә сыноупшіІыркым.

— УмыІуәривәу, къәув мыдә! — жәуап иритыжащ Хъыжъокъуә Шужъейми. Ліыхъужъитір зәуәну зәпәуваш. Мыдәкіә нарт Бәдынокъуәрә бысым щіаләмрә ахәр зәрыззәгауәр ялъагъун папшіә, пиццантіәм къыдәкіыжхәри Шужъейре иныжъымрә зыңзызәзауә щіыпшіәм и гъунәгъуу мәз щытым къыхәувахәш. А иныжъ иджы къыдәкіар, адрей нәхъышітійм нәхърә зәрынәхъ лъәшыр, зәрынәхъ гуашіәр ишіләти, бысым щіаләр хубжку гузавәрт. Ауә Бәдынокъуә хуит къицціиртәкым мәзым къыхәкіыу Шужъейм и деж къеқіуәну.

— Сә сіңінц Шужъей дыңзыдәІәпшікъун хуейр, — жеІәр Бәдынокъуә.

Мыдрей тіум зәуәным щіаддаш. Иныжъыр япәу Шужъей къеуаш. Хъыжъокъуә Шужъей шә идзахәр темыхуәу зырикі бләкіакъым. Иныжъым и шәхәм ящышу къытемыхуә куәд къыхәкіаш. Шә ялыгъыр яухш, джатә къызыыхурахри, лъәсу зәзәуәнхәу зәхуәкіуәну ежъахәш. Шужъей япәм къытрадза уІегъә къомри иджы къытехуари къехъәлтәкіри, икіунур зәхуәдиті имышіу мәхри джәлаш. Ар зәрыджеалар къызәрилъагъуу, бысым щіаләр мәзым къыхәціәфтри къицціепхъуаш. Зытес шыр шым ялейуә жәр щхъекіә, Бәдынокъуә къыкіәлъышіцціепхъуәри бысым щіаләм къышхъәещыжащ.

— Сә иджыри къәс сыйыпәлтәр мы иныжъ иуҗжкіә къәсар арш. Абы иукіыныр сә къыслысырт. Къехъунур сә сіңіләти зысІәжъәу сыйціштытар арш, щіалә, уишри си шым тежынукъым. Шужъей сә си ліыгъәсәнц. Абы ишіләфынури сә соңІә. Сә сіңіләфри иджы плъагъунц, —

жыриIәшт бысым щIаләми, Шужьейм къеуэну къышхъэшыхъа иныжъым Бәдынокъуә щыбләм хуәдәу къижъәхәлъадәри еуэри и щхъэр пи-упщIаш, кIәльеуэри тIуә зэгуиупщIыкIыжац.

Нарт Бәдынокъуә псынщIәу Хъыжъокъуә Шу-жьейр къиштәри, ар и IәплIәм илъу бзылъхугъэм бгъәдәлъедац. Бысым щIаләм и анәри Шужьейри иIыгтыу уәфәхъүэпскIым хуәдәу псынщIәу къыз-дәкIуәм бзылъхугъэр къәпсалъэри,— Нарт Бәды-нокъуә, мы уIегъэ щIаләр сә си бын хуәдә хъуаш. Мыр сә згъәхъужынщ. Зә къызәтеувыIә,— щы-жиIәм, Бәдынокъуә къәувыIәри бзылъхугъэри Шужьейри шым ирихъәхац.

Шужьейр удзыпциIәм хилъхъэри итIәщIаш, бзылъхугъэм уdz тхъэмпә тырилъхъаш. Бысым щIаләри къэсри псыбжъэ иIыгъти иригъафәри Шужьейм зыкъищIәжри къәувыжац.

— Сыт къысщыщIар? — жиIәри къынщIәуп-щIац Шужьей.

Нарт Бәдынокъуә жиIаш:

— Уә ушыхәщIәм, бысым щIаләри сәри дыкъы-щIәпхъуа щхъэкIә, тIум ди язи дыкъэмисурә, иныжъ яужым узәззәуар, лъәбакъуә заул нәхъ къимычу езыри хәщIаш. Дыщынәсым абы и псәр хәкIаш. Уәри мы ди анәм укъигъәхъужац. Иджы дежъәжынщ.

Хъыжъокъуә Шужьей къыжиIаш:

— Сыт уз стелъами, сын хуәдә уIегъэ къыс-техуами, сыарәзынщ, иныжъ ерухәу сзынпәщIәував-хәм псаIъ гуауәу къызжайамрә яжесIәжамрәкIә ди насып ятекIуәу мы ди анәр къащыIәщIәтхы-жакIә.

Арати, иныжъхәм хъугъуә-фIыгъуәу яIәр къы-зещIакъуәри бысым щIаләм и деж къәкIуәжажәщ. Зы тәлайрә абы щыхъәщIаш Бәдынокъуә, Хъыжъә деж кIуәри, Йуәхур зәрыхъуамрә щIаләр зәрышы-тымрә щигъәгъуәзац.

— Иджы, нарт Бәдынокъуә, дә гъүэгу дытетщ. Илъес бжыгъэ хъуаш, сә си анәм и пищIантIәм сыкъызәрыдәкIәрә! Хъыжъэ кIуәдауә, сәри абы сыкIәлъыкIуәдыйжауә жеIәри, а тхъэмышкIәр а гугъум хәтищ. Си адәм и пащхъәм сә сисщ жысIәу,

си анэ тхъэмьшкіэр гугъуехь зыхэтыр сцыгъупщэ хъунукъым. Ауэ щыхъукіэ, дежъэжын хуейщ,— жиIаш Шужьей.

— Хъунщ, щІалэ, сэри ар сцыгъупщакъым,— къыдиштащ нарт Бэдынокъуэ.

Нарт Бэдынокъуэ ежъэжын Гуэхумкіэ бысым щІалэм епсэлъаш.

— Куэду фыщ, куэду игъуэщ,— жиIаш бысым щІалэм.— И анэр апхуэдэу гугъум зэрыхэтым шэч хэлъкъым. Ауэ щыхъукіэ сэ нэхъыбэрэ сывбгъэдэсыну сфІэигъуэ щхъекіэ, куэдрэ фышыс вжесІэныр Шужьей и анэм и дежкіэ къуэншагъещ. Гуэхуу сиIари схузэфІэвгъэкІаш, гукъеуэ сиIари стефхыжащ, ауэ, Бэдынокъуэ, зы Гуэхугъуекіэ сынолъэГунущ. СызыролъэГунур мыращ: мы щІалэр былымкіи тхъэмьшкіэкъым, и гуашІэкІи хуэмыхукъым. «Зы шы хъушэ уэстынщ» — жысІэкІэ сИхынкъым. Иджы къыжысІэну Гуэхуми, Хъыжьюокъуэ Шужьей жепІэжыну щыхъум, езбыкІи сэркіи укІытэгъуэ тІэкІу къыхэхуэну мэхъу. Ар сэ жызмыІэмэ, хэт схужиІэн. Ар уэ схужумыІэмэ, хэт схужыриІэн. Дэ ди лъэпкъкІэ дыпелуанщ. Си шыпхъу нэхъыжьри, сэ схуэдэу, пелуанщ, езбы хуэдэу пелуану щымытум дэпсэуну лъэкІынукъым. Ауэ щыхъукіэ фІэмыІейуэ щитмэ, си шыпхъур естьнут, ди зэрылъагъуныгъери нэхъ быдэ ирихъунт.

— Мы Гуэху къыжыпIар,— жиIаш нарт Бэдынокъуэ,— Шужьей имыштэмэ мыхъуну сувынщ, а пщащэм ублэлъыхъукІ хъуну щиткъым. Уи шыпхъум щэну хэлъымкіэ, и Гуэху щІэкІэмкіэ зэкІэлъыкІуэщ. Езы щІалэми абы гу лъитауэ къыщІэкІынци сэ жесІэнщ,— жиIаш Бэдынокъуэ.

Бэдынокъуэ хъэшІэшым къыщІыхъэжри Хъыжьюокъуэ Шужьейм жыриIаш:

— Уэ, щІалэ, сэ зыгуэркІэ сопсэлъенущ, ауэ уримукІытэу тэрэзу дырипсэлъэн хуейщ. БжесІэнур сэ игъуэу къызолъытэ. Абы папщикІэ жыпІэнур уэ пщІэжынщ. БжесІэр пштэну сыпшогугъ.

— КъыжыІэ, Бэдынокъуэ, си адэм уриныбжъэгъужьщ, сыт къыжыпІэнуми седэГуэнщ,— къыжыриIаш Шужьей.

Бэдэнокъуэ къыригъажъари, бысым щалэр къызэрельга Шүхур Шүжьейм жырилаш. Ар щызэхихым Хъыжъокъуэ Шүжьейр тэклэвкылаш.

— Мы къыжындар пцыхъэлэу си гум къэкинтэхым. Нэгъуеща Шүхур сфацлац армыхъумэ псалъэ быдагъэу уэстари уэстыннтэхым. Къыжындаакъаш, сэри псальэ быдэ бжеслаш, пцы сцдыхырхым, пцы унафэм седэгуэнц. Аүэ си адэм и лъыхъуакга сыкъежъауэ фыз сшэуэ дауэ сыгүэжын! Емыгга хъункъэ?

Бэдэнокъуэ,— Абы и емыгга сэ къизоштэ,— жиэри, щалэр къигъэдэгүаш. Я бысым щалэм ар Бэдэнокъуэ щыжыригэжым,— Хъункъэ, арэзы щыхъуаклэ дэгъуэш,— жиэри, ари къеувэллаш.

— А Шүхумкиэ дыщызэгургаакга, иджы дызырежъэжынум зэхуэдгъэхъэзырынц,— унафэм ищац Бэдэнокъуэ.

Сыт лээжъыгъуэми, гъуэмымлэу гупым ярикъунур къыхуэт щымыгэу, бысым щалэм къигъэхъэзыраш. Езбы и шы лъепкъым щышу шиллэ къырипхаш, зекга уанэхэри ятрильхъаш. Шүжьейрэ нарт Бэдэнокъуэрэ зытеса шитгири къахипхэжаш. Итланэ хъэшгэшым къыщыхъэжри къажырилаш:

— Иджы, нарт Бэдэнокъуэ, Шүжьей сэ къысхицдар былымрэ шхынкаэ къысхуищахихым, цынхугъэраши, дыпсэуху дызэрыгъынц. Абы шыбз гуартэрэ былым гэхтэйшэргэесткээ зэrimыштэнури соцга. Аүэ мы шиллэ къеснхар мы хы фызэрыгъынумкиэ лъэмыхъим тетым хуэдэу, хъэлъэ къащымыхъуу икынхэш, абы хуэгъэсахэш. Шы лъепкъыу фэ фызытесхэр фи хэкумкиэ фынш, аүэ сэ си шы лъепкъым ахэр псы икынкиэ къыщыхъэнукъым, зыфгэвмыйгэгийг, си шишым фышэсу фарикгауэжину сфацгъуэш.

— Куэду фынш, щалэр,— жилаш Бэдэнокъуэ,— Хъыжъокъуэ Шүжьей и Шүхур нобэ зытэхимкиэ, шырэ гэхэдэх хуэйш. Абы и къежьэгъуэш, и щалэгъуэш. Куэду игъуэш.

Къежьэжынхэу Шүхур абы щынэсүм бысым щалэр къеуври жилаш:

— Хъыжъэ, гугъуи уезгъэхъаш, укъызэлгээ

лаш. А уэ Іуэхуу сызэрыпцыгугъар Хъыжъокъуэ Шужьей зэфІигъэкІаш. Гукъеуэ сиіари сцхъэ-цихыжащ. Нобэ ахэм ежъэжын унафэр ялаши, уэри уадежъэжынум, тхъэм фы кыпхуишІэ, гъуэгумахуэ бжизоэ. Уи къуэм и лыгъэрэ и гуашІэкІэ ублэмыхъуэпсыкІыну абы тетиц. Гүйей къыскуумышІыну синолъэйу. Гъуэгумахуэ!

— А, си щІалэ,— жиіаш Хъыжъэ,— уи Іуэхури зэфІэкІауэ, уи бийхәми уигу ятепщэхауэ зэрыхъуар ину си гуапәш. Жыжъэу уи япәмкІэ уплъэу укъысцыгугъуу си ужым уиташи, укъы-зэрысцыгугъар зэфІэкІа хъуамэ, сэ гугъу сызэрехъамкІэ гукъанэ пхузиІэкъым. Си щІалэм и пашхъэм сисыжами, уэр нэхъэрэ нэхъыфІу сиыгъы-фынтекъым,— жиіаш.

Арати гупыр къэшэссыжащ. Зэрыжайам тету и шыпхъур Шужьейм къыритат, ар Шужьей и адәми ишІэрти, ари зы алъп къигъэшәссащ, Хъыжъокъуэ Шужьей зытеса ПшІэгъуалэр бысым щІалэм Іэдәж къицІри къеуэри къежъэжахәш.

Хым къызыпрыкІылжхәри, бысым щІалэри ягъу-сэу зыбжанэрэ къекІуахау — «гъэзаж» — жы-раш щІалэм.

— Ар дауэ жыфІэрэ? Згъэзэнкъым. Хъыжъэ и унэр игъуетыжыхункІэ, ар къызжеемыІэ,— жиІэри щІалэм идақъым игъэзәнүр. «Хъунц, дырипсэльәжынкъым абы» — жиіаш адрайхәми.

Еуэм кІуэжхәурэ, нарт Бәдынокъуэ и жыләм нэсыжахәш. Бәдынокъуэ и деж дыхъэхәри, гуфІэгъуэ ешхәефэр абы щаублаш. Зы тәлайрэ нарт Бәдынокъуэ къыримыгъэжъажу игъехъэшІаш.

Фыуэ загъэпсәхуа иужыкІэ, нарт Бәдынокъуи ягъусэу ежъэжхәри кІуэм лъейуэрэ, Хъыжъэ и хәкүм ихъэжахәш. Хъыжъэ и ПшІэгъуалэм нәмыйшІ нэ-гъуәшІ яцІыхун къыхәкІакъым.

ПшІэгъуалэр зыцІыхужахәм зэрафІәшІари Шужьей зы щІыпІэ гуэрим щаукІауэ, щыкІуэдауэ, и ПшІэгъуалэр нэгъуәшІ зыгуэрим Іәрыхъэжауэ араш.

Апхуэдэу ПшІэгъуалэр зыцІыхужа зыгуэрим, «Хъыжъэ и гуашә тхъэмышкІэ зи закъуэ къэнам хъыбар езгъәшІенц, мы гупыр щыбләкІым деж,

шыр къырамытыжми, къыдэкъынчи, тхъэмьщкIэм, шыр зыригъэлъагъужынц», — жиIэри Шужъей и анэм и деж кIуаш.

— Уә, ди анә! Хъыбар къыпхуэсхъаш, — жиIаш.

— Сыт хуэдэ къепхъар, си щIалэ? СыбгъэгүфIэмэ гуфIапшIэ уэстынц, — жиIаш фызыжым.

— УзыгъэгүфIэн хъыбаркым, ди анә, тхъэмьщкIагъэ хъыбарщ къыпхуэсхъар: сымышIэххэу сеуэлIаш. Хъыжъэ и пшIэгъуалэу Хъыжъокъуэ Шужъей зытесу дэкIыгъар иджыпсту слъэгъуаш. Си ужым куэдкIэ къимынахэу, мы жылэм къыдэмыхъэми, блэкIынухъэми, ПшIэгъуалэр зэбгъэлъагъунц, — жысIэри аращ сыкъыщIыпхуэжар.

— Күэду фIыщ къызжепIар, си щIалэ, күэду фIыщ. Гу лъыптамэ, зыкIэ синоупшIынуши, тэрэзу къызжыIэ.

А гупыр шу бжыгъеу зэрыхъур къызжыIи, итIанэ еслэсынур сцIэнц.

— НэхъыжыIуэу лIитI, нэхъ щIалэIуэуи лIитI мэхтүхэр, етхуанэр пщащэмэ схуэшIакъым. Ди хэкум измылъэгъуа шы лъэпкъщ зытесхэр. Хъыжъэ и ПшIэгъуалэр я Iэдэжу къокIуэхэр.

— Абы щыгъуэм, си щIалэ, си пшIэгъуалэм, си Хъыжъэми, си щIалэм я хъыбар къисхуэпхъаш. Ауэ щыхъукIэ, хуарэ шыбзу сисхэм яхетым къялъхуа хуарэр, игъесэгъуэши, хуэсакъуэрэ къэубыд. ГуфIапшIэу ар узот, — жиIэри фызыжым щIалэм шы къыриташ.

Ар жыриIэхукIэ, адрай гупри къэсащ. Къыдыхъэхэри къепсыхащ, еблэгъэжахэш.

ИтIанэ, Хъыжъэ и ныбжъэгъуу хэкум исыр, и лъыхъуакIуэ ежъэу гугъу дехъахэр псори къызэхуэсащ. ГуфIэгъуэ ешхэефэр, джэгур ирагъажъэри жэшибл-махуиблкIэ зэхеташ.

КъадэкIуэта щIалэр ирагъэжъэжащ, Хъыжъокъуэ Шужъейри и адэ анэм ябгъэдэсу, пщащэ тхъэIухуд пелуанри и щхъэгъусэу тхъэжрэ псеууэ Нарт Хэкум къинэжащ.

Бэдэнокъуэ нархэ нэхилэхьа хабзэфыр

Нархэ я лъэкъэнэм зы хабзэжь щиаш.

Джатэр Іэпэгтищкіэ къизымыхыжыфу жы хъуар, шым мышсыжыфу зи ныбжь хэкіутар, пшэрыхь еуэну шабзэр зымышціжыфыр, зи лъейр зымыгүэтыхыфу къарууншэу зэфіемехар, мэкту Іэмбатэ зытезмылъхэжыфу гуахъуэр зымыгтижыфыр, шиашціэ зымыгъэхъуфу къесэхыжар тажьджэм ирагтэтихъэрти Нарт Жылэм дахырт.

Дахырти, Жыыгъэибг и щхъэм драхъейрт. Зыри зылъэмымыкіиж лыжь, фызыжхэр зэрыс тажьджэм мывэ шэрхъышхуэ щиашціхырти Жыыгъэибг ираттішхъэхырт Хъэдэрыхэр я гъуэгуанэу.

Бэдэнокъуэ и адэ Бэдэнин зыри лъэмымыкіижу жы дыдэ хъуаш. Хабзэжым ипкъ иткіэ Бэдэнокъуэ и адэри Жыыгъэибг тажьджэм ису ириуттішхъэхын хуейти, тажьджэр ищіри Бэдэн иригтэтихъэрти дихаш Нарт Жылэм. Бэдэнокъуэ хуабжьу игу къеуэрт и адэр Хъэдэрыхэ гъуэгуанэм зэрытргъэувэн хуейр. Ауэ, сыйт ищіэжынт, хабзэр ткіийти имыгъэзащіэу хъунутэкъым.

И адэр дрихъейц Жыыгъэибги тажьджэм мывэ шэрхъышхуиті щіилтхъэжри Бэдэнокъуэ жиаш:

— Икъукіэ си гуауещ, си адэ, Хъэдэрыхэ гъуэгуанэм узэритезгъэувэр, ауэ сыйт сціэн, уэри уощіэр, хабзэжыр ткіийц.

Бэдэн зыри жиакъым. Абы зыри зэрыжимыгэр Бэдэнокъуэ хуабжьу и жагъуэ хъуаш. Бэдэнокъуэ егунціц тажьджэми — тажьджэр Хъэдэрыхэ гъуэгуанэм теуваш. Тажьджэр Жыыгъэибг щехуэхым зыжыгыж лъэдакъэцэж гуэрим тажьджэр фіенэри щыхупіэм елэлэхыу къэнаш. Адкіэм-мыдкіэ ешіэу тажьджэм ис Бэдэн мыйдыхъэшхуэ лъэкіакъым. Ар щыдыхъэшхим Бэдэнокъуэ щіеупщиаш:

— Сыйт ущіэдыхъэшхыр, си адэ? — жиәри.

— Уэри жы ухъурэ уи къуэм Жыыгъэибг ущирдзыхкіэ, мы жыг лъэдакъэжым уфіенэнкіэ хъунуши араш, — жиаш Бэдэн. Ар и адэм къышыжыригэм Бэдэнокъуэ къэгубжьри и адэм пидзыжаш.

— Жет сый хуейми жырең икін ирещі, ауэ со
уә Хъездырыхә узғыркүнукым.

— УзәрыфІәфІц. Пәж ухуеймә, сәри сഫӘфі-
щәкъым Хъездырыхә сыңыхъесленину. Мы дунейм
Іүеху сіңен щысльәмекіми гұпсысән слъәкъы-
нуш. Дунейм ушытеткі зыгуеркіә сәбәп умыхъу-
мә Хъездырыхә уқыуа хуәдәкъе! — жиғаш Бәдын.

Арыхәти, жыг лъәдакъэм фІэнә и адәр къыпи-
кыжри бғұэншіләгъ ин гуәрим ар ихъаш Бәды-
нокъуә.

— Иджы, си адә, уә мыйбы щіләс зымы укъи-
мышІәу. Сә тхъемахуә къес пішкын къылхуәсхының,
ахъумә, унәм усхыжмә хабәжекъутә къысфІанын-
ши нартхә сағъәпсәункым,— жиғаш Бәдынокъуи,
и адәр бғұэншіләгъым къыншінәри езыр къеуәри
къәкІүәжаш.

Апхуәдәурә, Бәдын бғұэншіләгъым щіләсурә,
Бәдынокъуә абы шхын хуихъурә заул Іәдже дәкІаш.

Зы гъә гуәрим Нарт Хәкум жыгхәм къыныкіә
пхъәшхъәмьщхъәхәр икІүәдәкІаш. ЕтІуанә гъәми
зыри къәкІакъым. Ещанә гъәми къәкІакъым. Зы
мыйәрыси, зы кхъужы ямыгъуэтыхъ жу къызәхәнаң
нартхәр. Бәдынокъуә и адәм деж гъуәмымлә ихъ пәтрә
мыйәрысищ гуәлышхъәм тесыхъу ильәгъуаш. «Мы
мыйәрысищыр псым къыхәсхыныңди адәм хуәс-
хының» жиғәу Бәдынокъуә псым щыхыхъәм,
мыйәрысищым псым зыңшіләгъәмбырыуәри загъә-
кІүәдәйжаш. Ар гукъеуә щыхъуауә Бәдынокъуә и
адәм деж иәсаш. И адәр и къуәм къеплъри нәш-
хъейуә щилъагъум къеупицІаш:

— Щхъә унәшхъей?

— Уи деж сыкъакІуә пәтрә гуәлышхъәм мыйәры-
сищ щесу слъәгъуати «мы мыйәрысәхәр ди адәм
хуәсхының» жысІәу псым сыңыхыхъәм мыйәрысә-
хәр кІүәдәйжащи сызәгуоп,— жиғаш Бәдынокъуә.

— АтІә, си щіалә, абы щхъәкіә умынәшхъей.
Ди яләкІә псым мыйәрысә къышумылъыхъуәж. Уи
щхъәр Іәтауә къәкІухы мыйәрысә бғұэтыхъи,—
къигъәпшаш Бәдын и къуәр. Бәдынокъуә и щхъәр
Іәтауә къикІухуәрә, мәзхәр, къуәхәр, пабжъәхәр
щіицикІыурә гъейм къелауә зы мыйәрысәре зы
кхъужъярә жыгыжытІ гуәрим пыту къильәгъуаш.

ДэкIуейри мыйэрсэри кхъужьри къыпичри нартхэ яхуихьри абы и жылэр хасэжри гъэ къэс мыйэрси, кхъужьи Нарт Хэкум къышыкI хъужаш.

Ауэрэ заул дэкIаш. Нарт мэлхэм зы узышхуэ гуэр къахыхьэри мэлхэр зэтелIэ хъуаш. Нарт Хэкум зы тЫ закъуи къимынэу а узым ихьаш. Мэл къэна закъуэтIакъуэр зэрагъэбэгъуэжын тЫ нартхэ ямыIэж щыхъум псори гузевахэш, арщхэкIэ зыми а Iуэхум и хэкIышиэр къыхуэгъуэтакъым. Нартхэ ящIэнур ямыщIэжу Хасэ ящIаш, арщхэкIэ а Хасэми зыри къикIакъым: нартхэр мэлыншэ хъупэрт, мэл закъуэтIакъуэхэри псэф зыщIын тЫ ягъуэттэкъым. Абы иринэцхъеийуэ Бэдынокъуэ и адэм гъуэмымлэ хуихьаш. Бэдынокъуэ нэцхъеийуэ щилъагъум и адэр къеупщIаш:

— Щхъэ унэцхъеий, сзырупIыр къохъэлъэкIыу ара?

— Хъэуэ, си адэ, аракъым. Нарт Хэкум мэл къимынэжу йокIуэдыхI. Узым къела мэл закъуэтIакъуэхэри псэф зэрытищIын тЫ дымыгъуэтыххэу аращи тщIэнур тщIэркъым.

— АтIэ, си щIалэ, абы щхъэкIэ умыгузавэ. Еуй, нартхэ къыфхуэна мэл закъуэтIакъуэр Амыщ и Тыхъжхэр щыхъуакIуэу щыта ТыхъупIэжымху. ЕтIэнэгъэ фи мэлхэр псэф хъунци лъхуэнхэш,— жиIаш лыжь дыдэ хъуа Бэдын.

Арыхэти, Бэдынокъуэ къэкIуэжри нартхэ къахуэнэжа мэл закъуэтIакъуэхэри Амыщ и ТыхъупIэжымху ихуаш. Мэлхэр, Амыщ и ТыхъупIэжым зырытехъэу, Амыщ и ТыхъупIэжым зэрепэмү псэф хъухэри щыниш, щыниплI, щынитху мэл къэсиху къалъхуаш. Бэдынокъуэ и фыгъэкIэ мэл хъушэр бэгъуэжаш. Ауэрэ заул зыбжанэ дэкIаш.

Зы гъэ гуэрым нартхэ я мэшыр къэхъуакъым. ЕтIэнэгъэми нартхэ трасэн жылэ тIэкIу ерагъкIэ зыхуахъэсри мэш ящIаш. Мэшым и Iухыжыгъуэ дыдэм дунейм зыкъызыщIишIэри уэшхуэ къехри мэшым Iисрафиблыр къыхуигъэкIуаш, нартхэри мэшыншэу къэнаш, жылапхъэ къудей ямыгъуэтыхжу. Нарт Хэкум къизэрхья гузевэгъуэм игъенэцхъеяуэ Бэдынокъуэ и адэм деж кIуаш, ху

гъэлыйгъуа тІэкІу хуихъри. Бэдын, ху гъэлыйгъуа тІэкІур щилтагъум, фіэмашІэ хъури, и къуэм еупщиаш:

— Мыр сыту машІэ нобэ къысхуэпхъар, сыкъебу-жэгъуа си гугъэш,— жиIаш лыжым.

— Хэйүэ, ди адэ, удужэгъуауэ аракъым. Нарт Хэкум гузавэгъуэшхуэ къихъуаш. ГъитІ мэхъури мэш къытхуэкІакъым, иджы жылапхъэ къудей димыIэжу дыкъэнаш. ТщIэнур тщIэжыркъым.

— АтІэ, си щIалэ, абы щхъэкІэ фымыгузавэ. Уэ пщIэнураш: еуи Тхъэгъэлэдж и мэшыпэIуэжь хъэмэр кIуэи вэ, Тхъэгъэлэдж мэш зэрызэришэу щыта гъуэгухэри къуумыгъанэу зэхэвыхи абы къытекІэр Нарт Хэкум жылапхъэ фхуэхъунш,— жиIаш Бэдынокъуэ и адэ Бэдын.

И адэм къыжыриIэр быдэу и гум илъу Бэдынокъуэ къэкІуэжш и унэми, и пхъэIещэр зэшIишIэри еуэри Тхъэгъэлэдж и хъему щытар иващ, Тхъэгъэлэдж мэш зэрызэришэу щыта гъуэгухэри иващ. Тхъэгъэлэдж и мэшыр щиIуэжым хъэмым къытена жылэхэр, унэм щишэжым къыкІэрыщэща жылэхэр Бэдынокъуэ щы ивам бэву къыхэкІыкIыжащ.

Арти, Тхъэгъэлэдж и жылапхъэр нартхэ яхуэ-бэгъуэжащ. Абы щхъэкІэ гъэм и бэвыгъуэ тхъэлъIу нартхэ Хъэрэмэ Iуащхъэ и лъабжьэм щIашIыхъуяш. ТхъэлъIум щызыхуэса нартхэр Бэдынокъуэ санэхубжье хуалэта нэужь къеупщиаш:

— КъыджеIэ, Бэдынокъуэ, дауэ уэ плъекІа мыIэрысэ, кхъужь кIуэдыхажахэр къэбгъэкIыжын, тIыншэу мэлхэр псэф пщIыуэ бгъэбэгъуэжын, жылэ томысэу мэш бэв къэбгъэкIын?

Бэдынокъуэ тхъэлъIум и кум къиувэри жиIаш:

— Сэракъым, нартхэ, а лъэкIыныгъэр зи акъылыр.

— Хэт-тІэ? КъыджеIэ!

— Тхъэ къысхуэфIуэ вжесIэмэ фымыгубжыну, фи джатэ схуэвмыгъэдэлъэну.

— ПхудоIуэр! — жиIаш нартхэм.

— АтІэ, нартхэ,— къыригъэжъаш Бэдынокъуэ,— сэракъым ар зи фIыщIэр. МыIэрысэ,

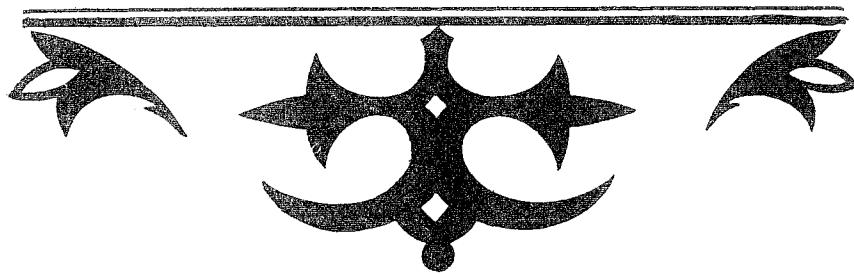
кхъужъхэр зыгъэкIыжар, мэлхэр зыгъэбэгъуэжар, мэш бэв къэзыгъэкIар си адэрщ. Фэ фоцIэр, хабзэжым ипкъ иткIэ зыри зылъэмькIыж лыжъхэр Жыыгъэибг драхьеири Хъэдьрыхэ гъуэгу трагъэувэр. Сэ си адэр сукIыжын слъэкIакъым, фIыщэу слъагъурти. Си адэр бгъуещIагъыж гуэрым щIэсу согъэпсэур. Пхъэщхъэмьщхъэхэр щыкIуэдыжам си адэм хъыбар езгъэшIати къызжиIаш: зы мэш къээмьгъанэу жыгыщхъэхэр къэсплъыхыну. Жыгыщхъэхэр къэсплъхурэ гъейм къелауэ пхъэщхъэмьщхъэ тIущ къезгъуэтри ар хэссэжри, мис иджы фолъагъур, Нарт Хэкум мыIэрысэ, кхъужъхэр ибэгъукIаш. Тыххэри щыкIуэдыжам щыгъуэ си адэм и уна — фэкIэ мэлхэр Амыщ и ТыхъупIэжым схури тыххэр зытета щым мэлхэр зэрепэму псэф хъуахэш. Мэш жылапхъэри щыкIуэдыжам щыгъуэ си адэм и унафэкIэ Тхъэгъэлэдж и хъэмыр, абы гъавэ щызыриша гъуэгухэр звэри — тезмысэIауэ мэш бэгъуа къысхуэкIаш, иджы Нарт Хэкум жылапхъэ ягъуэтыжаши нобэ гъэм и бэвыгъуэм и тхъэлъэIушхуэш. Араши, псори си адэжь Бэдын и фIыгъэш. Ар Жыыгъэибг езутIыпщхъэхауэ щытатэмэ а псоми дыхэкIыжат.

Нартхэр зэрыIэтхэри Бэдынокъуэ хъуэхъушхуэкIэ къынпежъяш. Нартхэр зэхэтIысхъэжри унафэ быдэ ящIаш: ди япекIэ зыри лъэмькIыжу жы хъухэр Жыыгъэибг ямышэжыну, Хъэдьрыхэ гъуэгу трамышэжыну, жы хъуахэм псэукIэ ГуэхухэмкIэ дэчэнджащэу щытынхэу.

Ари зы хабзэфIу Бэдынокъуэ нартхэ къахилхъяш.

АШЭМЭЗ

Ашэ и кIуэдыкIар

Нэсрэн ЖъакIэ, Имыс,
Ашэ, Арыкъшу сымэ зэш-зэгъусэт,
Сэтэнейр нартхэ я нысэт.
Ахэр лIакъуэ ин зэдэут,
Нарт гуп зэрыIыгът,
Афэ гъуапэ мубзэIут,
Къащыятэр ягъэнт.
А нарт лIыхъухэм я лIышхъэу
Ашэр, жаIэ, ялтытэрт,
КъимыкIут лIы бланэт.
Гъуэгу щытетхэм ар пашэт,
Шу зэхъихъэмэ, нэхъыжът,
Нэхъыжъыбжъи къиратт.
Ауэ Ашэ игу химыхыу,
Хы зэхуакум зыгуэр щыIэт.
Ар жыхуаIэр Лъэбыцэт,
ЛIы ета емынэт,
Шы лъэдакъэ цыджэт,
Къеджар зэхимыцIэт,
ЩIэпхъуар лъэщIэмыхъэт,
ИицI ихьари къимыкIыжт.
Бжы дыкъуакъуэц и Iэшэр,
Зыщыхъари хегъацIэ,
ЗицI техъари егъэунэхъу,
Iэшхъуашхэр къипеху,
Цыщухэр гъэрү къирехужъэ,

Жъыри, щІэри егъэпыхъэ.
Ар Нарт Хэкуми къытоуэ,
Я унагъуэхэр ехъунщІэ,
Я щЫм нафІэ къыредз;
Ауэ нартхэр зэхуосри
Ар хы зэхуакум дахуэж.
А Лъэбыцэр хы зэхуакум
КъимыкІыжу щопсэу,
Іэшхэр уэрү зэрекуэ,
Цыху ІэшІыхъэм еукI.
ПэрымыкІыу Іэш хъушэр
ХакIуэ гуэрым егъэхъу;
Ар хакIуэ къэрапцІэш,
ЩыпцІэр, зекIуэм къыреуд,
Езыр натІэ гъуджэш.
Ашэр, жаIэ, зэгуэрым
Хы тIуашIэм йокIуалIэ,
ЕмылIалIэу хым йолъэ,
Лъэбыцэжым и Іэшыр къызэшIекъуэ,
Ар къихуну мурад ешI.
Ауэ щІэхыу хакIуэр фIыхож,
Лъэбыцэм и деж носыж,
Зэрынэсыжу Лъэбыцэм абы зыредз,
Шабзэр зэIуедзэри ар къожъэ,
КъызыкІэльхэжьари ар Ашэт,
Хы Гуфэм къышылъэшIохъэ,
Пшыхъэшхъэ хъухункIэ а тIур зозауэ,
УГэгъеу абдежым Ашэр щыхощІэ,
Лъэбыцэм и щЫм йокIуадэ.
Ауэ Ашэм и шыр шы псынщІэт,
Щыри хыри зэпзызыщэфт,
Уафэри, щыльзэри зи зэхуэдэт.
Хъэдэр абы къепхъуэтэж,
Нарт жылагъуэми къехъэс.
Сосрыкъуэр абы къыпожъэ,
Нэсрэн ЖъакIэри абы къыкІэльюс,
Имыс и шы-уанэ зэшIелхъэ,
Ахэр къызэрыдох, къызэрохъэжъэ,
А шынэхъыжыр къэзышха бийр
Къагъуэтыху я пIалъэу зэдожъэ.

Ашэмэз и сабиигъуэр

Ашэмэзу щалэр къышалъхуа махуэм
Санэхуафэр нартхэм шыгуаштэт,
Щалэм щатхъэгъуэт,
Лыгъэр щинахуэт.
Хутыкъуахэм къурагъ лъымысу
Я насыпым пэплъэу къынэнэт,
Нэхъуенишэу хыхъэхэкI пащхэм
Шым лъэкIынур щалэм щигъэнайэт,
Лыгъэ, Гуцыгъэм насып щагуэшт,
И шыр, и Іэщэр ІэдакъэшIэлъу
Балигъ нэмисыр шаум мъышихът.
Ашэмэзыр къышалъхуа махуэр
Санэхуафэм щинэхъ гуаштэгъуэт,
Къурагъ пицыкIутIкIэ шхыныгъуэ Іэнэр
Фэху яем щызэпэштищ;
Нарт тхъэмадэу Нэсрэн ЖъакIэми
Лыгъэ-шыгъэкIэ щауэхэр зэхедз,
Дзы имыIэу Іэщэ, шы зиIэм
Нарт утыкур яхуегъэфащэ,
Фащэ екIур зи мастэ ужъхэм
ЖъантIэр яхуегъэльагъуэ,
Зи шхынщIафэр нэхъ дэгъуэ гуашхэм
Щытхъу нэхъ лейкIи закъыхуегъазэ.
А зэманыр, Ашэмэз щалэр
Нарт Хэкум щиIэ махуэшхуэт,
Санэхуафэм щауэ нэсахэм
Бжы-къурагъыр лыгъэм щырапэст.
Щалэ жанхэр фэхум щызэпоуэ:
Уэгъуэ закъуэм шабзэ фиижкIэ
Я нэшанэр пхэцIым щыхагъашIэ,
Щалэ лъэшхэр шурылъэс зэхуокIуэ,
Я нэхъ икIэм и бжым щIыр пыхуамэ,
ХуэIыгъыну зыщыгугь лыхъужхэш.
Я джатэпэм лъея щхъэцналъэр
Нэм къимыштэу псынщIэу зэпегъэху,
Нэхъ хуэмыхури къоIэбых алъп жерми
Щым щылъ дыщэ чысэр къепхъуэтэф.
Уафэм щоIур Ашэмэз хуалету
Санэхуафэм нартхэм щалэт хъуэхъур.
Сыту жыпIэм Ашэ—

Лъэбыцэшэм ихыгъам
Щэблэ хъупхъэ къышцэхъуаш.
Хъуэхъу жицэну нартхэм я тхъэмадэм
Дэп жъэражъэ фалъэр къынэшцэтш,
Нарт лыхъужъхэр я лъэ игъещауэ
Лыгъэ уасэм пэплъехэу зэхэтш.
Нэрэн Жъакцэми и бжъэр Іетауэ
Нарт Іетащжъэхэм зактыхуегъазэ,
Зи мацуэшкуэр бжысфла щэблэшцэу
Ашэмэзым и хъуэхъум щедзэ:
Уей, нартхэ, нобэ ди Санэхуафэм
Иджыри нарт афэр псыф
къышытцэлакъим,
Къытхалхъуауэ щэблэшцэ цыкцури
Бэдэуши¹ нарт лакъуэр зыгъэбидэфынц.
Атцэ, лъхугъэшцэм
Гъащцэр хуэмыйбжу,
Нарт жылагъуэ хъуну
Псатхъэм дыхуохъуэхъу.
Мыхъужын удыныр
Чынхэм ятыридзэу,
Дзэ пэлъытэ шууэ,
И уэгъуэ закъуэр
Уэгъуишэ пальэу,
И нэр зытеплъэр
Шабзэм Иэшцэмыкцыу,
Я нэхъ хукцэу ищцэм
Сэрэбэгъуэр хэту,
Джатэр ицэтамэ
Дзэ пакцэр ирильшцэхъу,
Къызэхэзыхым яфцэтелъыджэу,
Джакцуэ зыхуашцым я щхэжу,
Жылэм я Гумахуэу,
И мэцуху бжы къутэу,
И джатэр майсэу,
И Псатхъэр бжэблыгу имыкцыу,
Тхъэгъэлэджри лъахэм щыпсалъэу,
Лъэпш эмышу Иэшцэр къыхуишцу,
Зи гъащцэм кцэ имыцэжу,

¹ Бэдэу — бэм дэхъун, лы быдэ хъупхъэ.

Лъабжъэшхуэ нартхэм тхурехъу!
Хъуэхъу!
Абы хэту гущэлхым пхъашэу
Выфэ гущэпсхэр еукъуэдий,
Лъэдийхэр нарту ешэцI,
ГущэцIэм и бжей натПитыр ЙуещыкI,
КIей быдэу и гущэ башыр
Шхий цIыкIуу къызэпешцIыкI,
КIапсэшхуэу зэрыхэлхари
Зегъэпшири къызэпеуд,
Дадэ къуапэу утыку йолъадэ,
Нарт тхъэмадэм емыупицIыж,
Жэхэфэгум ар щоджэрэз,
Зэрызехъэу цIыху къэуIэбжъахэм
Ялъагъуу бжыр егъэдалъэ,
IэкIуэлъакIуэу джатэр егъабзэ.
Нэрэн ЖъакIэм ар къышилъагъум,
ГуфIэгъуэм игу зыIэпешэ.
Ашэм хуэдэлI хъужынири
Арауэ псоми гу лъатэ.
Сэтэнейм ар къышилъагъум,
Ар гухэхъуэм зэцIигъэнаш,
Хъымыщи зыкъыхуигъэшхъри,—
«Нэсауэ Ашэц» — жиIаш.
Сосрыкъуэ гъуцI нэ жанитIкIэ
НыбжыщIэр лIыххуэу елъагъу,
Щалъхуари уанэш къыхуещI,
«НэхъышIэми лIыгъэр зи набдзэц»,
ЖеIэри, Сэтэней гуащэм
Нэрэним и бжы дыкъуакъуэр
Къурагъ папцIэу Ашэмэзым къыреупсей,
Санэхуафэм къэкIуа бжыфIэжхэм
Захуегъазэ, мыр яжыреIэ:

— ЩымыIауэ лIыхъужь зырызыхэц
Бжы дыкъуакъуэ зыIыгъыфар,
Ауэ фэкъым лIыгъэр зэрыпцIэр—
ЛIы Iэдакъэм щIэкIа IуэхушIафэц;
Зыщыгугъуу быдагъ зыкъуэлъри
Мывэ щащIэу гъэжа сэрейркъым—
Къэмыманджэу къарур щыбатэу

Лым и бгъегум иль гу мубзэГурц,
Зи Гущагъым мывэр игъэткГурц.
Щымыгъупщэу цЫхум я гукъинэр,
Бэ насыныр зыгъэин бэнакГуэрш,—

ЖеIэр Сэтэнейми, Ашэмэзым
Тхъэгъэлэдж бжьамийри къыГэшГелъхъэ.
МувыГэжуи нарт санэхуафэр
Уафэ щхъуантГэм зэпхопсэлъыкI,
МыкГэшхъыу зэГэпэгъу щауэхэр
Фэху утыкум къышоуджэкI.
Ашэмэзми хузэкГэшГоплъхэ,
Къыхузоплъакъуэ;
«Нарт лАакъуэм лъабжъэ хуэхъунуш»,
ЖыхуаГэу нартхэр мэнэкГур.
Ауэ Нэрэрэн ЖъакГэр гурыгъуци
Ашэмэзым хуодзыхъщГыгъуэджэ:

— Игъуэджэу щГалэр хутыкъуэм
Нарт лАакъуэм дыхэкГыжакъэ,
Къэмыхъупс ирагъэГубмэ,
ЩГэблэшГэм дыпагъэкГакъэ!
Ауэ щыхъукIэ.
Жыир лъэмыхъесу,
Дыгъэпс темыпсэу,
Щыунэм къышытхурехъу,—

ЖеIери, Ашэмэз щГалэм
И гущэр щыунэм яхь,
Хъэрэм зигу илъхэм пэГэшГэ ящI:
Щыунэм жыри нэмис,
Дыгъэпси щГэмыхъэ,
Къыхуахь и шхыныгъуэу
Зи хъугъуэ щГалэр щыунэм щапI.
Куэд дэкIа, машГэ дэкIа—
Зэгуэрым, щыунэм и щхъэм
Хыв гуэрыр кГэбдзкГэ пхощэт,
ЩГэмытауэ щыунэ лъэгуми
Дыгъэм лъакъуэр щыргэгъувэх.
Хэпхауэ хэлъ Ашэмэзым
Дыгъэпсым зыкъыхуеIэт,
Нарт щГалэм зэрыхэпхауэ

Вы тхыцлафэр зэпегъэлъэль,
Дыгъэ лъакъуэр къиубыдын фIэнЦу
ЩIалэм лъэкIыу зы къимыгъанэ,
Ауэ щIалэм сый имышIами
Дыгъэ пишIыпишIыр Iэм изэгъакъым;
Къыпежыхыр, ар кIэлъоIэбэ,
Дыгъэ бзийми зимыгъехъейуэ
ЩIалэм и щхъэм зэ Iэ къыделъэ,
Зэ и нэкIум лыдыжу къопльэ,
Лъэрэзыжу къезыжыхъ щIалэм
И нэ цыкIухэр къыхуегъеджыл;
Езыр джалэу къыщылъэтыжу,
Блынджаbэм къегъэльеиж,
Лъыр къежэхыу, удэрэщхъуауз,
Жэхэфэгуми тоукIуриеж.
Мыжеижу Сэтэней гуашэр
Ашэмэзым ныхуогупсысэ,
Дыгъэпсыншэу щIы щIагъым щапIу
Зэрыштым ныхуогумащIэ.
ЗызэцIекъуэ Сэтэней гуашэми
ЩIунэжым ар йобэкъуэх,
КъызэхимыщIэу щIалэм бгъэдыхъэмэ,
И щхъэ нэпкъым лъыпсыр къожэх,
УзэхимыщIэу удэрэщхъуаш,
Нэхъуенишэ дыгъэ зыщIари
ЩIалэм и бгъэм тежеихъаш.
ЩтэIещтаблэу Сэтэней гуашэм
ЩIалэ есыр къыздыщIехыж,
Нэсрэн ЖъакIэми ирегъэлъагъу,
ЗэдэщIыгъуути тэхъуанэж¹ кIыфIым
Ашэм и щIалэ пажэр къахыиж.

Ашэмэз и пишиналзэ

Ди нарт тхьэмадэр Нэсрэн ЖъакIэц.
Нэсрэн ЖъакIэр ди дыщэ жъакIэц.

¹ Тэхъуанэ — унэц.

И жъакІэр уэсци бынжэгум иос.
Шым ар нэшэсүм шы сокум хэлъщ.
Нэсрэн ЖъакІэм и щІакІуэ хужым
Шы пхэцІыр псори зэцІебгъэ,
Нэсрэныжыр афэ джэдигүүш,
Нэсрэныжыр зэйуродзэсүкІ¹.
Хы тхъурымбэ лулэр зытурегъекІыкІ².
Ты пишэр къыхуашэмэ, зэрегъепшилІэ,
Тласхъэ къыхуах. Тласхъэу къыхуахыр
ТуашІэр зи хъупІэу Лъэбыцэ и шыбзщ.
Нэсрэныжым благъуэр къегъаджэ³,
Нэсрэныжым дзэ джакІуэ нещІ.
Псыжынхъэ нэскІэ ди нартыжыбэр
Нэсрэн ЖъакІэм къязэхуешэс.
Нэсрэн ЖъакІэр ныдошэсүкІ,
Шу кІапсэ инци ижыгум⁴ нохъэ.
Индилыжь Іуфэм нызэдыІуохъэ,
Ахэм дээгъуэлтыр абы ныщацІ,
Чыбэр щагъэш, шэтыр⁵ щаухуэ.

— Ди нарт тхъэмадэу Нэсрэн ЖъакІэ!
ЗыгуэркІэ нартхэр дынолъеІунущ:
— Зи адэр Ашэу Ашэмэз щІалэм
Дэ, нартыжыбэм джакІуэ нытхуэпшІтэмэ!...

ЗэуакІуэ зехъэу Арыкъшуужыр
Нэсрэн ЖъакІэм джакІуэ негъакІуэ.
Ар пищІантІэм дохъэри ныщоджэ.
— ХъещІэ, уесыхмэ удгъэхъэцІенц.
— Ашэмэз щІалэр щІэхыу къысхуевджэ!

— Хывыфэ гущэпсыр нызэпиудри
ЩІалэ кІэн джэгум ар яхыхъаш.
Ар къышІыхъэжмэ ныпхуагъекІуэнц.

— КІэн джэгум хэту щІалэ быдзафэр
Нартыжыхэм дауэ къытшхъэпэфын?—
ЖиІэу къожъэжри дзэм хопсыхэж:

¹ ЗэйуродзэсүкІ — бзаджэу зэпхопсэлъыкІ.

² ЗытурегъекІыкІ — зытурегъепшилІиикІ.

³ Благъуэр къегъаджэ — джакІуэшхуэ ещІ.

⁴ Ижыгы — ижь хэкум.

⁵ Шэтыр — пишІэ.

— Нэсрэн ЖъакIэу, жынхъэ мыгъуэжь,
СыздэбгъэкIуар щIалэ быдзафи!

* * *

Ашэмэз щIалэр мылым щытехъэм
Мы къуажэ щIалэр зэбгырокIыж,
КъуийжьцIыкIур мылым къытонэ.

— Уий, КъуийжьцIыкIу, кIэн дыгъэджэгу!
— КIэн сыбдэджэгумэ, къынфIесхъэхунщ,
Ар стумыхыжу уэ къысхуэбдэнкъым!
— ПтезмыхыжынкIэ, Уашхъуэр си къанщ!
КIэн тырагъэсри нызэдоджэгу;
КъыхуегъэнакIэри ¹ къыхегъэкIыж.

— КIэн сфIепхъэхуахэр къызэтых,— щы-
жиIэм
— УэзмытыжынкIэ, Уашхъуэр си къанщ!

Ашэмэз щIалэм и кIэннуанэжьымкIэ
Ди КъуийжьцIыкIум и щхъэбгъум йоуэ,
Къуйим и лъакъуитIыр зэрэубыдылIэри
Ар мыл гущIыгум щызэрелъафэ.

— Сэ сумыукIыу, улIмэ уи адэр
ЗыукIыгъари уэ укIыжыф!

Ашэмэз щIалэм ар щхъэкIуэ щохъури
КIэныр къегъанэри Къуйим зыхуегъазэ:
— Е зи унагъуэр бэгъуэн, КъуийцIыкIу,
Уэ пщIэрэ хэтми си адэр зыукIар?
КъызжeIэ си адэр зыукIа бзаджэр—
КIэну пхъэхуари узот,
Телъхъэ кIэннуанэри пхузощI,
КIэн пщIей щызгъэлъри уэстынщ,
Хэт зыукIар-тIэ, си адэр?

— Уи адэр зыукIар сэ ныбжесIэнкъым,
Уи адэр зыукIар уи анэм къыбжиIэнщ,

¹ КъыхуегъэнакIэ — ауан къещI.

Ар къыбжиIэн папшIэ пшIэн хуейр мыраш:
Ныбэ уз бзаджэр уэ зыхуэгъэс,
Сысымаджэц жыIи фи унэ кIуэж,
Ныбэ уз бзаджэм зебгъэхьу гъуэлъ.
Абы и хушхъуэгъуэр хъэ гъэлыгъуаш.
Уи анэм игъэлыгъуэу хъэр къуитыну жеIэ,
СыхъэнкIэ къуитым,
Ар къоIымых,
IэбжыбыkIэ пижыну
Уи анэм жеIэ.
IитIкIэ иIыгъыу
Хъэ гъэлыгъуар
КъущиткIэ епхъуи
И Iэр убыд,
Зетеубыди и Iэр егъэс.
Мис абы псынщIэу езы уи анэм
Уи адэр зыукIар жыригъэIэнщ.

Апхуэдэу ещIыр Ашэмэз щIалэм:
Ныбэ уз бзаджэр къызыхуегъакIуэ,
Мылым къытокIри унэм къоkIуэж,
Шэтжьец кIыхым гъуэгыу йогъуалъхъэ,
ГущIыхъэу и фэр зэрегъэкIуэкI,
КIуэцIыкI узыфэм пцIыуэ зыхуещI,
ИшIэн имышIэжу закъыфIегъэщI.
Ашэмэз и анэр я гъунэгъум щыIэт,
ТемыпыIэу гъуэгым къыкIэлъокIуэж,
Жэрыжэм тету къыщIолъэдэж:

— А си щIалэ ес,
А си щIалэ псыгъуэ,
Сыт мыгъуэр къэхъуа,
Сытхэр къэщIа?
Си щIалэ пажэ,
Си щIалэ закъуэ,
Сытхэр къыпшыщI?

— Уэ си анэу си анэ,
Уэ си анэ дыщэ,
Ныбэуз бзаджэ мыгъуэм сехыижри!
— А си щIалэ ес,
А си щIалэ псыгъуэ,

Сыт мыгъуэр хущхъуэгъуэ пхуэхъуну?

— Уэ си анэу си анэ,
— Уэ си анэ дышэ,
Си хущхъуэгъуэр хъэ гъэлыгъуаш.
— А си щалэ ес,
А си щалэ псыгъуэ,
Си щалэ пажэ,
Си щалэ закъуэ,
Ар хылагъэ псалъэш,
Ар ущиякъуэ жылэш!
Хэтым уигъэлүш!
Хэтым уиущий?
— Уэ си анэу, си анэ,
Уэ си анэ дышэ,
Зым сигъэлүщакъым,
Зым сиущиякъым!
Щэхыу къызэлээзэ,
Ныбэ уzym сехь,
Хъэ гъэлыгъуар щэхыу
Уи лэбжыбылэ къызэт!
— Уэ си Ашэмэз,
Уэ си щалэ ес,
Уэ си щалэ псыгъуэ,
Си щалэ мыгъуэ,
Си щалэ закъуэ,
Хэт уигъэлүш,
Хэт уиущий?

— Уэ си анэу си анэ,
Уэ си анэ дышэ,
Зым сигъэлүщакъым,
Зым сиущийкъым.
Си анэу гуашэ, снынбэузш,
Хъэ гъэлыгъуа сыбгъэшхмэ,
Си ныбэ узыр, си анэ, хъужынт.

— А си Ашэмэз,
А си щалэ ес,
А си щалэ псыгъуэ,
Си щалэ пажэ,
Хъунш, пхуэзгъэлыгъуэнш.
И анэу гуашэм хъэр хуегъэлыгъуэ.

Сыхъэнк!э къещтэри нырет.
Сыхъэныр Йимыхыу къо!эдэкъауэ,
Ишхын имыдэу Йурегъэхыж.

— А си щ!алэ ес,
А си щ!алэ псыгъуэ,
Сытк!э ушхэну,
Си щ!алэ пажэ?

— Уэ си анэу си анэ,
Уэ си анэ дышэ,
Сызэрьшхэ хъунур
Уи Йэбжыбит!ырщ!

— А си щ!алэ ес,
А си щ!алэ псыгъуэ,
Си Йэр исынкъэ,
Си щ!алэ пажэ?—

Арыхэу анэм
Сыхъэныр Йуех,
Хъэ гъэллыгъуари
Йэбжыбк!э къехъ,
Къуэ пажэ закъуэм
Ар къырехъял!э.
Ашэмэз щ!алэри къызэф!от!ысхъэ,
И анэм и Йит!ыр зэтыеубыдэ.

— А си щ!алэ ес,
А си щ!алэ псыгъуэ,
Си Йэр йогъэсыр,
Си щ!алэ мыгъуэ!

— Уэ си анэу си анэ,
Уэ си анэ дышэ,
Си гур къосык!ыр,
Си анэу гуашэ!

— А си щ!алэ ес,
А си щ!алэ псыгъуэ,
Сытхэр къыпщыц!,
Си щ!алэ закъуэ?

— Уэ си анэу си анэ,
Уэ си анэ дыщэ,
Си адэр зыуклар хэт?
Иджыпсту къызже!э!

— А си щалэ ес,
А си щалэ псыгъуэ,
Ар къэзыукла мыгъуэм
Уэ сыйт епшлэфын?
Нэсрэн Жъаклэр уи адэм иль
щлэжши
Индлыжь Гуфэм ар Гуозэшыхъ.
Лъэбыцщ уи адэр къэзыуклар.
А Лъэбыцэр хы тГуашлэм дэсщ...
Хы ин зэхэуэм уитхъелэжынщ.

— Уэ си анэу си анэ,
Уэ си анэ дыщэ,
Ар ягъэ къынкъым.
Си адэжым и шыр
Дэнэ зыдэшы!эр?

— А си щалэ ес,
А си щалэ псыгъуэ,
Уи адэжым и шыр
Алъп пицлэгъуалэ къещиш,
Гъуаплъэ бом щозашэ,
Зезышэн имы!э,
Абрэмывэшхуэ
И бо пхъэрыгъажэш,
Шы жан бэлыхъш,
Шы Гэл шынагъуэш,

Пицлэгъуалэ къыинщ,
УцццэкГуэдэнщ.
Сыткэ апхуэдэшым
Уэ упэлъэшын?

— Уэ си анэу си анэ,
Уэ си анэ дыщэ,
Си адэжь и уанэр
Дэнэ зыдэшы!эр?
Иджыпсту къызже!э!

— А си щалэ ес,
А си щалэ псыгъуэ
Уи адэжь и уанэр
Пхъещакъуэ мафІэц—
УкъиукТыжынц,
Ар пхъуантэ фыцІэжым
Ныдогъуэтыхы!...

И анэм и Іэр щІэжыу еутЫишири
И адэм и уанэр щІыбым кыщІех.
Зей дамэкъуишири и кІэнкъым дельхъэ,
Абрэмывэр кызыдыГуегъэж,
ПшІэгъуалэ кІешІым ныбгъэдокГуатэ,
И тхъэктумитЫр быдэу хуеГуантІэ.
«Уей, ПшІэгъуалэжку хъэм яшхыжын!»—
ЖиІэу и адэжым и уанэр
ПшІэгъуалэ кІешІым нытрекъузэ,
ЗызәшІекъузэри мэшэс.
Пшэ сэхухэм адэкІэ ар шым нехъэс,
Мыпсэхухыхэу ар кырхъэкІ,
Зей дамэкъуишиымкІэ шыщхъэм йолэжь¹,
И Іэбжъэм щІэзу илэж дамекъуэр
ПшІэгъуалэ кІешІым и нэм ныхуехь.
А зей дамекъуэр и нэ щыхуихым,
ПшІэгъуалэ хтыжъэр нэхъ щабэ мэхъу,
Лыхъужь ныбжышиІэм мыр кыжыреІэ:
«Уашхъуэ, мыващхъуэ кІанэ,
Уэ Лы усхуэхъумэ,
Сэ шы сыхъунмэ!»
А шым и псалтъэр кыщызэхихым,
Ашэмэз щІалэр шым къонсыхыж.
Пхъуантэ фыцІэжыр нызэтрех,
Пхъещакъуэ нафІэт, кызызещІолыдэ,
Быдэу ноубжытхри егъэуциГуж.
И адэжь и Гэцэр нызыкІэрещІэ,
И бгъащхъуэжьеир сэшхуэкъым тесш,
И самыр жьеир² шыбгъэгум щІэтиш.
Ашэмэз щІалэр кыядошэсикІ:
«Си анэ, нэхъыфІкІэ дызэГущІэж!»

¹ Иолэжь — йоуэ.

² Самыр жьеир — щакГуэхъэ цыкІу.

Ар ижыгужым хуарзэу нохъэж,
Жэрыжым тесщи гъуэгупэрыкүш,
Зы мээджэд гуэрыр самыр хуользатэ,
И бгъашхъуэжьеим къыхуеубыдыж.
Ар и лъэтэпсым абы къирепх,
Хэшлэг щхъэхуи щалэм къеухуэ,
Ар иохъуэсклауэри мафлэшхуэ къещи,
И Гугъуэ машцэр ишэгум ирехъэ.

* * *

Нэсрэн ЖъакIэр ишцэкIэ къопльэ,
А Гугъуэ машцэми щэхыу гу лъетэ.

— Хэт си нэхтыщхъэу мы къэунэхуар?
Си ишцэкIэ къакIуэу къыншыувар?
Фышэси щэхыу къысхуэвгъэунэху!—
Нартхэм ящыщу шууипцI егъакIуэ,
А Гугъуэ машцэм ахэр ныхуокIуэ,
Жыжъэу нэмисхэу ахэр мэувыIэ.
Нышхъэпроплъхэри, нырамыкуф.
Зыкъагъэзэжхэри дзэм яховьэж:
— ДыздэбгъэкIуауэ а Гугъуэ машцэм
Дыбгъэдыхъэфыркъым,— жыраIэ.
Нэсрэн ЖъакIэр къэгубжыпауэ,
Уанэр теплэти шыбгым зыредзэ.
Сагындаактыбэр зэгудзагъэххэу
Ар Гугъуэ машцэм ныхуокIуэ,
НыбгъэдокIуатэри ногуоур:
— Уей, пыцIэ махуэ апиций, щауэжъу!
— Тхъэмадэ махуэ тхъэм уэ утхуицI.
Бысым дыхунц, къеблагъэ!
— Уэ щалэ цыкIур хэтхэ уашыц?
— Сэ сзыншыцыр сыт зэрыпцIынур?
Бысым ухуеймэ бысым сыхунц.
— УхушIэмыхъэкIэ, щауэ дадафэ!—
ЖиIеу Нэсрэнэри къожъэж.
— Тхъэмадэ махуэ, щхъэ угубжья?
Мыдэ къэгъазэт, си лъэпкъ бжесIэнц:
— Сэ си адэр Ашэн, си Ашамээн,

Нэсрэн ЖъакІэм заншІэу къегъазэ,
 Нэсрэн ЖъакІэр пашІэу къонсых,
 Ашэмэз щІалэр и нэм ныхуехь,
 Ашэмэз щІалэр зыдегъашэс,
 Ахэр къосыжри дзэм къахохъэж.
 — Нэсрэн жъакІэ, жыы кхъахэ ухъу!
 ЩІалэ быдзафэр щхъэ къытхуэбушэ!
 — Уэзырмэдж, кІуэн псыр къытхуэпшытэ.
 — Псы абырагъуэм севгъэтхъэлэнү?
 — Уэ, Соосрыкъуэ, псыр къытхуэпшытэ!
 Ар Соосрыкъуэм идакъым.
 — Анейм и къуитІ, псыр къытхуэфшиштэ!
 Аней и къуитІым кІуэнни ядакъым.
 — ЗэуакІуэ зехъэу, Арыкъшуужь,
 Псыр къытхуэпшытэ!
 ЗэуакІуэ зехъэу Арыкъшуужьми идакъым.
 — Ашэмэз щІалэ, псыр къытхуэхутэ!

ПщІэгъуалэжь кІэшІыр къыхуегъэпІашІэ,
 Кхъуафэжьей хабзэу зэпыросыкІ.
 Си нартыжыбыр зыкІэлъегъэплъ,
 ЗэкІэлъыхохъэри псыхъэлъхуафэу
 Ди нартыжыбыр нызэбгырех,
 Ерагъ-псэрагъкІэ нызэпрокІхэр,
 ЗэпрыкІахэр къызэIуюощІэжхэри
 Аузыдз гъуэгукІэ нырагъэзых,
 Лъэбыцэ и шыбзым ахэр ныIуюощІэ,
 Къыздырагъазэ, шы къуэлэн гуэрим нафІе-
 гъэзэж.

Ашэмэз щІалэм абы гу лъетэ,
 Къыригъэзэну иужым йохъэ,
 Си нартыжыбыр зыкІэлъегъэплъ.
 Шы къуэлэнныжым нышІозэрыхъ,
 Къахурегъазэ. «Сыт къыпЫысхын,
 Гуэуж ухъункъэ¹» — жыхуйІэ щЫкІэу
 И саурыщхъэр хуреупшІэх,
 И блэгъущхъитІыр хуресыпэх,
 Лъыпсыр къежэхыу, ар еутІыпшыж,
 Ашэмэз щІалэр иужым йохъэри
 Лъэбыцэ и Iуашхъэм ар нытоувэ.

¹ Гуэуж ухъункъэ — хъыбарегъашІэ.

Быдэхуу дахэр тхъэгурымагъуещ:
— Си тхъэмадэжь, уи шыбзыр яху.
— Мо тенджыз түащIэм къыдыхъэу,
Хэт зыхур? — жeIэ Лъэбыцэ.
Шы къуэлэныжыр ныдолтэдэж.
Шы къуэлэныжыр нызэпеплъых:
И саурыщхъэр къеушиIэхащ.
И блэгъущхыитIри хуесыпэхащ,
«Си адэм уезыхъэки, си шыбзыр яху!»
Быдэхуу дахэр щIыбым къыщIож,
И бахъэр щIоуэри, къуэлэныр
А напIэзыпIэм зэүэ мэхъуж.
Лъэбыцэр къыдошэсыкIри
Ашэмэз щIалэм ари ныIоющIэ:
— Уей, щIалэ цIыкIу, шыбз тIэкIур яху,
Зыхур плъэгъумэ, къызжыIэт? !
— Хъэмэ къильхугъэ, сэ шыбэ схуфынкъэ
— СыбдэгушыIэркъым, уэ къэмыхъуним,
Щхъэр умыгъавэу пэжыр къэIуатэ!
— Си адэр щыбукуIым уэ щхъэр бгъэвакъэ?
— Уэ куэд къумыбжу зыкъэзгъэцIыху!
— Ухуийу щытмэ, сэ си адэр Ашэнц,
Сэ Ашэмэзу абы сырикъуещ.
— Сэ а зи лъэпкъыр схуэмыйгъэгъущу
Кхъуэбанэ лъабжьэу уэ укъинаи!
Шэхужьу щэцIыр зэпыракIут,
НызэдокIуэтри зауэр яублэ.
Я шэхужьыбэр щызэдаухым:
— Ашэмэз щIалэ, шэр щыдухакIэ.
КIуэжи шэ гыныр къызэгъэпэш! —
ЖиIэу Лъэбыцэм ар къыщиIуатэм,
Ашэмэз щIалэм мэуэ къыжеIэ:
— Лыгъэ уэ пхэльмэ, си унэр жыжьэш,
ТIум тхурикъунри уэ къыздэхьыиф!
Лъэбыцэр унэм къюкIуэжри
Абы уIэгъэу телъахэри ПIэншэу
Быдэху и бахъэмкIэ ныхуегъэхъуж.
ТIум ярикъунури шэуэ къыздештэ,
Быдэхуу дахэм ар ныхуимыдэ,
Шэ Ашэмэзым хуrimыгъэхь.

* * *

Лъэбыцэр къыщыблэгъэжым,
Ашэмэз щІалэм шэ ныхуимыхъу,
Ар зэрыкІуэжым гу къылъитащ.
Лъэбыцэр ныщысыжыпэм,
Ашэмэз щІалэм ныщхъэшолъадэ.

— Сэ махуиш піалъекІэ синизэбгъажъэри.
Шэ къыскуумыхъу укъекІуэжащ,
Шыгъэкъым, нобэ Іэщэншэ щІалэм,
Лъэбыцэ, уэ лей иумых!

Ашэмэз щІалэр піалъэ щІэльзІуурэ
Лъэбыцэм зэхеушидІэтыхъ.
И лъэдакъэхуэр абы хуеугъуэнри
ШыкІэ аркъэнхыр нырещІэ,
ПшІэгъуалэ кІэшІыр Іэдэж къыздешІ,
Ашэмэз щІалэр къырелъэфажъэ.
Лъэбыцэжъэйри пищантІэм къосыжри
Быдэхуу дахэр къыреджэ:

— Ди лъэпкъ и бийуэ дызмыгъэпсэур
Мис, сүукІащи хъэхэм егъэшх!

Быдэхуу дахэр щІалэм ныщеплъкІэ:
— ЩІалэ сабийр дауэ уукІыт?
Хъэм езгъэшхынкъым,— жеІэри
Ашэмэз щІалэр ГэплІэ къещтэ,
Ар куэншыбыжьми ныщІелхъэ,
Бгъэдыхъэрэ еплъым, нартхэ ящышт,
Дзыхъыншэу къещтэри лъэнныкъуэ ирегъэз.

* * *

Жэшыр къохъури вагъуэ къотІысхъэ,
Ашэмэз щІалэри зэфІотІысхъэж.
Лъэбыцэ мыдкІэ пищІыхъ Ией елъагъу.
ПшІыхъу илъагъум ари къыдоскІэ,
Абы гу лъетэр Быдэхуу дахэми,
— Сытыр къэухъу? — жыреІэ.
— Ашэмэз щІалэр къэтэджыжкаре

Си шжъэр скүфіхыу слъэгъуаш.
— Ауей, гүїгъуэ, щІалә быдзафәр
Хъэм яшхыжакІеш, ар дауэ хъун?

Лъэбыцәм и гур быдәжри
Быдәху и гупә щыжеижаш.
Дзажә къупщхъәжыр и башу
Ашәмәз щІаләр пшантІэм къыдохъэ,
Ельэбышашауәу блыным къокІуалІэ,
Блыныр щІетІыкІри лъәшІэсым
Щәхуу, къамышІәу щІотІысхъэ.
Зы тәлай нәужым Ашәмәз щІаләр
Лъэбыцәм хуәму иопщылІэ,
Быдәху и ІәплІэм къырехри
Мәләжым хуәдәу ныфІебз.
Ашәмәз щІаләр Быдәху къимышІәу
И гупәм макІуэри мәгъуәлъ,
Бахъэ пштырыр абы къышІехури
Къызэралъхуауи мәхъуж.

— Уә ди гуашәжь, щІәхыІуәу тәджи зыужь!
— Си тхъемадәжь, сыйхәр къәухъу?
— Ашәмәз щІаләр зәрыдукІамкІэ
Нәсрән ЖъакІэм дзәшхүэ къишащ.
— Армә сынәтәджынши мафІэ сщІыжыниш.
— Ар хъункъым, мафІэр бгъэнәхумә,
Дзәм дә нәхунәмкІэ дащІәниш.

Ашәмәз щІаләм гуимәр¹ ныщІешІэри
Быдәху имышІәу къыдеш.
Ашәмәз щІаләр гуимәм бгъуриту,
ПшІегъуалә кІәщІым тесу къыздәкІуәм,
Нәхушыр мәхъури Быдәхур маплъэ,
Уанә къуапитІым щыплъагъу къудейуэ
Ашәмәз щІаләр къельтъагъу.
А сыхъетыпәм Быдәхуу дахәр мәгъуәг.
— Ей, тхъІуход, сыйтым утегъэр?
Уә узытегъэр згъәбәяужищ,
Дә дыздәкІуәжыр ди нарт щІыналъәш,
Уашхъуэр си къанищ, усхъумәфынкІэ!

¹ Гуимә — пасәрәй гужыщ.

Быдэхуу дахэр егъэбэяури
Ахэр гүүэгуанэм тохъэж.

* * *

Ауэ къыздэкІуэм, арыхэу гуартэ
Шыбзыхъуэр щыгъуу наIоощІэ:
— Хэт мыр зи шыбэр? — щIоупщІэ.
— Нарт Уэзырмэдж и шыбэш,
— Дэнэ къырихуа шыбэр? КъэIуатэт!
— Индыл и щыбкІэ къыреху.
«Армэ хъункъэ!» — жиIэу мэгубжь,
Шыбзыхъуэ щIалэм йокIуалІэ,
Ллы хуэдэ мэуи жыреIэ:
— Мы шыбэр зейр лыхъужьши
ХъыбарегъашІэ ухъунц! —
ЖиIэу, шыбзыхъуэр унэм ехуж,
Шыбэр зэхехуэри къызыдыщIегъу.
Зы тэлай мащIекІэ аргуэрү
НэгъуэшІ зы гуартэ къыIоощІэ:
— Хэт мыр зи шыбэр? — щIоупщІэ.
— Нарт Сосрыкъуэ и шыбэш.
— Армэ езыр лыхъужьши
КIуэжи пхъэрыбэ къегъэшІ!
НэгъуэшІ шыбз гуарти ар IоощІэ
Абы и шыхъуэми унафэ хуещІ:
— Мы шыбэр зейр лыхъужьши
ХъыбарегъашІэ ухъунц! — жыреIэр.
Шыбэр зэхехуэри къызыдыщIегъу.
Нарт Сосрыкъуэм и шыбэр
Зыхур къищIами къэпIейтеякъым.
Тэлай къикIуаэ аргуэрү тафэм
НэгъуэшІ зы гуарти ныIоощІэ.
НышыщIэупщIекІэ арыхэу, наIуэу
Нэсрэн ЖъакІэ и гуартэу къещІэ.
— ТхъэмадэжыфIщ, ар уи нэхъыжьш —
Абы и гуартэ схуфынкъым, — жеIэри
Шыбзыхъуэ щIалэм йокIуалІэ,
Шы табыниплIри IэщIелъхъэ.
Нарт хъэблэр абы къыхузэхуос,
«Фюхъусыж!» — жаIэурэ ирагъэблэгъэж.
Нарт жылагъуэр къыхузэблокI,

ГуфIакIуэу хэт къыхуэкIуами
ГуфIапицIэр ину ярет,
Яритри табын пэлъытэти
ТабыниплIри саугъэту ет.
Сэтэнеймэ мызэшын псэуэгъуу
Быдэху дахэр бгъэдегъэтIысхъэж,
Мыжеижу нартхэм я гуфIэгъуэш,
Тхъэгъуэ палъэр ямыухыу щысхэш.

Ашэмээ и бжъамийр къызэригъуэтыжар

АхумыдэкIэ зэджэр, жаIэ,
Нартхэм я тхъэIухудт;
Бырынбыхур зи джанэт,
Данэр зи фэилхъэгъуэт,
Дыжыныгъуэр зи хэдыхынт,
«ТхъэIухуд»,— жаIамэ,
Ахумыдэ и цIэр къыпащэт,
Чэшчайхэр нартхэм къыхузэблахырт,
Хэдэ ящIами хахыр Ахумыдэт;
Ауэрэ Ахумыдэм и ныбжь иэсаци
Нысэ зыщIынур къыхузэпощэ;
Щауэхэр ныхузэблокI,
ИкIэ къихуэр нарт лIыхъущ,
Вы ехъуахэр зи зекIуэ пащIэш,
ІэщIэвышIэри пишерыхь зыщIыфхэш.
Ауэ и адэм сыйт имышIами
И гугъэм гъяшIэр хуэмзыэ,—
ЗэблэкIыу щауэр и пишIантIэ пэкIуми
Ахумыдэм игу екIу хэмьт,
Хэт къылтыхъуами
Дзыбэу къышIокI,
ИкIагъэ къалтыкъуэкIауи мэкIуэж.
ПлъакIуэ зыщI щауэхэр
Ахумыдэм, жаIэ, кIашхъэ къыхуохъу,
Псэлтыхъуи къыхуэмыхIуэжу
Тэхъуанэм Ахумыдэр щIэсщ.
Арати, жаIэ, зэгуэрым

Лы фыңде ябгэр Ахумыдэм къыхуокIуэ,
Насэлъыхъу зекIуэкIэт—
Нарт лыжым иреғъэблагъэ.
ЦЦалэ фыңдеу къахублэгъами
Ахумыдэр, арти, Йугъаплъэ,
Ахумыдэр зэнлъа щауэбэм
Я нэхъ дзыбэу ари къышIокI,
ИкIагъэм иужыгуауэ
Ахумыдэм ари ебгынэ.
Цымыхъужым а щЦалэ фыңдеэр
Ахумыдэм зыкIе къольэIу:
— Йуэху саңым сэ Йуэху сщағъуэт,
Йуэху сцIами Йуэху щызогъуэт,
Уафэми имыт,
Щыльэм тети зымыдэ,
Зи адэм игу зыгъэнныкъуэ,
Нарт Бэдынокъуэ Йумпэм зыщIа!
ЦЦалэу щыIэм сыранэхъ лейт,
Дзы симыIэр дзы къысхуэпциаш,
Щауэ икIеу сыкъэплъытааш.
Ауэ дзыкIи сыгубгъэнмыщIш,
Е зыщIами сэ щIэзгъэкIуакъым,
КъикIуэтай си зекIуэгъуакъым,
Лъэпкъ къупщикъэншэу сышужьеижкъым,
Си гукъэкIи згъэпцикуу къесакъым
Къупщикъэ мыгъуи си пәщIэшIэгъукъым.
Нарт Бэдынокъуэ Йумпэм зыщIа!
Птеплъэр фэкIе къупщикъэгъу уоцIыф;
ФэрыщIагъкIе бжесIеу аракъым—
Къызэгүэпхъуи мы си гум къиплъэ,
Си гухэлъыр уэркIе изыгъуэш;
Уи Гуплъэгъуэр махуэм согъэхъу,
Жэш хъуамэ си нэгу ущIэтш.
ЩхъухыпсыхъкIе сыйкыпхуэкIуакъым,
Сыеинуи ээ сигу техуакъым,
КъызэмыхъулIэми сыхуэдзыхакъым,
Хамэ щыпIе щыхутыкъуами сашыщкъым.
Си гур къабзэу,
Си бзэм жиIэр IэфIу,
Си фылъагъуныгъэм
Уи пашхъэм сыйтырихъат;
Уигу сирахъамэ сэркIе насынт.

Лъагъуныгъэр къахъэкуркъым,
 Къожъуэнсари псэкъуэдкъым,
 Ягъэ къынкъым цыхум селъити
 Зэ мы си щхъэм къысхуепәщэн.
 Щхъэм еплъыныр Ахумыдэ
 фәигъуэджакъым,
 Къепсәлъыхъури игъәшшәхъуакъым.
 Абы и щхъэм ар хуопәщэн,
 Зәшымынхъууи ар еутыншыж,
 Жагъуәмыйшти а щалә фыңэр
 И алъп кәшшым зыредз, йожъәж.
 Тәхъуэнбҗэм Йуоктыж Ахумыди
 Даихъе лъакъшәм зыңыргөгъәшті,
 И куәштими амыщ щелъагъу,
 Игъәшшагъуу ар къеубыд,
 Пхъуантә быдәм ар дегъэттысхъэ
 И щхъэр быдәу егъәбыдәж.
 Жәшт-махууу күэд күя, маштэ күя,
 Ахумыдэр и пхъуантәм зәгуәрим доплъэ,
 Зытеплъэр амыщ цыккүжкъым,
 Къезевәккүу пхъуантәм амыщми
 Тымыш хъужауэ зыңгөгъәзыж,
 Зигъәзену хузэфәмкүйжу
 Ар а пхъуантәм дәулъинхъат.
 Амыщыр пхъуантәм къыдехри
 И псэр Ахумыдэ егъэн,
 Нәрмылъагъуу ар зәхеуплэ,
 Иунтари жъэгум щыпельзэ;
 Лъыуэ амыщым къыщшәккя псори
 Жәз таскін нызэхуехъес,
 Сәрәбәгъуэ абы хеккүтэ,
 Нарт Іәщхәр абы ирегъәпскі,
 Іәш жылаккәр абы иробагъуэ,
 Иджы лїигъум Іәщыр хузәшшәмкүйшүэ,
 Къуаккы, тафи абы яуфәбгъу.
 Бгъуэ ишшайуэ жъэгум пылъ амычылыр
 Ахумыдәм къынпәрежыж.
 Нарт жылагъуэм ар яхихъэну
 Ахумыдәм муради ешті;
 Щалә Йушу ар зи лыр къәзышшәм
 Хуәпсәгъууну и адәм къыжыреіз.
 И адәжъыр лым еплъа щхъәккә

Лыр зи лы лъэпкъыр сыйми къыхуэш!Акъым;
Сэ къысхуэмьш!ами
Нартхэм къаш!Эфынкъэ.
Къэш!Эрейш Сосрыкъуэ,
Бэдынокъуэ Гущиц,
Хъымыш и къуэ Батэрэз
Къимыш!эн щы!эн.
Е Къанжокъуэ Щэуейм
Ар зы къышыхъункъым,
Ашэмэзу щ!алэр
Абы зик! пэтынкъым!
Арти Ахумыдэм и адэу
Емызэгтыр хохъэ,
Нартхэм хъыбар яргъяш!э.
Куэд мыш!эу нысэ зыщ!ынухэр
Ахумыдэм къыхузэпошэ,
Щауэхэр ныхузэблок!
Як!э къихуэр нарт лъыхъущ,
Вы ехъуар зи зек!уэ паш!эн,
Иэш!эвьыш!эр пшерыхъ зыщ!ыфхэш,
Шыфэ-лъыфэр зи набдэш,
Дзэ пак!эм япэувыфхэш.
Арати, мис, Бэдынокъуи
Ахумыдэм ныжъэхоплыкъуэ;
Сосрыкъуэм нэхъуей тек!ауэ
И Гущагък!э зыщымысхыж,
Жырыбгъэу Батэрэз щауэр
Къэрапц!эм темысыжыф,
Аүэ зыми лыр зи лы лъэпкъыр
Къиц!энк!э зым игу хуэмымык!уэ.
Ауэрэ зек!уэл! лъыхъужхэм,
Гупсысэным я гур тозашэ,
Нызэрошажъэ,
Губжы къя!эт,
Ят жэуапыр Гуэхум хуэмымэш
Зыкъя!этри зэбгырок!ыж.
Арати зэмманыр мак!уэ,
Ахумыди и ныбжъ хок!уатэ;
Тэхъуанэм ар ныщ!эзашэу,
Шылэ данэр зэуэ зэхищэу
Зыдэшьсым шу гуэр къельтагьу:
Вагъуэ ижши нэр темыны!э,

КъэІэгъуэм, пшІэгъуалэ шут,
Шы щхъэ гъур псыгъуэш,
Лы къуэгъу, лы есш,
ХъумпІэцІэджыбгщ,
Бгыр зыпэкІуатэш.
Ар нартхэ я Ашэмэзш,
Лы зигу мызагъэш,
Щы гъунапкъэ жыжъэм къышекІухъ,
Лъэр зыдих щыналъэр щІэрэшІэжу
Ар жылагъуэ Іэджәми шохъуахъуэ,
Щым и хъугъуэфІыгъуэр къыдэтэджу
Тхъэгъэлэдж бжьамийкІэ дэни щодже.
А джэ макъ дахащэр зыдыщиГум
Іуашхъэу гъащІэм дэни зыщеІэт,
Тафэм щхъуэкІэплъыкІэр къышопщІыпщІ,
Щы игъущыкІахэр мәшІытэж,
Псы ижәцІыкІахэри къоуж,
Жылэу щЫым техуахэри къобэт,
Тенджыз еухахэр къуокъубей,—
Хъуреягъыр зэуэ къызәшоу,
Уаем игъэштахэри къовыж,
Жыгхэр Іэуэлъауэу къотІэпІыж,
Бжыгъэ куэд псэущхъэхэм заужь
Къум жъэражъэм дыгъэри щомахэ,
Ашэмэзу щалэри мәхъуахъуэ,
И псалъэ хущхъуэми зеІэт.

Ашэмэз, жаІэ, и бжьамийр Тхъэгъэлэдж бжьамийт, ялейт: бжьамиим и кІапитІым языр кІэхут, абы къыпәштыр вынду фІыцІэт. Бжьамиим и кІапэхум уепщамэ, абы и макъым дуней щылъэр фІыгъуэу хигъэбэтырт. Аүэ адрес кІапэ фІыцІэм уепщамэ, абы къикІ макъым щЫым фІыгъуэу тельыр тыригъэбзэхыкІырт. Иджы Ашэмэзыр Ахумыдэм щыхуэкІуэм, бжьамиим и кІэхумкІэ епишэу къышІедзэ:

Удзхэр гъэгъаши
Мэ ІэфІ ягуэшыр,
Ашэмэз щалэми
ЕІэт пшыналъэр,
И лъэр щыувым

ПсөшІэ щыхелъхъэ.
Щы́м пэрыхъету
Фыгъуэр щеіэтыр.

Дунейр щхъуекІэплъыкІэм зәшІищауэ, Ашэмэз Ахумыдэм и пицІантІэ щопсых. Зыхуихынур имыщІэу, щІалэ хъэләметыр Ахумыдэ иргэгъэблагъэ. Ауэ Ахумыдэм игъэгъуа лыр зи лыр Ашэмэз къыхуэцІакъым, абықи ар Ахумыдэ къегъэикІэ, къынцыдәкІыжми мыр къыжыреІэ:

— Уи щІопцикъум
Дыщәпс ищІакъым,
Уи пицІэгъуалэр
Цыпәху лъэцІакъым.
Уи джәрыщІэм
МышІэ хэсүжжым,
Уанэгу щхъэнтэм
Къауцкъым илъыр,—
КъыжыреІэри къыдегъэкІыж.
Ахумыдэ и псальэхэр
Ашэмэzym щхъажэ къыщожъу,
ЩІалэ пхъашэр зэүэ къолыб,
Зэгуэпауи къыщолъэтыж,
Тхъэгъэлэдж бжъамиир къыщогъупще
И пицІэгъуалэ кІэцІими мәшэсүж,
Жагъэ ин зэпыткІэ ар мәкІуэж.

Ахумыдэ бжъамиир къещтэри Ашэмэzym къыкІэлъыщІож, ауэ Ашэмэз щыІэжкъым — пишэху Іэтэ хуэдэ уэгум ихъэжакІещ.

Абы хэту Ахумыдэм аргуэру
Уэгум иту зы шу къельагъу,
КъэІэгъуэм — ар шыгъуэ шут,
Къэсынэм — япәрей щІалэжьырт.
Ар езыр щІалэ фыцІабзәш,
Мышэ нэІуцәш,
Пицацэ емынәш,
НэжъгъущІыдзафәш,
Мылыф пацІитІш,
ЯтІэм щымыш,
Дыщи хэмымль,

Үеплъыпсү щытмэ,
Ахумыдэр зэплья щалэжкырц.

А щалэжкыр, жаІэ, щалэу къэкIуами езыр благъует. Ар нартхэм куэдрэ къатеуат, арщхэкIэ къапемылъэшүи куэдрэ кIуэжат. Ар куэдрэ зэшар Ашэмээ и Тхэгъэлэдж бжьамийрт. А бжьамийр нартхэм яIэнцихүү, щыр гъащIэншэ ищIынам хүщIекъурт. АбыкIэ нартхэм я къарур тНасхъэ ищIу къатекIуэнам пылт.

Иджы, Ашэмээ бжьамийр къызэрышыгъупщикэу, а благъуэр къос. Ахумыдэ иIыгъ бжьамийр ГэццIепхъуэтри шшэхум хохъэж. Ахумыдэ «Маржэ, нартхэр фыкъызэхуэс!» — жиIеу джа щхъэкIэ зыри игъуэтактым. Щымыхъужым и адэжым и алъным зыридзри Ахумыдэр благъуэм кIэлты-щIепхъуаш.

Щалэжкыр зыхуейр арати
Ахумыдэр зылъэшIегъыхъэ,
Пшэм зэрыхыхъэу зызэрадз, зозауэ,
Ауэ Ахумыдэр Гэццэншэт,
Шы зытесри благъуэм къеукI.
КIэрахъуэу къехуэх Ахумыдэр
Благъуэм епхъуватэри йожъэж.
Дунейр Гыхьишу нызэгуигъэзу
Щалэжым джатэр егъабзэ,
ЗеIэт,
Зепхъуватэ,
ЗегъэкIэрахъуэ,
Унэхъугъуэт: бжьамийм икI фыцIэр
Щалэжым и Гум хуегъазэ,
ЗэрылъэкIий пшыналтэм йоуэ;
Уафи, щылти уэгъум зэшIештэ,
ТемыпыГэу псори елыгъуэ,
Лэгъупыкъу хуэдэ маскIэ лъэужыхэр
Уафэ бгъуэшIым щырельэшIэхыр,
Алъп шыгъуэ кIэшIри пшэм хобзэхэж.

* * *

Куэд дэкIа, машIэ дэкIа,
Ахумыдэр арти бзэхац,

Я бжьамийми нартхэр пыкIаш.
А гуаум хуалэ гурыгъум
Нартыжъхэр иронIейтей;
Тэхъуанэм къызэрышIох,
Зэхочьэри хасэр яблэ.
ЗэблэкIыу дунейр къакIухьми
Ахумыдэр къагъуэтину жайлэ,
ГугъапIэу ялэ бжьамийри
Щым тельмэ, къагъуэтыхынц,
Псэущхъэу зэтелIэ куэдми
Я гъашIэр иратыжынц.
Сосрыкъуэ гъущI вакъи бashi къахуехьри
Нарт лыхъужъхэм псоми ярет.
КыфI зэхэтуи нартхэр къотэдж,
Зэнэджэжуи гъуэгу зэдитохъэ.
Лыхыиблу дунейр ягуэши
Нарт зэшыжъхэр лыхъуакIуэ йожьэ.

«Гъэм и кIэр зэхудипIалъаш,
Зи лъэ псэууэ къанэр
Нарт Iуашхъэ декIуэлIэжынц» —

Жайлэри нартхэр ежьаш...
Куэд дэкIа, машIэ дэкIа,
Нартхэм я гъущI вакъэр лэжьаш,
ІэмышIэ из фIэкIа мыхъужу
ГъущI баш ялари ялещIоухэ,
Зэхахауэ зыри щымыIэу,
ЗэIууауэ нартхэр къокIуэлIэж...
Ашэмээри гъуэгум тезэшаш,
Щыгъя гъущI вакъитIыр илэжьаш,
ІэмышIизиц гъущI башым щыщ илэжыр.
КъикIухьам и бжыгъэр имышIэжу
Ашэмээ ешауэ къегъээж.
НэшIу Индыл Iуфэ къокIуэлIэж,
ЖэшIаш Индылышхуэр — псы
итыжкъым.
Щы къэкIыгъэ псори исыжааш,
Езы щы щхъэфэплтыр мэжъэражьэ,
Жъапшэр зылъэлIесжэри елыгъуэ,
Игъуэ нэмисауэ сытри ес,
Псым хэса бдэжьеихэри зэтолIэ,

Ажалым и бзаджэм исори зэцшэ,
Ашэмэзым ахэр кыышилъагъум,
Зэреша гугьуехъхэр щогъупщэж,
И бжьамийр иlamэ игъаджэнут,
И уэрэдхэр щылъем тельельэнут.
Щы къэпльяар тIэкIу-тIэкIуу ушцIыунт,
Жыг нынъуэтъуу щытхэм заужынт,
Псы ижещыкIахэр къиужынт,
Гъужа щхъуакIэнлыкIэр гъэгъэжынт.
Ауэ Ашэмэзыр бжьамииншэш,
КъэкIыгъэншэ щылъэр мэжъеражъэ,
Гужьеигъуэм нартыр ныхуоушэ.
ГуIэу Ашэмэзым уэрэд жеIэ,
ЗыкуэммышиIажки мэгупсысэ.
Уэгъум иса удзхэм йодэхащIэ,
Щым гуIэгъуэу тельым иrogухэ;
ХъэкIекхъуэкIэ куэдхэр къызэхуос,
Бзу-псэущхъэ Iэджэм къальетыхъ.
Мис тхъэрыкъуэ щыкIухэр къыбгъэдэсц,
Аслъэн пщацэ инхэр къыщхъэштиш,
Мышэ абэрагъуэр къыжъэхоплъэ,
Къэпльэн фыщIэрейри къыхуэсац.

Исори зэрызохъэ,
Исори зэрызокъуэ,
Лъагэу къыру гунжэр
Щхъэшоуфэразэ,
Къазхэр, къыу щыфэхухэр
Фэхум къыщопэкIухэ.
КъэкIуа исом я щхъэжу
ТхъэрыкъуитI бгъэдэсц;
Ахэр мэгузавэ,))
Ахэр зэтуогуIэ,
Зыми и бзэ мыIуу
ГуIэу къыбгъэдэтхэш.
Абы Ашэмэзыр
Щепльым къыщолъэт,
Къыбгъэдэт тхъэрыкъуэр
Маштэ, зыпыIуедз.
Ашэмэз и башыр
Щытэджам Iэпоху,
Ар тхъэрыкъуэм тохуэ,
Зытехуа и лъакъуэр зэпеуд.

— ЕІ, сыт мыгъуэр си лажъет,
Щхъэ сыбгъэгуІа,
СимыІа фэбжъ гуауэ
Уэ щхъэ къистебдза? —
ЖеІэ зы тхъэрыйкуэм.
Ар, къышызэхихым,
Адырейр къонсалъэ:
— Ар, хъэуэ, зи лажъэр
 аракъым —
Ар къоуэну къоуакъым;
Ар емыш лъыхъуакІуэш,
ЩхъэкІуэ щыхъуа Іуэхум
Иригухэ щІалэш.
Нартхэм тхъэІуходу
Янац пщащэ гуэр,
Щыгум фыгъуэр щыриІету
Мыбы иіэт бжъамий гуэр.
ЕкІэ къещэу щыта щІалэм
Ахэр нартхэм яфІихъаш.
Ар зыхъар къалъыхъуэу,
Нартхэр зекІуз тетхэш.
Мыр абы ящыщу
Зыми яхуэмымыдэш,
Дунейр угъурлагъкІэ
Лъыхъужь зыгъэнэхуущ,
Гупсэхугъуэр псоми
Къахуэзыхъ щауэфІиц.
Мыр уэ умыцІыхумэ,
Ашэмэзу щІалэш;
Нартхэм я щІалэ есш,
Я щІалэ псыгъуэш,
Хъуэпсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшыналъэш,
И лъэр щыувым
ПсэшІэ щыхельхъэ,
ПщІыхъагъ телъиджэхэр
ГъашІэм хэзылхъэш.
Ар щІалэ есш,
Ар щІалэ псыгъуэш,
Хъуэпсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшыналъэш;

ЗыкъызэфІилъхъэт,
Пишиэр зэфІишіэрт,
ГъашІэ мэкъамәкІэ
Дунейр игъафІэт.
Фыгъуэу щыІэр
Ар зи Іэужът,
Быжъхэр, тафәхэр
Арт щІэгъэгъэжыр,
ЖәшІа тенджызхэр
Арт из зыщыжыр,
Жыг гъун хуәкІуахәри
Арт зыгъэтІепІыжыр,
ЗәшІәпшІыпшІәжу
Дуней щІыналъэм
И щхъуакІәплъыкІәхэр
Арт зи Іэужъыр.
Ар щІалә есщ,
Ар щІалә псыгъуәш,
Хъуәпсәгъуәу щыІэр
Ар зи пишиналъэт.
Жей куум хәшІауә,
Щымахуэр зыхъу
Щыта мышәжъхэр
Къыззигъэурт,
Дыгъэ бзийбәхэр
Дәни къышепсу,
Дунейри бзыгъэмә,
Арт зи Іэужъыр—
Ар Ашә и къуәу
Ашәмәз щІаләш,
Ар щІалә есщ,
Хъуәпсәгъуәу щыІэр
Ар зи пишиналъәш.
Ауә ар, плъагъурә,
Гурыгъум ехыр,
Щхъәжә гупсысәм
Иужыгуаш...
Ар къызыхәкІри мыраш:
Куәд щІауә къещәу,
ИкІи къайбийуә,
Къайзауәу щытым
Къапәмымлъәшү,

Къащыхъэу нартхэм
Яаш бий гуэр.
Ар нартхэм куэдрэ
Къепхъуаш, къатеуаш,
Тласхъэр къищIэнүи
Куэдым хеташ,
Фэ Iэджэ тельши
Нарт Хэку иуаш.

Щымыхъужыхъэм нарт тхъэIухудри Тхъэгъэлэдж бжьамийри а щалэжым ихьри ежъэжащ.
Абы кIуапIэу иIэр зыщ:

Щы хъуреишхуэм
Нэхъ зыщиIэтим
Ику дыдэм иту
Iуашхъэшхуэ щыIэш,
Ипиши ищхъэри щызэлъэIесу
Бжей жыг къуацэшхуэ
А Iуашхъэм тетищ.
Ар жыг пкъы задэш,
Лъэдийуэ иIэр икъукIэ бэташ,
Къулаш пщыкIутIыр
КъекIуэкI къудейш.
А жыгым и кур
НэшIу екыпIэш,
И щхъэкIэу иIэр
Къудамэ тетырш,
Лъэщым, лы лъэчым
Ар къыхуточыр.
Жыгым уехами
КIыфI защIэш гъузгур,
Уи гур игъаплъэу —
Зы нэху щымыIэ,
УриIэбену зы шхий имыт,
Узытетынури зы лъагъуэ закъуэш,
УблэбэкъукIмэ, щыхуггъуэш,
Гъуэгуанэ кIыфIыр махуйбл гъуэгуанэш.
Ар къызэбнэкIмэ, итIанэ
Мазищ гъуэгуанэр шхыныншэш,
Мазищ гъуэгуанэр пкIуфамэ,
Благъуэм и унэр уи Iэгъуэш.

А благъуэ дыдэрш Ахумыдэр
Дунейм пэІэшІэ зыңІар,
Шылъэм зэ къытемыхъэу,
Пыхъэу Ахумыдэр зыЫгъыр,
Шылъэм и гъашІэ бжъамири
Арш щызыЫгъыр щы къатым.
Ауэ а унэм унэсми
Іуэхур абыкІэ ухакъым,—
КъимышІэу благъуэм ІашІэкІыу
Зы цыху и лъахэ къикІыфкъым.
Ауэ ар куэрдэ зоджадэр,
Дунейр ишх пэтми щыз хъуркъым;
Пэжу, къикІухърэ къекІуэлІэжамэ,
Жэшибл-махуиблкІэ жеин щедзэжыр.
Жеин щыщІидзэм ухуэзэм,
УхуэІэзэм благъуэ унэм ушЫхъэфынщ,
Щэху дыдэу уІэбэфынум
Ахумыдэр а унэм къышІэпхыфынщ,
Зэхимыхыуи бжъамиир къыфІэпхынщ.
Ауэ благъуэм укъищІэу щытмэ,
Сыт быдапИи къелын щыІэнкъым,
Ауэ лы къемыланджэу,
АкъылыфІэм мывэр егъэткІуф!

Фэрэзэу щыта тхъэрыкъуитІыр
ФІэкІа жамыІэу зэуэ лъэтэжщ.
Нэжэгужэу Ашэмэз зеІэт,
ТемыпыІэу ар къожъэж,
Нарт жылагъуэм къыхуопІашІэ,
КъицІа Іуэхум игу хегъахъуэ,
Лъэхъу-лъэущи нартхэм къахохъэж.
МыныІэжуи ар Нарт Іуашхъэм макІуэ,
КІуэжыныгуу, Ашэмэз къынпэплъэу
Сосрыкъуэ сымэ абы тетт.
Ашэмэзыр абы ябгъэдохъэ,
Къижъа Іуэхуми ахэр щегъэгъуазэ;
Зырызыхъэу псоми ар йоупицІ,
ЯщІэн хуеймкІэ нартхэм йочэндджэш:

— КъесщІаш ди бжъамири зыІашІэлъыр,
КъесщІаш ди Ахумыдэр зыдэшыІэр,
ГуІэу щыкъатиблым ар щыыгъицІ,

Гъэру благъуэ унэц ар зыщIэссыр.
ПсынщIэу девмыгъажьэм хэкIуэтэнущ,
Щхъэж лъэкIынур
Иджыншту къызжефIэ.

Жыр зэфIету къотэдж Бэдынокъуэр,
Къыбгъэдэт нартыжъхэм яжыреIэ:
— Мы щы иным зы къу гуэр иятэм,
КъэсIэтынти щэ згъэкIэрэхъүент!

Сосрыкъуэ мэуэ къажыреIэ:
— Япэр ару зекIуэлI шууищэм
Я гъуэмымлэр щаухам,
А шууищэр мазищ енкIэ
Сэ си шхынкIэ сIыгъыжынщ;
ЕтIуанэу, си жыр щыфэм
Къезэгъыфу, иудзэIуну
Іэшэ мы щыим тевгъуэтэнкъым;
Абы нэмымшI, фыз лъэшыджэр
Хэжеямэ и сабийр
СыкъимышIэу къискынщ ныбэм.

Батэрэзми къажыреIэ:
— Дунейм дыгъэ темытыжу
Жылэу щыIэр кIыфIу къанэм,
Махуибл енкIэ цыхухэм напищIэ
Щылъэр нуру згъэблэфынщ.

— Сэри уафэм хуэмыйгъыжу
Дыгъэр щылъэм къехуэх хъумэ,
ЗысIэтынци щыим къэмымсу,
Дыгъэр пищIыпщIу къэспхъуэтэнщ,
Ар мыщащэу, зэрыштыу
Нартхэм ди щыим къэсхъэснынщ,—
КъажыреIэ нарт лыхъужъхэм
Къанж и къуэ Щэуейм—
Нэрыбгеймэ и къуэ закъуэм.

Ахэр псори щызэхихым,
Ашэмэзым нартхэр егъэшэс,
Загъэпсауэ псори ирешажъэ;
Лажъэр псоми зэдалажъэш,
Фэбжъ къалъысми зэдахъынщ.

* * *

Күэд дэкIами, машIэ кIуами,
ЩIы хъуреишхуэм нэхъ зышиIэту
ЩIыку дыдэм нартхэр зэдытхъаш.
Абы Iуашхъэшхуэ ялъагъуу тетш,
Бжей жыг къуацэшхуэ
А Iуашхъэм тетш.
Ар жыг икъы задэш,
Лъэдийуэ иIэр икъукIэ бэташ,
Къулаш пищикIутIыр
КъекIуэкI къудейш.
Бэдьинокъуэр, арти,
Жыгым бгъэдохъэ,
Къудамэ ишхъэр
ЗыIэшIеубыдэ,
Иодэмэпкъауэри
Къытыреуд,
Иуда щIыкIэу
Жыгыр ку нэшIщ.
ЗэшIыгъуу нартхэр
Жыгыкум йохъэ,
Зерыхъу ахэр
ЩIы къатым йож,
ЕхыпIэу иIэр
Зы лъагъуэ гъуэгуш,
Уи гур игъаплъэу
Зы нэху щымыIэ,
УриIэбэну зы шхий имыт,
Узытетынури зы лъагъуэ закъуэш,
УблэбэкъукIмэ щыхугъуэш.
Гъуэгуанэ кIыфIыр
Махуил гъуэгуанэт,
Батэрэзым и бгъэр зэгуепхъу,
И гур къырепхъуэт,
Лъагэу Iетауэ
Нартхэм яхуегъаблэ,
Махуил гъуэгуанэри
КъызэрэнэкI.
КIыфIыр якIуа нэужъкIи
Гъуэмымлэншэ гъуэгум нокIус,
Сосрыкъуэ и гъэтIылъыгъэхэр

Нарт шухэм къажузэкъуех,
И шхынми нартхэр щымышціеу,
Мазиц гъуэгуанэр зэдакту.
ЯкIуа гъуэгуанэм и щхъэжу
Благъуем и унэм йокIуалІэ.
Нарт лыхъужыхэр абы щынэсым,
Жәшибл-махуиблкіэ жениу
Благъуэжыр гъуэлъа къудейт.
Сосрыкъуэр куэдрэ щымыту,
Благъуэ унэм зэуэ щІолъадэ,
Бжъамиир быдэу зыІашеубыдэ,
Ахумыди псынишІеу кышишех...

* * *

Куэд къакIуа, машІэ къакIуа...
Нартхэр жәшибл-махуиблкіэ къекIуат..
ТемыныІеу жъанищэм зыкъеІэт,
Тенджызжэр къоукъубай,
Дунеишхуэр ину мәзджыздж,
Джэрэзу бгыхэр мәлъалъэ,
Нә плъэгъуэ зым имыІажу
Щылъэр абэрагъуэ гуэрим еудэ,
Ахумыдэр арыхеу мәкIий:
— Ай, маржэ, фымыбәләрыгъ!
Ар благъуэр къежъауэ араш!
Ар нартхэм къышыззахым,
ЩІэхыу Сосрыкъуэ жыр быдапІэ
зыкъещі.

Нартхэм зәщыгъуу
Абы зырагъапщикIуэ.
НәкIуэ-пакIуэу благъуэр абы къос,
МаскIэр жихыу а быдапІэм къоуэ
Къеуэ щхъекIэ зыри хуемышІэф,
И фэр пыхъэ-пыхIыу
Благъуэм зеукIыж,
Жыр быдапІэ щытри
Щытици зэрьищтиц.
Благъуэр губжыпауэ
Мәуэ мыр къыжелІэ:
— ЕІ, ар хъуакъым, бетэмал,
Зы къу гуэр штетатэм,

Үсіэтынти лъагэу
Сабе уизгъэхент,
Е мы си нэ закъуэр
Зыдэплын уилатэм,
Уштыа хуэмыйдэу
Жыгтыб ухесциыхын!

Нартхэм ар щызехахым,
Бәдүнокъуэ же!э:
— Сосрыкъуэ, хуәң!
Абы нэ дәплъып!э!

Уп!әрап!әу и нэр
Благъуэр бгъэдок!уатэ,
Къок!уэтых аргуэруи
Къопәң!ауэ хуиц!эу,
Уэгъуэ закъуэм жыр быдал!эр
Зэуэ егъәщаэ,
Къажепхъуэт Ахумыди
Благъуэр пшэм хожъэж.
Нартхэр сын гъэжауэ
Зәхэтц ирамыкуу.
Ауэ Ашемәзым
Шабзэр кызыз!уедзэ,
Зэуэр имылъагъуу
Бгъуэ нызәк!эльюэ.
Уафэ утхъуа лъаш!эхэр
Шабзәхэм пхаупщ!э.
Абы хәту уафэм фыц!агъит!
Къехыу нартхэм къалъагъу.
А сыхъету Щәуей алъым
Тесу псынц!эу уәгум йохъэ,
Щхъэ зерыхъу къех фыц!ит!ым
Языр пшәхум къышеубыд.
Ар Ахумыдэт шыпл!эм дэсу
Къехъесыжыр щым зәщыгъуу;
Благъуэр бгъуит!у зэгуоуд.

Мис апхуэдэу Ашемәзым
Бжъамиир Іәщ!охъэж,
Нарт Ахумыдэр къегъуэтых,
Нарт жылагъуэр зәхуәсауи

Санэхуафэм хъуэхъу щаёт.
Нарт тхъэмадэу Нэрэн ЖъакІэм
Щытхъу лейкІэ Ашэмээзым зыкъыхуегъазэ,
ЗекІуэлІыбжъэр абы къырет,
Нарт щауэ нэсүи къелъытэ.
Езы Ашэмээзыр Ашэ и щІалэт,
Ар щІалэ ест,
Ар щІалэ псыгъуэт,
Хъуэпсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшинальэт;
Нарт хахуэш, зыкъызэфІелъхъэ
Гум хыжъэ пшиныэр зэфІещІэ,
ГъашІэ пшинальэкІэ
Дунейр егъафІэ,
Фыгъуэуэ щыІэхэр
ЕщІыр Іэужь,
Бгыжхэр, тафэхэр
Егъэгъэгъэж,
ЖэцІа тенджызхэр
Псыбэ ещІыж,
Жыг гъун хуекІуахэри
Абы къегъэтІэпІ.
Ар щІалэ есш,
Ар щІалэ псыгъуэш,
Хъуэпсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшинальэш,
И лъэр щыувым
ПсэцІэ хелъхъэж.

Aхумыдэрэ Ашэмээрэ я пшинальэ

Ар нартхэ я тхъэлухудш,
Щауэу къылтыхъури зымыдэш,
Дыхъэрэныр зи нэкІущ,
Езыр уардэ зэкІужш,
Езыр пщащэ Іэхулъэхуш,
Хуэмыху лъэнкъ зымыдэш.
Щауэ Іэджи хузэблокІ,
Псэлъыхъу Іэджи икІэ къещІ.

— Щалэу щылэм сыращхъэш,
Хъещеу күэми сащыцкым,
Къыскумеймэ къызыремыпль,
Нэмипль лей къыскуремышт,
Сэ сыхабзэмымыцкым,
Спкъырыт лъагъуныгъэм
 сыригъуегурыкIуэш,—
ЖеIэри, Ашэмэзыр абы хуокIуэ.
КъакIуэми и шыфэ-Лыфэр
Ахумыдэм егъеунэху,
КъыхуэкIуам щалэ кIэлъегъакIуэ:
— КъекIуар щалэ есш,
КъекIуар щалэ псыгъуэш,
Ашэ и къуэ пажэш,
АшэмэзкIэ зэджэш.
КъекIуар Ашэмэзу
Еzym наIуэу къыщицIем,
Щалэм лъэкIынури егъеунэху:
Ахумыдэм жьапшэ дыдж зыкъещI,
Щы къекIыгъэр есыж,
Псы ежэхыр йогъукI,
ХъэкIэкхъуэкIэхэр зэтолIэ.
Ашэмэзу лы пхъашэм,
Ашэ и къуэу бжьамияпщэм
И бжьамийр къызэкъуех,
Гум хыхъэ пшиналтэр зэфIещIэ.
Щыр арыхэу мэшхъуантIэ,
Жыгхэр къотIэпI, мэгъагъэ,
Удз гъэгъахэр щхъуэкIэплъыкIеш,
ХъэкIэкхъуэкIэхэр къопсэуж.
Ар щилъагъум Ахумыдэм
Щалэ гуэрыйр хуегъакIуэ,
Бацэ IэкIуэ хуегъэхь,
Пхъэ гъуа кIапи ирет.
Ашэмэзым ар къыIех,
Хэплъэу тэлайкIэ ар щысш,
Пщащэм жэуап къырет:
— Дзасэм куцI пайуркым,
ЯмыгъэIу зэхахыркым.
Сэ Iещ зыпIими сащыцкым,
Жыг зыгъекIими сахэткым.
Ауэ щIэкIи пльэ ныджэм,

Жыг ухуейми, дэтиш иццантіэм.
Иццантіэм къыдокі Ахумыдэ,
Ныджем плъэмэ — уфащ;
Зыуфари мәл гуартәш;
Ар ельзагъури Ахумыдэр
Иццантіэм къыдохъэж.
Жыгыр дэзу ельзагъу,
Имыгъяшцагъуэу ар йоплъ,
Зәплъым дыщэц янытыр.
Тэхъуанэм Ахумыдэр щіхъэж,
Шхыныгъуэ Іени еухуэ.
Іэнэм хуэфіу телът мәжаджэ,
А мәжаджэр ху мәжаджеплът,
Фальзэм итыр ше хъентхъупст,
Хъентхъупсым дагъэр нәрынэу тетт,
Джәдыхіэ күгъуи хъентхъупсым хәст;
Ахэр Ашэмэз хурегъехъ,
Хъашцашым хущіреғъыхъэ,
Щхъэтемыхъуи мыхэр жыреіэ:

— Мазэр изщи мәзагъуещ,
Вагъуэр изщи пишэ телъщ,
Зумусыгъуэджэу едзакъэ.

Ашэмэзым къудамэ гъуар
Игъуэу щіопшикъу ищлат,
Щіопшири абы екіуат,
Къызыхуэтри Іәпепст...
Іэнэ шхыныр зытетыр
Щіаләм абы хущіехъэ,
Щхъэтемыхъуи жыреіэ:

— Мазэр изщи мәзагъуещ,
Вагъуэр хәзиши пишэ телъщ,
Зумусыгъуэджәм едзакъэ.

Ашэмэзым ар къещтэ,
И жәуапши кіэлъещтэ:
— Мы щіопшикъур зым хуэныкъуещ,
Зыхуrimыкъур Іәпепсіш,
Схуришіэну гуашәм жеіэ.
Абы нәмыщікіз,

Нобэ жәңыр жәң мазәхәң,
Аүә мазәр сә сымылъагъуми
Мазәр изти мазагъует,
Вагъуэр хәсти шиә телтъ.
Мазәм и щІэльзәныкъуэр гуагъәшш,
Вагъуэри зырыз хащыжың.

ЩІаләр Ахумыдә хуокIуәж,
Жәуап къихъари хуелуэтәж:
— Мы щІопщиңкъур зым хуэныкъуәш,
Зыхуrimыкъур Іәпәнсіш,
Іәпәнс хуиншIәну къольшIу.
Нобэ жәңыр мазәхәми
Мазәр изти мазагъует,
Вагъуэри хәсти шиә телтъ.
Мазәм и щІэльзәныкъуэр гуагъәшш,
Вагъуэри зырыз хащыжың.

Ар щызәхихым Ахумыдәр
НәбгъузкIэ топлъэ и Іәнэм,
Іәнэм телтыжыр мәжаджә ныкъуәш,
Кугъуәу хәлтыжри зырызш,
Зыхуәмыбыдуи Ахумыдәр
И ІуәжутхъәбзащIәм жъәхолъэ,
КъызәшIәпшIауди къыншIож,
БжэIупәм Іуту мыр жеIә:
— Ана-а! Мы уи щІопщиң щІопщикым,
Уи щІопщиңкъур хъәмкIутIейкъым,
Къазу уи шыр шиә къуаншәкъым,
Уадакъэм къыскуәшIәркъым,
Къашыргъәми урешхъкъым,
Нәбажәми уещыхәкъым,
Уи шыр алъпу данафәкъым,
Нарт данә Іәпәпсыр
Уә пхуәфащәу сфиәшIыхәркъым.

Ар зәхехри Ашемәзым
Зыкъегъазэри жәуап къетыр:
— Уа-у-у! Нартхә я тхъәIухуд,
ТхъәIухуду Ахумыдә,
Данәр зи Іәпәм пышәш,
Си щІопщиң щІопщи,

Си щІопшыкъури хъэмкІутІейщ,
Си пщІэгъуалэр къыуупшәш,
Альпуй щыІэм я щхъэжш.
Къашыргъәми зеслъыткъым,
Нәбажәүи сылъатәкъым,
Нарт щІыналъэм сырикъуәш,
Къуаләу уәгуми сыңызокІуә,
Бланәу щылъәм къышызокІухь,
Сыхъэрэмыгъащәкъым,
Щауә псәгъу солъыхъуә.
Ар Ахумыдәм зәхехри
Тәхъуанәбжәм къыІуокІ,
И бжәІупәм къоув,
Псалъә хъуәрхәр къеутІышш:
— А-а-а! Ар уәращ жыпІа?
АтІә, уи щІопшыр щыщІопшкІә,
Уи щІопшыкъури щыхъэмкІутІейкІә,
Уи шыкІәри щыданәкІә,
Нәбажәми ущемыщхъкІә,
Къашыргъәүи ущымылъатәкІә,
Дауә ущауәу псәгъу лъыхъуә уежъя?
Уи алъпыр къуупшәш жыпІа?
УщапІар нарт щІыналъәш жыпІа?
Арамә ущауә нәсш,
Индыйлыщхъә еуи схунәс,
Данә босцейри абы къысхуих,
Мис итІанә дызәпсәлъәнш.

Ашәмәзым пщІэгъуалә кІәшІыр
КъыншІешри къызәшшІекъузә,
ЗызәшшІекъузәри мәшәс,
Ахумыдә и пщІантІэм къыдошәссыкІ.
Мәз кІырхәм ар кІуәцІырокІ,
Псы икІыгъуи мылъыхъуәу макІуә,
Индыйл и кІуапІэр къехутә,
Къызыщыхутәр лыгъейм ишташ.
Зыкъещтә, зеіэтри ар мафІэм щхъәшшокІ,
Жъапшә кІәрахъуәми ар хохуә.
Шхий хуәдә жъапшәм жыгхәр зәредзә,
Къыр хъәдзә инхәри епхъәх.
Уәшж плащә Іувхәр къожәх,
Уәшхыр зәпоури уәс къос,

Уэс уаем и кіэр сабэм зэшІештэ.
Абы щыгъуу тафэхэр мэгъущІэ,
Псы уэрхэр дэни щогъущыкІ,
Ашэмэзым Тхъэгъелэдж бжьамийр
Къызыкъуехри и шыналъэм щедзэ—
Дуней зэуэ зыкъеублэрэкІ,
Щы къекІыгъэм псоми заужыхыж...

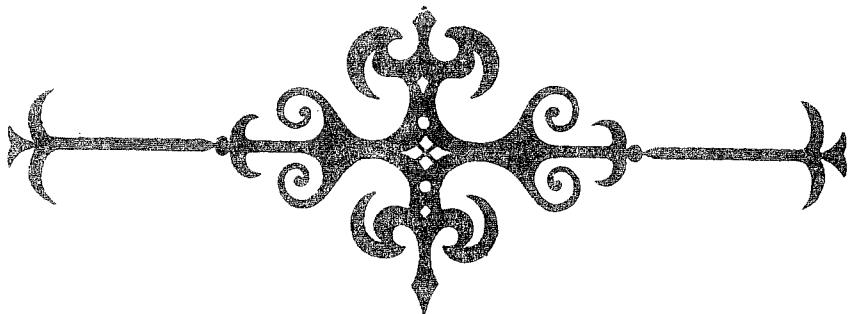
Куэд икІуа, машІэ икІуа,
Ашэмэзыр Индылыщхэ нос.
Индылыщхэм зы къурш ин къытетш,
Зы тэхъуанэ абы тещІыхъат,
Тахъуанащхэм бжей ин къытекІат,
Бжайм и щхъекІэм абгъуэ тещІыхъат.
Абгъуэм иту зы чэшанэ щытиш,
А чэшанэм къан хъыджэбз щопсэу,
Абы и псэуэгъури къан тхъэрыкъуэт,
А тхъэрыкъуэрт зиІэр данэ босцейр.
А тхъэрыкъуэр нэхущ къэсихункІэ
Абгъуэм къокІри Индыл псыхъуз къокІуэ.
Ар къышІекІуэр абы зыгъэпскІакІуэт,
Мис а кІуалІэм Ашэмэз щоплъакІуэ.
Куэд дэмыйиуи къан тхъэрыкъуэр къох,
Зигъэхуэму псыхъуэм ар йокІуалІэ,
ЕмылІалІэу данэ босцейр зыщех,
Псы ехыпІэм тету псыхъуэм дохъэ.
Иш хъэзырти Ашэмэз зепхъуатэ,
Данэ босцейр къепхъуатэри къожъэж...
Куэд дэкІа, машІэ кІуа? !
Ашэмэзыр нарт щынальэм къос,
ЗэшІэпсыпсэу данэ босцейри къехъ,
Ар Ахумыдэ и деж къехъэс.
Ауэ ар Ахумыдэм къылымых.
— Хей-хей! — жеІэ,— нартхэ я Ашэмэз,
Ашэмэзу щІалэ,
А щІалэ ес,
А щІалэ псыгъуэ!
Гъуэгуанэу пкІуари щІэпкІун щылакъым,
Къэпхъа босцейми зыкІэ сыхуейкъым,
Сэ сзыыхуейри уи бэшэчыгъэрщ.
Лыгъэм фыгъуэ зэрептырщ,
Ущыхутэр зэрыбгъэбагъуэрщ,

Лыгъем пэжыгъэу дэплигъирш.
Сэ сзыхуей щауэу
Щаэм уралейщ.
Лейр зымыгъэгъухэм уашыщ.
Ущауэ мышынэш,
Уи нэр вагъуэ мункыфыщ,
Уи цхъэр дыгъэ къуэмыхъэш;
Шым утесым — улащхъэш,
Джатэр къапицтэм, — ушыблэш,
Блэшэу зеклуэр уи шабэш;
Уи щыпэ шэсми дзаклуэм урапашэш,
Дзэуэ зепшэр дыгъужыщ,
Дыгъужыгти пклюэцлылъщ,
Маскэпллыр къызынышэшыр уи Іэнэш,
Дзэ лувыр зыущиифри уи джатэш,
Уи джатэпэм жыр мастэр къенхъуватэ,
Нарт цыхухэм сыйки уахоцыр,
Іэнэ хэт къиштами пицэмыхъэ.
Уджамэ щылъэр бдолсалъэ,
Зи лъэ вакъэ изылъхъэр къыбожъэ,
Уежьеа щытми уи япэ зы цыху къимыхуз.—
Абы хуэдэ щауэш сэ сзыхуейр!—
Ахумыдэм апхуэдэу къыжелэ,
Іэнэгъууи Ашэмээзыр ештэ;
Нарт жылагъуэм ахэр щызэпсэгъущ,
Фыгъуэу ягъутари гъунапкъэнинэш.

БАТЭРЭЗ

Нарт Хъымыщ

Нарт Хъымыщ нэхърэ нэхъ хахуэрэ нэхъ ліыхъужьрэ Нарт Хэкум истэкъым; абы сый шыгъуи шу закъуэу къикІухырт, нарт яхэту зекІуэ и хабзэтэкъым.

Зэгуэрым щакІуэ дэкташ Хъымышыр. Къынпэ-щІехуа щІагъуэ щымыІэу куэдрэ къикІухья, машІэрэ къикІухья — плъэри, жыжъэу зы щыхъ къыхуэжэу ильэгъуаш. Шабзэр иутІыпцинкІэ фІэжыжъэт, езы щыхъри къынпэжэрти, мыпІашІэу-рэ хуэкІуэрт. Щыхъри къеблагъэу хуежъяуэ, мэуэ «сеуэнт иджы» жиІэу шабзэр зыІуидзэрэ пэт, къыздихуари къыздикиари имышІэу зы тхъэкІум-мэкІыхъ шу цІыкІу Хъымыщ и шыныбэгумкІэ щІажри ежъажац. А тхъэкІуммэкІыхъ шу цІыкІур щыхъым и дежкІэ жэрти, Хъымыщым абы и нэІэ тету кІуэрт, куэду хуабжъу телъыджэ щыхъяуэ. ТхъэкІуммэкІыхъ шур щыхъым и деж нэмисыпэу щыхъыр джэлаш. Хъымыщ абы шабзэкІэ еуатэ-къым, ар, дауикІ, зыгуэрым къинукІат. Елъэдэкъа-уэу и шыр щырихулІэм къильэгъуаш: щыхъым и фэр испы цІыкІум телъыджэу псынцІэу тыриудри и кІуэцІри къыридзауэ ІэкІуэлъакІуэу зэІеуд.

— ІуэхуфІохъу апщи!

— Упсэу апщи, къеблагъэ, «япэ узэрихъэлІэ

шхыныфІц» жыхуайращ, — жиіери къышылъетри, Хъымыщ и шхуэйур иубидри щыхъ къыхуишту иригъэпсихаш.

— Сә слъегъуаш уэри укъажэрэ пэт щыхъыр зэрыйджэлар, ар дауэ къэбукІа?

— Абы и гущхъэм си шабзэшэр ихуа хъунти арш.— Мэуэ зы тІэкІурэ къыспепльэ; зэйсхмэ, итланэ нэхъыфІу дызэрыцЫхунц.

Зэрыжилам хуэдэу испы цыкIум щыхъыр напіэзыпіем зэйихаш. Хъымыщи хъэшІэти иригъэблэгъаш. Испым и унэр абдеж дыдэр арт. Хъымыщыр ерагъкІэ шіэншхъаш испым и унэ цыкIум, ауэ абы и кIуэцIыр Гэхуйтльэхуитт.

Нартхэм я зэманым щыгъуэ испыкІэ еджэу зы лъэнкъ гуэр щылаш. Ахэр я инагъкІэ цыкIухэт, абыхэм я унэхэр мывэ джей зэупсеят. Испыхэм щхъекІэ нартхэм жаіерт: «зи щхъэр мыхъуу зи пкъыр хъуща». Ахэр цыкIу щхъекІэ, бланэхэт, Іэмалрэ хыилекІэ бзаджэхэт. Абыхэм нартхэр хуабжыу къагъэгулэзу щыташ. Ауэ Хъымыщ и зэманым щыгъуэ, испыхэм я лъещыгъэр фІэкІат, езы лъэнкъри кIуэдыжку хуежъяуэ, нартхэми къапэмымлъэшыж хъуват. Мис а лъэнкъ бэлыхъу щыта испыхэм ящыш зыт, абыхэм япшт Хъымыщыр езыгъэблэгъяар. Езы испынищми фІыуэ къицIыхурт Хъымыщыр: абы и лыгъэмрэ и цыкIухгъэмрэ испы лъэнкъыр фІыуэ щыгъуазэт.

Испыхэр щыгъупIастэрэ фадекІэ куэду хуэшIахэу, хъэшІекІэ фІыуэ апхуэдэт. Нарт Хъымыщ, хъэшІэ лъапIэр, абы сыйми нэсу къигъэхъэшIаш. Испыхэм я деж хабзэу щызекІуэрт хъэшІэу я унагъуэм къихъар жэшищмахуищкІэ имысынкІэ Іэмал имыІэу. Ауэ езы испыпшыр зекІуэ емыжъэнкІэ Іэмал иІэтэкъым етIуанэ махуэми, и пхъур къыриджэри жыриIаш:

— Иджы, си хъыджэбз, сэ сожъэ, псынщIэу къэзгъэзэжынц, сыкъекIуэжыхункІэ нарт хъэшІэ лъапIэм кIэлъыплъ, зымы ущымысху сыйицIыскIи и Iуэхур гъэтэрэз.— Ар жиіери ежъаш.

Испым а зы хъыджэбз закъуэм фІэкІа быни иІэтэкъым, фыз зэrimыIэжри куэд щIат; а пищащэ цыкIур тхъэIухудым хуэдэу дахэт.

И адэм зэрыжилам хуэдэу абы хьэштэр игъэхье-щаш, Хъымыцымрэ абыре фыуэ нэйуасэ зэхуэхъуаш. Пищащэ гуаклуэр Хъымыц игу ирихъаш, езы пищащами ар гурымых щихъуакъым.

— Сэ уэ фыуэ услъэгъуаш, укъыздэклуэмэ укъэсшэнущ, — жилац Хъымыцым. Итланэ пищащэ дахэ цлыкluур гүпсысэри жэуан къитащ:

— Сэ сыцыкluу щхъэкIэ, уэркIэ фыз сыхъунищ, уэри лы ухъуну къыштэкIынщ, ауз мы Гүэхугъуэр уэрэ сэрэ быдэу зэдухылIэн хуейщ: уэ угушыIэ нэхъ мыхъуми «мыгъуэ цлыкluу» къызжелIэмэ, сэ уэ итланэ щхъэгъусэ сынхуэхъу-жинукъым.

Хъымыцыр акъылэгъу хъуаш.

Куэл мыйштэу испыллыр къесыжри Гүэхур зыГутым щигъуазэ хуэхъуаш, акъылэгъуи хъуаш и пхъур Хъымыцым иритыну.

Шалъэ зэраухылIар къэсри, Хъымыцыр къакIуэри испы пищащэр ишащ и деж.

Нарт Хъымыц сыт щигъуи гъусэншэу зекIуэ кIуэрт, ауз гупу ежъахэм нэхърэ нэхъыбэ къи-хырт, къихурти къэкIуэжырт. Нарт цIэрыIуэ Со-срыкъуэ, Нэсрэн ЖъакIэ, Уэзырмэс сымэ гуп-гупурэ къакIухырт. Хъымыц нэхъ зэфIэктэризэ, абы нэхъыбэ къызэрыпэцIэхуэм щхъэкIи ахэр зэгуэ-пырт.

Хъымыци щакIуэ дэклauэ, нартхэри зэгъусэу щакIуэу мэзижым щызэхуэзахэш. Хъымыц мэ-зым хыхъа къудейуэ ильэгъуаш нартхэр зыгуэрым игъэпIейтейуэ. Нартхэм апхуэдизу къызыкIэлъа-жыхыр фIэгъэштIэгъуэн хъуаш.

— Сыт мэпхуэдизу хъечхъэлсэу зи яужь фит хъэкIехъуэкIэр? — жиIери еупищащ Хъымыц мэз Iуфэм шыхэм ябгъэдэту щыт нарт щIалэштIэм.

— Мы мэзижым зэикI щамыльэгъуауз, нарт-хэм я нэгу щIэмыхыкIауз зы кхъуэпIашэ ин гуэр къыхыхъаши, махуитI мэхъу къызэретхуэкIри зырикI тхуещIэркъым. Ди щакIуэхэм щыщуи лIитI къиукащ, аращ псори щIызэрызехъэр.

Махуэр шэджагъуэхуэкIуэм нэсат, нартхэр ешаелIахэу мэзим къыхэкIыжу щыхуежъям щыгъуэ. Ахэр мэз фэхушхуэм щызэхэтIысхъауз

зэхэст, къансэль щагъуи щылэтэкъым. Абдежым Хъымыщ абыхэм къабгъэдыхъэри мафлохъу къарихаш:

— Мафлохъу апиций, щхэ фыкъепээзэхрэ нарт лыхъужъхэр?

— Упсэу апиций, нарт Хъымыщ! — къитыжащ Алыджыкъуэм жэуап исом я шэкиэ, щагъуэу хуэмымчэфу.— Дэ дыкъезыгъэпээзэхым уэ узэрехъулэми деплъинт, ауэ уи закъуэ абы яужь уихъэмэ, итланэ дынителлэжынукъым армыхъумэ.

— Пицэну щылкъым, сыкъелынкИи хъунц апхуэдизу фэ гупыр фыкъэзыгъэгулээс кхъуэплашэм, фынаклуэ девгъэплъ,— жилаш Хъымыщ, абы жилар щхъэклуэ зыщимыщиу.

Нартхэр хуабжью къызэгүигъэпащ абы и псалъэм. Ешхи-ефи ямылэу къызэцшэтиаджэри зэдйжалаш нартхэм:

— Наклуэ атиэ, дэ ар зы лъэныкъуэкиэ къедгъэжъэнци, уэ абы ныпэув, апхуэдизу ущылышхъашекиэ.

Нартхэм зы лъэныкъуэкиэ яунэтлаш, Хъымыщыр абы къемылыну ахэр абы щэхуу иригүфлэрт.

Нартхэм къырагъэжья кхъуэплашэм ильэсищэ жыгыжхэр зэтырикъутэу къыпхыкырт мэзыжым. Ар къэблагъэу щыхуежъэм, Хъымыщым шабзэшэ иутыпциар абы и пщэгургыгъым техуэри пхырихащ, итланэ ар джэлаш жыгхэр зэтыригъэшшицэ. Хъымыщыр абы ежэллаш и джатэмкиэeuэн мурадыр илэу, ауэ кхъуэплашэр къышылтэтири Хъымыщым къыжжэхэлъаш удын ехылэ къыримыту. Хъымыщыр пхъуэри иэ сэмэгукиэ абы и пщэр зэнчиубыдаш, и хъэджэсэр и гум хихуэри иуклаш. Хъэкихъуэкиэ мэхъашэм и гум къырикыкI льыр псыхъэлыгъуэу жэрт, а щылэм а льым и бахъэр гъуэзу щхъэшытт.

Мыбдежым нартхэри къэсащ, Хъымыщым кхъуэплашэм и киэбдзыр иубидри тафэм къытирильэфащ, нартхэр псори иужым ишлауэ. Хъымыщым кхъуэплашэ укilar нартхэм къахуигъанэри зыри жимылэу шым шэсри euэри ежъэжащ. Нартхэр абдежым къышызэхэнаш укытхахэу, нэхъри Хъымыщым гужъгъэж хуалэ хъуаш.

— Иджы,— жиIацц Пицы-Марыкъуэ,— абыре дэрэ дунейм дызэдьтетынкъым. Ди щIалэхэм я пашхъэм абы ди напэр щытырихри ежъежаш. Хъымыщ жыIэзыфIэшщ, абы и жыIэзыфIэшагъэр къедгъесэбэпу дэ ар дукIын хуейщ.

Нартхэм къацтащ абы къыжиа гукъэкIыр икIи зэгурсыIацц мыйкиIэ: Хъымыщым ельэIуу иныжь хэкум зыдашэну, Iэмал зэрагтъэткIэ ар абы щаукIыну.

* * *

Зэгуерым Хъымыщ и деж нарт шу гуп къыдыхъаш, зекIуэ зэдашэну. Хъымыщ сый щыгъуи шу закъуэт, шу гупи хуэнныкъуэткъым, ауэ нарт гупыр къельэIацц мыйкиIэ абыхэм я гъусэу зекIуэ ядэкIуэну. Хъымыщ къаплъэныгур иIэ щхъекIэ гухъеллт, жыIэзыфIэшти арэзы хъуаш.

Нарт гупыр хъэшIэшщымкIэ щIэст ефэешхэу. Гъуэгу зытеувэнум гъуэмымлэ хуейти, хъымыщым щIалэ къыриджэри и щхъэгъусэм и деж игъекIацц, гъуэмымлэ ирыригъехъэзырыну. Зыкъом дэкIри щIалэр пщэфIапIэм аргуэрү кIэлльигъекIацц, гъуэмымлэр хъэзыр хъуарэ мыхъуарэ къыригъэшIэну.

— Иджы дыдэ хъэзыр хъунущ,— къыжыриIацц испы гуашэм, Хъымыщ и фызым.

Ещанэу кIэлльигъекIацц щIалэм унэгуацэм мыйжэуапу къыритацц: — Иджыпсту соухыпэ, тIэкIу зырайэжъэж.

Гуп ежъэнур гувалэ щыхъум, езы Хъымыщыр кIацц пщэфIапIэм.

— Мы мыйгъуэ цIыкIум сыйт игъейр иджыри къэс? Дэ догувэ,— гушыIэу жиIацц Хъымыщым, пщэфIапIэм щIыхъэрэ пэт.

Жыжъэу жъэгум бгъэдэс щхъекIэ къэмынэу тхъекIумэжанти, и лйим жиIа псальхэр гупсэхуу зэхихаш гуашэм. Испы гуашэм гъуэмымлэ хъэзырьир абы иритри зы псалтии жимыIэу щIэкIри и лэгъунэм кIуэжац.

Нартхэр Хъымыщ яхэту зекIуэ кIацц. Хъы-

мың и лыгъемре и насыпымре щхъекіә нартхэр абы къефыгъуәрт, къеижырти, япәм ящіа я мурадыр яғъәзәшіәну арт шызызәдравшәжъар. Нартыжъхәм заңщіеу зырадзу Хъымышыр яукынкіә шынәрт: Хъымыш ахәр къарурә лыгъекіә зәрыпәмьләшынур ящіәжырти, Іәмалрә хыиләкіә щакыну гүаутыгъуәм зырагъәхуәну я мурадт.

Махуә зыбжанәкіә нартхәм къакіухыауә, зыбышхуә гүерым щхъедәхри аузыбгъүәшхуәм дыхъаш. Тіекіу загъәпсәхуну еңсыйхәри яшхәри ялъәхъаш. Ахәр фынуз шыгъуазет мы щіныІәм иныжъ щызекіуә зәрыхабзәм. Нәхъышіә дыдәу яхэт щіаләр шыхәм якіәлъыпты жыжъеу щытт; ар шлъәри бгым зыгуәр къехырт мы дунейр икүттәу Іәуәлъауәу, къызыдехым жыгыжъхәр къыричрә хыфіздәу, унә хуәдиз мывәжъхәр лъапәкіә щіихуәрә къыриутЫшщхъәху, абы иші Іәуәлъауәм щіыр игъәзджыәджу. Щіаләр Кийри псоми зәхахааш Іәуәлъауәр, къаплъәхәри къышалъагъум псоми я джатәр къырахаш. НапІәзыпІәу иныжъыр къәсри япә къыпыщіәхуа нартыр цЫкіу-цЫкіу зәпкъырихри хыфіздәжаш. Щымыхъум, Хъымышыр абы жъәхәлъаш и джатәр иІыгъыу; зезауәм, зезауәурә Хъымышым иныжъым зәрыззәзаум нартхэр еплъырт, абы Хъымышыр къиукіынам пәплъәу. Абыхәм яфіәфіт иныжъым Хъымышыр къиукіым. Сытми Хъымышым иныжъым и щхъә ебланәр пиупшіу щыджалә сыхъәтым, «Иджы фіәкімә, дыпкілаш» — жиІери, Пшы-Марыкъуә и джатә хъәзыр иІыгъымкіә уәри зи щіыбагъ къегъеза Хъымышым и щхъәр пиупшілаш. Зи псәр хәкі Хъымышыр Пшы-Марыкъуәм къышыпуплъәм, мыдрейм и фәр пыкіри къәкіәзыаш.

— Дыукіари зәпниту укіуә, ауә мыбы и жыр пищегурыгъым си маисәм и дзәр къылуигуащи арш нәхъ Іейр,— жиІаш Пшы-Марыкъуә, и джәтәжъым кіәрыль лтыр илъәшшіжурә, тэкіу и гур къызәрыгъуәтыжа иәужым.

Нартхэр я хәку къәкіуәжаш, я мурадыр къазәрехъулам тегуфіыху, Хъымышым и хъәдәр къуаләм яшхыжаш.

Хъымыщ и къуэ Батэрэз и сабиигъуэ

ЗекIуэ кIуа нартхэр къэту Хъымыщ и щхъэгъуэ испы гуашэ лъэшыджэм тIысири щIалэ къильхуаш. Езы фызыр арат зэжъэр кIуэжынуи, щIалэр дунейм къизэритехъуэ, быдзышэ лъэпкъи Iуимыгъахуэу хыфIидзэри и хэку кIуэжащ, и лым и псальэр зэrimыгъэнэжам щхъэкIэ зэгуэпауз. Хъымыщыр зэрышымыгъэжыр зекIуэм мыкIуэу къэнхэм иджыри зэхахатэкъым. МыйдэкIэ къэна лIыжь-фызыжыхэр гузавэ хъуаш: сабийр лIэнкIэ хъунут быдзышэншэуи, икIещIыпIэкIэ испы гуашэм и деж лъэIу ягъэкIуаш, нэгъуэцI мыхъуми щIалэр быдзышэ къыригъэфэну.

АршхъэкIэ, испы гуашэм, сыйт ямыщIэми, къахуидакъым къигъээжыни, зэзакъуэ быдз къыIурильхъэни. Абы и анэгур узырт и сабийм щхъэкIи и псальэр зымыгъэнэжа и лым зэрыхуэгубжам щхъэкIэ къэмынэу мыйр къажыриIаш лIыкIуэхэм:

— Сэ си быдз фIэкIа абы нэгъуэцI фызым и бгъэ иштэнукъым; быдзышикI, жэмьшикI, хывышикI, мэлышикI ефэнукъым, зыри фхуиштэнукъым, ауэ дей жыгым и дей кIаблэмкIэ фIыимэ, езэгъынуш сэ си быдзышэм хуэдэу.

Куэд мышIэу нартыжыхэри къэссыжри зэхуэсанш, щIалэ цIыкIу къалъхуам унафэ тырацIыхыну. «Хэти дывгъэуки, хэти псым хэдывгъадэ» жиIаш, ауэ нэхъыжыхэм, «Сабийр къэфхыи девгъэпль», — жиIаш. КIуэри щIалэ цIыкIур къахъаш. Сабийр пIашэт, и ныбжьми хуэмыващэу теплъэ бэлыхь иIэт. ЛIыжь Iущхэм къагурыIуаш абы и адэм хуэдэ лIы бэлыхь къызэрыхэкIынур.

— АтIэ, — жиIаш нарт дадэм, — шэч хэлькъым мыйб и адэм хуэдэлI къызэрыхэкIыжынум, тIынщ; дызэрхуейуи дгъэсэнщи ди гъусэ хъунщ; и адэм и гугъуи абы игъацIэкIэ зэхихынкъым. Мы щIалэр къэхъумэ нарт лъэпкъхэм щхъэкIэ батэр игъэзынщ. Батэр щигъэзынукIэ — батэгъэзши — Батэрэзи цIэуэ фIэтщынщ.

Псори абыкIэ зэгурыйуэри ар ипIыну Вакъуэ нанэ и деж яхъаш. Нанэжым щIалэр игу

ирихъаш, зыкъомрэ и нэ губзыгъэхэмкїэ къеплъри
жилаш:

Дунеижым батэр щегъэш,
Хъымыш икъуэклэ ди Батэрэз!
Дунеижыр щымыджэ-мыпцїэм, Щылъэр щы-
зэпциыгъацлїэм
Ныбэм уридзагъацлїэт,
Уафэр хъыкїэ щаухуэм,
Щылъэр мэлкїэ щаубэм;
Абы щыгъуэ щалэ джэгум уахэтт.
Бештоужыр къандзэгу щыхуэдэу
Индымым щалэр щебакъуэм,
А зэманым улїыгъуэфт.
Уэрам удэтым — уцеикїэ лалэт.
Шыбгым уитїысхьэмэ укъялэгъацтэт.
Ери, ей! Хъымыш и къуэ Батэрэз,
Батэрэзу щалэ закъуэу мышиныэ,
Батэрэзу къаплъэныгур зыкїуэцлїлът,
Ныбэм илъу зи адэм и лъыр зымыгъэгъут!
Псалъэ Гушхэр нанэжым жилэри щалэм
увылїэ ириташ:

Іэнейм и быдэхэр и гущэ натїещ,
Чэщайм и къабзэр и гущэ дзажэш,
Бланэ тхыцлафэр а зи гущэпсу
Шамбырым¹ и дахэр зи гущэ баш.
Вакъуэ нанэ ар къышыхипхэм,
Зеукъуэдийри гущэ натїэр ныГуещлїкї,
Зыкъеgeгъэпшири гущэпс быдэр зэпеуд,
Зигъэчыну жэхафэгум къытоувэ.

Ар апхуэдэу щыхъуар Вакъуэ нанэ я гъунэ-
гъумкїэ псалъакїуэ кїуауэ арат. Вакъуэ нанэр
къэсыжри щалэ цыкїур джэгуу щысу къышы-
рихъэллэжым жилаш:

— Си нэхунэр къэхъуу щытмэ, лїы хэклинищ,
Нартхэр лъэпкъкїэ абы щыгъуэ ехъулїенищ!

¹ Шамбар — къамыл быдэ лъэпкъиц.

А щалэ цыкIур къимылтхуа щхэкIэ, нанэм ар и бын дыдэу ильгэти, гузавэри и гъунэгьу лIыжь дзыжь зыхуицIым и деж жэри къишащ. Пыжыр къакIуэри зыри жимыIэу къеплъаш джэгуу жэхэфэгум тес щалэ дыгъэ тыкъырым, итIанэ нанэжым къижыриIаш:

— Мыр, Вакъуэ нанэу нысэIэфI, зэрыжалами къицIымынэу, лIы бэлыхь хъунущ. Ар нарт мэхъэшахэм зэхахмэ, тхээ дыгъыIэ, гузэвэнци яукIынмэ, хуэсакъ, быдэу кIэлъыпиль, зымикI жомыIэ.

Нанэми зыри имыIуатэурэ зыкъом дэкIауэ Батэрэзыр нэхъ къидэкIуэтаящ. Вакъуэ нанэр псальтерити и гъунэгъумкIэ екIуэкIаш уэршэракIуэ. ЗыкъомыфIрэ щыса нэужым,— А сымыгъуэт, си сабийр! — жиIэри, жэрыгъэкIэ унэм къицIэлъэдэжмэ, Батэрэзу щалэр щЭсэжжым.

ЗыхуигъекIуэнур имыцIэу гузавэу щист на-нэр... Батэрэзыр абы щыгъуэ езэшри кIэнджэгу кIуат, нарт щIалищэрэ пщIейрэ зыдищтахэр иIыгъыу нарт щIалэхэм яхыхъэну щыхуежъэм, зэрыгъэ-кIийри зыхагъэхъэн ядакъым. Щамыдэм, нэхъ щIалэ танэу абыхэм яхэтт зыгуэр нэхъ зыкъыху-гъэхъууи, Батэрэзыр бгъэдыхъэри абы ешхэфауэри хыфIихуаш. Нарт щIалэр гъыуэрэ къэтэджри къижыриIаш Батэрэzym:

— Уэ сэ укъизэмьуауэ уи адэр зыукIам уеуэжыфащэрэт.

Ар, Батэрэзыр щIалащэу щыт пэтми, и гум быдэу ириубыдащ, и адэм и лъыр хуэфащэу ищIэжынуи мурад быдэр ешI...

Нарт щIалэхэр зэрыгъэкIийуэ къитетэрыгуэ щыхъум, Батэрэзу плъагъур губжьяуэ мылым лъэдакъекIэ тепкIэри пхыриудщ, мыл дзакIэмкIэ мыл джеишхуэр къиIэтри иублэрэкIри нарт щIалищэм-рэ пщIеймрэ щIыригъэлъэфащ. ЩIалэхэр зэрит-хъэлэнур щилъагъум Батэрэзыр пхъуэри мыл дже-ишихуэр къиублэрэкIыжри, щIалэхэр хэти езыхэр къыхэпшыжащ, хэти езы Батэрэз и жэрдэмкIэ къыхэкIыжащ. Батэрэзыр псынщIэу къэкIуэжри и нанэм къижыриIэжащ зэхицIыхъар.

— А си тіасэ, си щіалә закъуз, дыбгъэу-нэхъущ; нартхәм зәхахмә, псәу уиІәжкъым,— жиІәш нанәми, псынцІәу щІәкІри и дадә нэІуасәм и деж аргуәру кІуаш ечәндҗәшыну.

— Иджы,— жиІаш лыжым,— шалъэ имы-Іәу гъәпшкІу уи щІаләр. Сә зы бгъуэнцІагъ быдәфІ соцІыху, иджыреј нартхәм ящышу сәр фІәкІа а щІыпІә быдәм зыри щыгъуазәкъым. Сә жәш зәрыхъуу, фысшәнц абы тІурікІи, гъуемылә кІелъыпхүрә щІаләр и ныбжъ нәсыху абы щырепсәу.

— Ар хъунищ, ауэ дауә тиІыну, нартхәр къызәрыхурә лыжъууу хуежъэмә? — еупиІаш Вакъуэ нанәр дадәм.

— Къигъэзәжакъым, езы Батэрэз щІаләри хәхуэри псым щІилъәфащ яжепІәнищ,— игъэІушащ лыжым нанәр. АбыкІэ зәгурыІуахәш. Пшапәр зәрызәхәуу, щІаләр яхъри бгъуэнцІагъым егъэзыпІә щыхуашІаш. ЩІаләр нәхъ къыдәкІуэтешукІэ, нанәр абы и деж жәцкІә щыІәрә пшәддҗыжъ нәхушым къәкІуәжурә ипІаш.

Ауэрэ Батэрэзыр бгъуэнцІагъым къыщІәкІрә мәзыжым щІыхъэу, зиплыхъу щІедзә. Вакъуэ нанәм ельагъу, щІаләр, и ныбжым хуэмифащәу къаруфІәш, плащәш. Япә дыдәу, щІаләр цІыкІу щІыкІэ ІәкІуәлъакІу зәрыхъун хуейр шабзәрти, нанәм ар Батэрэзым къыхуехь. Ар мәзым щІохъэ, бгыхәм йохъәри мәщакІуэ, уәгум ит къуләбзухәм еуәурә зегъасә. Зыкъом дәкІа нәужым, Батэрэз и нанәм ельэІушащ:

— ШабзәмкІэ сыйәмә, бзу бләлъәтыр къизоудых, нәм къицтәу жыжъеу къырым къыңынІуа бланәри сеуәмә, шабзәр и гущхәм хәльу си лъабжъем къыщІохуэ. Иджы зыш силатәмә, нәхъ жыжъе сыйІуәнт, сымылъәгъуа хъәкІәкхъүәкІәхәм сеплъынти, сещәкІуәнт.

— Хъэуэ, си щІалә, абы ухуәмыпІашІэ. Алъп хъыжъем утесын хуәдәу уә иджыри уи Іәпкъ-лъәпкъ зәрубыда щІыкІәкъым. УмыпІашІэ, ари но-бә хуәдәу къәсынщ, алъп пхуәфащи бгъуэтынщ. Иджы узәрылъәссыр уәркІэ нәхъыфІиш, си щІалә.

Нэжш, уэ иджы шабзэшэр лы щыкIэу боутIыищ, ауэ а хъэкIэхъуэкIэ къэбуkIхэм жыжъэу шабзэкIэ уемыуэу, уакIэлтыщIэпхъуэурэ гтунэгтьу захуэшIи итланэ еуэт.

Нанэм зэрыжиlam хуэдэу, Батэрэzym бланэхэр, мэз бжэнхэр ирихужьэрэ къакIэлтижыхьу, бзу жыжъэхэм шабзэмкIэ еуэурэ зигъасэрт, и нэгу зыригъэужьырт. Ауэрэ, аргуэрү зы тэлай дэkIаш. Батэрэзыр бланэм я нэхъ жэрым кIэшIыхъэрэ къиубыд хъуаш. АбыкIи нанэм и гур мэзагъэ.

Нанэм аргуэрү къыжыриаш щIалэм:

— Мы бгъуэнцIагъ щIыхъэпIэм Гуль абрэ мывитIым я нэхъ цыкIур, сэ сольагъу, уэ къомыхъэлъэкIыу къыIуогъэкIуэтэир. КъэпIэту ар Iэ льэнныкъуэкIэ хыфIэпхуэфыну пIэрэ? Дегъэплъйт.

Батэрэzym мывэр и Iэ ижымкIэ къицтэри лъэбакъуиццэкIэ хыфIихуаш.

— Ари хъунш, ауэ зээу къохъэлъэкIыщэнумэ уемыIэ,— жиIаш нанэжь, Батэрэз етIуанэ мывэшхуэри къицтэну зэрихэтыр щилъагъум.

Батэрэzym махуэ къэс зыкIомрэ Iэдакъэмывэ идзырт, адрай илэжь Гуэхухэм хуэдэу. Батэрэз и бгъуэнцIагъым къыIухъэжри абы Гуль абремывэ иныр къицтэри хыфIихуаш, ар щехуэхым жыгхэр зэтригъэцIыщIаш, мывэ хъэдээ ин абы бгым къыгуиудахэм аузыр дэпсэлъаш. А сыхъэтэм Хъымыщ и къуэм и зыкIеgeзэкIыгъуэмрэ Вакъуэ нанэ къыжьэдэIукIа псальхээмрэ зы хъуаш:

— А, си псэ закъуэабрэ мывэр нэрымылъагъуу щIохуэ, бланэм я нэхъ жэрыр епхужъэмэ кIэбдзкIэ къоубыд, нэм къимыштэу уэгум щес бгъэжьыр уи шабзэшэу шэриуэми къыреудых, иджы, си нэхунэ, лы ухъуным куэд уиIэжкъым, алтын пхуэфащэри уэ бгъуэтинц.

Батэрэз абремывэр зэридзым щэхуу къыкIэлтыппльяуэ арт гъуэмымэ къэзыхъа нанэр. Абы фIэкIа зэжыраI щIагъуэ щымыIэу нанэри нарт жылэм кIуэжааш.

Зэгуэрым Батэрэз зы махуэ гъуэгуанэкIэ IукIауэ хуей мэз ин бэлыжым къыщыхуташ. Жыгхэр Гуву зэхэттэкъым, ахэр пIашэт, ауэ удзыр

Іувт, кіырт. Ауэ «тіекіу зысплъыхын» жиіері щіалэр хуей жыгыжым дәпшеяуэ, абы и лъабжъэм шы къарэ бын къыціхъаш, тіекіуре щіэтші, щыхъуакіуэхэри щыңціекілыжым, Батэрэзыр жыгым къепкіаш — шыхэр щтери щіепхъуэжащ. Хъымыш и къуэм ахэр имыгъещтепен папшіе якіелтымыкіуэу, жәңым а жыгыжь лъабжъэр хәшіліе ищіаш, етіуанэ махуэм шы быным къагъезежмә кіелтыпльын мурад іізу. Нәху щыри, махуэри фыуэ хәкіутауэ шы къарэ быныр къыціхъаш а жыгыжым, тіекіуи щыхъуекіуахәш. Щыңціекілыжхәм, Батэрэзым зыкъыридзыхащ жыгым, шы къарэ пәху япәм итым зытыридзэн гугъэр іізу.

Арщхъекіе Батэрэзыр щіылъэм къемыс щыңкіе, шым лъэнныкъуекіе зыңғидзри, абы къыіерыхъар шым и кібздз ижырыш. Батэрэзым шыр имыгъякіуэу къиубыдри, адрейхэр зэрехъежъери бзэхыжащ напіэзыпіеу. Батэрэзымрә шы пәхумрә зыкъомрә зәрызелъэфащ. Дауэ хъуми, Батэрэзым шым зыридзри шхуэншәу къырихуекіаш күәдрә. Щіаләм гу лъитащ ар езыр зыхуей алъым хуәдә къызәрхуәмыхъунум, ауэ шы быныр къыздикі щыңпір зәригъещіен игугъеу шыр зыдыхуеймкіе езыри тесу иутішпишащ.

Күәдрә кіуа, маңләрә кіуа, шы къарэ пәхур хым нәсри нәкіуәпакіуэу хәпкіаш. Зыкъомрә хым есурә хету кіуауэ, шыр къарууншә хъуа хъунти, щіэтісыкіу щыхуежъэм, езы Батэрэзым псым зыхидзери ар иутішпишыжащ. Дыгъә къыңціекігъуз псым хыхъа Батэрэзыр къесылікіаш хы іуфәм шәджагъуэ нәүжығіхәм деж. Жәщым къегъуэгүрыкіуәри Батэрәз и бгъуәніціагъым къесыжащ.

Зы тхъемахуэ дәкіауэ Вакъуэ нанэр и къуэм и деж къэкіуаш гъуәмымлә къихъри. Щіалэр щыгуғыкіаш, зы тіекіуи дәкіри нанәм еупшіаш.

— Иджы сә къызжепіәми ягъә кіынкъым, хэт сырикъуәми, си адәр хэт иукіами. Сә ліы сыхъуаш, си адәм ильт сціләжын хуейш.

— А си пәзу си щіалә, хэт мыгъуәм къыбжиа ар, уә иджыри ліыпіе уиувакъым, мы сыхъэткіе уә

уи адэр зыукIахэм уапэлъэшынукъым, зыкъом дэкIмэ — ныбжесIенщ.

Ар щыжиIем иджыкIе къызэрыпкъыримыхынүIэр къыгурыйуэри Батэрэзыр и нанэми еныкъуакъым.

Итланэ, щалэм Вакъуэ нанэм жыриIаш,— Хым зы къарэ бын къыхэкIыурэ мы мэзыжым шохъуакIуэ. Абы ящышу зыш къэзубыдати сигу примыхын сутЫишыжащ.

— Ахэр, си щалэ цЫкIу, хы тIуашIем къыдокI, псым къызэпырокIхэри мыбы къокIуэ. Алъп лъепкъщ а шыхэр, ауэ уэ зекIуэш пхуэхъунур шы табын зешэр ариц. Адрейхэри жэрщ, ауэ бгыхэм фIыуэ щезэггыркъым. Узыхуей абыхэм къахехуэ хъумэ, нэхъ тыншу къэбубыднынщ, мы аркъэн къэсхьари щтэ,— жиIаш нанэ.

Нанэр кIуэжа нэужым, Батэрэз аркъэнныр къищтери хуей мэзыжым кIуаш, шы быным пэплъэну. Щалэр жыгым жэшищ-махуишкIе тесащ, еплланэ махуэрщ шы къарэ быныр къышыщIыхъар жыгыжым.

Япэм яхэмытауэ иджы абыхэм зы шы бэлыхъ яхэтт: ар адрейхэм нэхърэ нэхъ пIашэт, нэхъ кIыхът, вындым хуэдэу фIыцIет. Күэдрэ зыримылъэфыху аркъэнныр идзри КъэралцIэр къиубудаш, ауэ аркъэнныр зэниудри ИещIэкIыж пэтащ: и тхъэкIумитIыр къиубудри иутЫишакъым. Батэрэз махуэ псокIе къырихуэкIаш шыр, ауэ шыр зикI ешыртэкъым, зэрэзимышIрэ зэрэзимыхъунщIэрэ зикI къигъэнакъым. Итланэ, шыр пцIашхъуэм хуэдэу къыр лъагэм дэлтээтри адрей къуэм дэнкIаш. Ар нэхъ мэзыншэт, нэхъ щIы зэтести Батэрэзым шыр зэрхуейуэ иутЫишци мэхыху къыригъэжыхъаш. Абдежым Батэрэзыр абы къепсыха щхъэкIе шым зигъэхъеякъым аркъудей.

— Мис иджы зекIуэш згъуэтауэ къышIекIынщ,— жиIаш Батэрэз и КъэралцIэм и щхъэм Iэ дилъэурэ. Къэшэсри бгъуэнщIагъым къэкIуэжащ. Вакъуэ нанэри къэкIуауэ къырихъэлIэжаш.

— КъызэрысфIещIымкIе, си щалэм хуэфащэ алъп игъуэтащ, хуэфащэ Иещэфащэри къыхуэсхъауэ мэуэ щылъщи иреплъ.

Батэрэз епльаш абы къижахэм, псори и гум нэсауэ прихьаш, итланэ зыгуэр жийэн хүэдэу и жьэр къышызетырихым, нанэм жидаш:

— Уе укъынцызызэупшиныур соціэ, иджыпсту бжесиенц, иджы игъуэш, дауикі. Уи адэр лыялышу нарт Хъымыцкі зэджарааш. Ар зэгуэрым зекүэ къяуаэ, щыбагъкі нартхэр къытеуэри хээ укъынкіэу къяукаш, къеузпар Пицы-Марыкъуэнц,— къылжыриаш наиэм.

— Иджы, ди анэ, си мурадыр згъезещиену сожье, сэ бгъуэнщагым сыщыщиэсыни щынэжкъым, куэд мынціэуи сэ ди унэ синекүүэллэжынищ е мигувэу си хъыбар зэхэпхынищ.

Нанэм и щалэм Іэпліэ иришэктыжри, Батэрэзыр еуэри ежьаш.

Батэрээрэ Марыкъуэрэ

Хъымыцыжыр яуклауэ щыхуэхасэм,
Батэрэзу нарт шу хахуэм
И адэм и шы-фащэхэмкіэ зеузэд,
Хъыжьеийуэ Къэрапціэми ар мэшэс.
Къыр щхъещиыдээ папціхэм щегъэджэгүү,
Уэгум хегъэсихыри ар къохыж,
Жыгыжь ильсисицхэр бгъэгүкіэ ехь,
Батэрэз и Къэрапціэр игу ирохь.
Мис Хъэрэмэ Гуашхьэм ар ныдокі,
Күэлкъкіэ и Къэрапціэр ныщехул,
Индыл а махуэм хуеунэті,
Индыл Гуфэ щхъуантэм ар ныдохъэ,
Индыл псыхэгъыхъэ абы нещі,
Къыхоктыжри Индыл Гуфэ шыр щельяхъэ,
Езым Іэдэгъуэмилэ зыргъяац.
А махуэм Пицы-Марыкъуэ тахътэм тест,
Гуашхъэ лъагэм и тахътэр тещиыхъат,
И хэку ихья шу закъуэм гу къылтетэ,
А махуэм Пицы-Марыкъуэ нызэгуон,
И пэм жыы къырихухэр гъуэзу мауэ,

И унэ дэт зы шуи ар жъэхоуэ:
— Есүэ, мо Индыл Гуфэ, а шур къэху,
КъынхуэмымыкIуэм, пыуши и щхэр къэхь.
А махуэм шу закъуэр къыдоцIэфт,
НапIэзыпIэм Индылым къызыпхокI,
Щхэукукъуэу щыль Батэрэз хуеунэтI.
Батэрэз джатэ пцанэр къыхурех,
Батэрэз и лыукыр бгъэдолъадэ,
И бжыпэр Батэрэзым хурехъэх,
Батэрэз и мэIухур къыпыIуедз,
А махуэм а шу хъыжъэр ирелIых.
Ар щилъагъум Пыцы-Марыкъуэ зэгуоуд,
Тахътэу зытесри иреуд,
И щхъэхъумэ шухэр къызэцIегъу,
ГъумэтIымэу Марыкъуэ мэдзэлашхэ:
— Хэт и хъэ къильхуа си хъун зыхъур?
Хэт и кхъуэ къильхуа сипс изыфыр?
Хэт хъэIуцыдз сыкъэзышхар,
Си щхъэхъумэ щIалэр зыукIар?!
Батэрэз мынIашцIуэ зыдэкIуэжым
Шы жэрыже макъхэр щызэхихым,
КъоплъэкIри шу мафIэхэр къельагъу,
Гъуэгу напщIэр зысыр къыхуэмымщIэ;
И КъэрапцIэ хъыжъэм тIэкIу хуохъущIэ,
КъызэцIегъаплъэри къапоув.
А махуэм зауэ гуашцIэр къызэIуах,
Марыкъуэ и шу тIощIыр ирелIых,
Хышхуэ тIуашцIэм лъыхэр щожэ,
Марыкъуэ шу жэрыжэу егъэзэж,
Батэрэз Марыкъуэ ныкIещIоIэ,
Марыкъуэ и мэIуху къынпэIуедз,
А махуэм лы хъыжъитIым зызэрэадз,
Я джатэжкхэм я дзэр зэрыIуогуэ,
Мис я алъпижъитIри зэрыхогуэ.
Фиалъэктъулэ ящIу зэрогушI,
Марыкъуэм Батэрэзыр хуемыгъэцI,
ЩIым зэрольэфэхри зэрызокъуэ,
Къуэшхуэу щIы сэтейри ныжъэдатхъу;
Жыг IэплIакIуэ инхэрирауд,
Удын лейхэр куэду Марыкъуэ лъос,
Батэрэз къаруубэм зыгуеуд,
Марыкъуэ и джатэр IещIеуд,

Кіэлтүкіләу и афәр кыныщеуд,
Си Марыкъуэу плъагъур къуакІэм дельхъэ,
Батэрэзу хахуэр ныщхъэшоницхъэ,
Марыкъуэ и цхъэр фІихыну и сәм йоІэ.
Марыкъуэ мәгужжейри моуэ жеІэ:
— Уей, си Батэрэзу нартхәр езыгъээз,
Мы зәм сумыукІтәм сыпщхъәпәнт,
Нартхәм я ныртыжки усІустәнт,
Тәни, си Индыли хуит пхузоцI,
Щынуә сызәрысми уритенщәц,
Ухуемпәм щауэ уә усщынщ,
Уи дзэр си щы щыкIә щызепишәнщ,
Нобә я нәхъыфIу зыши пишәнщ.
Батэрэзыр Марыкъуәм ныщхъәшысщ;
Марыкъуэ и лъэу макъым йогупсыс,
Батэрэзыр Марыкъуэ йопсәлтыйлIэ:
— Мес, ди Гуашхъәмахуә мобдеж щытищ,
А Тхъәшхуәм и къарукIә Уашхъуэ соңI,
Уә ныбжъэгъу усщынни сыхуәмей,
ЕкIә уә бләжъахәр ирикъунщ,
Нарт зәрыплъагъуу уә йолIых,
Индыл и хы Гуфә ущызоуэ,
Уән фIәкIа Іәщә уә умыщIә,
Цыху цыкIу ищIа тIәкIур уә къыжъәдотхъ.
Нартхәм я гуIегъуэр уә уи тхъапIәш,
Уи пIә лIы къиувәуи умыдэ,
Ар сә пхуәзмыйдәнкIә, си тхъәрыГуәш,
ІейкIә укъыраIуәм — сыпхуәззәнщ!
Ауз побәризәм ущхъәхуитщ.
Марыкъуэ лIы ябгәр къотәджыж,
ФIыуэ зеутхыпшIри мәшәссыж,
Батэрэз лIы хъыжъэм къегъәзәж,
Ар Хъэрәмә Гуашхъэ къокIуәлIәж.
Гуашхъэм и зәдалIәм ирехулIә,
ФIальэкъуалә шы КъарапцIэм зыныресә,
Шурылъәс защIәкIә Гуашхъэм докI,
КъуәкIыпIәмкIә плъәмә — дзәшхуә къокIуә
Ахәр Марыкъуәжым и дзэ пакIәт,
Я бжышхъэ гуәрәну нызәхэтт.
Хъымыш и къуэ Батэрэз ар щилъагъум,
И КъэрапцIэм «сүтIыпши» къыжыреIә,
ШхуәГум ныжъәхоуэ, зеутIыпши;

И джатэжьу гуэлъыр къыдокIуей;
«Сыгъауэ» — жиIэу бжыиблкIэ, ІэмпIэм
къокI.

А махуэм Батэрэз мэзэуакъуэ,
Щэ бжыгъэу нарт шухэр ныхегъашIэ,
ЩыпIэм лъыкIэпсыкIэр ныщегъажэ;
А шу хъыжъашэр хэтмикI къахуэмьицIэу
Нартхэ я блэгъуаплти я джэршыдзи,
Нартхэ я Іэгуаплти ягъэплъаш.
ИкIэм щымыхъуххэм нарт удыжым
Шу хъыжъэ Батэрэзыр къецIыхуф.

— Зи тепльэкIэ щауэ шу гъущIыфэн,
Абы и шыфэ-лIыфэр сигу ирохь,
Хэтхи ар щырец, дэни ар къырекI,
Хъымыщ и къуз Батэрэз хахуэр арц.
Хъымыщижым нэхърэ ар нэхъ бланэн,
Нартыжъхэр къарукIэ фыпэхъунк'ым,
Къэнауэ дилэжыр зы Іэмалц.
— Ари сыйт Іэмал? — жеIэ Марыкъуэм.
— Ар мис мырац — жеIэ удыжь щыкIум,
И дамэдухэмкIэ доуей,
И напщIэ кIырхэр дырешей:
— Нартыдзэр япэмкIэ ивгъэувэ,
Абы и ужъ сабийхэр иреув;
Ди фызхэм я бидзхэр къыдэдзауэ,
Сабийхэм яужыжым къыреув.
Итанэ езыр кIийуэ мис къэсынщ,

И джатэр къихауэ къахыхъэнщ,
Ди дзапэр псынщIэу зэгуэкIынщ,
Абы и пацхъэ сабийхэр ихутэнщ,
Ар гущIэгъушхуэ зиIэ щыхущ,
Апхуэдэ щыкIэкIэ дыкъэнэнщ
— Нарт шуужъхэр япэмкIэ зэхоувэ,
Нэхъ лIыхъужъхэр дзапэ дыдэм ирагъэувэ
Фыз, сабийхэр абы иужым мэувыж,
А сыхъэтым удыжым зегъэпшкIуж.
Пшагъуз гъуэзу къожакъуэ Батэрэз
Шы гущIыIум щоджэгур, щоджэрэз,
Бжы дыкъуакъуэр джэрэзу къеутIыпщ,
КъэрапцIэу хъыжъейр къеутIыпщ.

Хъуей хъэлыпэу щыт дзапэр зэклэшлож,
Батэрэз дзитлым якум къыдохутэ,
Батэрэз фыз, сабийхэм яхохутэ.
Батэрэз къышысым фызхэм жалэ:
— Хъымыш и къуэклэ ди Батэрэз,
Зи махуэр махуишэ хъун,
Удишлалэш, къытхыхъэж,
Ауэ уи адэр дгүүэтыхынкын,
Уи адэ и льы уасэр уэттыжынц.

Батэрэз щалалэшлэм жэуап ет:
— Атлэ, къызэфтыжынум, мис мыраш:
Щынабгыишэ щхъуэхъурыфэу
къысхуэвгъуэт,
Щынабгэ щийр цыпащхъуэу къышлывгъу
Бжэ пхъэбгъу хъэмкүтлэйми схухэвгъэж,
Гулъэмых шамбырым схухэфтилкI,
ПкIэлльея уафэ къащхъуэм схуевупсей,
Аргъуей дагъэу фальэм из къызэфт,
ХъэнцэмкIэ къивгъахъуэурэ
Кхъузанэм къысхуифкIэурэ псы
къысхуэфхь.
Хъэрэмэ йуашхъэ щывгъэсауэ дарий сахуэ
Си адэм и лъеитлым из къысхуэфщI.
А махуэм нартыжыхэр мэгулэз,
Батэрэз нартыжыбэр зэхегъэз;
Батэрэз илъагъухэр щалэгъуалэш,
«Щалэхэш» — жеиэри ар йожъэж;
И адэ и лъышлэжаклуэ ар мэзеклуэ,
Губгъуэ, къыр, мэз, тафэхэр щлепштылкI,
ИкIэм Барс губгъуэжым ар нохутэ.
А махуэм Барс губгъуэм ар нышихъэм,
Барс губгъуэ Пицы-Марыкъуэ ныщылуощлэ;
— Си пицы дадэ, дэнэ укъикI! — ныжыреIэ,
— А си щауэ, Лъэпш и деж сыкъоклыж,
Нарт Хъымыш сэ щызукIым
сыпхъэшакъуэт—
Си джатэжь маисэр къылуезгъагуэт.
Сигу хуэныкъуэ щыхъум къесхъэжьаш,
Лъэпш тлэу псыхы къезгъэшлайэ
Къызохыж си джатэр, мис араш.
— Си пицы дадэ, уи маисэм сыкъегъэплъ!

— А си щауэ, си маисэм уезгъэлъыниш.
И маисэр джатэдзэмкіэ къыщишийм,
И Къэрапціэр шы Іущти — къыбгъэдех,
Армырауэ джатэ Іәпшір къыщишийм,
И Къарапціэр шы хъыжъети бгъэдехъэж.
Пицы-Марыкъуэ и маисэр къыләшіх:
— Пицы-Марыкъуэ, уи маисэр
къыләшіхсін,
Хъымыш и къуэ Батэрэзыр мис — сәращ,
Уи маисэр, лыгъэ уиіэм, сыйхыжыф,—
Лыгъэ уиіэу, жыләр пәжым, уэ зыхъумэ,
Желә гущери Батэрэзыр, сыйт, мәхъыжъэ,
Пицы-Марыкъуэ Барс губгъуэ щырехужъэ,
Къырыж күедхәм, ауз күедхәм зәпреху,
Бгыху етіагъуэм Пицы-Марыкъуэ щогуләз,
Зәзэмизи гужьеящи къызоплъэкі,
Арыкъыкіэ Пицы-Марыкъуэ ныфіожес,
Батэрэzym и маисэр егъэлыд,
И бжы дақъэр Пицы-Марыкъуэ
къырегъекъу,
Хы Къумышхэ Пицы-Марыкъуэ
щыләшіхъэ,
Зәрызехъэу шу хъыжытіым щыләр догыз,
Зәзәуенір хы къумышхэ ныщаублә;
Щыблә щыләхъэу Батэрәз зызәлуех,
Пицы-Марыкъуэ и токъумакъыр къызыкъуех,
Батэрәз Іәрыхуәу мәйур ныпылуедз,
Наужыдзкіи Пицы-Марыкъуэ фыдедзых,
Хы Къумыкіэ Пицы-Марыкъуэ ныфіолъадә,
Батэрәз Пицы-Марыкъуэ бгъэдолъадә,
И Къарапціэм бгъунжырыуәу ар ныблех,
Пицы-Марыкъуэ Хы Къумыкіэ щыреліых.
А махуэм Батэрәз игу псәхужщ,
А махуэм Батэрәз къигъэзежщ,
Нартхәм къажәхъәжри игъәхасәш,
А махуэм Батэрәз зылъәгъуам
Нарт лыхъу слъәгъуакъым жыремылә!

Батэрэз и нынжыр и укIыу Уэзырмэс къызэрихыжар

Нарт Батэрэз и щалэгъуэм щыгъуэ нарт тхъэмадэ цIэрыIуэу Уэзырмэс жари зы лыжь Iущ бэлыхь яIэт нартхэм. А нарт тхъэмадэм пхъу дахэ иIэт, абы жылэр хузэблэкIырт, ауэ зыми дэкIуэртэкъым. Нарт нэхъыхъхэм ебийуэ щитми, Хъмыш и къуэ Батэрэзыр ехъуэнсац а пищацэ дахэм, къишэн муради ищIац. Нартыжъхэм Батэрэзыр фIыуэ къалъагъуртэкъым, ахэр абы зыкъомкIэ зэригъэгулэзим къыхэкIыу. Ауэ Уэзырмэс лыжь Iущым и псэкIэ ижагъуэтэкъым Батэрэзыр малъхъе ищIыну.

А лъэхъэнэм иныжъхэр бгы екIуэкIым адэкIэ къышысхэт, пIалъэ-пIалъэкIэрэ ахэр бгым къышхъэдэхыурэ нартхэ къатеуэрти я цIыхухэр яхьырт. Зэгуэрым апхуэдэу иныжъхэр къуршым жэшу къышхъэдэхри нартхэм къатеуэри Уэзырмэсыр япхъуатэри къуршым щхъэдахъяхац. Нартхэр кIэлъыпхъера щхъэкIэ зы лъэуҗи ямыгъуэту къагъэзэжац.

Абы иужъкIэ куэд дэмыкIыу Батэрэз и гухэль быдэр игъээзэшIац: къишац Уэзырмэс ипхъу тхъэIухудыр.

Батэрэзым и пицIантIэм хъэгъуэлIыгъуэр щызэрызехъэрт: хэти къафэрт, хэти ешхэефэу, хэти шурылъэс джэгуу нартхэр зэхэтт. Батэрэзыр и нысацIэм и деж къышIыхъяжац. Еплъмэ, сый щыгъуи къыхуэнэшхуэгушхуэу щита пищацэ дахэр нэшхъеийүэ, и щхъэр къимыIэту щитц.

— СлIожь, щхъэ унэшхъеий, сый къэхъуар? —
еупицIац абы Батэрэзыр.

— Сэ си гукъеуэм уэ ушыгъуазэн хуейц, ныбжезмыIами, — къитыжац жэуап нысацIэм.

— Сэ къегъэкIуэкI негъэкIуэкI куэдыр сфиэфIкъым, къызжыIэ ушIэнэшхъеийр, — жиIац Батэрэз.

— Уэрэ дэрэ IэфIу дыздэпсэуну ухуеймэ, щхъэгъусэу сыйэплъытэмэ, си адэр къэгъуэтыж, — къыжыриIац нысацIэм.

— Батэрэzym зыри жимыIэу къышIэкIыжри зыпIыжа Вакъуэ нанэм и деж кIуаш упшIакIуэ.

— Абы, си щIалэ,— жиIаш нанэм,— уи шымкIэ укIуэфынщ, ауэ абыкIэ умыкIуэмэ нэхъифIщ. Ар зыхъа иныжь бзаджэ лъепкъхэр къуршым адэкIэ щопсэу. Абы нэхъ псыницIэу ущхъэдэзыхъэхыфыну щIэр езы Уэзырмэс и шыр араш. Уэзырмэс зэрыкIуэдрэ и шыр ежъэжауэ бгъуэнщIагъ гуэрым щопсэу, дунейм къызэрхытхээ щIагъуэ щымыIэу, жэшкIэ фIэкIа махуэу абы зыри теплъэркъым. ЖэшкIэ къышIэкIыурэ мэхъуакIуэ, псы йоффэри щIохъэж, уеблэмэ дыгъи тепсэркъым,— къышIигъуаш нанэм.

Уэзырмэс и уанэр Батэрэз и щIыб ирилъхъаш, и шхуэр и кIэпкъ дилъэфри еуэри лъэсу ежъаш, Уэзырмэс и шыр къиубыдын гухэлъыр иIэу.

Куэдрэ къикIухъаш Батэрэз, нанэм жыхуиIа бгъуэнщIагъыр имыгъуэтурэ. ИкIэм икIэжым, хъэ лъагъуэрэ шы лъагъуэрэ къыхуэмымыщIэу зы лъагъуэ гуэрым теувачи макIуэ. ЗыкъомыфIрэ кIуа нэужжым, псы хъурейм Гууаш; итIанэ, кIэшIу сэмэгурабгъумкIэ щыригъэзэкIым, бгъуэнщIагъыр къильэгъуаш. Къытеувэш Батэрэз лъагъуэми, къышырикIуэжым, а лъагъуэм ар къышIишащ зы жыгышхуэ гуэрым и щIагъ. Батэрэзыр къызэтевузыIери псыницIэу жыгым теувэри тетIысхъаш. Жэш хъууху тесащ ар жыгышхъэм. Пшапэр фIыуэ зэрызэхэуэу, Уэзырмэс и шыр бгъуэнщIагъым къышIэкIри хъуакIуэу уващ. Жэшыбгым лъагъуэ закъуэм теувэри псы хъуреймкIэ иунэтIаш. Шыр Батэрэз зытес жыгым нэсауэ щышIэкIым, Батэрэзу плъагъур къельэри шым зыкъытиридзэри и щIыбым итIысхъаш. Шыжжым и щIыб къихуар къышцищIэм, нилъаш, къильаш, зытыридзащ, имышIэ къигъэнакъым, къыридзыхын щхъэкIэ, ауэ Батэрэzym зыкIи и напIэ хуэдакъым абы щхъэкIэ. МувыIэжыххэ щыхъум, Батэрэzym и куэпкъитIымкIэ шым и дээжыналъэр зэхигъэшIыщIэу хуежъэри, щэГуу къеувыIаш Уэзырмэс и шыр. Батэрэз къепсыхщ, шхуэр пщIэхилъхъэш, уанэр тырилъхъэри зэшIикъузэри шэсүжаш.

Иныжым я хәкур къуршиблым адәкІә къидәти абы күзену ежыаш.

Батэрэзым къуршихыр зәпиупшы аузым шыдыхъэм, шы игъехъуу зы лыжь гуэр Іаш. Лыжым щалэр зытес шыр къышильгайум, и нәпс плащешхуэхэр и жыакІә кыр зәщІәлам хуэмурэ къыхэльгэдаш, шыжыми ар къизэрильгайу, бгъэдэлъадэри а лыжым зыришәкІаш щхъекІә.

— Сыт ущІәгъыр? — жиІәри еупшыаш ар телыдже зыщыхъуа Батэрэзыр а лыжым. Абы Уэзырмэсыр къимыцЫхужауэ арт, ар апхуәдизу фадже хъуати.

— Мыр дунейр зәрызгъэхъа сишиц, сә иныжхэм сыйкъахъауэ мыбы сыйциІәу араш. Мы шыр шыслъагъум си хәкумрэ сипхъу закъуэ зеиншэу къэнамрэ щхъекІә си тур къизыфІенауэ арш си нәпс къышцІекІуар.

— Абы щыгъуэ Уэзырмэсыр уэраш — нартхэм я тхъэмадэу щытар. Сә уэраш мы къуршихыр къизэпизупшы абы сыйкъышцІекІуар, успәжынущ, — жиІаш Батэрэз.

— Ей, си щалә! Уәри сәри дызыІәщІалъхъэнц сә сыйкъэзыхъа иныжхэм, абыхэм я щыпІәм уаштыкІуэнкІә Іәмал имыІәу лъэшхәш, иджыпсту дежъәжми зы къуршым дыщхъэдәмыхыу къитцІәхъэнц, — жиІәри гъуэгыу ІәплІә къиришшәкІаш.

— Уә абы уримыгузавә, деплъынкъэ зи насып текІуем, сә абыхэм си щыб яхуэзгъазэу сыйцІепхъуэжын мурад сиІәкъым, уә абыхэм къуаха лей бзажэр сә згъэгъунукъым; ауэ мыдэ псынцІәуэу къизжыІә абыхэм я псәупІэр тәмәмуюи — нәхъыфІщ.

— Иджыри зы къурш зәпбыупшыжым, адәкІә щыІәпс губгъуэ дахә иІәщ, абы уфІәкІмә щыпІә лъагэ Іәта плъагъунущ, мис абы къитет чәшанәжъхэр я псәупІәщ а иныжхэм, — къитащ жәуап лыжым таучәлыншэу и щхъэр игъекІәрхъуэурә.

— АтІә, — жиІаш Батэрэз, — уә къыхәщтыкІ уимыІәу мы шы къомыр нәху, сә сыйнаплъәшцЫхъэ-

жынщ. Ар жи^Іери Батэрэзым къурш ебланэмк^Іэ иунэт^Іаш.

Ауэрэ Батэрэзыр къурш ебланэм щхъедэхщ, хъуп^Іэ щхъуант^Іэ дахэм техъещ, и шхуэмымлак^Іэр тыриут^Іышхъэри и джатэр къихауэ чэшсанэжъхэм хуэк^Іуэу иунэт^Іаш. Нэсихук^Іэ къыхуэмымз^Іауэ бгъэдыхъаш чэшсанэжъым. Къепсыхри щыщ^Іыхъэм, щхъибл ф^Іету, и пэ гъуанит^Іым маск^Іэр къырихуу, зэээмымзи дэпжъэражъэр къыжъэдихыу мэжайри зы иныжъ шынагъуэ щылъщ, абы зы хъыджэбз тхъэ^Іухуди бадзэ хуоуэри щысщ. Батэрэзыр еуэн мурад и^Іэу и джатэр щишэщ^Іым, хъыджэбзыр къыщылъэтри зыкъыпэш^Іидзащ, апхуэдэ щык^Іек^Іэ къызэтыригъэувы^Іэн и мураду. Батэрэзыр цыхубз езауэм ящыщ лытэкъыми, зыхуигъэ^Іуэнур имыш^Іэу ирихъэхыжащ и джатэр.

— У э уи джатэм абы и щхъэхэр пиупщ^Іифынукъым зэ уэгъуэ^Іэ — мес еzym и джатэр мобы деж ф^Іэдзащи, къыпхуэ^Іету пхуэгъэшерыуэмэ, мис абык^Іэ пыбуши^І хъунщ и щхъэр,— жи^Іери блыним ф^Іэдза джатэр къыригъэлъэгъуаш.

Батэрэз иныжъым и джатэр еzym ейм нэхъре нэхъ къемыхъэлъэ^Іуу къыф^Іихри занщ^Іэу еуэри иныжъым и щхъихыр пигъэшхъуаш. Иныжыр къызэф^Іэт^Іысхъэри къель^Ігащ, иджыри зэ къызэуэж,— жи^Іери.

— Сэ си зэ уэгъуэ т^Іэу палъэш,— жи^Іаш Батэрэз.

— Унаарт пэтми лыгъэ уи^Іекъым,— жи^Іаш иныжъым,— сыжеяуэ укъызэуэн хуеякъым, сыкъэбгъэушын хуеяш.

— Сэ и щыбк^Іэ зыми сыйтуэркъым, фэ иныжъхэм дунейр аращ зэрыфхыри, пхуэфащэр уэсц^Іэжауэ аращ, ауэ уи лъэ^Іур згъэзащ^Іэмэ, пхузэф^Іек^Іми деплъинщ.

Джатэр фыуэ ишэш^Іу щеуэм, иныжъым и щхъихри къыпых^Іэжащ. Иныжыр гъуахъуэу къыщылъэтри Батэрэзым зыкъыридзащ. Иныжыр къыщылъэм, Батэрэзыр пхъуэри и джатэр къищтэжащ, иныжъым ейри ипхъуэтэжащ.

Зауэр куэдрэ ек^Іуэ^Ік^Іаш зэрыхъэмымгъаш^Іэу. Жыр джатит^Іым я удынхэр щыблэ макъыу

къуршыжыхэм шоIу, маскIэу абыхэм я зэтехуэм къыпиххэр уафэхъуэнскI пэлъытэти махуэ дунейр шынагъуэу нэху къашI.

ЗэзауитIыр чэшанэжым къызэрышIохри тафэ хуитым къызэрытохъэ, зауэнныр аргуэрү щIэрышIэу яублэ. Гузавэгъуиблым зэщIишта пщащэм и псэр хэтыж къудейуэ абыхэм йоплъ.

Батэрээр иныжымрэ я удынитIыр щызэтехуэжым, иныжым и джатэу нэхъ хъэлтээр къызэпоуд. Иныжыр штауэ икIуэт щыхъум — Батэрэзым абы зыредзри пхъэдакъэжь палъэу хыфIехуэ, итIанэ и хъэджэсэу маисэ папцIэр иныжыгум хехуэри быру пэлъытэу хеIуэнтIыхыж. Мыбдежым иныжым и щхыблри зэрыптыу лПаш.

Хъыджэбзыр и шыплIэм къыдигъэтIысхъэри и гъуэгуанэ кIыхым къитеувэжащ Батэрэз. Батэрэзыр къежъэжри зы тэлай дэкIауэ адрей иныжыхэр къэсыжащ, ауэ иныжым и укIыкIар, абы и джатэ зэпыудар щалтагъум — шынэхэри къыкIэльыпхъэрынкIэ тегушхуакъым.

— Дауэ укъэкIуа хъуа уэ мыбы, дэни укъыриха мы иныжым?

— Си адэ-анэр тенджыз Iуфэм щыпсэурт, абы накIуэри ахэр иукIри сэ мыбы сыкъихъяаш. Псори ишхащ, ауэ сэ бадзэ сиригъэуэну сыкъигъэнат мы зэкIэ; зыкъом дэкIмэ сэри абы сыIэщIэкIуэдэжынут.

Куэд мышIэу ахэр Уэзырмэс шы гуартэр къихуу къальэшIыхъэжащ.

Зыкъомрэ къэкIуауэ Батэрэзыр еупшIаш Уэзырмэс лIыжым:

— Иджы уипхъу дахэр яхъауэ дынэсыйжым сыт пишIэнт? — жиIери.

— Хэт ихъами къытесхыжынти лIыгъэу нарт псоми зэрамыхъар зэфIэзыгъэкIам естьнти, — жиIаш лIыжым. Батэрэзым псалъэмакъым къипимышэу зэпигъэужащ.

Къэсыжхэри Батэрэзым и пишIантIэ къыщидыхъэжым, хъэгъуэлIыгъуэр зэхэммыкIауэ джэгуу зэхэтт. Нартхэ Уэзырмэс щхъэкIэ ящIыжа тхъэлъэIури абы къыхыхъэжри тхъемахуэ зыбжанэкIэ зэхэтыжащ нартхэ я санэхуафэр.

Иныжым къылэштажыж хъыдджэбзыр нарт
щалэ гуэрим иратыжаш.

Батэрэз Нэрэн ЖыакІэ къызэрихыж

Нартхэ яІэт Хасэ тепщэу — Нэрэн ЖыакІэ,
Нэрэн ЖыакІэ лы хахуэт, лы хъыжьеит,
Ар биижки къиштат тхъэпэлъитэ Пэкъуэ.
Нэрэн ЖыакІэ Хасэм тепщэ зэращу
Пэкъуэ нартхэм къахобгэ.

Бгыхэр къатрикъутэуи къахоуэ,
Уафэм щыблэу къоух, хыхэр зэүэ еІэтри
Нарт Хэкушхуэм къирекІэ.
ИкІэм нартхэр зэхуос, хасэ ящIри щыжайэ:

— Дэ кIуэдыгъуэр Пэкъуэ къытльегъэс,
Лей зылъысири нобэ ди Нарт Хэкущ.

— Тхъэпэлъитэу Пэкъуэжь, ежыр зи
пыхъуэпышэ,
Щхъэ псэупІэ къидумытрэ!

А нарт псальэр Пэкъуэ щызэхихым,
Нартхэ жъэгу къутэр къахелъхъэ,
Нартхэ я жъэгу дэлъ мафІэр епхъуатэ.
Нартхэ мафІэншэ щыхъум,
Я тхъэмадэ лыхъум хуаIуатэ:

— Дауэ тщиыну, Нэрэн ЖыакІэ, дэ докIуэд,
Лажъэ кIуэдыр Пэкъуэ губжъаши къидещIэкI!

— Фымышынэ, нартхэ, фэ фыкIуэж,
Сэ сыкIуэнц Пэкъуэ дыдэм и деж,
КъеIысхыжынц а мафІэр сэ а Пэкъуэм,
Зеузэд и шы-фащэхэмкІэ Нэрэн ЖыакІэ,
Дыщэ афэр зыщетIагъэ Нэрэн ЖыакІэ.

ЗанщIэу дошэсыкIри къырым йохъэ,
Ар ныщIохъэ Iуашхъемахуэ лъапэ,
Пэкъуэу Iуашхъэм тесым гу къылъетэ:

— Укъэмыхуэу гъазэ, цыху цыкыу, ей!
УсIешцIекIуэдэнкIэ си тхъэрыIуэш!

Нэсрэн ЖъакIэр а махуэм Пэкъуэм йоупщI:

— Сыт, гущIэгъуу мылъытэр уиIэу жаIэ,
УкъыдэIэу ди мафIэр щыттенхар?

Къыдэтыж, армырмэ текI мы Гуашхъэм,
СыкъикIаш я пашхъэм сэ цыху цыкIухэм,
ЗэтокIуадэ, мафIэншэу псэун гугъущ.

— Гъазэ зоIэ, цыху цыкIухэр дин икIаш,
Си тхъэ напэм нэмыплъ Гейхэр фэ хувоющI,
Щыым къытекIэм и ИэфIыгъуэм сыхывон,
Іэнэ къаштэм — сэ си Гыхын хэвмыгъэз,
Гъэм зигъазэм сэ си хъуэхъу фымыIуатэ,
Батэ вгъэшым сэ си тепщи хэвмыгъахъуэ,
Гуашхъэмахуэу си тIысыпIэр лъагъуэ фицIыну —
Нартхэм жыфIэу мызээ-мытIэу зэхэсхаш.

Мис а къомыр фи гураццэш фэ нартыжхъэм,
Нартыжхъэм фэ фи мафIэр къыщIэсхарь,
Нэсрэн ЖъакIэ, мис аращ, зэгъашIэ,
ГъашIэу уиIэр уэ нартми

Мы Гуашхъэжым и щыгу щыIэм уэ щыпхынц.
Хъыбар мыхыжуи услынц.

ТхъэгъущI кIапсэр къецицэ Пэкъуэ,
Нэсрэн ЖъакIэр елхыр Пэкъуэ,
Гуашхъэмахуэ иреIулIыр Нэсрэн ЖъакIэр.
Пэкъуэу махъашэм бгъэжку ябгэр къеутIыпиц,
И дамэ инхэр къуэм дэмыхуэ,
И жым ээрехуэ пшагъуэ фIыцIэр,
Нэсрэн ЖъакIэм ар щхъэшохъэ,
И гущхъэ пцIанэм толъатэ,
Нэсрэн ЖъакIэ и гущхъэр нызэгуепхъу,
Лъыхэр щIефыкI, маджэ иIу,
ТхъэмщIыгъум йоуIу бгъэжкыр.
Дунейм хышхуэр ебэкI пэтми,
Нэсрэн ЖъакIэ ткIуэц и Иэгъуэджэш,
Гуашхъэмахуэ псынэ щIэжми,
Нэсрэн ЖъакIэр псыншэу мэгулэз.
Мыл джанэр хуэфIу и пкъым щыгъщ,
ГъушI кIапсэкIэ Иэпщэлъапщэхэр къузаш,
Нартхэм ягу мэуз, Нэсрэн жъакIэ и гыз макъыр
Гуашхъэмахуэ къытоIукI.

* * *

Гузэващ нартыжъхэр мис а махуэм,
Санэхуафэм лыйхъухэр зэхуэсаш;
Имыси, Сосыми, Сосрыкъуи,
Нарт Хасэм лыгъэ-щагъэкIэ щызэпоуэ,
ЛыгъэкIэ щызодауэ, зоныкъуэкъу,
Ауэ я Йуэхуй зэфIэмыкI,
Нэрэн ЖъакIэ къэзыхыжыни къахэмымыкI.
ИкIэм Нэрэн ЖъакIэ и пхур Хасэм къашэ;
— Мыр идогъашэ и адэр къэзыхыжым,
Я нэхъыфIу нарт шы фаши тыгъэ дошI,
Дауэ ящими ежъэни къахэмымыкI.
ЗэбгырокIри нарт дзэшхуэ зэхуашэс,
ЗэшДошасэри мэз, къирхэр щлашыкI,
Іуашхъемахуэм ахэр нос.
Сытхъу защIеу Нэрэн ЖъакIэ абы къалъагъу,
Лъагъуэ Іуашхъемахуэ, сыт, дэмымыкI,
ШыкIэ дэкIыпэнүи емызэгъ,
Шабзэр зэIуадзэурэ ныдоукI.
Тхъэм нарт дзэшхуэ къельагъу,
Іуашхъекур къегъэгъу плъапIеуэ,
ЗэшIеугъуаери и дамэшIэтхэр къеутIынш,
Дунейр ящтауэ бгъэжь я пашэу къызэдох.
Уэххэр исейуэ гъуэжъкуийм уэсыр зэрхъэ,
Уэгум ихъа бгъэхэр нартхэм тобатэ,
Я бгъэ дэмэпкъхэм нэхур ягъэуфIынкI,
Пшэм хэлнындыкIуу щыблэри къоух,
Тхъэпэлъытэ Пэкъуэ и уэгъуэти
Дунейр ищтауэ КъуэкIийр мэгъуагъуэ,
Бгъэжъыр къосри, нартыдзэр ешын,
Нартыдзэри нэф зэтехъуаш.
Нарт Пэнитуэ а махуэмэ къэжакъуэш,
Бэдйинокъуэ и шыр хушIагъашIеш,
Зы защIри дзэшхуэм къагъэзэж,
Аузхэм лыыпс пшагъуэр ныщагъажэ,
Къэнежар я лъахэми къекIуэжш.

— Тхъэпэлъытэ Пэкъуэ ихъщ ди мафIэр,
Дэ ди афэ пашэу Нэрэн ЖъакIэр
Іуашхъемахуэ плIеIукIэ ныриIулIш,
Ди жъэгу дэлъа мафIэр къытхуэмыхыж.

Зи щхъэ къэзыжыжа нартхэ, сый ди махуэ,
Гуашхъемахуэ тес Пэкъуэ сый етиш!эну?

Батэрэзу хахуэм мис Хасэм щыже!э:
— Тхъэхэм щхъэшэ хуэтш!ащи
Иджы, нартхэм, езы тхъэхэм
Щхъэшэ дэ къитхуаш!ми хъунщ.
Тхъэпэлъытэ Пэкъуэ ихья маф!эр,
Нартхэ, къэсхыжынк!э си тхъэры!уэш,
Нартхэ ди Нэрэн Жъак!эр Пэкъуэ
къезгъэлынк!э,
Уашхъуэу дэ дымыгъэпц! — си псальш.

Батэрэз а махуэм зынхуапэ,
Алъп Къэрапц!э хъыжьэм ар мэшэс,
Щ!опш щэ уэгъуэ хуеш!ри уэгум йохъэ,
Гуашхъемахуэ дежк!э еунэт!э,
Бгыжь-къырыжхэм телъэм егъэсей,
Гуашхъемахуэ лъапэ ар щ!оувэ,
Гуашхъемахуэ щыгук!э ар мэгуо:
— Хъэхьеий, тхъэпэлъытэ нэпц!у Пэкъуэжь,
Къуэжь-бгыжхэр зи гъэпцк!уп!э,
Бии!э къиувэнк!э дзыхь къитхуэзымыш!э,
Нартхэ ящ!а маф!эр жъэгум пэрызых,
Зи лъэр ди Нарт Хэкум Тхъэм иригъэхын,
Нартхэ я Нэрэн Жъак!эр схыжыну сыкъэсащ,
Сэ Нарт Хэкужым, зэгъаш!э, сыкъок!э,
Бгыщхъэм темык!бгъэжьыр, ул!ым къэут!ыпш!

Дунейр а сыхъэтым зэуэ к!ыф!и къохъу,
Батэрэз и джатэжьыр щ!егъашхъуэ,
Бгъашхъуэ иныр лъэшту Гуашхъеми къоух,
Батэрэз Гуашхъэ лъапэм къышощэ,
И гур къэбэмп!ауэ шым жыре!э:
— Ар сл!ожь, сый къыпшыш!э, си Къэрапц!э,
А бгъэм и дамэуэгъуэм щхъэ ушыштэт,
Аф!эка пльэгъуакъэ гугъуехь, си Къэрапц!э,
Щхъэ си напэр тепхрэ, ар сл!ожь, си Къэрапц!э,
Пльагъужакъэ уэ акъужь, Къэрапц!э!
И Къэрапц!эм щ!опш щэ уэгъуи нышырех,
Бгъэ къеухым зы шабзэши хуеут!ыпш,
Гуашхъэм дэплъым, благъуэ нэш!ар сый
къыхуопш.

Бгъэр къышIопищэри КъэрапцIэр лъэ темытт,
— Тхъэр зыгъэнцIын, КъэрапцIэ, сыйт къэухъу.
ХъэIус ухъу афиекI плъэмымкIыну гущэм!

Аргуэрим щIопищ щэ уэгъуэ гуэр ирех,
Батэрэз КъэрапцIэм пишэм ирехъэ,
Зэрызохъэ, бгъэм зэуэн деублэ.
ЩIым къызэрөхъэхри зэрогущI,
ЩIым бгы къыр хъэдзэжхэр зэтес щащI.
Бгъэм и дамэ гъушIхэмкIэ мэдалъэ,
Бгъэм и дамэр фIельэ бжыпэм, Батэрэз,
Батэрэзым и шабзэр бгъэ дамэм зыпхыредз,
Дыгъэбзийуэ абы къышIидзэм дунеишхуэр
къагъэнэхуж.

Бжыпэм зэрыпыльу щIыльэм къырехъэх,
Бгъашхъэр къыфIех джатэкIэ Батэрэз,
Зэхех Пэкъуэ бгъэм и щхъэфIэх макъыр,
Псэхэх и щхъэхъумэр лъапэм къох,
Батэрэз зэуэн гуэрим ныщIедзэж,
Псэхэх дыдэу езы бзаджэр ажал зауэу
Батэрэз хъыжъэм пэшIоувэ,
Ауэ Батэрэзу ди хахуэм
Игу пхъашэр къэмымскIэххэ,
Псэхэхыжку ажалыжым ажал мыгъуэр
къыхуигъакIуэш —

Псэхэхыжыр Батэрэзым зэпеунщI,
ЩIыльэр игъещIыщIу ар мэджалэ,
Къуалэр зэхуэсащи нызорьтатэ,
Батэрэз а махуэм егъэш батэ.
Бгыр зэтырикъутэу къокIуэ благъуэр,
И пэбзийм къырихур нафIэу жъэражъэш.
Батэрэз гъунэгъу абы зыхуещI,
Благъуэм и щхъэумэр къыпеунщI,
ЗанщIэу и КъэрапцIэм зырегъасэ,
Пэкъуэ зытеса щыгум тольэтыкI.
И бжыкIымкIэ Иэхъульэхъужыр зэпеуд,
Нэсрэн ЖъакIэр а махуэм хуит къещIыж,
Нэсрэн ЖъакIэр къыдешэж Батэрэз,
А махуэм нарт жъэгухэр зэшIонэ,
А махуэм нартыжхэр нызэхуос,
Санэхуафэр иныщэу къызэIуах,
Нарт Иэхъуэми а махуэм ныш лъагъэс,

Шурэлъэс лыыхъужъхэр зэдоджэгу,
Игум къохъери я алъихэр зэдагъатхъуз,
Шытхъушхуэр Батэрэз къыхуаус,
Батэрэз афэ тыгъери къыхуашц,
Нафлэ ящыжащи загъэхуабэ,
Нарт уэтэртесхэри зыхагъэтц,
Нартхэм Вакъуэ нани къырагъашэ.
Батэрэз лыыхъужъыбжъэри къырат,
Хъуэхъуя ятым я нэктыфхэри хуагъефащэ,
Цэшэ-фащэм я нэхъ быдэри къыхуагъафлэ,
Псалъэфлэ защцэу Батэрэзми къыжырафлэ:
— Нартхэм ди псэу нафлэр къэзыхыж,
Нэсрэн Жъяклэ льаплэр къэзышэж,
Батэрэзу ди нарт лыыхъужж!
Батэрэз лыыхъужъыбжъэр къыщыреф!

Нарт санафэм мазитлээ зынеубгъу,
Нарт губгъуэшхуэм гуфлэгъуэр тыращыхъ,
Нарт лыыхъухэр шурылъэс ныздоджэгу,
Гүэрэныгур алтын клэбдэклэ зэхавыхъ,
Хъэрэмэ Йуашхъэ Жан Шэрхъхэр щаутлыши,
Нэшанэ нартыжыхэр нызэдоуэ,
Лыгъэ зилэм щытхъупсыр¹ ныраутх,
Къэрраплэр алтын нэсу къышохэс,
Батэрэз лы и лыжуи къышансэль,
Нартхэм я нартыжуи ар ягъэу.

Батэрэз благъуэр зэриуклар

Нартхэ я щалэ гуэр щылтыхъув зы жылэ
жыжъэ гуэрым щыщ хъиджэбз тхъэлухудым.
Шалъэу зэратор къыщысым, фызышэр дэклащ,
нартхэм нэхъ щалэ хахуэу ялэ псори яхэту. Нарт
нэхъыжжам ящлэрт а щыплэ зыдэклуэр зэрышы-
нагъуэри, Батэрэзыр абыхэм яхэтамэ я гуапэт, ауэ
жирафэн иракуактым.

¹ Щытхъу — егъэлеяу щытхъунагъэ.

Апхуэдэу фызышэр ежъэри зыдэкIуэн хуейм нэсаш, ефэц-ешхэц, нысащIер къырагъэтIысхэри къежъажаш.

Ауэрэ жэшиц-махицкIэ къэкIуауэ зы къуэ бгъуэшхуэ гуэрым фызышэр къышызэтевыIэри загъэпсэхуаш, бжэ зыбжани къаIеташ. А къуэр щхъуантIэ дахэт, псышхуэ бэлыхын къыдэжырт. Загъэпсэхунри зэфIэкIауэ, шухэр шэсзыжауэ плъэхэри гъуэзми пшагъуэми ямыщIэу къуэр хужь-щхъуафэ хъуауэ къалъэгъуаш; зыхуагъэкIуэнур ящIэртэкъым.

ИтIанэ щIалиц хуэдиз ельэдэкъауэри япэкIэ щIэнхъуаш; зыкъомрэ жауэ плъэхэмэ зы благъуэжь бэлыхь гуэрым псыбэкъур хуэфIу иубыдащи псыр зыжъедишэмэ, уафэм дыриутхейурэ мыпIашIэу къох.

Ар апхуэдизу папцэрти, абы и жым шыхэр къыриудаш.

Абы дыриутхей псырат нартхэм жыжъэу къалъэгъуа пшагъуэ хужыр. А сыхъэтым къыздихуари къыздикIари ямыщIэу шууищым зы блэ фыцIэ къыхь къабгъэдэпщхэри къажыриIаш:

— Фэ фшэ нысащIэр благъуэм тыгъэ къыхуэвмыщIимэ, нарту мыбы дэтыр фыкIуэдаш, кIуапIэ къывитынукъым. Къефту щытмэ, гъуэгур хуиткъыфхуещI.

Сыт ящIэнт шухэм, къагъэзэжри псынщIэу гупым къахыхъэри Гуэхур зыIутыр къыжыраIежаш. Нартхэр зэчэнджэшри унафэу ящIаш, нысащIэр благъуэм ирату езыхэр кIуэжыну. Апхуэдэуи ящIаш: фызышэр нысэншу къэсыжаш, ар нартхэ я гъашIэм къалтымыса напэтехт.

Нартхэ я тхъэмадэр я пашэу Батэрэз и деж лъэIуакIуэ кIуахэш.

— ИгъашIэм къытлтымыса икIагъэм IэкIэ дытырагъэIэбащ ди щIалэхэм: нарт нысэр благъуэм къыхуагъанэри къэкIуэжаш,— жиIаш нарт лъижъхэм яхэту Батэрэз и деж къэкIуа тхъэмадэм.— Уэ удимыфI пэтми, ди лъэпкъ укъыхэкIаш, ди хэку укъыщалъхуаш, ущапIаш, тхуэкIуи ди нысэр къытхуэшэж.

— Нысэр ныш щIыкIэу зыту къэкIуэжахэр

нэхъ кIуанхъэш, хэт нэхърикI. Зи лыгъэм щытхъуж фэ зымикI фыхуэныкъуэкъым, ирекIуэ ахэр. Сэ хущыхъэгъуи сиIэкъым, зекIуэ сожье.

Лыжъхэм я щхъэ къыфIэхуауэ дэкIыжащ, Батэрэзи, зэрыжиам хуэдэти, зекIуэ кIуаш. Хъымыш и къуэм зы тэлайкIэ къикIухъауэ тенджыз тIыуашIэм дыхъаш. ЩыпIэр нэр зытэмыплъауэ дахэт: дыгъэр ибэт, къэкIыгъэр щызэшIэпшIыпшIэрт, псэущхъэу, хъэкIэхъуэкIуэ щыIэ исоми я лъэпктыгъуэхэр куэдт, ауэ Батэрэзыр иджирикI зикI щыху лъэпкъ хуэмзыауэ куэду мамыру кIуэрт, и КъэрапцIэу хъыжъэми жэшиш-махуишкIэ къемыпсыхат. ПыIэ бэлацэу зэшIэкIа Іуашхъэм дэкIуейри иригъэзыхауэ адэкIэ ехрэ пэт Батэрэzym зы бжэнхъе щыкIу къыхуэзащ.

— Бохъу апиций, щIалэ щыкIу! Уэр фIэкIа имысу пIэрэ, мы фи щIыпIэр сыту нэцI?

— Упсэу апиций, зекIуэлI! Мы щIыпIэм исхэр зэхурокъуж, уэ сыйтим укъихъа, укъэзыхъари уи ажалыр хъунщ.

— Зэран сыйхуэмыхъупхъэ сыйхуэхъуркъым, хэт дыIущIэн, япэкIэ дыкIуэмэ?

— Зы щIопшэуэгъуэкIэ укIуэмэ, узыIущIапхъэм уIущIэнщ,— жиIэри щIалэжь щыкIур фийуэ и бжэнхэм яхыхъэжащ.

Батэрэри и КъэрапцIэм зэ щIопшэуэгъуэ хуищIри зы бгъэнышхъэ унэжь щыкIу гуэрым бгъэдэхутащ. Батэрэzym и КъэрапцIэм къепсыхауэ и шхуэлур къыжъэдихрэ пэт, зы фызыжь щыкIу къыбгъэдыхъаш. Ар а унэм щIэст.

— Сыт, нанэ, мы щIыпIэр апхуэдизу щIэдэгур?

— Хъэуэ, си щIалэ, ушоуэ, уэ хамэцI укъикIа хъунщ.— Уэри абыхэм уащищчи укIуэдагъэххэш; сэреижым дэс тхъэIухудым хэт къыкIэллыкIуами, зыми игъээжыфакъым. А бзылъхугъэ бзаджэм къытекIуэн зикI мы ди хэкужым къихъэркъым. Мис пщэдэй зэрыхъ-зэриишхуэ щыIэнущ: тхъэIухудым и псэлъыхъу щIалэр пщэдэй абы и хъумакIуэхэм езэуенущ.

— АтIэ, ди анэ, деплъинщ пщэдэй абы, ауэ дауэ дыхуэза хъунну а псэлъыхъу щIалэм?— жиIаш Батэрэз.

— А, тūу, абы си унэр и бысымш.

Фызыжь цыкіум щалэр иригъэблэгъаш. Абдежым Батэрэзымрэ псэлъыхъу щалэмрэ зэхуэзац, фэхъус зэрахри зэнсэлгыллаш.

— Тхъэлухудым и къумакьюу сэ сзытекиүэн хуей псоми сазэрынэмыйлъэңчи нур фыуэ сощіэ, ауэ си гур а пщащэм зыщиубыдаши згъэзэжыныр си псэм дэхуэнукъым,— жилаш псэлъыхъу щалэм.

— Сэ,— жэуап иташ Батэрэз,— зымни иджыри сыкъильгъяуакъым, ауэ уэ псоми уаңущагъэнини, уи шыгынкіэ зысхуэнини къытпагъеув Іүэхүгъуэхэр дгъэзэшіэнш.

Турикі абыкіэ зэгурыйлаш. Етіуанэ махуэм пицэдджыжым, лілітыр шэсри тхъэлухудыр зыщыпсэу сэрэйм и пацхъэм илэ губгъуэшхуэм кіуаш. Цыхур Іувт, псори нэгүзүүжыгъуэм пэплъэрт. Тхъэлухудри къышілкіри и плъаниэм къитысхъаш.

Яперауэ, къызэддэжэн хуейт хъыдджэбзим и Жэрыжымрэ щалэмрэ. Къынцишілкіуэн хуей щыніләм шууз кіуажэц, нэхъ псинцишүү нэсын папшіэ. Батэрэзыр къулъышкъушхуэм къэсыйжаш, ауэ и гъусэр — тхъэлухудым и Жэрыжыр жэшиц-махуишкіэ къэжаш, къызэрысыжуй къитехуэри зэгуэудаш.

Іуэхур зэраггъэувамкіэ щалэ къэсыйжамрэ хъыдджэбзим и пелуанымрэ Іэдакъэ мывэ зэдадзу итланэ зэбэнын хуейт.

Пелуаным и мывэр къицтэри идзаш зыкъомкіэ, ауэ Батэрэз ар къимыштэу кіуэри бгым мывэ хъэдэжэж къыгуичац, унэ плашэ хуэдиз и инагыу. Ар зыдэшыт щыніләм къышыхыфіидзэри, Іэуэлльяуэ шынагъуэр илэу фийуэ сэрэй щхъэшыгум щхъэпсырылъэтри адрей бгы бжъепэм техуэри щыкъуейуэ лъэлъэжаш. Батэрэзыр абыкіи текіуаш.

Ар щилъагъум пелуаным и псэр Іуклаш, ауэ ари щхъэхуимытти зыкъышыридзым, Іэлъэныкъуэмкіэ къицтиш, елэдэкъэуэжри бзу щыкіу хуэдизу фіекіа умылъагъужу уафэм дырихуэри, къемыхуэхых щыкіэ зи псэр хекіа

пелуаныр щіым къытхуәри хъәбәсабәу зәхиущә-
баш.

Иджы къәнәжар шабзә уәнкІә зәныкъуәкъуныр арти бғы лъагәм яхыри джәдыхкІә блырыбл къы-
хутырагъәуаш шабзәуитІмиқІ. ЗәкІәлъыуәурә Батәрәзым джәдыхкІиблри къыриудыхаш, ауә мыд-
рейм и шабзәшәхәр ауә жыжъәу нәсыхакъым бғын-
хъәм.

ПлъаңІем ису пәсоми кІәлтыплъа тхъәлухудым унафә ищІаш етІуанә ишәдджыжым мылькуу
иІәр зәщІакъуәу ягъәхъәзырыну, езыри щІаләм зәрыйдәкІуәнур цыхубә къызәхуәсам къажы-
риІаш.

ЩІалитПыр фызыжъ цыкІум и деж къәкІуәжащ; нәху къекІри Батәрәз къежъәжащ, щІаләми тхъәлухудыр ишәнү сәрәим кІуаш.

Хъымыш и къуәр Нарт Хәку къихъәжа къудейуә зы выгужъ къыхуәзащ. Выгум хъыдҗәбзинц ист пыхъәу, гублащхъэм дәс лы фыцІә гъурим гъыбзә жиІерт.

— Сыт мы уи гъыбзәр зищПысри, мы хъыдҗәбзиши щхъә зәщыдҗәхәрә?

Гублащхъәдәсым и щхъәр къимыІәту и гъыбзәр зәпигъәури жиІаш:

— Сыт пщІәуә иІә бжесІәкІи бжезмыІәкІи, ауә укъышыцІәупицІәкІә щыгъуазә усщІынц.— Нарт Хәкум къильадәу ди гъавәр къәзыгъәбатәу, ди Іәщыр къәзыгъәпшәру, ди Іәшәлъашәхәр къәзыгъәущхъунтіу, ди жыләр зыкъуәс ди псышхуәр благъуәжым иubyдаши зы ткІуәнс къигъакІуәркым, макуә къәси хъыдҗәбзищ тыгъә хуәдмышІуи къытхуидәркым. Мис араш си гъыбзәр зытегъәпсыхъари, мы хъыдҗәбзищ абы хуәсшәхәр щІәпхъәри. Абы фІәкІай ди лъахә зы хъыдҗәбз исыжкым.

— АтІә, ныбжъегъу, уи выгур къәгъәши еуи нәкІуәж псынцІәу фи жыләм. А хъыдҗәбзицыр ептиІи йомыткІи мыхъәнәуә иІә щыІәкъым, абы нәхърә нәхъ щхъәпә хъунц дызәхыхъәрә зы унафә гуэр тицІымә.

Выгум къигъәззәжащ. Батәрәзри нарт жыләм дохъә. Хъымыш и къуәм унафә ищІаш гуишә

ярыз хъэцыбанэрэ къэзмакъ банэу зерагъэпэшынү, ахэри пхыр паша-пашау зэнхыжауз. Нарт жылэр зэхуэсри Батэрэzym и унафэр ягъээшшаш псыншшэу. Выгишшэр псыхъуэм дэт Гуэцхъэжым яшэри къуагъэувэ, Батэрэzym ахэр абдежым къышенэри и Къэранишэм йоуери шабзэ цывауэ мэлзэй. Благъуэжым зыжъедиши псыр уафэм дыреутхай, ар уэшхуу къышенхыхжкэ дунейр пшагъуафэ ешц. Батэрэзыр уэшхышхуэм хэту бгыщхэ лъагэм къышыхутащ. Мыйбдежым благъуэжым и пэшишэнэир щызэпигъэум зыхуигъазэри шабзитэ зэкшэлтыныту ириутынщащ, зыр абы и нэ сэмэгум техуэри жээ къупшхьэр пхыриудри щын хыхъэжащ, адрейр нэ ижым техуэри Гэммышшэ щыз фиекла къэмьинэу щхъэкуцым нэсу хыхъяаш. Благъуэжым нэхъри дунейр зэтэрикъутэ хъуаш, ауэ и нитыр илэжтэкъыми бгъэдыхъэппэ илэ хъуат. Батэрэзыр напиэзынэу псыхъуэм къыдэлэдэжри цыхухэм къайжэлэжащ, унафи къахуишшаш щэхху гухэр благъуэм гъунэгъуу ирахулэу банд пхырхэр благъуэм и жъэм жъэдадзэну. Ауэ сыйт ямьшшэми нартхэр благъуэм екгуэлленкэ езэгъынэ ягъуэтакъым: абы и пэм къуриху жым къилэт гъуэжкъуийм мыл джейм тетым хуэдэу ириудырт хэт екгуалэнми. Итланэ, щымыхъужыххэм, Хъымыщ и къуэм банд пхырхэр езым благъуэм и дежкэ иутынщащ и жъэр икудэу. Благъуэр гъуэтыгъуэ иримыгъахуэу Батэрэзыр и джатэмкэ еуэри абы и щхъэр пиупицшаш. Абы и пщэжье пыупицшам хы толькъууну къиуа лъы фицшэжым нарт жылэм хъыдджэбзу яфыригъэлъэтэхар псори къыдьрихуеижаш. Нартхэр ежэри ахэр псым къыхахыжащ.

Гуфшэгъуэ мыхыхыр зыгъуэта нартхэм лъэлукэ ирагъэблэгъаш лъы и лъыж Батэрэзыр. Абы и щыххкэ санэхуафэ ящри жэшибл-махуиблкэ Батэрэзыр къагъэлъэпшаш, бжээ куэди къыхуаёташ.

Батэрэз нартхэ я санэхуафэм зэрынцыгар

Зэгуэрым нартхэ санэхуафэ ящIат. Абы щыIэнут нартхэ нэхъ лыхъужь цIэрыIуэу щыIэ псорикI. Батэрэзри абы ираджащ. Хъымыш и къуэр и КъэррапцIэм мышесу шыбз исэфым тетIысхъэри нарт санэхуафэм кIуаш. А шыбзыр Батэрэз тенджээ тIуашIэм къырихуауэ шы жэр лъепкът.

Батэрэзыр щынэсым, ирагъэлсыхри и шыр гужым ирапхри мэкъу тIэкIуи иратащ, езыри ирагъэблэгъаш.

Санэхуафэр инти абы щыIаш Сосрыкъуи, Бэдынокъуи, Алыджыкъуи. Пищыхъэшхъэм нарт гупыр зэхэтIысхъэри куэду мамыру щысахэц ефэшхэй.

Ауэрэ сыйти жэшри фIыту э хэкIуатэри, Батэрэзри а унагъуэ къызыдихъам и дежкIэ хъэшIэти гъуэлъыжащ.

Пищэдджыжым жыту э нарт щIалэ къыщIэкIри Батэрэз и шыбз псэф гум епхар лъхуарэ абы щыщIэ дэгъуэ бэлыхъир джэггуу бгъэдэту щилъагъум, шыщIэр бом щIиубыдащ. Къигъэзэжц, къыщIыхъэжри зэхэтIысхъэжауэ ефэу зэхэс гупым къажыриIаш.

— Уий, гуп, ныжэбэ ди гуфэжыр лъхуери щыщIэ гъуэзэджэ къилъхуаш.

— Иэу, сыйту фIыт! — жаIаш псоми, ауэ Батэрэзым зыри жимыIэу къыщIэкIаши елъагъу — и шыбзыр лъхуауэ, ауэ щыщIэр щIымыгъужу. Батэрэз зэрынцIэкIу нартхэм жаIаш, апхуэдэ щIыкIэкIэ Батэрэз и актылыр къэтщIэнц, жытIар и фIэш хъууэ щытми — щыщIэ лъепкъыфI бэлыхъир дыдей хъунуущи, ар дэркIэ зэрэнкъым.

Батэрэзыр къыщIыхъэжри Алыджыкъуэм еупщIаш:

— Дэнэ фхья си шым къильхуа щыщIэр?

— Дэ сыйти тищIэн уи щыщIэ зыдэшциIэр, — жаIэри къыхуадакъым. Сыт хуэдэ псальэ щабэ яжыриIами, нартхэм щыщIэр абы къыратыжын ядакъым. Батэрэзыр нартхэм ямыфIу щыт пэтми, нобэкIэ ар абы ящымыхъэну мурад ищIаш, хуежъэу щытмэ, лыхъэкIэ къатырихыжыфыну

щхъэкіэ. Хъымыщ и къуэр ліы и лыжти, апхуэдэ Іуэху щхъэкіэ хъэлэбэлыхъ къиіетыну хусйтэ-къым. Абы ищыІужми ар хъөшіэт. Ауэ Батэрэзым мый игу ирилтхъаш: «Фэ фи гугъэненціым и щхъэтепхъуэр фи Іэ дыдэкіэ тывээтгъэхыжынщ».

ТіекІурэ псальэмакъыншэу щысири Хъымыщ и къуэм псоми закъыхуигъазэри мыпхуэдэу къажырилаш:

— АтІэ, гуп, ауэ ищхъуакіэ абы щхъэкіэ дызэнныкъуэкъункъым, пәжыр зыІутыр мыпхуэдэу зэхэдвгъэгъекі: хъэкІекхъуэкІэу, псэущхъэу щыІэ псоми язырыз зэхуэдвгъэшэси унафэ едвгъэгъещі, шыщІер хэт еими. АбыкІэ Іуэхур тэмэму зэхекІа хъунщ: а псэущхъэхэм дэ дыразэхуэдэши, пәж фІекІи жаІэнукъым.

АбыкІэ актылэгъу зэхуэхъуаш. Жэшиц ма-хуиш дэкІри, псэущхъэу щыІэхэм язырыз къызэ-хуэсащ. ИкІэм зыхэпльэжхери цыжьбанэр къэтт. «Хэт кІуэн» щыжайІэм «сэ сыкІуэнщ» жиІери хъэр абы кІэлъыкІуаш. Күэд дэмыкІыу хъэжыир хъэчэ-хъэнсэу къэсыжащ, цыжьбанэр и пищэм дэсу.

— Махуиш хъуаши уэ дыножье, дэнэ уздэ-щыІар? — жаІаш къызэхуэсахэм, цыжьбанэм егий щыкІэу.

— СощІэ фыкъызэрызэжъар, ауэ фи Іуэхур Іуэхукъым, сэ бэлыхъ сзыыхэтим елтытауэ,— жиІери къахуидакъым цыжьбанэм.

— АтІэ,— жаІери дыхъэшхахэш,— Іэджэ Іуэхуй зэфІумыгъекІынрэт уэ.— Апхуэдэу щы-жайІэм, цыжьбанэм къажырилаш:

— Сыкъевджауэ мыбы сыкъакІуэрэ пэт мо-къуршышхуэ екІуэкІыр нафІэм ису сыкъыхуэзэри абы и гъэункІыфІыжыным иужь ситурэ сыгуващ.

— Ар сыйкІэ бгъэункІыфІа,— щыжайІэм,— Мэкъур мафІэсым тезудэурэ згъэункІыфІыжащ,— къажырилаш цыжьбанэжь цыкІум. Ар щызэх-хым нартхэм псоми ауан хэлъу къызэдыхажааш:

— Сыт къыубжыр, мафІэсир мэкъукІэ дауэ бгъэункІыфІын мы хуабейм?

— АтІэ,— жэуап яритыжащ цыжьбанами,— фи гуфэжым шыщІэ къышилтхукІэ, мафІэсир мэкъукІэ бгъэункІыфІ щІэмыхъур сый?

Алхуэдэу щыжи^Іэм, псэущхъэу къызэхуэса
исори зэндэдыхъэшжащ.

Шыщ^Іэр «дыдейщ» жызы^Іахэр хуабжыу
укытауэ Батэрэзым и шыщ^Іэр къыратыжри
къэк^Іуэжаш.

Нарт Батэрэзрэ Дамызэпицым и къуэмрэ

Зэгуэрым Батэрэзыр щак^Іуэ дэклат, зытыригъеун йүэху ф^Іек^Іа имы^Іэу. Ауз куум и^Іэ гъуэгу зэв закъуэм тетурэ зыдэклуэм, зы шу гуэрым лъэш^Іыхъаш, ф^Іэхъус ирихащ, ауэ жэуап къыритыжакым. Батэрэзыр а щ^Іалэ зэгъэпэшам нэхърэ нэхъыжь пэтми, щхъэк^Іуашэ зыщимы^Ілауэ зидэклуэм, аргуэру зыхуигъэзаш:

— Уа, щ^Іалэф^І, зэгъаш^Іэ пагагъэр лыгъэм зэрып^Іэн^Іэр.

Абдежым щ^Іалэм зыкъызэкъуихри и джатэ къихар и^Іыгъыу Батэрэзу плъагъум къыжъэхэлъаш. Мыйдрейми зихъумэжын хуей хъуати, и джатэр къырипхъуэтри зызэррапшытащи зозауэ. Алхуэдэу зыкъомрэ зэзэуа нэужыш, Батэрэзыр къэгубажыу и къарум къызэрихък^Іэ еуэу, щ^Іалэр щыдже-лар. Шу закъуэр щыджалэм мыр къыжъэдэ^Іук^Іаш: «Алхуэдэ уэкл^Іэм езы Батэрэз дыдэри теук^Іытыхъынтэкъым». Абдежым Батэрэзым ар гъэш^Іэгъуэн щыхъуаш. Щ^Іалэр иук^Іын мурадыр зимы^Іа Батэрэзым сакъыурэ а у^Іэгъэ хъэлъэр зытехуар игъэт^Іылъаш. Щ^Іалэм и псэр хэк^Іыу щилъагъум, Батэрэзым абы жыри^Іаш:

— Сэр дыдэрт Батэрэзыр, сыту п^Іэрэт а жып^Іэм къибгъэ^Іыр? — И^Іланэ абы жэуап есэпу къыжъэдэ^Іук^Іаш:

— Тельыджеажъэ жъуджалэ и хашэш; е къуалэ, е жъуджалэ хашэ схуэпш^Іыну, Жынхъэм синолъэ^Іу! А, бетэмал, мурадыф^І пхуэсщ^Ілат, ауэ хъуакъым, синэбгъэсамэ-пщхъэпэн пхуэсщ^Іент.

А сыхъэтым щ^Іалэм и псэр хэк^Іаш, Батэрэзым

и гум хуабжьу щыхъауэ. Мыбдежым абы мурад быдэ ишлащ а щалэм къыхуимурадар къимышылэу къэмывылэну, куэдрэ зимылэжъэуи и гъуэгу теувэжащ.

А щалэр хы Іуфэм щыпсэу лъэнкъхэм яцыщу, лыгъэшхуэ зилэу нартхэм зи цээр зэхахы щита Дамызэпщим и къуэ Къуайдант. Абы шыпхъу дахэ гуэр илэт «и джийм ежэх псыр уолъагъу» жыхуалэм хуэдэу.

Сытми арати, Батэрэзым зыкъомрэ къикіухьри къэкіуэжащ, къицли, къигъуэти щымылэу. Зы тэлай дэклаш абы иужьки, ауэ абы зикі щыгъупщэртэкъым зи псэр хэкл щалэм къыжъэдэлукла псальзехэр. И гур мызэгъэххэ щыхъум, и Къэррапцээр зэцликъузэц, лэшэ-фащэхэмкіэ зихуапэри ежъащ, а лы иуклам къыхуишлам мурдыифыр къимышылэуэ къемыкіуэллэжыну. Дэклри гъуэгу теува къудейуэ, абы кіэлъышлыхъащ Сосрыкъуэ, Къанж и къуэ Щэуей сымэ. Ахэр зекіуэ кіуэрти псори зэдежъащ. Батэрэзми ахэр щхъэкіуэ имышын щхъэкіэ зыри жимылэу яхэту ежъащ.

Ахэр бгы зацлекіэ мазэкіэ кіуауэ зы бгъуэццагъ гуэрым ирихъэллащ.

— Мыбдежым дыкъышывгъэувилэ,—жилащ Сосрыкъуэ.

— Мыбдежыр ди адэжъхэм я шкіэ хъуплэу щытащ,—идакъым Батэрэз.

Нартхэр ежъэжхэри хитл зэхуакум деж нэсанхэй,—Алэ мис иджы дыкъэвгъэувилэ, тхуни дгъуэтинц,—жилащ Сосрыкъуэ аргуэрү.

— Мыбдежыр ди адэхэм шыпсафаплэу ялащ, дауэ дыкъышыувилен,—идакъым Батэрэз гуэрым,— Сложь, абы флэкл щыфлъэмымкынум щхъэ фыкъежъагъэхэ?

Аргуэрү тенджызым зэпрыкіхэри зы тхъемахуэ хуэдэклэ кіуахэу зы жыг баринэ ин гуэр, и щлагъым шушищ щепсыхами щэхуэну, и гъумагъым къулаш тощлам къекіуэллын къудейуэ гъуэгушхъэлум тету хуэзащ. А жыгым и щлагъыр удзыпцэшхуэт, и бгъумкіи псынэ щхъуантлэ дахэ къышыццэжырт.

— Алэ мыбдежыр хэццаплэ дывгъэцц, псыри

тпэгъунэгъуу, жыгри ди жъауэу,— жиащ Со-
срыкъуэ гуэрим. Батэрэзым аргуэру идакъым:

— Мыбдежыр, тхъэгуїэ, ди адэжыхэм я шы-
кэнцишїеу щытакїэ,— жиїери.

— Атїэ, уэ кїуэ узыхуейм, дэ абы адэкїэ
дынекїуэнкъым,— нартхэм псоми зыжъэу зэды-
жааш.

— Захуэнш, фэ мыбдежым фыкъанэ, фызэрегуа-
кїуэнш, ауэ сэ си мурадым сынэмисауэ къэувыїэ
сиїекъым,— жиїери, Батэрэзыр и Къэрапцїэм
елъэдэкъяуэри и пэ бзийм мафїэ къырихум
гъуэгунапшїитїыр илыгъуэу ежъажаш. Сосрыкъуэ
сыми къарекъуэлэн гуартэ зыдэшыїэ щыпїэ
ящїерти, ахэр абы кїуэри шыхэр яхури кїуэжааш.

Батэрэз күэдрэ кїуа, машїэрэ кїуа — зы узд
шхий зэримыт щы джафэ гуэрим хыхъауэ зы шу
цикїу къыпїушїаш. Абы еуппїаш Батэрэзыр:

— Дамызәнцишым и къуэ Къуайданыр зыщып-
сэу щыпїэр пицїеуэ пїэрэ? — жиїери.

— Ар сыту пицїинут, шу, уэ? — жиїери
къеуппїыжааш, пицїегъуалэ цыкїум тес лыр.

— Гуэху гуэркїэ сыхуейт, езыри къысхуейт.

— Іэу, малъхъэ уицїину хъунт, абы шыпхъу
тхъэгъухуд илїеш,— жиїери шур щельэдэкъяуэм,—
Сё а псом хузигїуэху щыїекъым, зыщыпсэур
къызжыїэ пицїэмэ,— пидзыжааш Батэрэз.

— А зи унэ бэгъуэн, ар зыщыпсэур зымыцїыху
мы щыпїэм щыїекъым, уэ мы щыпїэм узэрьиц-
мыщыр пэж хъунц, мэуэ егъэзыхи хы Гуфэмкїэ
уздэгїуэм Гуашхъэ лъагэ ин гуэр урихъэлїенуши,
ар хэцїапїэ пицїымэ, къэпцїэнц.

— Гъуэгунэ махуэ, шу цыкїу,— жиїери, Батэрэз
и Къэрапцїэм зэ щыпїщауэгъуэ хуишїри шум
жыхуи Гуашхъэм къыщыхутааш.

А сыхъэтым пшагъуэ гуэрэн мы Гуашхъэм
къытехъэри псори щыгъэннаш, жэщи хъури Батэрэз
и шыр Гуашхъэ щыгум щилъахъэри езым
Гэдэгъуэмыйлъэ зыригъэшїаш.

Батэрэз жэщиц махуицкїэ жейуэ а Гуашхъэм
тельцааш. Еплїанэрай махуэм дыгъэ къухъэгъуэм
и деж пшагъуэри трихужааэ Гуашхъэ щыгум зы

щалэ пкыыфІэ гуэр къытехъаш,— ФІэхъус ап-
ший,— жиіери.

Батэрэзи къыщылъэтри фІэхъус ирихыжащ.

— НакІуэ си унэм неблагъэ, узгъэхъэшІэнш,—
жиіери, щалэм Батэрэз Іащхъэм иришэхш,—
къухъэпІэ лъэнныкъуэмкІэ гъезауэ джабэм хэль
бжэм иришалІэри,— Іук бжэр,— жиіаш. Батэрэз
Іэ лъэнныкъуэмкІэ ела щхъэкІэ хъуакъым, и
ІитіымкІэ къеіэри къыІуихъаш, куэду телыидже
щыхъуауэ. Тури унэм щыхъаш.

Ар пэш зыщыплІу зэгуэтт. Зым щіишым,
адрейм ишэурэ икІэ дыдэм шыІэ пэншым щіишэри
игъэгъуэльаш, щыщІэкІыжым мэуэ жиіаш:

— Си хасэм укъедІуэнкІэ ухуеймэ, укъе-
мыхъеийу щыльту къедаІуэ, мы унэм ущІэкІынкИ
Іэмал зимыІэц. Сэ ди янэ зы тхъемахуэкІэ
сыкъекІуэжыну сышІокІ, уэ мы унэм ущІэкІынши
укІуэдащ. Мыбы зыгуэр ныжэбэ къыщІыхъэнущи,
абы укъыриуду щытмэ — си къеплъэнхэм
ураІусщ,— жиіери щІэкІаш.

Абы жиіар фІэгъэшІэгъуэну, зыхуигъэкІуэнур
имышІэу щыст Батэрэзыр, «ущІэмымкІ» зэры-
жилам щхъэкІэ щІэкІыну къэтэджащ, ауэ
къыщІыхъэлауэ къебэнниу щалэм зэрыжилар игу
къыщыкІыжым, етІысэхыжри пэплъэу тЫсы-
жащ. Апхуэдэу зыкъомыфІрэ гупсысэу щысауэ,
бжэр къызэІуури тхъекІумэ Іупсыр Іуиуду гъущІ
зэнтІэІу макъ къыщІыхъаш. Батэрэзи къыщылъэт-
ри, пшагъуэ гуэрэн зыщхъэштыу къыщІыхъа
щалэ гурым зыкъыридащ.

Батэрээрэ абыре зэрызекъуэурэ щалэр хигъа-
щІэу хуежъаш. Щалэм ишІэнтІэнс къыхихуахэр
пэгункІэ псы тыракІам ешхъу къежэх хъури,
и лъэкІампІэхэр щІэкІэзызыкІаш, Батэрэзи абы гу-
льитэри къару щагъуэ тримыгъэкІуадэу щым
игъэтІылъаш.

— ПыупшІ мы си щхъэр,— жиІэу щалэм
Батэрэз къыхигъэзыхъ щыхъум,— Іуэху лъэнкъ
пхузиІэкъым,— жиіери идакъым.

— АтІэ, ар шумыдэкІэ, дызэрыщІыхунш: си
адэр Дамызәпщырщ, зы дэлъху закъуэ сиІэжти
малъхъэ лъыхъуэ кІуауэ нарт хэку щыкІуэдащ, сэ

сыңыхубзщ, уигу сырихъмэ, уэрэ сэрэ ди гъашцIэрзы дыгъэш! — жиIау и цыхухъу фащэр шышигъэхум, набдээ зытэльым я нэхъ дахэу тхъэIуход гуэрү къыццIац.

Батэрэзым ар фызу къишац: абы и фызыр зэрылIэрэ зыкъом щIауэ фызыншэт ар. Зыкъомрэ а щыпIэм щызэдэспсэуауэ абы и фызым жыриIац:

— Сэ си хэкур сыбгынэ хъунукъым, мы щыпIэр хэццIапIэ сицы хъунукъым, дыгъэIуэж.

— Уэ жыпIэр куэду захуагъещ, — жиIац и щхъэгъусэм, — ауэ сэ мы сыхъэткIэ си хэку сикIыфынукъым, си дэлъху закъуэр къэммыкIуэжауэ и хъыбар пэж зэхээмыхауэ. АпицIондэхукIэ уи хэку умыкIуэж бжесIэркъым, кIуэж лъагъунлъагъу. Хэт ищIэн, апицIондэхукIэ сэри зы хъыбар гуэр зэхэсхынкIэ хъуниш.

Апхуэдэу Батэрэзыр и хэкум кIуэжурэ зэи тIэуи къэкIуэжац и фызым и деж. Ар егупсысырт и фызыр и хэкум иша зерыхъуну щыкIэм, ауэ езыр зыщыщ дыдэмрэ абы и дэлъхур зэриукIамрэ жиIэнкIэ таучэл тырищIэртэкъым, и щхъэгъусэм фIы дыдэу къильтагъу пэтми. Зэгуэрым, бжыхъэу, Батэрэзрэ езымрэ Iуашхъэ унэм щIэлъу, хым къыхихури жьапицэ ин къэхъуаш. Жьапщэм Iуашхъэм хэль гъущIыбжэр Iуидри жыыр щIихууэ хуежъаш. А сыхъэтым куэд дэмыкIыу къум жьуджалэ цыкIу гуэр кIерахъуэурэ бжэ Iухам щIидзац. Ар Батэрэз щилъагъум, занщIэу нэшхъеий къэхъуаш.

— Сыт занщIэу уи фэр щIызэкIуэкIар? — къеупщIац фызыр. Жэуапыр иримытыж щыкIэ къэтэджри жым хиуда бжэр хигъэувэжри тIысыжри жэуал иритыжац:

— Мыдэ зыгуэр сигу къигъэкIыжат мо жьуджалэ цыкIум.

- КъызжыIэт.
- Хъэуэ.
- Ар сэ къысщубзыщIу ара?
- Аракъым.
- АтIэ сыйт?
- Ауэ сыйти мыхъэнэншэ гуэрщи арщ.

— Уашхъуэ мыващхъуэ кЛанэ, къызжумыЛэмэ, уэрэ сэрэ дыээпкыЛынкIэ!

— Хъеуэ, апхуэдэу быдэу жумыЛэ, абы ди сэбэн хэлькъым.

— ЖысIенущ, абы фIэкIа уэ сэ фIылъагъуныгъэ къыицхуумыЛэкIэ, къэзгъэцIэжинуми сыхурелIэ.

Батэрэзыр и фызым къыхигъэзыхъ хъуаш. Нартхэ я нартыжыр пцIым тепльэ хъуртэкъым, пэж фIэкIа игъащIэм жиIатэкъыми, мыйдежми мурад ишIаш Iуэхур зытет дыдэр и щхъэгъусэм жыриЛену, абы IуэхуфI къыримыкIуэнкIэ зэрыхъунур къыгурлыуэ щхъэкIэ къимыгъанэу.

— АтIэ,— жиIаш Батэрэз,— гущIыхъэ пцымыхъунумэ ныбжэсIенущ, псальэ быдикI къизэт уи гур абы щхъэкIэ къысхузэмымкIуэкIыну.

— Уашхъуэ мыващхъуэ кЛанэ, сыйт къызжепIэу щытми сэ сигу уэ Iей зэрыпхуэхъун щымыЛэ!

— АтIэ бжэсIэу щытмэ, уи дэлъхуу зи гугъу пцIы Къуайдэнээр зыукIар сэращ. ДызэрымьшIэу, сэ зы лажыи симыЛэу зыкъышызипцытым, сыхуэмеиххэу сIэшIэукIа хъуаш. ЩылIэм щыгъуэ мый къызжиIагъат:

— «Телъиджэлажъэ жьуджалэ и хашэц, е къуалэ, е жьуджалэ хашэ схурехъу, Жыытхъэ»,— жиIери. ИтЛанэ сзызышыцыр къышишIэм, къыщIигъуват: «А-а, бетэмал, мурадыфI пхуэсщIат, ауэ синэбгъэсакъым». Мис апхуэдэу жым зэрельэIуар мо жьуджалэ цIыкIум ар сигу къигъэкIыжати аращ нэцхъей сыкъышIэхъуар.

— Ара, атIэ, сэ къысщубзыщIыр. Си дэлъхур пэжу, сэ фIыуэ слъагъурт, ауэ сыйт хуэпцIэжин. Сыйт хуэдэу щытми уэ псори къуаухъэкI, уэ сэ шэч къысхуэпцIыххэни хуеякъым. Ауэ мыйдежим цIыхубзым быдэу мурад ишIаш: — «Дэ ди тхъэр мыващхъуэркъым, дэ ди тхъэр Аущджэрщи абыкIэ сэ тхъэ щызмыIуакIэ, си дэлъхум и лъыр сцIэжкинущ»

Абы и ужым куэд дэкIа, машIэ дэкIа, Батэрэз и КъэррапцIэми темысу, ауэ сыйтми зы джатэ кIэщIыжь кIэрыщIауэ и нэгу зыригъэужыну дэкIа-

уэ, и фызым Іәшә-фащәкіә быдэу зихуапэри кітептің шындығындаш, и лыр иукійжын мурадыр иішінде.

Пшагъуә гуэрән зищіри, япәм Іуашхъэм кытеге-хъауә зәрыштыам ешхуу, Батэрэзым ар пшагъуә гуэрән Іуву теуаш:

— Ей, Хъымыщ и къуәу Батэрэз хахуэ, лыгъэ уиләмә зыхъумә, нарт джәгуләм йомыгъәшхъ, уи хъәдашхъэр къуаләм я шхыныгъуә ирекхъу! Си адәж и щыпілә уи лыс фіейм иремышілаш, уилъри си псәущхъэ иремышх, уәри къуанщіэм уашхыжынщ! — жиішінде джатәмкіә къыштеуәм, Батэрэз и джатә лъәдакъэм къитехуәри къыфілаш, ауэ мыйбәжым пхъуәри фызым и Іәпшәр къиубыдри абы Іәшіләль джатәр къыІәшіліуәнтішілаш. Фызым аргуәру зыкъырипшыту щыхуежьэм, и Іитішір ипхри унәм къишәжащ.

— Къысхуәгъәгъу, сыпсынщілаш,— сыліләжыху сыныбдәпсөунщ, ауэ щыпіләм уимыкі закъуэ,— жиілаш фызым.

— Уәрә сәрә абы иужыкіә щхъәгъусәу дыздәпсәу зәрымыхъужынур уәри філыуә къыбгуролуэ, абы уәри ухуейкым. Уи насыпыр уә уи Іәкілә пкъутәжаш. Араци, уи махуэ філыуә, фыз насыпышә,— жиіери Батэрэзыр и Къәрапціэм къәшес-ри къеуәри и Нарт Хәку къекілуәжащ.

Батэрэз иныжъыкъуәр къызәригъәуджа

Иныжъ гуэр нартхәм япәмыйжыжъәу къурш лъәгапіләм щыпсәурт. Абы и псәупіләр нартхәм я пәмыйжыжъә щхъәкіә, ар зымы имышіләу бидапіләт, абы ар къикілыурә нартхәм къатеуәрти хъыдажбым я нәхъ дахэр яфіхыырти зырикі лъәшіләмыхъәу яфіекілуәжырт. Күәдрә игъәгулаш абы нартхәр. Иныжъым зыкъуәрә зыпхъурә иішті. И къуәр нәхъ къыдәкілуәтея иңүжъым, иныжъыр нартхәм щатеуәкіә и къуәри зәдишәурә гъуәгур иригъәцішілаш.

Ауэрэ заул куэди дэкІаш, иныжыр жы хъуаш. И къуэр езым хуэдэу игъесәжати, ари абы и гъуәгүм ирикІуаш: нарт нәхъыжъхэр щыдэкІкІэ, ар нарт джәгүхәм къакІуарт, къафәрт, цыхур адә-мыдэкІэ зэбгырихурт, итІанә хъыдҗәбзым я нәхъ дахэр ипхъуатәрти ежъәжырт. Абы а хъыдҗәбзхәм яшыгъ фашә дахәхэр и шыпхъум иритырт, зыкъом зэрыдэкІыу ахэр къиутЫищи-жырт.

И къуэр езым хуэдэу зерыхъужам и адәр щыгүфЫкІырт. Иныжыкъуэр бгыщхъэм къехыу нартхә къашыхъякІэ, абы и шыпхъур я псәү-пәм къехырти къыпәплъэрт и дәлъхум и къэкІуэжыныгъэм.

Куэд дэкІа, машІэ дэкІа! Хъымыш и къуэ Батэрэз хахуэм и хъыбар иныжъ лыжъым зәхихааш. Абы фыуэ ищІэрт Батэрэз нартхәм зәрамыфЫир, ауэ сыйт хуэдэу щитми ар гузавэрт Батэрэзыр иныжыкъуэм къыхуәзамә,— жери.

Иныжыкъуэр апхуәдизу етати, махуэ щІагъуэ димыгъәкІыу нартхәм ятеуэрт, игъәпсәуртәкъым. Зәгуәрим абы и адәм жиІаш:

— Уэ, щІалә, йогъәлеиІуэ, апхуәдизрэ уахэмыхъэ; Батэрэз ухуәзэмә, уи нәвагъуэр уигъэлъагъужынц, ягъә кІынкъым, сә жысІәм къедаІуэ.

— Сыйт къыубжхэр, сә езы Батэрэз дыдэр аракъэ сыйзыхуәзэну сыйзищІәбәгыр. Умыгузавә, иджы сыйцикІуэкІэ сә езы Батэрэз дыдәм хъыдҗәбзыр кІәрыпхауэ къыпхуәсхсынкъэ.

Иныжъ адәм зыри жимыІэу и щхъэр игъәкІәрахъуәри ІукІыжааш.

И адәм жиІам емыдаІуэу иныжыкъуэр етІуанә махуэм бгым къехри нарт джәгүм къэкІуаш. Нартхә фызышэ джәгу яшІауэ цыху куэд щыІэт, щІаләгъуаләр пщІантІәм зэрыдәмьгъахуэу дэтт. Иныжыкъуэр бжыхым къельәри къеуджу къекІуэкІхәм къыхыхъәри япә къыпәщІәхуа щІаләми и Іәблэр къиубыдри зәхигъәшІышІаш, абы иІыгъ хъыдҗәбзыр иубыдри щІым нимыгъәс жыхуаІэу къигъәуджааш. Ауэрэ къыздекІуэкІым, хъыдҗәбзу яхәтым я нәхъ дахэр къипхъуатәри щІәпхъуәри ежъәжаци ехъ.

Щаләкәм яңыш зыгуэр жәри Хъымышә и къуэ Батәрәз зекіуэ къикілъыка къудейуә дәсти ельәІуаш:

— Уә, маржә, Батәрәз, щаләкәм ди хъетыр къельтагъу, хъыдҗәбзу диләм я нәхъ тхәІухудыр иныжыкъуәм ирихъәжъауә аргуәру ехъ.

— Хъунш,— жиІәри Батәрәзыр къышылъэтри къышІәкІаш.

Батәрәз плъәри жыжыәу бгым кіәрыхъәжауә иныжыкъуәр дәкійжу щильтагъум, кіәлъы-щІәпхъуәри куәд дәмыкІыу кіәлъышыхъаш. Мыдрейм ар къышилтагъум, хъыдҗәбзыр хыфІидзәри щІәпхъуәжыну хеташ, ауә зәрыІәшІәмымыкІынур къышылъәм, къипәуваш.

Түми Іәщә яІыгътәкъыми, нәхъ къарур арт текІуәнныгъэр къезыхынур. Батәрәз иныжыкъуәм жъәхәлъадәри жиІаш:

— Уий, иныжыкъуә, уә джәгүнкІә батәр бгъешу нарт шүхәм яІуэтәж. ДышыІәшІәншәкІә — ухуейм дыкъыздәгъафә, ухуейми, хәтІә-хәсә дыз-дәгъеджәгу! — жиІаш Батәрәз.

— Сә хәтІә-хәсә сыйбәдәджәгуу уи блыпкъ скъутәнкъым, удж сыйбәуджурә узгъемәхынчи узгъелІәнш,— къынидзәжаш иныжыкъуәм.

— КъакІуэт-тІә, дыздәгъәудж!

— КъакІуэм-къакІуә, — жиІәщ иныжыкъуәми Батәрәз и блыпкъым зыкъыридзаш. Іуашхъәлъапәм деж уджым къышылъадзәри Нарт Жылапшәм уджурә түри къыдыхъаш. Нарт Жылапшәм зы унагъуә къамыгъанәу я бжәІупәхәр яубаш иныжыкъуәмрә Батәрәзә къыздәуджхәурә. Нарт Жылапшәм дәт унагъуәхәр щаухым, Нарт Жыләкум къәуджурә ехащ Батәрәзә иныжыкъуәмрә. Нарт Жыләкуми зы унагъуә бжәІупәкъамыгъанәу яубаш уджурә. Нарт Жыләкум дәт унагъуәхәр щаухым, Нарт ЖыләкІәм еуджыхаш Батәрәзә иныжыкъуәмрә. Нарт ЖыләкІәми зы унагъуә бжәІупә къамыгъанәу яубаш.

Иныжыкъуәм ешауә ерагъ мыгъуейкІә и лъәр зәблихыжыф къудейт. Батәрәз уджыну къызәрыкІ къудейт; иныжыкъуәр джаләу щыхуежъам, Батә-

рэз абы и лъапэм теувэурэ лъапэ къыпымынэжауэ пиньтийкIаш.

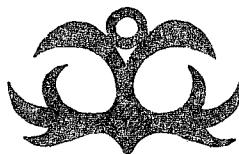
— Уий, иныжкыкьюэ, мы дэ дыкъышыуджар зы Нарт Жылагъуэц. НакIуэ, деуджыхынщ, адкIэ, Нарт Шылэ бжэуши дыблэкIынкым, Нарт ЗекIуэ Гъуэгүи къэдгъэнэнкым,— жиIаш Батэрэз.

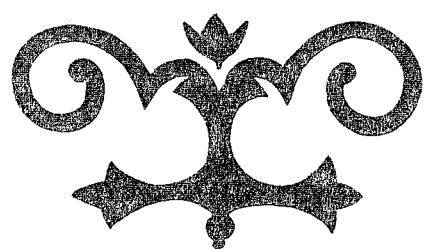
— Хъэуэ, сэ слъэкIынур слъэкIаш,— идакъым еуджыхын иныжкыкьюэм.

— Уий, хуэмыху, пщащэ блыпкъ джэгум хэпкъутыкIкIэ — ар лыйгъэ! Нежээ! — ирилъэфэжьаш Батэрэзым иныжкыкьюэр.

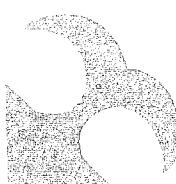
Ирилъэфажьэри жэш-махуи димыгъэкIыу жэшибл-махуиблкIэ иныжкыкьюэр къигъэуджу Нарт Хэкум къышырилъэфэкIаш. Зы Нарт жыли къагъенакъым. Иныжкыкьюэм и куэпкъи, и блыпкъи зэхикъутэц. Батэрэзми — иныжкыкьюэ и адэрзытес бгы лъапэм ильэфыжри и адэм ильтагъуу зэфIыуэ къышыригъэджэрэзэкIыжым — иныжкыкьюэр щатэри афIекIа хэммылъу абдежым щылIаш.

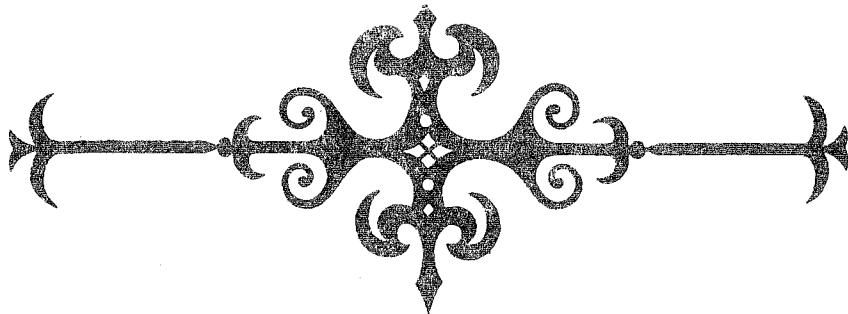
— Уий, иныжь, уи къуэр уджым илIыкIаш.— ФыкъакIуэт зэадэ-зэпхъур Иэпэгъу зэрэз фысцIынти, сэси уджыныр иджыщ къышихъар,— жиIеу Батэрэзыр иныжь зэадэ-зэпхъум щыхуэкIуэм — тIури щатэри Нарт Хэкур ябгынааш. Абы иужькIэ Батэрэз псэууэ Нарт Хэкум иныжь зицIэ къихъэжакъым... Нартхэм «Батэрэз и уджыкIэри, Батэрэз и джатэуэкIэри зыщ» щыжкаIэжари аращ.

22

Лээпциг Дэбэчрэ

Нартхэ я гъуклэу Дэбэч
Зэпимыгъечу кыщ щэти,
Абрэ мывэр и сыйджщ,
ГъущI зыс джафэр и выгуш.
Иэдэуадэншэц Дэбэч.
ХъэмкIутIей башыр и шэдыбжыкъущ,
Бланофэ къуакIэ мафIэм хушIопщэ,
Пщэдджыжь пшэплъыр и жъэгуш,
Банэ гъупцIари и фIамыщIц,
ГъущI зэфIэгъашIещ Дэбэч.
Къуэдзэншэ гъукIещ Дэбэч,
Жыщхъэр зи махуэш Дэбэч.
Нартхэм къуэдзаплъеу щахыхъэм
Къызэхиплъыхъри къажилъэгъуакъым,
КъызэпикIухъри къахихутакъым
КъарукIэ гъущIым пэхъун,
Къыпэхъуу кыщым щэтын.
Арти, Дэбэчыр щхъэзакъует,
Гум и ныкъуакъуэр и хъэшIэт,
ЩIыр игъэссыу ар лъащэрт,
ЩIэпщэм, и мафIэр лыгъэдзт.
Мыудзэгуж джатэр ипсихът,
И гум и лъагъуэт гъущIыпсэр,
ПсынщIэрылъащэт Дэбэч.
Куэдрэ кыщыбжэм къыкъуэплъу,
Зы щIалэ гуэрым гу лъетэ,

Дэбэч еупш¹уэ щ²идзамэ,
Зы³уидэти щ⁴алэр бзэхыжырт.
Аүэ зэгуерым а щ⁴алэр
Дэбэч къепсалъэри жиаш:

— Мафлохъу апиций, Дэбэчу Дадэ!
Зи жышхъэр къуэдзэрыпэлъэ,
Лъэбыхъуэ хъэльэрьбауэ,
Зыкъомк⁵э сипцхъэнэфынуш,
Сэ нобэ къыщыщ⁶едзауэ
Къыщыбжэр къыскузэ⁷ух,
Гухэлък⁸э сыбдэ⁹уэтэнщ.
А щ⁴алэр уардафэ — уардаблэт,
А щ⁴алэр бгъэгу Іэмьщ¹⁰иблт,
А щ⁴алэр жыр зыс блынкът,
А щ⁴алэр Іэнкъльзепкъ гъэжат.
А щ⁴алэр жыр Іэмьщ¹¹абгъуэт,
А щ⁴алэр жыр дзажэ пхъэбгъут,
А щ⁴алэр Іэмьщ¹² бгъуф¹³эт,
И плъэк¹⁴эр бгъащхъуэ зиуэгъуэт.
Къыззепплъыхъри Дэбэчым эже¹⁵:

— Уи нэгу сыщ¹⁶оплъэри ущ¹⁷алэш,
Уи блынкъ соубидри угъущ¹⁸щ,
Уи псалъэр гущ¹⁹эм шот²⁰ыс,
Сыпхуейши уи ц²¹эр къэ²²уатэ.

— Дэбэчу Дадэ сэ си ц²³эр Лъэпщ,
Сэ мыльхуа анэм сиринкъуэш,
Къуэншэр зи нат²⁴эр си адэш,
Уадэм хуалъхуахэм сыращхъэш,
Тхъэгъуэм хуэушэу сищ²⁵блэш,
Пэублэ къыщуэ усхутэш,
Щэнныф²⁶э къуэдзэу сиплъак²⁷уэш
Къыщыбжэ Гухыр къыскуэш²⁸,
Сэ си ц²³эр Лъэпщ, Дэбэчу Дадэ —
Жери Дэбэчым и къуэдзэу
Лъэпщым гъук²⁹энным къыщ³⁰едзэ.

Апхуэдэу гъук³¹еурэ Лъэпщым зиужьт,
Апхуэдэу гъук³¹еурэ Дэбэч ужыхт.
Дэбэчыр жэшым жеяуэ
Мыпхуэдэ пш³²ыхъыр ельагъу:

Дэбэч и кынчым Лъэпцир щыхъауэ
Гъущихэм епсалъэу,
Нащхъэ яхуиццуу,
Гъущихэр къедайуэу,
Гуашхъэу къэбэгхэу.
Яблэу зытепльэр
Къеплъхэу жъэражъэу,
Жыыбгъэм хигъапсэм
Жыру запсыхъхэу,
Дэбэч щыхъамэ
Гъущихэм загъепицкуюу,
Лъэпци и къуэдзэр
Думпу күүэдыжу.
Дэбэч къэушри
Хэплъэц гупсысэу,
«Къэсац си палэр»,—
Жилац Дэбэч.
Дэбэч етланэ махуэм
Хуэм дыдэу кынчым щыхъащ,
Щхъэлэт имыццуу лъащети Лъэпци
Уващ еплъакуюу Дэбэч.

— Ауэ Іэкіэ гъущи жъэражъэм уеңсэм
Мы ухъунуш, си щалэ,— жыреі.
Гъущи жъэражъэр Лъэпци къиубидри
иухуэш,
Зыхуей псори гъущи жыләштәм
къыхицтыкыц.

Ауэ щытхэу, и жыр куэпкыр якъутауэ,
Нарт зэшилым къуэш ещаэр къыщлахъащ.
— Тхъэм и фынчіэ щымыціену ди Дэбэч,
Нарт зэшилым нобэ тщырти шыгъэджэгу
Ди гушыләм шыбгъерыуэр и лъэужьт,
Дыжыхэуэри курит куэпкыр фіэткъутащ,
Дыщыуами, ди щалэгъуэш, къытхуэгъэгъу,
Жыыгъуэ махуэ, хуепсынщіеки ар тхуэштыж.
— Си нарт щалэхэу зэшицу теплъэ щий,
Иджыпсту сэ хущынхъэгъуэ сымыгъуэт,
Къуэдзэ дэгъуэ къэзгъуэтаси фхуицтыжынш,—
Жери, кынчым Дэбэчыжыр къыштоокыж.
Зэкъуэшитыр Лъэпци и нэгум тюуи къиплъэш,

Къызәңгәплъэри нөмүнпль хуашыу
къыштәкъыжш:

— Сыт емыктуу Дәбәчыжь ар къыдиущіэ,
Шыләжь цыккум нарт жыр куәпкъыр
хуәштәкъыжын?

Къуәдзи тепчи шыләгъяуэ зырагъяхъ?
Ди тхъерыуәш, я кының ди шхъә щәдмыхъен,—
Жаңау джабәмкіэ я къуәшыр ныдахыжт.

Дәбәчыжым тәкіу зеңжъэри

Гұпсысәбәу къегъезәж:

— Пшыхъ слъәгъуам пәж теслъәгъуәнум,
Лъәптиң жыр куәпкъыр ищтәкъжауэ къыштәкъынш,
Арш къыштәзинәу къуәдзэр кының штәзбигынар.
Къыштәхъәжри тепщэр Лъәптиңми къоупиң
»Пхуәштәкъыжакіэ?»

— Гупиң ящыри штәкъыжахәш,
Мес мәккүәжхәр, къегъәгъаз.

— Пхуәштәкъыжыну ягу шыхъами къагъезәнш.

Дәбәчыжыр нарт зәкъуәшхәм ныкіләлъоджә,
Джабәм дәкіхәм
Ар зәхахри къагъезәж.

Кыныңм зәшхәр къыштәхъәжри
Сыт Дәбәчым имыштами
Хуәштәкъакъым нарт гъущі-куәпкъыр.
Дәбәч куәпкъым зәреңсәу
Лъәптиңм гъущім нащхъә хуещыри
Гъущырыр Дәбәч едәуәжкъым.
Гъукіә тепщэр, Лъәптиң и къаным
Къеплъщ, къепсалтъэри къижыриң:

— Уә Лъәптиң си къан,
Гъущі нәгум иплъыхъ,
Зәшхъә сыхъуаш,
Ущыту мыбдеж
Жыр куәпкъыр схуәштәкъым.
Къарууэ сиар
Іәрылъхъә мыхъуж,
Жыр куәпкъым сезәгъкъым
Еувалы уә шыж.
Гъесену ущытми,
Мы Гуәхур пшылаш фыуә,

Сэ сфиэфIу мы кызыры
Уэ нобэ узот,
Уэ нартхэм я гъукIэ
Си гуапэу узоцI,
Си гъашцэм уэ пхуэдэ
Сылъыхъузу къескъаш.
Си жыщхэм къуэдзэфIу
Тхъэм уэ укъызитш.
Ар жеIэри Дэбэч
Лъэнц къегъанэри мэкIуэж.
Абдежым нарт куэнкъыр
Лъэнц псынцIэу ещыж,
Жылагъузу хъуауэ щыIэм
А Iуэхур зэхах,
Нарт Хасэ зэхэтим
Лъэнц хуашцIыр лыкIуиц,
Нарт Хасэм Лъэнц къокIуэ.
Нарт Хасэ зэхэтим
Лъэнц хуашцIыр щыхъ ин:
Санэхууэ клашибгъур
Гъущытхэм хураф,
Хуэфащэу хъэщIагъэр
Лъэнц гъукIэм кырах.

Лъэнц Iэдэ зэришIар

Лъэнц, и тепшэр лIа нэужькIэ,
ГъукIэ закъузу хэкум ист:
Лъэнц и сыйджыр абрэ мывэт,
Лъэнц и уадэр и Iэштиымырт.
Кыщым блэкIыу Сэтэней
Дэплъри Лъэнцыр къильэгъуаш:
Лъэнц Iэ пцанэкIэ гъущI плътыр
Дей чыцIынэу игъэшырт,
IэштиымкIэ еуэрти иупIэшIт,
ИшэшIыжти мафIэм хиIурт.
Сэтэней бэрэ гунсысэц,
Сэтэней игу куэди къекIщ.

Сэтэней, Лъэпшыр фIэпсэкIуэдт,
Сэтэней быдэу игу хилъхьяш
Лъэпш зыгуэркIэ ешхъэпэнү.
Сэтэней кIуэжри пхъэтэкъырым
Зы уадашхъэ къыхихааш,
Зей пхъэдзакIэм къыхищIыкIри
Уадэм кIыуэ фIильхъэжааш.

Пхъэтэкъыр етIуанэр къицтэри
Сыдж щхъэгүэжь къыхищIыкIаш.
Жэшым, Лъэпшыр жеижаяэ,
Ахэр кIыщым щэхуу ихьри
ЩЦидзэжри Сэтеней гъуэлъыжааш.
Лъэпш пшэддэжыжым къыщым кIуауэ
Пхъэ уадэр, сыджыр щилъагъум
ГъэшIэгъуэн къыщыхъури гъущIу
Сыджрэ уадэрэ ищIаш,
Еплъщ, къеплъыжри уригъукIэ
Зэрыхъунум гу нылъетэ,
А лъэхъэнэм щыщIэдзауэ
ИригъукIеуи къыщIедзэ.
Сыджрэ уадэрэ иIэми
Иэдэ иIэтэкъым Лъэпш.
МафIэм иIэр хиIурт Лъэпш,
Гупсысэным ихьырт Лъэпш,
Щхъэр икъузу къыщым щIэтт,
Иэдэ щIыкIэр игу къэмыйкIт.
— Тхъэхэм ягу къэкIауэ пIэрэ? —
ЖиIеу, Лъэпшыр нахоупшIэ:
— Тхъэм я тхъэжу, ди Тхъэшхуэ,
Иэдэ дауэ хъуну сщIа?
— СщIэркъым.
— Ди тхъэ лъапIеу, Тхъэгъэлэдж,
Иэдэ дауэ хъуну сщIа?
— СщIэркъым.
— Уэ зи уз кIуэдын, Амыщ,
Иэдэ дауэ хъуну сщIа?
— СщIэркъым.
Тхъэхэм «тщIэркъым» щыжайэм,
Иэдэ щIынным Лъэпш ныпокI.
Махуэ гуэрым Сэтэней
Псы къихыну псыхъэ кIуэт,
Псым зыдэкIуэм зэблэдзауэ

БлитІ зэтельу къышилъагъум,
Къегъэзэжри Лъэнщик иреджэ.
Сэтэней блитІ зэтельым
ЗэблэдзышІэм баш ныхеIу.
Баш щыхиIум блитІыр къоштэри
Я шэрэхэр къырадзауэ
Зызырадзэуэ щадзащ:
Блэм я щхьитІыр щызэхуэкIуэм
Блэм я кIитIри зэхуокIуэж,
Блэм я кIитIыр щызэхуэкIуэм
Блэм я щхьитІыр зэхуокIуэж.
БлитІым я щхъэр, блитІым я кIэр
Лъэнщик щилъагъум, гукъэкI ешI,
Иэдэ щынным хуэпIашIэу
Къыщым псынщIэу къокIуэж.
Лъэнщик къосыжри гъущI башитI
БлитІым ешхуу нызэбледз,
Блащхъэм ешхуу гъущI башитIыр
Уадэр къещтэри еупIэшI,
Зы гъущI Гунэ иретыжри
Иэдэр, арти, хъэзыр мэхъу.
И IашIагъэр игъэшIагъуэу
Лъэнщик и закъуэ къыщым щIэту
Зы макъ гуэрү мыри къоIу:
— Уэ, гъущIытхъэуэ си Лъэнщик,
ГъукIэ псом я тепцэ хъуа,
Иэмэпсымэр къохъулIаш,
Къыщым и бжэр быдэу хуэшI,
НэгъуэшI гуэрүм къишIэм пищIэр
Уи IашIагъэр пфIэкIуэдынщ.

Лъэнщик къышIэплъри зышилъыхъым
Хэт псэлъами къильэгъуакъым,
Къэгупсысэш, нэгупсысэри
«ФIым къихъакъым а макъыр»
ЖеIэр Лъэнщи, арыххэу,
Иэдэр къыщым щышIетIэ.

Лъэнщик а махуэм нартыжь гуэрүм
Джатэ хуищIу гъущI игъэплъти
ГъущIыр плъыри Лъэнщик щыIэбэм
МафIэр бампIэу къепхъуаш,

Япэм къису щымытауэ
Гъущими мафIеми и Iэр къист:
— Дауэ? — жеlэр, егъэшIагъуэ,—
Шхъэ сыкъисрэ нобэ мафIем
Шхъэ сыкъисрэ гъущI гъэплъам?
Лъепиц Iэдэр къыцIехыжри
Нартым джатэр псынщIэу хуещI.
Абы иужькИи зэи Iэдэншэу
Лъепиц гъущI плъам еIусэфакъым.

Лъепиц Уэрсэрыжъэрэ

Нартхэм я мэшыр мэбагъуэ,
Нартхэр гъубжэншэу зэхэсц,
Нартхэр мэшхъэкIуэ, мэш бэвир
Хыжьыжу губгъуэм йокIуадэ.
Мэш зэрахынум и теплъэр
Сыт ямыщIами къахуэшIэкъым,
Нартхэр мэхасэри зэхэтц,
Лъепици я пашхъэм къынцытиц.
Лъыжхэр чэнджэшкIэ зэхохъэ,
ШЦалэхэр зэгуоу — зэдауэш,
Дауэ ямыщIами къахуэшIэкъым
Мэш къыхрахыну Iэмал.
Псори зэхэплъэжц, зэплъыжри
ЖиIаш зыгуэрым: — Мы къуажэм
Дэс псом нэхъыжьу яхэтыр
Ди Уэрсэрыжъц, фыкъеджэ.

Гуп зерохъэжье зэпеуэу
Уэрсэрыжь цIыкIур къашэну,
КъэммыкIуэфыкъуэм, къахыну.
Уэрсэрыжь цIыкIур пэщащэу
ДыгъапIэм щабэу кIэрысти,—
— СынэкIуэфынукъым, — щыжиIэм
IэнлIэкIэ пхъэхым тыралъхэри
Нартхэр щыхасэм къахъаш.

Нартхэм я унэр кумбылъэт
Лъэм щытеувэм фыз кхъахэр
Нартхэ я унэм щоджалэ.
— Нартхэ я унэм сыныщоджагуэри,—
Уэрсэр фызыжым щыжиіэм
Щалэхэр къынпэйуэжащ:
— Ущеджагуэкым, ущеджалэн.
Щалэхэм жаар гушыхъэ
Уэрсэрыжь шохъури мэгубжь,
Зафегъэгусэри йожъэж.
Мыжъхэр нарт щалэхэм хуогубжьри
— Зумыгъэгусэ,— жыраіэ.
— Дызыщымыгъуазэкіэ дыноуищынущ,
Къэгъазэ, Уэрсэрыжь дыщэ,
Ди мэшыр губгъуэм шохыжыр
Къызэртыхиинур дымыштіэ!
Апхуэдэу нарт лыжъхэм щыжаіэм:
— Сэ фи гъубже си лажъэ,
Сыжъышхъэ мыгъуещ, жы сыхъупаш,—
Жиіэри гъуэгум техъэж,
(Абдежым мыхъумэ гъубжәціэр
Нартхэм яцыхуу щытакъым).

— Ар щхъэхуэпсалъещ, Іуэр-вэриц,
Къыджимыари щыкіуэжкіэ
И щхъэм хужиіэурэ кіуэжынущ,
Фыкіэлтьыкіуатэ, фыкіэлтьыдаіуэ!
Къажырилащ Нарт Хасэм Лъэпш.
Лъэпш апхуэдэу къынчыжиіэм
Уэрсэрыжым кіэлъежъахэш
Нэхъ жыджеэрхэу щалэ т'ущ.
Уэрсэрыжыр зыдәкіуэжым
Гъуметтімэу щхъэм хуэпсалъерт:
— Слажъ абы гугъуехъу хэлъыр?
Адәкъэкіэу къэбгъэшре,
Пхъэшыкъу т'екіу фіэбукиіэрэ,
Къазшырыдзэ хуэдэу дубкіыкімэ
Гъубжэ жыхуаіэр аракъэ!

Ар зэрызэхахыу щалэхэр къокіуэж,
Зэхаха псори Лъэпш хуаіуэтэж:
Лъэпш щызэхихым а Іуэхур

Шыләхәм хүишшаш унафә:
— Іәпліекіә фхыжи дыгъапіәм
Ди Уәрсәрыжыр вгъетіңс,
Дыгъәпсым хәсу куәдрә иренсәу,
Сә кіышым сыйшынши
Гүбжә фхуәсщыныш,—
Жиіри Лъәпш кіуәжш и кіышми
Гүшшыр адәкъәкіә къигъәшиш,
Къазшырыдәуи дипкішкіш,
Пхъәшыкъу тіекіши фиуқіәжри
Нартхәм ар я гүбжәу
Я мәш бәвир къахыжаш.

Ләепш и гүшші вакъә

Лъәпшү гүшшитхә ябгә,
Зи уадәм бгыхәр дәсис,
Гүшшыпсәр зи ғүәхутхәбзаштіә,
Гүшші башыр зи цыкішкішпә,
Зи Іәпәр жыр ғуданә,
Щауәфіхәм я узәдакіүә,
Зекіүәліхәм я афә быдәр
Жыр дақъәм къыхәзыштікі,
И кіышым джатә щауіу,
Узәрельшіар и щапхъәу.
Ар зәхахати нарт зәкъүәшиті
Джатиті ғүәнныкъуәу
Лъәпш дежи къокіүә.
А зәкъүәшитім
Зыр Уәзырмәст,
А зәкъүәшитім
Адрейр Имыст.
А тіум яхъумәрт Псыжь ғүфәр.
Іәщә-фащәншәт а түри
Лъәпшым зәшитіш къилтагъури,
— Сыт ғүәдә ғүәхукіә зәшитіш
Фыкъысхуихъа Тхъәм? — щыжіләм,
— ДыІәщә лъаіүәш,— жаіәж.

— Ар Йуэху, щауэфІхэ, джатитІ
Түм физэрзыу фхуэсщЫнц,
Аүэ кызжыфІэ, датхэнэри
Сыт хуэдэ джатэ зыхуейр?
— Сызэуэ псори пиупщІу
СхуэшІ джатэ,— жеІэр Имыс.
— Сеуэм пигъэшү, сепыджым пхыкЫу,
СхуэшІ джатэ,— жеІэр Уэзырмэс.
— Ахей фхуэсщЫн, нартыфІхэ,
Пшэдэй фыкъакІуэ,— жиІаш Лъэпш.
ЕтІуанэ махуэм нэхущым
Лъэпш кыыхуэкІуаш зэшигІыр,
Лъэпш и кыщыбжэм кыІухъэри,
— Лъэпшуэ ди гъукІэу щэджащэ,
Нэху щаш, ди джатэр пшагъэхэм
КыщІэх, Псыжь Гуфэ допІашІэ,—
ЖиІаш зэшигІым абдежым.
Лъэпш жыр джатитІыр кыщИхри
КъашыІэрильхъэм жиІаш:

— Мыр ууейщи сІых, Имыс,
Мывэм уеуэм пиупщЫнуш,
Жырым уеуэм пигъэшынуш.
Мыр ууейщи сІых, Уэзырмэс,
Мывэм уепыджым пхихунуш,
Жырым уепыджым пхыкЫнуш.
ЗэшигІым джатэхэр ягъафІэу
ЗэхуэфІу кІуахэц Псыжь Гуфэ.
Псыжь псыхъуэр къуаладжэ уардэт,
Псыжь Гуфэр жэшыбг даушт,
Псыжь псыхъуэр нэпкэ задэ Гуфэт,
Псыжь псыхъуэр Гуфэ лъэгейт.
Жыгейхэр псыжь Гуфэ щокІыр,
Удз кырхэр и бжьэпэ пшэцш,
ЩауитІым а Гуфэр яхъумэ.
Зэгуэрым, Имыс и джатэр Гэпохури
Псыжь уэрым хохуэр.
Нарт Уэзырмэсым бгыпэр къиплъыхъри
Имыс тетыжу къышимыхутэм,
Псыжь хоплъэри хэту къельагъу.
— Хъэхьей, си къуэшу Имыс,
Псыжь и куупІэм сыт щыпщІэр!

— Си джатэр Псыжъ хэхуаши
Солъыхъуэр, къуэш Уэзырмэс.
— Псыжъ и щЭр къэпIэбрэбыхъкIэ
Уи джатэр пхуэгъуэтыхынкъым,
Псыжъ джатэкIэ сыхэнпыджэнци
Уи джатэр къыхэсхыхынищ.
Уэзырмэс и джатэмкIэ
Псыжъ хопыдджэ, хопыдджэри
И джатэпэм фIэIуауз
Къыхехыжъ Имыс и джатэр.
— Ар сыт тельыдджэ?! — Имыс мэгубжъ!
И джатэ гъуанэр фэбжыи къышохъу,
Хъуэрыйзэ псалъэ Лъэпщ хуещI:
— Уэ пхуишIа джатэр нэхъыфIу
Щхъэ Лъэпщ ищIа? — жери, мэхъущIэ,
И джатэ гъуанэмкIэ мэдалъэ:
— Лъэпщ ар хуэгъункъым, Уашхъуэ! —
Пшапэр зэхэуэу кIыфI щыхъум
Имыс и джатэр иIыгътыу
Лъэпщ и лъэщапIэми макIуэ.
Лъэпщ щIэлт и кIыщым.
Лъэпщ жейт.
Имыс кIыщыбжэр къыIуихри
И дзэр кIыщ кIуэцIымкIэ гъезауэ
Щэху дыдэу джатэр Гуипхащ,
Езыр пэжыжъуэу къыIукIри,
«СаукI, Лъэпщ!» — жиIэри кIиящ.
Лъэпщ уадэр иIыгъту щолъэт,
Ар кIыщым псынщIэу къышIож,
КуэпкъитIыр джатэм пегъэш:
— СыбуkIаш, — жери, Имыс дэкIыжым
Лъэпщ идза уадэр Имыс темыхуэу
ЩIым щытехуэжкIэ шу зэтес дэхуэу
ЩIыгур ныдетхъур.
«Лъэпщытхъэ уадэр къыптихуэ»
Иджыри щIыжайэр аращ.
Лъэпщым и гуауэр гуауищэш,
Зепщыпщэу кIыщым щIохъэж,
Жыр лъякъуэ ищIу къышIедзэ,
Жыр лъякъуэ ещIри зыпельхъэ,
ГъушIытхъэр зекIуэ мэхъуж.

*Лъэпшрэ Хъудымыжърэ
зэрызэдэгчукIар*

Хъудымыжъыр Алыдж къуажэ
Къургъутамэ тесу псэурт,
Хъудымыжъыр нартхэ гъукIэу
Куэд дэклauэ къахэкIат.
Аүэ сыйтыр имышIами,
Хъудымыжъ хуэшIакъым уадэ,
Дэнэ кIуэуэ щэунишIами,
Игъуэтакъым чэнджэшэгъу.
Санэхуафэ нартхэ яIэу
Уэрсэрыжъри къэкIуауэ
Хъудымыжъыр Уэрсэрыжъым
Мыр жыриIэу елъэIуаш:
— Сэ уи уз къэзыхъ, Уэрсэр,
Нартуэ щыIэм уанэхъыжъщ,
Нартуэ щыIэм уанэхъ Гущщ,
Уэ плъэкIынущ, сыйущий
Дауэ уадэ зэрысщIынур?
— Уадэр зыщIа дунейм нарт
Теткъым Лъэпщ нэмышIа.
ЯтIэпсыкъуэ деж, мэз лъапэм
Лъэпщ кIыщ щэху щищIауэ щIэсщ,
Псэ зыIут и кIыщ щIыхъакъым,
Къыр бгъузшIагъщ зыщIэссыр ар,
Нартхэр кIуэрэ щэ еджэм,
Джатэр къихауэ къышIокI,
КъышIэкIа нэужь къэкIуахэм
ЖарегъэIери зыхуейхэр
ЩIым щIохъэжри ешI щIельэIухэр.
КIуэ екIуалIэ ЯтIэпсыкъуи
Щэ тхъэлъанэкIэ егуэу,
ТIэкIу упэплъэм къышIэкIынщ.
Щхъэр хуэбгъэшхъыуи елъэIу,
Iуэху зыIутыр зэхегъэх,

Хъудымыжъ а Уэрсэрыжъым
КъиIуатэр зэрызэхихыу,
КъахэкIыжри Санэхуафэм
Лъэпщ и унэм хуиунэтIаш.
ЯтIэпсыкъуэм ар щинэсым,

Іуашхъэ техъэри зиплъыхъаш,
ГъещІагъуэни къилъэгъуаш:
ЯтІэпсыкъуэ деж мэз лъапэр
БгъуэшІагъ инт,
А бгъуэшІагъым къышІиху Іугъуэр,
Пшэ гуэрэну уэгум йохъэ,
МафІэбзийри а бгъуэшІагъым
Благъуэм и жъеу къыжъэдеху,
ЯтІэпсыкъуэм йокІуэталІэ,
ЗилІажку щэ мэгую.
МафІэри Іугъуэри зэпоури
Лъэпщ и к'ышым къышІокІ:
— Уэ мафІохъу апщий, Лъэпщ!
— Жъышхъэ махуэу, хахуэлІ,
Зи лІэжыгъуэр къеса пэтми
Гъущым щІалэу хуэдэлъя,
— Псалъэ машІэ, куэд щІэнныбэ,
Сыт уи бампІэ, сыт ухуей?
— Уей си Лъэпщу тепщэ махуэ,
Іуэху пхузіІэщи къедайэ
Санэхуафэ сыздыхэтим
КъысхуаІуатэри къэсцІаш
Уадэ уиІэу уригъукІэу,
Уи гу пыкІынум, къысхуэхашэ,
Уадэр тыншу зэрыпщІыфыр
Хъуну щытмэ, сыгъэлъагъу,
Е хуэфащэу нарт хабзэм,
СынольэІури, къызэт уадэр!
— Сэ си уадэр си тхъэ Іэшщ,
УепэшщкІэ пхуэмьшІынщ,
Нартхэ гъукІэу ущыраІэкІэ
Хъэхуу уэстурэ дыгъукІэнщ.
Сэ ныпхуэздзу, уэ къэбдзыжу,
Еиж тхэмьту дэ т'уми
Махуэ къэскІэ дыгъукІэнщ.
— Тхъэм уиуэшІ,
ГъущІ тепщэу Лъэпщ,—
Жери, Хъудым и к'ыш к'уэжщ.
Хъудымыжыр бауэ-бапщэу
К'ышым мафІэ щыгэшІишІэри
ПсынщІэу гъущІыр щыпэриГум
Іуихщ к'ышыбжэри гуоаш:

— Уей, си Лъэпшү төпшэ махуэ,
Уей, си Лъэпшү Гумахуэжь,
Дэп жьэражьэу плъаш си гъущыр
ПсынщIэу уадэр къэдз си деж.
ЛэпшIэлъапшIэу Лъэпш гъукIэжым
Уадэр къиштэри и бгъуэшIагъым
ЕпсынщIэкIыу къышщIэкIаш,
БгъуэшIагъ къышым и щхъэм тэхъэри
Нэ жанитIкIэ зышиплъыхым
Гуашхъэ щибл щхъэпырыплъш,
Щыналъиблым зэпырыплъри,
Псиблым адкIэ Алыдж къуажэр
Бжьэнэм тесу къильэгъуаш.
ГъукIэжь хахуэу Хъудымыжьри
Къыш бжэIупэм зэрыIутым
Зэбгъэдэт хуэдэ гу лъитааш.
Ар щилъагъум Лъэпш и уадэр
Блэ щIиупскIэри щиутIыпщым
Пшищэм я щхъэм ныщхъэшидзш,
Лъэта уадэм пшэр зэIихуу
Гуашхъэ щиблым ныщхъэшыкIш,
Щыналъиблри зэринекIри
Къыш бжэIупэм щехуэхааш.
Хъудымыжым ар къипхъуатэри
И гъущI плъари иупIэшIыху
Лъэпш и гъущыр мафIэм хилхъэри
Дэп жьэражьэу игъэплъаш,
БгъуэшIагъ къышми къышIэплъри
Къегуоуаш ар Хъудымыжым:
— Хъудымыжьу жынхъэ махуэ,
Сыхуэныктуэш, уадэр къэдз,
Дзы хуэпшIынкIэ хуэшынагъэу
ГъущI си мафIэм хэлхъэр плъаш.

Хъудымыжым ар зэхихри
Уадэр къышим къышIихааш,
Блэ щIиупскIэри щиутIыпщым
Пшищэм ящхъэшыгу ныридзааш,
Лъэта уадэм пшэр зэIихуу
Гуашхъэ щиблым ныщхъэшыкIш
Щыналъиблми къикIыжш,
Псиблми псынщIэу къепкIэжри

Лъэпш и лъапэм щіехуэжащ.
Мис апхуэдэу, къадз-надзыжу
Хъудымыжь Лъэпш дэгъуклааш.
Аурэ гъукIаурэ, зэгуэрым,
Уадэр Лъэпш къышигъэгувэм,—
«Къэхъуа Гамэ сеплъынш» — жери
Хъудым Лъэпш деж иунэтлауз,
Нартхэ Санэхуафэ яIеу
Гъуэгу зыдырикIуэм яхэхуаш.
Ешхэ-ефэр зэрекIуэкIыу
Къафэ-уджым и чэзур
Хъудымыжым къылтъысати
«Уи чэзущ Хъудым» — щижайэм,
Мыр жэуапу яриташ:
— Сэ сыбзуупсэктым,
Сэ сыпсыншлаашщ,
Щіэцхъу къыфицымыхъуу
СызыхэвгъэкII
СыкъэкIуэжа нэужь
Сыкъывдэфэнш,
СыкъэкIуэжа нэужь
Сыкъэуджынш,—
Жери, Хъудымыр яхокI.
Жым хокIерахъуэри мэкIуэд,
Адэ, губгъуэжым ику дыдэм
Вийм ялъэф пхъэIещэр къельагъу.
Вийм зы пхъэIещэт ялъэфыр,
Вийм я вауэлПри я пхъэIещэжырт,
Вийр щывэм кIуэри Хъудымым
Вийм а щіалэр ящIыгъуу
Къихури и кIыщым щIихуаш,
ЩIихуаш, кIыщыбжэр хуишIыжри,
КIыщыр и дамэм тыригъэувэри
Нарт Санэхуафэм къэкIуэжки
Нартхэм я пашхэм къыщыфэу
Къихаш уэтыкум Хъудымыр.

А Хъудымыжыр къыщыфэм,
Уафэр и сабэм щIигъанэрт,
ЩIыр систи нартхэр зеджалэрт,
Блыкъыр хигъэштурэ
И плIэм тет кIыщыр

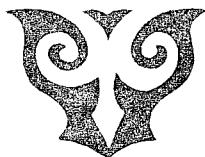
ПыІэу хыфІидзэрти
ПлІэкІэ къиубыдыжт.
ХыфІидзэхункІэ
Вийр зэриудэкт.
Щыгу къызышыфэр и лъэгум
ХъэмыйпІэ ину ириубыкІт.

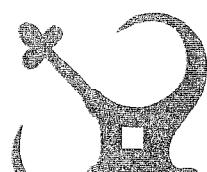
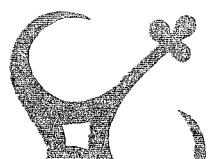
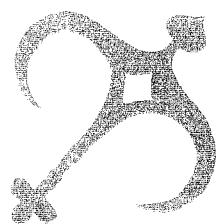
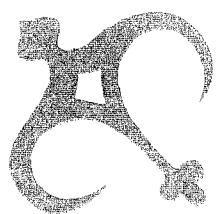
Апхуэдэу къафэу, къэуджу
ИрихъэкІынут Хъудым
Жэшибл махуиблыр мызэшу.
Нарт шу нэхъыфІхэр ельэїури
Щигъэтыжащ Хъудымым.
Нарт лы жыакІэхухэм къыжалэ:
— Уэ, Хъудымыжь, вийр тфІебукІщ.
Уэ, Хъудымыжь, пхъэїещэр пкъутэш.
А уи къэфэкІэр ээнэшым
Нарт шу нэхъыфІхэр букиныц.
Щыгъэт къэфэныр, Хъудым,
Уадэ къэгъуэти нэхъыфІщ.
Уи фынцІэрыхъкъым къэфэныр,
Ныджэр къуэладжэу дэптхъуаш.

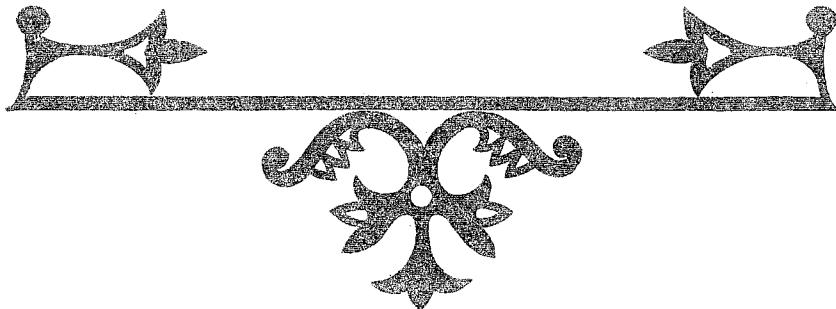
Нартхэм апхуэдэу щыжалэм,
Іэсэ къэхъужри Хъудым
ГупхэкІ Нарт Хасэм яхуишІри
ПсынцІэу Лъэпш дежкІэ бэкъуаш.
(Хъудым дитхъуа къуэладжэм
Иджыри йоджэ ХъудымыкъуэкІэ).
Жэшибл-махуиблкІэ гъуэгу тетри
Хъудымыжь Лъэпш деж щынэсым,
«Сеплъинти щэхуу Лъэпш ишІэм»
Жери, зиудыгъуу щыкъуэплъым,
Лъэпш уадэ ишІырт и фІэшу.
Еплъш, кІэлъыплъыжри жилащ
Хъудым:
— ЗезгъэгъещІагъуэу щхъэ Лъэпш
сеубзэрэ,
Сэри схуэшІынущ а уадэр
Нэхъ быдэу, куэдкІи нэхъ дахэу.

Ар игу хэлъу гъуэгу къытохъэж,
Хъудымым и кынчми къэкІуэжри
Лъэпш хуэдэу уадэр ишІаш.

А Йүэхур Лъэпшым зэхех,
Лъэлиц хажуэр щыблэу къогубжь,
Бжынауэ хуещ! Хъудымым
Мыр жи!эу Лъэпшу тхэ ябгэм:
— Сэ гъук!эу щы!эм сиратхъэш,
Тхъэхэм я Іашэр силъешиц,
Щы!экъым уадэ ищ!ыпхъэу
Сэр флекла гъук!э, зэгъащ!э,
Уэси Іашлагъэм и ныкъуэр
Бдыгъуаши къаштэ уи бжынэр!
Же!эри Лъэпшым къе!эт
И бжынэ хъэльэ гуэуаш!эр.
Шыр игъэхъейуэ жъэхоуз,
Уадибл удыну зэхищ!эу
И бжыжь хъэльэу гуауаш!эр
Хъудым и мэ!ухум хуегъапсэ,
Лъэпш идза бжык!ыр мэ!ухум
Къегъэлъеижыр арыхэу.
Абдежи Лъэпши къыж!э:
— Уий, Хъудымыжь, уэ нобэ
Гъук!э ухъуну сыбгъаш!эш,
Ухэзгъэнцэну синоуати
Мэ!уху къыспэхъуи къыс!убдзэш,
Си гъук!э къуэдзэу узоштэ,
Нарт къэмштэжжэр гуф!энш,
Ди Іэде-уадэр дгъэлъэщмэ,
Лъэшыгъэ инк!э дызэбэу
Нарт бынхэм Іашэ яхуэтш!имэ,
Ди щыыхь мык!уэду къэнэнц.
Абдежым Лъэпшрэ Хъудымрэ
Зэкъуэт — зэкъуэдзэ щыхъуаш.

Нартхэ я дыщэ жыгыр!

Нартхэ ягъещІегъуэну,
Нартхэ яфІетелъыджэу,
Тхъэгъэлэджи и къэкЫгъэу
Зы жыг закъуэ нартхэ яІэт.
Махуэ дэмүкІыу а жыгым
Зы мыІэрысэ къыпокІэ,
Къыпыхари нэху къемыкІыу
Нэримылъагъуу мэбзэх.
Ар мыІэрысэ псоми хуэмыйдэ,
Ар мыІэрысэ псоми емынхъ,
Зэбгъэшхыни щымыІэ:
И щІэлъэнныкъуэр дыщэхут,
И щІэлъэнныкъуэр дыщэплът.
Дыгъэр къышыкъуэкІым
къыпидээрт,
Дыгъэр щыкъухъэм къыдэхъурт.
Пшэдджыжь пшэплъым и нэбзийм
И щІэлъэнныкъуэр плъыжьу илэрт.
Адрей лъэнныкъуэр хужку къанэрт!
Фыз мылъхуэм плъыжьыр ишхмэ,
Уэндэгъу хъурти къуэ къильхурт,
Хужыр ишхмэ, уэндэгъу хъурти
Тхъэлухуду пхъу игъуэттырт.
А жыгыжь тельиджэм,
Тхъэгъэлэджи и нэхум
Махуэ къэси къышыкІэр

Мыңрысөу зы закъует.
Ари махуэм къыныкІэрт,
Жәңг зөрүхъуи кІуэдыхырт.
Ар щІекІүэдри къамышІэу,
ЗыңІэ нарти щымыІэу
Нартхәр бәра зәгуопхә.
Зәгуәпахәу нартыжъхәм
Ижъ и Хасәр зағуахыр:

— Хыр зи шапхъэ дә нартхәм
Ди мыңрысәр ядыгъуу,
Ар зыдыгъур къедмышІэу,
ЗыңІэ нарти тхэмиту
Мы дунейми щхъэ дытет! —

Жаіә, нартхәми арыхәу
Мывә бгырыпхыу чо быдәр
ЩІәнІышІэ, щыхъәпІи имыІэу
Нарт жыгыжым ирашІәкІ.
Ари мыхъуу, а хъугъуәфІыгъуәр
Уей, нартыжъхәм яфІокІуәд,
Куәд дәмыйкыу нарт губжъахәр
Хасә гуәрим щызәхуос.
Хасәм нартхәм щашІ унафә
Афә гъуаплъәхәр ящыгъуу
Жыгым плъакІуә хуагъеувыну,
Зи лъэ увхәм къышыщІадзәу,
Зи дзә жахәри къыдәкІуәу,
Нарт екІу щауәхәр къахәту
Гъуәрыгъуәххәу яхъумәну,
Мыңрысәри зыдыгъур
Шалъэ кіәшІкІэ къагъуэтину.
Санәхубжъәри яІәттри,
Санәху кІадәри ирафри;
Лыхъу унафәр язәхуәдәу
Нартыжъ Хасәм щаухәс.
Нартыжъ Хасәр зәфІәкІати,
Нарт лыхъужъхәм
Нарт жыгыжыри яхъумә.
Жәңг къесыхукІэ жыгыжъ щІагъым
Нарт щауәхәр щызәблахъу,
Хъуми бзыми ягъәшІагъуәу

МыІэрысэри зыдыгъур
Хэтми нартхэ къахуэмьшіэ.
Щіэми жымы я гукъеуэу
МыІэрысэри мэбзэх.
Уей, дыгъур лъэмакъыншэт,
Уей, дыгъур умылъагъут,
Ар нэримылъагъут, лъэмакъыншети
Ар зыдыгъур къэшІэгъуейт.
Нарт щауэхэу уей-уейхэм!
Ар зылъагъуи къахэмыкI,
Ар зылъэкIи яхэмит.
Ауэ щыІэт Нартыжь Хэкум
Нарт Дадэ и къуитIыр.
Ари зэтІолъхуэнныкъуэгъут,
Зыр Пыджэт, адрейр Пызгъэшт.
Уей, а тЦум, а зэкъуэшитIым,
Жыг хъумэнри къальюс.
Илъэс псокIэ я чэзум
ЗэкъуэшитIыр ныпэплъаш.
Пшыхъэцхъэ пшэплъым и бзийри
Къуршыцхъэми щытрилъхъэм,
Дыгъэ къухъэми и ныбжыр
Къурш щыбми щигъэтIылъым,
Гъуазэ и къуитIым Гэщэр къаштэ,
Саур уанэр алтын псыгъуитIым
ЗэкъуэшитIым нытыралъхъэри
Я шабзитIыр щыбым илъу
Жыг щыагъ дахэм ныщІотIысхъэ.
Щіым вагъуэбэр щыхыхъэжым,
МашIэу нэхулъэм щызэшIичым,
Нартхэ, гущэ, я жыгыжым
Тхъэрыкъуищи къыпотIысхъэр.
Пыджэр машIэу щхъэукъуати
ПлъакIуэу щысыр Пызгъэшырт.
Тхъэрыкъуищым мыІэрысэр
Къыщыпачым Пызгъэшым,
И шабзэжыр ныззIуедз,
ШабзэрэдзкIэ а тхъэрыкъуэр
ИукIыныр игу темыхуэу
Зы тхъэрыкъуэри иуIэш,
МыІэрысэри къамыгъанэу
Тхъэрыкъуищри мэлъэтэж.

Зы тхъерыкъуэм къыпых лъым
Лъынс лтэужыри къегъанэ,
Данэ кіапекіэ лъыр къельзещіри
Пызгъэш щіалэу ди нарт щауэм
Ар и жыным ирелтхъэж,
Пыджэ жейри къигъеушри
Гуэху къэхъуахэр щыжыриїэм,
Лъы лтэужыр зэкъуэшилтіым
Ирахужьери зэдожъэж.
Нарт зэшилтіым лъы лтэужыр
Хышхуэ Гуфэми ны Гуахуэш,
А лтэужьу зэрыкіуари
Хым хохъэжри мэкіуэдыж.
Я алъпыжыхэм къонсыххэри
Тіэкиу псэхунуи мэтіысхэ.
Зы жэш ныкъуэм къалъхуа ліитіыр
Вагъуиті хуэдэу зэшхыркъабзэт:
Я шефэлри зы теплъэт,
Я Іепкъльзепкъри зы жыпхъэт,
Я шыжытири зэфэгъут,
Зэфэгъуу яІэ Іашэри
Лъэпц зэхуэдэу яхуищіат,
Пызыгъэшыри я джатэт,
Щымыуэхъури я шабзэт.

— Пыджэ, зы анэ ныбэм дыздилъай,
Зы анэ бгъафэ дыщіэлъай,
Ди ліыхъугури зы ади,
Дэ псэ тіутри зы ани,
Нарт бынхэм дыхабжэри,
Нарт щауэхэр ди джакіуи.
Адэ напэр мыулъийуэ,
Анэ напэр мыукіытэу,
Нарт щыпїэм дихъэжыни,
Тхъерыкъуэ пшэхухэр къэхутэнци
Ліыхъугу иныр жъэражъяу,
Нартхэ Хасэм декіуэллэнкъэ!
Илъэс піалъэр узотри
Хышхуэ Гуфэм ушотыр.
Хышхуэ щагъым сэ сохри
Хышхуэ лтэгум сощакіуэр.
Илъэс піалъэр къэсыйхукіэ

Ущытыну сольяйуэр.
Піалъеу уэстыр блэкіамэ,
Сыщиіжкыыми гъуэгу махуз!

Ар щижиіэм Пызгъәшым,
Пыдже мыхэр къеіуатэр:
— Шыр къемыскіеу сыкъәштөнкъым,
Шыр пхыхуакіи сыкъәскіенкъым,
Хыр губжакіи сышынэнкъым,
Сә слъэгтуаи сіәшілекінкъым,
Уэ пта піалъэм сышытынщ,
Уи лъэужьыр се схъумәнщ,
Айдэ, си къуэш, гъуэгумахуз!

Нэпкъым нытохъэр Пызгъәш.
Хыкум ныхолъэр Пызгъәш,
Псыр зэгуокіри, толькъун щхъуантіэм
Лыхъум и щхъэм іэпліэ хуещі,
Шынәхъынціэр, арыххэу,
Хышхуэ бгъафэм щокіуадэ.
Хышхуэ лъашціэм ар щынәсым,
Бләшэ уэнни зешещі,
Зы хәшіапіи мәлъыхъуэ.
Куэдрэ кіуа, машціэрэ кіуа...
Зы унәшхуэ ныіуюощі,
Пщіантіэ нәщіым ныдохъэри
Хъәшціещ нәхум ныщіохъэ.
Имыхэкут, хамэлі цыкхут
И джатәшхуэр бгъурылъти
Хъэдзакъену хъэзырт,
И шабзәжкыр мыйуәшхъути
Къэсым ежъеу мэтіис.
Куэд дэмыйкіиу Пызгъәш деж,
Зэш-зәшибли къышіохъэ,
Хъәшціэм икъукіэ щыгуфікіхъу
Псынціеу іэнэ къаузэд,
Нартхэ я мыйерисэм щыщи
Шхыним щыигъуу къышіахъэ.
Ефәешхэр зэіуахри
Хъәшціэр хуабжыу яіетиц,
Тхъэіухуд пщацитіи
Щхъэгъэрту къэувиц,
Зәшхэм мыхэр къыжаіещ:

— Дэ зэбыныр, ди хъещІэ,
 ДгъэшІэращІэу хы щІагъыр
 Зэш-зэшихъуу дыздопсэу,
 Ди псэ, ди нэу ди анэфІым
 ЩІым тетыныр имыдэу
 Псытхъэ Гуашэу Тхъэ зищІыну
 ХышІэ кууми лъахэ щещІ.
 Тхъэшкуэ лъещым ар къищІаши
 ЩІышхуэ иныр къегъэзджыздж,
 Тенджыз псори къигъэкъуалъэу,
 Дэ ди лъапсэр ирихиыну,
 Уащхъуэ лъэщи къидегъэбг.
 Бгыр къикъутэу Щыблэ¹ бзаджи
 Мы ди хышхуэм къыхегъяуэ.
 Аушджэрджырыц² дэ ди адэр,
 Дэ ди анэр Псытхъэ Гуашэц,
 Пщащэу диІэц зэшихъуищи...
 Зэш-зэшиблым ар щыжайэм,
 Пызгъэц пщащэхэм ныГуоплъэ
 Къышхъэштыр хъыджэбзитІти
 Ар ещенэм нышІоупшІэ:
 — Дэнэ щыІэ шыпхъу ещенэр?
 — Ди шыпхъуищыр псэгъу ящІыным
 И лъыхъуакуэу Нарт Хэкужым
 Лъатэрейхэу щытахэц.
 Тхъэрыйкъуафэхэр ятельу
 Хышхуэ щІагъым ахэр щІэкІти
 Гъуэгу зэхэкІхэр зэапалтыхът,
 Нарт псэуэгъуи къалтыхъуэу.
 Лъыхъуэ пэтми щамыгъуэтим,
 Зэшихъуищым ягу иралхъэ
 НартыщІым лъыгъэ иІэу
 ИсыжІамэ къагъуэтину.
 Нартхэ яІэц жыг телъыдже
 Тхъэгъэлэджи и кыгъэу.
 А жыгыжым махуэ къэс
 Зы мыІэрысэт къыпыкІэр.
 Зэшихъуищыр лъатэрти
 А мыІэрысэр къыпахырт.

¹ Щыблэ — уафэхъуэлскІымрэ уафэгъуагъуэмрэ и тхъэц.

² А ѿджец — чристан динимкІэ тхъэц.

«Нартхэ щауэ яІэжмэ
МыІерысэр дамыгъэхъу
Ди лъэужым къырикІуэнхэш»
Ар жаІэу, зэшыпхъуищым
МыІерысэр куэрэ къахът.
Ауэ, нартхэ я хэкужым
Жыыми-щІэми къахэкакъим
Ди шыпхъуищым пэхтуфын.
Ауэрэ кІуаш заул Іэджэ.
Иджы, хъэшІэ, пэж бжетІэнци,
Шыпхъу ешанэр къауІауэ
Лъыр къыпожри пІэми хэлъш,
И хущхъуэгъуэр илъ къижарши
Нартыжь хэкум дымыкІуэф...

Къуэш нэхъыжым ар щыжиІэм,
Пызгъэш нартыр къэпсэлъаш:
— Лъы къижам щыщ сэ къэсхъащи,
ЩЦэхуу щыфху ар фгъэхъуж!

Данэ кІапэм кІуэцІылъ лъыр
Зэш-зэшиблым Пызгъэш Іахыр.
Пщащэм и лъыр хуахъыжри
Пщащэм щахуэри ар мэхъуж!
Зэш-зэшыпхъухэр гуфІэжауэ
Нарт Пызгъэщым къыжыраІэ:
— Уей, нарт щауэу ди хъэшІэ,
Щыими хыми щымыгъуашэ!
Сытыр тыгъэу уэ пхуэтцІыну,
Сыт и фыгъуи пхуэдлэжыну?
ЖаІэр зэш-зэшыпхъухэми
Ди нарт щаум къохъуэхъу.
— ИІэ, щауэ, ущымыт,
Пщащэу щытхэм къахэдэ,
Уэ пхуэдэш ди шыпхъухэм
Нарт хэкужым къышалъыхъуэр.
Шыпхъу дэтхэнэр уэттын?—
ЖиІэу, зэшхэм я нэхъыжыр
Нарт Пызгъэщым къыщещым,
— Згъэхъужар къызэфт,— жиІаш.

Нарт Пызгъэш игъэхъужар
Еzym иуІа тхъэрыкъуэрт,

Ар тхъэрыкъуэ пищэхут, *Бауда Насибийн*
Уэхум хуэдэу къабзащэт,
Иэбжэ щызыбгт, напэхут,
И цЭр Мыгъэзэш гуашэт.
Арти, занщIэу абдежым,
Малъхъэ ефэр зэIуахщ,
Афэху къафэр щаублэш,
ЗэпсэгъуитIым хъуэхъу хуаIэти:
Джэгу IэтаIэ хы лъашIэр
Тхъэшхуэр къеплъу ягъэнщIри
ДунеишIым къышIэбэргхэу
Ильэс Палъэр къышысым,
Палъэу итам фIэмыхIыу,
Махуэ блэкIи имышIу,
Мыгъэзэш гуашэр и гъусэу
Нарт Пызгъэшыр хы Iуфэм,
И щIынальэм къихъэжщ.
ЗекIуэш, зеуэш, зиплъыхъри
И къуэш пищIэр къигъуэтыхъижщ.
Ауэ, пищIэм и къуэшыр
Темысыжу щилъагъум
Пызгъэш щауэр гузавэш.
ПищIэ нэшIыр егъэшIагъуэ
Къуэш лъыхъуакIуэу мэзым хохъэ.
Куэд дэмыхIыу щыхъ пишэрыр
И пишэрыхъу и пищэм дэлъу
Пыджэ пищIэм щитехъэжым,
— Дэнэ щыIэ уи къуэшыр,
Щхъэ уи закъуэ къэбгъэза?—
ЖиIэу гуашэр гумэшIауэ
Гуашэр Пыджэми къыпожъэ:
Пыджэ щауэр илI игугъэу
Гуашэм занщIэу зыкъыредз.
Абдэж дыдэм, Пызгъэш нартыр
Бгыщхъэ лъагэми къытохъэ,
ПищIэмкIэ къоплъэри елъагъу
И щхъэгъусэм и къуэш Пыджэм
Пищэрыдзауэ IэплIэ хуищIу.
Ар гуауэшхуэ щохъу Пызгъэш,
Ар хуэмыхъ ди нарт Пызгъэш.
Уафэ хъуэпскIыу и шабзэжъыр
Нарт Пызгъэшми зэIуедзэ,

И шабзэшэр уафэ гъуагъуэу
Уэгум йохъэри пишэм пхолъэт.
Шэм къигъазэу щехуэхыжкІэ
Нарт Пызгъэшыр пэшЛоувэ,
Пызгъэц и щхъэм шабзэшэр
Щыблэ уэклэу къытохуэ,
Щхъэр екъутэ, пкъым пхырокІри
Шэ губжъар щы къатиблым хохъэж.
Ар нарт Пыджэ щилъагъукІэ,—
«Къуэшым дэмыгъуэлъыфыр сэра»,—
ЖеIэри Пыджэри мэгубжь.
И джатэжыр къирехри
ХеIу и гущхъэми догъуэль.
— ГуIэгъуэлъыр си лажъи,
Ем и бзаджэри си натIи,
ВагъуитI лыду фыкъухъэжи,—
Мыгъээш гуашэм ар жеIэри
Зэш хъэдитIым топыхъэ. Фраза обрыв.
ГуIэу, гъыуэ зыдэшысым
Лъэбыцэжьеири къыIохъэ.
Гуашэм дахэм къохъуапсэри:
— Умыгъ, дахэ! — жыреIэ,—
Уи нэпс пштырыр хъэдитIым
ЗэрытеткIуэу хъужынкъым,
Псэ хыхъэжу а тIури
Уэ уи пащхъи къихъэнкъым.
Сэ псэгъуу сыкъашти
Мы хъэдитIыр пхущIэслъхъэнц!..

— Хъунц, схущIэлъхъэ,— гуашэм жеIэ.
Лъэбыцэжьеими къетI мащэшхуэ,
ЗакъуэшигIыр щелъхъэжри
Кхъащхъэм Гуашхъэ тырецIэж.
Мыгъээш гуашэм ар ныхуокIуэ,
Мыгъээш гуашэм ар бгъэдохъэ,—
— ЗакъуэшигIыр щIэслъхъаш, гуашэм —
Лъэбыцэжьеими щыжиIэм,
Гуашэр занцIэу хым хопкIэри
Зэтеплъэгъуэм мэбзэхыж,
Псатхъэ лъэщым къытхуидэнкъым.
Лъэбыцэжьеири щот, щотри
Зэгуэпауэ егъэзэж.

Мыгъээш гуашэр уэндэгъу хъуати
Хышхуэ щагъым ар цылхъуэну
Псытхъэ Гуашэми идакъым:
— Щым и цыхухэр дэ къытетхыу,
Щым къытетшу, псым къыхэтшэу
Псатхъэ лъэщым къитхуидэнкъым.
Куэж, си тласэ, нартхэ дежи
Нарт лъэнкъри гъэбагъуэ.
Къэплху быныр нарт лъэнкъым
Тхъэ ПыкIэуя яхуэнI.
Гуашэр нартхэ я хэку къокIуэ,
Гуашэр Гъуазэхэ дей йокIуэлIэ,
Куэд дэмыйкIыу Мыгъээш дахэм
Нарт зэшитIи къильхуаш.
Зым и цIэр Уэзырмэст,
Адрейм и цIэр Имыст.
Туми яIэр зы теплъэт,
ВагъуитI худэй зэцхьыбзэт.

*Уэзырмэс нартхэр гъаблэм
къизэрыригъэлар*

Уэзырмэс нэхъ нарт нэхъижъхэм ящыщт, зи
къуэри Гъуазэ Пызгъэшт, нарт лъихъужъхэм
яхэти къэхъуат. Еzym и ныбжъэгъу цыхкIухэм
щадэджэгукIэ сый щыгъуи ятекIуэрти, Уэзырмэс
зэрыцIыкIу лъандэрэ псоми Йулыдж хуашIырт,
нартхэми сый щыгъуикI ар щалъагъукIэ жаIэрт
а щIалэ цыхкIум «нарт нэс» къизэрыхэкIынур.

Зэгуэрым, и ныбжъэгъухэм ядэджэгуу,
Уэзырмэс ильэгъуаш нарт къуажэхэм дэс цыхухъэр
зы лъэныкъуэкIэ псори шхын зэмылIэузыгъуэ
куэд яIыгъуу зэрыцIуэхэр: зым мэл ишэрт,
адрейм лы гъэгъуа, ешанэм фадэ иту кхъуэшын
яхъхэрт. Псом хуэмыйдэу Уэзырмэс нэхъ игъашIэгъуаш зы фыз тхъэмышкIэ гуэрым фалъэм
ильу шхын зэрихъыр. А фызым иужь иту и бын
циыхкIухэр,— Нанэ, домэжалIэ, тIэкIу къыдэт! —

жайыу гъыхэрт. Сабийхэр гъы щхъекіе фызым сыри къаримытурэ нарт псори зыдекіе лъэнныкъуемкіе күерт. Ар Уэзырмэс щилъагъум хуабжыу иғъеншігъуаш.

Джәгунири щыгъунишәжи Уэзырмэс цынху Йув күем хыхьери щіеупицлащ,— Дәнә фхыры мы къомыр? Сыт щіефхыр? — жиіери. Псоми къылжыраш зыпц, Пәкъуә дей нартхэм тыгъэ дохь.

А псальзәм Уэзырмэс и гур икъутащ. Абы джәгуныр къигъэнаш, зыкъомри мы псальзәу, нәшхъейуә, и фәм зызәридзәкіауә къикіухъаш.

Зекіуә къикіыхъа нәужыкіе, зыщагъәпсәху зәманым нартхэм джәгу ящихэрт. А джәгүхәм нартхэм я бын цыкіухъери щызәхуәсырт къызәдәжәнкіе, зәбәнинкіе, кіэн джәгүнкіе, мыеэ дзынкіе зәныкъуәкъун напиціе.

А джәгүхәм цыкіуә псоми япә иту Уэзырмэссыр сыт щыгъунир яльягъути, ар зәрыщымыләм заншіеу нартхэм гу лъатәри гузавәхъу щіеупицлащ,— Мысымаджәу піэрә Уэзырмэс? — жиіери. Уэзырмэс деж ягъакіуәу къышыцлаамкіе щыціеупиціәхәм мыбы хуәдә жәуап къаритащ:

— Сә Іәпкъылъәпкъ уззыри збгъәдәлъкъым, ауэ согъәшігъуә нарт лыхъужыхъем ажәжъ жъакіе Пәкъуә къәрабгъәжым тхъэ гуәру ябжу тыгъэ зәрыратыр.

Абы дежым Уэзырмэс и гум ирилъхъар нартхэм яжырилащ:

— Нартхэм я напәтех тыгъэр ятын щамыгъэтаяуә сә абыхәм сахәтыфынукъым: си гум схутегъахуәркъым нарт лыхъужыхъэр ажәжъ жъакіе Пәкъуә къәрабгъәжым фызәрхуәжыләшіәр, икіи сә сыйбәяунукъым нартхэр хуит сцикъункіе, мис араш!

Уэзырмэс къипсәлъыр нартхэм щызәхахым, хуабжыу шынахәш. Я нәпсыр къежәхыу ахәр къельәуаш Уэзырмэс и мурадыр щинену, сыт щхъекіе жыпіемә, Пәкъуә ар къиціәмә, ахәр псори щым тыримыгъәпсәухынкіе шынагъуэти. Ауэ Уэзырмэс нартхэм я чәнджешими едәуакъым: игу ирилъхъа мурадыр иғъезәшіәныр хуабжыу

игъэбыдаш. Арати, нартхэр зэгуерым зэхуишэри
псоми зыхахы Уэзырмэс жиаш:

— Сэ синарт щауэкъым а къэрабгъэжь ажэжь
жъак! Э Пэкъуэ и щхъэр пызмыуши! нарт псори
хуит сымыц! Йижмэ!

Нартхэм хуэфащэ иш! Э хуаш! Акъым абы
и псальэм, ахэр зэгупсысыр Уэзырмэс и гурылтыр
Пэкъуэ къин! Эмэ, къатрилъхъэну бэлыхъирт.
Уэзырмэс лыхъур зими емыда! Уэу и гурылъхэр
игъээш! Энэм яужь ихъаш. Яа щык! Э ар и анэ
Мыгъэзэш гуашэ дей к! Уэри жыриаш:

— Ди анэ! Сэ быдэу мурад си! Гаш! Пэкъуэ
щхъэки! Эси гурылъхэр згъээш! Энну, ар къэзбгъэгъэ-
нэнүү къызжомы! Уэу, нэхъыф! Иш, чэнджэш къызэт
си мурад псори дауэ гъээш! Хъунуми: сэ
си! Экъым шы, Іаш!

— Уи гурылъхэр бгъээш! Энну мурадыр быдэу
пиш! Амэ, уи адэм и шы пэхур щыунэм щ! Этци
къыш! Эш, и уанэр гъуц! Шыныбэпххэр ярыльу
пыльщи къыф! Эх, абы щ! Эт пхъуантэ фыц! Эм
и джатэ мыуэшхъури дэлъу бгъуэтинуучи зыбгы-
рыйлъхъэ,— къыжыриаш и анэ Мыгъэзэш гуашэ.

Уэзырмэс щыунэм шы пэхур къыш! Ишащ,
уанэр абы тырилъхъаш, мыуэшхъу джатэр ибг
иридээри дэк! Аш. Щопщик! Э япэм Уэзырмэс ще-
уэм, шы пэхур уафэгум ихъаш. Уэфэгум и шыр
щигъэджэгуш, къыщигъэджэгур, цыхухэм
Пэкъуэ дей тыгъэр зэрыхуахь гъуэгум! Э игъэзащ.
А гъуэгум тет! Ысхъэри блэк! Хэм Пэкъуэ дей яхь
псори Уэзырмэс къайхыурэ къуажэхэм къаригъэ-
хыжащ, зыри япек! Э имыгъак! Уэу.

Нартыжъхэр, зы лъэнныкъуэк! Э Уэзырмэс,
нэгъуэц! лъэнныкъуэк! Э Пэкъуэ щышынэхэрти,
гъуэгу пхэнжк! Э щэхуу Пэкъуэ дей к! Уэуэ щадзэ-
ри жыра! Аш Уэзырмэс щалэм гъуэгу занщ! Эк! Э
ахэр къызэrimыгъак! Уэу, Пэкъуэ къыхуахь тыгъэ-
хэр абы нарт къуажэхэм зэрыригъэхыжыр.
Нартхэр шынэу пэпплээрт лъэк! Ыныгъэшхуэ зи! Э
Пэкъуэ зы бэлыхъ гуэрк! Э Уэзырмэс зэриук! Ынум,
ауэ, абыхэм яф! Игъэш! Игъуэну Пэкъуэ зыри
Уэзырмэс ирищ! Акъым. Уэзырмэси игъэувы! А-

къым къаихын нартхэм Пэкъуэ деж хуахь псори, ауэ Пэкъуэ къакүэртэкъым.

— Сэ Пэкъуэ сзыыхимыщIэмэ зезгъэцIыхункъэ! — жиIещ Уэзырмэси, Пэкъуэ дей кIуэну ежващ. Унэм бгъедожъэри Пэкъуэ къышIишыну Уэзырмэс макъ шынагъуэкIэ маджэ.

— Ей, тхъепэлъитэу ябж ажэ жъакIэжь Пэкъуэ, лIыгъэ уиIэмэ къышIэкI,— жеIери.

Ар Пэкъуэ щызэхихым сымаджэ нэпцI зищIри «зэрысымаджэр» Уэзырмэс къыжыраIэну унафэ ишIаш. Мыйдрейм aby хуэдэ жэуап къышыIэшIэхъэм, шым епсхри мыр жиIэу бжэмкIэ иунэтIаш.— Ар сымаджэми, сэ сыузыншэ къабзэш.— Унэм занщIэу щIыхъэри Пэкъуэ фIэхъус ирихащ:

— Пэкъуэ, уи махуэ фIыуэ!

— Гъуэгу мыгъуэ уижье,— къыритащ адрейм жэуап. А исалъэхэр щызэхихым Уэзырмэс и мыуэшхъум еIаш, Пэкъуэ и щхъэр пиупщIыну. Ауэ Пэкъуэр къышылъэтри щIэпхъуэжащ. Уэзырмэси Пэкъуэ иужь иувэри ирихужьящ.

Уэзырмэс къимыгъуэту щIым зэрызыщимыгъэпщикIуфынур Пэкъуэ щилъагъум, уафэм дэлъетеящ, бэджыхъ унэ ишIри aby щыпсэуэ къэнаш.

Пэкъуэ тхъэуэ щытти, aby нартхэм губгъэн яхуишIати къэгубжьри уэшхыр иубыдащ, псыхэр игъэгъуащ: уэгъу хъуаш, гъавэр къэмыхIыжу, жыгхэр тхъэмпэншэу, Iэшхэм щанэжу къэнаш, фызхэр мылъхуэж хъуаш. Нартхэм зэман хъэлъэ къахуихуати Уэзырмэс щIалэмираудэкIыу хуежьящ:

— ФIым и пIэкIэ, Пэкъуэ къэбгъэгубжьри, уэ къытхуэпхъар еш, дауэ дэ дызэрыпсэунур иджы? Насыпыншагъэ дийэр уэращ къытхуэзыхъар,— жаIэу.

Уэзырмэс гугъупIэ ихуаш, икIэм игу къэкIаш псори зыщIэ Сэтэней гуашэ зыхуигъазэу еупщIыну. Уэзырмэс шэсли Сэтэней гуашэ деж кIуаш.

Нартхэр зэрыгузавэр, езыр гугъупIэ зэрихуар, къэхъуа псори Уэзырмэс жыриIаш Сэтэней.

Къэхъун къэшIэнхэр зыщIэ Сэтэней Уэзырмэс и шым еплъри къыжыриIаш:

Уи шы пэхужыр алъыжъ лъэпкъщ, лы-
хъужъ хахуэм игъесац, фыуэ зыщIэгъаплъэ,
щIопиц щэ уэгъуэр ехи, жым хуэдэу кIуэнц, уафэ-
гум урихъэнц, уздыхуейми уижынц.

Сэтэней гуашэ къыжыриIам тету, Уэзырмэс
и шы пэхужыр зэцIигъэплъаш, щIопиц щэ уэгъуэр
ирихри жым хуэдэу псынцIэу уафэгум ирихъаш,
псым хуэдэу макъыншэуи Пэкъуэ и баджыхъунэм
щIихъаш.

— Пэкъуэ, уи махуэ фыуэ,— жиIери,
Уэзырмэс къызэрыгуэкI фIэхъусыр ирихац
Пэкъуэм.

— Гъуэгу мыгъуэ уижье! Уэ щIым сицыбгъэ-
тыншакъым, уафэгуми къызэптынукъэ тын-
шыгъуэ? — шынауэ жэуап къитац Пэкъуэ.

— Укъыстемыбгэ, Пэкъуэ, сэ сыкъэкIуаш уи
дэж Нарт Хэкум бэлыхъу илъыр пхуэсIуэтэну,—
жиIаш Уэзырмэс.

— Сыт апхуэдизу Нарт Хэкум къы-
щыхъуар? — жиIери, къыщыхъуар имыщIэ хуэдэ,
щIэупицIаш Пэкъуэ.

— Нартхэм тыгъэ къызэрыпхуамыхъыжым
папщIэ укъэгубжъауэ щIым и фыгъуэр щIэпхауэ
жай. Гъавэхэр къэкIыжыркъым. Іэцхэр бэгъуэж-
хэркъым. Фызхэр лъхуэжыркъым. Нартхэр гъаб-
лэм дихынущ. Нартхэм абыкIи сэ сагъэкъуаншэ,
бэлыхъуори къызэпкъырыкIар сэрауэ жай.

— Уэраш, уэраш! — жиIаш Пэкъуэ.— Уэ сэ
къысхуахъ тыгъэхэр нартхэм ебгъэхыжац. ЕкIэ
си ужь укъитиц. ЩIылъэм псэупIэ къышызэпта-
къым. Иджы уафэм укъэсац.

— Сэ уи дэж сыкъэзыхуар гузэвэгъуэц. Нарт-
хэм сыкъагъэкIуаш,— кIуэи Пэкъуэ екIуж
жай. — Псы дызэфэн к'удей дгъуэтыхыркъым!

— Фыщ фымыгъуэтыхыркъым. Ди япекIэ пицIэнц
пэкъуэ узэрэмьбииинур! — кIияш Пэкъуэ.

Пэкъуэ апхуэдэу щыжиIэм, Уэзырмэс къыри-
гъэжъаш:

— Сэ зэ сицыуами къысхуэгъэгъу. Си лажъэ-
кIэ нарт оори зэтомыгъалIэ. Мес, еплъыхыт
щIым. Плъагъурэ мо нарт къомыр къызэрыпху-
дэпльейр. Жыри-щIэри, фызхэри, сабийхэри

Хъэрэмэ Гуашхэ къытеувахэу къыпхудоплъей, ахэр уэ къолъэу уэшхыр къебгъэшхыну, гъавэр къэбгъэкыжыну,— жиаш Уэзырмэс.

Уэзырмэс сый жиэмэ Пэкъуэ зигъэхъейртэ-къым. Щымыхъужым Уэзырмэс жиаш:

— Мес, еплъыхыт, нартхэм тыгъэ къыпхуа-хьяуэ Хъэрэмэ Гуашхэ тетщи тыгъэр къыпхуаший, къайых а тыгъэхэр, Пэкъуэ! — Щылъэмкіэ и Іэр ишиаш Уэзырмэс.

Пэкъуэ а псалъэхэм бзэджагъэ къыримыхыу бэджыхъ унэм къынціеплъу щым щеплъыхым, Уэзырмэсри зыхуейр арыхэти, и мыуещхъужыр къыриихъуэтри Пэкъуэ и пщэм дэуэри Пэкъуэ и щхъэр зэуэ пигъэлъеташ.

Абы иужькіэ тхъемахуиблкіэ уэшх лъы щіту къешхааш; щым бэвагъыр къыххэжэжааш, гъавэр бэву къызэшшіэтэджехэжааш, жыгхэми пхъэшхъэмышхъэ къапыкіэжааш. Іэшхэри бэгъуэнтэкъе! Фызхэми сабий къалхунтэкъэ!

Уэзырмэси и лыгъэм щхъэкіэ псоми фыуэ ялъагъу хъуаш, Нарт Хасэми хашаш, лыпіэ иувэм нартхэм хуэдэу увыну Хасэм хэсхэр псори хуэхъуэхъуаш.

Уэзырмэс мэзылым Дадыху дахэ къызэртырихыжар

Имысрэ Уэзырмэсрэ зэшт. А түри нарт шу-уфіхэм ящищт. Уэзырмэс бжыыфіэт, іэпкъльтэпкъ дахэ иіэт, хахуэт, пхъашэт. Имыс фыз къишэгъашшіэт. Уэзырмэсир фызыншэт. Имысыр ильэс зекіуэ щылэу и фызыр Уэзырмэсым ехъуэнсэжаш. Уэзырмэс фызыр зыхуещэр къышыгурыгүэм, и жагъуэ хъури и нысэм къипикіухь хъуаш. Нысаціэм и фіещ дыдэу зыкъыхуиціу, гъуэгу къиримытыж щыхъум, Уэзырмэс и пхъэпшинэжыр къиштэри,— Уэ мы пщіантіэм удэсу сэ сы-къыдэмыхъэжын,— жиїэри, тхъэ игүэри дэкіаш.

Нарт зекІуэлІхэр нэхъ зындыземыкІуэ мэз куум хыхъери Уэзырмэс егъэзыпІэ ищІаш. И нэр зытеплъар фИимыгъэкІыу езыр щакІуэфІти, бланэ къиукІыурэ бланафе пшыпІэ ищІри Уэзырмэс щІэтІысхъэжащ. Ар маҳуэм щакІуэрт, ауэ хурикъун фІекІай къиукІыртэкъым, пшыхъэшхъэм лыр жъехункІэ и пхъэпшынэм еуэрт. Апхуэдэу Уэзырмэс мэз куум куэдрэ щыпсэуащ.

Имыси ильэс зекІуэр иухри къекІуэлІэжащ. И къуэшыр пшцантІэм дэту щимылъагъум, Имыс и фызым еупшІаш:

— Си къуэшыр щхъэ сымылъагъурэ? Дэнэ щыпІэ ар? — жиІэри.

— Абы хуэдэ къуэш уи анэм къилъхуа нэхъре, зы хъэ къилъхугъащэрэт. Сыт къуэш? Ар къуэш уэ пхуэхъунукъым, фыккай уи ужь иткъым. ЗекІуэ узэрежъэу къызэхъуэпсэжри бэлыхъ куэдым сыхигъетащ, «Имыс къызэрысыжу жесІэжынц уэ къыскІэлъызепхъэ напэншагъэр» — щыжесІэм шынэжри — «уэ мы пшцантІэм удэсу сэ сыкъыдэмыхъэжын» — жиІэри тхъэ иІуэри дэкІаш. Иджы ар зыдэшыІэри зыми ящІеркъым — и фыз пшыупсым псынщІеу къыритащ Имыс жэуап.

Имыси фыз бзаджэм къыжыриIар и фІещ хъури зыри жиІакъым.

Зэманыр кІуэрт, Уэзырмэси щакІуэу мэзым щыпсэурт.

Зы пшыхъэшхъэ гуэрым Уэзырмэс бланэл игъавэу пылъу, езыри пхъэпшынэм дежьюуэ щысу, Іэуэлъауэ ин зэхихащ. Бжэ дазэмкІэ дэплъри ильэгъуащ зы емынэ гуэрым жыгхэр къыричрэ жыгыщхъэмкІэ хитІэжу, хитІахэри къыхичыжре зэриундэкІыу къакІуэу. Емынэ къакІуэм ищІ Іэуэлъауэр апхуэдизу инт, шынагъуэти бгым мывэ кІанэхэр къыгуэхурти щыр игъэгызу къуэм дэхуэжырт, мэзым щІэт хъэкІэкхъуэкІэхэр щтауэ щхъэрутІыши гъуахъуу къажыхырт. Дунейр зыкъутэу къакІуэ емынэм Уэзырмэс щеплъыпэм, ар зы мэзылІ шынагъуэ гуэру къыцІэкІаш.

Куэд дэмыкІыу, и бгъэгум маисэ хэлъу, а мэзылІыр Уэзырмэс и пшыпІэм къытехъащ. Уэзырмэс мэзылІым хүэтэджакъым, уэрэд жыІэн-

ри, шынэм сүнри абы щхэкі зэпигъеуакъым. Уэзырмэс мэзилыр күедре щигъеташ «тЫс» жыримы. Икім шыненүенр иужри бланелыр къынихыжащ; мэзилыр щитурэ лыр къыхихри Іәнәм трилъхаш. Хәшім Уэзырмэс щагъуеземылльу пхъэ дакъежь щитир щхэкіе иригъелъагъури мэзилыр игъетысащ, езыри Іәнәм бгъедәттысхәжри мысалъэу лыр түми зәдашжащ.

Мэзилым игу ирилъхат Уэзырмэсыр иукыу и пхъеншынәмрэ и шабзәмрэ ихыну, арщхэкіе хәгъерейм лыгъэ ин зерыхәльтыр къигуры. Уэри заншіэу зыриншытын шынәжаш. Абы игу фы зеримылтьыр Уэзырмәси къищіат.

Шхэн яухри мэзилыр къетәджыжащ, Уэзырмэсым зыхуигъазэри,— Дызэнубжъегъунц, дызекілъыкіуэнц,— жи. Ери щіекіужащ. Мэзилыр щыкіуәжым Іәуәлъауә ищыжакъым.

Нубжъегъугъэ мэзилыр зерыхуәмейр Уэзырмэс ищіәти, ар егупсысащ бзаджаер къызэрекіуэну щыкім. «Мы пыхэр,— жи. Ерт Уэзырмэс,— мышынәу сә къиспәуву къиззәзәуәфынукъым, шәч хәмылъуи ар къышыкіуэнур жәщыр хәкіуәтауещ: сә сигъәбәләрыйгъуу сыйяя иужыкізәкъуәхуауә къистепщхәу сиукын и гугъещ, ауә абы Гәмал сыхуекіуэнц, ищіәнури згъеунәхунц».

Пшыхъәшхәм Уэзырмэс и піем пхъәдакъәжыр ирилъхәри и щіакіуәжыр тыриләжаш. И шабзэр хъэзыру езыр бжәкъуагъым къекіуэнум ежъәу къуәуващ. Уэзырмэс и піем цыху хәль фіекіа пшіәнүтәкъым.

Жәщыбг нәужым мэзилыр щәху дыдәу пшыкім къышыкіхъаш, піем хәлъыр жейуә щилъагъум зытриубгъуери и бгъәм хәль маисәр піем иль дакъәжым пхырихуаш.

— Хуаш иджы,— жери, къетәджыжри мэзилым зыкъышигъазэм, вагъуәм хуәдәу лыд и нитілір Уэзырмэс щитриубидәм,— Укъәпціаш пыхәжь,— жи. Ери, еуәри мэзилым и нитіри къирихуаш. Пхъәдакъәжыр и бгъәм зерекіәрыйлъу мэзилыр гъуәгъу щіепхъуәжаш. Уэзырмәси «мыр зыдәкіуәр згъеунәхунц» жери, мэзилым иужым иувәри ежъәжаш.

МэзылЫр гъуэгым кIуэм, гъуэгым кIуэурэ, Уэзырмэси кIэльыкIуэурэ, нэху щыху кIуаш. Нэхуи щауз, дыгъэр къышыщIэкIым къуэ кIыфI зэвым дэт зы бгъуэцIагь гуэрым мэзылЫр Гухъэжри щIэмыхъэжыфу джалэри лIаш. «Мыбы къуэш иIэнкIи хъунщ», — жиIеш Уэзырмэси, жыг къуагъым къуэувэри къуэташ къынщIэкIынум ежъэу. Куэд дэмикIыу бгъуэнщIагъым зы цыхубз къышIэкIри мэзылI лIауэ щылъым къыбгъэдыхъэри епльаш. Цыхубзыр гъакъым, хъэдэм ельэпауэри и бгъэгур къидэгъэзяуэ зэридээкIаш. НэгъуэцI зыри къышыщIэмыкIым, Уэзырмэс жыгым къикIуэкIри цыхубзым бгъэдыхъаш. Цыхубзыр Уэзырмэс къызэрилтагъуу гуфIашэри гъаш, ГэплIэ къыхуишIри къеупицIаш:

— Мыр уэра къэзукIар, сыйзерашэкIын? — жиIери.

— Хэт щыIэ иджыри мыбы и лIакъуэу! — жиIери, еупицIыжаш пщащэм Уэзырмэс.

— Мыр лIакъуэншэт, и закъуэт. Ем и тхъэт, бзаджэм и телъхъэт, къипэцIэхуэр илПирти къигъуэтар зэIуридээрт, — жиIаш цыхубзым.

— Уэ усыт цыху, дэнэ укъикIа, щхъэ мыбы укъэкIуа? — еупицIаш Уэзырмэс цыхубзым.

— Сэ нартхэ сирарапхъуаш, си цIэр Дадыхуш. Зэнбожъэгъу хъыджеbз куэд мэракIуэ къэтцыпыну мэzym дыкъэкIуат. Сэ псоми яужь дыдэ сыйкинэри си ныбжъэгъу хъыджеbзхэр сфицIэкIуэдаш. СыздэкIуэнур сымышIэу мэzym сыйцIэкIуэдауэ, мы бзэджаем сыйкииубыдри сыйкихъаш. Ильэс мэхъу мыбы сыйзериIыгъэр, — пщащэм и Iуэху зытет псори Уэзырмэсым къыхуишIуэташ.

— Абы щыгъуэ дызэгъусэц, шыпхъум хуэдэу услъагъунщ, — жиIери Уэзырмэс и бланафэ пшиIэм Дадыху къишэри къэкIуэжаш.

Уэзырмэсрэ Дадыхурэ зэгъусэу мэzym щыпсэуи ирагъэжъаш. МахуэкIэ Уэзырмэс щакIуэу, къиукIар Дадыху ипшэфIу, жэцым пIэ зырыз ящIэ гъуэлтыжхэу, махуэ куэдрэ жэц куэдрэ а тIум бланафэ пшиIэм щагъэкIуаш. Дадыху и фэри къихъэжри набдэ зытельым я нэхъ дахэу хъуаш.

Зы пищыхъещхъэ гуерым түури пишылэм щилэсу
Дадыху жидаш:

— Иджы сэ зыгуэркіэ уэ синоупщинынущи,
щхъелъашлэм хъетыр илэмэ, синолъэль уктъемы-
губжыну, «фыз упшлэж ирахъеллэрэ» жыллэуи
зумыгъэгусэну.

— Жылэ, сикъэгубжынкъым икни зызгъэгу-
сэнкъым,— жидаш Уэзырмэс.

— Сэ сыладэншэ, сыдэлъхуншэши мэзым сы-
шыпсэуми хъунущ, благъэ сицэххэкъыми,
сыщилэупшилэншэш; уэ къуэш, благъэ уилэш, нарт
щауэхэм уралейии ухахуэш. Уи гукъеуэр сыйт,
иджыри куэдрэ мы мэзым, блэнафэ пишылэм
дыщыпсэуну? Уи гугъэр сыйт? — жери, къеупшидаш
Дадыху дахэр Уэзырмэсийм.

— Сэ си нысэ къызэцхъэллэжри къуажэм
сикъыдэкидаш. Уэ ухуеймэ фи къуажэ усхыхынщ,
ухуеймэ шыпхъу, ухуеймэ нысэ усщынщ, ауэ
тхъэлья сицэши ди къуажэм сыдыхъэж хъунукъым
зыгуэр къыскэлъыгъуэзэху,— жиленш Уэзырмэси,
и Гуэхур къызэреклэхар Дадыху дахэм хуи-
Гуэташ.

Дадыху дахами къыхихынур имышлэу
Уэзырмэсир жэуапыншэу къигъэнаш.

Псэуаш ахэр бланафэ пишылэм щилэсу апхуэдэу
куэдрэ.

Зэгуерым нартхэр щаклуэу мэзым щилэту
Уэзырмэсир яльэгъуаш. Нартхэр гуфлэри абы
иужь зыкъырамыгъэльягъу иуваш, лъэужьри
Уэзырмэс и бланафэ пишылэм Гуухьаш. Уэзырмэс
къышлэклири нартхэр иригъэпсихри и пишылэм
щилэшац. Хъэшлэхэм Дадыху и дэхагъыр, и
лэклиэлэклиагъыр ягъэшлэгъуаш, хъэшлэннышыр
яшхын зэфлэкли иужьли,— Мыбы щхъэ ушылэ,
нартхэр уэ хуабжьу къыпхуэнныкъуэши ягу
укъоуэ, иэклэж къуажэм,— жаляри, нартхэм
Уэзырмэсир хагъэзыхьаш.

Уэзырмэс зы жэуапи нартхэм яритакъым.

— Имысрэ и фызыимрэ фи гъусэу фыкъаклуэмэ,
динэклуэжынщ,— жери, Дадыху нартхэм жэуап
яриташ.

— Хъунущ, пищащэм жидаш захуэш, дыкъэ-

кіуэнш,— жаіери, шалъэ кыратри нартхэр Уэзырмэс и бланафә пишіләм кытекішац.

Шалъэ зератар къэсри Имысрә и фызымрә яхету нартхэр кіуаш Уэзырмэс и деж. Абы и бланафә пишіләм нартхэр щитхъаш, Іэнэ Іумыхыу жәшиц махуицкіә щисахәц. Икіләм Дадыху Имыс и фызым бғьэдэувәри жидаш:

— Нарт хахуәхә, фыкъидәплъыт, хэт нәхъ дахә дә түм?!

Нартхэм Іуәхур зытетыр яңіртәкъыми, тіекіли Іәнкунаш, фыуә цыхубзитім епльхәри,— Уәраш нәхъ дахәр,— жидаш нартхэм Да-дыху щхъәкіә.

— Нартхә, фә фигугъә сә Уэзырмэс сырифызу? Хъәуә, сә Уэзырмэс сыригъусәц. Күәд щидаши мы бланафә пишіләм ди закъуәу дыщыпсәу щхъәкіә, Уэзырмэс лыгъуә-фызыгъуә кыскілъызәрихъакъым, и шыпхъу хуәдәу фіекіай сильәгъуакъым. Сә кыышызәмілүсекіә, къуәш напәм емыпльу, мы и нысәм дауә нәпәншагъәкіә иужъ итынт Уэзырмэс! — жиіери, Дадыху дахәм къиумысац Имыс и фызыр.

Арати, нартхэр шым шәсүжри псори зәгъусәу къежъяжац. Къуажәбгъум къышысыжхәм Уэзырмэс ишіла тхъерыІуафәр нартхэм яжыридаш. «Цыхубз пшерыхъ хущанә»¹, жиіери Имыс и фызым нәмисыншагъә ирамыхыу зи пхъум и деж яхыжри иратыжац. Уэзырмэс и лъеіукіә нартхэм Дадыху дахәр Имыс фызу кырагъешац, хъәгъуәлігъуәр ину ягъельтәпдаш, ефәешхәр куәдрә зәхетац, санәхубжъәхәр яләташ, лыхъұ-жыбыжъәхәри ирафац. Имысрә Дадәху дахәрә зәлі-зәфызу тхъәу къенәжац.

¹ «Цыхубз пшерыхъ хущанә» — адигә псальмәжыц. «Пшерыхъ» жиілемә шеруәз, зәүем шымыуәшхъу, зыригъапшәм фіезмыйгъәкі жыхуїләш. Ижым шыгъуә абы хуәдә щакіуәфіхәм пишіә ин хуашыу щыташ. Ауә цыхубзыр апхуәдәліхәм нәхърә нәхъ ягъельтәпіәу, нәхъ Іулдыж хуашыу щыташ.

Нартхэм Сэтэней гуашэр испытывым кызызрытырахыжар

Нартхэм я зэманым щылащ испыхэр лъэнкъыу. А испын лъэнкъым япшы щытар ЖъакІэжът. Испыхэм я пицы ЖъакІэжъыр куэд щлауэ нартхэм ялхъу Сэтэней гуашэр дахэ къехъуапсэрт псэгъу ишчиныу, ауэ нарт шу межъаджэхэм ар щышынэрти дзыхь ишчиырткъым, нартхэр къазерытекІуэнур ишчиэрти, къытеуэу Сэтэней гуашэр ихыннымкіэ.

Зэгуэрым нэхъ нарт щауэфІхэр ильэс зекІуэ ежъяуэ зыкъыхуигъазэри къэкіуаш испыхэм япш ЖъакІэжъыр дээ и гъусэу Сэтэней гуашэр зыдэс Алыджхэ я унэм. Испыдзэр Алыджхэ я унэм төүэу Сэтэней гуашэр яхын щыхум, зекІуэ мыкІуэу къэна нэхъ нарт щалэхэм я къару псори къырагъэкІри испыдзэм щыщ куэд зэтыраущэбаш, зэтыраупшишташ, ауэ испыдзэм я къарур нэхъ куэдти, нарт щалэфІхэр япэмыйлтэшцу Сэтэней гуашэр дахэр абыхэм яхьри кІуэжахэш. Нарт къуажэхэм дэс цыыхухэр: цыкІуи ини куэдрэ гузэващ, куэдрэ нэцхъеякэш исоми фыуэ ялъагъу, езыхэм я гуашэр лъэш Сэтэней дажэр испыхэм я пищым зэрихъам напишІэ. Нэхъ нарт лы хахуэхэр зекІуэ къэтти, къуажэхэм къидэна нарт щалэхэм ину гузавэ къашташ, испыхэм япщым и ІэмьицІэм Сэтэней гуашэр дауэ къырахыжынуни ямышІэу.

Испыхэм япш ЖъакІэжъыр зыдэсыр хуабжьу чо быдэт. Къуэ зэвым дэт лъэгапІэм ар тетти и екІуэлапІэр гуггут, зы лъагъуэ закъуэ ишти хъумакІуэр куэду тетт. А быданІэм испыхэм я пищым Сэтэней гуашэр щиыгът.

ИкІэм нарт щалэхэр зэгурлыуэри абыхэм испыхэм я пицэр зыдэс чом зауэирашЫллаш. Нарт щалэхэр щэ екІуэгъуэ екІуаш ЖъакІэжъыр зыдэс чор къаштэн я мураду, испыдзэм ящыш куэдми я пищэм нарт щалэхэм я джатэхэр щыбаш, нарт щалэхэм я бжыхэри, хъуаскІэ пиҳыу, бийхэм я бгъэм щылдыдаш, ауэ сыйт ямышІами, испыдзэр куэдти ятекІуэфакъым, чонри къаштэн ялъэкІакъым. Итланэ нарт щалэхэр Уэрсэрыжь деж еупщиныу кІуахэш. Уэрсэрыжыр

жыы дыдэ хъуати, абы къэхъун къэштэн исори иштэрт. Нарт щалэхэм Йуэхур щауатэм Уэрсэрыжь къажыриаш:

— Фэ иджыри фышалэйуэши испыдзэм фактуюу Жъаклэжь зыдэс чор къыфхуэштэнкым. Сэтеней гуаши Жъаклэжь къитефхыжыфынкым. Нарт щауэфлэри ильэс зекиу щежъаклэ, ахэр къэклэжыху фемыжъеу, нарт Уэзырмэс щалэхуу хъыбар евгъаш, ар фи гъусеу фылгэ Жъаклэжь деж. Уэзырмэс зекиу мыкгуауэ унэм дэсчи йозэш, нэгу зегъэужь нывдежъэнц. Езыр гуаштэш, лъэшш.

Уэрсэрыжь и псалъэр зэрызыахыу, нарт щалэхэр зэштэшасэри Уэзырмэс деж кгуахэш. Уэзырмэс икъуклэ хабзэшхуэ зыхэлт нартти щалэ гупыр зы тхъэмахуэклэ игъешхащ, иригъэфащ. Иклем, нартхэм я къэклэклэмклэ щеуциш, гупым жааш:

— Нартхэм гурылт дилэш Жъаклэжь зыдэс исны чор ткъуттэу Сэтеней гуашэ къэтхыжынуу, абыклэ гъуазэ утхуэхъуну, укъытхэту, удипашэу Йуэхур тээтыну арт.

— Хъуаш, сэ сыхъэзырш, ауэ нартхэ я кхъуахъуэ Гуэргуэнэжь ди гъусамэ, си гуапэт. Ар сыйт Йуэхуми хуэлээнц, и къаруми, и лыгъеми гъунэ илэкъым,— жиаш Уэзырмэс.

Нарт Уэзырмэс — «Гуэргуэнэжь ди гъусам нэхъыфлт» — щыжилэклэ къедгъэшэнщи гъусэ тицээнц,— нарт щалэхэм жаэри, абыхэм кхъуахъуэ блэклыу зы щалэ гуэр Гуэргуэнэжь дей ягъэклуаш. Щалэм Гуэргуэнэжь зы бгышхуэ гуэрым и щхъэм кхъуэм пэрьту къигъуэташ.

— Бохъу апщий, Гуэргуэнэжь!

— Упсэу апщий, щалэфл!

— Нартхэр ежъэнущи уздрашэжъену къоджэ. Уэ укъетыхуэклэ кхъуахъуэ блэклыу сэ сикъагъэклуаш,— жиаш щалэм.

Нартхэм йашу ялэм и нэхъыбэр кхъуэт. Абыхэм кхъуэуэ ялэр апхуэдизу куэдти хэклуэдыклыншэу зыгъэхъуфын нарт щалэхэм яхэттэкъыми, нартхэ я кхъуэ исори Гуэргуэнэжь игъэхъурт.

— Кхъуэхэм я бжыгъэр къашли уэ кхъуахъуэ

блэйшыу укъэзгъэнэнци сэ нарт щалэхэм деж сыкIуэнщ,— жиIаш Гуэргуэнныжь.

— Уи кхъуэхэм я бжыгъэр сэ дэнэ щысщIэн! СщIэркъым,— жиIаш нартхэм кхъуахъуэ блэйшыу ягъэкIуа щалэм.

— Кхъуэхэм я зылоуи кIуэд хъунукъым, псоми я бжыгъэр сэ бжесIэнщ, уэ къэбжыф: инхэр бгъу, жьабгъуэхэр пишы, мышхъуэмыфэхэр пишыкIуз, кIэ гъэкIэрэзахэр пишыкIуй, зэмыфэгъухэри щэшI, зэфэгъу защIэхэри щэшI, псоми щэшI-щэшI ящIэсыжщ. Дашэ хъурэ псори? — жиIери Гуэргуэнныжь кьеупищIаш щалэм.

— СщIэркъым ахэр бжыгъэкIэ зерыхъур,— жиIаш щалэм, зыбжанэрэ гупсыса нэужь.

— Абы щыгъуэ кхъуахъуэ блэкI ухъунукъым,— жиIери, Гуэргуэнныжь щалэр къиутIыпшижаш.

Ар щымыхъум етIуанэу нэгъуэшI кхъуахъуэ блэкI Гуэргуэнныжь деж нартхэм ягъэкIуаш. Абы икI кхъуэ бжыгъэр къыхуэмыщIэу къиутIыпшижаш.

— Гуэргуэнныжь щымыIэу хъунукъым, къэмийкIуэу хъунукъым,— жиIери, ешанэрэйуэ нартхэм кIэлъагъэкIуаш нэгъуэшI щалэ гуэр Гуэргуэнныжь деж.

Ешанэу кхъуахъуэ блэйшыу Гуэргуэнныжь хуагъэкIуам гъуэгум зыщицгъэгуващ.

— Апхуэдизу ущIэгувар сыйт? — жиIери Гуэргуэнныжыр къышIэгубжъаш иужым ягъэкIуа щалэм.

— Нартхэ я хугъуэ мэшыр яIуати гъавэ хъэдзэу къышIаIукиар зыхуэдизыр къэслъытэурэ сыкъэгуващ,— жиIаш щалэм.

— Абы щыгъуэ си кхъуэхэм я бжыгъэр плъытэфынущ, кхъуахъуэ блэкIи ухъунущ. Уи хъуэрIусыр махуэ къэсихункIэ пласти бэлагъышхьишрэ кхъуэ IэфракIишрэш. Пхуримыкъумэ, хэгъахъуэ,— жиIещ Гуэргуэнныжьи, щалэр кхъуэхэм къапэринэри езыр и IIIашэжым шэсли нарт щалэхэр щызэхэсэм — Уэзырмэс деж къэкIуаш.

Гуэргуэнныжь Уэзырмэс деж къызэрысу нарт щалэ гупым аргуэру санэхубжъэхэр яIеташ,

жыыджэрыбжъэхэр къаштэри гъуэгумахуэбжъэр ирафащ. ИкІэм, Уэзырмэсым и шы нэху фейхъуджэ уанэ трилъхъаш, Гуэргуэнныжыр Шащэм тести нарт щІалэхэр щышэссыжым мыр жалаш:

— Дэ ЖъакІэжь зыдэс чом щэхуу декІуэлІэн хуейши дишхэр мыпирхъын щхъэкІэ я пэр ириштилхыкІыну кІапсэ псыгъуэ зырыз дийэн хуейщ.

Уэзырмэс нартхэм кІапсэ псыгъуэ зырызыхэ яхуигуэшри, езыми зы къиштэри, зэшІэшасэри дэкІахэш.

Куэдрэ кІуа а гупыр, машІэрэ кІуа!.. Шу гупыр кІуэурэ ЖъакІэжь зыдэс чом зы махуэ ныкъуэ гъуэгу фІэкІ дэмыйлъыжу щынэсым, нартхэм жалаш:

— Иджы дишхэм я пэр щыдвгъапхэ мыпирхъын щхъэкІэ.

Нарт шухэр елсыхри кІапсэ псыгъуэ ялыгъхэмкІэ я шыпэхэр папхыкІаш, шыхэм бэуапІэ зэрагъуэтныум хуэдэу яшІри. Гуэргуэнныжь псоми я шыпэр жыы кІуапІэ имылэу папхыкІа и гугъэу и Шащэжым и пэр быдэу жыы кІуанІэншэу щинхыкІаш. Нартхэр зэшІэшэсэжри кІуэуэрэ, адрайхэм я шым ипэ иту кІуэуэ щыта Гуэргуэнныжь и Шащэр гупым къакІэрыху хъуаш. Гуэргуэнныжь абы иризэгүэсиху еуэуэрэ, Шащэжым бэуапІэ имыгъуэту бампІэри зэгуэудаш.

Нарт шухэм гу лъамытэу Гуэргуэнныжь и Шащэжье лам щхъэштыу къагъанэри, гупыр ЖъакІэжь зыдэс чом кІуаш.

— А си Шащэжье, уэ ушыпсэум сэ сыпхъаш, щыпІэ куэдми дэ дитащ, гъуэгу Іэджэми дытешаш. Иджы «мыр Гуэргуэнныжь и кхъуэ Шащэжырыц» блэкІхэм жаіэу, губгъуэ нэцшым дауэ укъизнэн, ар нарт лыгъеми къемызэгъыш,—жиІэри, Гуэргуэнныжь Шащэжым и лъакъуиплЫир ипхш, и пицэм дильхъэжри нартхэм якІэльжъаш. Нарт шухэр ушмэ, Гуэргуэнныжки ядэущу, лъэхъумэ ядэлъэхъуурэ, ЖъакІэжь зыдэс Испы Чом нэсаш. Испы Чор ялъагъуу и гъунэгъу щыхъум, Уэзырмэс нарт щІалэхэр къигъэувыап.

— Идже, щауэфІхэ, дыкъыздэкІуам дыкъэсаш. Фи лыхъугур вгъэбыди нарт лыгъэр къивгъекі. ЯукІар къанэу, къэнар кІуэуэ Испы Чом дебгъэрыкІуэнци ди дзэ бийр хэдгъэццІэнц. ЖъакІэжь и лъапсэм псы идгъэжыхыжынци ди Сэтэней гуашэ дахэр тхыжынц,— яжыришц Уэзырмэс нартхэм.

Уэзырмэс я пашэу нартхэр бгым ехащ, къуэм дыхъэри Испы чом екІуалІэ лъагъуэ закъуэм тэхьящ. Испыдээм ахэр къышальгъум шабзэшэр къытыракІутэу щІадзащ. БыданІэм къитет испыдээм нартхэм щыщ зыбжанэ къаулащ, къаукІаш. Нартхэр япэкІэ мыкІуэтэфу гугъупІэ щихуэм, Гуэргуэнныжь жишащ:

— Уэзырмэсу ди тхъэмадэ, тхъэ къарури зи щапхъэ, зи лыхъугури домбай Іащхэ! Испы ЧорикъукІэ быдэш, ЖъакІэжь и дзэри пхуэмыйжынц, нартхэм хэццІыныгъэшхуэ ягъуэт. Си Шащэжым и фэр афэм памыщш, щыгум и плъифэш, зы шэи пхыкІынкъым. Ар ди шэпэГудзу, фынакІуэ си яужь фыниви!

Гуэргуэнныжь и псалъэр Уэзырмэс къищащ, яшхэр зэфІадзэри къуагъэнапІэ ящаш.

Гуэргуэнныжь Шащэжым и Йыгъыу япэ иуваш, нартхэри елъэрышауэу абы яужь иувэри лъагъуэ закъуэм тэуващ. Лъагъуэр худэгъэеигъуэти испыхэр къэуэху Шащэжым къитехуэрт, нартхэри япэкІэ кІуатэурэ кІуэрт. Шащэжым шэуз къитехуар зыри пхымыкІыу псори иубыдащ.

Апхуэдэурэ нартхэр ЖъакІэжь и чом зэрыбгъэдыхъэу, Гуэргуэнныжь ШащэмкІэ уэри чор пхыриудаш. Джатэр къирахри лъэрыщыкІхэу нартхэр испыдээм хыхъаш.

Уэ, а махуэ мыгъуэм, нартхэм щхъэ куэд флагъекІаш, нартхэм лы куэд ягъэжащ. Нарт щІалэхэр, уэ а махуэм, аслъэн губжьеуэ мэзауэ. Уэзырмэс и кий макъым бийр щыым игъэгъуэлъаш, Уэзырмэс и удын лъэшым бийм и лъапсэр игъэгъущащ.

Уэзырмэс испыхэм я чом едэмэпкъяуэри къигъэуаш, Сэтэней гуашэр ЖъакІэжь зыщи ЙыгълъэгапІэр блыпкъкІэ Уэзырмэс иригъашІэри Сэтэ-

ней гуашэр къыщехуэхым Іэбери щым нэмису къиубыдаш, испыхэм япщ ЖъакІэжыр щым къытексуэри т'ууэ зэгуниудаш.

Нарт шухэр испыдзэм апхуэдэу текІуаш. Сэтэней гуашэр дахэр Уэзырмэс и шыплІэм дэсу къахыжри Нарт Хэкум къэкІуэжаш.

Нартхэм Алыджхэ я унэм Хасэр ину щызІуах, нартхэр — цыкІуи ини, хъуи бзыи, щІэи жыи — псори Хасэм къызэхуос, нартхэ я гуашэр лъапІэ Сэтэней дахэр къызэрхыхыжам и гуфІэгъуэшхуэр нартхэм ину зэдаІэт, джэгур утыкушхуэу нызІуах, «шурэлъэс» нарт щауэфІхэр зэдоджэгу, сэнэху кладэхэр зэтырач, лыхъужыбжьэр нарт Уэзырмэс хуагъэфащэ, гуфІэгъуэбжьэр нарт псоми фыуэ яльагъу Сэтэней гуашэр Іещагъэувэ, Гуэр-гүеныхы «Амыщ и бохъу» бжьэр ирифаш.

Нартхэр махуэ куэдкІэ зэхэсаш, нартхэр махуэ куэдкІэ ефэешхэу зэхеташ.

Уэзырмэс и иужьрэй ежъэр

Нарт Уэзырмэс иІэ лыгъэм папшІэ лъэпкъыу щыІэ псори нартхэм къащышынэрт. Апхуэдэурэ Уэзырмэс лыжь дыдэ хъуаш.

Нарт Уэзырмэсыр жы зэрыхъуар къащІэри, хым къикІырти ильэс къэс нарт хэкум биижь пиши Ябгащхэ и дзэр къатеуэрт. Нартхэм сыйт ямыщІэми а дзэм зэгъапІэ къыратыртэкъым. Уэзырмэси нартхэм псэупІэ къезымыт бийхэр дунейм къызэрьтринэм икъукІэ хуэнэцхъейт, ар хуабжьуи и жагъуэу ліэжырт. Абы игу ирильхъаш и гъащІэм ищла псом я лейуэ зы лыгъэ гуэр нартхэм яригъэлъагъуну.

Зы махуэ гуэрым Уэзырмэс нартыжъхэр къызэхуишэсри яжыриГаш:

— Нартыжъхэ, иджы сэ лыжь сыхъуаш, куэди згъэцІэжыну къыщІэкІынкъым, ауэ гурыль сщІаш иджыри зэ нартхэм ди бийм захуэзгъэзэжы-

ну. Хым адэктэштэ ди бийхэм деж зэ сыктуунуши кхъуафэжьей схуэфти.

Уэзырмэс и исалтэ түу ямыщту щытти, нартхэм кхъуафэжьей ящти жыр бийм я лъэнныктуэктэ штэуэ махуэ гуэрим Уэзырмэсыр хым тыраутыпшхъаш.

Куэдрэ тета Уэзырмэсыр хым, маштэрэ тета!..

Сытми зы махуэ гуэрим кхъуафэжьейр хы Гуфэм и гъунэгъу хъууэ щыхуежьэм, адрей лъэнныктуэмкти щтэ хэку бийм я дзэр ктытти, абыхэм Уэзырмэс и кхъуафэжьейр иралтэфэлташ Гуфэм. Еплъмэ... кхъуафэжьейм исыр игъяштэ лъандэрэ я бинжь Уэзырмэсыжьырт!

Дзэри зыхуейр арати, Уэзырмэсыр я пщым и деж яшащ. Пщи Ябгащхи гуфташ «ныбжьктиди бинжьыр ктысГэрыхьаш» жыхуйтэу.

— Иджы уи щхъэр пезгъэуптийн, хъэмэрэ уи гъаштэр Гэхъулъэхъуу уэзгъэхьын? Дэтхэнэра нэхъ кыхэпхыр а тум? — гуаштэу кьеуптиаш Ябгащхээ.

— Сэ иджы уи Гэмыштэ силтш, сый кызэптийнуми ухуитш. Иджы лыжь сыхъуаш, зыри слъэктыжынуктым. Си щхъэр пебгъэуптийн, Гэхъулъэхъуу сыбгъэпсэукти зы сэбэп уи Экъым. Абы нэхърэ нэхъыфти сэ уи Гэмыштэ сыйтихуаэ зэрыштыр нартхэм ягъашти, абыхэм уасэфти къуатынчи си щхъэр ящэхужынти. Сэ нартхэм куэд яхуэсцилаэ щыташ, фытуэ сыйкалъагъури си щхъэм щхъэктэ нартхэм ктыпхуамыштийн щтэ къым,— житаш Уэзырмэс.

Пщижьри гупсысэри «мы лыжьыр сүүктийн, пэжу, зы сэбэни си Экъым, абы нэхърэ нэхъыфти мыйбэ сэ щыщагъэу къызитар и щхъэ уасэу ктыштэсхыжынчи» игукти житаш.

— Сый хуэдиз къызатын уи щхъэ уасэу? — щтэуптиаш пщижь Ябгащхээ.

— Вы щитху,— житаш Уэзырмэс.

— Хъунти, ауэ дауэ къеытха хъуну ар нартхэм? Абыхэмрэ дэрэ дызэлтихъэркъым,— житаш пщижь Ябгащхээ.

— Бгъэктүэнти литти хъыбар ебгъэштийнти, адэктэ нартхэм ящынчи къадэктүэнти выхэр

кындахунц, сэри сашэжынц. Ауэ бгъакIуэнүүтэй зэршытын хуейр мыпхуэдэуш: зыр лы фынцIэу, и щалэгъуэу, и щхэмий и жъакIэмий тхъугъэ лъэнкъ хэмийту, адрейр лыжьу, и щхэри и жъакIери тхъуауэ,— Уэзырмэсий щыжиIэм, Ябгащхэ къыргъешац апхуэдэу литI.

— Нартхэм яжефIэнуращ,— лыкIуитIым жырилац Уэзырмэс,— фи тхъэмадэжь Уэзырмэс и жыншхэ кынтиIерихъаэ тлыгъчи мэлъагуэ «мыбы сышывмыгъалIэу си щхэрг фицхужи си хэкум сышывгъэлIэж. КъысцIефтынури куэдкъим — вы щитху къудейши сэ сзынтиIэлъэу выхэм хуэдэ нартхэм фымыгъуэтмэ, ди даанхъэм тель мывэ-упцIажым жефIи ди бжэкъуагъым къуэлъ жыхапхъэжым зэхинтиIынц: вищэр — къуагуэу, вищэм — бжъакъэ ятету, адрей щищри — джэмидэ къуэхухэу. Исори мыжыхэу, мышIэхэу, хэплъихъаэ пишрхэу. Выхэр къынчифхукIэ выщIэ къуэхур япе ивгъэуви выхэр нэхъ къыфхуэкIуэнц, абы иужь итурэ. ВыщIэ къуэхум къэкIуэн имыдэм, и щхэрг пывупицIи вы срыхужым и пицем щхээ пывупицIар ифщIажи, вы срыхужыр япе ивгъэуви, абы къишэнц выхэр гъуэгу захуэкIэ. Араши, фежье.

Уэзырмэс и псальэр иухати лыкIуэхэр Нарт Хэкум кызыэркIуэнүүтэдэгур къажыриIери ахэр нартхэм я деж къэкIуац.

Хым адэкIэ къикIа лыкIуитIыр Нарт Хасэм къахэхъац.

— Гуп махуэ апиций, нартыжыхэ!

— Фи Iуэху фы ирикIуэ апиций, щалэфIхэ! Фыкъефэт гуп махуэбжьэм,— жиIери, жыантIэм дэс Хъымыщ къэтэджри, литIым санэхубжьэр къаритац. Бжъэр тумиирафа иужькIэ Хъымыщ, литIыр хъэшIети, хабзэм тету Iэнэм игъэтIысац.

— Дэнэ фыкъикIэрэ? Дэнэ фыкIуэрэ? — жиIери Хъымыщ хъэшIэхэм еупицIац.

— Хым адэкIэ щыIэ хэкум дыкъокI, пицы Ябгащхэ дырилIыкIуэц.

— Iэу-у, Iэу-у? Ди биижьым фырилIыкIуэ! Хъыбар махуэ къытхуэфхя? Iейуэ щытми дэ дыштэнкъым. ЖыфIэт щIэхыу фи пицэ илъыр! —

жайещ нартхеми санежубжъэр ялыгыу, и ткъекүмэ тегъехуау жаенум пепльеу къетыйсахаш.

— Нартхе фи тхъемадэ Уэзырмэсыр ди пиңы Ябганчхэ Йерыхъаш. Уэзырмэс и щхэ фымышжежым, ди пиңым абы и щхъэр фихынуш, — жидаш лыктуэ нэхъижым.

— Сыт ди нартыжыыф! Уэзырмэс и щхэ уасеу фи пиңым нартхэ кыттиубыдыр? — жиери Несрэн Жыак!э еупцидаш лыктуэ нэхъиш!эм.

— Фи Уэзырмэс и щхэ уасеу еzym вы щитху зыхуиц!ыжаш. А уасеми!э ди пиңижыри арэзы хъуаш, — жидаш лыктуэ нэхъиш!эм.

— Ди тхъемадэ Уэзырмэс и щхэ уасеу вы щитхур куэдкъым дэ нартхэм дежк!э. Выш!э защ!эу, хъэмэ выжь защ!эу фи пиңыр зэрыхуйр? — жиери, Сосым еупцидаш лыктуэ нэхъижым.

— Езы Уэзырмэс зыщ!элъяуа выхэр зэрыщытыр мыпхуэдэш: вищэр къуагуэу, вищэм бжъакъуэ ятету, адресшири джемыдэ къуэхухэу. Псори мыжью, мыш!эу, хэллъыхъауэ пишру.

Лыктуэм ар щыжи!эм, нартхэр куэдрэ гупсысещ, гупсысэри «вы джемыдэ къуэху» Уэзырмэс зыщ!элъяуа зыдэшы!эр къахуэш!акъым.

— Нартхэм Уэзырмэс и щхэ уасеу вищэр къуагуэу, вищеми бжъакъуэ ятету къедгъуетыфынт, ауз езы Уэзырмэс и лыжыгъэм къихек!к!э «вы джемыдэ къуэху» зэрыщымы!эр игъэгъуэшаш. Вы джемыдэ къуэху Амыш и Йэхъушем кэткъым, — жидаш Боражь.

— Дыкъышжем Уэзырмэс къидэлъяуаш нартхэм вжет!ену: сэ сзыщ!элъяуа выхэм хуэдэ нартхэм фымыгъуэтмэ, ди даанжъэм тель мывэупцижжым жеф!и ди бжэкъуагъым къуэлъ жыхапхъижжым зэхиц!ыкыниш. Ар Уэзырмэс и япэ лъяуриш. Ет!уанэу Уэзырмэс къидэлъяуаш нартхэм вжет!эжину: выхэр къышыфхук!э выш!э къуэхур япэ ивгъауви выхэр нэхъ къифхуэк!уэнш абы иуужь итурэ. Выш!э къуэхум къэк!уэн имыдэм, и щхъэр пывупци вы сырхужжым и пиңэм щхэ пывупциар ифци, вы сырхужжым

ялэ ивгъэуви, абы къишениц выхэр гъуэгу захуэ-
кіэ,— жаїри лыкіуитіым Уэзырмэс къынчілель-
іяа Гуэхугъуитіир Хасэм щіэс нартхэм жыра-
Іэжащ.

Уэзырмэс къиїуэхуа псальехэм щіагъыбзэ
щілльыр нартхэм къагурыїуэртэкъыми гупсысэ-
хэу куэдрэ зэхэсаш.

— Нартхэм хэт ди мыункыфыж дыгъэр?
Актыл лъещкіэ нартхэр хэт дызезыгъакїуэр?
Гурылъ дахэр нартхэм хэт къытхузиїэр? Ди
щхэм къимытіэсир хэт дэ къытхуэзышілжыр?
Ар нартхэ дызэрышагэ ди гуашэ лъещырш, нартхэ
ди Сэтэней дахэрш. Цыхубзым иїгъыр жыхап-
хъэши, шэч хэмьлъу, ар Сэтэней гуашэш. Щіахуу
кїуауэ Уэзырмэс и псальехэмкіэ абы еупщиин
хуейц,— жиїаш Хъымыц.

Икіэм, пшы Ябгащхэ деж къикїа
лыкіуитіир, нарт щіалэхэр гъусэ хуашїри, Хасэм
къышіланаш, езы нартыжъхэр Хъымыц я пашэу
Сэтэней гуашэ деж еупщиину кїуахэш.

Алыджхэ я пшілантіэм нартхэр дыхъэри Сэтэней
зышілэс унэм щіхъахэш.

— Сэтэнейуэ ди анэ, гуашэ псоми я лей!
Хъыбар гъещілгъуэн къыпхуэтхъащи къытхуе-
далии къикїир къиджеїэжыт,— жиїаш Хъымыц.

— Нартхэм нэхъ гъещілгъуэни къэхъуа? Нарт-
хэм къамышілэфыни щыїэ? — жиїаш Сэтэней
гуашэ.

— Нартхэ ди тхъэмадэжь Уэзырмэс хым адекїэ
щыїэ ди биижь пшы Ябгащхэ Іашшылащи,
мэльяїуэ и щхъэр къэтшэхужыну. Щхъэ уасэр
нартхэм едмытмэ Уэзырмэс и щхъэр пшы
Ябгащхэ фіихынущ. Щхъэ уасэр зыхуну
лыкіуитїри Нарт Хасэм къекїуаш,— жиїаш
Хъымыц.

— Уэзырмэс и щхъэ уасэр пшы Ябгащхэ сыйт
къифиубыдыр? — щіеупщиаш Сэтэней гуашэ.

— Лыкіуэхэм зэрыжайїэмкіэ, езы Уэзырмэс
и щхъэ уасэр вы щитху зыхуигъэувыжащ, пшы
Ябгащхы абыкїэ арэзы хъуаш,— Сосым жыриїаш
Сэтэней гуашэм.

— Нартхэ ди тхъэмадэжь Уэзырмэс и щхъэ

уасэу вы щитхур күэдкыым, абы щхъэкИ си деж упшIакIуэ фыкъэкIуэн хуеякъым,— жиIаш Сэтэней гуашэ.

— Уэзырмэс и щхъэ уасэу пицы Ябгащхъэ къытпиубыдар тфIекуэду аракъым, ауэ езы Уэзырмэс зыхуей выхэм хуэдэ нартхэм дымыгъуэтыфу араш,— жиIаш Борэжь.

— Сыт хуэдэвхэ Уэзырмэс зыщIэлъэIур? — щIэупшIаш Сэтэней гуашэ.

— Уэзырмэс зыщIэлъэIур мыпхуэдэвщ: вишэр къуагуэу, вишэм бжъакъуэ ятету, адрей щицри джэмидэ кхъуэхухэу. Псори мыжью, мыщIалэу, хэплъыхъауэ пишеру,— Нэсрэн ЖъакIэ жыриIаш Сэтэней гуашэм.

— Уэ-у, нартыжъхэ! Уэзырмэс «вы» жыхуиIэр дзэш, «Къуагуэу вишэр» — лъэсищэш, бжъакъуэ ятету «вишэр» шууищэш; Адрей «щицу джэмидэ къуэхухэр», — гъуаплъэ афэхэр ящыгъыу, бжы лъэшхэр ялыгъыу, Гэшэ псомкИ зэгъэпэщауэ, шу щицщ, ди бинжь пицы Ябгащхъэжъым и дзэм зэрэзэуэнным хуэщIахэу. «Псори мыжью, мыщIэу, хэплъыхъауэ пишэрхэу» Уэзырмэс жыхуиIери, уей, нартыжъхэ, вгъэкIуэну дзэр нэхъ щауэфIхэу щытын хуейш,— жыриIаш Сэтэней гуашэм нартыжь зэхэсым.

— Уей, Сэтэней гуашэу зи акъылыр нэху! Уэзырмэс къиIуэхуаш: «выхэр къыщыфхукIэ вышIэ къуэхур япэ ивгъэуви выхэр нэхъ къыфхуэкIуэнщ абы иужь итурэ. ВышIэ къуэхум къэкIуэн имыдэм, и щхъэр пывупшIи вы сырхужьым и пищэм щхъэ пывупшIар ифшIи, вы сырхужьыр япэ ивгъэуви абы къишэнщ выхэр гъуэгу захуэкIэ», жиIери. Абы къикIри къиджыIэт, нарт псоми ди анэ,— жиIери Сэтэней гуашэм Хъимыш ельэIуаш.

— КъэкIуа лыхэр сыйт хуэдэ? — жиIери нартыжъхэм къеупшIаш Сэтэней гуашэр.

— Пици Ябгащхъэ нартхэ къигъэкIуа лИтIыр зыр лы фыцIэш, и щIалэгъуэу, и щхъеми и жъакIеми тхъугъэ лэпкъ хэмьту, адрейр лыжьщ, и щхъэри и жъакIери тхъуауэ,— жиIаш Ашэ.

— О, нартыжыф!хэ! «Выштэ къуэху», «высырхужь» Уэзырмэс жыхуйэр къэк!уа лык!уит!ырш. Иш фынде шалэр дзэм и пэм изгъюви фимышэмэ, и щхъэр пывунщи, щхъе пывупиц!ар лыжым и ишэм ифщ!энши абы финэнци гъузгу захуэк!е пицы Ябгащхэ и хэкум,— къажыриац Сэтэней гуашэ.

— Абы щыгъуэ «Сэ сзызищ!елэ!у выхэм хуэдэ нартхэм фимыгъуетмэ, ди данхъэм тель мывэ-упц!эжым жеф!и ди бжэкъуагъым къуэль жы-ханхъэжым зэкиц!ык!ынищ» жи!еу Уэзырмэс щыжиц!ар гурыгъуэгъуещ: Нарт Хасэм къифхуэ-мыш!эмэ Сэтэней гуашэ феупиц! жыхуй!еу араш,— жи!аш Хымынц.

— Ати!, нартыжыф!хэ, гъуэгумахуэ! — жи!эри, Сэтэней гуашэ нартхэр къыщ!игъэ-къыжащ.

Арыххэу, Сэтэней гуашэм зэрыжи!эм хуэдэу, нартхэм шу щиц! Гэшэ-фащэк!е зэш!эхуэпауэ, шууинц! Гэшэ ямыныгъуу ягъэшэсац, лъесуи щэ абыхэм щ!агъуаш.

— Нак!уэ, ди Уэзырмэс зыдэшы!эм дышэ,— жи!эри нартхэм лык!ууэу къахуэк!уа шалэ фынц!эр яшэ ирагъэувац. Абы дзэр ишэн щимы-дэм и щхъэр паунц!ри лыжым и ишэм ираш!эри яшэ ирагъэувац. Лыжш шынам щхъэр иш!эхэлъу зыри жимы!еу дзэр ишэри к!уэжащ.

Адэк!е пицы Ябгащхэ зыдэс чом дэт лъэгап!эм Уэзырмэси дришеяуэ къаплъэхэрт. Абыхэм къа-лъэгъуаш сабэр дрихуейуэ к!уэхэу.

— Мес, уи щхъэ уасэ выхэр къаху,— жи!аш пицы Ябгащхэм.

— Араш, дэ нарт лъэнкъыр жыт!ам дениц!ыжыркым. Сэр щхъэк!е нартхэм къипхуа-мыш!эн щы!эжым,— жи!аш пицы Ябгащхэ.

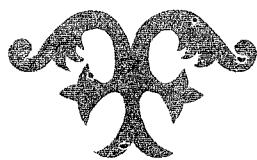
— Абы щыгъуэ Гэшу нартхэ яшэ псори къиза-мытауэ уестыжынкым,— жи!аш пицы Ябгащхэ.

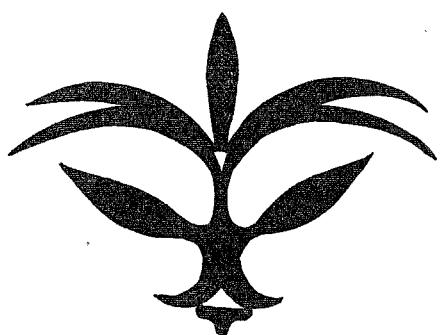
— У эар плъэк!ынкым,— жи!эри Уэзырмэс иш!ыжыр къиштери лъэгап!эм къыридзыхри зэгуидащ.

Пиц!ар лъэгап!эм къизэрридзыхуу, нартхэр

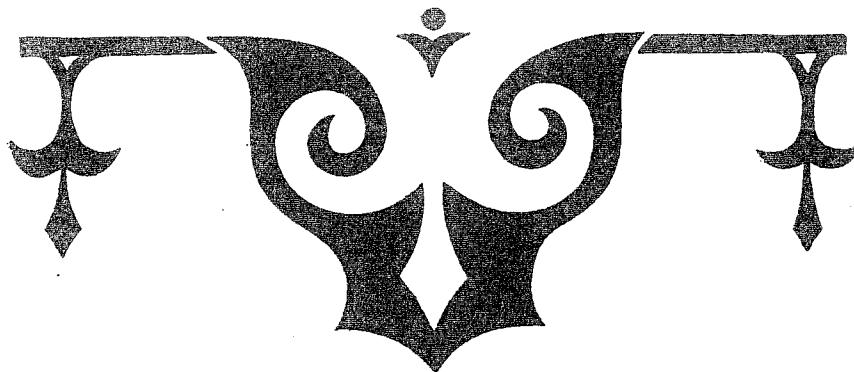
къэсыгъэхэти, зауэжыр яублэри ижь лъандэрэ нартхэм якужэмыгъэш. бийр хагъэцлац.

Хы адрыщдым къикын нартхэм исэуплэ къезымыту щыта пицыдзэри абдежым щызытрагъэшхъаш Уэзырмэс и фыгъеклэ.

*Мэлэчыпхъу лы зэртыраIуа,
зытыраIуам гуашэ къызэриша*

Нарт Жагыщэ и гуашэж Мэлэч зэй мыльхуауэ и жыщхэ жэцым лъхуэри хъыдджэбз цыкIу къилъхуац. Мэлэч фызыжым и жыщхэ пхъу зэргүйтэар нартхэ къышацIэм, псори хуэгуфIац. И анэм и цIэр Мэлэчти и пхъум Мэлэчыпхъу фIащац.

Мэлэчыпхъу цыкIур къышалъхуа жэц дыдэм Жагыщэм къыпемыжыжэу щыпсэу нарт Унэдж и гуашэр лъхуэри къуэ къильхуац. Нарт Унэдж къыхуалъхуа щауэ цыкIум Унэджокъуэ фIащац.

А зэманным нартхэ я хабзэмкIэ зы жэцым къалъхуа щауэ цыкIумрэ пщащэ цыкIумрэ ин хъумэ зэрышэн хуейуэ зэтраIуэрт.

Нартхэр ар зеращIыр мышхуэдэут: нартхэ зы щыпIэ гуэрым щызэхуэсырти а жэцым къуажэм хэт къышалъхуами зэхуаIуатэрт. Зы жэцым къалъхуа щауэмрэ пщащэмрэ зэрышэн хуейуэ унафэ ящIырт. Гущэ къуапэ зэхурабзэрт.

Мис а хабзэм тету, Мэлэчыпхъу цыкIур къышалъхуа жэцым къыдалъхуа щауэу нарт Унэдж и къуэм траIуаш. Мэлэчыпхъу цыкIумрэ Унэджокъуэмрэ зэрылъ гущэхэм я къуапэхэр ирабзэри нартхэр зэбгырыкIыжац. Мэлэчыпхъур къэзылъхуар тхъэмьшкIэ унагъуэт, Унэджокъуэр къэзылъхуар нэхъ хуэшIат.

Мэлэчынхъурэ Унэджокъуэмрэ зэгъунэгъуитым зэдапнырт. Мэлэчынхъу цыкIур хэхъуэртэкъым, кынцалъхуа жэцым хүэдэт, нэхъ ини нэхъ цыкIу хъуртэкъым. Унэджокъуэр нарт и хэхъуэкиэу хэхъуэрт. Зы жэцым нэхърэ адрай жэцым нэхъ ин хъууэ, зы махуэм нэхърэ адрай махуэм нэхъ ин хъууэ хэхъуэрт. Мэлэчынхъу цыкIур хэмыкъуэрэ, Унэджокъуэр ин хъури нарт шу хахууз ежьаш.

Унэджокъуэм и анэм къундэпсэу и куэдт. Ар Мэлэчынхъу и анэм кынчиштэм и пхъур и «гуашэм» и деж игъекIуаш:

— Унэдж и гуашэм деж кIуэн къундэпсэу тIэкIу къеых, арыншэми ирикIутыжынуущ! — жиIэри.

Мэлэчынхъу ГукIейщцыкIейуэ, дэуей, дэльейуэшыкIуэм и «гуашэм» къильтагъури и «нысэм» и къækIухыкIэр игу ирихъакъым.

А зэманым нартхэ я пращэ дэс ину ягъэбакъуэртэкъым, псынщIеу къырагъэкIухыртэкъым, щхъэдэхыпIэ ирагъэбакъуэртэкъым.

Мэлэчынхъу щынэсэм къегуэуэн мурадкIэ и «гуашэр» къеупшIаш:

— Мэлэчынхъужьурэ шыхъужь зекIуэкиэ,
ЗекIуэкиэ мышIеурэ ГукIейщцыкIей,
Сыт щхъэкиэрэ укъысхуэкия?

Мэлэчынхъу ар игу зэрышщыхъар зыкъыримыгъашIеу и анэ щIигъэкияар жыриаш:

— Нанэ выл,
Балыджэ,
Кхъуей шынс,
Къундэпсэу тIэкIу
Щхъэкиэ сыкъигъэкIуаш.

А плIым языхэзу Мэлэчынхъу зыхуэйр и «гуашэм» къыгурыIуат, ауэ къундэпсэум щысхри къыримытын щхъэкиэ мыр къыжыриаш:

— СиIеу щытмэ
Си кIэр дышэ данэкиэ къаудыхь,

«Мэхъ» жысомо
Шэгтүүнинцир кызызехуесу,
«Псы севгъаф» жысімә
Дыще фальянкә кызынхааху,
Сыңылам дежи
Тъуаплье бен схуаущыж.

И «гуашэр» къенәпсейде къундәпсөу тәкілү
шыкъекіе къандигъәнжъум, Мәләчынхъу абы куз-
фандә жеуан иритыкаш:

— Уйде піционде
Уи кіер къецбанәкіе къаудыхъ,
«Мэхъ» жыспәмә
Хъэ къарище кызызехуесу,
«Псы севгъаф» жынімә
Хъуразәкіе къынхааху.
Ушылтам дежи
Нынціежъ ятім ухаудзәж.

Ар жыриңш и «гуашәми», Мәләчынхъу зыри
къимыжъу къекілүежаш. И «гуашэр» бәмпаш,
жъушаш, ауэ нәгъуанды къириншән лъемыкілу,
Мәләчынхъу цыкіур и къуәм къиримыгъәнш
шыкъекіе Іәнхъуәри къуажәм дәкіаш. Къуәри,
бгыри, псыри, мәзри зәниупшири нәгъуәші
шыншәм шыттысанш.

Нарт Унәджокъуәм Мәләчынхъу цыкіур
шыгъупшижри нәгъуанды фызу къишаш.

Мәләчынхъур гүүнегбүгү гуашә нысәмре

Мәләчынхъу цыкіуре зы гуашә нысә гуэррә
зәгъунәгъуу, зәбгъәдесу зәдепсәурт.

Зәгуәрим гуашә нысәм или Шужьеирә Мәлә-
чынхъу и адә Жагъышәрә зекіүә зәдежъаш.

Мәләчынхъу и адәр зекіүәм къэтү и анәр шыгъу
тәкілү хуей шынхъум,— Гуашәм деж күзи шыгъу

ТІЭКІУ къеіых,— жиіәри, и анэм Мәләчыпхъу игъэкіуаш гуашә нысәм и деж.

Мәләчыпхъу зыдәкіуа гуашә нысәм деж нарт шауәшті зыбжанә щілескәт. Мо щілескәм щхъэкіе укійтәжки гуашәм «шыгъу» жыримыңәу күәдрә шыташ Мәләчыпхъу. Икіәм гуашәр къеупщіаш:

— Щхъэ укъэкіуа, узыхуейр сый? — жиіәри.

— Нанә Іәфір зыгъәдымыңа, дыджыр зыгъіәфі — жиіәри сыкъигъэкіуаш, — жиіаш Мәләчыпхъу.

— Тхъэм удиҳ уә Іейр. Сыт мыйбы «Іәфір зыгъәдымыңа, дыджыр зыгъіәфі» жыхуиіэр? Уә, тхъә, лыншәу улъхуэнмә, — жиіәри гуашәр Мәләчыпхъу къешхыдаш, жыхуіар къыгурымыңәу Мәләчыпхъуи къыштілекіжри къекіуәжаш.

— Си іәкъым жиіәри къызитакъым, — жиіаш и анэм.

Мәләчыпхъу цыкіуми и гум ирильхыаш «Лыншәу сылъхуену жызыла гуашәм зыгуәр жесіләжынщ», — жиіәри. Нәху иғъәшри Мәләчыпхъу гуашәм деж кіуаш.

— Си адәр сымаджәу къигъәзәжри ныжәбә къекіуәжаш. Езыр зерисымаджә дыдәм щхъэкіе къемыкіуәфү сә сыкъигъэкіуаш мый бжесіләжыну:

«Нартым мағіохъу къуихыжаш, мағіохъум иужыкіе, — щілельни хыумылъхъәу, кіти хыумылъхъәу, хәудәни хыумыудәу, и щхъәри туымпіәу, сә сынекіуәжыхукіе, фадә плашті схуәшті» — къыбжиіәжаш.

Гуашәм ар жыриіәри кіуәжри тілесыжаш.

Гуашәр гузәваш, гупсысаш, апхуәдәу зыри химылъхъәу фадә зәрищілінур имыштіәу.

Абы иужыкіе махуз заули дәкілауә нарт Шүжьеір къесыжаш Жагъышәр и гъусәу. Мәләчыпхъу и адәр и унэм кіуәжаш, нарт Шүжьеір и унэм кіуәжаш.

Шүжьеір къепсихыжу и унэм зәрыштіхъәжу гуашәр къегияш:

— А сымыгъуә, сый телъыиджә а къызәпшіар?

— Сыт уесшіар, зиунагъуәрә? — жиіаш нарт Шүжьеір.

— Е хәудән хәмылтьу, е кійтә хәмылтьу,

е щІэль хэмьлъу, е и щъэ темыпIауэ — апхуэдэ фадэ пIашцIе ящIрэт? Ар щхъэ къэпIуэхуат?

— Уэ гуашэм жыпIэхэр сцIэркъым, делэ ухъуа си гугъэш, — жиIаш нарт Шужъей.

— Тхъэ сымыщIе, Жагтышэ и пхъу цIыкIур къакIуэри «си адэр сымаджэу къэкIуэжати мыращ уи нартым къынхуиIуэхуар: щIэлти хуумылъхъэу, кIыти хуумылъхъэу, хэудэни хуумыудэу, и щхъэри тумыпIэу сэ синэкIуэжыхукIэ, фадэ пIашцIе схуэшI къыбжиIэжащ» — жиIэри, Мэлэчыпхъу жиIахэр гуашэм и лIым хуйIуетэжащ.

Абдекым Шужъейим игъакIуэри Мэлэчыпхъуи и адэри зэгъусэу къыригъэшащ.

— Иджы фыкъышIезгъэшар арщ. ПцIы бупсу гуашэм дэх щхъэ укъэкIуат? — жиIэри Шужъей Мэлэчыпхъу еупщиаш.

— Гуашэм лIы симыпIэу сылъхуэну жиIэри къызэшти, фадэ пIашцIе хэмьлъIауэ ищIимэ сеплъыннути аращ, — жиIаш Мэлэчыпхъу.

— Ар сый щхъэкIе къыбжиIа гуашэм? — жиIэри нарт Шужъей къеупщиаш аргуэрү.

— Нанэ шыгъу тIэкIу щхъэкIе сыкъигъэкIуати, нарт щауэхэр щIэсу сыкъышырихъэлIэм сүүкIытэри шыгъу жызмыпIэу «IэфIыр зыгъэдьджу, дыджыр зыгъэIэфI!» жысIати, «тхъэм удих уэ Iейр, тхъэ уэ лIы уимыпIэу улъхуэнмэ» къызжиIаш. Гуашэм жиIэр пэжш, абы еzym зыри хэмьлъу фадэ ищIыфмэ, — жиIаш Мэлэчыпхъу.

Апхуэдэу Мэлэчыпхъу щыжиIэм, Шужъей абы егупсысащ. Мэлэчыпхъу и Iущагым нарт Шужъей дихъэхащ. ИгукIи и псэкIи Мэлэчыпхъу щхъэгъусэу къехъуэпсащ.

— Уэ укъуаншэкъым, къуаншэр гуашэрш, — жиIэри, нарт Шужъей Мэлэчыпхъу и Iэпшэм данэ къырищIэри и адэр и гъусэу иутIыпшыжащ, иужькIе щIэупщиэн игу хэлъу.

«IэфIыр зыгъэдьджу, дыджыр зыгъэIэфIыр къэзымыщIар сэ щхъэгъусэ схуэхъункъым» — жиIэри, нарт Шужъей ар и щхъэусыгъуэу и гуашэр иригъэкIыжащ, Мэлэчыпхъу цIыкIур къишэн и мураду.

*Мәләчыпхъу цыкIур нарт щауәхәм
ззрадәгүшыа*

Мәләчыпхъу цыкIур нарт Унәджокъуәм имыша щхъәкIә Ыңд дыдә, дахә дыдә хъуаш. Езыр цыкIу дыдә щхъәкIә, лъагъугъуафIәу, ІәщIәгъешхүә иIәу пищаце зэкIәлъыкIуә щыхъум, нарт щауәхәм Мәләчыпхъу дахъэхыну къыхузәпешә хъуаш. Мәләчыпхъу и пәзлыхъун дәнә къена, зерагъәлъагъун, еңсәлтылIән къудей нәхъ мыхъуми нарт щауәхәр щыныIә посомкIи къикIуә къыхуәкIуәрт, ягъәпсәльэну, гъәщIәгъуэн гуәр жырагъәIәни.

Нарт щауәщIә куәд къышIәуппIай, къепсәлтылIай, хузәбләкIай, ауә Мәләчыпхъу и гур зы нарт щауи дихъәхыфакъым.

Псом куәмыдажу нарт щаунI Мәләчыпхъу дахъэхыну зәныкъуәкъуу иужь къитааш.

Нарт щауәцIитIым язу хәт къыхихми зерагъәщIәни щIопиц Iәпәпс зәрыдзән зырыз къиратааш. Хәт и щIопиц Iәпәпсыр зәридәәми абыкIә Мәләчыпхъу зәгуакIуәр къашIәни.

— Мыр уәгум къикIа данащхъуәш,
Гурымыщхъуәуи Іәдакъәш,
Нартым и Іәпәпсіц,
Щасәм и Іәужыш,
УзәгуакIуәм хузәфIәшIә.

Мәләчыпхъу къирата щIопиц Iәпәпсыр игу ирихъакъым. Нарт щаунIими и гур дахъэхыртәкъыми зыпигъәкIыну мышкуәдә жәуап яриташ:

— Щамыщхъийм къышырабзәу
Къан хъыдҗәбзым къыхуахъар
Уәгум къикIа данащхъуәкъым,
Гурымыщхъуәуи Іәдакъәкъым,
Нартым и Іәпәпсікъым,
Щасәм и Іәужыш,—

яжыриIәри я щIопиц Iәпәпс зырызыр яритыжааш.

Нарт щауәщIитIыр ерыш екIуәу аргуәру къикIәлъыкIуә щыхъум, Мәләчыпхъу игу ирилъхъаш щауәцIитIым я лъагъуныгъэм и ина-

гыыр зыргыгъеңкүнү. Ызы Мәләчынхъу данэ щоппи
иншіри иғъеттілгүлжак.

Махуэ гуэрим нарт шауаштілір Мәләчынхъу
и унэм шызәрихъәлім, щоппицыр кынихи
къаритащ:

— Мыр выпшерікі данәкъым,
Шыншерікі данәш,
Үзгум къикіла данашкъуаш.
Дажем и пшәбгъуаш,
Жәрим и бгъуаштіц,
Нартым и Іәнәпсіц,
Щасем и Іәужыц,
И кіапиттыр шыхыбыжъаш.
Къуре къеІәми кырымычу,
И бзәнс имышыжыххену
Данэ Іәнәпсіц,
Щасә фәеплыш,—
жиІәри, зы нарт шауэм хүишиаш.

— Сә сыданэ щоппииншәкъым,
Данэ щоппи согъует,
Схуәмыгъуэттыр уәраш,—

къыжыриІәри Гихын идакъым.

— УкъакІуәурә си бжәупәшхуэр бубаш, зеб-
тъәштім иштәздәурә. Си данэ шхъәнтәр бләжъаш.

Си күәштім уилъурә
Си мажә лъапІәр пкъуташ.
Сүумыхи, сүумых,—

жиІәри, Мәләчынхъу щоппицыр адрей нарт шауэм
хүишиаш:

— Къарәкъурәм сІәпимыгъәзым,
Мәзыхъэм хызимыгъанәм,
ХәштапІәм къыхәзмымнәнү
уазогъегугъә,—

жиІәу къынцыНәбәм, щоппицыр иритын идажа-
къым:

— Къарәкъурәм пІәпигъәзыфым,
Мәзыхъэм хыуфІигъедәфым,
Къан хыыджәбрى пІәпагъәзынш,—

яжыри! Эш Мэлэчыхъуи, щауэш! Ир игъеунэхуауэ щигъекъяш.

Щауэш! Ир ишхъейуэ дигъекъяжри, езыр кхъеңцын Іэлъеныхъуекъе псыхъе куаш. Псыхъе лъагъуэм тету джабэм щехым плъэри адкээ зы шу къакъяэрти, и гъуэгур эзимыупщу блигъекъяну Мэлэчыхъу къеувылаш. Шури къакъяурэ Мэлэчыхъу и гъунэгъу къышыхъум, и шыр къижэдикъуэри къеупщлаш:

— Мыбык! Э шы яхуу плъэгъуауэ піэрэ, дахэ?

Шур нарт Ашэмээт. Мэлэчыхъу цык! Ур Ашэмээ къицъяхуауэ еупщырт, зыгуэр жыригъэлэнүү.

Мэлэчыхъуи Ашэмэзыр ицъихури и адэ Ашэ и зэманым нарт Лъэбыцэжье ихуа шым и жэуам ириташ:

— Уафэ дазэр щызэгуэзу

Пщэдджыжь мазэр къышыщ! Эзым,

Си бжэ дазэр зэйузри

Теп! Эн дазэм сыйыдэплъри,

Хуарэр тхъэнэ пщ! Эгъуалэу,

Пщ! Эгъуалэр сокупц! - сокупц! Эу,

Пщ! Эгъуэплъыр сокупц! Э дамыгъэу

Шыгъуэр хэушык! маш! Эу,

Къарэр блатхъяхуу,

Зыхури псыпц! Эм хэнауэ,

Ижърабгъу куашэу,

Шэррабгъу сокуу,

Лъахъэ пхэнж тельу,

Куэрэ, куэрэ ущыжу

Алхуэдэ зыгуэрым уи адэ Ашэ и

шыр ихуаш.

Ашэмэзыр ук! Элъымык! Уэ,

Ашэмэзыр ук! Элъымыжэ,

А слъэгъуам ущ! Хъяжынукъым,

Ущ! Хъяжыми упэлъэшынукъым,—

жи! Эри.

— Уэ псори пщ! Эуэ сый щыгъуэ

укъалъхуа? —

жи! Эри Ашэмээ игъэш! Эгъуаш.

— Къау-къау щыкъакъэу,

Къау-къаз щыкІәцІу,
КъазджэдыкІэ щыгъуалъхъэу,
ПицІэгъуал э щыгупкІэу,
ГункІэ мэш къышахым
и лъэхъэнэм сыкъалъхуаш,—
жиІаш Мэлэчыпхъу.

— Уэ хэтхэ укъышалъхуа? — жиІэу ещанэу
къышеуциым:

— Мо унэ хужьу, хъэхужыбэ зыдэлъым
сыкъышалъхуаш,— жиІэри, Мэлэчыпхъу шум
иujжыкІэ къыпикІухыри псыхъэ лъагъуэм техъэ-
жащ, псы къихынуи ежъаш. Нарт Ашэмэзи
и гъуэгу теввэжащ.

Мэлэчыпхъу псыр къихьу шыгъуэгубжэмкІэ
къышыцІыхъэжым, пицІантІэм Къанж и къуз
Щэуей къыдыхъаш.

Щэуей и къыдыхъэгъуэмрэ Мэлэчыпхъу и
къышцІэкІыгъуэмрэ зэхуээзу, бжэр къыпухри
къышцІэкІаш.

— Мэлэчыпхъур псоми уахуэпсалъэу, псори
къапцІэу жаІэ. Уэ апкуэдэу упщащэ хахуэмэ сэ
дагъуэ къысхуэшцІыфыт. Хэт сыышыми сыкъа-
щІэт,— жиІаш Къанж и къуэ Щэуей.

— Абы щыгъуэ хуит сыкъэшІ хъурейуэ узэ-
пэсплъыхыну! — жиІэри, Мэлэчыпхъу хъурейуэ
шур къикІухьурэ зэпилъыхъаш.

Мэлэчыпхъу и хъыбарыр Къанж и къуз
Щэуейм куэд щІауэ зэхихырти дагъуэ хуу-
мыщІыфын хуэдэу зыкъызэригъэпэшцІ, зыкъихуа-
пэри къэкІуват, къылъыхъун игу хэлъу.
КъышыкІуэм мэзыимкІэ къышцІэкІати и шабзэм
жыг пицІашэ дэнауэ ари зэрыдэлъу, лъахъэри
кіэрылэлрэ щым трильяфэу къыдыхъат.

— Унартиж жысІэнти, иныжъ фызым
укъильхуаш,
Нарткъым пхужысІэнти Нартхэ ушалъхуаш.
Сыноплъти уи шабзэм удз ежъу,
Уи шыр дэджэхъущхъэш,
Лъахъэр и кІэлъэфш.

Къанж и къуэ Шэуейуэ, нэрыбгейм и къуэ зачыуу, зи хъыбар зөхөссыр уермырамэ сүйрэлтүм. Къанж урикъуузу, нэрыбгейм уримыкъуэжами улбент,— жиһери Мэлэчыпхъу щыхъэжац.

Къанж и къуэ Шэуейми жиһэн имышцээжу и шыр къиуантэри къыдекъыжац.
Мэлэчыпхъу и анэр унэм щэту Къанж и къуэм жыриар зы псалтии хэмизу зэхихат.

Къанж и къуэ Шэуей дэгъыжу, Мэлэчыпхъу унэм шыщцыхъэжим, и анэр къешхыдац.

— Уэ дзы зыфумындрэ, зыгуэр зыхужумынэрэ шынэкъым. Уи гугъэр сыйт? Гуашэ цыкыгъу бгъэджэгтуу ушысым нэхъыф! Хэт узынцыгугъыр?

— Сэ иджыри сыкъырагъэкъыжа щыкынэкъым. Лы и фыз трамыхмэ сэ лы сиһещ,— жиһери, Мэлэчыпхъу щхъэгъубжэ дапхъэм тетиисхъац.

Абы хету Мэлэчыпхъу цыкыгум и псэлтыыхъуу щауэ гуэр къыдыхъац. Щауэм ежауэ хъэхэр щебэним Мэлэчыпхъу щхъэгъубжэм къыдэпльри щауэм и щытынэр жиһаш:

— Жысайамэ фоишкыдэ, тхъэ сүүэпами схуэшэчынкъым. Щауещир хагъэзыхъауэ щээн гуэрэним хашхыхъ хъэхэм.

И анэр щхъэгъубжэм къыдэпльри хъэхэр зэбэн щауэр ильэгъуац, ауэ щээн гуэрэн ильэгъуакъым.

— Шээн гуэрэн ди пшцантээм дэнэ къыздиклар? — жиһери аргуэру и пхъум ешхыдац.

— А щауэм щыгъыу хъуа псори щэниш,— жиһери Мэлэчыпхъу кийаш. Гъэмакхуэ хуабэти щауэм чэтэн джанэ-гъуэншэдж щыгът.

Апхуэдэу къыщцэупшишэу хъуа исоми дзы зырыз яфиштурэ Мэлэчыпхъу цыкыгур зыими яхудэнхуакъым.

Мэлэчыпхъу и дыңџэ чысэ

Нарт Шужьей и гуашэр иригъэкъыжа иужь, куэд дэмыкыту Мэлэчыпхъу цыкыгум къыщцэун-

шынан. Мәләчылху и аде Жагъынде деж лыкIуэ кынцирк кынжиргылаң:

— Сө си гуашер изгъекIыжаң. Уи пещаңзу дахане цыкIум сегүәкIуаңи унә гуашеу кынзет,— жиIери. Шужъей и лыкIуэм апхуәдэу шыжиIем, Жагъынде гузэваш, жиIенур имынциэу, жезапу иритынур имыгъуэтү. Шужъей пәжу жиIера ауан кынцирк зыкунхынур ишлакым. И гуаше дахенхуэр иригъекIыжауэ Мәләчылху цыкIунитIер ишәну шыжиIер, сый имынциэм, кынхуәшлакым.

— Сө си пхъур езыр Іуш дыдәш, Іуәхур зытетыр гурыдгъэIуэнци и шхъэм и унафэр езым ирешцIыж,— жириIеш лыкIуэми, Жагъыншэр хъещцIынм кынциркIыжаң.

Шужъей и мурадыр Мәләчылху шыгуррагъяIуэм ину дыхъешхаң:

— И гуашэр иригъекIыжауэ сә кысцIоупцIэ! СыдәкIуэнци мы фә чысә цыкIум из дыше кывитмә,— жиIери, зы фә чысә цыкIу, ужъафә худизу къаритаң.

— Мыбы из дыше фIэкIа жыдмыIеу дауә хъун? МашцIаIуещ. Мыбы зы дыше Іемынциэ нәхъ ихуэнукым,— жиIәт Мәләчылху и адәжым, чысэр цылъетгуам, ауэ ишани и пхум и шынцIагъер ишләжырти дәкIуэрэ ишем фIәфIт. Гуашә цыкIу игъеджегуу шыс нәхърә, унә гуаше хъуме накъ кынштарт.

Мәләчылху и фә чысә цыкIур Шужъей и лыкIуэм икъри кIуәжхаң.

— Мыбы из дыше ептмә Мәләчылху кыб-дәкIуэнци,— жиIәу, чысэр Шужъейм шыритым гуфIаш.

— Мыбы из дыше фIэкIа кынажимыIемә Мәләчылху цыкIур нобэ кызыоне,— жиIаш Шужъейм.

Шужъейм дыше изу ильу кIадә ин иIәти зәтричи дышәр фә чысә цыкIум ирикIутэу ишләндаш. Зы Іемынциэ из ирикIутәри чысә цыкIум кыншакым. ІемынциитI ирикIутәри из хъуакым. ІемынциркIе ирикIутәри из цымыхъум пхъехъашкIе ирикIутэу хуежъяң. Шужъей дышәр пхъехъашкIе

ирикIутэрт, ауэ фэ чысэ цыкIур зэйкIурэ нэхъин хъу фIэкIа из хъуртэжым. Ари щымыхъум, Шужьеим дышэр хъэнцэкIэ ирикIутэу хуежьаш. Дышэу яIэр псори ирикIута щхъэкIэ, чысэ цыкIур кIадэм нэхъре нэхъ ину зэйкIри дышэр из хъуакъым. Шужьеир губжьри и нарт щауэгъухэм дышэу яIэр щыхуэу къайхри ари хикIуташ, ауэ чысэм из хуэшIакъым. Ужьяфэ хуэдизу щита чысэ цыкIур домбяфигбъу хуэдизу зэйкIаш. Шужьеий абы фIэкIа дышэ щимыгъэтыхым, нэгъуэшI яIемал къыхуэмыгъэту, дышэ щыхуэу къиштар игуэшыжри езым и дышэри кIадэм ирикIутэжащ. Домбяфигбъу хуэдизу щита чысэри ужьяфэ хуэдизу цыкIу хъужаш. Шужьеим ар зэригъэшIэгъуэн ищIакъым.

Фэ чысэ цыкIур дышэкIэ игъэнщIу щыхуемыгъэхъижым, мурад ищIаш ар зищIысыр къимышIауэ Мэлэчыпхъу деж иримыгъэхъижыну. Нартхэм хъыбар яригъашIэри щауэгъуу яIэр псори зэхуишэсащ. Нартхэм чысэ цыкIур зыIепах, зыIепалъхъэу еплъахэш, ауэ зищIысыр, къызытираха зи фэр къицIэфыну зыри къахэкIакъым.

Нартхэ яIэт УэрсэрыжъкIэ еджэу фызыжь гуэр, псори къицIэу.

— Мыр Уэрсэрыжъ къыхуэмыщIэмэ дэркIэ къецишIа хъункъым,— жаIэри, чысэр Уэрсэрыжъ и деж яхьри кIуахэш.

— Нарт щауэхэм дышэу дIэу хъуа псор мы чысэ цыкIум иткIутащи из тхуэхъуркъым. Мыр зищIысыр къиджыIэ,— жаIэри, Уэрсэрыжъ чысэр иратащ. Уэрсэрыжъ чысэ цыкIур зэппилъыхъри,— А, си щIалэхэ! Нартхэ дышэу яIэр псори ифкIутакIи мыбы из фхуэшIынкъым. Мыбы из хъуауэ, мыбы зигъэнщIауэ зылъегъуа зыри щыIекъым. Мыбы мылькурэ бывымрэкIэ зигъэнщIауэ зэман къехъуакъым. Мыбы зэрызигъэнщIу щыIэ закъуэр щыIиш. Мыбы зевгъэгъэнщIыну фыхуеймэ, япэ щыкIэ щыгуль тIэкIу ифкIути, итIанэ дышэ ифкIутэж. Мыр цыкIум и гум тель фэр аращ,— къажырилащ Уэрсэрыжъ.

Нартхэр къекIуэжжэри апхуэдэу ящIаш: япэ

Щыкіе щыгуль тілекіу иракіутәри итіланэ дыңдер шракіутәжым зы Іәбжыб інхъ имыхуэу чысем из хъуаш. Шужьей зыкуейр арати дыңдер изу чысәр Мәләчыпхъу цыкіум кыыхуригъәхыжащ.

— Уи чысем дыңде из иншири нартым къригъэхыжащ, удәмыкіуэу хъунукъым,— жаіәри, Мәләчыпхъу дей кіуахәң чысәри яхыри.

— А си чысем из хъуар дыңдай фыңыгъуаз? — жиіәри Мәләчыпхъу къайупшаш.

— Дыңдай, дыңде иесиц,— жрашаш.

— Хъеүэ,— жиіаш Мәләчыпхъу,— сә еста чысем из хъун дыңде нартхә ягъузтынкым. Дыңдакъым чысәр зыгъэншаш — щыщ.

— Дауэ зәримыдыңдер? Мис, епль! — жаіәри чысем и щхъэр ятілатәри ирагъэлъэгъуаш.

— Атіэ сә жысір піңыш абы щы хәмылъым. Фи фіәшті мыхъум, къифкіти фепль,— кважриаш Мәләчыпхъу.

Фә чысэ цыкіум дыңдай ильыр къышракіутым, и щагъым щыгуль тілекіу халъхуаэ ктышіәкіаш.

— Идже щыры къыхәфхи дыңдер чысем ифіутәж, — жиіаш Мәләчыпхъу.

Щыгууль тілекіур къыхахыу дыңдер чысем шракіутәжым из хъужакъым.

— Дауэ щытми чысем из дыңде жыншати къуитащ, удәкіуэн хуейш,— жрашаш Мәләчыпхъу, дагъакіуэм яғіәфиу.

— Схужефіәж наорт Шужьей,— жиіаш Мәләчыпхъу,— сә лійкіе сыйәжъэр сыйыгъәпсөун, фішуэ сыйкъезылъагъунш, армыхъуме си гүщылум ятіе къизытхъуэу сыйшізәзылъхъәжын нарткъым. Сә си гум из зәришын лъагъуныгъә абы иләкъым. Абы лъагъуныгъә къыскуніятәмә, еста чысем дыңденшәуи из хъунт, ауэ абы лъагъуныгъә иләтәкъыми чысем дыңдер из хуэмыхъуу щы кърикіутәри из къиншаш. Нартым лъагъуныгъәкіе симыгъәпсөуфу сыйшілъхъәжаш. Сә апхуәдәлі сыйхуейкъым! — Арти, Шужьей и лійкіуэр иутійшыжащ. Лійкіуэр кіуәжу Мәләчыпхъу жиіахәр Шужьейм щыжриләжым, етіуанәу лійкіуэ къигъәкіуаш:

— Сэлъагъуныгъэ пхуэзмыщIатэмэ, си гуашэр изгъэкIыжу уэ сыпшIеушицIэнтэкъым. Уи Гуша-гымрэ уи дахагъымрэ сигури си псэри дихъэхащжыИ схужеIэж,— къыжриIэри.

— ИэфIыр зыгъэдыджу, дыджыр зыгъэIэфIыр къеншIакъым жызыIэу, ар щхъэусыгъуэ зыхуэхъуу зи гуашэр изыгъэкIыжа нартым сэри щхъэусыгъуэ къысхуйгъуэтинц. Нарт и фыз иригъэкIыжыну ар щхъэусыгъуэ машIещ. Хъэ хей яукIыркъыми, фыз хей ирагъэкIыжыркъым. Сэ къысщымыгугъуу и гуашэр иригъэкIыжар къирешэж. Абы нэхъыфI ШужьеI игъуэтинкъым,— жиIэри Мэлэчыпхъу дэкIуэн идакъым.

ЛыкIуэр кIуэжу Мэлэчыпхъу жиIахэр щыжриIэжым ШужьеI укIытэжри и гуашэр иригъэкIыжар къишэжащ.

Мэлэчыпхъурэ нарт Пэныкгуэрэ къызэрыйздэуджа

Нартхэ я Тхъэшхуэ Тхъэуджт,
Нарт Гуашхъэм ктыздеуджэкIырт,
Вы укIари я Тхъэшхуэ нышт,
Ашэмэзи бжьамийр игъаджэрт,
Мэлэчыпхъуи уджым щыIэт,
Унэджокъуэри зекIуэм къэт.
Нарт утыкум зыщицIу,
ИмыщIахэр иIуатэу,
Утыкушхуэр игъаджэу,
Лы икъугъэуи зибжыжу
Нарт Пэныкъуи щыIэхэт.
Ар лы хъуапсэрилэт,
Бзылъхугъэм хуэнэхъуейт,
Мэлэчыпхъум щыIуплъэм
Иуплъэгъуэ закъуэм дэхъэх.
Уджым ныдыхохъэри
Щагъуэуи иримыку,
Икуми къыщыщIидзэу,
Къыпидзынум хуэпIашIэу
Мэуэ къыжреIэ:
— Мэлэчыпхъу цыкIуу жъегъуху,
Хышхуэ тхъэрыйкъуэу щыкIафIэ,

Зызыхуэбгъаф! эр сымыш! э.
Уи щэрэнцагтым согуак! уэ,
Си гум фыщэу уелъагьу,
Псэгъу усщыннут сыкъапштэм,—
Нарт Пэнныкъуэ щыжи! эм
Мэлэчынхъу цык!ур зэлохъэ,
Мэлэчынхъу цык!ур зок!уэки,
Унэджонкъуэр игу къокыж,
Жеуан дэгъуи кърет абы:
— Дадэ и щалэу Пэнныкъуэ,
Нанэ и къуэу нарт щауз!
Сэ сыщауэ лтыхъуэкъим,
Си гущэкъу ибзац,
Зей щлоншикъу сыйгъаш,
Си йуэху щаугъуеймэ дэнэ ушы! а? !—
Нартхэ я Пэнныкъуэ
Ар гукъеуэ нындохъу.
Щыхъуми зримыгъащ! эу
Нэхъри ныхегъэзыхъ,
Дихъэхынуи игу ирельхъэ,
Хъэтыр хэлъуи къыш!егъу:
— Мэлэчынхъу цык!уу тхъэкъян!
Сызикъаныр нарт унэш,
Уардэ унэ щэджащэш,
Унэ гуашэ зыпци!ынумэ
Маржэ, ушымыуэ...
Жи! эу, Мэлэчынхъур щыхигъэзыхъим,
Кийхълыкъуэ йуэхур ф!эик! эу,
К!эц!у къыжре! э:
— Минрэ сый жылами,
Уафэм пк!элъей къысхуебдзами,
Бдзы имых Пэнныкъуэ,
Пэнныкъуэжь цеишхуэ,
Уашхъуэ, сыйхуэмей! —
Ар Пэнныкъуэ зэхех,
Зэпхольэт шэбзэшэу,
Зольэтэк!ри мэхъуш! э,
Дзы къыхузэхельхъэ:
— Мэлэчынхъу цык!уу нэгъуд,
Дыдир гущхъэм хэзы! у,
Йуэрбжэрилэу вындык! э,
Къак!эрыхуауэ мэзыдэ.

Уд фызыжъ цыкIуу щыкIей,
Къаз къурмакъей мэстальэ,
Гуэгуш хульэ хъуржын,
Джэд блыпкъ щхъэкъуэ дыд,
Джэду лъэдий убыжылхъэ,
Ухъарзынэуи уимыгугъэ,
Унэджокъуэ нэжъ синэхъыкIэ?
СыткIэ икIэ синицIыфын?
Нартхэм я нартыжыр сэркъэ!
Мэлзчынхъу езыр дзыуст,
Дзы хуаусауэ къэнэжынт?
И нэ цыкIухэр къынцыкIщ,
ИкIэр машIэуэ зэридээри
Дзы усыним щIидзащ:
— Уэ нартыжыу Пэныкъуз,
КъынхужаIэр нарт ныкъуэш,
Къузм уи шыжыр еукI.
КIэн уджэгуми пфIахъэху.
Ауэ щыкъукIэ усyt?
Сыти уи лыIуэ-лыфIэ
Сыти уи шыфэ щыкIэ:
Уи напэм сошлъри — мазэхэнш,
Уи щхъэпхэм соплъри — къэбыжьш,
Ажэ къэрежыитIыр уи пищэцш,
Цыуэ птетыр мылыфц.
Щыфэу уиIэр тыпхлъэпхш,
Уи тхым соплъри — къыр хъэдзэнш,
Уи дзэр — шы фIэдзапIэнш,
Уэ нартыжыу лы ныкъуз,
Дадэ и къуэ лы фыцIэ,
ЕкIэнцIэри зи уанэ,
Унэм уахумыкIыхэ.
Бжэм уахумыкIыхэ.
Урахупэм узокIуэ,
УокIуэ уокIуэри уохъэшт,
Къумыжъ уохъэри уошу,
Узэрышури уи куэпкъш.
КуэпкъитI уиIэнчи — къэнжалш,
Къэнжал хъупIэм унихъэм
Мэлыхъуэхъэхэм зыкъуадз,
НаужыцдзкIэ додзых,
Дзыхэ ухъурэ утIысмэ

Іэхъуэ — шыхъуэхэм уратеуплэш,—
Шыжиіэм, Пэныкъуэ зеущэху,
Шэхуу уджым хоклуэсыкI,
Клэбгъу зицлауи мэклуэсэж.
Нартхэ я Тхъэшхуэ Тхъэуджш,
Уджым Мэлэчыпхъу щызыіенах,
Нарт щауэхэр къоуфэфэкI,
Дэклуэну зы щауи хэмьт,
Унэджокъуэ къэтци къеклуэжым,
Абы йожье Мэлэчыпхъу.

*Мэлэчыпхъу зытраIуам
къизэригъуэтыжа*

Мэлэчыпхъу цыкIур хэхъуакьым. Хэмыхъуэу
къэна пэтми, Iущ дыдэ, дахэ дыдэ хъуаш.
Мэлэчыпхъу и дахагъэмрэ и Iущагъымрэ нартхэ
я хэкум щыгуаш. Мэлэчыпхъу и хъыбар зымышIэ
нартхэ я хэкум исакьым.

Мэлэчыпхъу цыкIур апхуэдэу нартхэ къанцы-
хэхъуам, нартхэр абы хуэусаш:

Мэлэчыпхъу цыкIур ищащэ дахэш,
И щхъэц лъэнныкъуэри дыщэнлъщ,
И щхъэц лъэнныкъуэри дыщэхущ,
ТхэIухуджэми ящыщ зыщ.
Къанжэм и фыцIэр и фыцIэш,
И нэ фыцIитырши плащэш;
Къанжэм и хужыр и хужыщ,
И нэкIу цыкIуитыр дыхьэрэнц.
Пцлащхъуэ клафэри и набдзэш,
Зэхэдзами я нэхъ дахэш.
Псэльэну хуежьэмэ, мэбзэрабзэ,
Къуалэбзууэ уэрэд жеIэ.
Нэм къихъри ихъри и теплъэш,
ПлъакIуэ зыхуашIми я уасэш.

* * *

ЗекІу щыкІуэкІэ къыхадзэу,
Санәхуафәхәм щыжайәу,
Нартхәр пщащәм щыхуэусәм,
И дәхагъымрә и Іущагъымрә
ЩыпІэ псоми щынагъәсым,
Мәзри, бгыри, къуәри, псыри
А хъыбарым зәпеупшіри
Унәджокъуәм и дежи нос.
Мәләчыпхъур пщащә дәгъуәу
Унәджокъуәм щызәхихым,
Нарт шу гуп кърешажъәри
Мәләчыпхъу цыкІу и лъыхъакІуэ
Нарт Унәджокъуәри къожъә.

Мәләчыпхъу цыкІур махуә гуэрым
Унә хъумәу къыданәри,
Адә-анәр я гъунәгъум
УэршәракІуэ кІуахәт тІури.
Мәләчыпхъу цыкІу и гуашәхәр
Шындәбзийм деж щигъәдҗәгүрт,
Хъэтыкъ цыкІу хуәдәу ятІэ пщаар
Яритурә яжриІарт:
— Мыр хъәщІэ къәкІуәнущ,—
жыфІи вгъетІылъ,
Куәдрә щылъащ,— жыфІеуи
фымышхыж,—
ЖиІәу, гуашәхәм щепсалъэм,
Нарт шу гупыр щыбләкІым,
Псалъә макъыр щагурыІуәм,
КъоувыІәри йодайІуә,
ЗәуІужуи ягъәщІагъуә.
ГъәщІәгъуэн дыдәу зыгуәр
ЖрагъәІену аргуәру
Пщащә цыкІум и Іущагъым
И инагъыр зәрагъәщІену
Нарт шу гупым ящыц зым
«Къытхәдә, дахә», щыжиІәм,
Мәләчыпхъу цыкІур къоплъәкІри
Шу гуп къедайІуэр ельагъури,
— Зи шхуІур мыбз,

Зи бдзыр имых,
НашцІэ къэмыйщтэу
Къэштэгъуей гуп,
ФимыIуэху зевмыхуэу
Фи гъуэгу фытет!—
КъажреIэ нарт шу гупым,
Зишхэр шхуэIум езауэхэм,
Зи нэшхъ зэхэльу къэдаIуэхэм,
Щэхуу къэдаIуэу къыштыхэм.

Унэджокъуэу нартхэ ліыхъум
Мэлэчыпхъу цыкIур къецлыхуж,
Къимышэу мыхъунуи гу хуещIыж,
Унафэ ещIри къегъазэри
Мэлэчыпхъухэ я пицIантIэ къышопсых.
Нарт шу гупыр къышепсыхым,
Къегъанэ гуашэр Мэлэчыпхъум,
ХъэцIэхэр щIешэ и унэм,
ЕгъэтIысхэр тIысыпIэхэм.
— Дэнэ кIуа уи анэ дахэр?—
ЖраIэу Мэлэчыпхъу щеупицIкIэ,
— Си адэм иримыкъу къыпищэну,
Си анэр IуэхуитI къэгъанэ
ДэкIахэш,— жеIэ Мэлэчыпхъу цыкIум.
КъагурымыIуэу нарт гупым,
ЕтIуанэу щеупицIыжым,
Си анэр кIуаш уэршэракIуэ,
Ди гъунэгъум махуэ гъакIуэ,
Пщэдей махуэш жыхуйIэу,
Къэунэхури мазэш жиIэххэу,
Езым и Iуэхури имышIэу,
ЗдэкIуами яримыгъащIэу,—
КъажреIэ Мэлэчыпхъу ахэм
Ар ягъэшIагъуэ нарт гупым.
Нарт гупышхуэр зэхэсихукIэ,
Адэ-анэр къэкIуэжыхукIэ,
Мэлэчыпхъу цыкIур ящхэшот.
Адэ-анэр къышыкIуэжым,
Гуашэм и деж Мэлэчыпхъу макIуэ.
ХъэцIэр зыхуейр игу къэмыйIыу,
КъышIэкIуари фIэмыйIуэхуу,
И гуашэхэм ебзэррабзэу,

Шындэбзийми цигъэджэгүү,
И джэгүүнэм мэттэсүү.
Мэлэчынхъу и адэр къышыкIуэжым,
Ар хагъезыхыр абдежым:
— Уи ищащэу дахаа цыкIум,
АкылыфIэу зи щэн дахэм
И псэлтыхъуу дыкъышхуэжIац,
Къэтишэнүү гу хуэтцIац! —
Нарт нахъыжым къыхидзац.
Апхуэдэу и адэм шыжраIэм
ТхъэмыйшкIэм и щхъэр къынфIэхуац.

ЗылъэкIым и дуней зэмант,
Нарт гъуазэм жиIар щахабзэт,
Мэлэчынхъур дэмыйкIуэу
Мыхъун хъуауэ жралэр.
Мэлэчынхъу зытраIаар къецIыхуж,
Игъеунэхунуу игу ирельхъэ.
«Хъэуэ» жиIэу игу смыуэу
Мыр щхъэусыгъуэу къыхуегъуэт:
«Зы махуаем зумыгъэлI,
Зы махуэфIым зумыгъашэ,
Зы дээшхуэми зумыгъэхь»
ЩыжкаIар апхуэдэлIиц.
Сыктильтагъуну жиIэми,
Гуэхум быдагъэ хэлым фIыц.
ЖиIэр пэжым мыр къывитынц:
Къашхъуэрэ щхъуэуэ мэлишэ,
Щынабгъэ щицыр цыпашхъуэу,
Щхъуэрэ, дэгурэ, къуйийэ бжэн хыцI,
Хуарэ хакIуэшиIэр Iэдэжу,
УадэуэлIэншэу джатитху,
Алъпитхум къахьу щэбэкIэ¹
СыктиргэжкIыж хъужыкъуэм,
Си нэ къыфIэнэу зы къисхыну,
Хуэдэ быдагъэ фымышIу,
Жысхахэр псори къимыту,
Сыарэзыкъым сыралту, —
ЯжреIэ Мэлэчынхъу ахэм,
Ар лъэмыйкIын фIэнцIу нартым.

¹ Ша бэ кIэ — щэкI,

АрщхъекІэ нартыр зыльзкіт,
ЖиІэу жъуа псори Түэху зэфІекІт.
И нарт гупыр зэбгырожри,
Мэлэчыпхъу и адэм къретри,
Ишэжынуи зэгуроIуэжри,
Мэшэсых нарт шу гупри.
Апхуэдэ щыкІекІэ Мэлэчыпхъу
ЗытраIуам къигъуэтыха мэхъу.

Мэлэчыпхъу зытраIуам зэрыдэкІуа

Мэлэчыпхъу зытраIуам фыз иIэт,
Ауэ итIани и дахагъым,
ЩэныфI куэду Мэлэчыпхъу хэлъым,
Езы цыкIур зэрыIущым
Дихъэхауэ ишэрт,
Мэлэчыпхъу тIуанэу гуашэм трищIэрт.
Мэлэчыпхъур имыша щыкІэу,
Зэман куэди дэмыхIауэ,
Унэджокъуэр зекIуэ кIуауэ
И хуарэжьу пщIэгъуалэжьыр
КъахуокIуэжыр уанэгунэцIу.
Зэхуэсауэ нартхэ псори
Мэлэчыпхъу и лыр ягъей псоми,
Щхъантэм тесщ и тIуанэри,
Къыхуемых и нэпс къудами,
Гужыгъэжьыр и гум иль зэпытищ,
И тIуанэр и нэгум щIэтищ.
Мэлэчыпхъу цыкIум ар имышIэу,
Пшахъуэ гулэ-гулэ джэгуу
Псышхуэ Гуфэм Гусщ и закъуэу,
Пшахъуэ фадэ щыцIигъэжу.
Ар зэхуэсахэм ягу къеуаш,
ЕмыкIу псоми къащыхъуаш.
— Дауэ щытми и щхъэгъусещ,
Мэлэчыпхъу хъыбар ишIэн хуейш,—
ЖиIэу, унафэ ямышIатэм
Хъыбарыншэу къягъэнэнут.

Нарт и лъэнкъым ар къыщащIэм,
Мэлэчыпхъу и деж щхъэкIуэ къашI,
ЩхъэкIуэр Мэлэчыпхъухэ
къыщыкIуэм
Псышхуэр къиуауз къыIуошIэ.
Иппэе макIуэри имыкIыф,
ИкIэ йокри хэмыхъэф,
Адрей Гуфэм зэпропльри
Пищащэ цыкIу къыIусыр ельагъу,
ИмыкIыфыкххэу къыщынэм
А пищащэ цыкIум йогуо:
— Ей, пищащэ цыкIуу дахащэ,
Чэшэй Гуфэм щыдажэгу!
Мы псым дэнэкIэ щикIынIэ,
Ныджеэм дэнэ и дей щитехъэ?
— ЦыпIэ жыжьэш сыккызыдикIыр,
Гузэвэгъуэш къыщIэскIухыр,
Нэхъ Гуэжухуэш си пищэрылтыр,
ЗгъээшщIэн хуейш си къалэныр.
Апхуэдэу щхъэкIуэм щыжиIэм
Мэлэчыпхъу цыкIу жреIэ псым:
— Уэ зи щыIур щхъэрашхъэ,
Зи щагъыр щхъарибл,
Жылиблым ди дахуэ дапсэ,
Жылиблым ди гъэпсэхупIэ,
Лабэ¹ зи бзыхъэхуэ,
Хуарэр зыубыд,
Быдэр зыгъэтIасхъэ,
ТIасхъэр езыхъэх,
Нэ куэдкIэ зеплъэ,
Лъэ куэдкIэ зежэ,
Узэгуэблэрэ шур къибгъэкIкъэ,
Гузэвэгъуэш къыщIикIухыр! —
ЩыжриIэм псыр зэгуобли
Зырызыххэу къюкIыр псиблми.
— НасыныфIэ ухту, дэхащэ!
Сэ нарт Унэджхэ сыкъокI,
Нарт Жагыышхэ сыкъокIуэ,
СыздэкIуэр сымыцIыху,
СыкъацIыхууи сышымыт.

¹ Лабэ — псыцIэш.

Жагыщәкә я къуажәм схуәхашэ.

— Жагыщәкә я къуажәр

Псы Іүфә Іусщ,

Жагыщәкә я къуажәр

ЛъагапІә тесщ,

Жагыщәкә я къуажәр

Укъыздәсарщ.

— Ари хъунущ жәуап, дахә,

Пиңашә дахәм пшІәуә піэрә

Мәләчыпхъухә я унәр?

Нәхъ къуажапщ,

Нәхъ къуажәкІә?

Мәләчыпхъухә я унәр

Къуажәкум итщ,

Уәрамым ущежкІә

ИжърабгъумкІә тетщ.

Дыгъэр щепсыр я гупәш,

Сыхъэр щехыр я щЫбыш.

Унә хужь кІыхыщ.

ЛъэнәкъуәмкІә джәд куәншыб тІәкІу,

ЛъэнәкъуәмкІә шы куәншыб тІәкІу

Я пшІантІәм щызәтельщ.

— ДәнәкІә сыкІуәм нәхъ гъунәгъу?

— МыбыкІә укІуәмә

Гъуәгу жыжъэ гъуәгу благъәш,

МыдреймкІә укІуәмә

Гъуәгу благъә гъуәгу жыжъәш,

УзәгуакІуәмкІә кІуә, ухуитщ.—

ЖреІә Мәләчыпхъу нарт шуми,

Шур макІуә, езыр псыІүфәм къыІуонә.

ЩхъәкІуәм унәр къышигъуэтым,

ИжърабгъумкІә щопсых,

Мәләчыпхъу щхъәкІә щыщІәупщІәм,

«Псы Іүфәм Іусщ» къыжраІә.

ЩхъәкІуәр абы къегъәгубжъри

ПсынщІә дыдәу мәшәсыйж,

ЗәфІәту шым тоувәжри

ЩІопщымкІә ину шым йоуә.

И нитІыр вагъуәу къолыд,

ПашІитІым дзасәу зырасә.

— Пшахъуә гулә джәгу сабийм деж

АуанышІу сыкъагъакІуә,—

ЖиІэу, егъазэри докІыж,
Мэлэчыпхъу деж щхъекІуэр макІуэ.
ЩхъекІуэр нэсиху плащІэу мажэ,
ХъущІэрэ щатэу ар нос:
— Уэ, Мэлэчыпхъужьурэ
Шыхъужж зекІуэкІэ,
ЗекІуэкІэ мышІэурэ
ІукІей-щІыкІей,
Уэ пшахъуэ гулэ-гулэ уджэгу щхъекІэ,
Уи гум и ланэр щІым къышІэплъхъаш!—
ЖреІэ апхуэдэу щхъекІуэм,
ХегъещІ и гур тхъэмышкІэм.
— Ар си зыгути сіэпызщ,
ЛъэкІампІэр бзэнсти щІэшІэш,
Си напэ сэхур къильэлъщ,
Си дыщэ щІыГур улъийщ.
Си Іэшхъэр хъэрэмехъишэт,
Си куэщІыр дыщэ хъарыкІэт,
Си адэм и унэр махъэ лъэгупст¹,
Пщэдджыжь уэсэпсым сыкъыхэджагуэш,
Зи плІэ гуашІэвуи сыкъеджэгугаужъэш,
КъисщыщІыращэти къисщыщІш,
Си аслъеныбжэти хуэсщІыжш,—
ЖеІэри пыхъэу мэтІыс,
Псыхъэ къекІуауэ нарт пхъужьым
Псалъэ мактыр щызэхихым,
— Уэху гущэш, Мэлэчыпхъужьым
Хуэфащэр къыпщищІаш,— щыжиІэкІэ,
— Уэлбанэрилэщи гум и жагъуэш,
Мо пхъужь жэгъуапІэр къыпхужауІэ!—
ЖреІэ а пхъужьым Мэлэчыпхъу.
КъекІуэжыну къышежъэжым,
КъегъэувыІэ щхъекІуэ щауэм:
— Иджы мы псыр зэпыбгъэурэ
СибгъэкІыжам арат,— жиІэу.
— ИпщэкІэ укІуэм, уэрщ, чэнджщ,
ИщхъэрекІэ уехым, хуэмщ, куущ,
УзэгуакІуэмкІэ икІыж,—

¹ Си адэм и унэр махъэ лъэгупст — си адэм и унэр лъэгупс махэм хуэдэу ичыжынүт, си гъащІэ псор щысхынүтэкъым жыхуиІэш.

Желэри езыр кынчонхъуэж,
Ядэйхэр дэмыктыу къосыж.

А земаным нархэ хабзэмкэ
Пицандэ дэсэм и лыр лакэ,
Къена гуашэр и лыну лыхъум
И хэдагъэм куэ хабзакъым.
Зыгъэлпар арауэ жаэрт,
И щхъэм мыгъуагъэр хуихыжырт.
— «Мэлэчыхъу жыхуалэр мораш»
Къыхужаалэу яхэтшэнкъым,
И лыр лэри зэфлэклаш,
Абы зыри хүишлэжынкъым.
Езы цыклюри щыгъындыжэц,
Туанэм ауан къедгъэшцынкъым,—
Жалэу, лъэнкъир зэгуролуэ.
Мэлэчыхъу цыклю къэсыжа пэткээ,
Хэдагъэм зыдамышэн щхъэкээ,
Артуухутхъэбзащэ ягъаклуэ,
Я гүнэгъум деж лъэякуэ.
— Клуэ, Мэлэчыхъу цыклю, ди гүнэгъум:
Выл,
Шыл,
Балыджэ,
Шыгъу,
Шынс,
Къундэпсэу — жыни къеых,—
жадэри ягъаклуэ
А къомыр кърибжэкихукэ
Пицантээм дыдэклиныц жыхуалэу.
Мэлэчыхъу цыклюр нэсиху мажэ:
— Нанэ фи деж сыкъигъэклуш,
Выл,
Шыл,
Балыджэ,
Шыгъу,
Шынс,
Къундэпсэу.
Хъэнтхъупсыкээ,
Лэнсэкээжь,—
Желэри, езы цыклюм щегль,

Къекъри, дэмүкІхэу къосыж,
Нэнхъейуэ жъэгуми дотІысхъэж.
— Игъэжъэнци ишхынц — жаIэу
ДжэдыкІэ гүүжь къыхуажь.
А джэдыкІэр къышраткІэ,
Къыхуэзыхъам мыр жыреIэ:
— Мыр къыпыйджыджыкыу лыдыркым,
Къыпыйлыдыкыуи цҮуркым,
Адакъэм къиугъуауз.
АнәцIэгъуэм къикIэцIауз
Абгъуәми къифхри
Дахәш жыфIери къысхуэфкъаш.
Сә мыбы щхъэкІэ сынәщхъей?
Си нәм инәхуу,
Си пәэм и закъуәу,
Бланәц щабәу,
Уэншэку пашIэу
СиIар сиIэжкым,
ИгъащIэ псокIэ сIэцIэкIаш,
Си гүүлтүшIэри гъур хъуаш,—
ЖеIэри, Мәләчыпхъу мәпыхъэ.
— ДыздәкIуэм уздэтшэ хъунукым,—
ЖаIэу, Мәләчыпхъу шраIуэкIэ,—
— Фи мыхъэдә фымыгъей!
Хъедэр зей сә сынакIуэу сымыгъеижу,
Фә схуэвгъеинукым.
ЗилI лIар сәрамә,
Сә сыкIуэнци згъеинц,—
ЯжреIэ Мәләчыпхъу ахәм.
Абдеж и адэр къышытти,
— Хъэмә къильхуар мыукIытэу
СилI лIаш зэрыжIэ,—
ЖиIэу, адэр щыщIэгубжъэкIэ
Мәләчыпхъу цIыкIур къонсалъэри,
— Си адэу уәф хуэдэр зи пашIэ,
Уәсим хуэдэри зи жъакIэ,
Уә пхуэдэлIри псальэрэ?
Дыжын кхъабли схуебгъешIкым,
ДыщЭ кхъащхыи схухебгъасәкым,—
ЖеIэри адэр егъэукIытэ.
— Къэдгъэнэнци щэхуу дыкIуэнц,—
ЖиIэу, анәм къышипсәлъкIэ

Мэлэчынхъу цыкIум зэхекри,
— Си анэжьурэ пырынЫнацхъэ,
Бжэгъущхъэ Шынэ,
Сыздумышэну щыжыпIэр сыт,
СилI лауэ?—
ЖеIэри анэр егъэукIыте.
Здамышэу кIуэ щымыхъум,
ФыкIуи дыщэ джэдыгу къисхуэфхъ
Зэхуэсам сарихыхъэну!—
ЖеIэри и анэр егъакIуэ.
Дыщэ джэдыгу имыгъуэту,
Хъурыфэ джэдыгу къыхуехъ.
— Хъурыфибгъур зэдзэкIауэ,
Хъэ укIа си ишэ дэлъу,
«Мэлэчынхъу и джэдыгур» жаIэу
Нартхэ сахэмыхъэрэт,—
ЖеIэри джэдыгур имыдэ.
ЕтIуанэу и анэр макIуэ,
Дыщэ джэдыгу имыгъуэту,
Босцей плъижыбээ къыхуегъуэт.
Босцей плъижыр щилъагъукIэ:
— Лъыпс къизэжэх нэхъей
Босцей плъижыр яхэлыдэу,
Сыту нартхэ сахэмыхъэрэт,—
ЖеIэри босцейр ирэгъэхъыж.
Къахху хъуа псор щимыхъум,
Дыщэ идауэ босцей гуэр
Къыхуагъуэтри ар къыхуахъ.
Босцейр быдэу зэпеплъыхъри,
— АтIэ мырат иджы къэнар,
Вагъуэ блырыблыр си гупэу,
Вагъуэ блырыблыр си щыбу,
ГуфIакIуэ сыкIуэ нэхъей
Сыту нартхэ сахэмыхъэрэт,—
ЖеIэри ари идэркым.
Щимыхъуххэм босцей фыцIэ
Къыхуалыхъуэри къыхуахъ,
Босцей фыцIэр зыщетIагъэри
Вакъэ имыIэу лъапцIэу йожъэ.
Адэ-анэр гуимэм исц,
Езы цыкIур имытIысхъэу,

Итэхэхэни яхумыдэу,
Гунэм иту ядохъэ.
Аурэ зыдэклээм фэлтыркъэб цыкли
Гъуэгукум тельу нылоощэ.
— Куэншыбыжь хэйлихыурэ
Къурэ дэйлий,
Фызым я шыгтульэу
Гъуэнэрэль хъужын,
Шхэ укынспэтийсре?
Сэ ля тхэмэнцкээм сригуяаэши,—
Щыжиийэ фэлтыркъэбэр гъуэгум токи.
Фэлтыркъэб цыклиами блэклиауэ
Адэ-анэри и гъусэу,
Нэгъуэцэй куэди щыгтужу,
Мэлэчынхъу гъуэгум шриклиуээ,
Хъэцыбанэм имигъэклиэнү
Гъуэгум кытеклиауэ ныхуозэ.
Хъэцыбанэм щынхыклиу
И щыгыныр щифицлиим,
Зыкъегъязэри махъущэ:
— Къуплым уплыжье удахэу,
Узэгуахым уи куэцэим банд къилъэльу
Тхэм укыгъани,
Сэ ля тхэмэнцкээм сригуяаэши,
Си махуэр маклиауэ,
Сыт щкъэклиэрэ укынспэувре?—
Жреэ апхуэдэуи гъуэгум трегъэки,
Мэлэчынхъу цыклиури ныблоки.
Абыи блэклиауэ щыклиэм,
Мэзыжым гъунэгъу щыхуэхъум,
Къитеувауэ гъуэгушхэлум
Жыгышхуэ гуэрым нылоощэ.
— Жыгыжь, зыкъебухъуэнцэтиэм,
Жыгыжкуре къубэбэжъабэ,
Жыгыжкуре къубэ шэцэ,
Тхэмэнцэтиэм зи кыхъэгь,
Тхэмэнцкээм урибэнинхъэт,
Ди дежкээ узэранишэт.
Сыногынути махуэр маклиауэ,
Сынобжынути усфээклихыщ,—
Утеклиутэрэ гъуэгу кызэптиэм,
Ля тхэмэнцкээм сригуяаэши.

Ар Мэлэчыпхъу щыжилэм,
Жыгыжым зыкьеухъуэнцири
Зэрэн кынхуэмыхъу блегъекі.
Аурэ зыдакіуем махуэ ятіэм
Щхээркыпхъин хуейуэ бгышхуем,
Мэлэчыпхъу цыкіур ныхуозе.
— Дыногыннут, дынобжыннут,
Узэгуэкіре уи яку дибгъэкітэм,
Уэ ди дежкіэ узэранишэт,
Гуфіакіуэ дыкіуртәкым,
Тхъэмьицкіэм дыригуіэкіуэт,
Догувэ, ди махуэр макіуэ,—
Щыжриіекіэ бгыжыр зэгуокіри
Мэлэчыпхъур икукіэ дегъекі.
Мэлэчыпхъу фызхэр щыгъуу макіуэ,
Кынуауэ псышхуэм ныхуокіуэ,
Псышхуэм и Гүфэм ныуохъэ,
И Іэр хуешийри жреіэ:
— Уэ зи щыкіур щхъэрашхъэ,
Зи щагъыр щхъарибл,
Жылиблым ди дахуэ дапсэ,
Жылиблым ди гъепсәхуніэ.
Зи пэр ищхъем ткіуэнс закъуэу
кынщежъэ,
Зи кіэр псышхуэу хынхуэм хэлъадэ,
Дыногыннут, дынобжыннут,
Догувэ, ди махуэр макіуэ,
Узэгуэжрэ уи яку дибгъэкітэм,
Тхъэмьицкіэм дыригуіэкіуэш!—
Жиіэу, псышхуэм щепсалъэм,
Псыр зэгуожри Мэлэчыпхъу йокі.
Гыбыэр жиіэу гъуэгыу щыкіуэм,
Жыгым тесу вындым Йуощіэр.
— Уэ вындыжъу фыціэ!
Фыціашау цу,
И щхъэм щызелтьатэ,
И щагъым щызылтагъу,
Жылэм ди гуіэгъуэр
Зи псэм и гуфіэгъуэ,
Си лажъэм и зэхэзекіуэ
Пльэгъуамэ къызжыіэ?—
Жиіэу, вындыжъым щеупщым,

— Къуагъ, къуагъ, къуагъ,
Уи лажъэр уи хэт?
Уи лажъэр уи сыт?—
КъыжреIэж а вындыжым.
— Си лажъэр силIт,
Си лыр лыхъут,
Лыхъути инт,
Дыжын шырыкъут,
ДыңзекIе къуат.
Хъэшхъуз мышафэт,
Хъэфе джэдигут,—
ЖреIэ Мэлэчихъу вындыжым.
— Къуагъ, къуагъ, къуагъ!
А жыхуэнIэм и нэр исфри
Къэна и фэми сеуIужаш,—
КъыжреIэж а вындыжым.
— АтIэ, ІукIэ укIэцIу,
ТкыцIэкIэ угъуалъхъэу,
Угъуалъхъэм къиншу,
Къиншым уашхыжу
Тхъэм укъигъанэ!—
ЖреIэ вындыжыми блокI.
Вындыжими блэкIауэ щыкIуэм
Къуажэ гуэримкIэ щыдэкIым,
Къэб къуэнпс къыхъхэр уэрарамыкум
Къытэльэдауэ щыхуэзэм,
Къэб къуэнпс банджэм ебакъуэу
И лъэ пцланэхэр щафыщым,
Зыкъигъэзауэ мэхъущIэ,
Хуэфащэ псалъи жреIэ:
— Уэ куэншыбыжь хэкIыкI,
Къурэ дэкIей,
Зейм имышхыж,
Шхынным памыщI,
Емынэ узыгъуэм уктыдикуа?—
ЖреIэри къэбми блэкIауэ
УэрарамыкумкIэ ирокIуэ,
Ллы гун зэхэсым яIующIэ.
АуаныщIу лЛитIыр мэтэдж,
Мэлэчихъу лъапцIэм щодыхъэшх,
«Мэлэчихъущ» жыхуаIэу иныкъуэм
Замыгъэхъейуэ пщащэр благъэкI.

Мәләчылхъу и гум щыыхъәщаи
И Ыупәр егъәшаша:

— Тәджар фымыттысыжкіә,

Тысар фымытәджыжкіә! —

Яжреә щахуу лы гуным.

Лы гунми бләкілауә щыкіуем,

Къуажәми дәкілауә бгышхъэм

Мәкъуауә гуным щайоштіә.

— Ей, мәкъуауәхә! Мәкъуауәхә!

Мәкъум феуәу, пывмыупщы,

Фи шәмәджыр къигъәдиргъыу,

Мывәм хүэзәу къынгуузу

Пицәншу гугъу ткъэм фыригъәхъи.

Иджы, сыйми, мәкъуауәгъуә?

Лла ткъэмныцкіәр гъенин хуейш. —

Яжреәри яблокі.

Джабәми ехауә губгъуәм

Мәлыхъуә цыкіуәм щахуозэ.

— Ей, щасә цыкіу!

Уи джәдигур гъәдыд,

Дыд хуәдә ежажъе,

Нартхә я деж кіуә.

Фи бжьамихәр къәвгъәдыд,

Фи мыкуәдхәр къәвгъәшәс,

Нысәр къәсаш къыжевгъәз,

Мәләчылхъу къокіуә жылі схуәкіуәж, —

Жреә мәлыхъуә цыкіуми

Хъыбарегъаштіәу егъәкіуәж.

Аурә губгъуәр щиухыу,

Бгышхуәм и лъапәм щыштыхъэм,

Псынә къыштіәжым щыхуәзэм,

Іуоттысхъэри быдәу иреф,

Бәмпіа и гур егъәттыс.

Абдежым и нәпсхәр етхъәщі,

Зегъәкъәбзәжри йохъуәхъу:

— Уә зи щынур хъерахъе,

Зи щагъыр хъарыбә.

Гъәмахуәм щыләз,

Щымахуәм хуабә.

Ныбер къәзыгъәпші,

Гур зыгъәпшәх,

Хым и ткіуәпс закъуә,

Бы щагым кынцэж,
Къуэ күеңым щекэх.
БлэкIыр ефэу,
Ефэр къохъуэхъу
Куэдрэ тхъэм ушигъэт,—
ЖреIэ псынэми блокI,
ЗдэкIуэ щынIэми ноблагъэ.
«Мэлэчыхъу жыхуаIэр къэсынущ»,—
ЖаIэри нархэ зыльщаIыс.
Нартхэ я бжьамийр къагъэдыд,
Я мыкуэдхэр къагъэшэс,
— Нысэр къесаш,—
ЖаIэри кыпожьэ,
Мэлэчыхъур нархэ ирагъэблагъэ.

А земаным щыIэт хабзэу
И лыр лауэ щыщIалъхъэIэ,
И фызым и щхъэц дыщIалъхъэу
Куэдрэ щымыгъупщэн щхъэIэ.
Мэлэчыхъу и тIуанэр щхъэкъуийт,
ДыщIригъэлъхъэн щхъэц щимыгъуэтим
И унэIутыр кынцегъэI,
Джэд джэдыхкIитIи кынцIрегъэх,
Жыр лъэнистэри кынIэшIелъхъэ:
— ДжэдыхкIэхэр эти гъэудэIу,
ЛэнистэмкIэ и щхъэц къигъэж,
Сысей фIэкIа ямыщIэу
ДыщIезгъэлъхъэнщ — жыхуIэу.
УнэIутыр кыпожажьэ,
ДжэдыхкIитIи кынIэшIелъхъэ:
— Мэ, Мэлэчыхъу, мы дахэ дыдэр,
Угыурэ уешаш тхъэмышкIэр,
ЖеIэри кърет джэдыхкIэр.
— Мыр адакъэм къигъэхъу,
Анэхъуми къикIэцI,
Абгъуэми къираух,
Дахэц жаIэуи кысхуаухъ.
Къезыгъэхъар хъэм ишх,
Кысхуэзыхъам джэдыхкIэ имышхыжкIэ,—
ЖеIэри джэдыхкIэр екъутэ.
УнэIутым и Iэгъуапэм
Жыр лэнистэр кынцилъагъум,

Мэлэчыпхъу цыкIум гуроIуэри
— Гъуэгупэ сабэм мэкъу щеуэркъым,
Ер зэуа жыгым пшIашц къыпыкIэркъым,
Гуашцер щхэкъуийрэ щхъэц къимыкIам,
Лла тжэмышцIэм сыт и лажъэ?
Къаштэ мыдэ жыр лэнистэр
Сэ фэстынщ си щхъэц щыщ,—
ЖреIэ унэIут фызми
Лэнистэ фыцIэр къыIех,
И дышэ щхъэц пеупщIри ирет.
Мэлэчыпхъу и анэр и гъусэу
Магъ, мабжэ унэм щIэсу,
И тIуанэр щхъэнтэм тесу
Щысщ и нэпси къыхуемыхху.

И тIуанэр къеплъщ Мэлэчыпхъуи;
— Мэлэчыпхъу, Мэлэчыпхъу щыжыфIэм
Зы бэлыхь гуэр сигугъати,
Мэлэчыпхъу хуэдэр сэ тIуанэу схуэфащэ?
Сэ дышэ данэр зэхызошэ,
Шу шэсым срапсылъащIэш,
Дэнэль бжэIуми сыйутщ,
Мэлэчыпхъур сытым ешхь?
И джанэ Iашхъэр бжыгъэ защIэу,
И джанэ куэщIым пIастэ щыкъуейр
къильэлъу!—

ЖеIэ нэгъуэщI имыгъуэту.
Мэлэчыпхъу цыкIур къопсалъэри:
— Ллауэ ди зэхуэдэм и хъэдрыхэпсэ,
Си джанэ Iашхъэри къэрэкъасыхум,
Си джанэ куэщIри дышэхуу хъарым,
Дышэ сырымэр си щIыIум,
Дышэ Iуари си гъуазэм,
Нэм къихъри ихъри си щIыфэм,
ПшIашхъуэм и кIафэри си набдзэм,
Мину зэхэдзами сыранэхь дахэм.
Куэд жумыIэу
Гъуаплъэ щхъэфэм цАргъ жегъыIи
Тес а щхъэнтэм уимытIысыпIэми—
ЖеIэри и тIуанэм йош.

Ар Мэлэчынхъу щыжи!эм
И тіуанэм зеущэху.
Адк!э кынцыст и пынхъури
Зыф!имыгъещ!урэ къонсалъэ.
— Мэлэчынхъужьурэ выж лъэк!амп!э,
Уи лъэк!амп!эжыр кытхуэбгъэкъуэпсурэ
Ди пэр зэрыхэтыр тхэнхащ.
Мэлэчынхъу пхъужым дежк!э зегъазэри:
— Щэк!уэ!упс лалэу уа!ещ!эулали,
Уэлбанэ жагъуэу уа!ещ!эуужагъуи,
Мо пхъуж жэгъуап!эр жа!эу
Жъант!эм укъыдэунэжи.
Си Гэнхъуамбэр уф!эк!эш!?
Си Гит!ыр уф!эк!ых?
Къэскъар уф!эмаш!э?
Къунэн-щынэну унэм сыкъижья
уф!эш!ирэ?—

Ар Мэлэчынхъу цык!ум щыжи!эм
И анэр кынцысти къеп!эск!уаш,
Лъэк!ыныгъэу пынхъум и!эм
Мэлэчынхъу и анэжыр щынынащ.
И анэм дежк!э зегъазэри:
— Си анэжурэ сыкъезылъхугъэ!
Зи Гит!ыр си щхъэнтэ папш!э,
Хъентхъунс пыт!ымэ
Япэ фальэр кызызэптырт,
Джэд бук!мэ
Нэхъ Гыхъэф!ыр кыслыбгъэсирт,
Джэд лъянэр кысхууп!ыт!ырт.
Иджы сыйт къэхъужар?
Пхъужым ущынынауэ
Уи Гэбжанэмк!э суп!ыт!ыжину,
Щхъэ укъызэп!эск!урэ?—
Жре!э Мэлэчынхъу и анэм.

Мэлэчынхъу апхуэдэу щыжи!эм,
Щэсу хъуа псоми заущэху,
И закъуэ гыну хуит щыхъум
Лъэк!ыху и лыр егъеиж.
Гъаш тхъэмышк!эр, бжааш тхъэмышк!эр.
Лым хуиш!эн хуей и къалэнры

Къыстенашэрэг жиһакъым,
Нэгъуэнд лъэкіыги къигъэнакъым.

— Иджы си гур мэбампіэри
Хъэблэм дэлльям санэху тіэкіу,
Сызэгуэмүуду къысхуэфхьи
Іэмал имыгэу севгъафэ,—
Жеіэри хъэблэм хегъыхъэ.

«Мэлэчыпхъу щхъэкіэ ди санэхур
Къэмывэу щхъэ зэндмитхърэт,
Дэ ди нысашэр къэмымыу»—
Къыжрағэу къышыкіуэжым:
— Сэ санэху зиһэу къызэзымытам
Я нысашэр къоңуэ жаіэм къэмымыгэуэу,
Къос жаіэм къэмымыу,
Къэсаши къыдохъэ щыжаіэм
Я санэху кіадэм

Дзыгъуэ хэгъалы ирэгъэкіутыж.
Фыкіуэ, нэгъуэнд мыхъуми дагъэ лэпс
Къысхуэфхьи севгъафэ,—
Жеіэри етіуанэу щегъэки.

— Мэлэчыпхъу щхъэкіэ дагъэ лэпс
Ту дгъэвауэ щыдмыгъэтрэт,—
Жаіэу ину щыдыхъэшхим,
Кърамыту къышыкіуэжым:
— Сэ дагъэ лэпс зиһэу къызэзымытам
И гум дагъэ лэпс даукіэ,
И кіэр къадзыгъуэ бандкіэ къегъэукіыхъ,
Щыху щызэхыхъэкіэ мо фыз цапіэр
хужауіэ,

Псы сефэнущ щыжиіекіэ,
Кхъуэншын къутакіэ къираут,
Щыліам дежи
Псыціэжь ятіэм хаудзэж.
Фыкіуэ нэгъуэнд щынии къысхуэфхь!—
Жеіэри ешсанэу егъакіуэ.
Ешсанэу щыкіуэм лэпс къыхуахъ,
Лэпсым ефа нэужь жеіэ:
— Сэ мы дагъэ лэпсыр къызэзытыам
И кіэр дыщэ данекіэ къегъэукіыхъ.
Щыху щызэхыхъэкіэ
Мо фызыфыр хужауіэ,
Псы сефэнущ щыжиіекіэ

Дыжыныбжъэкіэ къыраут,
Шылшам дежи
Гъуапльэ бәни хуаушыж.
Иджы, нартхэ, фи жыгей бжәжьитшыр
къысхузэшүфх,
Пхъэ вакъэ фыншитшыр къысхузэвгъэкшатэ,
Хъурыфэ джәдыгур си плә къивдзэ,
Си пшыпхъухэм си Іәпэр фубыди
Си лыр зытесыгъя хуарәм сыйхуәфшэ,—
Жеңәри хуарәм деж яшэ.
— Пшігъуәләжъурә пә дыд!
Уәд хъумә пшәкшыхъ,
Къан хъыдҗәбзыр къафіэзыхъу
Гупитшыр къезыхъыж.
Гузәсәжын,
Птеса щауэр дәнә ухъ?—
Жиңеу, Мәләчышхъу щеушшікіэ,
Хуарәжыр мәпүрхъ,
Хуарәжыр мәңшиц,
И фіалъэмкіэ щыр къыреуд:
— Сәри сымыкшүемытәтекъым,
Сәри сымыжәф хуарәтәкъым,
Сежъауи сывыштертәкъым,
Лъәрытемыткіи сыйшат.
Шу дзитшыр щызәпәувми
Сымышынәжу яку сыйдәжат.
Щымыхъуакіэ сыйт пшіен?
Къэрәгъеч мәзым дыкъышыщіжым
Си лъәрыгъитшыр си тхъэм

зыкъышырисәри

Стесыр стесыжакъым,
Уэнэгу нәшшүи сыйкъэкшүәжаш.
Күәдрә укілъымыгъ,
Ар зыдәкшам уәри сәри дыкшүәжынущ.
Хуарәжым къышыжришем,
Мәләчышхъум игу мызагъеу,
Хуарәм жиңәр и фіәщ мыхъуу,
И лыу лыхъум и хъэтыркіэ
Хуарәжым къышыжришем,
Псы иргөзәфери къешәж.
Бом щішәжри егъэувыжри
Къалъ-гуль удзи бғъәделхъэ.

Хуарэжым и щхэфэм Іэ дельэри
ЕгІуанёуи йоупицІ:

— Уэ хуарэ хуарэу

ХъэІупэ дзасэ!

Щіопицыкъу дэсей¹,

Уейм и лъэгудз,

Удзым и щхъэнэхъу,

Хъуным и ІэфІыш,

Махуэхъур зыгъэджащІэ²,

Зыхуэхъур зыгъэхъунцІэ,

Къан хъиджэбзыр къафІэзыхь.

Сыкъэнхынурэ сыкъожъат.

Зи узыгъуэр сэ къесхын,

Птеса щауэр дэнэ пхъа?

Сэ гуфІакІуз сыкъэкІуакым.

Сэ пыхъакІуз сыкъэкІуаш.

ЗэшхитІым ди хъетыркІэ

Жэуап пэжым сышІолъэІу! —

ЩыжриІем, хуарэжым жеІэр:

— Уэ гуашэу, гуашэ дыдэ!

Гуашэхэм уралейщ уэ,

Гуашэр уэ къуаухъэкІ.

Апхуэддэу сэ зымы къызжиІакым,

Си щхэфэм Іэ зымы къыдилъакым,

Сэри сымыкІуэмтэтэкым,

Сэри сымыжэф хуарэтэкым.

Сызырагъэзым семылъэфтэкым,

Сызэльами сыйыздэмыкІыжыфтэкым.

Къэрэгъеч мэzym дыщІэущэрт,

ДыкъыщІэущыжырт,

Иныжхэм я дээр зыщІэдгъэкъугъэрт,

Дээ къуэгъэныпэр къышыдихъэлІеми

Лыгъэшхуэ тхэлъу дыкъыщІэкІаш.

Куэдрэ укІэлъымыгъ,

Уи нартыр псэущ,

Мыгувэуи къылхуэкІуэжынуущ,

ГуашитІыр фигъэунэхуну

УанэгунэшІу сыйниутІышижаш, —

¹ Щіопицыкъу дэсей — щіопицыкъум дэкІуз.

² Махуэхъур зыгъэджащІэ — махуэр лыгъэкІэ лэжыгъэкІэ зыгъэІу, зыгъенцІ.

Жиіэу, пәжыр къыңциұатэм,
Мәләчыпхъу цықтүр къогуғІәжри
Пшігъуаләжыми йохъуәхъуж:
— Шыуә щыләм уранәхъ дахәу,
Уранәхъ жәру,
Маштә фіекіа умышхыу,
Зә ушхами махуә куәдкіә урикъуу,
Дуней псом ущыңғәрыңуә тхъем уиңі,
Гъезәжи нартыр къыскуәхъыж!—
Жареіри, и гүи зәгъяуә,
Унәм къоктүәжри мәтіңсыж.
— Накізу, Мәләчыпхъу, дықтүәжынш!—
Жайеу, и гъусәхәм щыжаіәм!
— Дәнә сыздәкіуәр?
Хамәр ирекіуәж,
Сәси унә сыңғәссыжш.
Лар си пішыкъуәш,
Къәнар силіш,—
Жеіри Мәләчыпхъу къонә.
Пшігъуаләжыми егъезәжри
И нарт ліыхъум ныхуокіуәж,
Гуашитіым ядилъегъуари
Пшіы химылъхъәу хуелүетәж.

Мәләчыпхъу и ліым зырыдәпсәуа

Унәджокъуәр псөүүә хуарәжым къышыж -
риіәм,— Лар си тіуанәм и ліырш, сәси ліыр
псөүш, мыгувәзи къыскуәкіуәжынуш,— жиіри
Мәләчыпхъу и дыңым къекіуәжын имыдәу и ліым
и унәм къинаш.

Унәджокъуәр псөүүә, ауә гуашитіым нәхъығІу
къэзылъагъур игъеүнәхун щхъәкіә и хуарәжыр
уәнәгуеншіу къызәриутЫшыжар и анәмрә и
шыпхъумрә къышаңғәм, гуашә щхъәфәхум и
лъагъунығъәм нәхърә, Мәләчыпхъу и лъагъуны-
гъэр зәрынәхъ иныр шалъагъум,— Мәләчыпхъур
нобә щыңғәдзауә удинисәш, ди нәри уәраш, ди

псөрү уэрәш,— кылжраңаң, и Тәңә яубыдри тъуәлъыніәм драшнейри ягъенисәңіәну шыңтә тұаштәм трагъэтіңіхъаң. Мәләчипхъу и адә жагыны, и аң Мәләчи фыуә кыагъехъәштәри къаутыныңжаш, гүзегу зәхүәдиттәм иеси Унәджыжыр къадәкіїетаң.

Хуарәжым иғъазеү гуашиттәм яңильәгъуар Унәджокъуәм шыжриәжым, зимыләжъезу къешсері къәкіүәжаш, нысанцә шыгын дахә күәди Мәләчипхъум кынуздихъаң. И гуашә шыәфәжур иригъекіңжри фыуә къэзылъагъу Мәләчинхъу шықтур и гуашау, и шыәгъусау тәсілжаш.

Унәджокъуә кыныңсыжа махуә дыдәм, и гуашә Мәләчипхъу шықту дәж шымыхъәжаш, Унәджокъуәм и адә Унәдж мурад ищәш и нысәм и Гүшагыр иғъәунәхуну. Унәджыжым и къуәр ириджәри вакъапхъә къриташ:

— Мы вакъапхъэр ләгъунәм здыңшыкъә, си нысәм вакъә еғъәшті шыеддажыжъ шыгыну кыныштәкіш, — жыриәри.

Унәджокъуәм сый иштәйт, вакъапхъэр и ләгъунәм шыихъәри Мәләчипхъу ириташ,— Мыр вакъәу спыгыну шыеддажыжъ сыштәкіш хуейш,— жиәри.

Мәләчипхъу вакъапхъэр итхъунштәш, и йуэтш, ибш, идри вакъәу шыгыну Унәджокъуәр шыеддажыжъ и ләгъунәм кыныштәгъекіш.

Унәджыжыр и къуәм и вакъәм епльри и нысәм и Іәштәгъэр игу ирихъаң, ауә зыри жиәкъым.

Етіуанә жәшми аргуәру зы вакъапхъә шыригъехъаш. Ар Мәләчипхъу вакъә имыштіу, зерыва-къапхъәу гүәлгынштә шыагым шылхъәри и лым зышихыжа вакъәр шабәу и йуэташ, дагъә шишихуәжри иғъәувыжаш. Апхуәдәурә жәш и зы вакъапхъә иритурә, Унәдж и къуәм шыригъехъаш и ләгъунәм мазә ирикъухукіә. Вакъапхъәу и лым кыныштәхъәу хъуар, Мәләчинхъу кынышурә гүәлгынштә шыагым шыгъеттілъаш. Яңә жәңым хуиштә вакъә закъуәр, жәш къесыхукіә фыуә йуэташ, дагъә шыкуәжаш, и лым шыгыну шыеддажыжъ и кыныштәгъекіш, и адәм и гугъет «штәуә» а жәңым хуиштәуә.

Аурэ мазэр къэсри и адэм и къуэм жрилаш:

— Уи вакъэ ебгъәш!ахэр псори къыш!әхи сыгъэлъагъу.

Унәджокъуэр и лэгъунэм щыыхъәжри вакъапхъэ тюш!әр бгъурэ мыдарэ мыбзау, зэрыш!ихъам хуэдэу къыш!ихыжаш. Япэ дыдэ щиргъәжья вакъапхъэ закъуэр вакъэ хуиш!ауэ, ари мазэм и күең!к!ә хуригъәкъуауэ щыгъыу. Ар щилъагъум и адэр гуфлаш: «Нысэр нысэ хъуну къыш!әкъынщ» — жи!әшт игук!и, — Дежъэнущи фи унэр фкъути фш!ыж пщэдей, — жи!әри унафэ хуиш!ащ и къуэм.

Унәджокъуэр жэшым щыыхъәжаш куэду нэшхъейуэ.

— Сыт уш!әнәшхъейр, къэхъуар сыт? — жи!әри Мэлэчыпхъу и лым къеупш!ащ.

— Пщэдей ди унэр ткъутэу тщ!ыжын хуейш, — араш жи!әр си адэм, — жи!ащ Унәджокъуэм.

— Ат!ә ар Гүэху. Абы щхъәк!ә умыгузавэ. Пщэдджыжъ жыуэ зы бгъэн гулъэрэ, зы ят!ә гулъэрэ къысхуәшэ, — жи!ащ Мэлэчыпхъу. Пщэдджыжым жыуэ Унәджокъуэ зы бгъэн гулъэрэ зы ят!ә гулъэрэ къишаш.

Унашхъэр жы хъуати къытрыригъәдзри бгъэныш!әмк!ә иригъәбгъаш. Унэ блынджаабэхэр щ!әрыш!әу езы Мэлэчыпхъу ияш.

Ари и адэм илъагъури гуфлаш.

— Пщэдей дежъэнущи мышур — мышу дыдэу, шыугъэри — шыугъэ дыдэу гъуэмымлэ тхугъәш! — жрилаш и къуэм Унәдж. Унәджокъуэр аргуэрү нэшхъейуэ и щу!әгъэм и деж щыыхъәжаш.

— Аргуэрү къэхъуар сыт? — къеупш!ащ Мэлэчыпхъу и лым.

— Си адэм и хабзэш: «дежъэнущи гъуэмымлэ егъәш!и, мышур мышу дыдэу, шыугъэри шыугъэ дыдэу» же!әри абы хуэдэу изогъәш!и дожъэ. Къуажэм дыдэк!ыу гъуэгум дызэритехъэу «и!әт, си щ!алэ, уафэм пк!элъей къедзыт» къызже!әр. Сэ губгъуэм пк!элъей дэнэ къисхын? «И!әу сэ пк!элъей шыпхәк!ә къесхъәк!әр» жызо!әр.

Ауэрэ дык!уэурэ зы теуэгъуэ дык!уауэ «и!әт си щ!алэ, гъуэгур к!әш!и къысхуәш!ыт» — же!әр.

«Іэу, сэ дауэ сцЫн гъуэгур кІәцІ, схузэны-
үишЫнукым, зэхуэслэфесын хъунукым» жы-
зөэри здеркым.

Ауэрэ дыкIуэурэ зы мээ дыцIохъэри «мы
мээым хыхы шы гъуабжэ кІэхуитI къыцIэху»
желэр. СыцIохъэри сымыгтуэту сыкыцIокIыж.

АдкIэ зыкъомрэ докIуэри допсыхри «Гъуэмым-
лэр къацтэ» желэр. Къызыощтэри мышур мышу
дыдэц, шыугъэри шыугъэ дыдэцхи, ишх мыхъуу
къиззэун щIедээ. Сыкърехужъэри къиззэуэурэ
сикъехуж,— жиIаш УнэджокIуэм.

— АтIэ ари Гуэхукым, абы щхъэкIэ умыгуза-
вэ,— жиIещ. Мэлэчынхъуи, ищIаш гъуэмымлэр.
Къэлтътмакъхэм я щхъэхэр ипхэжри,— Фы-
шыкIуэкIэ «уафэм пкIэльей къедз» жиIэмэ, абы
шыгъуэм и пашхъэм къильяди уи шыр хуэгъэ-
джэгу. Уи шы лъабжьем щIэгъэплъ, зэрыбгъэджэ-
гүфыр егъэлъагьу.

Абы адкIэ фыкIуэурэ уи адэм «гъуэгур кІәцІ
къэцІ» — щыжиIэкIэ, уэрэд къызжыIэ жы-
хуиIэщи, абы шыгъуэм «уэ къыхэдээ, сэ
сежыуунц» жеIэ. Есым къыхидзэнчи уэ Іэдэбу
умыкIиищэу ежью. Ауэрэ фыкIуэуэрэ мээым
фынэрэ «ши гъуабжэ кІэхуитI къыскущIэш»
къыбжиIэмэ, мээым щIыхы зей башитI
къиущIыкI! Хужьу упс, дыдкIэ угъуэн, фэдэнкIэ
зекIерыщIэжи нартыжым и лъэрэгъыпсыфэм
хущIэлъхъэ. Ари зэфIэкIауэ фыцыкIуэкIэ
нартыжыр нащхъей къызэрыхъуу, уи шым зыкъе-
гъэлъэтэхи и шы ГумиIэр убыд, къегъэпсых, уи
щIакIуэр убгъу, тегъэтIыски гъуэмымлэхэр
егъэш,— жиIэри, апхуэдэу и лыр игъэIущри
гъуэлъыжахэш.

Нэхущым зэдэ-зэкъуэр дэшэсыкIаш. Күэдрэ
кIуа, машIэрэ кIуа, нартыжым жиIаш:

— ИIэт, си щIалэ, уафэм пкIэльей къедзыт!

И къуэр и шым еуэц, и адэм и пэм къильадэри
и шыр хуигъэджэгуаш. И шы лъэгу щIигъэплъаш.
Ар нартыжым игу ирихьри зыри жимыIэу
ежъэжаш.

Ауэрэ кIуэхэурэ зы теуэгъуи якIуауэ,— ИIэт,
си щIалэ, гъуэгур кІәцІ къыскуэшIыт,— жиIаш
и адэм аргуэрү.

— Уэ кынжэди сэ сежыунц — жиЛаш и къум. Нартыжым уэрэд кынхидзери и къуэр Гэдэбу ежгууэрэ кIуахэн. Куэдрэ кIуа, машIэрэ кIуа, мэzym нэсхэри, мэzym хэтуре зыкъомри кIуа-уэ нартыжым и цыр кынжэдикъуэри жиЛаш:

— Мы мэzym хыхы шы гъуабжэ кIэхуитI къыхеху!

Унэджокъуэр мэzym хыхьэри зей башитI къыниуницIри иупсанц. ДыдкIэ иугъуэнц, фэдэнкIэ зэкIэрицIэжри лыжым и лъэрыгъыны-фэм щильхъаш:

— Мыри зэгуэр кыншхэнэжынц — жиЛери.

Ари Унэджыхым и гуапэ хъуац.

Ауэрэ кIуэхэурэ Унэджыр нэнхъеий къэхъуаш. Ар и къум шильзагум, зыкъыргъэльэтэхц, и адэм и шы ГумиIэри лъэрыгъри иубыдри къыригъэнсихаш. ШЦакIуэр хунубгъури и адэр абы тригъэтIысхэри Мэлэчыпхъу ишIа гъуэмымэхэр къытрилхъаш. Унэджыр зы гъуэмымэ лъэнкъыгъуэм едзакъэри форэ тхъукIэ щIат. Адрей гъуэмымэ лъэнкъыгъуэм едзакъэри, ар джэдыкIэре щатэкIэ щIат.

Унэдж гъуэмымэлэр хуабжью игу ирихьри фIэФIу ишхац. Гъуэмымэлэр шихынкIэ IэФIу, къяуату, куэдрэ щыльтыну анхуэдэт.

Унэдж шхэн эриухыу и щIопщыр къиштэри и къум еуэн щIидзац. Унэджокъум аргуэрү къэхъуар къыгурымыIуэу шым зридзри къышIэнхъуэжац. Нартыжыри и шым къэшэсэжри къуэр кърихужьэри къежъэжац.

Къеуэм, къихум, къеуэм, къихуурэ я щIантIэм Унэджокъуэр кIийуэ къынцыдэлъэдэжым, Мэлэчыпхъу щIэнлъри ильэгъуаш и лыр и тхъэмадэм иукIыурэ къызэрихужыр.

Унэджокъум шым зыкъыргъэльэтэхри и лэгъунэм и бжэм Гульэдэжаш щIыхъэжыну. АрищхъэкIэ Мэлэчыпхъу бжэр къигъэбыдэри щIигъэхъэжакым. Унэджыжы шым къепсыхри бжэм Гут и къум щIопщымкIэ еуэу щIидзац.

— Гух, сеукI! Гух, синольэй! — Унэджокъум щыжиIэм, Мэлэчыпхъу унэм къынцIэнсэлтыхIри жиЛаш:

— Унуклашерег, уе пхуэдэм укъыщиғъэшына-
уз укъыщикужкіэ, — джатэм и щагъ нанэ щығын-
кым. Саукі жыпіәу укъыскуэмкіүәж, — жиғери
къыштігъехъәжын и дақым. Ар Унәджыжым
щызехихым и нысемкіә игу загъери и унэ күе-
жащ. Нартыжыр зәрыгыкыжу Мәләчыпхъум
бжәр Гуихри и лір къыштігъыхъәжаш.

— Догуә, саукіами арат къызәпшіәнур? Бжәр
Гунхы суыт щығыкіә сыйкыштіумығыхъәжарә? —
жиғери Унәджокъуэр губжыаш.

— Уи анэ къобәнмә, зрумығъеуд. Уләм нэ-
къығыңц уэ пхуэдэм укъытігъэшынәу укъикуж нэ-
хъра. Сә усхұмән уигугъеу зеи укъытіәпхъуә-
жу укъемыкіүәж, — жиғаш. Мәләчынхъу и
ліым. Апхуәдәу Мәләчынхъу щыжіәм, Унәджо-
къуәм игу ирилъхыаш и псэр пытыху мышын-
ну, шынағъекіә зеи къимыкіүетыну.

Абы иужыкіә Унәджыжыр лъэрзыхъәу
зықьомри псәужауә, зығъәліәнү узыр къеуаліәри
сымаджә хъуаш. Махуә бжығъә фіәкіа ліәнім
имығажу, ажалым ежъәу піәм къышынәм, и
къуэр ириджащ и деж.

— Идже, си щіалә, сә гъаштіә куәди сиғаж-
кым. Уәр папшіә сә сыйкыуеякәм ящыңу Гуәху-
гъүэ күэдым си Гәр ялъәлесау щыт потми, иджеңри
Гуәхугъуинц къудей гъәзәштіа мыжъуауә къонәри
ар си гукъеуәу сыйзәрліәр бжесіәнү арат —
жиғаш нартыжь Унәдж.

— Иджеңри къәс уи жығә тің сілактым, къыз-
жығә зғъәзәштіәнц — жиғаш Унәджокъуәм.

— Ауә бжесіәнү Гуәхугъуищыр уи дежкіә
икъукіә Гуәху гугъущ, — жиғаш нартыжым.

— Нартым и дежкіә Гуәху гугъу щығажын, —
жиғаш Унәджокъуәм — сынолъәйу, гукъеуә уи
гум дәльу зумығъәліәнү.

— Абы щығъуә тъә къыскуәйуә сә иджеңсту
бжесіәнү исалъищыр сә сылла иужыкіә бғә-
зәштіәнү.

Унәджокъуэр и адәм и пащхәм иувәри, —
Уашхъуәу си тхъәмымғъәпці, зығъәпцілыр зәгуәзы-
уд, уи исалъищыр зғъәзәштіәнүм, — жиғери и адәм
тхъә хуйгуаш.

— Уә нарт нәсу улсөуну ухуеймә, яперауэ, ильяс къес фызыңціэ къашә. Етіуанәу ильяс къес үнәцціәші. Ешанәу ильяс къес вы къуәләнищәкіәвә,— къыжриаң и адәм.

Унәджыжыр ләри и къуәм щілъхәжаң. Унәджокъуәми и адәм и исалынцыр игум быдәу ирилъханц.

* * *

Абы иужықіә зәман күәди дәмыкіыу Унәджокъуәм нартыжыті и гъусәу мазәкіә къетыну зекіуә ежъаш. Зыдекіуам аргуәру мазәкіә къетын хуей хъуаш.

Унәджокъуәм и гъуситіыр къиутынцыжаң:

— Мәләчипхъу мағіокъу схуефхыж! Аргуәру зы мазәкіә сыкъетын зәрыхуейри схужефіәж. Нобә фынәсу піщәдей фыкъесыжу фыкіуәж,— жиіәри. Зәщымыңцу босцеяпхыті Мәләчипхъу къыхуригъәхъри и гъуситіыр къигъәкіуәжаң. Босцеяпхъитіыр Мәләчипхъу къыхуахъри нартыжытіыр къекіуәжаң. Нәсыжхәри Унәджокъуәм я піщәм кърилъхар Мәләчипхъум жраіәжаң. Етіуанә махуәм ежъәжын хуейти и ліым жраіәжыну мыр яжриаң:

— Вагъуәм из,
Мазәм иті,
Тхъәрыкъуә піщәхуитіым я псә,
Къуаниңіә фыңціәжытіым ягу хұумыгъәшін.
Жығіси ліым схужефіәж,— жиіәри Мәләчипхъу ельзәїуаш нартыжытіым.

Нартыжытіым абы къикіыр къагурымыуәу, ягъәштәгъуәу зыщамыгъәзгүпшәжын щхъәкіә жаіәурә кіуәжаң. Нәсыжхәри Унәджокъуәм елъәїуахәш:

— Тхъэм щхъәкіә дә зыгуәркіә дынолъәїунущи къыджыі!

— Фыкъызәлъәїу,— сіңімә фызогъәгугъә вжесіәнү — жиіаң Унәджокъуәм.

— Дынолъәїумә мыраң:
«Вагъуәм из,
Мазәм иті,

Тхъэрыкъуэ пщэхуитым я псэ,
КъуанцІэ фыцИтим ягу хумыгъэцЫн» —

жіІэу Мәләчыпхъу уз къынхуиІуәхуа псальэм
къикІыр къыджыІэ! — жаІери еупщІаш нар-
тыжитЫр.

— БосцеяпхъитІ фәзгъэкъам зым зы ІәфракІэ,
адрейм ІәфракІитІ къыныфчат? — жиІери еуп-
щІаш Унәджокъуэр и гъуситЫм.

— Къыпытчат, — жаІаш.

— АтІэ зым зы ІәфракІэ, адрейм ІәфракІитІ па-
чащи — «тхъэрыкъуэ пщэхуитЫм» я псэ Мәләчып-
хъур сәращи — дә тІум ди псэ, «къуанцІэ фыцИ-
тим» жыхуиІэр фә тІуращи, уи гъусә нартыжы-
тЫм ягугъу умыщЫн жиІэу аращ гуашэм и пса-
лъэм къикІыр, — жиІаш Унәджокъуэм.

НартыжитЫм ар ягъещІэгъуаш, абы иужыкІи
апхуәдәу зәи яцІэжакъым.

Мазэ пІальэр дәкІри Унәджокъуеми къигъэз-
жащ.

* * *

Унәджокъуэр къэкІуәжа иужыкІэ куәд дә-
мыкІыу хъещІэ къахуэкІуаш.

ХъещІәщыр унәм пәжыжъет.

Мәләчыпхъу хъещІәм хүэфащә лы и Іыкъэ
ләпсым хәлъу, ләпс тенхъәри тенхъәжауә, шыуа-
ным иту хъещІәщым иригъэхъаш, адкІэ и лым
къыхихыжу дахэ-дахәу Іәнәм трилъхъену.

И лым лыр къыхихыурә Іәнәм щытрилъхъэм
ләпс тенхъәр зәрымащІәм гу лъитәри Мәләчыпхъу
дәж къигъекІуаш:

— Ләпс тенхъәр щхъэ мащІэ? — жиІери.

— Пшэр лъэныкъуэ ирагъэзри вагъуэр зырыз
яцІаш, жыфІи схужефІэж си лым, — жиІаш
Мәләчыпхъу.

Апхуәдәу и лым щыжраІәжым гуп зәхэсым Мә-
ләчыпхъу и псальэр къагурымыІуәу щІәупщІаш:

— Мыбы къикІыр тхъэм щхъэкІэ къыджыІэ —
жаІери.

— Абы къикІыр мыращ: дагъэр лъэнныкъуэ ирагъэри лэпс тепхъэм и ныкъуэр яшхащ, жыхү-Іаш — къажриІаш Унэджокъуэм.

Мэлэчыпхъу и лым къызэрыригзэкІыжас

НасыпыфІэу, зэрылтыйтэу, зэгурыйуэрэ зэдэгІуэжу Мэлэчыпхъурэ Унэджокъуэмрэ зэдэпсэурт. И лым и гумрэ и псэмрэ дыхьэу Мэлэчыпхъур унэгуащэ нэс хъуат.

Мэлэчыпхъум дагъуэ хуимыгъуэтурэ ильэс палъэр къынцысым, и адэр щылІэм къыжриІэжа псалъищым Унэджокъуэр егупсыс хъуаш.

— Гугъу сехьми ильэс и унэцІэ схуэщынт, хъэхуу къасицтэми вы къуэлэннищэкІи сывэфынт, ауэ Мэлэчыпхъур зи щхъэгъусэфІагъ дауэ изгъекІыжын? — жиІэри куэдрэ гупсысащ, нэшхъеяш, аришхъэкІэ Мэлэчыпхъур щиргъекІыжын щхъэусыгъуэ игъуэтакъым, дагъуэ гуэри хуишыфакъым.

Мэлэчыпхъу хуэдэ щхъэгъусэ фІэкІуэдыну Унэджокъуэм дежкІэ хъэлъэ пэтми, иригъекІын и жагъуэу щытми, нартым и дежкІэ и адэм жрија тхъэрыІуафэр нэхъыщхъэти, Мэлэчыпхъур иримыгъекІыжу мыхъун хъуаш.

— Сэ уэ сыт хуэдизу фІыуэ услъагъуми, зыгуэркІи губгъэн пхузимыІэу щыт пэтми, уэрэ сэрэ дызэрызэдэпсэун хуей палъэр икІаш. Абы фІэкІа уэрэ сэрэ дызэдэпсэу хъужынукъыми, уи нэ къыфІену мы унагъуэм илъыр зыдихи икІыж,— жиІаш Унэджокъуэм, Мэлэчыпхъур зэрыригъекІыжыр и гум къынитхъуэрэ.

— ФІыш, уэ жыпІэр си дежкІэ унафэщи сэ сикІыжынц, си нэ къыфІэнэри исхынц, ауэ апхуэдизу фІыуэ сикъэплъагъуу щытар пэжмэ сэри зыгуэркІэ синолъэПужынущи къысхуэцІэ,— ельэІуаш Мэлэчыпхъу и лым.

— ЖыІэ, сэ сыхъэзырц уи лъэІур пхуэсцІэну.

— Сикіңжыным и пәкіә хуит сыңғы, нарат шауәгъуу уибәхәр псори фызәкесү зә закъуә фезгъе-фәжыну, фызгъашхәжыну, фызәхәзгъепләҗыну. Нәгъуәші мыхтуми ар уи шауәгъухәм ягум сәркіә Іәфіу къинәжын шауәгъу.

— Захуәш,— жиңаш Унәджокъуем. Мәләчипхъу фадә, шхын куәду ищіаш, Унәджокъуеми и шауәгъухәр псори зәхүишесаш.

— Сә си ліым сырғатыңжри, сиңиволъәйу, си хәэтыркіә, гукъинәу фефәу, фешхәу, фыгушыңу мы зәм фызәхәсүжыну,— жиңәри, Мәләчипхъу Іәнәр ину къиуухааш, шхыныр куәду къытрылъхаш, мәрәмәжье гуашіәр къытргъәүвәри шауәгъу зәхүефәр ину зәйтихааш.

— Бысымыр фымыгъәнәшхъейуә евгъафә, евгъашхә! Сә сырғатыңжми сә схуәдә куәдыкіәйш, игъуэтүжынш щхъәгъусә,— жиңәурә, Мәләчипхъу и ліым и шауәгъухәм бжъә ирыригъәтурә Унәджокъуәр чәф ищіаш.

Зы жәшрә зы маҳуәкіә зәхәсауә хъәшіәхәр шызәбрәкіңжым, чәф зиңә Унәджокъуәр Іәфіу жеяш.

Мәләчипхъу гур зәшіиңшіәш, піә шабә ирильхәри и ліир абы хигъәгъуәлъхаш, езыр гублашхәм дәтісхәжри и дыщым кіүәжыну гъуәгу теувәжааш.

Гъуәгүм и зәхүәдитір къакіуауә, нәхүи къатешхъауә Унәджокъуәр къызәшшыуаш. Къаплъәри Мәләчипхъур гублашхәм дәсу, гур игъакіуәу, езыр піәм хәлърә гум илъыжу гъуәгу тетхәу илъәгъуаш.

— Сыт гъәшіәгъуән, дәнә дыздәкіуәр? — жиңәри, Унәджокъуәр и фызым еуншіаш, зыри къыгурымыиуәу.

— Сыт щхъәкіә? Пиңгъупшәжә? Уә сә сыкъибгъәкіңжаяуә ди унә сокіуәж,— жиңаш Мәләчипхъу.

— Сә уә узәригъәкіңжар соңшіәж, ауә сә сымышшіәжыр уә иджен сыйдәпшәрш,— жиңаш Унәджокъуем.

— Умышшіәжым, уэзгъәшшіәжынш: сә уә сымышбәкіуәм щыгъуә уэзухыллауә шытааш, сымыш-

гъекъыж хъужыкъуэм, си нэ кыфіэнэу зы уи унагъуэм къисхыну. Иджы сыкъогъекъыжри си нэ кыфіэнэр уэращи у исхауэ си дыщым узошэ,— жиәри, Мәләчылхъу жәуап ириташ и лыйм.

— Уэзухылар пәжіш, сызәрыштери дәгъует сә сфіәфіу уә уизгъекъыжам, ауә сә ущіизгъекъыжыр Гуәхугъуиш хуәзгъәзештәну си адәм тхъэ хуэс-Гуати сымыгъәпциын шхъәкіәш, армыхъумә дагъуә пхуәсің аркым,— жиәш, Унеджокъуэм.

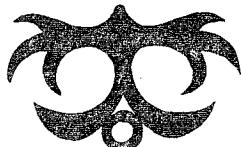
— Ар сый хуәдә Гуәхугъуиш? — еупшіаш Мәләчылхъу.

— Ильәс къес фызыштә къәсшәну, ильәс къес унәщтә сідіну, ильәс къес вы къүәләнищәктә сывәну си адәр щыләм тхъэ сигъәшаши ильәс мәжүу уәрә сәрә дызәрызәдәпсәури иджы узогъеткыж. Абы шхъәкіә сумыше.

— Уи адәр Гушти апхуәдәу къыбжиаш, ар уә зәкүумыштыламә, хәт и ягъә? Ильәс къес фызыштә къашә щыжилар унәм уис зәпшту ущымыт, ежъә, зекіуэ кіуэ, къәкіуҳ, укъекіуәліәжмә уи фызыр щәшшыгъуә пхуәхъунш, щәуә къәнша хуәдәу хъунш жиәу араш. Ильәс къес унәщтә щыжилар гъатхә къес бғыеныштәкіә уигъеб-гъәну, сәри ятіә зырызигъәхъәну араш. Ильәс къес вы къүәләнищәктә вә щыжилар гъатхәм пасәу, уәсыр псори темыкъыжауә, щыр къүәлән хъуауә уигъәвәнущи араш. Пасәу пщіам хуәдә зыри щыләкъым.

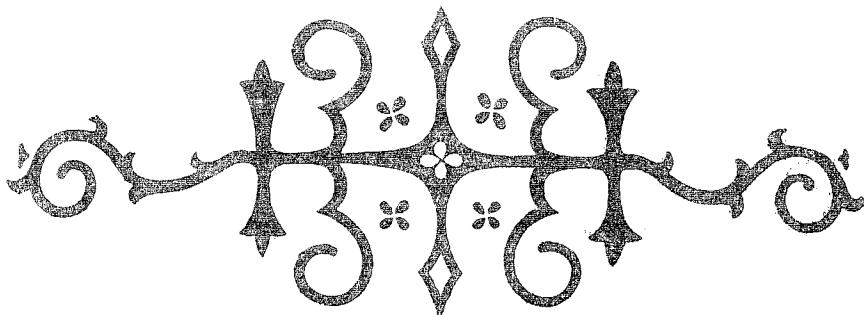
Араш уи адәм и псальтищым къикіри, ухуеймә, дгъәзәжынш, ухуәмеймә, зәрызедухыллауә щытам тету, си дыщым узошәри, узәгуакіуэр къыхәх — жиәш, Мәләчылхъу и лыйм.

— Абы щыгъуәм нәгъазә! Мәләчылхъу щикъыжым Унеджокъуэр зыдишащ жаіеу нарт-хәм жедгъәләнкъым,— жиәри, къагъәзәжри Унеджокъуэм и унәм къәкіуәжащ. Абы иужъкіи, фом-ре цымрә хуәдәу ягур зекіәрышилауә, тхъэрә псәу-уә къәнәжащ.

КЪУИЙЦЫКІУ

Көүийцілкілу иныжым зэрүхүэләмь

Къуийцілкілу къуәш нәхъыжыт! иләу зәшищу зехэст. Хуэмыхуулайуэ псэухэрт, бжәнищ яләти нәхъыжым зы бжәнүр ялә иригъяувәри ежъезжащ. Кіуәмә, кіуәуәрә зы иныжь домбей къуэхүжыт! ілә вәүэ ирихъәллащ.

— Бов апци, иныжь! — жиlәри бгъәдыхъащ.
— Упсәу апци, цыкіужьей, — жиlаш иныжым.

— Сызыгъәләжъән щыләу пәрә, — жиlаш цыкіужьей.

— Сә узгъәләжъәнщ. Уасәр мыращ: кіыгуугур къеджәхункілә уләжъәнщ. Жысләр псори укъэмыйгубжыу пиціләмә, зыв уәстынщи узутыпшыжынщ, укъәгубжырә, уи щыбым фәлъырищ къидесхынщи узутыпшыжынщ. Сә сыкъәгубжырә, выр уәстынщ, — жиlаш иныжым.

— Хъунщ, сыбгуролуэ, — жиlаш цыкіужьей.
— Мә, уэ пхъәләщекіләр убыди вә, сә уи бжәнүжыр схужынци сыкіләжынщ. Пицыхъәшхъә пиціондә вәи пицыхъәшхъә къуэхүжыт!ым уныздашәжым нәкіләж, — жиlәри, иныжым бжәнүр ихури кіләжаш.

Цыкіужьей махуәм жәщ пиціондә ваш. Пицыхъәшхъәм къуэхүжыт!ым гум щиціләжри езыри гублашхъәм десу, дзапә уәрәд тіләкіли жиlәу къуэхүжыт!ым зыдашәжым кіләжаш. Иныжым и

ицЛантIем дыхъэжри витIыр щIигъэхури щIыхъаш иныжым деж. Иныжым цыкIужьейм и бжэнэр игъэвауэ кынхижу ирихъэлIаш.

— Мынхъэу, мымывэу, мыятIэу тетIысхъэпIэ къэщи къэтIыс, — жиIери, иныжыр Iэнэм пэрытIысхъаш. ЦыкIужьей мынхъэу, мымывэу, мыятIэу тетIысхъэпIэ къильыхъуэхукIэ, иныжым бжэнэр шхын иухаш.

— Сыту бжэн IэфIыт мыр, нэхъыбIуэ къепхун хуеящ, шхэгъуэ къесыхукIэ зы бжэн тихын хуэдэу, — жиIаш иныжым.

— Си бжэнра пишар, иныжь цЛапIэжь? — жери къэгубжьаш цыкIужьей.

— Укъэгубжьре абы фIэкIа хэмэльу? — жиIаш иныжым.

— Сыт укъэгубжьре жыхуэпIэр, си бжэнэр пишхауэ! — цыкIужьей кIиящ.

— Укъэмымгубжыну жысIатэкъэ, — жиIери иныжым, цыкIужьейм и щIыбым фэлтырищ къидихри къиутIыпишыжааш.

Нэхъыжым и плIэр къидэшауэ къышыкIуэжым, курытим и фызыр плъэри жиIаш:

— Уэ щыс, нэхъыжь хуэмыхь къехьри къокIуэж.

Курит гуэрим и бжэныжыр япэм иригъэувэри ежьаш. Иныжь гуэрлыр вэуэ хэтти хуэлэжьэну Iуувэри нэхъыжым кърищIа дыдэр кърищIэри къиутIыпишыжааэ къышыкIуэжым нэхъыщIэ КъуйицIыкIум и фызыр плъэри жиIаш:

— Курит хуэмыхь къехьри къокIуэж, уэ щыс. Арыхэти, КъуйицIыкIуи бжэн закъуэ къэнар япэ иригъэувэри дэкIаш. КIуэуэрэ иныжь гуэрлыр домбей къуэхужытIымкIэ вэуэ хэту ирихъэлIаш.

— Бов апици, иныжь, — жиIаш КъуйицIыкIу.

— Упсэу апици, КъуйицIыкIу, еблагъэ, — жиIаш иныжьми.

— Сызыгъэлэжьэн щIыIэу пIэрэ? — жиIаш КъуйицIыкIу.

— Сэ узгъэлэжьэнщ, и уасэри мыращ:кIыгуугур къэджэхукIэ укъысхуэлэжьэнщ, укъэмымгубжьу улажьэмэ, зыв уэстынши узутIыпишыжынщ, укъэгубжьмэ, уи тхыцIэм фэлтырищ,

къыдэсжынци узутЫицыжынц. Сэ сыйгубжьрэ, выр уэстынц,— жиIаш иныжым.

— Захуэн, сыйгуройуэ, — жиIери, КъуйцЫкIу хуежъаш лыщIену.

— Мэ, пхъэIещэкIыр убыди жэш хъухувэ. Жэш хъуа нэужь, къуэхужьитIым уныдашэжым иекIуэж. Сэ уи бжэныр схунци сыйгIуэжынц,— жиIери, бжэныр ихури иныжыр кIуэжащ. КъуйцЫкIу къуэхужьитIымкIэ вэуэ къыхэнцащ. Махуэм жэш ишIондэ ваш. Пшыхъэшхъэм къуэхужьитIыр гум щIишIэжри зыдашэжым кIуэжащ. Выр щIигъэхури КъуйцЫкIу унэм щIэлъэдащ. Иныжым КъуйцЫкIу и бжэныр игъэвауэ къипихыжу ирихъэлIэжащ.

— Мыпхъэу, мымывэу, мыятIэу тетIысхъэпIэ къещи къэтIыс,— жиIери, иныжыр бжэныил гъевам етIысылIаш. КъуйцЫкIу и пыIэжыр шхъэрихри тетIысхъаш. Иныжым зы лы Iыхъэ ишхъихукIэ КъуйцЫкIу лы Iыхъиш ишхъурэ бжэныр шхын яухаш.

— Дыбгъэтхъаш, Къуй! Мыр нэхъыбэIуэу къэпхун хуеящ, шхэгъуэ къесыхукIэ зы бжэн тшхын хуэдэу,— жиIаш иныжым.

— ДиIамэ къэсхунт. ДиIэр къэсхуаш,— жиIаш КъуйцЫкIу къэмыгубжьу. Иныжым абы къыфIигъэктакъым.

Иныжым и хъэсэр вэн иухат. КъуйцЫкIу пшэдэй жылэ трисэну арати, иныжыр къуэхужьитIым я деж кIуэри игъэIущаш:

— Пшэдэй фыцыкIуэкIэ псым фыкъыхэувиIи адэкIи мыдэкIи фыхуэмыхIуэ. КъуйцЫкIу къэгубжьауэ къэкIуэжынци къысфIэнэнц.

Пшэдджыжым КъуйцЫкIу ху нэдитI ирильхъэри ежъаш жыласэ кIуэну. КIуэуэрэ псым нэсри къуэхужьитIыр псыкум къыхэувиIэри ефащ. Ежъэжыну еуэри хъуакъым, ебгри хъуакъым — хуэхъеякъым.

— Иныжь делэжым гуплIэ ишIурэ вым я пшэр тригъэхащ,— жиIери, ху нэдитIыр гупхэмкIэ къигъэкIуатэри езыри гупхэм пытIысхъэжащ. ВитIыр итхъэлэу щыхуежьэм, хэкIри кIуаш

жыласэм. КъуийцЫкІу ху жылэр трисэри къыдыхъэжащ иңыхъэшхъэм. Иныжыри иэрси еупицлаш къуэхужыитым:

— Дауэ хъуа? — жиіери.

Къуэхужыитым КъуийцЫкІум къариштар жаієжащ. ЕтІуанэ махуэм КъуийцЫкІу мәз игъетілаш.

Иныжым домбейжыитыр игъетілаш:

— Джабәм фыкъызәрыкІерыхъэу, фувыл фыкъыхудәмыкІ, езыр губжынщи си дәж къәкІуэжынщ, — жиіери.

КъуийцЫкІу пхъэр из къиціри къежъэжащ. Джабәм къыкІерыхъэжри джабәбгым къэмымысу къуэхужыитыр увылаш. Еуэри хъуакъым, еуэри хъуакъым. Щымыхъум, КъуийцЫкІуи кІуэри джабәм кІеригъуәлъхъэжащ.

Ауэрэ шылъурә къру гуп уафәгум иту бләкІырти егуэуаш:

— Ей, къру, къру! Адә Іуәм ит жәмымыжыр лъхуэрә шкІехту къильхурә ар вы хъумә, щІәп къэмымылар къәкІрә кІапсә пшімә, къәхуи къакІуә, домбейжыитыр дәтшыжынщ.

Ар домбейжыитым шыззахам,— Ей, е-е-ейехъ, мыбы джабәм дыкІеригъэліхынуш,— жаієри гужьеири къыдаши къежъэжащ.

КъуийцЫкІу пхъэ гулъешхуә къишәри къыдыхъэжащ. КъыздәкІуәжкам иныжыр еупицлаш домбейжыитым:

— Дауэ хъуа, шхъэ фыкъыхудәкІа джабәм?

— Жәмымыжы Іуәм итыр лъхуэрә, абы къильхуар вы хъуә, щІәп къэмымылар къәкІрә ар кІапсә ящіу къахьу дыкъыдашыжыху дыкІеригъетыну жиіати, дыгужьеири къидәтшащ,— жаіаш къуэхужыитым.

ЕтІуанэ махуэм пшәддажыжым иныжым и анәр жыгым дригъәкІуеяш кІыгуугу къигъәджеңү (КъуийцЫкІу и ләжъәкІэр игу ирихъауә къышләкІынтекъыми, щІәхыІуәу иригъәухыну хъунт).

КІыгуугу макъ зищлауә къышыджәм, КъуийцЫкІу зы бжэгъу къыхилъэфри еуэри иныжым и анәр пшәтлауә лъэкъуауәу къриудыхаш.

— Сыбгъэунэхъущ, — жери къышЦЭжаш иныжыр.

— АтІэ, кЫгуугу къэджэгъуэ мыхъуу щхъэ къаджэрэ? Аращ сышЦеуар. Укъэгубжърэ абы щхъэкІэ? — жиIаш КъуийцЫкIу.

Иныжым и анэр кхъэм яхъаш. КъуийцЫкIум уэшыр къызыщигъэгъупщэри дэкIаш. Хъэдэр машэм ирахъехаш, бэн щхъэтепІэр тЭкIу егъэкIун хуейуз къышЦЭкIри КъуийцЫкIур къигъэкIуэжаш, уэшыр иригъэхъину. КъуийцЫкIуунэм къэммыкIуэжу кхъэ джабэм кIэрыйтЫсхъэри кIэрьисаш. Зыкъом дэкIри, — Къызитыркъым уи фызым, — жиIери кIуэжаш.

— И натІэгум euарэ пхыудамэ хъунт абы. Адэ тэхътэбан щIагым щIэлъши къышЦЭхи къэхь, — жиIери игъэкIуэжаш. КъуийцЫкIуунэм щIыхъэри тэхътэбан щIагым уэшыр къышЦихаш, фызым и натІэр уэш тIыгумкIэ пхиудри уэшыр ихъри кхъэм кIуэжаш. Бэнышхъэр ирагъэкIури хъэдэр щIагъэзэгъяуэ цIыхухэр щызэбгырыкIыжым, КъуийцЫкIу яхэгуэаш:

— ФызэбгрымыкI!

— Къэхъуар сыт аргуэрү? — щIэушиIаш иныжыр.

— «Еуарэ и натІэр пхыудам хъунт» жыпIати сеуэри уи фызым и натІэр пхызудаш, — жиIаш.

— Сыбгъэунэхъущ, си анэм, си фызыр тезбгъалъхъэш. Уэ укъупщхъэпэмымгъуэш, — жиIаш иныжым.

— Укъэгубжърэ абы фIекIа хэмилъу? — жиIаш КъуийцЫкIу.

— Хъэуэ, сывъэгубжыркъым, — жиIери, къакIуэри и фыз гуэрүр дахри щIалъхъаш.

КъуийцЫкIу ишIэн имыIэу щыст. Иныжым и къуэхужыитIыр игъакIуэри ятIэм зыхригъэгъеукIурияш.

— КъуийцЫкIу, кIуэи къуэхужыитIыр къабзэу гъэкъэбзэж, — иныжым КъуийцЫкIум жриIаш. КъуийцЫкIуи Iэдэкъэсэр жану илъри витIыр псым ихури фIигъэжаш, къабзэу псымкIэ ильэссыжурэ я фэм кIуэцIилъхъэжаш. Езыр къэкIуэжри иныжым къыжриIэжаш:

— НакIуи выхэр къэдгъэшэж!

— Сыт щхъэкIо, езыхэр къэкIуэжыфыркъэ?

— Гъэкъабзэ,— жыпIати,— сыукIри я кIуәцIи я щыби згъэкъэбзащ,— жиIаш КъуйицIыкIу. Укъэгубжырэ? — жери еупщIыжащ.

— Хъэуэ, сыкъэгубжыркъым,— жиIаш иныжым. Арыхэти, кIуэри витIыр укIауэ къашэжащ.

Пшыхъэшхъэм иныжым иныжь хъэшIэ къыхуэкIуаш.

— КъуйицIыкIу, чэтым кIуэи мэл щхъэгъэкъыжыр фIэгъэж,— жери КъуйицIыкIур игъэкIуаш. КIуэри мэлым яхыхъэри «щхъэгъэкъ!» жери кIиящ. Псоми я щхъэр ягъэкъяш. КъуйицIыкIум псори фIигъэжри зы мэл къихъри къэкIуэжащ.

— НакIуэ, къэдгъэхъыж адрейхэри,— жиIаш КъуйицIыкIу.

— Дауэ, мыракъэ мэл щхъэгъэкъыжыр? — жиIаш иныжым.

— СцIэркъым, мэл щхъэгъэкъыжыр жыпIати «щхъэгъэкъ» — жысIэу сащыхэкIием псоми я щхъэр ягъэкъати, зы къэмымнэу фIэгъэжащ,— жиIаш КъуйицIыкIу.

— Сыбгъэунэхъяаш, Iещ къысхуэбгъэнэжакъым: витI сиIэти букиаш, мэл гуартэ сиIэти фIэбгъэжащ,— жиIаш иныжым.

— АтIэ, укъэгубжырэ? — жиIаш КъуйицIыкIу.

— Хъэуэ, сыкъэгубжыркъым,— жиIэри, мэлхэр псори къахыхъяаш. ХъэшIеми мэл ирагъэшхри ирагъэжъэжащ. Пшыхъэшхъэ хъури пшIантIеми былым дэмыйтужу, унэми цIыху щIэмымысыжу, езы тIум я закъуэ къызэбгъэдэнауэ тIысыжащ. Иныжыр жъэгум дэсу, КъуйицIыкIу абы и бгъумкIэ къышысу, иныжым яжъэр зэлищIэу здэшысым, хэгупсысхыри хуабжу щыпапщэм, КъуйицIыкIу унашхъэм дрихьеяш. КъуйицIыкIу унашхъэм Iэуэлъяуэу тетIысхъэжащ.

— СлIо абдежым тепщIыхъыр? — жиIаш иныжым.

— Иджы псори сыукIри уи деж синэсащи, мы унашхъэм иIэ гъuanэ цIыкIухэр согъэбыдэ ущIэзуудэу ущIэзукIыхыныу,— жиIаш КъуйицIыкIу.

Ар щыжиIэм иныжыр къышылъетри щыщIэжым бжэр бжитI зэгуэу-зэгухьэу щытти, зыр хуэнда хъури дэмыхуэу бжэ блынкыр хитхъри и дамэм фIэлтъу щIэнхъуэжащ. КъуйцIыкIу къельэри кIэлтышIэнхъуащ.

— ФымыгъакIуэ! — жиIэурэ кIэлтыжэрт. Бажэжь цIыкIу къыхэжри къыпэуващ иныжым:

— Уей, иныжь цIапIэжь, уздэжэр дэнэ? Абы уиукIыфынукъым, — жиIэри.

— Уий, зи уз кIуэдын бажэжь цIыкIу, ар жыIи къэгъэувыIэ, инык'уэр уе уэзгъэшхынщ, си бжэныр зэришхам хуэдэу езыри тшхыжынщ, жиIаш КъуйцIыкIу.

КъуйцIыкIум ар щыжиIэм, иныжыр къыхуэмувыIэу щIэнхъуэжащ.

Иныжым и мылъкури, и унэри, и хъэсэри КъуйцIыкIу къыхуэннащ.

КъуйцIыкIурэ иныжь хъунцIакIуэхэмрэ

Псым адрыщIкIэ мэз лъапэм иныжь хъунцIакIуэ щыпсэухэрт. Ахэр абы деж щыпсэу зэрыхъурэ къуажэм дэс цIыхухэм псэукIэ ямыIэжу, я гъащIэр бэлыхым хэту яхырт: иныжыхэм я лъэныкъуэкIэ лъэс лъагъуи, шу лъагъуи блэкIыжыртэкъым. А иныжь хъунцIакIуэхэм цIыху яххэрт, Iещ къагъанэртэкъым.

ЦIыхухэм зэхахырт иныжь хъунцIакIуэхэр IущыгъэкIэ мыдрей цIыхухэм ятемыкIуэу, ауэ къарукIэ лъэш Iейуз, зы Iэ лъэныкъуэкIэ еуамэ, шури шыри зэдэкIуэу зэтрагъэщахэу.

Къуажэр псэугъуэ имыхуэжыхэ щыхъум, иныжыхэм езэуэн щIадзащ. Япэ щIыкIэ Тхъэмадэр зекIуэлI шу зыбжанэ и гъусэу язэуэну кIуаш. АрщхъэкIэ щIагъуэ дэмыхыкIуу Тхъэмадэм и шыр уанэгунэцIу къуажэм къыдэлъэдэжащ. Тхъэмадэри пшыхъэшхъэ хъуауэ ерагъуу къуажэм къыдэп-

щхъэжащ, зэхэфыщIауэ, и пэр пыт къудейуэ. Тхъэмадэм и гъусэхэм щышу зы псэущхъэ къэкIуэжакъым.

Итланэ, жылэм зи лъакъуэ лъэрыгъым изыльхъэф къэмьинэу шэри, Тхъэмадэри я пашеу дэкIащ иныжь хъунщIакIуэхэм езэуену.

АршхъэкIэ абы щышу шэджагъуэ пщIондэ къэкIуэжар и зэхуэдитIыр арш, адрейр иныжь зауэм хэкIуэдащ.

КъэкIуэжахэм зэIушIэ ящIри я Iуэхум ирипсэлъащ.

Иныжхъэм зэхаукIа Тхъэмадэр баш иIыгъыу утыкум къихъэри ерагъыу, къыхудэмьишайуэ жиIащ:

— ФфиэфIыр фщIэ, сэ си щхъэкIэ абы адэкIэ иныжым я деж зэуакIуэ кIуэ сиIэкъым...

Лыжхъэм абы жиIэр щызэхахым, я щхъэр къыфIэхуаш.

— Ар дауэ хъун, пашэ уимыIэу зауэм укIуэ хъун? Дэр-дэру иныжхъэм дайзэуэфынкъым,— жиIащ лыжхъэм.— Ди цIыхум бийм удын ирадзыну мурад щащIым, еzym «пашэ, унафэшI фимыIэу фыкIуэ» — жеIэ.

— Хъэуэ, хъэуэ, сэ абыкIэ фыкъызэмьипсалть! — жиIащ Тхъэмадэм.— Ирикъунщ сэ а хъунщIакIуэхэм фэбжью къизахар.

Лыжхъэм нэхъри я щхъэр къыфIэхуаш. Цыхухэр щыму зэхэтщ. Абы дежым ямыгугъэхэу, КъуийцIыкIу утыкум къихъаш, и щыгъынхэр зэфIэтхъяуэ, и вакъэ гъуанэхэм шабийр къилэлу.

— Сыт пщIэн, иныжь хъунщIакIуэхэм я Iуэхур сэ къесцтэн хуей хъуну къышIЭкIынщ! — жиIащ КъуийцIыкIу, цыхухэм нэшхъыфIэу яхуеплъэкIыурэ.

— Ди япэ зы мазэ нэхъ дэмыкIыу сэ ахэр зэтескъутэнщ, мы щIыпIэр къабгынэу щIЭпхъуэжын хуэдэу!

— Мыр сый делэ! Дэнэ къикIа мы делэр! КIуэ, кIуэ адэ, уи гушыIэ делэр щыгъэт, уэ лъакъуэ фIейм! — жиIащ къуажэм дэс нэхъ зызыгъэлIхэм.

КъуийцIыкIу зы псаIъэ жимыIэу утыкум къикIыжри я унэ къэкIуэжаш. Тхъэмадэм и да-

мәңгіләтхәм ар ауан ящыу, абы щыдыхъәшхүу зәхеташ, ауэ жыләр абы щыдыхъәшхакъым.

КъуийцЫкІу къекІуәжри и анәжым җидаш:

— Ди анә, сә сөжъәнущи зы хъәжыгъэ фәнжей-рә зы кхъуей щынә хъурей инрә схуәгъәхъәзыр. Амал имыңәу пшәддәй пшәддәжыжъ пшондә гъәхъәзыр.

И анәм хъәжыгъэ фәнжеймә кхъуей хъурей-рә иғъәхъәзырри пшәддәжыжъым и къуәм ири-таш.

— Узыншәу ущыт, си анә. Сыпсәумә, дызэрыйлъа-гъүжинш! — жиәри КъуийцЫкІу ежъаш.

КъуийцЫкІур кіуәурә псым нәсаш, псыр псыш-хуэт, псыбгъуэт. КъуийцЫкІу псым зәрикЫны әмалыр кыхуәгъуәтыркым: псы Іуфәр къекІухъ, и хъәжыгъэ фәнжейри, и кхъуей хъурейри псы Іуфәм Іуль мывәхәм хильжаш. Плъәмә, иныжъ-хъуншылакІуәхәм я нәхъыш! — дыдәр псым ад-рыщікі псы Іуфәм кылуюхъэ.

— О-у-у, иныжъ! — йогуо иныжъым КъуийцЫкІур.

— Ләэ узыхуейр, КъуийцЫкІу, — жиәри къо-гууж иныжъыр.

— Иджыпсту къикі псым сынших!

— Уә унәхъ лъәшмә, укъисхынш, сә сынәхъ лъәшмә, абы щыгъуәм уә укъикіныци сынип-хынш. Мыдә къаплъэ, КъуийцЫкІу, — жиә иныжъым.

Иныжъым зы мывә ин къиштәри ІәдакъәкІэ ихъәжаш. Нәгъуәш! зы мывәшхүи къиштәри ІәдакъәкІэ ипІытІри псыр къыштихуаш.

Итланә КъуийцЫкІу и хъәжыгъэ фәнжейр къиштәри икъузри иутхыпшылжри хъәжыгъэр дригъехуеящ, КъуийцЫкІур уимыгъельтагъужу. Итланә кхъуей хъурейр къиштәри, ІәдакъәкІэ ипІытІри, шәжыпсыр къыштихури кхъуейр ишхүу хуежъаш.

КъуийцЫкІу жиә:

— Мывәр пшхыфын уә? — Умышхыфынукъэ?
Абы щыгъуәм къикі сынших!

— Сыт сшән, укъисхынш, — жидаш ины-

жым, езыр йогунсыс: псыкум сыйэрынэсу хэз-дээнц. ЗэрегуакIуэу иретхъэлэ.

Иныжыр къикIри КъуйцIыкIур и дамашхъэм тригъэтIысхъауэ зэпрех. АрщхэкIэ КъуйцIыкIум къицIац иныжым и гуращэр, и жыпым дыд кърихи иныжым и пшэм хихуац.

— Иэу! Ар сыт? Сыт а си пшэм къыхэпIур? — жиIэри иныжыр кIияш, Iейуэ щигъэузым.

— А иджы уи пшэм хэсIур зы машIещ псыкум дынэсмэ хэсIунум елтытауэ. Упсэууэ укъелыну уимыгугъэ абы!

Иныжыр Iейуэ шынац, псынцIэу зэприхри къэувыIац. Мыдрейр къепсыхыркъым.

— Сыт, щхъэ укъэувыIа? Сыхь фи унэ! — жеIэ КъуйцIыкIу.

— Сыт ди унэ ущIесхынур?

— Сыхь, умыпсалъэ!

— Дэ зэшибл дохъу, утIэшIэкIуэдэнц.

— Зы Iульхъэ къызэфщIэфынкъым. Сыхь укъемувыIэу! — КъуйцIыкIур щIэкIияш, дыдыр нэхъри хихуац. Иныжым «ууэуэр» и махуэу КъуйцIыкIу жэрыжэкIэ ихьри иныжь-хъунщIакIуэхэм я пшIантIэм дихъац.

Адрей иныжь зэшихыр къыдыхъэжац, къуажэ къахъунщIауэ, пхыгъэ инхэр яшхэм кIэрыщIауэ.

— Мыбыхэм уащисхь хъунукъым! — жиIац КъуйцIыкIу игукIэ.— Нобэ зы жылэ къахъунщIац, пшэдэй нэгъуэшI зы жылэ къахъунщIэнц, сэ абыхэм зыгуэр язмыщIэмэ, хэкум зыри къранэнкъым.

Иныжхэмий мо я шинэхъышIэм и дамашхъэм КъуйцIыкIур тесу къальэгъуац.

— Сыт мы къытхуэпхъар? — ягъэшIагъуэу къеупщIахэц.

— Сэри сщIэжыркъым а къэсхъар! — Мы си дамашхъэм тесым сыкъиубидри зыкъызигъэхъац, псоми къытхурикъуну жеIэ! — жиIац иныжь нэхъышIэм.

— АтIэ къынщипхъакIэ, модэ хъэшIэщым шэ, жэш хъумэ дукIынц,— жиIац адрей иныжхэм.

Зыкъом дагъэкIри КъуйцIыкIу и деж щIыхъэхэри фIэхъус ирахац. КъуйцIыкIу иныжхэр

къигъэда^Іуэри яжри^Іаш:— Вы гъашхиц схуэвукі, зыр ныщхъебэ сиҳыну, зыр пищадджыжь сиҳыну, ешанэр пищедей шэджэгъуашхэу сиҳыну.

А вищыр ишха нэужь иныжъхэм дыщэрэ дыжынрэ къинэмьи^І фыгъуэу я^Іэр къыхуахъу езым зерегуак^Іуэ^І зэригъээхуэну яжри^Іаш.

Иныжъхэм ящиц зыкъомым ар ямыдэну хуежъат, арщхъек^Іе, Къуийц^Іык^Іу абыхэм зыуэ ящ^Іек^Іияти, к^Іэзызхэу къигънат. Күэдрэ щигъэтажщ, т^Іысынуи хуит имыц^Іу.

Иныжъхэм выгъашхэ пищерищыр яук^Іаш, зыр ягъавэри лыри лэпсри куэду пищыхъэцхъэм къыхуахъаш. Къуийц^Іык^Іу хуэшхыр ишхри къэнар машэ игъэхъэзырауэ хъэш^Іещым и^Іети абы ирик^Іуташ.

— О-о-й! — жа^Іери ягъэш^Іэгъуаш, Іэнэм зыри темылъыжу щалъагъум.— Мы Къуийц^Іык^Іу махуищ^Іе ди деж щы^Іэмэ, былым, къытхуигъэнэжынкъым!

Гъуэлъыжыгъуэ щыхъум п^Іэ къыхуш^Іахъэри иныжъхэр щ^Іек^Іыжааш. Зэхуэскэри зэпсэлтыл^Іаш.

— Псыхъуэм дык^Іуэм, мывэ къэтхым, уэнжакъ к^Іуэц^Іымк^Іе итк^Іутэурэ щ^Іедгъэхъумэнщи щ^Іедгъэл^Іыхыниш.

Къуийц^Іык^Іу зэрыжайуэ, мывэ къахъурэ уэнжакъ к^Іуэц^Іымк^Іе кърак^Іутэу щ^Іадзааш. А Іэуэлъяуэм Къуийц^Іык^Іу къигъэушри бгыкъум дэк^Іуейри нэху щыху тесааш. Иныжъхэм хъэш^Іещым щ^Іэз хъуху, мывэр ирак^Іутэри ягу зэгъяуэ гъуэлъыжахэц. Пищадджыжым иныжъхэр плъэмэ, Къуийц^Іык^Іу хъэш^Іещыбжем Іутщ: щытиш дыдыр и^Іыгъыу, мэкий:

— Щ^Іэхыу, хъэнцэ, гуахъуэ, пхъэ^Іенэ къэфхы ныжэбэрай жэщым уэфу къехар хъэш^Іещым щ^Іэз хъуаши къыш^Іэфтихъу. Ныжэбэрей жэщым сигъэжеякъым. Айдэ, щ^Іэхыу!

Иныжъхэм мывэр къыш^Іатхъужу щ^Іадзааш: я жагъуэу гъумэт^Іымэ къахэк^Іимэ, Къуийц^Іык^Іу и дыдыр хъэзырыхэти, яхихуэрт. Апхуэдэурэ хъэш^Іещым мывэр щ^Іатхъужаш.

Аурэ зыкъом дэк^Іаш, Къуийц^Іык^Іу апхуэдэурэ иныжъхэм я деж щы^Іещ, як^Іэльоплъ иныжъхэм

я псэукIэм. Ахэм я псэукIэр мынхуэдэт: нэхъыщIэр унэм къыданэрт КъуйцЫкIу и гъусэуи адрес зэшихыр зекIуэ кIуэрт, жылэ къахъунщIэрт. Зэгуэрым жэшым КъуйцЫкIур иныжхэм шIантIэм къыдахаа шы гуартэшхуэм я лъемакъым къигъэушаа. Зэшицыр шууэ шы гуартэм ялэе итт, адрес щыр шы ужым итт, пхъэр къакIэлъыкIумэ, япэувыну. Я къуэш нэхъыщIэр и къуэш иныжь-хъунщIакIуэхэм шIантIэм щАу-щIаш. КъуйцЫкIу и тхъэкIумэр бжэ дазэм Гуильхэри абыхэм едэIуаш.

— Жыжье къифхуа мы гуартэр? — щIэуп-щIаш иныжь нэхъыщIэр.

— Сыт жыжье ушIэкIуэнур? Псым адрыщи щыс жылэм къитхуаш,— жаIаш адрес иныжьхэм.— Мы гуартэр мо къуажэ дэ къыттеуэну зигугъям яйщ.

— Хъэуэ, мы хъунщIакIуэхэм тхъэммыщIэм и жэм закъуэр къыщыттрахкIэ, абыхэм гущIэгъу яхуэшиI хъужынкъым: Сэди унэ сыкIуэжынкъым абыхэм хъэлэчир яхэслэхъэу ди къуажэм я Іещхэр сымыхужауэ! — Ар КъуйцЫкIу быдэу игу ирильхъаш.

Нэху щаш. Иныжхэр къэтэджри выгъашхэ яукаш. Лэгъупым хэз ящIри, ягъавэри лыри лэпсри куэду КъуйцЫкIу шIэддэжыжышхэу хуахъаш, Іэнэр къикъутэу. КъуйцЫкIу аргуэру къелар машэм ирикIутааш. Иныжхэм Іэнэр щIахыжааш, ягъэзэжри КъуйцЫкIум жраIаш:

— НакIуэ ди гъусэу, дыдэкIынищ тIэкIу къэткIухынищ!

— Күэду дэгъуэш, дыкIуэннищ. Аүэ фициш зыгуэрым и дамэ сытрырэгъэтIысхьи сырехь.

— Уэрааш къэзыхьари уэ нэхь! — жраIаш иныжхэм я шынэхъыщIэм. НэхъыщIэр бгъэдыхъэри КъуйцЫкIур зытригъэтIысхьэри ежъахэш. Адрес зэшхэр йоплъри ягукIэ жаIэ: «Къайгъэ куэд дыхигъэтынущ дэ мыбы».

Зы губгъуэ удзыпциэ дахэ нэсхэри абы дежым хъурейуэ къетIысэкIаш. КъуйцЫкIу ику дыдэм итIысхьауэ таурыхь, хъыбар яжреIэ.

Иттанэ зы иныжъ къэнсалъэри жиащ:

— Дыкъысэдгъажа, Къуийцыкы! Уэ укъыс-
тежмэ, пфІэфІыр къызәш, сэ сытежмэ,
сфІэфІыр уесщәнц.

Къуийцыкы, захуещ, ауэ сэркым къыбдәже-
нур, си шынекъыштерш, — жиащ. Ар модэ мо
Гуашхъэ лъабжъэм щІәсп. Абы и деж узэрынэсу,
ар къыбдәжәнц. Абы утежмэ, уэ пфІэфІыр
пхуэсщәнц. Утемыжмэ, сэ жысІэр ищіенц.

Иныжъир Гуашхъэм несыку жащ. Гуашхъэм
нэмисыну зы тхъэкIумәкIыхъ цЫкIу пабжъэм
къыхәлъэташ. Иныжъир абы кәльышІәлащ,
пабжъэр зэхигъәшІыщIеу иныжъир мажэ, арщхэ-
кIе, тхъэкIумәкIыхъым лъәшIыхъэркъым.
ЦЫхур тхъэкIумәкIыхъым лъәшIыхъент.
Иныжъым и щхъэр фIәләлу къигъезәжащ.

Зәшхэр зэргъәчәнджәнци аргуеру жиащ:

— КъуийцыкIу, дызевгъәбэн,— жаIәри.

— Сэ куэд щIауэ сыбәнакъым. Пәжыр
жыпIенумэ, апхуэдэ Гуэху мыкъэнэншәэр сэ
сфІэфІкъым. Модэ мо бгъуэнцIагъым си къуәш
курытыр щIесщи фыкIуи абы фегуо,— Ей, мыдэ
къышIәкIи дызевгъәбэн,— жыфIи.— Ар къышIә-
кIинци къывәбенниш.

Иныжъхэр бгъуэнцIагъым жәкәри гуэуаш,—
Ей, мыдэ къышIәкIи дызевгъәбэн,— жаIәри.

БгъуэнцIагъым мышә бәлацә ин къышIәпци
япэ къызыхуэза иныжъым и лъакъуэр зэ-
пищIыкIи ирильәфажъери ежъежащ. Ар щалъа-
гъум адрей иныжъхэр КъуийцыкIу и деж къызэ-
рыхури къельәIуу къэувахәш:

— Уи къуәшым и лъәбжъанәм къытхуIешIә-
хыж ди къуәшыр, пхуэдмыщIэн щIәкъым! —
жиащ.

— Ар тыншкъым,— жиащ КъуийцыкIу.— Си
къуәшыр щыгубжъам сэ зыпешIәзгъахуэркъым
махуиш дәкIыху. Езыри сэ сышыгубжъам и деж
къызбгъәдыхъэркъым. Ауэ, дауи ирехъу, сыв-
дәIәпкъунц. Модэ мо мәзым фыжә си къуәшым
фыкIильагъун хуэдәу, ар фә ныфкIәлъыжәнц,
абы щыгъуәм сэ мыдәкIә бгъуэнцIагъым сыйзәнци
фи къуәшыр къышIәслъәфыжыниш.

— Хъунц, захуәц, а уә зәрыжып! дыдэм хуәдәу тиңынц, — жаңаш иныжъхәм.

А зәрыжилам хуәдәу мышәр зың! бгъуәнц! абыхәм як!әльзың!әнхъаш. Мышәр абыхәм як!әльзың!әнхъаш. Къуйц!ык!у бгъуәнц!агым жаңаш. Ауз модрейм Къуйц!ык!у кызэрильягъуу, шынәри кийаш, и лъакъуә зәпыш!ык!ар илъэфурә къэпшыжаң, Къуйц!ык!у емы!у сәхәу.

Мыщәжыр мобыхәм яң!әмыхъәу къигъәзәжри мыдрей!әгъәри щимыгъуәтүжым, и гуауә хъуауә гъуахъуәри бгъуәнц!агым щыхъәжаш.

Иныжъ-хъунц!ак!уәхәр мыйбәүәжыфу къэсыйаш Къуйц!ык!у и къуәш куритым кызэрильяң!әк!ак!әхәм иригуф!әжжәу.

— Мыйбы и къуәш курит бәлацәр мыйпхуәдәу щылъәш!ә, езыр нәхъ лъәштыж хъунц! — иныжъхәм шынауә жаңаш.

Иныжъхәм Къуйц!ык!у и гугъу яң!ын шынә хъуаш, ауә жәзи маҳуи егупсысырт ар зәрагъәк!уәдүйнүм.

Аргуәру маҳуә зыбжанә дәк!ауә, Къуйц!ык!у иныжъ-хъунц!ак!уәхәм я пш!ант!әм жәшым шы лъәмакъ щызәхихаш. Къуйц!ык!у бжә дазэм!ә дәплъри илъэгъуаш иныжъхәр шууә къыдыхъәжаше: ахәр хъунц!ак!уэ къик!ыжауә арт, нәхъым и шым фыз пха и щыгъынхәр зәф!әтхъауә, и щхъәцхәр зәң!әблабләу телът. Хъунц!ак!уәхәм фызыр шым кърахъәжаш; ар гурыму щым хәхуаш. Я нәхъым иштери унәм ихъаш. Ит!анә абы къигъәзәжри пш!ант!әкум ит и къуәшхәм къахъахъәжаш.

— Жыжъә къриха ар? — щ!әупшицаң иныжъ нәхъың!әр.

— Сыт жыжъә уң!әк!уәнур? — жи!әри, нәхъым жәуап къитааш. Мы фызыр унә!ууту ди!әнц!: псом тишкинури абы тхуипшәф!ынц, унагъуә!уэху псори абы иш!әнц. Фыуә мылажъәре, зыгуәрим етиңжынц.

— Хъәуә, мы бзаджәнаджәхәм зыгуәр ең!ән хуейш, — жи!әу мурад быдә иш!аң Къуйц!ык!у. — Скъутәнц сә мы хъунц!ак!уәхәм я абгъуәр, мы щып!әр къайзгъәбгынәнц!

Иныжъхэр пицангIэкум итихи мэчэнджащ.

— КъуийцЫкIу иджыри щыIэ? — жиIэри.
щIеуицIащ нэхъижьыр.

— Ае, щыIэц, кIуэжын и гугъэххеу фэтэкъым, выр ишхри гъуэлъыжауз мэжей,—
жиIаш нэхъижьем.

— Гуэхур икIещ, зыри тхуещIэркъым,—
жиIаш нэхъижьым.— Иджы хъэцIещ уэнжакъым-
кIэ псыве идвгъакIи, абыкIэ тхуемыцIэlam, —
абы щыгъуэм дыцэрэ дыжьыну диIэр тхынници
и пашхъэм щитIутынц. ЗэрегуакIуэу ирегуэши,
ситми IурекI аде! — жиIаш нэхъижьым.

Етиуанэ махуэм выгъашхэр яукIащ, шэджэ-
гъушхэу хуагъэхъэзыращ. АршхэкIэ КъуийцЫ-
кIу унафэ ищIащ аргуэрү зы жэмыбгъэрэ мэлип-
щIэрэ яукIыну.

— Дефэнц, дешхэнц жэшыбг хъуху, итIанэ
унафэ фхуэсцIынц фи щхэкIи фи мылькукIи,—
жиIаш КъуийцЫкIу.

КIыфI хъуаш. Иныжъхэм жэмыбгъэ пишэрри
мэлгъашхинцIри фIагъэжащ. Зи лъакъуэ къута
иныжъыр къахьри КъуийцЫкIу, абы и лъакъуэр
зещIишхащ. Пицыхъэшхъэшхэу лымрэ лэнсымра
мылтытеу къахьаш. КъуийцЫкIу ишх хуэдэу
къафIегъещI, аршхъэ лейр зы къэмьинэу Iэнэ
щIагъым иIэ машэм гу лъамытэурэ ирелхъэ.
Иныжъхэм ягугъещ, «мы КъуийцЫкIу езыр цЫкIу
щхэкIэ ситу куэдыщэ ишхрэ» — жаIэри.

Шхэнры зэфIэкIри иныжъхэр къынцIэкIыжащ,
пIэ хуахьри ягъэгъуэлъыжащ, езыхэм мафIэшхуэ
ящIащи псы къагъавэ. Аурэ жэшыбг щыхъум
хуежъэри хъэцIещ уэнжакъымкIэ псыр изу
иракIащ. Ауэ яэ дыдэу иракIа псы пэгуным
КъуийцЫкIу къигъэушири, пкIэунэм дэкIуейри
шхыIэнным зыкIуэцIигъэкIэрахъуэри нэху щыху
къэмьушу жеящ. КъуийцЫкIу и Iэуэлъяэ
хъэцIещым къынцIэмьIукI щыхъум иныжъхэр
зэплтыжри жаIащ:

— Хырель и вэн ирикъуху.— Псы икIэнри
ягъэузыIэжащ.

Пцэддэжыжым, КъуийцЫкIу зыми хэмьита хуэ-
дэу, хъэцIещым къынцIэкIри иныжъхэм еджащ:

— Ей, щIэхыу хъэшIэшыр схуэвгъэгъущ. Ныжэбэ апхуэдизу уэшхышхуэ, уэшх хуабэ къешхати, нэху щыху сыжеякъым, зызгъэнскIыу сыхесаш. Зы къэмьинэу псыф сыхъуащ. Щыгъын гъущэ къисхуэфхи зызвгъэхуапэ, фи унэ пIэ щысхуэфшI дарийкIэ ухуауэ, сэ сыйженин хуейш.

Сыт ящIэнт, щыгъын къыхуахыри зрагъэхуэпаш, дэнэху-данапIэу пIэ хуашIаш, хъэшIэшри ягъэгъущыжащ.

— Сыт етщIэнур мы КъуийцIыкIум? — езыр-езырхеу зэупщIыжащ иныжхэр.— Абы нэхъри нэхъеиж къитпиубыдынщ. Ди дыщи, ди дыжыни хуэдвгъэхь, ди былымхэр къэдвгъэхуи жедвгъэIэ игуэшу ди Iыхъэ къидиту ежъэжыну.

АбыкIэ зэгурыIуэри иныжхэм мэли, былыми, хыви — яIэр къахуащ, фэнжейхэм ярыльу дыщэрэ дыжыниу яIэри къахъащ, нэгъуэшI сыт яIэми къахыри и пащхэм кърагъэукIурияш.

— Куэду фIыт си жысIэм фызэредэIуар, армырамэ нэгъуэшIу сывэпсэлъэн хуей хъунт! — жиIаш КъуийцIыкIу.— Иджы фыкъэдаIуэ мыдэ: ди къуажэм къифха фызыр фхыижу и бын-унагъуэм хэвгъэтIысхъэжын хуейш. Абы адэкIэ фэ къэфхуунщIэу, къытефху къэфхя мылькур сэ згуэшынкъым. Былому къэфхуа ильэнкъри фхижу, къызытефхахэм яфтыжын хуейц. Дыщэ, дыжыни, нэгъуэшI уасэшхуэ зиIэу фэ къэфхуунщIа ильэнкъир фэ фыциш зым теслъхэнщ, сэ нэгъуэшI зым сышэсныиши фызи сэри ди къуажэ дыфхыжынищ.

Иныж-хъунщIакIуэхэр хъэргъэшыргъэ зэрыгъэхъуащ, фызыр яхыжын, былымхэр яху-жын, дыщэ, дыжын, нэгъуэшI хъэшиш лъапIэхэр КъуийцIыкIу иратын ямыдэу. Арщикэ-кIэ, КъуийцIыкIу, и къуэш курыт бэлацэр къри-джэну щыжиIэм, иныжхэм псальэ хамыльхъэжу ящыш зыгуэрым, КъуийцIыкIу «мывэр» ипIытIу щишиха псыIуфэм нэс кърагъэхыжыну унафэ ящIаш.

Зэчэнджэшахэш, зэупщIыжахэш.

— Хэт ихыжын КъуийцIыкIу? — жиIаш.

Зыхыжын къащыхэмүкіым, къэзыхъам ихыжыну унафэ яшлаш.

— Фызыр хэт ихыжын?

— Къышахым я пашэу щытам ихыжыниш.

ХъунціакІуэхэр псори зэшхэм я нэхъижым еплъаш. КъуийцЫкІу жишац:

— Дыщэ, дыжын, нэгъүещі хъэшишп лъапІэхэр куртым ихыниш. Адрей щы къэнам былымхэр ди яужь иту нэфхунш. Зи лъакъуэ къутар къэненш.

Абыкіэ зэгурыйлахэш.

Итланэ нэхъышіэм КъуийцЫкІур и дамащхэм тригъэтЫсхъаш. Нэхъижым фызыр и дамащхэм тригъэтЫсхъаш, куртым дыщэ, дыжын, нэгъүещі хъэшишп лъапІэхэр пхыгъэ ину и плІэм иригъэукІуриери КъуийцЫкІур, фызыр, мо дыщэдыхын хъэшишп лъапІэхэр псым адрыщі зэпрахац. Абы яужь иту адрей иныжьищым къуажэм я былым къахъунціахэр яхужац.

Псым зэпрыкІыжхэри къуажэм и гъунэгъу щыхъум, КъуийцЫкІу иныжъхэр хуит ищлаш я хъэлъэхэр зытрахыу тійсу загъэпсэхуну.

— Фи деж фыуэ сынхъяещлаш! — яжрилаш хъунціакІуэхэм.

— Иджы зи чэзур си къуэш куртыр арш. Фэмбы деж тІэкІу фыщыс, сэ иджыпсту аркъесшэнш. Ар нырекІуи фи деж фІэфІыху щире!

КъуийцЫкІу и псальэр жыІэгъуэ имыхуэу иныжъхэр щылъэтри щІэпхъуэжац, къызэпплъэкі ямыІеу мажэхэр. Я уни я щІапІи къышанэри еуэри ежъяжауэ, абы лъандэр нарт жылэм и Іэшэлъашэм иныжь щыІэжкыим.

Пщэдджыжым КъуийцЫкІу жылэм нарту дэсыр зэхуигъэри иныжъ-хъунціакІуэхэм цЫхухэм къыттрахыурэ фыгъуэ зэхуахъэсар жылэм яхуигуэшаш. КъуийцЫку зы фызаби, зы зеинши, щхъэ закъуэ лыжь-фызыжын къимыгъанэу яхуигуэшаш: хэт шы иритац, хэт вы иритац, хэти мэл иритац, абдежми яжрилаш:

— Фылажъэ, фышхэжу, фытхъэжу фызикІуэ!

Абы лъандэр нарт жылагъуэхэр хуиту, тыншу мэпсэу.

КэуийцыкIу благауэр зеригзэкIуэдар

Нартхэм я земаным зы нарт къуажэ гуэрим зы лыжъ цыкIурэ зы фызыжъ цыкIурэ дэст. Фызыжъ цыкIур IеубыдыпIэншэу бзаджэт. Быни ли абы фIэллыкIырт. Ар щыгъетауз, гъунэгъухэм абы и псалье макъ зехахамэ зыкъуадзэрт, загъэнцкIурт. Лыжъ цыкIу тхэмымыцкIэр псальену хуиттектэйм. Фызыжъ цыкIур къэгубжамэ, лажэ имыЭми, лыжъ цыкIу тхэмымыцкIэр щIиунIыкырт, къыщIихурти жэцым щIыбым дигеэлт, фIэмыфIауз игъашхэртэйм.

Лыжъ цыкIум и щхэр иужэгъуаш, хуэмьишчыхыхэ щыхъум,— БызгъэкIуэдыжынц, си-хуйкъым сэ мынхуэд: псэукIэ,— жиЭри, и щхэ ирихъэжъэри ежъаш, Къуршым ихъежри куэдрэ къикIухъаш. Мэзижъхэр, къуэ кIыфIхэр зэпи-чащ. Ауэрэ къиндикIухъым, мэзым, жыг щIагъ гуэрим, зы гъуэмбышхуэ къышигъуэтащ и щхэмкIэ зиу, и щIэмкIэ быхъуу, езыр куурэ успльыхамэ уи пыIэр щхъерыхуу, и щIэм унэ-мынпильнсу, кIыфIрэ шынагъуэу.

Лыжъ цыкIум,— Ыхы-ы, къэзгъуэтащ иджы а үдым кIуэдынIэ хуэхъун,— жиЭри, къеуэри мэкIуэжаш, и фызыжъ цыкIум и деж щыхъэж-ри зыкъомрэ зыри жимыЭу щыса нэужым, фызыжъ цыкIум жриаш:

— Фыз, сэ нобэ мэзым къыздескIухъым зы машэ сыхуэзащи абы нэхърэ нэхъ телтыдже сэ къэзгъещIам слъегъуажым. Машэр куущ, и щIэмкIэ бгъуэ зищIыжу шытищ, абы фIыгъуэу имыль мы дунеишхуэм тету си фIэш хъункъым. Ауэ, сепльыхати, зэщIэнцIынщIэу, зэщIэнцIууэу абы иль фIыгъуэ куэдир щыслъагъум, занцIэу сыкъыбгъэдэмыкIыжыфу сидикъехат, арихъэкIэ сыйт пицIант, кIапсаншэу уех хъунутэйм, сэ кIапсэ сIыгътэйм. Иджы ар къескыну пищедей сыкIуэнущи гъуэмымлэфIыIуэ схуэщI, пищедей жэц хъуху схурикъун хуэдэу. Аихуэдиз

хъугъуэ-фыгъуэр жыләм ялъагъуу кыдәпшә, дауикі, хъункым, жәң хъухукіә, кыдәскъеинш, кыззәгъәпәншынш кыфI зәрыхъуу къәсшәнш сыйекIуэжинш.

Фызыжь цыкIум зыри жимыIәу гъэмымләр фыуэ күэду ишIаш, зы цыху шыгъетауэ, тIум яхурикъун хуэдәу. Фызыжь цыкIум и гурашэр нэгъуәщт.

Нәху къекIхери пщәдджыжым лыжь цыкIум гъэмымләр къицтәри щежъэм, фызыжь цыкIум зыри жимыIәу ибг щикъузәри и лым и ужь иувәри ежъаш. КIуэмә, лъейуэрэ, шеджагъуэм и деж машәм нәсхәри, ешахәти, тIәкIу загъәпсәхуаш, я гъэмымләхәр къаштәри тәкIуи едзәкъахәщ. Итланә, кIапсәшхүэ зыдахъати, лыжь цыкIум и бгым иришIәу хуежъаш, машәм ехыну. Фызыжь цыкIум ар идакъым:

— Мыдэ къаштә! Уә абы псори къипхынукъым. Уи закъуэ къипхыжыну и ныкъуэр къибиненуш,— жиIери, кIапсәр къитрихри еzym и бгым иришIаш. КIапсә кIапэр и лым иригъәубидри езыр машәм ехащ.

Лыжь цыкIури зыхуеиххәр арти, кIапсә кIапэр машәм иридзәжри езыр унэм кIуэжащ.

Апхуэдәурэ зы тхъемахуи дәкIай, тхъемахуитIи дәкIай. Махуэ гуэрим нарт КъуйицыкIу дәкIауэ мәзым къышикIухуу зы кIий макъ гүхәщI гуэр зэхихаш.

КъуйицыкIу а макъыр къыздыIукIымкIә кIуэуэрэ машәм щхъәщыхаш. ДаIуэри зыгуэр мәпыхъэ, гур хигъәщIу мәтхъәусыхэ:

— Уей, среукIыхъ мыгъуэ! Уей, гъашIә сиIәжкъым! Сә мыбы сизышым хуэзмыщIэн шыIәтәкъым. Сыту зыгуэрми сыйәхимыхре! — жиIерт.

КъуйицыкIу хуабжыу игу щIәузаш,— Хэту пIэрэ мыбы, мы машә бзаджәм ихуар,— жиIери, кIапсә кIыхъ иIыгъти иридзыхаш,— КIапсәм зыкъыкIәрыщIә, тхъемыщкIә,— жиIери.

КIапсә иридзыхам зыгуэрим зыкъыкIәришIәри КъуйицыкIур къеIәурэ и къарур иухауэ, бауэбапшәу зы ин гуэр къыдрильәфеяш. Машә Гуфэм

къытрильдафещ ерагъым, еплемэ, уий, мэуэ и нитыр пльыхъре шынагъуу зы благъуэ шынагъуэ инт.

Къуийцыкlu ар щилъагъум, зандэсу къэуїбжъаш, зыхуихъынур имышлэу, ауэ умэзехауэ къэндэш. Благъуэми зыри жимылэу зригъээжлауэ гъуэ Гүфэм телъщ йоплыхри.

Зы төлай дэка нэужым Къуийцыкlu благъуэм бүнцлаш:

— Мынхуэдизу узыгъэгузэвар сый? Щхэ укъикынкэ хъуа уэ мы гъуэмбым?

— Сэ си анэм сырильхухъауэ си унэт мы гъуэмбир, си гъашлэми сыкъиклакъым, сыкъикынни сигу къэклакъым. Ауэ тхэмажаут! илэктэ мыйбы зы фыз мыгъуэ нихъауэ мы щы фынцем сыреху, среукъыхь, псэ къысхиинэжа-къым. Абы зы жэе емынэ щлэти! Абы зыжъэ щлэти! Жэшими махуами мэнгэнк! Икіэм сишихынам иесауе, къэгугын симылэжу уэ сукъинжаши, сэ уэ щэ лъэлуэгъуэ сый ищыскэ укызэлтэуми, пхуэсцэнд. Къызжылэ сый ухуейми,— жилаш благъуэм.

Лыжъ цыклюми тхэмажаут! дэка нэужым, и фызыжъ цыкlu флэтхэммыцкэ хъужри, «езыми зинцэжауэ къынцэкынц» жыхуйлэу, къыришыжын игу хэлъу щыкluэм, Къуийцыкlu, благъуэр къырильэфауэ а түм я псалъэмакъым ирихъэллаш. Лыжъ цыкluэр благъуэм и псалъэм хэдэгүхъщ, хэдэгүхъри,— Уоу-у! Уанэмгъуапцээр щытесльхъэр иджити, благъуэр гъуэм къизыхуам сэ сыйкэ сигъэпсэунут! — жицэри, кэбгъу зинцри күүжаш.

Къуийцыкlu ищлэнтэкъэ благъуэр и гъуэм къизыхуа фызыжъ цыкlu къипшыжу дунейм къытебгъэхъэж зэрымыхъунур! — Сынхуей хъумэ, синлъыгъуээнд, — жрилэц благъуэми ежъэжаш.

Благъуэр а гъуэмбым къралъхухъауэ еzym ей поетми, ар абы сыйкэ пхубгъэдыхъэжынт! — губгъуэм къинаш.

Абы иужыкэ куэд дэмиклыу, Къуийцыкlu зыдэс Нарт Жылэм я псыр благъуэм иубыдаш.

Жылэм гүзөвөгъуэр къалъэйсаш. Псы щхъэкіэ зэтеліә хъуаш. Псыкъуй къатіри хъуакъым, а щыніәм псыүэ къыштіекі щынэтэкъым. Абыи къахуниңа щынекъым.

Іәмал щамыгъуэтисжым, жылэм унафэ ящіри, мор шы хъунш, мор лы хъунш жыхуаіеу дәшхүэ зәхушәси благъуәм езәүэнхәу кіуаш. Арищхъекіә пәльәщажәкъым, къекіуәжа щагъуи щымыіеу хъәләч къызәтириілаш.

Аргуәру зыбжанә дәкілаш, я Іәщи, я щхъи, я джәдкъази зэтеліапе щыхжум, жылэр зәхүәси зәрыгъечәндҗәңшү, ящіенур къахуәмыгъуэтү, я щхъэр къыфіәхуауә зәхәтү, Къуийціыкіу утыкум къижәри жиілаш:

— Иджы, жылә, мы благъуәм и деж сә сыкіуәнди — сеплұныңың зыгуәр схуещіәмә.

Жылэм,— А, уи лажъэ укіуәд! Ар къитхуәп-щіәмә, дә нәгъуәші дыхуей,— жаіери хуабжыу я гуапе хъуаш. Языныкъуәхәми,— Къуийціыкіу абы сый мыгъуәр иришіїфын? — жаіерт.

Къуийціыкіу и шабзәжъыр ипліә иридзәш, и сәшхүәжъри ибгү иридзәри дәкілаш. Благъуәм и деж кіуәри елъэйаш псыр къиутіштыну. Благъуәми Къуийціыкіу щіельзіур къыхуищіәну къигъәгүгъяуә щытати, псыр къиутіштыжри жыләми загъәншійжаш, Къуийціыкіу и хъуәхъукіә Нарт Санәхуафәри ину яІеташ.

Езы благъуәр кіуәри нәгъуәші зы жылә гуәрим я псыр иубыдаш зы Губыгъуә къемыжәхү.

Жылэр зэтеліә хъуаш. Лъәхъенәр бадзәуегъуэт, дыгъэр мәжъәражъәри занңіеу уелыгъуә. Я Іәщи я джәдкъази псы щхъекіә зэтоліә, хъәхәм я бзәгу къиләлу жъәуапіәм щіель фіекіла «ап» жызыіеу зы зәхәпхыртәкъым! Жылэр зәіущілаш — благъуәм псыр къызәррагъәутіштыжкин Іәмал къахуәгъуәтыркъым. Езәүэнхәу кіуэнүти, япәм зипс иубыда жылэм хъәләчыр къазәрхилтъхар зәхахаши дзыжъ ящійркъым. Абдежым зы лыжъ ціыкіу къыдәкіри жиілаш:

— Уа, жылә махуә, сә зыгуәр вжәсіәнүш. Сә а зи псыр благъуәм иубыдауә щыта жылэм синцилаш. Абы я псыр благъуәм къиутіштыжаш,

Цыыххэм я нэри къэплъэжац. Жылэм тхъэлъэшхуэ ящыжауэ срихъэлэри санэхубжын сыйкыншефац. А жылэм мы дэ дилэ гузэвэгъуэм хуэдэ дыдэр ялэу зэрыжылэу зэхыхьэри благъуэм езэуа щхъэлэ, къызэтриукла фэлэлизыри яхуемыщлауэ, я гүэгъуэр нэхъри тлааштэ хъуауэ жылэм ящэн ямыщэу зэхэту, Къуйцыкыгу къыдэклири,— Сэ сыйкыуэнц благъуэм и деж, схуещэламэ сеплъынц,— жидаш. Ар щыжиэм, жылэм щхъэзыхъ зыхуацлаш. Къуйцыкыгу благъуэм и деж кыуэри, дауэ ищами ящэркъым, псыр къыригъеутыпцижаш.

Лыжъ цыкыум ар щыжиэм жылэм гуфэгъуэшхуэ ящыхъуаш, жылэм и зэхуэдитыр жыхуэлэнным хуэдизир, тхъэмадэри яхэту, Къуйцыкыгу и деж лъэтуакыуэ клааш. Гүэхур зыгтыр жиралири, я гузэвэгъуэр фыуэ къыщыгурлыуэм, Къуйцыкыум жидаш:

— Захуэш, схузэфэлэлтир фхуэсщэнц, сыйкыуэдми жылэм папщэ сырекыуэд.

Къуйцыкыгу благъуэм и деж кыуэри жидаш:

— Еттуанэ си лъэтур мырщ: мы псым хэкли жылэм яхуэутыпциж.

— Захуэш,— жидаш благъуэм, хэкли псыр къиутыпцижаш.

Къуйцыкыгу зыгъэклуа жылэм къыщыдыхъэжым, жылэр абы гуфэгъуэшхуэлэ пежъаш, дырахьеяш. Жылэм ешхэефэшхуэ ящлаш, санэхубжьэм я нэхъ льаплири Къуйцыкыгу хуалэташ, санэху клаадэ зыбжани щаубыжаш.

Благъуэр кыуэри нэгъуущын зыпс хэгъуэлхъаш: нэгъуещын жылэ гуэрым я псыр игъэгъуаш. А жылэр адрейм пэжыжъэтэкъым, а япэрейм я гүэху къызэрекыла псоми фыуэ щыгъуазэти, псыкыэ гузэвэгъуэ къашылтысым, куэдрэ замылэжъэу Къуйцыкыгу и деж кыуэхэри елъэтуаш, благъуэм псыр къахуригъеутыпцижину.

Къуйцыкыгу благъуэм и деж кыуэри жидаш.

— Ещанэ си лъэтур мырщ: мы псым хэкли жылэм яхуэутыпциж.

— Захуэш,— жидаш благъуэми, хэкли псыр хуит хъужаш.

Благъуэр еңанә псым щыхækىم Къуйىцىكىم
къыжриаш:

— Еплانу укъызэмилъэIу, укъызэлъэIумэ,
пхусциа псори кIуэдыхынш, уэри усшхинш.

КъуйىцىكىUу къельеIуу зыгъэкIуа жылам къы-
дыхъежаш, жыләми псыкIә загъенцIыжат. Жы-
лам гуфIегъузихуэр яеташ, Къуйىцىكىур зы-
дагъевынури зыдагъэтIысынури ямыщIэу
яеташ.

Благъуэр кIуэри нэгъуещI зынс хэгъуэлъхъаш,
а псым Iус жылә гуэрлыр зэтелIэ хъуаш.

Къуйىцىكىурэ благъуэмрэ я хъыбарыр Нарт
Хакум щыIуат, ар зэхэзымыха хакум исыжтэ-
кым. Мы епланэ къуажэри зэрыжылэу
КъуйىцىكىUу и деж лъэIуакIуэ кIуаш. Жрааш
Къуйىцىكىم:

— Иджы мынхуэдэгүзэвэгъуэ диIещ: ди псыр
благъуэм иубыдауэ тхъемахуитI мэхъури псы
тиIуэнс зыIухуа ди жыләм дэскъым. Ди сабийхэри
зэтолIэ, ди цIихубзхэр апхуэдэш. НэгъуещI
гугъапIэ диIекъым, уэ зыгуэр къытхуумыщIэмэ,
дыхылэкIуэди.

КъуйىцىكىUу зыри жимыIэу гупсысащ:
«сокIуэри — абы фIэкI къысхуишIэнукъым, сы-
мыкIуэщи — мы жыләм я гүзэвэгъуэр дааэ
хъун?».

— Захуэн, — жиIэри ежъаш.

Благъуэр псым хэлъщ. Зы псы Губыгъуи
къиутIыншыркъым. Благъуэм Къуйىцىكىур
жыжъэу кIуэуэ къызэрилъагъуу, къэгуэуаш:

— Сэ бжесIатэкъэ, епланэу укъакIуэмэ псори
кIуэдыхынш, уэри усшхинш! — жысIэри.

— Хъэуэ, хъэуэ, — жиIаш КъуйىцىكىUу, — сэ
иджы синолъэIуну сыйкъэкIуакъым, къысхуэп-
шиари куэдышшэш. Сэ иджы сыйкъышIэкIуар
нэгъуещI Гуэхугъуэш: уи анэм укъызэрилъхухья
гъуэмбим укъизыхуа фызыжь цIыIур къикIы-
хауэ, уэ къыплъыхъурти ар бжесIэнү арш
сыйкъышIэкIуар, абы и бэлыхъыр къыплъэз-
мыгъэIэсигу.

Благъуэм ар щызэхихым, гужьеяуэ, и нэ щы
имылъятужу псым къыхэльэтри шэхум хыхъэ-

жащ, къызэмымпльэкіу къуршиблым щхъэдэхри адринцым щехуэхри иуклаш. Абы лъандэрэ Нарт Хэкум благьуэ щылэжкъым.

КъуийцЫкIу нартхэр зэригээлэпхэуар

А гъэр гъаблэт. Нартхэм я щынальэм зыри къытеклатэжкъым. Щы щхъэфэр джафэу дыгъэм трижыклати Іашхери зэтелэрт. А гъэр нартхэм дежкIэ гъэ хъэлъэт. Нартхэм унафэ ящлаш Хасэ ящыну. А Нарт Хасэм къекIуэллаш цыху псори.

Хасэм КъуийцЫкIу кIулаш. Нартхэр зэхэст ящIэнур ямыщIэжу, зэдауэхэу. КъуийцЫкIу щытт нартхэм жаIэм едаIуаз. Нартхэр зэныкъуэкъурт.

— Ди кIуэдыгъуэр къэсаци тхъэ Амыщи дыктыщIэжыркъым, Тхъэгъэлэджи къыдэплъыжыркъым,— жиIэрт Нарт Дадэм.

— Сыт иджы ди махуэ, сытри ди гъацIэ? Дунейм фIыгъуэ щылэжкъым.

Хъымышыжжым жиIаш:

— Нартхэ, сыт тицIэжынур, гъаблэм дехьри. Иныжхэм датоуэри зылI и Йыхъэц гъавэу къатетхыфыр. А зылI и Йыхъэм и къэхыгъуэ зауэм лИппI тфиIыхокIуадэ!

— Нартхэ,— къэтэджаш Уэзырмэс,— диIэ тIэкIур зэдгъэзахуэу дывгъэпсэу. Фери фощIэр, лъэнкъ и лъапсэр зыгъэбагъуэр къэхъу щIэблэшIэрш. Уий, нартхэ, дывгъэхъумэ, дэ нэхъыжхэр гъаблэм дихьми, ди щIэблэшIэр къедвгъэгъэл. Дэ нэхъыжхэм диIэж тIэкIур ди нэхъышIэхэм хуэдгуэшынхи гъэр абыкIэ ирахыни.

— Дэ нэхъыжхэм диIэ тIэкIур ди нэхъышIэхэм яхуэдгуэшым нарт нэхъыжхэм сыт тицIэжынур? — къэкIияш нарт Пщаежыр.

— Дэ сыт ди махуэж? Дэ дырелIэ! Куэдщ нэхъыжхэм дэ дгъэхъяр. Ди нэхъышIэу къызэднэкIхэм нарт лъапсэр яхъумэнш,— Щэбэтыни ар жиIэу нарт Пщаежь пэнсэльш.

— АтІэ, дауэ гъэр итхыну? — къеупицІаш Нээрэн ЖъакІэр.

— Хъэуэ, нартхэ, хъункъым нобэ Пщаежь къытниубыдыр!

АрщхъэкІэ Пщаежь ар идакъым.— Сыт абы жиІэр, сытым щыгъуэ нэхъыжь Йыхъэр нэхъыщІехэм лъагъесу щыхъебзар? — жиІери къильяш.

КъуийцІыкІу нартхэм жаІэр щызэхихым, къэуври жиІаш:— Нартхэ, фи нэхъыжыфІхэри ирепсэу, фи нэхъыщІэфІхэри иреджэгу. Нартхэ, мы щыпІэр гъаблэми, дунеижжыр гъаблэм иштакъым. Моуэ ишцэкІэ фыдэкІуейркъэ! Хэт ишцІэрэ, Тхъэгъэлэдж и хъэмым къыкІэрыхуаныкІэрыхуа щывгъуэтинкІи хъунц.

— Деплъаш абыикІ, КъуийцІыкІу. ИшцэкІи дыдэкІуейри зыри дгъуэтакъым,— жиІаш нартхэм.

— ИшцэкІэ щывмыгъуэтамэ ишхъэрэкІэ фэхыркъэ. Хэт ишцІэрэ, Амыщ и Іэщ бэгъуам фыпушцІэнкІэ хъунц,— япидзыжаш нартхэм КъуийцІыкІу.

— ИшхъэрэкІи деущэхати зыри дгъуэтакъым,— къыпадзыжаш нартхэм.

— АтІэ, ишцэкІи, ишхъэрэкІи зыри щывмыгъуэтамэ, моуэ мэзышхуэ гуэрым фыщІэуэркъэ: хэт ишцІэрэ, Мэзытхъэ зыкхъуэпІаш э къыфхуигъэнами фицІэркъыми,— яжыриІаш КъуийцІыкІу нартхэм.

— АбыикІ деплъаш. Мэзым зы кхъуэпІаши, зы псэущхи Мэзытхъэ къытхуцІинакъым,— къыжайэжаш нартхэм.

— ИшхъэрэкІэ зэ феухамэ, ишцэкІэ зэ фыдэуемэ, дунейм и кІапэр зэлтэвгъэІэсауэ фигугъэжш нартхэм, — жиІаш КъуийцІыкІу. — Гъаблэм фи гъэштауэ фи нэхъыжь Йыхъэр фи нэхъыщІехэм яшхыжкІэ ар лыгъэ? Хъэуэ, нартхэ, хъункъым, ар. Фи хэку къыщымыхъуа мэшыр нэгъуэшІ щыпІэ къыщыхъуами фицІэркъыми, фи хэкум щыкІуэдыжа Іэщыр нэгъуэшІ щыпІэ щыбэгъуами фыщыгъуазэкъыми. Фежъэркъэ, нартхэ! Къуршым фыщхъэпрыйкІу Елыдж губгъэжым

фишльеркъэ. Тенджызым фызэрпрыкыу адышыцхэр къафилыхыркъэ. Фынхъуэркъэ, зиунагыуэр, нартхэ!

— Дежьэрэ зыри дымыгъуэту гъуэгуанэ къыкым дытелыхымэ, дылДэпакъэ,— жиIаш Жынду ЖыакIо.— ДиIе ТЭкIури гъуэгу гъуэмымлеу зыдехъажъера иныхъ емынэхэм ттырахмэ, жыри щIэри дылДакъэ? Нобэ хуэдэр ди гъашДэу жыжъэ утеувэ хъун? Уежъемэ, нэхъ щIэх узэрлынц!

Жынду ЖыакIэм жиIамкIэ нэгъуэцхэри акъылагъу къыщыгъум, КъуийцЫкIу жиIаш:

— Хъунц, атIе, фэ мы щIыпIэм фимыкI, сэ шу гъусэ къысхуэфицIи сежъэнц. Хым сызэрпрыкыици зысплыхынц. ЗгъуэтIамэ, хъыбар фэгъэцIэнц. Абы зыри щизмыгъуэтре — Къурш Шхыблым сыйдэкIынц. Ар тIысыпIэ хъуну щытмэ, фи насыщи, фыкъызэжъэ. Абы зыри щизмыгъуэтре — щIылъэ кIапэр уафэ джабэм щеуэлДэжым сыкIуэнц. Абы зыри щизмыгъуэтре — дунейр гъаблэм ишташи итIанэ фшIир — фи унафэш.

КъуийцЫкIу жиIар нартхэм ягу ирихынтекъэ!...

Нартхэм — Хъунц, гъуэгу махуэ, КъуийцЫкIу, — щыжаIэм, — Арыкьшу, Гургуэнэжъ, Тачтуэжъ сымэ гъусэ зыдицIри КъуийцЫкIу ежъаш. Ауэ КъуийцЫкIу зыгуэр лъэкIынкIэ нартхэм я фIэш хъуртэкъым.

КъуийцЫкIу сымэ еузм кIуэм, лъэм, кIуэм, лъеуэрэ, Ахын Iуфэ нэсанц. Ахын Iуфом щынэсым Iэхъуэжым жиIаш:

— «Іыхым» иджы, хы Iуфэм дыкъесаш, ауэ мыйбы дауэ дикIыну?

— Кхъуафэжъей зырыз тицIынци дикIынц, — жиIаш КъуийцЫкIу.

Арти, кхъуафэжъей зэрызыхэ яцIри Ахын техъахэш. Ахын и кум нэса-нэмисахэу, дуней къутэжу хыми зыкъызэцIиIеташ, толькъунхэр, нарт Iэтибгъур и лъагагъуу, зэтокIурье. Ар Арыкьшу щилъагъум къошынэри мэлъайуэ:

— КхъыIэ, КъуийцЫкIу, дыгъэгъэзэж, мы хынхуэм дыхыумыгъэкIуадэу.

АршхъэкІэ КъуийцЫкІу и гъэзэжын идэр-
къым.

— Мыдэ къызэфхулІэ фи кхъуафэжьехэр,—
жиІещ КъуийцЫкІуи, нсоми я кхъуафэжьеир езым
и кхъуафэжьеим къыкІэрицІаш,— Мы хышхуэм
дигъэштэну игугъэш, ауэ апхуэдэлІкъым нобэ абы
къытехъахэр! — жиІаш КъуийцЫкІу.

Ахын ар щызэхихым къэгубжьри толъкъун
кІапэкІэ КъуийцЫкІу и кхъуафэжьеим къеуэри
щхъэпридаш. КъуийцЫкІу и шыкІэм епхъуэри,—
Уий, си тхъэмьшкІэж, щылъэм дыщытетым уи
напэр тесхактым, иджы мы хы щыIум сумы-
гъэуکІытэж. Неуэт, нызэпрысыкІыт! — жиІери
льэIуаш. И шыжым фэндым хуэдэу зигъэпщауз
хым зэпросыкІ, Шыжым и кІэр ІэлъэнныкъуэкІэ
иIыгъыу, адрей ІэмкІэ Арыкъшу, Гуэргуэнэж,
Іэхъуэжь сымэ я кхъуафэжье зэкІэрыцІашэр
иIыгъыу КъуийцЫкІу хым ныхелъэф.

Ар Ахын щилъагъум нэхъри къогубжьри,— ЕІ,
си губжыгъуэм хэт а си щыIу къытехъэфар? —
КъуийцЫкІу иIыгъ шыкІэр ІэшІиудын мурад иIэу
Ахын толъкъунышхуэу зеIэтри къытоуэ. Аршхъэ-
кІэ КъуийцЫкІу шыкІэр иутышицыркъым. Ахын
нэхъри къоукъубийри аргуэрү КъуийцЫкІу къы-
тоуэ, кхъуафэжьехэр ІэшІиудын и гугъэу. Ауэ
КъуийцЫкІу апхуэдэлІт! Ахын дауэрэ зицІами
КъуийцЫкІу щилъэфэфактым.

Арти, нартхэр Ахын зэпрысыкІри ежъэжахэш.
Еуэ, кІуэм, лъэурэ къуршыщхъэм щынэсхэм
Арыкъшу къэувыIэри жиІаш:

— Сэ адэкІэ синэкІуэфынукъым. Тхъемахуэ
мэхъури зыри сIухуакъым.

— Іэу-у! Уи гъуэмымлэр дэнэ пхъя? — еупцІаш
абы КъуийцЫкІу.

— Си гъуэмымлэр куэд щІаш зэрызухэр.

— Ар сый нарт хабзэ? МашцІэ пкІурэ куэд
пшхыуэ? — жиІещ КъуийцЫкІуи, и гъуэмымла-
лъэм иIэбэри зы кхъуей плъыжэрэ зы мэжаджэ
ныкъуэрэ кърихри Арыкъшум иритащ,— Мэ мы
къомыр, къуршыщхъэ ебланэм дынэсыху зыри-
гъэкъу!

Ежъэжхэри кІуэмэ, лъэурэ, къуршыщхъэ

ещанэм и лъабжъем щынэскэм Гуэргуэнныжь къэувылаш,— Сө адәкІэ сынәкІуэфынукым. Соләри солә, мыбдеж сыщыләм нәхъыфІш: — жиәри.

— Іәу, сый къиницыңа? — еунцилаш абы КъуйцыкІу.

— ТхъемахуитІ мәхъури шхын си джий ехакъым.

— Уи гъуэмымлэр дәнә пхъа?

— Си гъуэмымлэм и кіәрыхубжъэрхур щысшыхыжа маҳуэр сыйгъуппәжакІи!

Сый ищІәжынт КъуйцыкІу? Гъуэмымалъэм иләбәри кхъуей плъыжъ ныкъуэрэ зы хъэтыкъэрэ кърихри,— Мә, мы къуршищхъэ ебланэм дыфІәкІыху, зыригъэкъу,— жиәри Гуэргуенәжь ириташ.

Ежъәжхәри, еуэм, кІуэм, лъәуэрә, къуршищхъэ еплланэм и лъабжъем щынэскэм, Іәхъуәжъ шым къекІуриехац.

— Сэ адәкІэ сынәкІуэфынукым. Тхъемахуинш, мәхъури си кіәтІийр гъуцилаш сыйкъывдокІуэ,— жиаш Іәхъуәжъ.

— Уи гъуэмымлэр щә?

— Си гъуэмымлэр зәрысшыхыжре иныхъхэм самыхыжами нартхә сандыгъуппәжынти.

Сый ищІәжынт КъуйцыкІу? Гъуэмымалъэм иләбәри кхъуей плъыжъ плланэрэ хъэтыкъ ныкъуэрэ кърихри Іәхъуәжъым хүишияц, Мә мы къомыр, къуршищхъэ ебланэм дыфІәмымкауэ зыри жумылә! — жиәри.

Ежъәжхәри, кІуэмә, лъәуэрә, къуршищхъэ ебланэм и аузыр зәпауппаш къудайуә Арыкъушуи, Гуэргуэнныжыи, Іәхъуәжъри зэтевылахәш.

— Хъәуэ, КъуйцыкІу, дә адәкІэ дынәкІуэфынукым. Уә уи закъүе кІуэ. ДолІери долІә. Мыбдеж дыщыләмә нәхъыфІш,— жиаш щыми.

— Уий, хуэмыхухә, дыкъесаш, зы бәкъуәгъуәщ диләжыр фынежъә,— лъәпаш КъуйцыкІу. АршхъәкІэ щими загъәкъеякъым.

— Уий, лыхъужъхә, нартхәр фә къыфполльә, фнежъәркъә! — щыжиәм, лышири зәплъышац.

— Уий, зымы щымышынәжхә,— щигъуаш

аргуэрү Къуийцыкү,— мо къуршынхъэ ебланэм дышхъэдэхмэ, адэкІэ Тхъэгъэлэдж и мэш щІапІэн, Амыц и Іэш хъупІэн, Мэзытхъэ и шакІуапІэн, фынежжъэркъе!

Нарт ліинцыр зәщІэтэджащ, ауз ахэр шэсныжыфхэртэксымы Къуийцыкү и гъуэмымалъэм иІэбэри хъэлу тІэкІу кърихри ліишым яхуигуэши иригъэдзэкъахащ.

Нартхэр зәщІошасэри Къуийцыкү иужь йоувэ. Нартхэр къынцыкІэрыхукІэ, Къуийцыкүу къоувыІэри зыщІегъэхъэж. Алхуэдэ защІэурэ нартишыр къуршынхъэ ебланэми дишаш.

Къурш лъапэр губгъуэжыр Тхъэгъэлэдж и губгъуэжыт, абы ит мэзыжыр Мэзытхъэ и шакІуапІэнжыт. А губгъуэжыр зэрагъяа нартхэр къэгүфІэжаш. Уий, мо мэш бэгъуар хъэсэ-хъэсэурэ губгъуэм иукъуэдиящи нэр топщІышиІэ! Іэщхэм бгы джабэхэр яуфэбгъуащи хъупІэр плъагъужыркъым. Мэзхэм къыщІэж, щІэлъэдэж кхъуэпІашэхэр, мэш бжэнхэр бжыгъэншэш!

А къомым и курыкупсэм зы унэжь итици Йугъуэ къырху. Нартхэм а унэжым траунатІэри я гуашІэ къихь къамыгъянэу жаш. Нэсмэ, уий, мыбы сыхуейщ жыхуэнІену шхыныр Іэнэм тезщ.

Нартхэр етІысылІэри шхаш. Шхэри гъуэлтыжажащ. Мэуэ жей пэкІэфІ ирахъэкІауз, шшапэри хэкІуэтауэ унэр зейхэр къэсэйжащ. А унэр иныжь зэшиблийн я унэт. Унэм къекІуэлІэжа иныжхэм яшхын щамыгъуэтыхым нартхэм къалэуваш:

— Фэ хъещІэхэм ди шхыныр фишихащи фыдмышхыжу хъунукъым. Хэт фэ фышицу япэ мо лэгъуп къавэм хэдгъэвыхынур? ЖыфІэ? — Сэ ин иІыгъгу къэуваш иныжь нэхъыжыр. Уий, мо лэгъупыжыр къокъуалъэр, къовыкІ. Нартхэр щІэпхъуэжынути иныжхэр бжэшхъэум къитетщ. Нартхэр иныжхэм езэуэнути, къагъэплэтиІэуэнукъым.

Сыт ящІэжынт абдежым нартхэм? ! Нартхэр щытищ, зым зыр йоплъыж «хэт япэ зыфІригъэгъэжыну» жаІэ щыкІэу.

— ИІэ, иІэ, дэ домэжалІэ. Хэт и деж къы-

шыңцэддэснү? — жөз темының жаңу сэр зыбыгь иныжым.

КъуийцЫкIу нартхэм къахокI. КъахокIри утыкum къоувэ. Нартхэр мэгуфI «КъуийцЫкIу япэ зыфIригъяжынуш» жаңери. КъуийцЫкIу жең:

— Зе фымыпашIэт, иныжыхэ, фи лэгъупым ивгъэвыхынурι фи Ыхъещи, ар зыдэкIуэжын щылекъым. Ауз зе мыдэ фыкъедаIует. ДэхъэцIэхэр фэ зэшиблым деж нартхэм дыкъагъэ-кIуаш.

— Сыт ЙуэхукIэ? — къышIеупашIаш нэхъижым кIэлтыкIу иныжыр.

— Нартхэм зэхахаш,— жиIаш КъуийцЫкIу,— фэ зэшиблым нэхъре нэхъ губзыгъэ мы дунеижым темыту.

Пэжщ, дэ нэхъ губзыгъэ щылекъым,— зыщихъужаш ещанэ иныжыр.

— Нартхэм зэныкъуэкъушхуэ яхэлъщ,— къынидзащ КъуийцЫкIу.— Нартхэр щызэнныкъуэкъум и пэжыпIэр къахуэмьицIэу зэроих. Нартзэныкъуэнъухэм хэт нэхъ захуэми къиджефIену фэ губзыгъэхэм дыкъыфхуагъэкIуаш. Фэ жыфIэм нартхэр фIэкинукъым. Нартхэр щызэнныкъуэкъум и пэжыпIэр къиджефIэмэ, итланэ, фи Йущыгъэм напицIэ ефэешхэ тетицIыхыжынц, ди яз фыкIынчи.

— Сыт нартхэр щызэнныкъуэкъур? — къэпслъаш иныжь псори зэе.

— Нартхэр щызэнныкъуэкъуу щызэрүукIыр мыраш,— къригъэжьаш КъуийцЫкIу.— Зывижь гуэр щыIэт Индым адэкIэ и кIэбдз лъакъуитIыр къышыту, и плIэ лъакъуитIыр Псыжь адрыщIкIэ щытыжрэ езыр Тэрч Йуфэ Йухъухьу.

Зэгуэрым, а выжыр бгъэжь гуэрым къилъэгъуаш. Къышильагъум, къеухри ипхъуатэри уафэгум ихъэжаш. Ихъщ, ихъри зы ажэжь гуэрым и бжъакъуэм тетиисхьаш, махуэм уэшх къешхырти бжэнххуэр ажэ жъакIэм щIэст.

— Мы уэшхыр зэ теуну пIэрэ? — жиIэу, бжэныххуэм ажэ жъакIэр зэгуихы уафэм щыдэплъей

дыхам, бгъежым иих выжым и блэгъур кынхури бжэнхъум и нэм щIэхуаш.

— Мы си нэм зыгуэр къышIэхуа хуэдэш,— жиIери нэм щIэхуэтыхьурэ шыыхъэшхээ хьури кыдыхъэжащ. И анэм ар шыжриIэм и нысибгъум хъэнцэ зырыз яйгыну бжэнхъум и нэм щIыхъэжэри выжым и блэгъур къахушIэдзакъым. Нысибгъум къащахушIэмыдзым, бжэнхъум и анэр кIуэри бзэгупэкIэ выжь блэгъур къышIиль щIыкIыжри къыхыфIндаш.

Зэман Iэджи дэкIыгъэнц, а блэгъум уэси къитешаш, уэшхи къитешхащ, саби къитрихъаш. Сытми, выжь блэгъур щIым щIигъэнэжащ. Аурэ заул дэкIаш. Выжь блэгъур зыщIэлтым деж жылэ гуэр тетIысхъаш. Жылэр абдежым шысурэ, зэгуэрым, жэшүү унэхэр зэтриуду хъеяш.

— Мы къэхъуар сыту пIэрэ? — жаIещ жылэми, унафэ ящIаш жэшкIэрэ жылэр яхъумэну. Зыжэш гуэрым хъумакIуэхэм ялъэгъуаш, бажэжь гуэр жылэм къенцилIэу.— Сыту пIэрэ мыбы ищIэнур? — жаIещ хъумакIуэхэми, бажэм епльякIуэхэурэ мыбы ирихъэлIахэш: къуажэбгъум деж выжым и блэгъу кIапэ щIым къыхэшырти бажэр абы епшилIауэ едзэгъурт. Бажэр а къупшхъэжым еIэхункIи жылэр хъейрт. Абдежым, бажэр а къупшхъэм едзэгъуу зыдэшысым, хъумакIуэхэр еуэри къаукIаш. Бажэр къаукIри фэ техыным шыхуежьем къуажэм дэс псори зэхэхъэжри бажэм и джабэ лъэнныкъуэм тель фэр трахащ.

Бажэм и джабэ лъэнныкъуэм къытекIа фэр къуажэдэсхэм пыIэпхъэ зырызыххэ яхуэхъури апхуэдизи къидэхуэжащ. Аүэ къуажэдэс псори зэхуэса нэужыи бажэр зэрадзэкIыфакъым.

— Хэт къытцыгъупщауэ пIэрэ мы бажэм дыктышшIэкIэ зыдэдгъэIэпшкъуну? — жаIэу шызэхэупшIыхыжым, зыгуэр къэпсалъэри,— КъуийцIыкIу и анэр къифшыгъупщащ, ар лъхуауэ хэлъщ,— жиIаш. ЯгъакIуэри КъуийцIыкIу и анэр кърагъэшащ. КъуийцIыкIу и анэр цыкIуэкиIыгыну къекIуати мо жылэшхуэм зэрамыдзэкIыфа бажэр цыкIуэкIкIэ зыри къыщымыхъуу къызэридзэкIаш, бажафэ щIыльянныкъуэри трахыжащ.

— Мы бажэм и джабэ лъэныкъуэм къытекІа фэр дыгъуасэ къэслъхуа си къуэм пыЛэпхъэ ныкъуэ хуэхъунут иджыри мышхүэдитI сиэжатэ-мэ,— жиГаш КъуийцЫкІу и анэм. Ар жиГэри бажафэр и цыкІуэкЫм къришэкІри и унэм ихъаш.

Иджы нартхэр щызынныкъуэкъур мыращ: хэт нэхъ ин а къомым? Выжыра е бгъэжыра, хъэмэрэ ажэжыра, е бжэныхъуэра, хъэмэрэ бажера, КъуийцЫкІу и анера, хъэмэрэ абы къильхуара. Хэт а къомым нэхъ иныр? Нартхэр зэныкъуэкъущ, зэныкъуэкъури нэхъ иныр къахуэмышIэу фи деж уишIакIуэ дыкъагъэкIуаш.

Нартхэм зэхахат фэ иныжь зэшиблыр мыйбдеж фышысэууи,— ФыкIуэ а зэшиблым дежи ди ныкъуэксум и пэжылIэр къывжайэнц,— жаГэри дыкъыфхуагъэкIуаш. Аращ, иныжъхэ, къыджефIэ, хэт нэхъ ин а къомым?

КъуийцЫкІу апхуэдэу щыжиIэм, иныжь нэхъыжыр къэпсэлтъаш:

— А къомым нэхъ ини? ДауикI, выжыр нэхъ иниц!

— Хъэуэ, къуэш,— къыдэуаш нэхъыжым кIэлъыкIуэр,— нэхъ иныр а выжыр зыЛетыфа бгъэжыри.

— Сыт къкувыр? — къильташ иныжь ешанэр.— А бгъэжыр зи бжъакъуэ теса ажэжыр уфIэцЫкІу?!

— Щхъэр щIэбгъеусыр сыт!— къынцыльстащ иныжь еплланэр.— Выжым и блэгъур зи нэм щIэхуа бжэныхъуэри посом нэхъэрэ нэхъ иныр!

— Сыт хэднытуэдаэ абы жиГэр? — къэгуб-жъаш етхуанэр.— А выжь блэгъур бзэгупэкIэ нэм къынцIэзыхъяа фызыжыр уфIэсит уэ?!

— Бажэр щэ, бажэр?! — кИияш иныжь еханэр.

— Жылэм яхутемыха бажафэм хъурыфибгъу хэдзауэ пыЛэу зыхуримыкъуа сабийр фыфIэцЫкІу фэ,— кИийуэ къынцыльэтри и къуэшхэм яхэлъедаш нэхъыщIэ дыдэр, джатэр игъэдалъэу. НэхъыщIэм жиГэри нэхъыжым хуэмшинэчу къынцыльстащ.

— Выхырыц нэхъ иныр! — жиЛаш, иныжь нэхъыжым.

— Бажерц! — кИияц кIэлтыкIуэр.

— Ажэжырыц! — гуэуаш ёданэр.

— Бжэнхъуэрц! — гъуэхъуаш еплланэр.

— Фызыжырыц! — тохумактыр квилхъуэташ етхуанэм.

— КъуийцЫкIущ, — ильаш еханэр.

— ПыГэпхъэр зыхуримыкIуарц! — уэнры иублаш нэхъыцIэ дыдэм.

Иныжхэр зэхэлтэдэжаяа уэхъесыхъэу зозауэхэр. Зэзэуэж иныжхэм КъуийцЫкIу я гъунэр къиуфэрэзыхъурэ Гэжъэгъу захуицI хуэдэурэ иныжхэр нэхъри зэцIегнапльэ.

— Ар сугу Гейуэ къоуа! Иныжхэм удын ягъэгъуркъым! Еүэжыт абы! Ар сугу хуэбдэрэ абы! — жиГэурэ иныжь зэшиблыр зэригъэукIыжаш. ТэкIу псэ хету къэнэкар нэхъыцIэ дыдэрати, КъуийцЫкIу абы бгъэдыхъэри еуэри и щхъэр фIихаш.

— Йыхым, иджы, нартхэ, къэдгъуэташ ѢынПэ дэгъуэ.

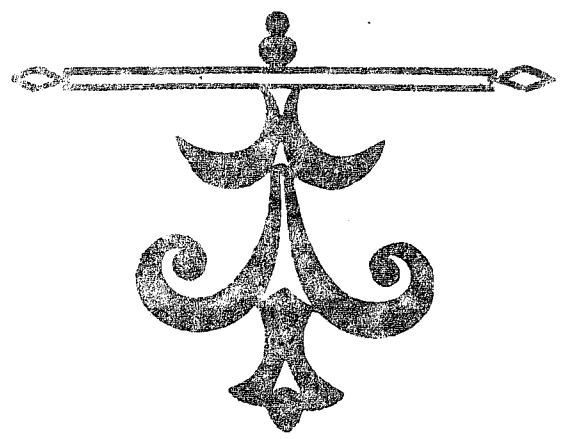
— Мы ѢынПээр псэуапIэфI тхуэхъунц. Тхъэгъелэдх и мэшхэр хъуашу къидожьеэр, Амыц и Гэцхэр къытпопльэ, Мэзытихъэ и кхъуэнПашэхэр къытхуозэш! ФынакIуэ, нартхэр мы ѢынПэм къэдывгъэгъэГэпхъуэ, — жиГэш КъуийцЫкIуи, яхурикъун гъуэмыли къызыдащтери къеуэри къе-жъэжахэш.

КъуийцЫкIу и гупыр нартхэ я деж къэссыжащ.

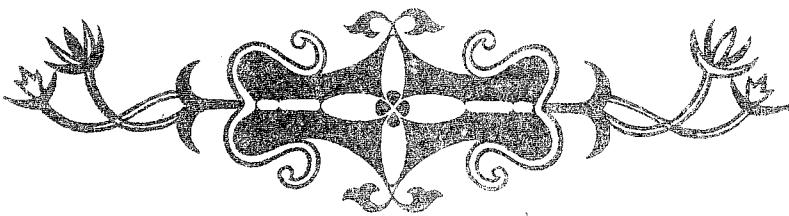
— Сыт хъыбару къытхуэфхя? — жиГэу КъуийцЫкIу къышцеупшIым. — Ди хъыбарыр — хъыбарыфIиш. Дунейм и фIынПээр псэуапIэу къэдгъуэташ, — жиЛаш КъуийцЫкIу.

Нартхэр зэрыГэтри Гэпхъуахэш. Иныжь зэшиблыр зэрыса ѢынПэм зэрихъэу нартхэм заужыжаш. Гъаблэм къызэрелам щхъэкIэ нартхэм Санэхуафэ яшIаш, КъуийцЫкIуи Лашын дахэм Гэпэгъу хуашIаш.

Къанж фыз къызэришар

Нартхэм я гъукIэжь Дэбеч къуэ пшыкIуй иIэт.
Зеш пшыкIуйим я нэхъыжым зэрежэр Къанжт.
Нартхэм я хабзэмкIэ зи фыз къэшэгъуэ хъур,
фыз кърагъэшэним ипекIэ, Гэшэ-фащэкIэ
зэцIахуапэурэ ягъасэрт, зекIуэ ягъакIуэрт. Апхуэ-
дэурэ Дэбеч и къуэ нэхъыжыхэм фыз къамышэурэ
нэхъышIэхэми я къэшэгъуэ хъуаш. Зэшхэр зэ-
дапIаш, къызэдэхъуахэш. ИтIааз исоми я къэ-
шэгъуэ хъуэ фыз къашэн щыхъум, тыйсжэри нарт
зэкъуэш пшыкIуйим тхэ зехуаIаш.

— Дэ исори зы адэ-анэм дыкъалъхуаш, зы
адэ-анэм дапIаш, дыкъызэдэхъуаш, исори ды фыз
къэмышэнц. Апхуэдэу щынытиIэ, зы адэ-анэм
къалъхуаэ зэшыпхъу пшыкIуй къэдгъуэту къэд-
мышауэ фыз къэдмышэн,— жаIэри.

Нарт зэкъуэш пшыкIуйир абыкIэ зэгурыйуэри
я шы-уанэ зэтыралъхъэш, Гэшэ-фащэкIэ зы-
зэцIахуапэри фыз лъыхъуэ ежъахэш. Абыхэм
куэдрэ къакIухьаш, фыз яхуэхъун зэшыпхъу
пшыкIуйир къалъыхъуэу, къуэкIыпI-къуэпIи
къагъэнакъым, я шы лъакъуэ зытрамыгъэува,
здынамыхуса щыпIи щылакъым, ауз зэшыпхъу
пшыкIуй ягъуэтакъым.

Зэшыпхъу пшыкIуй къагъуэту фыз къызэда-
шэним я гугъэ исори хахыжауэ, еша-елIахэу
къызэдэкIуэжым, зы псы икыпIэ гуэрым деж
щызэхэпсыхааш загъэпсэхуну. Мы щыпIэм деж
къыщагъуэтааш зы бынунагъуэ зэшыпхъу

пишыкіубл жау. Ауэ а зәшіпхъу пишыкіублым еңшыкіуиинәу зы дәлдіху закъуә яет. Нәхъыжыри а щіаләр арт.

Зәшіпхъу пишыкіублры къышагъұетым зекъуәш пишыкіуим ящыц зым къыхидзери жидаш:

— Да зәшіпхъу пишыкіуий дгъуәтыну къыштәкінкүм, апхуәдәу щыщыткіә, мы зәшіпхъу пишыкіублры бләдвымғызғәкіу къәдгъашни девігъәжъәж.

— Къәтишәнт,— жидаш зәшіхәм ящыц етілаңам,— ауэ хәт фызыншәу къәнәнур? — Да ишыкіуий дохъу, зәшіпхъухәр пишыкіублш зәрхъур.

Нарт зәшіхәр зәныкъуәкъу жъуаш фызыншәу къәнәнумкіә. Зыми фызыншәу къәнән идәртәкүм. Итіанә, ешанәр къәспалъәри.— Мыбы хуәдәу дызәнныкъуәкъукіә мыхъәнә иләкүм икіли дызәгурышәнүкүм, абы нәхърә нәхъыфіш пхъәндә тиңынци зи пхъе къикім къишәурә къәтишәнш, къанәр къәнәнш,— жидаш.

— Хъәуә,— жидари, идақүм епіланам,— нәхъыжъ-нәхъыщіекіә къәтишәнш, нартхәм ди деж зәрышыжабзери араш, пхъәндә щіетшыни щылекүм.

— Дәгъуәнд! — жидаш нарт зәшіхәм я нәхъыщіә дыдем, ар зәрызәхиху къәгуфіери.— Сыарәзыш абыкіә сәри, нәхъыжъ-нәхъыщіекіә къәтишәну, ар абы хуәдәу тиңым Іуәхур зәныкъуәкъуншәуи зәфіекіынуш, нәхъ хъунуш, ауэ лъеныхъуитіымкіи — хъыджәбзәм я лъеныхъуәкіи, щіаләхәм я лъеныхъуәкіи — нәхъыжъ-нәхъыщіекіә къәнән хуейш. Зәшіпхъу пишыкіублым я нәхъыжъ дыдәр щіаләнши ар ди нәхъыжъ Къанж хуозэр, абы адекіә нәхъыжъ-нәхъыщіекіә къәтишәнш. Ауэ нәхъыщіә дыдәр хъыджәбзши сәкъысльосри ар сә зыми естынукүм, пхъәндә щіетшыны лъенкъи шылекүм, нартхәм я хабзәжъри ткъутәнкүм.

— Араш... араш зәрышыны хуейри,— жидаш зәшіхәм я нәхъыжъ дыдә Къанж, нәхъыщіәм жидаш и гум щыхъауә,— Сә насып сиіамә, я нә-

хъыжь дыдэр хъыджэбзынт, ауэ ар щыцалэкіэ серащ насыныншэр, серащ фызынишэу къэнэн хуейри, сэ сыхъявгъаки фэ къафшэ. Фи насын сыхэлльыр мыхэрши блевмыгъэкі.

Зэшхэм я нэхъыжь Къанж алхуздэу щыжиэм, адрай къүенхэми, — Зөнүкъуекъуныр дыухаш! — жаэри исори зэндэгүфлаш. Къанж зэрыжиам хуэдэу нарт зэш пицыкублым зэшныхъу пицыкубллыр фызу къашаш, нэхъыжь дыдэ Къанж фызынишэу къэнагц. Я фызхэр яцыгтуу тыйсажахац.

Ауэрэ зэшхэр зэдэпсэухэурэ къуажэм дэс нартхэм Къанж ауан къашцу хуежьаш, фызынишэу къызэрынам щхэкіэ. «и шынэхъыщіхэм фыз къашэри езыр быныншэу, унэгъуэншэу къыдэнэжаш» — жаэу. Цыкхухэм ауан къызэращыр шилъагъум, делафэ къызэрыраплтыр къышыгурсыуем, зигъэгусэри Къанж и закъуепцийуэ къуршым ихъэжац, игъаше исокіэ абы щыпсэуну игу ирильххауэ. Зы бгъуэнцлагъ гуэрым щыпсэууэ щидзац.

Зигъэгусэу Къанж зережъэжар и анэм хуабжью гушыкхъэ щыкъуаш. Ар къигъекүэжынэм нэгъуэшді йемал щыхуимыгъуэтэм хъэблэм дэс щыкүхэр зэхуишэри яжыриаш:

— Фыкүүи, щыкүхэ, Къанж зыщіэс бгъуэнцлагъыр къэвигъуэти еzym зэхихыу ауан фицы, абы и закъуэу зэрышыпсэум щхэкіэ фынцыдыхъэш. Ар зэхихым къэгубжынци къекүэжынци.

Щалэ щыкүхэр гупышжуэ зэргъэхъури къуршым дыхьаш. Аурэ дэкүейхэурэ Къанж зыщіэс бгъуэнцлагъым и гүнэгъу дыдэ хъуахау, ари ямыщіххэу, ешахэти загъепсэхуну тыйсахац, Къанж и анэм къажриш яшыгъуишэжри кіэн джэгужау куадрэ зэхсахац. Цыкүхэр зыкъомре кіэн джэгуга нэужым щалэ щыкүйті зэфіэнаш зым адрайм щхэкіэ «хъэрэмыйгъе уошх, къумыхъэхуауэ кіэнир тепчац» — жидаш.

— Уращ хъэрэмыйгъе зышхыр, сэракым. Кіэнир сэ къэсхъэхуаш, — жидаш кіэнир тезычам.

— Къэнхъэхуакым, хъэрэмыйгъе уошх, сыбдэджеунукым, алхуэдэу хъэрэмыйгъе пижынумэ, къаштэси кіэнир къызэтых! — жидаш етланэм.

— Хэт хъэрэмьтээ ишхими, хэт цыбынныи иупсыми Къанж и махуэр къыхукIуэ, Къанж хуэдэу унагъуэншэу, насыпыншэу дунейм тхъэм къыт-ригъянэ! — жишац адрайм икИи зигъэгусэри кIэныр къыхуидзыжац. А щалэ цыкIум и пса-лъэр Къанж зэхихац.

— Ей-ехь! Сэ си гугъэм Iуэхур щыщыIэкъым! Сэ си гугъэр гугъэкъым, мыхэр ин жыIэ цыкIу Iуатэц, цыкIуми инми сэраи ауану къахуэнар! АтIэ апхуэдэу щыщыткIэ, мы дунейм сэ сите-тынкъым фыз къэзмышашаэ! — жиIери, Къанж губжжаэ унэм къекIуэжаш, арцхъэкIэ ар куэдрэ унэм дэсакъым.

И адэ Дэбэч и шыбзым кIуэри зы шы джэмыйдэ къунан цыкIу къыхишац, «Джэмыйдэжь цыкIу» цIээу фIищыжац. Къанж и шы-уанэ зэтрилхъэш, IэщэфашцэкIэ зызещIикъузэри,— Сэ фыз схуэхъун къэзмыгъуэтауэ къекIуалIэ сиIэкъым,— жиIери, еуэри ежъац, и лъакъуэр щыым трилъафэу и Джэмыйдэжь цыкIум тесу.

Къанж куэдрэ къикIухъац, и шылъабжье зыдынэмьиси щыныIэ къигъэнакъым, къикIухъурэ езэшаш, ауэ фыз хуэхъун игъуэтакъым.

Еша-елIауэ къышыкIуэжым ижыырабгъу лъэ-ныкъуэмкIэ плъэри жыжъэу зы фыцIагъэ ин къилъэгъуаш. АбыкIэ игъазэри нэхъ гъунэгъу хуэкъухункIэ фыцIагъэр нэхъри нэхъ ин хъууэрэ кIуаш. Гъунэгъу дыдэу фыцIагъэм щекIуалIэм, ар зы иныжь фыз ин гуэрү къышIэкIаш.

Абы и быдзхэри щыбымкIэ щхъэпридзы-жауэ, гъущI бжыкъу и масть, аркъэныр и Iуданэу щы зэгуэудар зэгуидэжу щыст. Ар зи инагъ цыкхубзыр щилъагъум, Къанж къэшынац, ищIэнур имышIэжүи зэцIэувыIыкIаш:

— СыцIонхъуэжри къыслъэшщыхъэнурэ си-хынуущ, сыцIэмымыцIуэжу сибгъэдохъэри-шы-нагъуэш, тIум щыгъуи шынагъуэш, дауз сцIыну? — жиIэурэ ар зэушицIыжырт.

Апхуэдэу куэдрэ егупсыса нэужь,— Сибгъэ-дыхъэнц сыйкимыцIэуи и быдзышэ сефэнци къуэ зыхуэсцIынц, мис арац абы сыйкызэрелы-

нур,— жиIещ Къанжи, щэхуу иныжь фызым и щыбагъымкIэ псынцIэу бгъэдыхъэри и быдзышам ефащ.

Иныжь фызым псынцIэу зыкъыригъэзэкIыу Къанж къышильгъум,— Еууей, сыту си жагъуэ ухъу узэрыймилъэгъуар си быдзышэ уемыфэ щыкIэ! Узымылъэгъуа си нитIыр иэф ухъу, иджы уэ си къуэ ухъуаш, узукI хъужынукъым,— жиIаш иныжь фызым, Къанж Iэ иныр къыдильгъурэ.

— Сыт щхъэкIэ сыбукин, ди анэ, уи нэри фыкIэ уиIэ. Сэри сыпсэунц, сэ сыгъуэгурекIуэш, Гуэхушхуэ сиIэу къызокIухь,— жиIаш Къанж мышынафэ зытыригъуауэурэ.

— Сыт Гуэху, си щIалэ, къышIэнкIухыр? КъызжыкIэ! Нобэ щыщIэдзауэ уэ сэ си къуэ ухъуаш, зэрысхулъэкIэ сибдэIэнпыкъунц.

— Сэ сифыз лъыхъуэш,— жиIаш Къанж.— ШынэхъыщIэ пицыкIубл сиIэти псоми фыз къашэри сэ фызыншэу сыйкъэнаш, куэди къескIухъаш, сезэшаш, ауэ схуэхъун згъуэтакъым. Иджы сывдэкIуэнури зыдэгъэзэнүри сымышIэу губгъуэм сыйкъинаш.

— Ар сиtu фыт! Сэри сыйкъыщIыдэкIар зы пхъу хъэлэмэт сиIэти абы лы къыхуэслыхъуэну арат. НакIуэ, уэзгъэлъагъунц, ар уэ пльагъум, апхуэдизкIэ дэхашэши, чэнджеш лъэпкъ хыумылъхъэу занцIэу къэпшэнц, фыуэ пльагъунц. Абы нэхърэ нэхъ дахэ уафэмрэ щылъэмрэ я зэхуакум дэткъым, иджыри къесыхукIэ абы теплъай щыIэкъым,— жиIаш иныжь фызым.

ИщIэнур имышIэжу Къанж и Iэнпэм едзакъэжырт, ауэ шынагъэм къыхекIыу кIуэн хуейхъуаш, иныжь фыз къишэну хуэмей пэтми.

— Ауэ, яперауэ,— жиIаш аргуэрү иныжь фызым,— япэ щыкIэ си пхъур къэпшэну тхъэ къысхуэIуэ, етIуанэрауэ, сэ зы лэгъуп цыкIу сиIэщи уасэу абы из лы къызэнтyn хуейш. Ар сиут хуэдэлми содэ.

Къанж сиut ищIэжынт? Тхъэ иIуаш иныжь фызым и пхъур къишэну, уасэу къриухылIари иритыну.

Апхуэдэу зэгурыГүэхэри иныжь фызым иужь иувэри Къанж ежьаш. КГуэурэ зы къурш ин гуэрим екГуэллахэш. Абы зы бгъуэнцЛагъ ин гуэр илэт, абрэ мывэ ин Гулъуи, иныжь фызым и ГэхъуамбэмкІэ еГунцИри ГуигъэукГуриикИри бгъуэнцЛагъым щГыхъахэш. БгъуэнцЛагъыр кГыфІт, ауэ дэнэкІэ уплъеми зэнцЛыуэрт, ар зицЛысыр Къанж къыхуэцЛэртэкъым. Бгы щЛагъым щЛетурэ куэдрэ аргуэрү кГуахэш зэ щГыцЛагъымкІэ еххэу, зэ дэктГуейхэурэ. Апхуэдэурэ кГуа нэужым, Къанж япэмкІэ плъери адэ жыжъеу зы нэхугъэ гуэр ильзгъуаш. Иныжь фызым иужь иту а нэхум щыбгъэдыхъэм. Къанж зэхихаш зыгуэрым и гуфГэгъуэ кГий макъ — «цЛыхумэ къысцЛехъэ!» — жиГэу. Ар иныжь. фызым и пхъурати къышцЛэжри и анэм зыкъридаш, гуфГэу.

— Мыр уэ лЛыуэ къыпхуэсшащ, мыбы уэ фызу уесташ, — жиГаш, анэм.

Къанж зимыгъэхъеуэ хъыдджэбзым еплъырт, езы хъыдджэбзи, и анэм жиГар щызэхихым, къызэцЛэувыГыкГаш, Къанж къеплъу.

Сыт хуэдэу и жагъуэ хъуа икИ къыхэштыкІа Къанж, нэхъ дахэрэ нэхъыфІрэ уафэмрэ щЛылъэмре я зэхуакум щыщымыГэу жыхуалам иПЭкІэ мо хъыдджэбз ин шынагъуэр, Гейр и пашхъэм къышиувэм!

— Хъуаш мис иджы! — жиГэрт абы игукІэ, хуабжью и гум щГыхъауэ, — Фыз дахэ, фызыфІ къасшэу нархэм захуэзгъэцЛэгъуэн си гутъати, мэ иджы! Мы иныжь Геижыр шэи кГуэж! Сыту синасынышэт сэ!

Ауэ ищЛэжин щЛетэкъым, къимышэу хъужыннутэкъым.

Къанж унэм щЛашэри ягъэтГысащ. Иныжып-хъум зы гуужь ин гуэр иукИри игъэвэжауэ щыГэти, Къанж зы лы Гыхъэ закъуэ фІэкІа кърамыту адрейр псори зэ шхыгъуэу зэнэзэпхъум яшхащ. ИтГанэ иныжь фызым, Къанж иришажъэри лэгъуп жыхуалар иригъэль-эгъуаш, — Мис мыбы из лы фІэкІа уасэу къыпГыс-хынукъым, — жиГэри. Къанж ар щилтагъум къэштащ икИ гузэваш: «мыбы из лы дэнэ къисхыну?

» — жиіәри, ар апхуәдизкіә ләгъуп инти. Абы иужыкіә Къанж ягъәгъуэльдаш, езыхәри гъуэллы-жащ. Къанж тхъэмьицкіәр нәху щыхункіә мыйжеифу хәлъаш, къышыціа щіәшхъум, а ләгъу-пым из зерищынум, апхуәдиз лы къыздырихы-нум егұпсысу, гуужь псор зышха зәнә-зәпхъум я пырхъ макъым щіәдәуу.

Нәху зәрышы бғуэнціагъым къышіәкіри мә-зым шыхъаш Къанж. Хъәкіәккъуәкіәуи, нәгъуәціл псөүщхъэуи абы щіәтыр зәтриукіәу мазәм щіигъукіә щіәташ, ләгъупым из хуэмьиціу. Ауәре сыйми ерагъымыгъуейуе иригъекъуаш. Итапә и нысащіәр Джәмымдәжым и пліәм къыдигъәтіңжъәри къежъәжащ. Бы бғуэнціа-гъым къышіәкіңжәу тіәкіу къылукіа къудейуэ Къанж и Джәмымдәжым и бғыр иухуаш, и ныбери щіым нәсу ельәхъшәхащ, иныжъ хъыдҗәбым и хъәлъагъыр хуэмышәчу. Абы къыхәкікіә и Джә-мымдәжым фіәгуеныхъ хъури Къанж къепсыхри шхуәмымлакіәр и йыгъыура лъесу кіуаш. Апхуәдәу-рә ахәр Нарт Хәкум къихъәжри нарт къуажәхәр къалъагъуаш.

И фызым зыхуигъазәри Къанж жиіаш:

— Къәдауә мыйдә иджы, си нысащіә! Дә нарт-хәм ди хабзәц нысащіәр къуажәм щыдыхъәкіә, фызхәмре хъыдҗәбәхәмре къапекъяу. Абы щыгъуәм нысащіәр шым къопсыхри а фызхәмре хъыдҗәбәхәмре ящыгъуу, лъесу къуажәм дохъә. Апхуәдә хабзәм къыхәкікіә, сә иджыпсту сыкіуәу нартхәм хъыбар япә щіыкіә язмыгъашіәу хъу-нукъым, уә укъыззәрысшамкіә, ди къуажәм дыкъы-зәрыссыжамкіә. Араци, уә мыйдә дежым зы-шыіәжъә, сә сыкіуәнши хъыбар язгъәшіәнші.

Ар жәриш и нысащіәми, Къанж еуәри и унәжъ кіуәжаш, и адә-анәми, нартхәми яж-ришаш фыз къызәришар. Ар фызхәмре хъы-дҗәбәхәмре ельәиуаш и фызым къыпежъэнхәу къыдәкіыну. А хъыбарым — Къанж фыз къызәри-шам, — псынщіәу нарт къуажәхәр къанә щымыІәу къызәхилъетыхъаш: «Къанж фыз къишащ! Къанж фыз къишащ!» — жаіәу, псоми ягъәпурт, тү зәхуәзамә Къанж фыз къызәришам фіәкіа

хъыбар яІэтекъым, апхуэдизкіе я фІэгъещІэгъуенышэ, я гуапэ хъуати икмем икІэжым Къанж фыз къызэришар. Псори хүеплащІэрт абы къишар зэрагъэлъагъуну. Нартхэр цыкІуи ини, хъуи бзи къанэ щымыІэу — псори къызэрыІеташ, псори гупышкуэу зэхуэри, хэт шууэ, хэт лъесу, зы бэлыхыр къэхъуа хуэдэ, зерзыехъэу Къанж и фызым пежъахэц.

Аүэ сыйту гуаущэ къащыхъуат нартхэм, Къанж къиша иныжь фыз Іейр щалъагъум! Ахэр къещтахэц, шынэхэри бгъэдэмыхъэу къызещІэувыІыкІахэц, я гуфІэгъуэ Іэуэлъауери занщІэу увыІаш, я сабийхэр я анэхэм я кІэкъуагъ зыкъуагъашцкІуэу къызыщІэувыІыкІахэц, псори щым хъуахэу, я нэхэр тенауэ зэ Къанж, зэ иныжь фызым еплхэу. Итланэ, яхуэмымышчыжу, псоми къажъэдэлъеташ.— Мыра атІэ иджы Къанж фызу къишиар!

Иныжъхэм цыху яшху зерыштым щхъэкІэ нартхэр шынэрт — «ди сабийхэр ишхынущ» — жаІэрти, абы къыхэкІуу я сабийхэр бгъэдагъэхъэртэкъым иныжь фызым.

Зэрышышина, бгъэдыхъэн дзыхъ нартхэм зерамышцым Къанж и фызым гу щылъитэм, закъыхуигъазэри къажриІаш:

— Фыкъысщымышынэ, сэ Къанж сырифызш, нартхэм фыфей сыхъуаш. Нартхэм я фІыгъуэ щхъэкІэ сэ слъэкІ къэзгъэнэнкъым, си къару псомкИи нарт лъяпкъым сывдэІэпыкъунщ ди япекІэ.

Апхуэдэу жиІа пэтми, щышынэурэ я сабийхэр бгъэдамыгъыхъэу, иныжь фызыр Къанж и унэм къашэри къэкІуэжахэц. Нартхэри абы щхъэкІэ нэшхъейуэ зэбгырыкІыжаш.

Мис апхуэдэу Къанж и фызыр къишэри унагъуэу псэууэ адрей и къуэшхэми хуэдэу тыйсыжаш.

Щэуей къызэралъхуар

Фыз къишэу, и къуэшхэми хуэдэу, унагъуэу тыйсига нэужым, Къанж нарт лыхъужхэм яхэту куэдрэ къикIухырт, зекIуэ кIуэрэйт. ЗекIуэ щыIауэ къышыкIуэжкэ: «зыкъуэ къысхуалъхуауэ срихъэлIэжыну Пэрэ?» — жиIэурэ къэкIуэжырт, арщхэкIэ зэикI къыхуалъхуаIеуэ кърихъэлIэжыртэкъым.

Апхуэдэурэ Къанж куэдрэ къикIухьаш, жы хъууи хуежьаш. Къанж и фызыр бзаджэт, ябгашэт, зыри пэмылъэшыну къаруушхуэ иIэу щытти, aby къыхэкIкIэ щышынэрти нарт фызхэр бгъэдыхъэртэкъым. Къанж и иныжь фызыр зымы ямыщIэу мафIэм пэрылъхухырт, и сабийхэр мафIэм пэрыхуэрти мафIэм щыщтэу, ar хуэмышэчу гъуэгыу зэрыхуежьэу, — «мыр сэ къуэ схуэхъункъым», — жиIэрти мафIэм къыпэринэрти-хэкIуэдэжырт. Апхуэдэурэ Къанж и фызыр бгъуэ лькуати сабиибгъури мафIэм пэрыкIуэдэжаш. Нартхэми куэд щIауэ ящIэрт иныжхэм цIыху зэрашхри, Къанж и фызым сабийхэри ишхыжу ягугъэт. Абы щхъэкIэ нартхэм иныжхэр ялъагъу хъуртэкъым.

Къанж сабиииншэу исэууэрэ жы хъууэ щыхуэжьэм хуабжыу гузэващ: «быныншэу сыкъонапэ иджы» — жиIэри. И фызым неупицI-къеупицIми зыри къышыжrimыIэм, бын иIэн и гугъэр щыхихыжыпэм гузэващэри Къанж еzym и дэгызэ Сэтэней и деж и Iуэху зэрыхъунумкIэ ечэнджэшцыну кIуаш.

— Сытым укъытхуихъа, сытуи унэшхъей, сыт къыпщыущI, сыт бэлыхъ ухуэуэ? — жиIэу Сэтэней Къанж къыщеупицIим, мыпхуэдэу Къанж жэуап ириташ:

— Си дэгызэу Сэтэней гуашэ, сэ Iуэху гузэвэгъуэкIэ сыкъыпхуэкIуаш, абыкIэ уэ чэнджэшэгъу укъысхуэхъуну сыпшогугъ. Мис уэ сыкъольтагъу, сэ жы сыхъуаш, си япэ фыз къашати ахэр псори бын унагъуэ хъужахэш. Сэри фыз лыхъуэ сежъэри, сэ насыпыншагъэти, mo иныжь фызыр къыспэцIэхуауэ сыдопсэу, ауэ иджыри къэссыку бын сиIэкъым. «Бын щхъэ димыIэрэ?» — жысIэу сеупицIим, жэуап къызитыркъым. Лъхуэуэ къилъхур

и шыкъами спілкеркъым. Иджы абы фіэндым жыдыда сыйтуунурэ быныншэу сыйкъэнепәнүүш. Дунейм сыйт и йемал зы къуз закъуэ нәхъ мыхъуми сиїэн папшіе? Сынолъэйу чәнджещөгү укъысхуэжъууну.

Апхуәдэу Къанж шыжиїэм Сэтәней чәнджещөгү къыхуэжъуаш мыйм хуәдэу:

— Зыңбыллі умыккуэу удэсурэ уи фызым кіелтьыпиль, лъәшыджа щыхъур къәпшіен шхъэлі. И лъхуәгъуэр къызәрысу сә хъыбар сыйгъаштіе, сәри сынәккуэнш.

— Дәгъуәш! — жидаш Къанж,— сә сыйкүэжынчи си фызым и лъхуәгъуэр къэсым хъыбар уәзгъәпшіенш.

Къанж унэм къәккүэжри зыкъом дәқіа нәүжым, и фызым и лъхуәгъуэр къынчысым, Сэтәней и деж күүэри ишааш.

— Уи лъхуәгъуэр къызәрысам и хъыбар зәхәскати сымбәтешникъуну сыйкъәккүаш,— жиїэу Сэтәней Къанж и фызым шыжриїэм ар гуфлаш.

— Хуабжыу си гуашәш укъызәрысхуэккүар,— жидаш абы.— Илжыри къэссыхункілә апхуәдэ Іүәхүйілә сә зыри къысхуэккүактым, къысшышинахъя арми спілкеркъым нарт фызхәр къыштыкъелтымыккүэр.

Къанж и фызым Сэтәней жириаш нарт фызхәр уәнжакъ күәцілім зәрышылтхуэр, сабий къальхур жъәгүм дәжуэн хуәдэу, ар нарт лъәпкъым я хабзә тиімді зәрыштыры.

Арати, Къанж и фызыр лъхуэну къытөлтәдаш. Сэтәней ар ишәри уәнжакъ күәцілім, зәрыжадам хуәдэу дригъәккүеяш, езыр жъәгү мағіләм шхъәштиу и лъабжъэм шіләувәжаш, сабийр къынчехуэккілә къинхъуатэу иғъәпшіккүн мурад иләу.

Къанж и фызыр лъхуэну къытөлтәдаш. Сэтәней и күзділім къынчигъахуэм, ахуәдизкілә ар хъәлтәти хуәмыубиду Сэтәней и босценіләр зәнитхъри мағіләм пәріхуаш. Сабийр жъәгүм къынчызәңшіліксіхъәжаш мағіләр зәбритхъуу, жъәгү мағіләшхуэм хәджәгүхүү хәст.

Къанж и фызыр уәнжакъым къеплыхри къинхъуа цыккүур мағіләм ириджәгуу жъәгүм дәсу

щилтагъум жиIаш,— Мис ар хъунущ нарт.
Къафштэ!

Сабий цыкIур Сэтэней къицтэри,— Мыбы и гущапIэр Гуашхъемахуэ и сыджырш,— жиIэри, щалэ цыкIур Гуашхъемахуэ яхьаш.

Щэуей зэралIар

Гуашхъемахуэ и щхъэшыгу дыдэм драхьейри абы тель мыл зэгуэча зэхуакум сабий цыкIур далхъаш. СэтэнекI абы щыгъуу къэнаш. И къуэр Сэтэней къыхуигъанэри Къанж мыл зэхуакум къыдэкIыжауэ къыщыкIуэжым зэплъэкIыжри илъэгъуаш къалъхуагъэшIэу яхъа сабий цынэр къэтэджауэ, « — ыш, ыш! шу! » — жиIэурэ мылым къытетIысхъа бгъэжъхэр игъащтэу.

— Мыр зы бэлыкъ гуэр хъунущ. Мыр сыту гъэшIэгъуэн! Нобэ къалъхуа къудейм къэтэджауэ къекIухъ, бгъэхэр егъащтэ,— жиIаш Къанж игукIэ, гуфIеури къэкIуэжащ.— Алъандэрэ симыIами икIэм къуэ хъелэмэт сиIэ хъуаш иджы!

Гуашхъемахуэ и щхъэшыгум, мыл зэгуэуда зэхуакум, мыл бгъуэнщIагъ Сэтэней щищIри абы щалэ цыкIур щигъэгъуэлъхъаш, мыл гущэм илъу, дыгъэ къепсу мылыр тIэкIу къыщывкIэ абы къыпыхъ мылыпсыр анэ быдзышэ папщIэу къыждэткIуэн хуэдэу.

Мылыпсым анэ быдзышэ папщIэу иригъафэу, мыл гущэм щигъэжайуэ щалэ цыкIур Сэтэней ипIаш нэхъ ин къэхъуу нэгъуэцI шхын ишх хъуху. ИтIанэ дэ купщIэрэ губгъуэ IэшылкIэрэ игъашхэу щидзащ. Ауэрэ щалэ цыкIур къыщидэкIуэтейм шы игъэшсэу, игъэджэгуу щидзащ. Апхуэдэурэ зыкъомрэ ипIа нэужым, Сэтэней щалэ цыкIум жиIаш:

— Иджы, си щалэ, мы мыл зэхуакум дэки губгъуэм ихъэ. А губгъуэм нартхэм я шыбзым ущыхуэзэнуши утесыну зыш къаши къэкIуэж.

Ар Сэтэней жиIаи-жимыIаи,— жытIэхункIэ — Къанж и къуэр Гуашхъемахуэ и щхъэшыгум къыцилъри губгъуэм къытехуташ, нартхэм я

шыбзыр губгъуэм ипхъяуэ итти яхэлъадэри япэ кылэццыхъар къиубыдащ, тетъысхъэри Сэтэней и деж нэсүжащ наплэ-зыплэм.

— Еуэт иджы уи шым лы хуэдэу! — жилаш Сэтэней.

Щалэр и шым щеуэм и шыр щлэццэфтри езыр шыпхэмкээ къыпыхуаш.

— Ухъуакъым иджыри, си щалэ, — жиэри Сэтэней ар къишэжащ. Аргуэру зыкъомрэ игташхэш, игъасэри шым игъэшэсри дишащ.

— Еуэт иджы, си щалэ, уи шыр гъэджэгут, — жилаш аргуэру Сэтэней.

Щалэр и шым щеуэм и шыр щлэццэфтри езыр лъэнныкъуэкээ ебащ, ауэ къехуэхакъым.

— Иджыри ухъуакъым, си щалэ, — жиэри къыдишэжащ.

Аргуэру нэхъ къару зилэ шхынкээ зыкъомрэ игъашхэш, игъасэри щалэр игъэшэсри дишащ.

— Еуэт иджы, си щалэ, уи шыр гъэджэгүү сегъэплъыт, — жилаш.

Щалэр и шым еуэри къуэм иригъэлъаш, бгым иригъэлъаш, къельаш нелъаш, пшлэнтлэпсыр къехуэхыу и шыр игъэджэгүри Сэтэней и пащхъэм иувэжащ.

— Мис иджы лы ухъуаш. Иджы уи анэ-адэм я деж дыкгуэжми, нартхэм уахыхъэми хъунуц, — жилаш Сэтэней. — Ауэ нартхэ я шыбзым зэ күүжиши пхуэхъун къыхэш, мыр уэ шы пхуэхъункъым.

Щалэ цыкгуур нахътэ къицтэри Гуашхъэмажуэ къехаш, нартхэм я шыбзым хыхъэри шы хуэхъун лъыхъуэу щлидзащ. Игу ирихын шы имыгъуэту куэдрэ къикгухъаш. Апхуэдэурэ къыщикгухъым зы шы джэмыйдэжь гуэр, и цы укъуеяхэр и фэм тегъуэжауэ, фейцей лейуэ къыбгъэдыхъэри и щхъэ бэлацэр щэуей и нахътэм къыфригуаш.

Арщхъэкээ щэуей идакъым.

— Уэр нэхърэ нэхъ фейцей мы шыбзым яхэткъым, уэ сэ шы усхуэхъун, уэ лейр! — жилаш абы.

Щалэр нэгъуэццэ лъэнныкъуэкээ щекгуэкъым а шы джэмыйдэжым къыпикгухъри аргуэру и щхъэ бэлацэр нахътэм къыфригуаш.

— Си яужым щхъэ уимыкирэ? Бжеслаакъэ

сызэрьшхуэмейр! — жиIэри, лъакъуэкIэ кIуэцЫпкIэри шыжыр аргуэрү Iуихужащ. Ещанэу ар нэгъуэцI лъэныкъуэмкIэ екIуэкIаш, и нахътэр игъэпIийуэ, «дэтхэнэм пшIэхэздзэн?» — жиIэу. АбыкIи щыкIуэцIрыкIым а шы джэмидэжыр къышуеври аргуэрү и щхэ бэлацэр нахътэм къыфIриIуш.

— Е бэлыхыр зыщыцIын, щхэ ускIэрымыкIрэ, щхэ уктыскIэрыхъижья, бжесIакъэ уэ сэ шы узэрысхуэмыхъунур! IукI, скIэрыкI! — жиIаш губжяуэ Къанж и къуэм аргуэрү.

Абы дежым Джэмидэжыр къэпсалъэри,— УэлIы ухъум, сэ шы сыпхуэхъунц, си теплъэм уемыплъу си къарур гъеунэхуи итIанэ ар къизжепIэми содэ, сэ тхээ пхузойуэ Iуашхъэмахуэ и цIэкIэ, зеикI сэ уэ сомыцIыжыну, зыри зытезмыгъэкIуэну, пэжу сыпхуущтыну! — жиIаш.

Шыжь фейцейр къышыпсалъэм Къанж и къуэм игъэцIэгъуаш.

— АтIэ уэ шы ухъум, сэри лIы сыхъуну, укъэзмыгъэпцIэну тхээ пхузойуэ, накIуэси Джэмидэжь, — жиIэри, къешэсри Сэтэней и деж Щэуей къэкIуэжащ. Шым «Джэмидэжьи» цIэуэ абы дежым щыфIищащ.

Мо шы фейцей дыдэ зэхэукуяэ щхэ бэлацэм тесу щIалэр Сэтэней и деж щекIуэлIэжым и жагъуэ хъуауэ къеупцIаш. Мыр сыйт? мы нэхъ фейцей дыдэм фIэкIа нартхэ я шыбзым сыйту уэ шы хуумыгъуэтарэ! Мыр уэ шы пхуэхъун?, — жиIэри.

Къанж и къуэм жиIэнным хунэмис щыкIэ Джэмидэжыр къэпсалъэри жиIаш, — ар лIы хъумэ, сэ шы сыхъунц, — жиIэри.

— АтIэ гъэджэгүи сегъэплъыт, сэ къэсцIэнц ар шы пхуэхъунрэ пхуэмыхъунрэ, — жиIаш Сэтэней.

Къанж и къуэр и шы Джэмидэжым и жээ щIопцымкIэ неуэц-къеуэри щIихуаш. Iуашхъэмахуэ и щыгур зыи къышымыхъуу къызэхилъэтыхъаш, бгыхэм нельяц-къельяш, уафэгум дэкIуэйри, бгъэм хуэдэу уэгум иту, пшэм хэкIуадэу, къыхэкIыжу хэджэгухъаш. Апхуэдэу зык'юмрэ Джэмидэжыр игъэджэгуга нэужым Сэтэней и пащ-

хъэм къиувэжри,— Дауэ къыпщыхъуа си шыжь фейцейр? — жиIаш.

— Сызэригугъам щыщыIэкъым мыр, хъэуэ, ар уэ шы пхуэхъунц, фэншэ щхъекIэ шы бэлыхъщ, укъигъепцIэнкъым,— жиIаш Сэтэней гуфIэу.

— Сэси щэнц фэншэ зытезгъауэу, сзыыхуэмийхэм заIещIээммыгъэхъэн, си къарур къайзмыгъецIыхун щхъекIэ,— жиIаш Джэмымыдэжым. Джэмымыдэжым зиутхыпцIщ abi и бэлэбанафэр зытргъэжри шэнцIауэ шы алъп дахэ хъэлэмэту къыщIэкIаш, а и теплъэр зэ яригъэлъагъури аргуэрү и бэлэбэнафэр зытргъэуэжащ.

КъарууфIэу, лъэтэфу, бэлэбанафэ зытргъауэфу, IэмалкIи бзаджэу, цыхум хуэдэу псальэу Джэмымыдэжыр зэрыштыр къышащIэм, Къанж и къуэмрэ Сэтэнейрэ гуфIахэц.

— АтIэ, иджы уэ лы ухъуаш, накIуэ, уи адэ-анэм я деж дыкIуэжынц! — жиIаш Сэтэней.

— Ар дэнэ жыхуэпIэр? Уэракъэ сэси анэр? Сэ адэ сиIэ? — къеупцIаш щIалэр, Сэтэней жриIар фIэгъэшIэгъуэну.

— Хъэуэ, сэракъым уэ уи анэр, ади уиIещ. Сэ уэ успIа къудейуэ аращ. Уи анэр иныжьыпхъущ, зэрэджэри Нэрыбгейщ, уи адэм и цIэр Къанжщ, нартхэм я гъукIэ Дэбэч и къуэш. Уи анэм нэхъ къаруушхуэ зиI щыIэкъым икIи абы узэрыхуэзэу уи къарур игъэунэхуну зыкъуипштынуущ, упэмэлъэшмэ, уиукIыпэнкIи хъунц,— жиIаш Сэтэней, Къанж и къуэ щауэшIэм еплъурэ.

— НакIуэ атIэ иджы, дежъэжынц,— жиIэри Сэтэней, Къанж и къуэр и адэ-анэм я деж къишэжащ.

И къуэр къызэрысыжар къищIэри Къанж гуфIэу щыпежъэм, щIалэм и шабзэр и адэм триубыдащ euэну, ауэ Къанж псынцIэу бгъэдэлъадэри иубыдащ икIи къыхудэмыхъэжу залмыгъекIэ къыдишэжащ. ИтIанэ Къанж и къуэр и анэм деж ишащ.

— Къеплъыт мыдэ, мыр уэрэ дэрэ ди къуэраш, къеплъыт мыр лы зэрыхъуам! — жиIаш Къанж, фызым и къуэр бгъэдисшэри.

Нэрыбгейр къыбгъэдыхъэри щIалэ цыхкIур

къызэпилъыхащ, и къуэм и Іэр къиубидри, щалэм и къарур игъеунэхуну щикъузым,— Зи Іэр бубидурэ бгъэтыс, зэхуунытІэ ліыхъужыхэм сащыцтым сэ, ди анэ,— жиІери, щалэ цыкІум и анэм и Іэр икъузри къигъэтысащ. Нэрыбгейр къыщылъетыжри и къуэм зришэкІаш, ІеплІэ, ба хуицІаш, зэчимыгъэнцІу.

— Хъэуэ, сэ мыр къуэ схуэхъунуш,— жиІаш и анэм гуфІэжу.

Щалэ цыкІум цэуэ Щэуей фІашащ. Абы хуэдэу Къанж и къуэм «Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейр и къуэ закъуэкІэ» еджэ хъуаш.

Щэуей нартхэм я шыгъажэм зэрыкІуар

Щэуей и адэм деж къэкІуэжауэ щылэурэ хъыбар зэхихащ и адэкъуэш Уэзырмэс и деж нартхэм шыгъажэ щащІу. А хъыбарыр щызэхихым Къанж и адэм ельІуаш нартхэм я шыгъажэм кІуэну хуит ищІыну.

— Иджыри ущІэлэІуэш уэ нартхэм уахыхъэну, ахэр ліыхъужыхэш, яшхэри бэлыхъхэш, уэ мы узытес шыри шы пхуэхъунукъым, емыкІу къэпхынц апхуэдэшкІэ нартхэм я шыгъажэ укІуэмэ,— жиІаш Къанж.

— ЕмыкІу къыпхуэсхь уи пащхэ сыкъихъэжынкъым, си адэ,— жиІаш Щэуей,— сыгъакІуэ, хуабжьу синолъІу. Ліыхъужьщ жыхуаІэ нартхэр слъагъуну си гуапэш, я ліыгъэр згъеунэхуну си гурылъщ, си ліыгъэри зыдинэсыр къэсцІэжынц.

Апхуэдизу Щэуей щылъяІуэм Къанж арэзы къытэхъуэри жиІаш:

— АтІэ абы укІуэну апхуэдизу ущыцІэхъуэспскІэ кІуэ, ауэ модэ си щыунэм си шыр щэгти абы шэси нэхъыфІщ. Ар шы 1ейкъым, жэрщ, уигъеукІытэнкъым.

Щэуей зыри жимыІэу кІуэри и адэм и шыр къыцІишри шэсаш, неуэш-къеуэри лъэбакъуэ зытІущ фІэкІ къимыкІуэ и адэм и шым и бгыр зэрицІыкІыу игъэтысащ, и дзажэналъэхэр зэхикъутащ.

— Хъэуэ, си адэ, сэ мы уи шыр шы схуэкъунукъым, си Джэмыйдэжъыр къираухъэки шы псоми,— жилаш Щэуей. И Джэмыйдэжъыр хъуакиуэу пшлантээм дэтти къиубыдри зэшликъузаш.

— Уит, си Джэмыйдэжь,— жилаш абы,— шы псом нэхъри уэ унэхтыфийц, уэ къуаухъэки псори, накиуэ иджы дежъэнц!

— Накиуэмэ-накиуэ, си Щэуей! Дэнэ ухуейми дыгъакиуэ! — жэуап къритыжаш Джэмыйдэжъым.

Шыгъажэм киуэну ежъаш Щэуей! Киуэм, лъэм, киуэм, лъеурэ, зы псышхуэ гуэрым Гущлаш. А псышхуэм и Гуфэм зэрыгихъэу, Джэмыйдэжъыр зэшлэувылылаш адэки мыдэки хуэмыхиуэу. Щэуей и шым еуэри хъуакъым, еуэри хъуакъым, сыйт имышлэми Джэмыйдэжъым зыхуигъехъяекъым, псым иктын идакъым. Итланэ Щэуей къэгубжьри и Джэмыйдэжъым и джабитым лъыпсыр къежэхьу иуклаш, арсхъэкиэ зигъэхъяекъым, ауэ къэпсалъери,— Сыйт сыцлэбукыр къыптрилхьауэ? — жиэри къеупшилаш.

— Мы псым унызэримыкыр араш, ныхыхьи никли соуэнкъым,— иритащ абы жэуап Щэуей.— Зэйк сэ узэрысцыхурэ мыбы хуэдэу ушытакъым, иджы сыйт къыпщишлар, щхэ зибгъэна? !

— Къысцышларащ,— уздэкиуэр сцлэркъым. Уздэкиуэр къызжумылауэ лъэмбыт счынукъым, къызжыги усхынц дэнэ ухуеймикли, къызжомылэкъэ — дызэпкылаш уэрэ дэрэ.

— Сэ сыздэкиуэр сишим жесиэу сесакъым икти си мурадкъым жесиэну, си щхъэр умыгъэузу ныхыхьи никли мыбы! — щлэклияш Щэуей и Джэмыйдэжъым.— Армыркъэ — сэ дуней уэзгъэльтагъунц, уэ иджыри фыуэ пшлыхуркъым Къанж и къуэ Щэуейр.

— Къызжумылэнум къызжомылэ, къызжомылэм сэри сыкыуэнукъым зыщлыги, ухуеймэ сыйти къызэшлэ, укъызэуэми-сыпхуэукынукъым, сыбгъэшынэну уигугъэмэ — сипхуэшынэхэнукъым, Къанж и къуэри фыуэ соцлыху,— жилаш Джэмыйдэжъым.

Щэуей ар щызэхихым нэхъри нэхъ Іеижу къэгубжьри аргуэрү и Джэмыйдэжьыр хуабжьу зэхинубэрэжьащ, ауэ итланы зыхуигъэхъякъым. Сыт хүэдизкіэ иубэрэжьми, сыт ирищіэми, сыт жриіэм зыричакъым, щымыхъум итланэ еубзащ:

— Уэ си Джэмыйдэжьу си шыфі, уэ бжезмын сэ сиіэкъым. Уэзырмэс и деж нартхэм шыгъажэщащіри абы докіуэ дыкъэжэнү, сыт иджы узыхуйр? — жиіаш щэуей.

— Атэ ар соңіери арщ сэри сыңіэмекіуэр, — жиіаш Джэмыйдэжьым. — Шыгъажэм дыбгъакіуэу нартхэм яшхэм сакъыдебгъэжэнумэ, нэгъязи Дэбэч и деж дыгъакіуэ, абы гъущі шыныбэпхищ схуегъещіи абыкіэ сызещіекъузэ. Армырмэ, сыкъышыжекіэ сэ сылтъэтэнущи, си шыныбэпхыр зэпыудынши уэ жым устырихынищ. А Дэбэч схуебгъещі гъущі шыныбэпххэри е Сэтеней, е уи анэм и быдзышекіэ псыхыхыжын хуейщ, армыхъум арикі жым зэпиудынкіэ хъунщ сэ сыкъышыжекіэ.

Апхуэдэу Джэмыйдэжьым щыжиіэм, щэуей занңіэу къриіуентіекіри Дэбэч и кыщым кіуаш.

И шы Джэмыйдэжьыми зигъещіакъуэу, езыри бэлэбанэу кыщым щэуей щыгъхэм, Дэбэч абы къеплъяхакъым, гуи къылъитехакъым. Итланэ щэуей къепсалъэри, — Мафіохъу апщи, Дэбэч дадэ! — жиіаш.

Дэбэч и щхъэр кыиіэтри щэуей къеплъащ. Мофайцайуэ хуэпа щауэм неплъщ-къеплъри, зыри жимыіэу гъукіэн щіидзэжаш.

— Уа Дэбэч, шыныбэпх схуэпшімэ, шыныбэпх уэзгъещыннут! — жиіаш щэуей.

— Сэ сыфаңіекъым, сыгъукіещ, — и щхъэр къимыіту, губжь хэльу жиіаш Дэбэч.

— Сэ сзыыхуейр гъущі шыныбэпхщ!

Щэуей ар щыжиіэм, Дэбэч и щхъэр кыиіэтри нарт щауэр зэпиплъыхъащ, «гъущі шыныбэпх лъыхъуэр лыгъэншэу къыщіекіынкъым» — жиіэ щыкіэу.

— Дэгъуещ, гъущі шыныбэпх ухуеймэ, пхуэсциіынщ. Мо шэдыбжым къеуэт! — жиіаш Дэбэчи, гъущі къиіштэри пэрилъхъащ жъэгум.

Щэуей шэдывжыкъур иубидщ аби епшэу щидзэри Дэбэч и кынцыр жым зэбгыригъэхац, гъущ ёбы щэлтэаэр хъуар уафэгум дыригъэхьеиц. Езы Дэбэчи шэдывжым Щэуей епшэхункэ жым дридзей-къридзыхуу кынцыр жым зэбгыригъэхац. Дридзей, къридзыхуу жым щырихъэжьэм, Дэбэч «сеукыпэ мыбы» — жиащи гузаващэри къекийш:

— Күэдщ, күэдщ, уэ слъагъум лыгъэр уи башщ, гъущ щыныбэнхри пхуэфащэш, — жиаще Дэбэч.

Дэбэч къыхуишца гъущ щыныбэнхищыр ихьри Щэуей и анэм и деж күэжац, ахэр анэ бидзышемкэ ипсыхыжац. Итланэ и Джэмыйдэжьыр фыуэ зэштикъузэри, — Наклуэ иджы, си Джэмыйдэжь! — щыжиэм, Джэмыйдэжьым, — Наклуэмэ наклуэ, Щэуей! — жиаши ежъахэш.

Напэ-зыпээм Щэуей нэсаш нартхэм я деж. Ауэ шыгъажэм күуэнур күуаэр, езыр къакиэрыхуаэр къышцилаш.

Щэуей къышилъагъум зыкъыхуигъазэри Уэзырмэс къеупишац, — Сытым укъитхуихъа уэ шу ахъирзэманир?» — жиаши.

— Нартхэм шыгъажэ фиау зэхэсхати хуит сащым сэри сакъыдэжэнц жысэри сыкъэкият, — жиаще Щэуей.

— Шыгъажэм күуэнухэр зэрыклюэрэ күэд щлаш, ахэр дыгъуасэ күуаш, иджы я къэссыжыгъуэ хъуаш. Уэ дэнэ абыхэм уащылъацхъэжьыр мы сэ слъагъу шыжь укъуеям утесу, уэ унэмисурэ ахэр къэссыжинущ, — жиаще Уэзырмэс.

— Сакъыкэрыхуами ягъэ кынкым, сакиэлъыгъаклюэ, пщэну щыткым, салъэццыхъэжын-кэх хъунущ, сакиэлъацхъэжыфми къызэрыжжэхэм сеплъыниш! — ельэяаш аргуэрү Щэуей.

— Гъаклюэ мыр, и шы ныкъуэдыкъуэжьыр зыщыпэ деж щылленци езим лъэсу къигъээжынц — жааю, адрей нарт щытхэми щыжайэм, Уэзырмэс хуит ищац Щэуей шыгъажэм күуэну.

Щэуей и чы къурагъымкэ Джэмыйдэжьым еуэри хуэму ежъаш.

Джэмыйдэжьым зигъэцакъуэу, и тхъэклюми-

тЫр гуэлэлу пиццантIэм дэкIыху хуэм дыдэурэ кIуаш, Щэуей еуэхункIи ибгъукIэ зыццидз мыхъумэ нэхъ псынщIэ зимыццIу. МыдэкIэ нартхэр дыхъэшхырт:

— Ар езыр зекIуэфыркъым, сыт абы къижын! — жаIэу. Ямыльагъуж зэрыхъуу, Джэмидэжъыр лъатэри шы къэжапIэм нэсаш. Щэуей абы щынэсам нартхэр нэсихатэкъым. «Шухэр къесыху тIэкIу сышхъэукиуэнщ» — жиIэри Щэуей гъуэлъаш. Нартхэр абы щынэсар Щэуей зэрынэсрэ зы мацуэрэ ныкъуэрэ хъуа нэужыц. Нартхэм, жейуэ щыль бэлэбанэжъыр, абы бгъэдэт шы ныкъуэдыхъуэжъыр щалъагъум, икIи къамыгъэушыхэу, — «Мыри шыгъажэм къэкIуа? » — жаIэу, ауан ящIри къышIэпхъуахэц.

МыдэкIэ Уэзырмэс мапльэ: «Си шы Къулэнныжыр арш къатежынур — жеIэри.— Мес, мес, япэ дыдэ иту къокIуэ, ар си шы Къулэнныжыр арш! » — жиIэрт абы, лъэгапIэм тету плъэурэ.

Щэуей нартхэр къызэрежъэжрэ куэд щIауэ къэушащ. И Джэмидэжъым къэшэсри, — НакIуэ, си Джэмидэжъ иджы! — жиIаш.

— НакIуэ, си Щэуей! — къитыжащ Джэмидэжъым жэуап.

Къэлъатэри нартхэр къесыжыным куэд иIэу Уэзырмэс и пиццантIэм дэлъэдэжащ. Щэуей къызэрысыжу, — Сэ фи нартхэр къыфхуэсхыхынщ иджыпсту, ахэр хуабжьу езэшахэу къышIэкIынщ, — жиIэри, дигъэзыкIыжащ аргуэрү.

ДигъэзыкIыжри адэ жыжьэу нартхэм Щэуей яIуццIащ. Нартхэм яхэлъадэри зытес шыхэм Iэбэм къытричым, Iэбэм къытричурэ псори зэццIикъуэри и Джэмидэжъым и хъуреягъкIэкъыкIэрыпIиикIыу кIэрищIащ.

Уэзырмэс и шы Къулэнныжьу япэ къесыжыну зыццыгугъар и шыплIэм къыдилхъащ, адрейхэри зекIериихэц аби япэм къригъэувэри къихужащ. Ар щалъагъум нартхэм сыт жаIэжынт! Псори щэху хъуаш, Щэуей зэIэбэкIым я пицафэхэмкIэкъиубыдым къыхыфIихуэурэ шыгъажэм кIуауэ хъуар и Джэмидэжъым къыкIэрихыхыжащ.

Пиццыхъэшхъэм Уэзырмэс яхуишIащ нартхэм

Санэхуафэ шыгъажэм хэтахэм щхъэкІэ. Псори, яшхэр шығІэдзапІэм фіадзэри, Санэхуафэм щІыхъахәш, Щэуей и Джәмымыдәжыри адрейхэм ящІыгъуу ирипхри езыри Санэхуафэм щІыхъаш. Зыкъом дәкІа нәужьым Уэзырмәс и фызыр щІыхъәш Санэхуафәми яжрилаш,— ХъәшІэм и шым фишхэр зәхешхыхь,— жиІари. Уэзырмәс къышІекІри шыхэм я деж щыкІуем пәжу къильетгъуаш Щэуей и шым адрейхэр хъәләчу зәхишхыхъауә. Джәмымыдәжыр къахишу нәгъуәшІ зыщІыпІекІэ щрипхын игугъеу Уэзырмәс бгъәдыхати и щхъэмкІэ Джәмымыдәжыр къепәшІауәри унэм нәсихункІэ къыІуидзыжаш.

Гужьеяуә Уэзырмәс щІыхъәжри Щэуей елъэІуаш,— Уи шым дишхэр хъәләч зэтрешІыхь, кІуэн нәгъуәшІ зыщІыпІэ и деж епх! — жиІари. Щэуей къышІекІри Джәмымыдәжыр къахиши щхъәхуәу ирипхаш, езыри Санэхуафэм щІыхъәжаш.

Нартхэм я ліыхъужыбжъэм Щэуей кърагъафэри шыгъажэм щхъэкІэ тыгъеу ягъәхъәзыра псори и пащхэм къральхъаш,— Уактызәрытежам щхъэкІэ, жаІари, арщхъэкІэ,— Сә саугъәткъым сыйкыщІекІуар, зыри сыйхуейкъым. Ахэр сә сицІекІэ цыхубзхэмрә сабийхэмрә яхуәвгуәш, сә сыйкыщІекІуар нартхэм фишхэр, фи ліыгъэр згъәунәхуну арати си Іуэху зәфІекІаш,— жиІари, и Джәмымыдәжым зыкъридзри, езыр хэтми яжримыІәу икІи зыри къайрымыхыу къыдәкІыжаш.

Щэуей и япә зекІуэр

Зэгуәрым нарт ліыхъужыхъэм гупышхуә хъууә зекІуә кІуэну загъәхъәзырыт. Абы и хъыбар Щэуей щызәхихым и адәм елъэІуу щІидзащ нартхэм я гъусәу иригъәжъену.

— Си адә! — къригъәжъаш Щэуей и адәм и пащхэм иувәри,— хуабжыу сынолтъэІу сә уә

нартхэм сыңыгъуу себгъэжьену, зекіуэ сыйкіуэнү хуит сыпщыну. Сә зәхесхаң Нәсрән Жъакіә я тхъэмадәу нарт лыыхъужыхэр гупышхуэ хъууэ зекіуэ кіуэнү загъэхъэзыру. Сә иджыри сыңыләш, нарт лыыхъужыхэм я лыгъэ зехъэкіәми сыңыгъуа-зекъым. Нартхэр лыыхъужью жаіери я лыхъужыгъэм, лыгъэ зехъэкіәм сыйкіәльтиплъинци сый-хуэныкъуэр зыхэслтъхъенц. Сыңыләши, си адә лъяпіе, узогъэгугъэ емыкіу къыпхуәзмыхынкіә, лыгъеншәу, напәтехыу уи пашхъэм сыйкимыхъәжынкіә. Джәд згъэхъуу сә унәм сыңыдәсүн шығекъым, сынолтъэу хуит сыпщыну.

Къанж зы псалъэкіә пәримыуэу и къуәм жиіәм щіедәпаш, Щәуей жиіе псалъәхәр и гум хыхъэри гуфіаш, ар лыгъэм зерыхуштіекъум ирипагәу нартхэм ядежъену хуит ищіаш.

Хабзэмкіә нартхэр зекіуэ щежъэм деж я нәхъыжьу гупым и іеташхъэм деж щызәхуәсхәрти абы и деж щежъәхәрт. Щәуей зи хъыбар зәхиха нартхэр ежъену хъэзыру Нәсрән Жъакіә и деж щызәхуәсауэ зәхәтхәт. Щәуей и Джәмыйдәжъыр къыштішири,— Накіуэ иджы, си Джәмыйдәжъу, къезыхыр зыфіемаштіеу зышхыр зыфіекуәд, едгъэлъагъунц дә нартхэм лыгъэ зәрызәрахъе! — жиіери шесаш.

— Накіуәмә-накіуэ, си Щәуейуэ шхыным щіемыхъуәспу лыгъэр зи хъуәспапіе, нәпсеигъэр зи іәштібу гугъуехым ебгъәрыкіуэ! — жиіаш Джәмыйдәжъым.

Щәуейр Джәмыйдәжъым шәсри ежъаш. Зыкъомрә кіуа нәужь, здәкіуэнү щыпіәм нәмыс щыкіә зи нарт къуажә цыкіу гуәрим дыхъаш, тіекіу зигъәпсәхуну. Зы унагъуэ гуәрим ирагъәблагъәри ешхаң, ефаң Щәуей, ауә тіекіу зәрышхәу, а унагъуэр іәхъуэ унагъуэти, Щәуей къельтіеуаш зимыләжъеу ежъәжыну.

— Ар сыйтым къыхәфха, сә сыйхъещіәш, апхуәдәу шхъә сывгъәпаштіе? — жиіеу Щәуей щыщіәупшіәм, унәр зейм жаіаш:

— Ар къызыхәтхараң, дә зы гуу гуәр диіәши ар иджыпсту былымхәм хэтү къэсыжынущ. Абы мо уи шыжъ ныкъуәдыкъуэр зәрилъагъуу и

бжъакъуэмкіэ епыджынши и къупщхъэльапщхъэр къыпхуэмьшыныжу уафэгум дрихуениш. Абы щхъэкіэ догузавэри араш дышІолтэІур.

Ауэ сыйт ямышІеми, Щэуей а сыхъэтым ежъэжын идакъым: — Зэманыр пищхъэшхъэм хуэкіуэу, жы тіэкіу къепщэу нэхъ щыІетыІэ мыхъуауэ сежъажынукъым,— жиІери.

Іэхъуэр куэдрэ елъэуаш щэуей, гуур къэмсыж щыкіэ ежъажыну, арщхъэкіэ щэуей дыхъэшхъу щысаш, гуу шынагъуэу жыхуаІэр къесыжиху пэпльэм фІэфІу.

Нартхэм я былымыр къыдыхъажу хуежъаш. Гуужыр абыхэм яхэтти къаплъэри Джэмыйдэжыыр къышцилъагъум, къажажри гъуахъуэу, и лъакъуэхэмкіэ щыр къриудре лъэнэкъуэ псомкіи зэбгыритхъуу, и пищэ гъумыжыыр ткіийуэ шияуэ, и бжъакъуэхэр дзасэм хуэдэу гъещхъауэ, «Иджыпсту узэкіуэціызгъэхункіэ!» — жыхуиІэ щыкіэу, Джэмыйдэжым занщІэу къыхуокіуэ. Джэмыйдэжыыр зэпха жыгым дэж мэкъу гъурыжь тІэкіум хэшхыхъу щитти къаплъэри гуужыр, дунейр икъутэу хуэкіуэу щилъагъум: — Уэ сэ слъагъум уи кіуэдыжыгъуэр къэса мыгъуэ хъунти араш сэ къышціызэпкуар, ахъумэ зыкъыизупщытынтэкъым, къакіуэ, къакіуэ, пхуэфащэ удын бгъуэтинш уи щэр уи ныбэм щимыхуэжкіэ,— жиІери, ар къызэрхуэкіуэр хъэуэ имылъагъуу, аргуэрү мэкъужь тІэкіум хэшхыхъу увыжааш.

Гуур Джэмыйдэжым апхуэдэу гуашІэу хуэкіуэу щалъагъум, нарт Іэхъуэхэм хуабжьу дыхъэшхыу щадзааш. Ауан яшІу абыхэм Щэуей жраІэрт:

— Еплъыт, еплъыт модэ, мо уи шы ныкъуэдыктуэжыыр гуум зэрызэгуиудым, уафэгум зэрыдрихуейм, упыкІаш иджы уи шы Джэмыйдэжым! Кіуэж жытІэмэ, умыдэурэ зыбгъэунэхъужааш. Еплъыт, еплъыт модэ!

— Деплъынкіэ! — жиІэрт Щэуей зыкІи яхуэмыгузавэу,— зэрыхъун хуейм хуэдэу ирехъу. Ирекі си шыжыыр абы, фэ фымыгузавэ абы щхъэкіэ.

АпиІондэхункіэ зихъунщІэу гуур Джэмыйдэжым бгъэдыхъэпааш. Псори я нэхэр тенауэ гуумрэ

Джэмидэжымрэ еплхэрт, и бжакъуэхэмкіэ кьиэту гуум шы Джэмидэжыр уафэгум зэрыдрихуени ягугъэм пэплхэрт. Аүэ гуужыр Джэмидэжым кіуэцігуену щыбгъэдэлладэм, Джэмидэжыр и пхэ лъакъуэхэмкіэ гуум и натіэм кьеуэри и щхэр фиудаш. Щэуей нарт іэхъуэхэм яхэсти,— Ар Джэмидэжым и лыгъэ ныкъуэрш! Деплъинц жыфіати фльэгъуаш,— жиәри, кышылъэтри Джэмидэжым зридзи euэри ejъэжаш. Щэуей къышыдыхъэшку щита нарт іэхъуэхэм я жъэр ущлауэ къызэхэнаш, Джэмидэжым и щытыкіэ хъэлэмэтыр ягъэцлагъуэу, шэм хуэдэу ejъэжа Щэуей кіэлъиплъу.

Щэуей нартхэм я деж нэсац. Нарт лыхъужхэр хъэзыр хъуауэ Нэрэн Жъакіэ и пишантіэм дэтхэт, ejъэн къудайуэ.

Нартхэм я деж зэрынэсу Джэмидэжым аргуэру хуэмыхуфэ, ныкъуэдыкъуафэ, тхъэмышкіафэ зытригъэуэжац, щакъуэ зищлаш, Щэуекі бэлэбанэу хуэпати зыри къеплъакъым.

Итланэ, зыми гу къышылъамытэм, «ухэти, еблагьи» — къышыжрамытэм Щэуей къепсихри Нэрэн Жъакіэм бгъэдыхъаш.

— Нэрэн Жъакіэу нартхэм я нэхъыжыф, зи нэхъыжыгъуэр нартхэм я хъугъуэ-фыгъуэ! Сэ зэхэсхат уэ ураїеташхъэу нартхэр зекіуэ кіуэуи сикъякіуаш, хуит сыпщым сэри абыхэм саціыгъуу сежъэнут, синользіу сыздэфшэну. Сэ зы фызыж зеиншэ тхъэмышкіэ гуэрым сиркъуэц. Сэ сый щыгъуи нартхэм я ужым ситу, сый хуэдэ іуэху си пшэ къралъхъами яхуэзгъэзаціу къескіуҳынц. Нартхэр зыщыліэ къышуувытэхъумэ пшытэ яхуэсціынц, яшхэр схъумэнц, сахуэпщэфіэнц. Фэри сэ пшіэншэу сикъэвгъэнэнкъым. И піалъэ къесым си гугъуэхым къыпекіуэ тіэкіуи нартхэм къаїэціхъэ фыгъуэм щышу къызэфтынц, си анэжь тхъэмышкіэм гуціэгъу хуэфщіынци, си тхъэмышкіагъэми феплъинц,— жиаш Щэуей.

Апхуэдэу гуашціэу лъаїуэу, и пащхэм къит Щэуейр и лъакъуэм къышыщіэдзауэ и щхэм нэсыху зэпилъыхъри жиаш Нэрэн Жъакіэм:

— Еу-үей, щалэ тхъэмьщкі! Уэ уи дежкі э гугъу хъунуущ нартхэм къадәпкіухыну. Уэ иджыри ушталэ дыдәш, шы хъуни уиіекъым, мы шы ныкъуәдыкъуәжъ щакъуәм фіекіа уимыіеу, абы утесу дауэ уэ нартхэм уапәхъун? Нартхэр езыхэр шы бәлыхъ тесхәш, псынщіеу, гугъуехъ куәд яшәчу куәдрә абыхәм къакіухыр. А гугъуехъхэр уәри уишми фхуәшәчынкым. Дә къыштыхуихуә щыіәш демышхә-демыфәу, щыіә уәеми, дыгъә гуашкіәми дыхэмкіу къәткіухын хуей хъуэ. Ахэр уэ пхуәмьшәчу зышкіпі гъуәгум укъитеңнәнци утеллыхынц, тхъэмьщкі. Абы нәхъре нәхъыфіш, къанә, унәмькіуәу, сә иджыпсту уи анэм хуәпхын тіекіу уәстынци гъәзәжи хуәхъ.

— Нартхэм я пашәу Нәсрән Жъакі! Зи гъуәгуакіуә фыгъуә ехъуліен! Лыгъэр зи бащәу, батырыбжъэр зи тыгъеу псәун! Сыгъакіуә зекіуәм нарт лыхъужъхэм срагъусәу! Иджыпсту уэ сә къыскуәпшиину тіекіум дә дызәрырикъунур ма-хә зыткішкіәш, а тіекіур дыхым итланә сый сәри сыйзәрыпсәунур, си анәри зәрыспыжынур? Хъәуә, иджыпсту уи гуми уи псәми фіеіәфіу а уэ сә къыскуәпшиину тіекіум къыскуиціен щыіәкъым, аракъым сә сыйзахуейр. Сә сыйзахуейр нартхэм сашкыгъуу себгъәжъену арш. Абыхәм сашкыгъумә, зекіуә садәкіуәмә, нартхэм сакіәлъыплъурә псәукіә зәзгъәшкіенц, гугъуехъ шәчыным сесенц, нарт лыхъужъхэм лыгъә зәрызәрахъэм сакіәлъыплъынц, хыхъэкіә-хәкіыкі, дуней тетыкіә сцііенци, уэ къызәрызжепіәм хуәдәу нәгъуәшкіым къиләжъа къәзмыхъу, абыкіә сымыпсәууә, си къарукіә сымыпсәуф сыйхъунц, фыгъуәкіә укъыскуәупсәр пәжмә, сыйздәшә зекіуәм нарт лыхъужъхэм срагъусәу.

Щәуей и псаљәхәр Нәсрән Жъакіә апхуәдизкіигу ирихъати арэзы хъуаш нартхэм яшкыгъуу Щәуей зекіуә ядежъену.

Нартхэр зәшкыгъуу къуажәм дәкіхәри губгъуәм ихъахәш. Щәуей зыми гу къылъитакъым, зызыгъәшкакъуэ шы Джәмыйдәжъыр къирілъе-фәкіыху, абы шәсүйжыху, нартхэр жыжъәкіуәцірыкіаш. Ауә псори дәкілыу Щәуей и за-

къуэнцій и Джэмыйдэжыр адәкіи мыйдәкіи хүэмыхуэу утыкум къынчинем, уәрамым дәт цыкіухәм къалъагъури къызәхүесахәш, ауан къашту къынцыдыхъәшхәу. Чы къурагъ инхәр къаштауэ зым Джэмыйдәжым и лъакъуэ зәхуакүхәм дигурт, етГуанәм и тхъекіумәхәм ириГурт, ешанәр чымкіә и ныбә щлагъым щіләбәрт, епЛанәр чы къурагъымкіә лъәкі къимыгъанәу еуәрт. Ауә Джэмыйдәжыр адәкіи мыйдәкіи яхуэкіуәртәкъым, елъекъуауә, дәуей, къеух фіекіа. Цыкіухәр бадзәм хуәдәу тепщхъауэ Джэмыйдәжым и цы укъуеяхәр, бацә кіәрыщлахәр къытрафыңыкі.

Джэмыйдәжым и щхъәм бжъәм хуәдәу епщлащ, и щхъәм зыкіәраңціәри кърашәхауэ и тхъекіумәхәм къокъухәр, йокіиехәр, и кіә бәлацәр яубыдауэ къоіэр, къыпафыңцікі, инри цыкіури епщлауә адәкіә-мыйдәкіә небә-къебәу зәральфафә. Езы щәуей псынщіәу гупым яхәкіным хүщіекъуу зәпымычу тоух, йолъәдәкъуауә, ауә Джэмыйдәжыр ипекіә хүэмыхуэу и пхәмкіә къокіуәтыж, етхауәурә. Ар щалъагъукіә псори тхъәжу мәдыхъәшх. Сытми апхуәдәурә ерагъымыгъуейкіә, къеуәм-неуәм, цыкіухәр, хәт и тхъекіумәхәр ялыгъыу, хәт и пхәмкіә кіәшіләунщіәу, адрейхәр я бгъуитімкіә къеувәкіахәу чы къурагъкіә ялъәкі къамыгъанәу еуәхәурә куәбжәм нәсихукіә далъәфащ Джэмыйдәжыр, щәуей и джатәжъ закъуәр кіәрыләлу тесу.

— Модә, модә, феплъыт! Нарт шу бәлыхыр нокіуә, фымыбәләрыгъ! Мис ар нарт шущ! Феплъыт абы и кіуәкіәм! Мәджаләр, джәләнуущ иджыпсту! — дыхъәшхәрт, зәрыгъәкіийхәрт псори. Сытми ерагъкіәрә Джэмыйдәжыр жыләм далъәфащ. Жыләм дәкіу цыхухәм къынцагъәзәжым, Джэмыйдәжыр къызәрыкіри зә илъыгъуәм нартхәм яңыхъәжащ. Ауә нартхәм гъунәгъу щыхуәхъум, аргуәру щіакъуэ зищікіажаш.

Нарт лыхъужыхәм я пщафіә щәуей щыләми щымыләми ягу къэмыхыжыхәу ящыгъупшәжат. Нәсрән Жыакіә гу къылъитәри игъәшіләгъуәу щәуей къеупшілащ:

— Дауэ, тхъэмьшкіә, укъытлъәш්Іыхъәжа уә, мы уи шы щІакъуә ныкъуәдыкъуәм утесу? Дә, си гугъәмкіә, хуәм дыдәу дыкъәкІуакъым.

— О! Нартхәм я Іәтащхъәу Нәсрән ЖъакІә! Шы мыхъужын хуәдизу зәхәзукІаш си Джәмыйдәжыр, сәри хуабжыу гугъу сехъащ, слъәкІ къәзмыгъанәу сеуәурә, ерагъмыгъуейкІә сыкъыфлъәш්Іыхъәжащ. Фыкъыскуәмьыгъуэтыхъын си гугъәуи хуабжыу сыгузеват, ауә фыкъәзгъуэтыхъащи согуфІэр,— жиІаш ѩәуей, хуабжыу еша-елІагъәфә зытригъауәу.

— Дәгъуәш! Дәгъуә хъуащ умыкІуәду укъызәрытІәрыхъәжар! — жиІаш Нәсрән ЖъакІә.

Джәмыйдәжым езым пицІәнтІәпсыр къызыпхихъажауә, и тхъәкІумәхәр лаләу къыгуигъәләлауә, щІәкъуафә зытригъауәу щытт икІи абыкІә пәж ишІырт ѩәуей и псалъәхәр.

Щәуей щалъәш්Іыхъәжым нартхәр тІәкІу къызәхъуыІати аргуәру я гъуәгу теувәжащ. Куәдрә кІуа, машІәрә кІуа ахәр апхуәдәхәурә, зыщІыпІә гуәрим деж нәсри загъәпсәхуну къызәхъуыІахәш. Яшхәм псори къепсыхщ, я хъәпшыпхәри кърахъәхри Іәтәу зэтралъхъащ.

ЗәхәтІысхъәш аби зәчәндҗәшхәри аргуәру яшхәм шәсүжахәш. ПицІә щащІыну нәхъыфІыр а щІыпІәм деж къышилъыхъуәну, хъәпшыпхәми кІәлъыплъыну, ахәр къәсүжыху мафІә ишІу пәплъәу щысныу ѩәуей и пицәм къралъхъәри нартхәр ежъащ.

Нартхәр зәрежъәу, и пицә къралъхъар игъәзәш්Іәным яужы ѩәуей ихъащ. УвыІәпІә щыпцихъун щыпІә гуәр мәзым къышигъуэтри пицІә гъуәзәджә ишІаш, мафІә ини абы щІищІыхъыжащ.

Абы иужъкІә и Джәмыйдәжым шәсүжри шәм хуәдәу щакІуә мәзым щІәлъеташ. Ар куәдрә къиукІын лъыхъакъым: напІә-зыпІәм мәзым зы щыхъ гупышхуә къышихутәри адәкІи-мыдәкІи имыгъакІуәу яхәльәдащ, пхъә дәкъәжъхәр къыхиудым яхәуәурә зыщыплІ къиукІаш, и Джәмыйдәжым къытрикъуәри пицІәм къихъащ. Щыхъхәм я фәр трихри пицІәщхъәу трилъхъәжащ,

лыхэр зэпкърихыжац, лыхэм я ныкъуэр шыуа-
ным ирильхьаш игъевэну, адрай къенар дзасэ
инхэм яфIиIури мафIэм и хъуреягъкIэ къригъэ-
тыйлъэкIыжац игъажъэу. Игъевэн хуей лыри
игъеващ, игъэжъэн хуей лыри игъэжъаш, псори
хъэзыр ишIиIи наарт Щэуей мафIэм деж тъсыжац
нартхэм ежъэу.

Ауэрэ пишкъэшхээ хъуаш. ЩакIуэ кIуа
нартхэр еша-елIауэ, зыри къамыгъуэтыфауэ
ІэнэщIыбзэу къекIуэжахэш. Зишхъэр щыхыфэ-
хэмкIэ уфа пишIэ иныр, мафIэ зыщIэшIа лэгъу-
пышхуэр, мафIэ иным и хъуреягъкIэ лыр
къегъэтIылъэкIауэ жъэуэ пэрылъу нартхэм щалъа-
гъум, хуабжьу гъэшIэгъуэн ящихъуаш икIи
Щэуей еупищIахэш:

— Мир хэт и пишIэ? Дэнэ къыздипхар, дауэ уэ
къызэрыпIэшIыхъар мыхуэдиз фIыгъуэ? —
жайэри.

— Нарт лIыхъужхэ! — жиIаш Щэуей, — мы-
бы хуэдэущ Iуэхур зэрыштыр: пишIэ щытщи
хъун щIыпIэ къыхэсхыну, фи хъэпишпхэр схъумэ-
ну си пишэ къифлъхъэу фэ фышежъям щыгъуэ, сэри
мы мэзым сыхыхъаш щIыпIэ къэслъхъуэу. Сы-
мыщIэхэу срихъэлIаш мис мы пишIэ хъэзырым,
циху зыщипI щIэсу, щыхъ укIа куэди щIэзу, лы-
гъэжъя куэди хъэзыру щIэлъу. Абы щIэсахэм,
сывблэкI пэтрэ гу къыщыслъатэм, срагъэблэгъаш.
Ар сэри си жагъуэ хъуакъым, — сигуфIэри себ-
лэгъаш. Сагъэшха нэужым:

— Дэнэ укъикIа, дауэ уэ зи щIэлагъ уи закъуэу
мы щIыпIэ шынагъуэм укъызэрихуар? — жайэри
къызэупищIу щIадзащ.

Сэ абыхэм жэуап естащ:

— Нартхэм срапщафIэш. Езыхэр зекIуэ
кIуэрти пишIэ сщIыну си пишэ къральхъэри
ежъахэш, — жысIэри.

Ахэр сэ къызэлъэIуаш, — Уэ уи гъусэ нартхэм
ящышу зытIушым я цIэ къытхуйIут, — жайэри.
Хъымыш, Щэбэтыныкъуэ, Нэрэн ЖъакIэ, Со-
срыкъуэ, нэгъуэщIхэми я цIэр къызэрыжысIэу, мы
фэ фльагъу псори къагъанэри, къыщылъэтхэри
щIэпхъуэжаш. — Фльагъуркъэ, наарт лIыхъужь-

хэ! — жиIаш щэуей аргуэру, — а псор фэкыфхүэзыхар фи насыпыфIагъэрш, фи щитхъумрэ къарумрэш. Фэ псори ктыфшошынэ, фи лыхъужьагъым фIолIыкIхэр. Мыбы щIэса цыхухэм фи цIэ къудейр зэрызэхахыу, псори къагъанэри щIэпхъуэжахэш.

Щэуей жиIахэр нарт лыхъужыхэм яфIещ хъуаш. Абыхэм ягум къекIыхэртэкъым зэхэфтихъяуэ къэзыкIухь щэуей, мо Джэмымдэж щIакъуэ укъуеям фIэкIа зимыIем, апхуэдиз Iуэху бэлыхъ зэфIигъэкIыфыну. «Дэ зыри къедмыгъуэтыхамэ, дэ зыри къедмыхъэлIэфамэ, щэуей дэнэ кърихын? Щэуей зы бжэн щIакъуэ цыхкIу къиукIыфынкуым, пшыIэ ищIын дэнэ къэна?!» — жаIэрт ягуkIэ нартхэм. Нартхэр хуабжью щыгуфIыкIаш а къагъутахэм, насыпыфIеуи заIьтытэжу, а пшыIем щIэсауэ щIэпхъуэжахэр къазэрышыныам ирипагэхэу гуфIэхэу лы гъэжья IэфIхэр яшхуу Тысыжааш.

Еша-елIа нарт зекIуэлIхэр фIыуэ шхэри гъуэлъыжахэш. ЕтIуанэ махуэм жыгуэ къызэшIетаджэри нэгъуэшI щIыпIэ Iэпхъуахэш. Япэми хуэдэу, аргуэру, щэуей пшыIэ ищIыну, хъэпшихэр ихъумэну къагъанэри езыхэр хъуакIуэ-щакIуэ IукIахэш. Нартхэр зэрежьеу, щэуей, аргуэру пшыIэ гъуэзэджэ ищIаш и Джэмымдэжым зыридзш аби мэzym щIэлъадэри щыхъ зыкъом къиукIаш, ахэр къихъщ пшыIеми япэм нэхъре нэхъыфIыжу шхын игъэхъэзыраш.

Нарт зекIуэлI лыхъужыхэр нэхъри нэхъ Iеижу ешахэу, зыри къырамыхъэлIеу къекIуэлIэжахэш, жэш ѿуауэ. Къышууыла щIыпIем къышысыжым аргуэру нартхэм къалъэгъуаш пшыIэ ин щыту.

Къэсыйжым сыйт, аргуэру пшыIем и хъуреягъкIэ щыхъылыр жыг къудамэхэм фIэдзауэ фIэш, мафIэ иным лыр щожьэ, щовэ, узыIэпишэу жьэрымэ къыпщIехъэ, а фIыгъуэ псоми я кум щэуей зегъэтхъэжри исц, и Джэмымдэжьри пшыIем и гъунэгъуу мэхъуакIуэри щытш. Зыхуахынур ямыщIеу нартхэр зоплъыж, ягъэшIагъуэ.

ИтIанэ,— Мыр сыйт, аргуэру мы хъугъуэ-фIы-

гъуэ къомыр дэнэ къикІа? — жаІэу къышеун-щыым, Щэуей япэм яжыриІауэ щита дыдэр яжыриІаш. Нарт лыыхъужъхэм нэгъуэшІ зыри ягу къэмымыу аргуэру яфІэш хъуаш Щэуей жиІэхэр. Мис алхуэдэурэ Іуэхур махуишкІэ екІуэкІаш. Нартхэм зыри къамыхыфу Щауей ахэр игъэшхааш, пишыІэ яхуишІаш, я хъэшишхэр яхуихъумаш, ауэ нартхэм я гум къэкІыхэртэкъым Щэуей алхуэдэ лъекІыныгъэ иІэу. А фыгъуэ псори я насыныфІагъэм, я щытхъум, я лыгъэм къахуихъягъэт.

ЕплІанэ махуэми аргуэру нартхэр ежвааш, Щэуей и закъуэу къагъанэри. Мы зэм нартхэр зэрежъэу, Щэуей и Іуэху екІуэкІыкІэм хэгупсы-сихыижри мурад ишІаш псори къышІигъэшыну.

— Мылхуэдэурэ си Іуэхур ди япекІи екІуэкІмэ,— жиІаш Щэуей игукІэ,— мы зыкъызэ-фІэцІыжа нартыжъхэм ди япекІи ягугъэурэ кІуэнш, сэ зыри слъемымыу, мы фыгъуэ къомыр езыхэм я лыгъэм къахуихыу. Щэуей мурад ишІаш нартыжъхэм заригъэцІыхужыну.

— Іуашхъемахуэу уэ дэ ди тхъэ!
Зи быдзышэм сышІапІыкІа,
Гущэ папшІэу сэ сиІа!
СынолъэІур уэ си Анэм
Борэнышхуэр къепІэтыну,
ЩыІэр, уаер, жьапшэр
Мы нартыжъхэм къепшІэкІыну.

Ар Щэуей щыжиІэм, заншІэу борэн иным зыкъиІеташ, уае бзаджэр къэхъуаш: уэс къос, жыр къопщэ, мылхэр уафэм мывэм хуэдэу къохуэх. Дунейр щыІэм зэтыресхъэ. Щэуей ар зыни къыщымыхъуу, щыгъын хуаби щымыгъыу щыІэм хэту пишыІэ хуабэ дэгъуэ ишІаш, щыхъ куэд къиукири игъажъэ игъавэу мафІэ иным бгъэдэтІысхъэжааш, нартхэм пэплъэу. Жэш хъуват, ауэ нартхэр къэкІуэжыртэкъым, куэдрэ Щэуей абыхэм япэплъаш. ИтІанэ, зэманыр жэщыбгым нэсауэ Щэуей шы лъэ макъ зэхихаш: абы заншІэу къицІаш ар зи лъэмакъыр нартхэр зэрыаар.

Нартхэр къызэрсыжар къыщицІэм, зы пкъо

ин гуэр къицтэри, зыри имыцІэ хуэдэ, нартхэр пицІэм къызэрсыу, япэуващ, кІийуэ:

— Хэт здекІуэр зымыцІэжу мыбы къытеп-
щхэр?! Мыр нарт лЫхъужжем я пицІэм
абыхэм ямыцІэу зыри къезгъэкІуэлІенукъым; ар
зэхимыцІыкІу хэт лЫгъэкІэ къытежжэну хуежжэ-
ми ипІэм имыкІу изукІыхынц! — жиIаш абы.

Щэуей и кІий макъым игъащтери нартхэм
яшхэр зещІэувыкІаш, езыхэр апхуэдизкІэ
щыIэм игъэдияти, зы псальэ яхужыIэжжиртэ-
къым, яшхэр яхузегъэкІуэжжиртэкъым, мыл
пыхыр я жъакІэхэм къышылэлтырт, сыйхъум зэ-
щИблажэт. Щэуей ахэр къимыгъакІуэу зэтри-
гъэувыIэри зыкъомрэ апхуэдэу щигъетащ, къы-
хуэмыцІыхуж хуэдэ псори зэпилльхьу. ИтІанэ,
икІэм икІэжым, Нэрэн ЖъакІэр къицІыхужа
хуэдэ зицІри къихэкІиикІаш, щышынэжа хуэ-
дафэ зытригъауэри,— Ей-ехъ, мыр Нэрэн
ЖъакІэ и пцІэгъуэплъижыр ара хуэди! Ей-ехъ,
мыр сый, мы сэ сцІар! Уэра, Нэрэн ЖъакІэ, ар?
Къысхуэгъэгъу, къысхуэгъэгъу, къысхуэгъэгъу!
НакІуэ щІэхыу, фынытежжэж, хуабжу фыпІыцІа
хъунц,— жиIеурэ и шы IумпІэр иубыдри пицІэм
къытешшэжащ.

Нэрэн ЖъакІэ апхуэдизкІэ пIыцІэщати
псалть эжIэфыртэкъым, ишми къепсыхыжыфыр-
тэкъым, и лъакъуэхэр лъергъым ищхъауэ
уанэгум ист. Абдежым Щэуей занцІэу шы ны-
бэнхыр щИтIэтыкІри уанэм зэрытесу Нэрэн
ЖъакІэр шым кърихъэхащ, и IэплІэм илъу
къихыри мафІэм бгъэдигъэтIысхъащ, уанэм зэрыте-
су. Адрей нарт тещхъауэ шым тесхэми Щэуей ауэ
сыйти яхэIэбэурэ хэт и пишафэ, хэт и лъакъуэ, хэт
и Iэ, хэт и тхъекІумэ къиубыдурэ яшхэм кърилъэ-
фэхащ, езыр и пIэм имыкІуу къидзурэ нафIэм
и хъурегъкІэ къригъэтIысэкІаш. Нартхэр апхуэ-
дизкІэ пIыцІэщати псе зыIумытыхым хуэдэу
щыхшэт. Зыри жамыIэу, зещІэдияххэу, щхъэж
зэрытежха щIыкІэм хуэдэу къенаххэу: хэт ебат, хэт
хъурейуэ щылтъ, хэт и щхъэр щIым хэIуат, хэти
и лъакъуэхэр итIат.

Щэуей псынцІэу абыхэм лы гъэжъа хуабэ

загъэнціыху яригъашхащ, мафІэм пхъэ куэду трильхъэрэ нэхъри ин ишІри къигъэхуэбэжащ щыІэрысхэр. Нартхэр къэхуэбэжа пэтми, итІани зыри жаІертэкъым, езыр-езыру зэплъыж фІэкІа, Щэуей зэрышымытауэ зэрыхъуар къагурыІуаэ щэхуу щысхэт.

Щэуей абыхэм елъеІуащ а жэшым нартхэм я шыр игъехъуну хуит ящІыну, езыхэр хуабжыу зэрыпІышІам, зэрешам къыхэкІыу:

— Уи шы пцІэгъуэплъыжыр къизэт закъуэ, Нэсрэн ЖъакІэ,— жиІаш абы,— жэшым сы-пІышІэ хъумэ, псынцІэу мафІэм сыктыбгъэдэлъадэурэ зыгъэхуэбэн щхэкІэ, армыхъум си Джэмыйдэж щІакъуэм сытесу сэ мафІэм сыкъэсиху щыІэм сисынц, дахэ-дахэу къикІухыфыркъым а цапІэжкъым.

— Еу-уей мыгъуэ, тхъэмьшкІэ, уэ дауэ шы хэгъепш мы жэш уаем укІуэну! — жиІаш Нэсрэн ЖъакІэм,— зышыпІэгъену зы щыгъын хуаби уэ уиІэжкъым, щыІэм уисынц! КІуэ, содэр си шым утесу укІуэну ухуейми, ауэ щыІэм уимысу укъанэ закъуэм арщ. Си дежкІэ си шыр уэр нэхъэр нэхълъапІэжкъым.

Щэуей псынцІэу зигъэхъэзырри Нэсрэн и шы пцІэгъуэплъыжым тетІысхьящ, еzym и шы Джэмийдэжкыр Иэдэжу иубидыжри адрей шыхэр ирихужьящ игъехъуну. ПшыІэм тІэкІу зэрыпукІыу, нартышхэр къигъянэш, езыр и шы Джэмийдэжкым тетІысхъэжц, шы пцІэгъуэплъыжкыр Иэдэж ишІыжри зы лъэнныкъуэ гуэримкІэ иунэтІри щІэпхъуащ. Джэмийдэжкыр апхуэдизкІэ псынцІэу кІуэти шы пцІэгъуэплъыжкыр ерагъ мыгъуейкІэ кІэлъыжэф къудейт. НапІэ-зыпІэм Щэуей Индыл нэсащ. Псым адрышкІэ ар щыІушІаш бжыгъэр зимыІэж шыбз куэдым. Абы дежым Джэмийдэжкыр къепсалъэри жиІаш:

— Иджы, Щэуей, уэ сэ къызэпсихи мы шы пцІэгъуэплъыжым шэс, сэ мы шыбз гуартэр къесхужьэнци псым нызэпрысхунц.

Щэуей, Джэмийдэжкым зэрыжиІам хуэдэу, къепсихри шы пцІэгъуэплъыжым тетІысхьящ. Джэмийдэжкыр хуит зэрыхъуу, дунейр зэтрикъу-

тэу щыщу, гъуахъуэу шыбэр кърихужьери псым къыхихуащ. Шыбэм нэхъыфIу, нэхъ дахэу хэту хъуар къиубыдурэ Джэмыйдэжым зэхишхырыти Щэуей еупщиаш,— Апхуэдэу щкэ пщIырэ? — жиIери.

— Ар сэ апхуэдэу щIесциIар,— жриIаш абы,— нартхэм шыхэр щагуэшкIэ, уэ пщафIеуш абыхэм укъызэралтытэри, нэхъ Iей дыдэхэрц къуатынур. Нэхъ Iейхэц жаIэнци мис мы сүуIахэр къуатынц, ахэр нэхъыфI дыдэхэр арц. А псор щIесциIар шы нэхъыфIхэр къыпIэшIыхъэн щхъэкIещ.

Щэуей нэхущым нарт пщIэм къэсыжащ. Жэйуэ хэль нартхэр, шы лъэмакъ иныр щызэхакым, дзэ шынагъуэ къатеуа я гугъэри, гужьеуэ къышылъетахэц. АрцхъэкIэ Щэуей абыхэм ябгъэдыхъэри ягу игъетыншыжыну яжриIаш:

— Фымыгузавэ, нартхэ, къэхъуа щыIэкъым, нартхэм фишхэр щызгъэхъум сымыщIэхэу къэслъэгъуащ дыгъужь гупышхуэ гуэрым зы шыбз гупышхуэ блахуу. Сэ гу къызэрыслъатэу дыгъужьхэр щхъэж и занщIэкIэ зэрхъэжъэжри зэбргыжыжащ, шыбзыр дишхэм къахыхъащ. Иджыпсту фэ зэхэфхар абыхэм я лъэмакъщ, нэгъуэшI зыри къэхъуакъым.

Нартхэр хуабжьу гуфIэжащ ар я фIэц хъури, ягур зэгъэжауэ аргуэрү гъуэлтыжхэри жеижаж.

Нэху къекIхэри пщIэдджыжым шыбз хъушэр ялъэгъуащ, абыхэм уIэгъэ хъуауэ зыкъоми яхэту къышталъагъум, пэж дыдэу я фIэц хъуащ шыхэр дыгъужьым къахуауэ, а уIэгъэхэри дыгъужьхэм ящIауз.

— Мыр псори къытхуэзыхъыр ди насыпыфIагъырц,— жаIэрт нартхэм,— гугъу демыхъу мылъ-кушхуэ къытIэрыхъащ!

Абы иужькIэ зэчэнджецьжри нартхэм унафэ ящIащ абы фIэкIакIэ зекIуэ емыжъэжу къягъэзэжу къекIуэжынхэу, яхэмьщIи, къацьмыщIиIауэ псори узыншэу. Апхуэдэ унафэ нартхэм щашIым, Щэуей мурад ищIащ абы дежым нартхэм къа-хэкIыжыну.

— Сэ иджы си гъуэгу хъунур, нарт лIыхъужь-

хэ, нэгъуэшш. И чэзу хъуаш иджы сэси анэжым и деж згъэзэжыну. Гугъу сзыэрвдехьам и шш. Э мес мо дыгъужым иула шыхэр къызэфтауэ щытатэмэ, сэ икъук. Э арэзы сыхъунт, си гъуэгүи сытеувэжынт.

Нартхэм загъээнкуну щадзащ.

— Дэ мыйбы дежым шыдгуэш Паркъым, шыдгуэш дихабзэм дынэсыжым къыплтысамэ уэттынш, — жа. Эри.

Алхуэдэу нартхэм щыжа. Эм, хуэмышэчыжу щэуей къэгубжьаш.

— Абы хуэдэу Йухур щытмэ, сэси щхъэ и сэбэп сэ зесхъэжыфынш, си Йыхъэ сэ къыхэсхыжыфынш! — жи. Эри, абдежым нартхэм псоми яльтагъуу и шы Джэмидэжыр къриджэри уанэ трилъхъаш, гъущи шыныбэххэмк. Э зэц. Икъузэжаш, шэери шыбзым хыхъаш. Абы дежым Джэмидэжым и фэншагъэр зытригъэшш, бацэу к. Эрышахэр зык. Эрихъри зэрышыт дыдэм хуэдэу зыкъыщигъэшшыжат. Щэуей нап. Э-зып. Эм епхъуэш аби жыг зыщыпл къыхиудаш, абыхэмк. Йуэ ин ищ. Ири шыхэр абы иригуэшащ. Абы иужк. Э нартхэм къахэплъэурэ шыхэр ибжри нэхъ цык. Йуфэк. Йухэу Йуэ зыт. Иш. Иш. А псори щэуей зэф. Игъэк. Иаш и шы Джэмидэжым тесурэ, зэик. Къемыпсыхыу. Ахэр псори щын зэриухыу езыр шыбзым и кум хэувэжри шыхэр, къызэры. Эш. Йыхъэм хуэдэу, пхъуэм, къиубыдурэ и ныкъуэр я лъакъуэхэмк. Э, и ныкъуэр я пшэхэмк. Э, и ныкъуэр я к. Эхэмк. Э къиубыдурэ Йуэуэ ищ. Иаш псоми яригуэшащ. Йуэхэм ящыц зым иригъэхуарзы къемынэу у. Эгъэ хъуа шыхэр арш.

Мис алхуэдэу, Ийри ф. Ири зэрыхъу, я бжыгъэкли псоми зэхуэдэу Щэуей яхуигуэшащ шыхэр нарт л. Йыхъужыхъэм. Гуэшныр иухри Щэуей нартхэм яжри. Иаш у. Эгъэ хъуа шыхэм ф. Эк. Иаш зэрыхимыхыр. — Ф. Ик. Э дызэхуэзэж, узыншэу! — жи. Эри euэри ежъэжащ, ишхэр ирихужьэжри.

Щэуей алхуэдэу Йухур ищ. Ихуу, шыхэр игуэшыху, еzym ишхэр ирихужьэжу ежъэжыху, нартхэр я жыэр ущ. Иа ѿ Щэуей еплъ ф. Эк. Иаш зы псальэжамы. Эфу щытахэш. Абыхэм зыкъыщащ. Эжар

Щэуей ямылъагъуж хъууэ и лъэужыр кІуэдыжа нэужьц. Мис абы дежырш нартхэм къащыгурыйар шыхыфэкІэ бгъа пшыІэ дэгъүэхэр зышЦар, апхуэдиз шхынхэр къахуэзыгъуэтар, лыгъэжъахэр езыгъэшхар, а шыбз куэдри къахуэзыхар зэрымынэгъуещыр, а псори зи лэжыгъэр Щэуейуэ зэрыщтыр.

Ауэ, апхуэдэу Іуэхур зэрыщтыр нартхэм къагурыуа пэтми, нартхэр занщІэу, Щэуей ямылъагъуж зэрыхъуу, псори зэуэ къыздэкІияш, а ямыцЫхуу къахэта щалэщІэм нартхэм емыкІу къарищІауэ, я напэр къитрихауэ, зимычэзу къарищІауэ жаІэри зэрыгъекъуэншэжу щадзащ «апхуэдэу шхъэ дыутЫпшыжыха зэдмыгъэцЫхуу, хэтми къэдмышІэу» жаІэу.

— Иэмал имыІэу дэ тищиц зыгуэр абы кІэлъыщІэпхъуэн хуейш, дэ нартхэм псоми ди цІэкІэ абы еупшІу къиццІену и цІэр, и унэцІэр, езыр зицЫсыр,— жаІаш абыхэм.

Апхуэдэу унафэ ящІри нарт Арыкъшу кІэлъыщІагъэпхъуаш. Зыкъомрэ и къарум къызэрихъкІэ кІэлъыжа нэужъкІэ, Арыкъшу Щэуей лъэцЫхъэри нартхэм псоми я цІэкІэ еупшІаш и лІакъуецЦэмкІэ, зицышымкІэ.

Ауэ зэрэупшІамкІэ жэуап къритыным илІекІэ Щэуей зыкъригъэзэкІри Арыкъшу фЫуэ къызэхиубэражъэри нартхэм я деж къиутЫпшыжаш, еzym и цІи, и унэцІи къыжrimыІэу. Арыкъшу хуабжъу зэхэубэражъяуэ къэссыжри къиццІа псори нартхэм яжриІэжащ.

ЕтІуанэу нартхэм Щэуей кІэлъагъекІуаш нарт Псэбыдэ. Аргуэрлыр шылъэцЫхъэм Щэуей нэхъІеижу къызэхиубэражъэри къиутЫпшыжаш. АрикІ апхуэдэу зэхэубэражъяуэ къиццІуэжым, зэгуэпри езы Нэрэн ЖъакІэ,— Сэ ар хэтми къэзмышІауэ сымыгъекІуэн, и цІи, и унэцІи къэзмышІауэ сымыутЫпшын! — жиІэри, Щэуейм кІэлъежъаш.

Зыкъомрэ и шы пцІэгъуэплъыжыр пцІэнтІэпсыр къехуэхыу зэхиукІэху кІуа нэужь, Нэрэн ЖъакІэ япэмкІэ плъэри Щэуей къицилъагъум кІэлъигуэуаш:

— Уий-й-й, си хъэштэ лъаптэ, дэнэ апхуэдэу уздэшаштээр? Къызэтевыши къызэпсалъэ. Сэ уэ псалъэ быдэ узот узыщыр, уи цээр, уи унэцтээр къызежептэмэ, сэ зы ихту дахэ, Акундэктэ еджэу сиэщи, уэстыну,— жиэри. Аршхъэктэ Шэуей къыхуэвышакъым икти зыкъригъээшакъым, псалъэти жэуап къритакъым. Нэсрэн Жъактэ аргуэру кэлтыггуэуш:

— Атэ абы щхъэктэ укъемувышнуми, си хъэштэ лъаптэ, си жъактэ тхъуам щыхъ къыхуэпшынукъэ? Сынольэту мы си жъактэ хужьым и хъэтырктэ укъемувышну! — жиэри.

Ар щызэхихым Шэуей къэувышаш: — Си адэм и цээр Къанжш, си анэр — иныжыпхъущ, сэ шащхъемахуэ и щхъэшыгум тель мыл зэгуэудам и зэхуакум сышапаш, къызэрэзэджэр «Къанж и къуэ Шэуей Нэрыбгейм и къуэ закъуэ» жиэу арац. А къыскэлтьыбгъэтия наарт щалитыр щэниншэш. Си гүүэгү сфаубиду си ялэ къильэдажети субэрэжьаш, — жиаш Шэуей. Ар жиэри еуэри Шэуей ежъэжащ. Нэсрэн Жъактэ къигъэзэжри наартхэм я деж къэктэжаш, къища псори яжриэжри наартхэр күүжаш.

Шэуей Тотрэш зэрыхуэзар

Къанж и къуэ Шэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэр зыри къыпэмэлтэшыжу наарт цэрытуэ хъуат. Абы и Джэмыйдэжым и лъэхъу къудейм наартхэм я зыши къылтэштихъэртэкъым, и пэгъуаниттым къриху мафтибзийм гүүэгү напштэхэр илыгъуэрт, и къаруктэ лъэшт. Езы Шэуей мафтиими, щитэми щышынэртэкъым, лыгъэти къыпэлтэшыни щитэкъым, щитхуфтэ кърамыплъу, бэлэбанэу къиктухырт, жеин хуей хъуми и шыжым къемыпсхыу здэктүэм жейрт.

Абы хуэдэу Шэуей къиктухурэ Албэч и къуэ Тотрэш хуэзаш. Албэч и къуэ Тотрэш хэт хуэзэми,

лъэкІмэ имыхъунщIауэ, зыгуэр къытромыхауэ блигъэкІыртэкъым. Щэуей бэлэбанэжым ар щи хуэзэм еплъаш, къеплъри къытриудын зыри кIэригъуэтакъым.

— Мы сэ слъагъу бэлэбанэжым къыпыхын щиIекъым, щыгъын щыгъкъым, и шыри ныкъуэдыкъуэш, ауэ езыр фIыуэ зэхэзубэрэжъенщ, и джатэжь закъуэр къытезудынщ, — жиIаш. Тотрэш ауан ищIу Щэуей ебгъэркIауш, гъуэгуфIыжь апици иримыхыу.

— Уи гугъу сщIыркъым, си гугъу къомыщI, сэ гъуэгу сытетщ, Iуэху сиIеш, сумыгъэгувэ! — ельЭIауш абы Щэуейр. Ауэ Тотрэш нэхъри тегушхуауэ Щэуей ешщэфыIарт.

— Куэд къумыбжу къаштэ уи джатэжыр, армыркъэ, уи шыжъри уэри фызэрэзгъэхынщ! — щIекIиящ Щэуейм Тотрэшыр.

— Iещэр шынагъэкIэ зытыр Iещэм ехъиж, Iещэ ятыркъым, сэ Iещэ щIесIыгъыр, къизэт жызыIэм естьну аркъым, иджыри синолъэIур си гугъу къомыщIыну, уэри уи гъуэгу тет, сэри сыйздэкIуэм сыгъакIуэ! — жиIаш Щэуей аргуэру.

— Iещэр ямитмэ къытрак! — жиIэри, шыбгъэкIэ къыжъэхэушауш Тотрэшыр.

— Зи Iещэ шынагъэкIэ зытыр лыгъэншэш, сэри сигу къэкIыркъым шынагъэкIэ си Iещэ стыну, степхыфыну уигугъэмэ еплъ, ауэ иджыри зэ синолъэIужыр — си гугъу къомыщIу сывутIыши.

— Мэ сывутIыши! — жиIэурэ Тотрэш Щэуейм къыштиеухым, Щэуей къэгубжъаш.

— АтIэ фIыкIэ къыщыбурымыIуэкIэ IейкIэ уэ нэхъ къыбурыIуэну къыщIекIынщ, уэ пхуэдэ щыкIахэм яхуэфащэр мыраш, — жиIеш Щэуей, Тотрэш и пищэр фIиубыдыхIри шым къытричащ, и лъэрэгъыпсыфэм щIидзри еуэри къежъэжащ.

Зыкъомрэ ихъа нэужым, Щэуей и лъактуэр иIэтри Тотрэшыр зэхэупIещIауэ къыщIигъэхужащ, гъуэгум къытринэри езыр ежъэжащ. Цыхуфэ темытыжу, и фэр пыкIауэ Тотрэш къышылъэтыжри Щэуей кIэлъыщIепхъушауш.

— Къысхуэгъэгъу, синолъэIу къысхуэбгъэгъу-ну, зимычэзу уэсцIаш, лей уэсхаш! — жиIаш

Тотрэш, Щэуей лъэшьыхъэри.— Сэ хуабжьу си гуапэт благъэ усцыныу, зумусыгъуэджэмэ.

— Сэ иджыпстукIэ благъэ сылыхъуэркъым, узутыпшыжам кIуэж, куэд къомыбжу! — къыжриаш Щэуей абы. АрщхъэкIэ Тотрэш аргуэрү Щэуей кIэлъышIэпхъуэри ельяIащ — Уэ лей уэсхаш, уэсха пётми къызумышIэIауэ сыкъэбутыпшыжащ, лыфI гуэрү уштыу къышIэкынщ, ныбжъэгъу, благъэ ускуэхъум сфиэфIщ, зумусыгъуэджэу дызэрыгъэцIыху, сэ, зи мыхъуми, синэхъыжьш, хуабжьу синолъэIу — жиIэри.

Апхуэдэу Тотрэш щылъяIуэм Щэуей къэувыIэри, — Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэкIэ зэджэр сэращ. Уэ ухэт? — жиIаш.

— Албэч и къуэ Тотрэш жыхуаIэр сэращ. Неблагъэ си деж, Дэнэху псыгъуэкIэ еджэу шыпхъу сиIэщи уэстынщ, икъукIэ си гуапэш унеблагъэу си шыгъупIастэ пшхым,— жиIаш Тотрэш.

— Хъунщ, синэкIуэнщ — къигъэгугъящ Щэуейм Тотрэшыр.

Щыхъэшхъэ хуегъэзэкI хъуауэ, Албэч и къуэ Тотрэшыр, и фэр шэхум хуэдэу пыкIауэ, зэхэукаIауэ, и унэ нэсыжащ. Апхуэдэу щыдыхъэжым арзы бэлыхъ гуэрым зэрыхуэзар къищIэри Бырымбыху къеупшIаш:

— Мир сыт, сыту уи фэр пыкIа, сыт къыпшыущI, сытым ухуэузэ? Уэ зы мыгъуэ гуэрым ухуэзащ, къызжыIэ! — жиIэри.

— Узыжэгъуэныр сэ сзыхуэзам хуэузэ! Абы уэ ушIэмыупшIэхи нэхъыфIщ: ауэ умыбэлэрыгъу фадэ-Пластэ гъэхъэзыр, хъещIэшыр зэлъыIух, Дэнэху дахэми зыкъегъэхуапэ,— жиIаш Тотрэш.

А махуэм щыщIэдзауэ Бырымбыху фадэ-Пластэ куэду ишIаш, ахэр хъэзыр щыхъум Тотрэши жиIаш:

— Иджы мы ди пшIантIэм къыдыхъи, блэкIи къомыгъанэу къебгъэблагъэурэ гъэхъэшIэ, яхуэшхым хуэдиз егъэшх; ирафыфым хуэдизи ирегъэф. Ар хэту щитми, фейцейми къомыгъанэу, абы щхъэкIэ нэмьипль иумыту къышIэшэурэ гъэхъэ-

щІэ. Мыбы зыгуэр къэкІуэнущи хуабжьу бэлэ-
банэш, фейцейш, езыр хэтми къыбжиІэнукъым.
Абы ди Дэнэху дахэр естыну къэзгъэгугъаш.

Абы дежым щышІэдзауэ Бырымбыху къыды-
хьи, блэкІи къимыгъанэу къргэгъэблагъэ, ауэ
Къанж и хъуэ Щэуейр къакІуэркъым, Бырымбыху
абы пэппльэурэ езэшри тысыжауэ, Тотрэши зекІуэ
ежьэжкауэ Щэуей къесащ. ПщІантІэм дыхъэри
и Джэмыдэжьыр шыфІэдзапІэм фІидзэри езыр
унэм щыхъаш. Дэнэху дахэм зыгуэр хидыкІыу
гъуэлъыпІэм исти и щхъэр къиІэтыхакъым мо
бэлэбанэжьым щхъэкІэ. Зыри къышемыгугъум,
Щэуей блын джабэм Тотрэш и пхъэпишынэ фІэдзар
къыфІихри еуэу щІидзаш:

Албэч и къуэу Тотрэш ябгэ,
Бгыр зыкъутэр зи бжышхъэ,
Губгъуэм щышышхъэмымыгъазэ,
ДэнэкІэ бгъэза, дэнэ ушыІэ?
Си щхъэр уи унэ къисхъати
УщымыІэу къищІэкІаи,
Уи унагъуэм сыкъихъати
Щыхъи, пщІэи къысхуамыщІи,
Тыгъэ къысхуэпщІауэ Дэнэху дахэр
Сыщышыхъэм схуэутэджкъым,
Псалти тыси къызжиуІэкъым,
ФІехъуси къызиухкъым.

Ар щызэхихым, Бырымбыху фыз Гуц бзаджэ-
ти, занщІэу къищІащ Тотрэш къэкІуэну жыхуиІа
щІалэр зэрыаар. Къышылъэтри фадэ-Пастэ къы-
тригъэуваш, Дэнэху дахэм еІущащэри,— Мыр уи
дэлъхум узрита щауэр арш, щІэхыу щІэкІи
зызэгъэпэш.— жриІаш. Дэнэху ПлащІэу и вакъи-
тыр щыщитІагъэм тІэкІу хуэщІакъуэ хъуаш,
абы Щэуей гу льитэри пшынэм къригъэкІаш:

ЗэкІалъыкІуэу, щІэрэщІэжу,
Сэ тыгъэ къысхуашІауэ Дэнэху дахэр
Зыхуэнныкъуэм хуэдизкІэ хуэщІакъуэш,
Е зигъэщІыкІафІэу, зигъэфэрыщІу
Фэ зытригъэуауэ, хуэщІакъуэ нэпцІщ.

Дэнэху тіекіу хуәшілакъуэ щілехъуар піашіләу щитіләгъя вакъәхәм язым лъәгурыдз лей илъти арат. Ар Бырымбыху къигурылуэри Дэнэху щэхуу жрилаш, лъәгурыдз лейр ирахыжри щілакъуэн щигъэтыхащ. Лъәгурыдз лейр ирихыжу аргуэрү Дэнэху псыгъуэр къышылыхъэм, еплъри Щэуей и шынэм къригъеклаш:

Мы унэр дахэт, гъүэзэджэт,
Ауэ уэнжакъыр тіекіу къуанишәш.

Ар щызэхихым Бырымбыху мыбы хуәдә жәуап ириташ:

Уэнжакъыр къуанишәми
Іугъуэр захуәу юкі.

Щэуей ар щілакъиар Дэнэху и нә лъәнныкъуэр тіекіу мащіләу хуәназэ щілакъети арт. Абы жиіам къикілыр «Дэнэху дахэт, ауэ и нәр тіекіу назәш» — жиіләу арти, Бырымбыхуи апхуәдә жәуап иритыхащ.

Апхуәдәу щысурә нартхәм ящыщ къышымыкілуәжым, Щэуей ежъәжыну мурад ишілаш.

— Щауэр піашіләу къохуәх,
Сә сыщехуәх щіліләм
Куәдрә сыщыс си хабзәкъым.
Тотрәши щыщымыләкілә,
Псәбыидәжки къышыткілә
Зәхъәзәхуәу Дэнэху псыгъуэр
Дәсхуу сежъәжынуи
Си щхъә тесльхъәнкъым,
Итіләни махуәш, къеунәхури мазәш,
Къеэгъәзәжынци ди Іуэху дләжынци.
Фи нартхәр къесыжым яжефіләж:
Губгъуәм дыщызәрихъәлләмә,
Зәрытхуәфащәу філәхъус зәтхынци,
Дызәрыщіхууи дыщытынци.

Ар шыналъәм къригъекіри, зыбжъә філәла яхуемыфәу, щысыни имыдәу и Джәмыйдәжым шәсүйжи еуэри ежъәжащ. Нартхәр къесыжу яужь иува щхъәкілә ягъуэтыхакъым. Тотрәш абы дежым и гугъэр хихыжащ Къанж и къуэ Щэуей, Нәрыбгейм и къуэ закъуэр малъхъә ишіліным.

Щэуей щакIуэ тхъэмадэ зэрыхъуар

Кхъуэ ЛъакъуэхужыжъкIэ еджэу зы кхъуэ пIашэ ин, икъукIэ лъэшту, нарт хэкум щхъэры-утыишу итт.

Кхъуэ Лъакъуэхужыжъыр къаукIыу яшхыну нарт щакIуэ гуп, Шужьеий я тхъэмадэу мурад ящIри ещакIуэу хуежьцац. Нартхэр кхъуэ пIашэжым куэдрэ ещэкIуауэ псыпциэ къамылым къи-щаувыхъри euэу щыщIадзэм, кхъуэ Лъакъуэхужыжъыр губжыш, фийри, зигъэкIерахъуэри щакIуэхэр лъэнныкъуитIу зэкишIихури якукIэ яфIыдэжри ежъэжац яхуэммыкIыу.

Нартхэр кхъуэ Лъакъуэхужыжъым иужь къиувэри, къыкIэлтыуэм къахум, къыкIэлтыуэм къахуурэ, дыгъэ къыщIэкIыгъуэм Ибгъу къыщи-рахужъар, пшэдджыжь уэсэпсыр темыкIыу Щхъэ-гуашэ кърахулIаш. Кхъуэ пIашэжым ТIопкIэ къуэладжэр жьэдитхъури псыми яфIикIаш. Нарт-хэр кIэшIу кхъуэм иужь иту кIэлтыуэу; кIэлтыуэхукIи техуэу, техуэ щхъэкIэ яхуэммы-укиIыурэ Щхъэгуашэ кIэлъикIхэри Щхъэгуашап-щэкIэ драгъэзеяуэ нартхэм яшхэр увыIэри кхъуэ Лъакъуэхужыжъыр яIэшIэкIаш.

Абы адкIэ яшхэм ямыхыжу абдежым щызэ-хэпсыхэри тIысыгъэ щащIаш.

ИтIанэ щакIуэ тхъэмадэу Шужьеий Къанж и къуэ Щэуей ириджэри,— Уи Джэмыйдэжым шэси кхъуэ Лъакъуэхужыжъыр ТэшIумыгъэ-кIыу кIэшIыхьи къытхуэуки! Сэ лIыжь сыхъури си нэр набгъэ хъуаши арац ахъумэ, сэ ар зэрысIэшIэкIын щыIэтэкъым,— жиIэри унафэ къыхуищIаш.

Джэмыйдэжымыр нэхъ мыйвийэу къызэтенат, Къанж и къуэ Щэуейри лIы хъункIэ нэхъ зыщыгугъти кхъуэ пIашэжым щIыхъэнкIэ абы нэхъ хуагъэфэшат.

Къанж и къуэ Щэуей и шы Джэмыйдэжым къэшэсри кхъуэ Лъакъуэхужыжъым иужь иуващ. Лъэужым тету кIуэуэрэ Щхъэгуашэ къызэпрыкIри, Мейкъуапэ жъэгъукIэ къыдэкIри УлэкIэ иунэтIаш лъэужым. Улэ лъэужымыр къэсри

Улэ зыщиIуантIэм деж кхъуэ пIашэжыр мэзым къышигъуэтащ зигъэпсэхуу къуэм дэлъу.

Щэуейр хуэкIуэу щилъагъум, кхъуэри къэтэджри къынекъяац, къепэшIеуэну. Щэуей къэмискIэу кхъуэм гъунэгъу зыхищIри и шабзэмкIэ и натIэгум ихуэу еуэри абдежым щиукIаш. И натIэм техуа шабзэшэр и натIэми и пшэми пхыкIри и ныбэгумкIэ щыпхыкIыжу зэфIэту щым триIулIаш.

Щэуей кхъуэ пIашэм и лъакъуиплIыр зэрихри и шым кIэрыпхауэ кърихъэжъэри, Мейкъуапэ жъэгъу деж бгым къынекъяжым, Хэдэжэуэж бжьэпэ Пагуэ и къуэ Нарт Шауэ зиплъыху тетти, къапльэри джабэм къехыж шур къилъэгъуащ.

Пагуэ и къуэ Нарт Шауэ пшIэгъуалэм тесу, хъэ джафитIыр и гъусэу къежэхри зы напIэ дэхьеингъуэм Щэуейм къыншIыхъэри и сэмэгурабгъумкIэ къыбгъурууващ, Щэуейр нэхъыжти ижыурабгъур къритри.

Пагуэ и къуэ Нарт Шауэ зыбгъуруува Щэуейм елъытауэ бадзэ цыкIу хуэдээт. И пшIэгъуалэри Джэмыйдэжым елъытауэ бадзэ цыкIу хуэдээт.

ШууитIыр зэрыкIуэ гъуэгур мывалъэт.

Пагуэ и къуэ Нарт Шауэ зытес пшIэгъуалэр мывэм щытеувэкIэ мафIэ хъуаскIэр и шы лъэгум къыншIихыу, Щэуей зытес Джэмыйдэжыр, апхуэдизкIэ хъэлъэти, теувэхукIэ и лъэгуажъэ къэгъэшIеипIэм нэс мывалъэм пхыхуурэ зэгъусэу кIуэхэрт. Шы Джэмыйдэжыр апхуэдизкIэ инти и тхъэкIумэм IэфракIэ пшыкIуз и кIыхъагът.

Ауэрэ Щхъэгуащэ щынэсым, Джэмыйдэжыр псы ефэну къэувиIаш.

Псыр къыздижымкIэ Щэуей зытес шы Джэмийдэжыр къыншытт, псыр зыдэжэмкIэ Пагуэ и къуэ Нарт Шауэ и пшIэгъуалэр къыншытт. ШитIыр псы ефэну къыншыхэувиIэм, шы Джэмыйдэжыр апхуэдизкIэ хуэлIати, псыкIэмкIэ къежэхари псынхъэмкIэ дыришеижу ефэурэ зигъэншIыхукIэ пшIэгъуалэм ирифиныу зы псы ткIуэпс блигъэжакъым.

Пагуэ и къуэ Нарт Шауэми ар игъэшIагъуэу еплъырт. Шы Джэмыйдэжыр щрикъум пшIэгъуалэри хуит хъури псым ефащ.

Итланэ Щэуейр нэбгүзкіе къыхуеплъекІаш
Пагуэ и къуэ Нарт Щауэм.

— А си щіалэ! Хэт ушыщ? Хэти ліакъуэу
уйІэ — жиІэри, Щауейр къеупщиаш Пагуэ и къуэ
Нарт Щауэм.

— Пагуэ и къуэ Нарт Щауэр сэраш. Си анэжь
закъuem нэмьшиа зыри сиІекъым,— къриташ
жэуап.

— АтІэ укІуэжым «нарт гуэрым и шым
кхъуэшхуэ кІэрыпхауэ ихуу сиГушІат» жепІенуущ
уи анэ. «Ар хэтыт?» жиІэрэ къоупщиmэ, Къанж
и къуэ Щэуейр сэраш, уигу игъэль. Мы кхъуэ
Лъакъуэхужжыжыр нышэдibэ Ибгъу къышет-
хужъери Щхъэгуэшапще къэтхусауэ, нарт
щакІуэхэм дишхэр увыІэри, абдеж тъысыгъе
щытщиаш си гъусэхэр къызожъэ. Сэ мы си Джэ-
мыдэжжыр нэхъ лъэрыхъу къызэтенати, сыйки-
кІэлъагъекІуауэ кхъуэжжыр къахуэзукІауэ яху-
зохъиж: «Сыт къуита?» жиІэрэ уи анэ къоупщиmэ,
«Мыр къызитащ» жыІи уи анэ егъешх,— жиІэри,
Щэуей хъэджэсэр кърихри, зэІебэкІри кхъуэ
блатхъэр зэрызэфІэту къышІиупщиыкІри хъэджэ-
сэнэм фІэлъу къыхуишияш. Пагуэ и къуэ Нарт
Щауэр Іэбэу къышыІихым, шыри ліыри псым
хигъетІысхъаш, яхуэмыйгъыу.

— А, си щіалэ, уи къару пэлъэшынукъым,—
жиІэри, Іэбэри хъэджэсэнэмкІэ къидрихъеижаш.

Псым щызэпрыкІым, адрышІымкІэ жыгей ин
къышитти, къришэхри жыг щхъэкІэр
фИиухъуэнцІыкІри кхъуэ блатхъэр абы пиГуаш.
ИутІыпшижри жыгей иныр къызэрешехауэ къэ-
наш.

— МашІэ-машІэурэ зэрыпхуэхъкІэ пхыуэрэ
пхуэгъэІепхъуэнц. Ильэс зыхыблкІи уи анэ фэрэ
фрикъунц фшхыну,— къыжриІэри езы Щэуей
кхъуэ Лъакъуэхужжыжыр ихыри нартхэм я деж
кІуэжащ.

Щэуей кхъуэ Лъакъуэхужжыжыр ихуу нарт-
хэм шахыхъэжым, щакІуэ тхъэмадэ Шужьеир
къехъуэхъуаш:

— Тхъэм уигъепсэу, кхъуэ Лъакъуэхужжы-
жыжыр тІэшІэбгъэкІакъым. Мыр уэ къышыбуکІыфа-

кіэ ди щакIуэ тхъэмадэ ухъунущ. Сэ си нэр набгъэ хъуаши щакIуэнным си Іуэху хэлъыжкъым. ЩакIуэннимкіэ си тхъэмадагъэр хабзэкIе уэ сIэншIэнхаши, щакIуэ тхъэмадэ махуэ ухъу! — къыжыриIаш. Нарт щакIуэ гупым кхъуэ Лъакъуэхужыжкыр яхьри кIуэжахэш.

Къанж и къуэ Щэуей а нарт гупым я щакIуэ тхъэмадэ яхуэхъуаш.

Нагуэ и къуэ Нарт Щауми кхъуэ блатхъэ зэфIэтыр машцIэ-машцIэурэ къигъэIэпхъуэри и анэм иригъэшхащ, илъэс зыхыблкIи ирикъуаш.

ХъещIемрэ Щэуейрэ

Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэр зекIуэ щыкIуэкIэ шу гупышхуэ зыдришажкъэ и хабзэт. И ежъэгъуэр къызэрысу нарт шу гупыр зэхуишэсирти мыбы хуэдэу псоми яжриIэрт:

— Гъуэгум шу закъуэ фыщыхуэзэкIэ шу закъуещ жыфIэу фытемыгушхуэ, и гугъуи фымышI, шу гуп фахуэзэми куэд мэхъу жыфIэу фащымышынэ.

Арати, зэгуэрым, Щэуей нарт шу гупышхуэ зэригъэпэшри еуэри зекIуэ ежъаш.

Зэ псыIуфэм Іутурэ, зэ тенджыз Іуфэм Іутурэ, зэ ауз гъуэгукIэ кIуэхэурэ машцIэрэ кIуа, куэдрэ кIуа, зы гъуэгу зэхэкIыпIэ гуэрым деж зы шу закъуэ къакIуэу щыхуэзахэш. Шу закъуэр къэсу щыблэкIым Щэуей фIэхъус ирихри блэкIаш. Ауэ Щэуей и шу гупым щыщу шууипшIым шу закъуэр щалъагъум, «мыр тхъунцIэнщ» — жаIэри, зыкъыкIэрагъэхуаш щэхуу. Шу закъуэм кIэлъэшIыхъэхэри къагъэувыIаш.

— Фи гугъу сцIыркъым, си гугъу къэвмышI, си гъуэгум фытекI! — жиIэри къайлъэIуаш, арцхъэкIэ мыдрей нартхэм щамыгъэту, шу закъуэр яхъунцIэну еIэхэрт.

— Къибжыр сый мыйбы! Фейи зэпкырывуд, куэдрэ фымыгъэнсалъеу! — жаіери, шу закъум елахәш къральәфәхын.

— Щывгъэт, си гугъу къевмышыну сывольъеу, сэ зыри фәсшәакым фә, сывутыныц,— ельзәуаш аргуэрү шу закъуэр.

Нарт шууипшилм щамыгъэтыхэ щихъум, зерылъайэри къаңыгурымыуэм, шу закъум заіәштінудри къаҳәлтәшхүу щидзащ. Къэләбәм, тыричым, къэләбәм тыричурә езыхәм яшхәм трипхәжәш, шыхэр япәм иригъэувәжри ирихужъәжащ.

Адрей Щәуей и гупыр күзуэрә загъәпсәхуну зыщыныцә гуәрим деж щызәхәпсыхари зыхәплъәжым, шууипшил хуәчәмт. «Дәнә күя, дауэ хъуда» — жаіеүрә псори нартхәр зәупшижа щхъәкілә, зыми къыжиәфакым ахәр здәківар.

— Атіә, ахәр зыгуәрим хуэза хъунщи, сэ абыхәм я лъыхъуакіуә сөжъенщ, ауэ къезмыгъәзәж хъумә, фәри фынекіуәж,— жиіери, Щәуей иғъезащ.

Къыздикіла гъуәгумкілә иунэтіри зыбжанәрә жауә, жыжъеу зы фыңдағъә къильәгъуаш. Кіәлъеіләуэри лъәштүхәм, фәхъус зрихыу бләкіла шу закъуэр арт, гупым щышу күэда шууипшири яшхәм тепхәжая а шу закъум икуорт. Щәуейр елъәдәкъәуәләуэри шум бѓурыхъәри,— Гъуәгуфты апший! — ирихащ.

— Упсәу апший! — къэувылащ шу закъуэр.

— Мыхәр си гъусет, дауэ ухъу, сыйкілә къокъуәншәкіла мыхәр?

— Къызащай щыләкъым,— жиіаш шу закъум,— ауэ фәкілыныцә щахуәзмыгъуэтим, мыращ зәрыхъуар.

— Ар си фәш мәхъу. Ахәр зыгуәркілә уи яужь къимыхъауә, зыгуәр къуаштәнү хуемыжъауә уә абыхәм я гугъу зәрумыштар, ауэ мы зәкілә яхуәбгъәгъуну сынолтәу. Ди япәкілә сэ абыхәм мыхъумышлагъә езгъәштәжынкъым, си хъетыр къәлъагъуи мы зәкілә нәутыныцыж, хәт ищіләрэ, ди япәкілә түзхукілә дызәхуәзенкілә хъунщ.

— Хъунщ. Уи хъетыркілә сыйтүшшыжынщ,—

жилэш шу закъуэми шууиншыг къиутынши-
жащ, езыри еуэри ежъяащ.

Шууиншыг нартхэм я деж ягъэзэжыну
Щэуей унафэ къахуиншыг езыри закъуэм кілты-
күаащ. Шу закъуэм лъэшшыхъэри бгъурыту
күааурэ еупшыаащ:

— Емыкүу сыйомыншыг зыгуэркіэ со-
упшыннут,— жилаащ Щэуей.— Дааэ жытшеми
Гүэхукіэ гъуэгум дыщызэхуэаащ, сфиэфіт дызэ-
рыцшыхум, уи ціэ, уздэктүе, уштэктүе Гүэху
къызжепшэну синолтьяау.

— Си ціи, си унәціи, сыштэктүе Гүэхуи
бжесінкъым, ултү щытмэ, и чезу къэсмэ, ари
къәпшшэнщ, ауэ сэ сыздэктүе Къанж и къуэ
Щэуей, Нэрыбгей и къуэ закъуэ жыхуатшем дежщи,
пфіэмыхъэлтэмэ ныздэктүе,— къыжрилаащ шу
закъуэм.

— Захуэш, си гуапэу сыштшыгъунш,— жилаащ
Щэуей,— дэнэ нактүе жытшеми синектүенш. Уэ
пхуэдэ гъусэ си шэну куэду сфиэфіш.— Ар жиэ-
ри Щэуей шу закъуэм щыгъуу ежъяащ.

Ауэрэ күэхэурэ зэхуатути, зэжрааи щы-
мышшурэ Къанж и къуэ Щэуей и къуажэм
пэгъунэгъу щыхтум, шу закъуэм и гъусэм зыкъы-
хуигъазэри къыжрилаащ:

— Иджы сэ мыбы дежым сыштынш, уэ
Щэуей и деж күэи же тэхэштэу сыйызэрыхуэ-
күар, сиғъэхъэштэфынрэ симыгъэхъэштэфынрэ
еупшы. Сызэригъэхъэштшэну сыйызэхъуейр мыбы
хуэдэуш: абы и деж сыхуейш сэ зы ильэскіэ
сыштыхъэштшэну — ар зы. Етшанэрауэ, ильэсэм
и күэцікіэ си шым махуэ къэсыхункіэ зы мэкъу
Іэтэ ишхын хуейш, сэри махуэ къэсыхункіэ зы
мэлрэ абы хуэфашэ пластиэрэ сихынуш. Ещанэ-
рауэ, си шым хуэфэшэн шхэгъуи, сэ схуэфэшэн
шхэгъуи сыхуейш. Мис абы хуэдэу ильэскіэ
сиғъэхъэштэфынумэ, себлэгъэнуш, симыгъэхъэ-
штэфынумэ, себлэгъэнукъыми жэуап къысірь-
гъыхъэ.

Щэуей и хъэштшем зыкъримыгъэшшыу и адэ
Къанж и деж къыдыхъяащ.

— Си адэ,— жилаащ Щэуей, Къанж зыхуигъазэ-

ри,— сэ күәдми сыңылаш, күәди къеси. Ухъаш, лыыхъужь нарт күәдми сахуэзащ, ауэ иужь дыдэу сыщежъам зы шу закъуэ сыхуэзащи и Гуэхүи, къышык. Ихъы, хэтми къызыжыларкым. Си шу гупым яңышу нарт шууиншык зыкъыс. Йырагъэхури ар яхъуншынду хуежъати, псори зерипхыцаби яшхэм трипхэжауэ ихуу сельэйири къезгъэутыпцижаш. Дэнэ укыуэрэ жысайу сыщеупицым — «Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэм деж сокиуэри къомыхъэлтэким ныздэкиуэ» — жи. Ери сыйкыздришэжаш. Ди къуажэм дыктышысым Щэуей и деж хъещеу зы ильэск. Э сыңылану сыйкъэкиуащи сигъэхъэш. Эфынрэ симыгъэхъэш. Эфынрэ киуэни схуеушиц жи. Ери сыйкыдигъэхъэжащ. И шым махуэ къес мэнкүу. Иэтэ ишхынуш, езыми махуэ къес зы мэлрэ абы хуэфащэ пастэрэ ишхынуш, ишми езыми яхуэфащэ шхэгъу хуейш. Дауэ тицыну, дгъэхъэш. Эфыну піэрэ апхуэдэу? Сэ си гуапэт ар къесцихум, ар зы бэлыхъ гуэру къыш. Экынш, а слъэгъуар.

— Къегъэблагъэ, си щалэ,— жи. Аш Къанж, куууз хэгупсысыхъри.— Къегъэблагъэ. Ар уи лыгъэ и хъыбар зылархъя гуэрш, Гуэхук. И къыпхуейуэ къыш. Экынш. Мы къуажэм мэл гуартэрэ, шыбз хакиуэш. Эрэ, былым. Ихъушэрэ зумыта дэскым, уэ езыри жагъуэу укъальлагъуркым нартхэм. Дэ ди. Ерэ тхуrimыкъуж хъум, ди къуажэм дэсхэр къыбдэлэнкъунш, хъещ. Эм и емык. И къуагъэхъынкым.

Фейцейуэ зэрхуэпам хуэдэу Щэуей дэкири — «къегъэблагъэ» жи. Аш Къанж и къуэ Щэуей,— жи. Ери, хъещ. Эр къыдишащ, хъещ. Эшым. Къиш. Игъыхъэри езыр унэм щыхъэжащ. И шыгъын фейцейхэр зыпхихыц, нэгъуэш. Фашэкиэ зихуапэжри зыкъом дэкиа нэужь Щэуей и хъещ. Эм деж щыхъаш.

— Къеблагъэ, си хъещ! Куэду си гуапэнхъещ. Э къыскуэкиуэнэ,— жи. Аш Щэуей, и хъещ. Эм и. Ерэ иубидурэ.

— Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэ, сэ сыйкыш. Экынш, уэ уощ. Э — ильэск. Э уи

дэж сынчыхъэштэну арц, сызэрьпхуэхъэштэну щыкэри уоштэ, артьэ? — еупшаш хъэштэр Щэуей.

— Соштэ, — жишац Щэуей и щхъэр хуигъэшхыу.

— Атэ, арапчи, си шым егъэшхын хуейуэжыхуэштар къет, шхэгъуи къыхуэгъует, сэри си хъэштэннышыр къыскуэгъэхъэзыр, шхэгъуи къызэт.

— Уи хъэштэннышыр хъэзырц, сэри уэ шхэгъу синхуэхъунц, ауэ уи шым шхэгъу хуеймэ нактуэ, къыхэтхынц синхэм, — жиэри, Щэуей хъэштэр игъэшээри дишаш.

Хъэштэмрэ Щэуейрэ губгъуэм дэкири Къанж и шыбзым хыхъэри шы гъуабжэ кіэхухэм яхэлъаш — хагъуэтакъым. Етланэу шы пштэгъуалэ заштэм яхыхъэри хэплъахэш — абыикI хагъуэтакъым. Ешанэу шы къарэ гупым яхигъаплъэри — абыикI яхигъуэтакъым хъэштэм и шым шхэгъу хуэхъун. Итланэ, къагъэзэжауэ къышыкIуэжым, Щэуей и Джэмыдэжыр и закъуэнцИийуэ хъуактуэу джабэм кіэрти ар къильагъури хъэштэм жишац:

— Мес мор хуэхъунц си шым шхэгъу, абы фІэкIа сэ слъагъуркъым хъун.

— Атэ ар хъунумэ, икъукIэ дэгъуэш, ар сэ сишиц, нактуэ къэтшэнц — жишац Щэуей, и Джэмыдэжыр къишэжри хъэштэм и шым бгъэдигъуваш, мэкъу Иэтэ зэрыз ябгъэдилхъэри. Мэлхэри уклагъэхэу щыэти хъэштэмрэ езыимрэ зэдэшхэу тъысыжац.

Апхуэдэурэ я шитирэ зэдэшхэу, езы тIури зэдэшхэурэ мэзих ектуэкаш. Мазих шрикъум, Джэмыдэжым и Тыхъэр хуримыкъуж хъуаш, Джэмыдэжым езым и Тыхъэр шхын иухырти хъэштэм и шым хуагъэтТылъари фIишхырт. Абы ешхыркъабзэу ЩэуенкI и Тыхъэр хуримыкъужу, нэхъ лей ишх хъуаш.

Ар щильагъум хъэштэм жишац: — Иджы куэди дызэрышысар, дыдэкиIуурэ нарт губгъуэхэм тIэкту къышыдгъекIухь.

Пшэддэжыж къэсихункIэ дэкиIуурэ пшы-

хъещхъэ хъухункіэ нъакіухуурэ я шихэр зэхуэфі ящыжащ мазэм и кіуэцікіэ.

— Иджы, Къанж и къуэ Щэуей,— жилащ хъещіэм,— куэдщ сэ уи деж сызэрышыхъещіар, си ежъежыгъуэ хъуаш. Уныздежъэнумэ зыгъехъэзыр. Сэ зы Гуэху гуэр сиІәщи, ар зэфіэзмыгъекіы хъунукъым.

— Куэду си гуапещ уэ сыпціыгъуу къескіу-
кыныр. Уи Гуэхур гъэзещіа хъунымкіэ зыгуэркіэ
сыбдэІепыкъуфынумэ синаасыпифіэш,— жилащ
Щэуей.

Хъещіэмрэ Щэуейрэ я Іещэ-фащекіэ зызэр-
гъэнэшри ежъахэш. Икіи емышхэ-емыфэу, икіи
загъепсэхуну яшхэм къемыпсыхуу мазэкіэ
кіуахэш. Мазэкіэ кіяа нэужым хы тіуашіэм
дыхъэри зы щыпіэ гуэрым деж щепсыхахэш.
А щыпіэм пэмымжыжъуэ хъещіэр зы бгъуэнциагъ
ин гуэрым щыхъэри зы шэмэдж, зы гуахъуэ
кіыхъ, зы гуахъуэ кіэші, зы сидж, пхъесэмпэр, зы
лэгъупыжь къышіхааш.

— Мыдэ къедаіуэ иджы, Щэуей,— жилащ
хъещіэм а къомыр Щэуей и пашхъэм кърильхъэ-
ри.— Сэ мыбы дежым сыгъуэлтынурэ мазэкіэ
сыжеинущ, уэ жей уимылэу, умыбэлэрыгъуу
а мазэм и кіуэцікіэ мэкъу еуэ, мэкъу пыпхъуищ
пыбушицу бгъеувыжын хуейш. Абы иужькіэ,
сыкъэбгъэушынам махуиш илэжу щіэдзи мы
лэгъупыжымкіэ махуишкіэ мэкъущіэш зэхэгъа-
вэ, мэкъущіэшыр бзантхъэу зэхэва нэужь, сэ
сыкъэгъеуш.

Ар унафэу Щэуей къыхуищіри хъещіэр жеину
гъуэлъаш. Ар зэрыгъуэлъу Щэуей щідзэри
мазэкіэ мэкъу еуаш, удэпльеямэ уи пылэр щхъэры-
хуу мэкъу пыпхъуищ игъеуваш, хъещіэр къэушы-
ным махуиш фіэкіа имылэжу лэгъупыжыр
фідзэри мэкъущіэшыр бзантхъэм хуэдэу зэпыш
хъухункіэ игъеваш. Ар хъэзыр щыхъум хъещіэр
къигъеушаш.

— Хъэзыр? — къеупищащ хъещіэр.

— Псори хъэзырш, піальэри къэсащ,—
жилащ Щэуей.

Хъещіэр къэтэджри и шыр къиубыдыжащ,

итланэ ар ишэрэ бзантхъэр щихуэм, пшакъuem ишэрэ хигъаджэразэурэ лэгъуным илья бзантхъэр иухыху и шым щихуаш. Абы иужькIэ и шым уанэ трилъхъещ, Іашэ-фащэкIэ зызэшIикъузэжри Щэуей къыжриIаш аргуэру:

— Иджы, Щэуей, сэ мы хышхуэм сикIынущ, уэ пицIэнур мыраш: сэ мыбы сыхыхъэрэ зыкъом дэкIа нэужь, пицыхъещхъэ кIыфI зэрыхъуузы пыпхъuem мафIэ едз, жэц, ныкъуэ щыхъум деж етIуанэм щIэдзэ. Абы иужькIэ уктыIумыкIыу псым хэплъи, сикъэкIуэжу сикъомылъагъум, кIэлъыкIуэу ешанэм щIэдзэ. Псым тхъурымбэ хужь къищIмэ, си Iуэхур фыщи сикъокIуэжыр, абы щыгъуэ аркъенры къащти япэ мыбы къикIыну хакIуэр зыIашIумыгъэкIыу къэубыд, сэ сикъэссыжыху къыспенлъэ; тхъурымбэ плъижь псым къытирищIемэ, абы щыгъуэм си Iуэху щIагъуэкъыми — си лъыхъуакIуэ унежъенуми, укIуэжынуми ухуитш.

Ар Щэуей къыжриIэри зимыIэжъеу хъэцIэр псым хэнкIаш.

Щэуей хышхуэм хэнлъэу щытурэ пицыхъещхъэ кIыфI щыхъум, зы пыпхъuem мафIэ щIидзащ, ауэ псым е хужьу е плъижьу тхъурымбэ къытирищIауэ ильэгъуакъым, итланэ, Щэуей ешанэм пынхъuem мафIэр щIидзауэ хым теплъэри къильэгъуаш хым и гүшIыу псоми лъы плъижь тхъурымбэр темыхуэу къытирищIауэ.

Ар щилъагъум Щэуей, — уэхъэ-хьей, си Джэмидэжь, щIэхуу къэс си деж! — жиIэри кИяш. НапIэзыпIэм Джэмидэжыр къэсри Щэуей шэсаш, и джатэжыр кърихри, — Нельэ иджы, си Джэмидэжь, мы хым! Ди ныбжъэгъур яукI, — жиIэу Щэуей щыжиIэм, — Сэ сцIат абы дэ дыдэмIэпыкью зэрымыхъунур, сельэмэ-сельэ! — жиIэри Джэмидэжыр хышхуэм зэпрылъаш. Щэуей иныжь хэжум ихъаш. Нэм щIэIэбэр умылъагъуу дунейр занщIеу кIыфI къэхъуаш. Жын уаер къенщэрт, уэсир къесырт, къурш инхэр къызэтешащэрт, мывэ инхэр уафэм уэшхым хуэдэу къельэлъэхырт, дэнэкIэ удаIуэми уи тхъэкIумэ Гупсыр ирауду кIий-гуо маңхэр зэхэнхырт. Ахэр псори,

кынхуэм цыху зэрызэнрыкIар къашIэри, иныжъхэм къаIетауэ арт.

КъызэхикIухьщ, нызэхикIухьри Щэуей и гъусэр щимыгъуэтыхым нэхъ лъагэ дыдэ къуршым теввери,— Уэхъэ-хъей, си хъэшIэ, дэнэ ушыIэ? — жиIэри гуэуаш, ауэ и хъэшIэм и макъ къэIуакъым итIани, ещани гуэуаш — хъуакъым. Щымыхъум, Щэуей и Джэмыйдэжъым къепсыхри бгы зытетым щэ IэштIымкIэ еуэри дунейр зэтригъэшещащ, Iэуэлъяуэу иныжъхэм къаIетари напIэ-зыпIэм увыIаш. ИтIанэ Щэуей аргуэру гуэуаш,— Уэхъэ-хъей, си хъэшIэ, дэнэ ушыIэ? — жиIэри.

Абы иужькIэ къуршым адрышIкIэ къышIуаш: «Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэ! Зэгухъэ-зэгуэкI бгитI зэхуакум си хъэдэ щылъыхъуэ!» — жиIэу хъэшIэм и макъыр.

«Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэ» — жыхумIэ псалъэхэр зэрызэхахыу, иныжъхэм аргуэру уаер къаIетащ, мывэхэр къытрапхъаш, арщхъэкIэ сыйт къытхуэми къимыгъанэу, щIыIэми мафIэми щымышынэу бгитI зэхуакум Щэуей дэнкIаш. Иныжь пшыкIутI псоми щхъэ блырыбл яфIэту и хъэшIэм щхъэшыст фIагъэжын къудейуи, ящхъэшылъадэш мафIэм хуэдэуи, и джатэжъыр кърипхъуэтри зэтриупшIетащ, итIанэ бгитIыр заншIэу зэгухъэжу щыхуежъэм и IитIымкIэ еIунщIри нэхъри зэIуигъэкIетащ. И хъэшIэри пхауз щылъти къитIэтэжри къеуэри къыдихыжащ. Хы Iуфэм къышысыжым иныжь шыбзым хыхъэри шыбзым я пашэ хакIуэр Щэуей къиубыдщ, адрей шыбзхэри кърахужъэри къызэ-прахуаш. Хым къызэнпркIыжхэри тIэкIу къекIуауэ хакIуэжым заIэпиудри бзэхаш.

— ЕI! Хъуакъым ар! — жиIаш хъэшIэм,— ХакIуэр щытIэшIэкIакIэ адэкIэ дыкIуэ хъунукъым. Уэ быукIа иныжъхэр нэхъыщIэ зэш пшыкIутIыращ. Иджыри абы щIыIэш абыхэм я къуэш нэхъыжъхэу иныжъищ щхъэ пшыкIутI — пшыкIутI яфIэтуи а хэкIуэжым ахэр къихъынущ иджылсту. Мыбы деж дышынэплъэм нэхъыфIщ.

Ар жиIа къудейуэ хакIуэ къарэжъым, зы иныжь щхъэ пшыкIутI фIэту тесу, и щхъэ

пщыкIутIми бзаджэ зэуэ къыздыжаIэу, зэшIэгуауэу къесац.

— Куэдрэ умыхъуанэу къауэ, япэ уэгъуэр узот,— жиIаш хъэшIэм, иныжым пэуври.

Иныжым и шабзэр зэIуидзри,— Сынауэми сзызэунур уэ цыкIужьеяракъэ, мэ сынауэмэ! — жиIэри къеуаш, арщхъэкIэ хъэшIэр дэлъейри зытригъехуакъым, езы хъэшIэр уэри иныжым и гущхъэм зэпхригъэдзац. Иныжыр зэрхуэхыу, хакIуэ къарэжым аргуэрү игъазэри кIуэжац, куэди дэмыйIыу аргуэрү къесыжац нэхъ Iеижу хъуанэ-Цанэу зы иныжь, щхъэ пщыкIутIыр зэшIэгуауэу фIэту тесу.

— Фыз нэхъеий умыбгэу, узэуэнумэ къауэ, япэ уэгъуэр узотыр! — жиIаш абыикI хъэшIэм. Иныжыр къауэри хъэшIэм и бэкъу зэхуэкум шэр дигъэкIаш, езы хъэшIэр уэри иныжыр ириудыхац. Иныжыр зэрхуэхыу, хакIуэ къарэжыр аргуэрү ѢшIэпххъуэжац.

— Иджы зы закъуэ щыIэжчи,— жиIаш хъэшIэм,— абы и зэуэкIэр хэтIэхэсэ джэгуу арш, абы дыкъельм псори зэфIэкIаш.

Ар жиIай-жимыIай, уий, дунейр икъутэу, мафIэ бзийр кынIурихыу, дэпхэр и жъэ пщыкIутIым къажьэдэлъэльу къесац иныжыр.

— Си шынэхъышIэхэр зыукIыу, дишхэр зыхуу хэт мыбы къихъэфар, хэт сэ сицIым къихъэн зылъэкIар, ар сэ слъагъуну сыхуейш, абы и кIэтийхэр сэ зырызурэ къиздзынщ. Мы дицIым къихъэфу щытар, дэ дызымыгъэпсэуэ щыта нарт зэшиблыр дыукIаш, зы шыпхъу закъуэ абыхэм яIэши мыбы игъацIэкIэ къекIуэфынукъым. Абыхэм я анэ-адэхэрщи — я къуэхэр ягъеижурэ нэф хъуахъэш, хэт мыбы къекIуэфынур? Сызэгуоудыр сэ, апхуэдэ нарт иджыри щыIэ? ! Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэ жаIэри зы емынэ гуэр къальхуаши ар иджыри яжъэм хэсш, армырауэ пIэрэ мыбы къемыхъу щыкIэ къесар! — жиIэу, иныжыр къайбгъэрыкIуац шууитIым.

— Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэр сэракъым, абы ухуеймэ, арикI бгъуэтынщ, куэд къуумыбжу узэуэнумэ, къауэ, япэ

уэгъуэр узотыр,— жиlaщ хъэшlэм иныжым зыхуигъазэри.

— Сэ си зауэklэр хэтlехэсэши япэ щlыklэ динхэр зэдгъэзэуэнц, абы иужьklэ уэрэ сэрэ хэтlехэсэ дыздэджэгуниц,— жиlaщ иныжым. Я шитlыр зэраутlыншац. Иныжым и хакlуэ къарэр къепхъуэхунklэ Шэуей и хъэшlэм и шым пшахъуэрэ бзантхъэрэ фlэklа кlэримыччу, хъэшlэм и шыр елхъуэхукlэ иныжым и къарэжым и лыр къупицхъэм нэсу ктыklэричурэ иныжым ишыр ишхыншац.

— Уи шыр си шым къытклуаш, ауэ сэ уэ дуней уэзгъельтагъунц, къакlуэ мыдэ!— жиlaщ иныжым. Хэтlехэсэм щlадзац хъэшlэмрэ иныжымрэ.

Иныжыр eIэри хъэшlэр и лъэгуажьапшэм нэсу хитlаш. Хъэшlэр eIэри иныжыр и лъэдийм нэс фlэklа хухэтlакъым. Аргуэрү иныжыр eIэри хъэшlэр и дэмащхъэм нэс хитlаш. Хъэшlэр eIэри иныжыр и бгым нэс хитlэфа къудейш.

— Пызоупшl иджы уи щхъэр, иужь дыдэу жыллэжынуламэ жыллэ,— еупшlаш иныжыр, и джатэр къихауэ хъэшlэм щхъэншнувэри.

— Зэ умышlашlэ, иныжь, сэ жыслэнуш абы и плэklэ! — жиlaщ Шэуей къуэгъэнапlэм къыкъуэжри, иныжым и джатэр и lэгу пцланэмкlэ иубидри,— Уэ лыгтэ уилэм сэри зэ къызэлэ, сэри абы сыригъусэш, тlури дыздэуkI.

— Сыт мыбы жиlэр, уэ сыноlэ-сыкъоlэжу сыхэтын, бадзэм хуэдэу успlынкъэ! — жиlэри, Шэуей къепхъуаш, аришхэлэklэ иплэм хуигъэklакъым, етlуанэу къеlэри щlым къыхутelэтыklа — къым ешанэу къеlэри хуэгъэхъякъым.

— Иджы си чэзущ, иныжь,— жиlэнц Шэуей eIэри иныжыр и къурмакъейм нэсу зээх хитlаш.

— Уи щхъэр пызож иджыншу, иныжь,— жиlaщ Шэуей,— иужь дыдэу жыллэжынуламэ жыллэ!

— Сэ иджы жыслэжыни щlэкъым, ауэ уэ ухэт? А зыр къызжyлэ, абы фlэklа уэ сызэролльэlu щlэкъым,— жиlaщ иныжым.

— Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэ жыхуа! Эр сэращ.

— Сціат сэ,— жи!аш иныжым ар щызэхихым,— ди лъэпктыр абы зэры! Эш! Іуэдэжынур.

— Пш!ами умыш!ами, уи к!эухыр къесаш! — жи!ери, Щэуей евэри иныжым и щхъэ пицык!ут!ыр пигъельльяш, и хъэш!ери къыхичыжщ аби, шыхэри къызэш!аугъуейри къежъажахэш, иныжым и лъым щышу хъэш!эм псыльэм из къыздрихъажъаш. Апхуэдэурэ къак!уэурэ гъуэгушхъиблыр щызэхэк!ым къесыжахэш.

— Иджы, Щэуей,— жи!аш хъэш!эм,— сэ нэгъуэш!щ си гъуэгурى сытеувэжынщ, ф!ыуи сыбгъэхъэш!аш, Іуэхуи къыздэблэжъаш. Нарт дэлъхуибл си!эу а иныжъхэм яук!ауэ щытати силь къыздэш!эжаш. Уэр мыхъумэ ар сэ схузэф! Эк!ынтикъым, уи деж хъэш!эу синиш! Эк!уари арат, уэр ф!ек!а сэ къыздэш!эпыкъуфын щы!этэкъым. Иджы бийуэ ди!эр дыухаш, дык!уэж хъунуши гъуэгумахуэ! Сэ синиш!алэкъым, сыхъиджэбш, укъысхуей хъумэ, сикъэбгъуэтвынщ.

Хъыдджэбзым псальян зэриухуу, и пы!эр щхъэрихри и щхъэц ф!ыц!э дахэр къыш!игъещаш, и дэхагъым нурыр къыщхъэшихыу Щэуей и пащхъэм къиуващ. Щэуей хъыдджэбзым и дэхагъым дихъэхауэ, гуф!эгъуэм зэш!иштауэ Іэпл!э хуиши!ыну щы!эбэм хъыдджэбзым и щхъэц ф!ыц!эр и гупэмк!э къриут!ыпщхъэхри дунейр занщ!эу к!ыф! хъуаш, езы ц!ыхубзри, Щэуей Іэбэ пэтми, лъыхъуэ пэтми имыгъуэтыху к!ыф!ыгъэм хэк!уэдэжаш. Дэнек!э к!уами, дэнек!э джами Щэуей хъыдджэбзыр къыхуэгъуэтыхакъым, ауэ, адэ жыжьэу к!ыф!ым къыхэ!уки!ыу, иужь дыдэу зэ аргуэру зэхихыжащ: «Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэ! Си нурыр уэ гъуэгу пхурехъу, си лъагъуныгъэм уи гъаш!эр пхурегъенэху!» — жи!эу къэ!ущ хъыдджэбзым и макъри дунейр занщ!эу нэху хъужаш.

Къанж и къуэ Щэуейр а ц!ыхубзым и дэхагъым, абы и л!ыгъэм зэш!иштауэ, иужь дыдэу къыжри! эжажам и гур маф!эм хуэдэу къызэш!игъэнауэ и закъуэу куэдрэ губгъуэ иным

итащ, ар къызэригъуэтынам егупсысу. Абы дежим Щэуей япэ дыдэу и гум къэкІаш физ къишэнү, къэкІуэжу зызэригъэпэшү абы и лъыхъуакІуэ ежъяну муради ишІри къежъэжащ.

Хъыджэбзыр и адэ-анэм я деж кІуэжри и дэлтхуиблыр зыукІа иныжыхэр зериукІыжар, иль зерищІэжар яжриІэжри игъэгуфІахэц, езыхэр я къуэхэм щхъэкІэ гъыхэрэ нэф хъуати бииль ихтар ящихуэри зэрыштыауэ хъужахэц.

*Щэуей Ан-Акъ бгъэжьыр иукІыу
Щхъэц фыцІэ дахэр фызу къызэришар*

Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэр и закъуэпцІийуэ, еша-елІауэ, къуакІэ-бгыкІэ гъуэгуншэхэмкІэ хуабжу зыхуэзэша нарт щыналъэм къыхуэкІуэжырт. ХъэцІеу къыхуэкІуэу апхуэдизрэ игъэхъэшІар, лыгъэр зыдищІар, къыхуемыцІыхуу зыщІыгъуар, хъыджэбзу къышІэкІыжу фІэкІуэдыжа хъыдджэбз дахэр и нэгум щІэкІыртэкъым. Ауэрэ къакІуэурэ нарт щыналъэм къихъэжащ. НартыщІым ит нарт Іэхъуэхэм щахуэзэм Щэуей абыхэм еупщІаш:

— Сыт щыхъыбар, сыт къышаІуатэрэ Нарт Хэкум, хэт яхэшІа, хэт къахэхъуа? — жиІэри.

— КъыжыпІэну хъэлъещ ди хъыбарыр, гуауэшхуэ щыщыІэш нартыщІым — Къанж и къуэ Щэуейр, Нэрыбгейм и къуэ закъуэр нархэм яІэжкъым,— жаІаш Іэхъуэхэм, Щэуей и уишІэм и жэуапу.

— Сыт хуэдэ хъыбар щаІуатэр нартыщІым Щэуей щхъэкІэ? — еупщІаш нарт Іэхъуэхэм Щэуей аргуэру.

— Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэр зы хъэшІэ гуэр, зыми ямыцІыхуу къыхуэкІуэри, абы щыгъуу ежъяуэ иджыри къэсихункІэ къигъэзэжакъым, ар зэрежъэрэ нарт щыпІэр зэ кыфІ мэхъу, зэ дэхашэу дунейр нур

мэхъу. Ар зищыси къахуэшлэркъым. Дэнэ щыхэккуэдами Къанж и къуэ Щэуейр, Нэрыгбейм и къуэ закъуэр, зищыпIэ и деж щыхэкIуэдауэ къалтытэр, и кIуэдыкIэ хъуари къахуэшлэркъым, нарт лыхъужхъэр — «е и псэущхъэ, е и къупщхъэлъапщхъэ къедмыгъуэтыхауз дыкъекIуэлIэнкъым!» — жаIэри зэбгырыкIахэц, къенахэр нэпс щагъэкIыу зэхэсхэц я нарт лыхъужым, нарт хахуэу зыри зытемыкIуэ Щэуей Къанж и къуэм, Нэрыгбейм и къуэ закъуэм щхъэкIэ. Щэуей и кIуэдыныр нартхэм я дежкIэ хуабжьу хъэлъэц. Щэуей нарт лъэпкъым я къуэ пэжу щытащ, абы и щытхъур нартыщIым къыщыувылакъым — ар щыщIэрыIуэц иныжь щыпIэхэм, абы и цIэ къудейм бийр игъаштэрт, лIэнным нэсу. Иджы Щэуей зэрыщымыIэжрэ ди щIым бийхэр къоIэр,— жаIаш Iэхъуэхэм, я псалъэхэр мыпхудэуи яухаш:

— Уей, ди нарт хахуэу Щэуей!
Ди нартыщIым и щытхъу,
Дэнэ уэ уи щхъэр щыбгъэтIылъар,
Дэнэ уи джатэ хахуэр къыщыбгъэнар?

— Къанж и къуэ Щэуейр, Нэрыгбейм и къуэ закъуэр икIи кIуэдынкъым, икIи яукIынкъым. ФыкIуи нартхэм хъыбар евгъашлэркIэ Щэуей зэрыпсэумкIэ, ар нартыщIым къызэрихъэжамкIэ, ар сэращ — жиIаш Щэуей. Нарт Iэхъуэхэр, ар зэрызэхахыу, гуфIэхэри зэрехъэжъахэц хъыбар егъашлэркIэ. Езы Щэуей жеину гъуэлъаш.

Жейуэ здыхэлъым Щэуей зы макъ гуэрым къыжриIаш «Уи хъыдджэбзым и хъыбар къыбже-зыIэфын Сэтэней фIэкI щыIэкъым» жиIэри.

Щэуей зыкъомрэ жеяуэ къеушыжри къежъэжаш икIи нартхэр гуфIэгъуэкIэ къыпежъахэу гъуэгум щрихъэлIаш. Нартхэр джэгухэрт, хатIэрт-хасэрт, я уэрэдхэр ину къаIэтырт Щэуей къызэрикIуэжам иригуфIэу. Нартхэм Щэуей къаIэтри гуфIэгъуэ инкIэ къуажэм дахъэжащ, нартхэр, цIыкIуи ини къанэ щымыIэу махуиблкIэ зэхэтахэц, нартыщIыр санэхуафэм иуфэбгъуауэ

гүфІэгъуэу — «Ди Щэуей хахуэр къэссыжащ» — жаІэу. Ауэ Щэуей нэшхъейт. Ар къышилъагъум Сэтэней мыбы хуэдэу къеупицІаш:

— Дунейр бгъэпыхъэу,
Уи фэр пыкI-пыхъэу,
Щхэ унэшхъей,
Къанж и къуэ Щэуей,
Нэрыбгейм и къуэ закъуэ,
Сыт къыпшишыщI,
Сытым уриухъэлIэ?
Уэ уЛыгъэншэтэкъыми,
Цыху зэрапIкIэ успIатэкъыми,
Цыхуи къыпtekIуэн хуейкъыми.
МафIэм ухалъхуати,
Лъхугъэм уралейти,
Къанж и къуэу си къан,
Нэрыбгейм и къуэу Щэуей,
КъызжыIэ къыпшишыщIар,
Мыгъуагъэу узыхуэзар?
СлъэкIыр пхуэсщIэнщ,
Гущыгъэ хуейм хэслъхъэнщ.

— Си адэ дэгызэу, сэ сзыпIауэ Сэтэней гуашэ,— къышIидзащ Щэуей,— иджыри къэс лЛыгъэкIэ зыри къыстекIуакъым, нартыщIым хуэмыйфащи къыхуэсхъакъым. Ауэ сэ зы хъэцIэ гуэр игъяцIэм сыхуэмыйзауэ къысхуэкIуэри иджыри къэс къыдэскIухъаш, лЛыгъэ куэди здэтщIаш, иныжьыщIхэм дыкIуэри ди цыху зышх иныжьхэр зэхэдукIаш, ИТанэ, иныжь шыбзхэри къыздетхужъэри дыкъежжэжауэ дыкъакIуэурэ гъуэгушхъиблым дыкъышысым — «Сэ си гъуэгур нэгъуэшI щIыпIэкIэш, фIыуэ сыбгъэхъэшIаш, фIыуи укъысщIыгъуаш, си нарт дэлхуиблым яль къыздэпщIэжащ. Ауэ уэ пицIэн хуейщ, сэ сицIалэкъым, сыхъыджэбэш, укъысхуейм сыкъэбгъуэтынш» — жиIэри и пыIэр щхъэрихри и щхъэц фIыцIэ дахэр къышIигъэщащ, езыр хэтми, дэнэ сицIылъыхъуэнуми къызжимыIэу дунейр занщIэу кIыфI къэхъури бзэхыжаш. Езыр, нурыр щхъэшихыу дэхашэш, зэ фыз къэсшэн хуей хъум абы

фіәкІа къахесхын щыләтәкъым. Сылъыхъуа пәтми зыңбылЫи щызгъузакъым, и гъузгу хъунури сңәркъым. Ар сигум къинауэ сывәрехъә, и къезгъуэттыкІә хъунур хәпшілкІмә къызжылә.

— Сә сңәүә уә бжезмылән щыләкъым, си щіалә,— къригъәжъаш Сәтәней,— ауә а уә узыхуэза хъыджәбым хәсшілкІыр машшәш. Зәхесхащ абы и хъыбар, ар ЩхъәцфІылләкІә зәджәр арш. Хы тұуаштәм адәкІә щылә инйажхәм яукІа нарт зәшиблым я шыпхъу закъуэр арш, езыр узәримыгъәпльу дәхашәш, и нәкіум нурыр къырех, абыкІә дунейр егъенәху, и щхъәц фІылләр и гупәмкІә къридзыхым дунейр жәщым хуәдәу кІыфI ешI, еzym къаруушхуэ хәлъщ, зыңыспәур къуәкІылләмкІәщи маҳуэр дыгъэм егъенәху, жәщым дыгъә папшіләу ЩхъәцфІылләм и нәкіум кърих нурыр къопс. Ар уә фыз пхуәхъунт, ауә уә абы укIуәфын, узәрыкIуәну гъуәгур сәри бжесләфынукъым. Зәхесхащ тенджызым и кум щыпсәууэ, и хъуреягъыр псыпшіләу, хыхъәпIи хәкІылIи имыләу, зәхесхащ къалуэтәжу ди нартыжхәм ящыш зыри щымылауэ ЩхъәцфІыллә и деж кIуәфа, а псыпшіләм пхыкIыфа, кIәлъыкIуами къимыгъәзәжауэ. Абы адәкІә, си щіалә,— жиIаш Сәтәней аргуәру,— ЩхъәцфІыллә и щылләмрә ди щылләмрә я зәхуакум дәлъ щыналъә иным и щхъәшыгум зы бгъәжъ гуэр щызоуэр Ан-АкъкІә еджәу, абы хъәри кхъуәри, цыхуи пәлъәштыркъым. А щылләм цыхуи нәгъуәшI псәушхыи щызәригъакIуәркъым, псоми бәлыхъ ятритгъәлъщ, нарт куәди ләшIәкIуәдащ. ЩхъәцфІыллә и деж укIуәмә, абы ухуәмымзәнкІә ләмал иләкъым, умыкIуи нәхъыфIщ, абы упәлъәштынкъым, уләшIәкIуәдәнщ.

Сәтәней жиIахәм гүпсәхуу едаIуәри Щәуей мурад ишIаш ЩхъәцфІылләм фIәкІа фыз къимышәну, зыри зыпәмымъәшшу бгъәжъ Ан-Акъыр, цыхухәм насыпшыншагъә куәд къахуәзыхыр иукIыну, нарт щыналъәм шынагъуэ телъыр трихыну.

Щәуей нарт шу хахуэт, зы нарт япә къимыувәну. Ар шәсрә ежъамә еzym хуит имылауэ зы нарт

дэшэсиртэкъым, щышинынerti, нартхэр дэнэ къэна, мэзым щээт хъэкихъуэкихэри къышышинынerti Щэуей зыкъыхуагъазертэкъым.

Бгъэжь Ан-Акъи, Щэуей хуэдэ къабзэу, уафэгум щытепщэт, щыхахуэт, уафэгум итхэми, щылъэм щызекIуэхэми ятекIуэрт, ар лъетауэ уафэгум иту яльэгъуамэ, нэгъуэщI зыри абы щызелъэтэжыртэкъым, щылъэм щызекIуэртэкъым, езым и инагъыр цыхум и инагъым хуэдэу тIу хъурт. Щылъэм къеухыурэ нарт шу закъуэу къэзыкIууххэр иукIырт, и лъэбжъанэхэмкIэ цыхухэм я пщэхэм зэхиукIерти дрихьеирти ишхырт, и дамэ лъэцхэмкIэ еуэурэ цыкIу-цыкIуу зэнкъриудырт.

Нартхэр куэдрэ ещац а бгъэжыр къаукIыну, ауэ зыри яхуещIакъым. Уафэгум щIэуэу зыбгышхуэ гуэрым и щхъэшыгу дыдэм езы бгъэжыр щыпсэурт. КъыIэшIыхъэр абы дрихьеирт, къридзыхыжырт. Апхуэдэурэ ишхахэм я къупщхэльяашхъэу къридзыхыжахэр бгым и лъабжъэм щIэз хъуват. Бгы зытесыр инт, и лъабжъэхэри, и джабэхэри, и щхъэри — псори мыл защIэу зэцIэштхъят, уезэгъынкIэ Иэмал имыIэу.

Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэр и закъуэпцIийуэ къуэкIыпIэмкIэ иунэтIри махуэми кIуэм, жэцми кIуэурэ куэдрэ кIуаш, куэди ильэгъуаш, куэди и нэгу щIэкIаш, къуакIэ-бгыкIэу ар зыщхъэпрымыкIа къэнакъым, куэдми яIущIаш, зыIущIэ псоми ЩхъэцфIыцIэ и хъыбар щхъэкIэ еушиIурэ кIуаш, ауэ зыми абы и хъыбар къыжриIэфакъым. Ауэрэ Щэуей мазих-блым щIигъукIэ кIуаш. КъуакIэ-бгыкIэ Иэджэми ар щыжеи, еша-елIауз, гугъуехь куэдми хуэзай. ИтIанэ Щэуей, зэгуэрым, мыл защIэу зыбгышхуэ гуэрым щхъэпрыкI пэтрэ, жэц къытешхъуэри и щхъэшыгу дыдэм щепсыхащ. Абы дежым жейуэ тельу нэху къышцекIри пщэдджыжь нэхуущым и дыгъэ дахэр къышцIэкIауз Джэмыйдэжым шэсүжри къежъэжа къудейуэ дунейр зэуэ кIыфI къэхъуаш, къышцIэкIа къудей дыгъэр къуилъэфэжащ. Щэуей мы къэхъуар сый жиIэу дэплъейм — бгъэжь Ан-Акъыр къышхъэшхъяуэ арт. Щэуей

ар Сэтэней жыхуи^{ла} бгъэжыр зэрыаар къицыхужри и джатэжыр кърипхъутащ, и Джэмидэжым тесу уафэгум дэлъэтейуэ бгъэжым езэуэнү. Щэуей зигъэхъэзырауэ щыту, Щэуей и щхъэшыгум къыцифэрэзыхурэ Ан-Акъижыр къэпсалъери жи^{ла}аш:

— Хэт сэ къысщымышынэу, къысщымыдзыхэу,
Мы си щым къихъар, зигъэлтихъужыу?
Хэт делагъэк^и эзызигъэшхынц
Си пащхъэм къак^иуэуэ къысхуинвар?
Уи лъакъуэ цык^иухэр Пэжъажъэу
Укъыдэсхъеинци узэ^иш^иэстхъинц,
Уи нэ цык^иуйт^им дагъэу ящ^иетыр
Заш^иэзук^иинци ящ^иэсфык^иинц.
Упсэуай — умыпсэуай уэ цык^иур,
Нап^иэ-зып^иэм узэпкъырызудынц!

Дунейр кыф къиц^иу бгъэжым къиуфэрэзыхырт Щэуей и щхъэшыгур ик^ии занщ^иэу Щэуей зи^иэтнынм хунэмымс щык^и эзыкъридзыхри Щэуей зыкъытрит^иубаш, адэ^или-мыдэ^и имыгъяк^иуэу, Щэуей щым к^иэри^иул^иаш. И лъэбжъанэ жанхэмк^и эЩэуей зэщ^иул^иат, и дамэ лъэцхэмк^и зэпнымычу Щэуей къеуэрт, ит^иланэ дрихьеину хуежъаш, арщхъэк^и щы зытетым къытричыфакъым. Ахуэдэурэ зыкъомрэ зэрызекъуа нэужым, Щэуей, бгъэжыр къызэтридзри и джатэмк^и юуаш, бгъэжым и дамэ лъэнныкъуэр у^иэг^иэхъури Iэщ^иэк^ири лъэтэжааш.

— Ди яп^ик^и эцыхухэм уатеуэжынкъым, уи дамэ лъэнныкъуэр уи^иэжкъым! — жи^{ла}аш Щэуей, бгъэм и дамэ лъэнныкъуэр ик^иутэпа и гугъэу.

Абы иужьк^и Щэуей аргуэру ежъэжри куэдрэ к^иуаш, мэзицк^и аргуэру гъуэгу тетауэ Щэуей зыбгышхуэ гуэрым щхъэпнырык^и пэтрэ яп^имк^и э плъэри къильэгъущ: ээ дунейр нэм щ^иэ^ибэр умылъагъуу кыф^и хъууэ, зэм масть п^иэпыхуамэ къэпльагъужыфыну нур гуэрым игъэнэхуу.

Ар Щхъэцф^иыц^и э и нурыр арт.

— Сыкъэсащ! Къэзгъуэтащ! Ар Щхъэцф^иыц^и э и нурш! — жи^{ла}аш Щэуей гуф^иэу, и нурыр къы-

щепс лъэныкъуэмкіэ иунэтІри, ар и гъуэгуу аргуэру куэдрэ кіуауэ псыпцІэ иным, гъунаникъэ зими. Эж хышхуитІым нэсаш. А хышхуитІри пхыкІыпІэ зими. Эж псыпцІэхэмкіэ къэухъуреихъат. Хышхуэхэм я гущыпІур зэ кіыфІ, зэ нэху хъурт.

ЩхъэцфІыцІэ тхъэ и Іуат а псыпцІэм зэпрыкІыфу еzym и деж дыхъэфым фІекІа лы зыми дэмикІуэну. Абы къыхэкІыу хышхуэхэм нэсыхункіэ еzym кіэлъыкІуэхэм я гъуэгур и нурымкіэ игъэнэхуурэ ишэрт, псыпцІэм зэрыхъяэу и щхъэц фІыцІэмкіэ и нэкІур щихъумэрти псыпцІэр кіыфІ ищырт, кіэлъыкІуэхэри псыпцІэм пхымыкІыфу хэкІуадэрт. Щэуей хы Іуфэхэр хъурейуэ къызэхикІухъри икІыпІэ хуэхъун игъуэтакъым.

— Сыт иджы тщІэнур, си Джэмыйдэжь? Чэнджецэгъу къысхуэхъу! — жригац Щэуей и шым.

— Сыт тщІэнур! Мис мыр дыдэм деж дыщыхэнкІэнци дызэприсыкІынц, арац тщІэнур, — къритыжац Джэмыйдэжым жэуап.— Аүэ къамыл пхыритІ схузэкІуэцІыпхи си джабитІым къысхукІэрыпхэ.

Щэуей къамыл пхыритІ зэкІуэцІипхэри Джэмыйдэжым и джабитІым кіэрипхац, хым хэнкІэхэри зэприсыкІыу щІадзац.

Щэуей псым зэпрыссыкІыу зэрыщІидзэу, ЩхъэцфІыцІэ шордакъым ису щысти къаплъэри къилъэгъуаш, и щхъэц фІыцІэр и гунэмкіэ къридзыхри и нэкІу нурыр щІихъумац, хы гущыпІур кіыфІыгъэм щІригъэхъумац.

Хыр тІуэ зэгуагъэкІыу, псыр и пІэмирахуу Щэуейрэ Джэмыйдэжымрэ кіыфІыгъэ куум хэту кіуэцІрыкІыурэ ЩхъэцфІыцІэ и унэ псыкум итим нэсхэри абджыпс пщІантІэм дыхъац.

И Джэмыйдэжыр шыфІэдзапІэм фІидзэри Щэуей хъэцІещым щІыхъац, жеину гъуэльцац.

ЩхъэцфІыцІэ шордакъым къехри хъэцІещым щІыхъац.

— Сэ сзыыхуэзэшу махуэми жэщми сзызжъэ, си гур зыхуэхъуапсэ Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэм фІекІа си хышхуэм къызэприсыкІыу мыбы къэкІуэфын щыпІэу сщІэр-

къым, армырауэ пірә сә къыскуэкіуар! — жиlaш, ЩхъәцфіыцІэ, хъәщіәцым Щәуей и деж щыхъәурә,— Мис иджы сә схуәфащә лы згъуеташ,— гүфіеу къыжиlaш аргуәру ЩхъәцфіыцІэ, Щәуей щхъәщыту.

Щәуей жәшибл-махуиблкіә жеяш къэмүушу, ЩхъәцфіыцІэ абы къыбгъәдәмүкіу щхъәщысащ иғъафіеу. Ебланә махуәм ЩхъәцфіыцІэ къигъәушаш, Щәуей мыбы хуәдә псалъәхәмкіә:

Уздәкіуэн хуейм унәсаш.
Узылтыхъуэр къынищхъәщысиц,
Гугъу уехъами къәбгъуеташ,
Си пәлтыхъуу Щәуей щауә,
Фыуә слъагъуу си лъыхъуакіуә!
Къәуш, сә уә сыножъэр.
Щәуей къәушри жиlaш:
Си ЩхъәцфіыцІэу си дәхашә,
Махуи жәщи схуәмүгъакіуәу
Уи лъыхъуакіуә къәскіуҳьаш,
Уә уи гъуәгур сымышlами,
Мис уи нурым сыкъишащ.

Насыныфіеу, я гүфіәгъуәм кіә имыләжу Щәуей-
рә ЩхъәцфіыцІэ дахәмрә зы мазәкіә хъә-
гъуәлігъуэр ирагъәкіуәкіри Къанж и деж, нарт-
хәм я деж къәкіуәжынхәу къежәжакәц.

ЩхъәцфіыцІэм и нәкіум кърих нурым
япәмкіә гъуәгур жәщыр махуәм хуәдәу иғъәнәхуу,
я щыбагъыр жәщым хуәдәу и щхъәц фыцІэм
иғъәкіыфіу ахәр къакіуәхәрт.

Апхуәдәурә ахәр машіләрә къәкіуа, күәдрә
къәкіуа, псыппіцІэм, тенджызхәм къызәпрыкіуҗ-
хәри зыкъомрә къәкіуаә бгъәжь Ан-Акъым
къицІәш Щәуей ЩхъәцфіыцІэр къызәрихъри,
гъуәгур ихъумәу уафәгум иуващ.

Ауәрә ЩхъәцфіыцІэ дахәр Щәуей и гъусәу шы
Джәмыйдәжъыр джәгуу къакіуәурә къәбләгъаш.
Щәуей ищlактым бгъәжь Ан-Акъ къызәре-
щакіуэр.

Зы бгы лъапә дахә гуәрим деж къәсри Щәуей
сымә загъәпсәхуну къәувылаш. И щlакіуэр иубгъу-

ри и ЩхъэнфыцІэ дахэр тригъэтЫсхъаш, Джэмиджым уанэр трихри иутЫшищац. Зыкыншлыхыц энниплыхыри, шынагъу ўшыІэу щимылтагъум, и ЩхъэнфыцІэ дахэм бгъэдэгъуальхъери махуэ куэдкІэ мыжес Щэуей занщІэу Гурихри жеяш и ЩхъэнфыцІэр къышхъэшысу, гугъу ехъа ЩхъэнфыцІи Гурихри щхъэуихъаш, Щэуей и бгъэм и щхъэр трильхъэри.

Бгъэжь Ан-Акъ зыхуеихэр арати къещэм-неншэурэ къеухшаби напІэ-зышІем ЩхъэнфыцІэр инхъуватэри уэгум дрихъеяш, и аbgъуэ бгышхъэм тетым ихъри кІуэжац.

Жээшибл-махуиблкІэ фыуэ жеяуэ Щэуей къэушри и ЩхъэнфыцІэр игъуэтыхакъым. А щыпІэр къизэхиплыхыаш нызажиплыхыаш, зы Гуашхъэ ин гуэр щитти дэкІуейри еджац, аршхъэкІэ зыщыпІи щигъутакъым, и ЩхъэнфыцІэм и макъи зыщыпІэкІи къышыГуакъым. Гуашхъэм тетЫсхъэри Щэуей куэдрэ гупсысац, ЩхъэнфыцІэ и кІуэдыкІэ хъуар къыхуэмышІэу, с езы ЩхъэнфыцІэ япэми хуэдэу бзэхыхам, с ар зыгуэрым ихъами къигурымыГуэу. Дауэ хъуауз щитми, Щэуей мурад быдэ ищІаш и ЩхъэнфыцІэр къимыгъуэтыхауэ емытЫсэхыну ики мыкГуэжыну.

Щэуей Гуашхъэм къехыжри и щІакІуэр здэшылъ щыпІэу щыжеям деж кІуэжац, зихуапэу и Джэмиджым шэсу ежъэну. ЩІакІуэр къышциштэжым Щэуей имышІэхэу къилтэгъуаш ар лъым зэхицІэлауэ. Итланэ ар здэшылъа щыпІэр щызэхиплыхыам лъы лъагъуэр къилтэгъуаш. Ар бгъэжь Ан-Акъ ЩхъэнфыцІэр щихым щыгъуэ и лъэбжынэхэр ЩхъэнфыцІэ и джабитЫим хиукІати абы къышІэжа лъым ищІа лъагъуэт, ткІуэпс инурэ ЩхъэнфыцІэ къышІэткІуа лъым и лъагъуэр науэу кІуэцГрыкІырт.

— Ей, ехъ! — жиІаш Щэуей ар щилтагъум, — сэ си гугъэм Гуэхур щыщыГэкъым! Мыр сэ зыгуэрым сфиихъаш, мыр шэч хэмэлтү си ЩхъэнфыцІэм къышІэжа лъыш. Дауэ ухъу, сэ сижайуэ си фыз яхыныр сыту емыкІу! Мы дунейм сэ сыйтетынкъым ар къэзмыгъуэтыхауэ, мыпсэ-

ужма и къупицхъелъалишхъэ къэммыгъуэтыхъауэ, иль сымынциэжауэ — жиэри, Шэуей тжэ ишаш, льы лъагъуэм теувэри еуэри ежьаш.

Жэнчми махуэми зыгъэпсэху имылэу, борэн защэу щынэ бажджем хэту Шэуей куэдрэ къуаш цыжкин чесуцхъи хуэммызэу, ешац-еллаш, щынальэ ин зэпичаш, къуаклэ-бтыкэ куэди щхъэп - рыхлаш.

Ахуэдэу къуэурэ, жэц кыфу, зы бгы ин гүэрим щхъэпрыж пэтрэ Шэуей эшэмкээ плъэри, адэлъагъу, уафэгум зэ дунейр нэху щыхъуу, зэ нэм щиээбэр умылъагъуу кыфы щыхъуу къильтэгъуаш. Ахуэдэу то, щэ кыфы, нэху хъурти, итланэ, дунейр нур зэнпыту щытт куэдрэ. Ар Щхъэцфынциэ Шэуей сыкъилъыхъумэ, къыскэлъыкуюмэ жиэу и гъуэгур къигъэнэхуу, здэшыэр зыкъригъашэу арт, и щхъэц фынциэр къриутынщхъэхым, дрихьеижурэ дунейр зэрихъуэклырт.

Бгъэжь Ан-Акъ, Щхъэцфынциэ и гугъу зыкыни имыщу, ишхын муради имылэхэу, хъугъуэ-фыгъуэу бгъэдэмымль щымылэу игъафырт, абы куэфыни, еzym пэлтэшьни дунейм тет имыгугъэу.

Щхъэцфынциэ и иэкхум кърих нурым гъуэгур къыхуигъэнэхуурэ Шэуей бгъэжь Ан-Акъыр зытес къуршым еклюэллаш. Абы еклюэлла нэужым, бгъэжым зыкъримыгъэлъагъун щхъэкээ Щхъэцфынциэ дунейр кыфы къышцишым зыхуигъазэри наплэ-зыплэм къуршиныщхъэм дэлтэташ икхи и Джэмэйдэжхыр къуэм диутынщхъэри езыр къуршиныщхъэм бгъэжь Ан-Акъ и гъунэгъуу шекуаллэм къильтэгъуаш Ан-Акъ и дамэжьитыр иукъуэдияуэ щысу, и дамэ ижырабгъу лъэнкъуэм и щагъым Щхъэцфынциэ щиэсу.

Щэуей и джатэр къриихъуэтри бгъэдэлтэдаш, бгъэжым зыкъиджи зыкъытригубаш. Щхъэцфынциэ ар щилъагъум занцээу Шэуей къыцыхухжи къышылъэташ Шэуей къыдэйэнкъуну. Ауэ ар къыдэйэнкъуным хунэмис щыкээ Шэуей бгъэжым и дамэжьитыр иубыдри зэклэцлихъаш, и джатэмкээ еуэри бгъэжым и щхъэр пиупицлаш. Бгъэжым къышэжа лъым мылыбг иныр плъыжьу ицэлаш.

— Сө сцлац, — жиlaщ абы Щэуей зридри, — си лъыхъуакIуэ укызэрькIуэнур, жэшми мажуэми сожъерт, ауз сышынэрт мы бгъэжым утэмыкIуэфынкIэ. Сыту фIы хъуа — иджы уэрэ сэрэ къытперауен щыIажкIым.

— Сэ уэ укъезгъуэтыхынымкIэ уи нурыр си гъуазэу щытац, си ЩхъэцфIыцIэ дахэ, — жиlaщ Щэуей. — Ди яиэцIи а уи нурыр нартхэм я гъуазэу, я гъуэгур зытъэнэхуу щырет?

— Си нурымкIэ сый щыгъуи сэ нарт лъыхъужжэм я гъуэгур згъэнэхунц, къахурех а си нурым нартхэм насып! — жиlaщ ЩхъэцфIыцIэ.

Щэуей бгъэжь Аи-Акъ и дамитIыр къыздищтэц, ЩхъэцфIыцIэр и шыплIэм къыдигъэтIысхэри къеуэри нартхэм я деж къэкIуэжац.

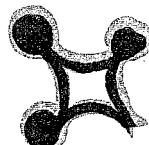
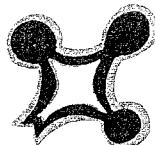
Нарт лъэнкIым бэлыхъышхуэ ятезыгъэльу, я цыхухэр яфIэзыжьу, яфIэзыукIыу щыта бгъэжь Аи-Акъыр иукIауэ, зыри иджыри къэсихункIэ зыпэмымлъэца, зыми къамыгъуэтыфа ЩхъэцфIыцIэ дахэр фызу къишэу къызэрькIуэжым и хъыбар щызэхахым зэикI нарт лъэнкIым ямылъэгъуа Санэхуафэ ящIац, цыкIуи ини къанэ щымыIеу абы щыззхуэсахэш, итIанэ, Щэуей нарт къуажжэм къышыблэгъэжым псори гуфIэгъуэ гупышхуэу зеридэхахэц Щэуей ГущIэнхэу. Нэхтыжжэм батырыбжъэхэр яIыгъуу, щIалэхэр къафэу, къэуджу нэцхтыфIэхэу губгъуэм Щэуей щыIущIахэш.

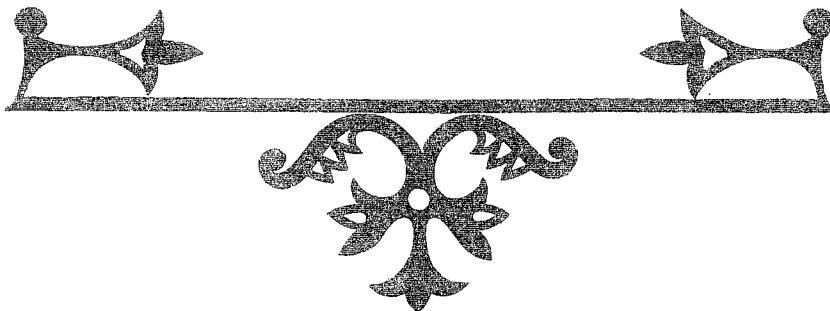
Нарт губгъуэшхуэм деж нартхэр Щэуей щыIущIэхэри батырыбжъэ иратри ирагъэфац, гуфIэгъуэ инкIэ къыдашэжри Санэхуафэм яшац.

Махуиблрэ жэшиблкIэ я нарт лъыхъужж Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэм и щыххкIэ нартхэм Санэхуафэр ирагъэкIуэкIац.

ЩхъэцфIыцIэ нартхэм я деж къызэрькIуэу нартхэм я щыIыгу псори игъэнэху хъуаш. Нартхэр щыхуейм деж иэху ищIырт, щыхуейм деж кIыфI ищIырт ЩхъэцфIыцIэ. Апхуэдэу, Къанж и къуэ Щэуей и фыз дахэ ЩхъэцфIыцIэ и нэкIум кърих нурым нартхэм я гъашIэр яхуйгъэнэхуу, дыгъэм хуэдэу къахуепсу псэуахэш.

Щэуейрэ ЩхъэцфIыцIэмрэ насыпыфIеу я гъашIэр зыдагъэнIац.

Дахэнагъуэ и пышнналъэ

Мыр — жаIэ:
Дахэу щыIэм я нэхъ дахэт,
ТхъэIухудхэм ар ящхъэжт,
Жэещи махуи нэхуу маблэ,
ЛыфIу щыIэм йолЛыфIэки,
Лыгъэ щIэнкИ пэхъу щымыIэ.
Дахэнагъуэу нагъуэ дахэ,
Хэдэ зыщIми ар къыхехыр,
Ар жэшц кIыфIхэм я мазэгъуэш,
Пшагъуэ махуэм и дыгъепсш;
Гур пIепехри и напэхум,
Iэдииихури хопсэ жэщхэм,
Данэм хуэдэш и щхъэцыгъуэр.
Дахэнагъуэу нагъуэ дахэ,
Вынду фIыщIэш и набдзитIыр,
ВагъуитI хуэдэш нэшхуэ лыдхэр.
Дыхъэрэну мэплъ и нэкIур,
Нэр щоджылыр уIуплъамэ.
ЗекIуэ кIуамэ нэхъ шу хахуэш,
Хуарэм тесмэ нарт шу бжыфIэш,
IуэхуфI щIафэр и Iэужьш,
Иужъ уихъэм ущIэмыхъэ,
Ущыхъауи укъелынкъым.
Ар жыхуалэр Дахэнагъуэш,
Дахэу щыIэм я нэхъ дахэрш,
И хэнцIапIэр къурш зэхуакурш.

Хэкухэм күүнү къыхумыхуэ,
Е хуэзыхыр къыхегъашцэ.
Щалэ екIуу ар хуэпащ,
Пищащэу ауи уигу къэкIынкъым,
КъышикIухьки лы зекIуэкIеш,
ШыкIэ зыри пэмыхъухэ;
Хыми лъещу ар щызокIуэ,
Щыльтэм тетмэ щхъэмыйгъазэш.
Зауэм хэтмэ щыблэу мауэ,
Уафэм итмэ шэуэ зокIуэ.
Ар жыхуалэр Дахэнагъуэш,
Дахэу щылэм я нэхъ дахэрш.
И хэшIапIэр къурш зэхуакущ,
Нартыжь Хэкум и лъагапIеш,
ЗэупIауэ къурш сэрейш,
Езы пищащэр узэдащ,
Нэхъ лы быдэм поувыф,
ТемыкIуэфри къыхегъашцэ,
Гъашцэу илэр къылэшIех,
ХигъэшIахэм ари хельхэ.
Ауэ лыхъухэм щамыгъачэ,
Зэпымыччи пищащэм хуокIуэ,
ХуэкIуэр хэтми къыхегъашцэ,
Щыльтэ гъашцэм къыпегъэкI.
Мис алхуэдэу бгъущIрэ бгъурэ
Дахэнагъуэм хузекIуат,
ХуэкIуар псори цыху щхъэхуещэт,
Зэшэр еzym я щхъэ фыгъуэт,
Зэрыгугъэр я щхъэ закъуэт.
Ауэ, жалэ, Дахэнагъуэр
Фыгъуэу цыхухэр зыщыгугът,
Фы гугъапIэу ялэ пищащэт,
Жэщи махуи цыху хъуапсанIэт.
Ауэ пищащэм шы зэблэхъукIэ
БгъущIрэ бгъурэ къыхуэкIуат,
КъыхуэкIуахэр цыху щхъэхуещэт,
Ахэр зэшэр я щхъэ фыгъуэт,
Дахэнагъуэр бэм Iахынут,
Абы тепщэ зыхуашIынут.
Ар игу илъу хэт хуэкIуами
Дахэнагъуэм къицIыхуаш,
Хуэфэшэнүи къыIушIаш,

Пэмылъэцхэр бжым пиIуаш,—
Ар зыIуатэу нарт зэхэтхэм
Япэнэсыр къабгъэдохъэ,
«МафIохъу апиций!» — яжреIэ,
Гүэху яIуатэм ныцIоунцIэ.
— Зи тугъу тIуатэр Дахэнагъуэш,
Дахэу цыIэм я нэхъ дахэрщ,
Къурш тхыцIакIуэр зи хэшIанIэрщ,
ЩынцIэ жыжьэм щызекIуэлIырщ.
Уигурэ уи щхъэрэ зэтельмэ,
Уи лъэрыгъым къиувэ,
Умыгувэу гъуэгум техъэ,
Хъэ самырхэр зыщIыгъу,
Бгъэ гъесахэр зыдэшэ,
Уэ, Япэнэс, жи, ныдэшэсыкI!
— Уи гуэбэнэчыр егъэльагъу закъуэ,
Ар къомыплъину лъэкIынкъым!...
— УзэрыIэхъуэр абы хуэпIуатэм,
И пIэм зэриту ар къогуэкIуэнцI!...
— Гуэбэнэчыжьу а хъэцхъуэжьыфэр
Уи афэ джанэу пшыгъ игугъэнщ,
БгъущIрэ бгъурэ къиукIащи,
Щэм хущыцIэр уэ уи закъуэш
Лиццэр уэркIи ирикъунищ!

Нарт ауанхэм ар щIодэIу,
ЖаIа псори къыримыдзэ,
Дзы къыхуащIри къимылъытэ,
Ауэ нартхэм ар лIыгъэншэу
Зэралъытэм къирогубжь:
— Сыти жыфIэ, сыти фIуатэ,
Нартхэр схуэцIэм фезгъэплъинкъэ,
Сэ сежъэнущ куэд дэмыхIыу,
Зэпысчынущ гъуэгуанэфI,
СыцIежъэнур Дахэнагъуэш,
Къэзгъуэтнынущ щIылъэм тетмэ,
КъыфхуэсцIэнущ и пэжынцIэр,
И псэунцIэм синэсынщ,
Си псэр пытми къэзгъуэтнынщ!

ФIэкI хэмэлъу Япэнэс
Хъэ самыри зыщIимыгъуу,

Бгъэ гъэсари зыдимышэу,
И сэшхуэжыр зыкIэрещIэ,
И шцIэгъуалэр бом къышIеш,
Шабзэу иIэр къызэщIекъуэ,
И шабзэкъур нэхъ ешэшI,
ЗызэщIекъуэри дошэсыкI.
МакIуэр, малъэр Япэнэс,
Псы ин Iеджэм зэпырокI,
БгыкIи, мэзкIи къемувыIэ...
Гугъэу иIэр Дахэнагъуэш,
Дахэу щыIэм я нэхъ дахэрш,
Жэшым мазэу, махуэм дыгъэрш,
Фыгъуэу цыхухэм я гугъанIерш.
МакIуэр, малъэр Япэнэс,
Къуахъуэ-псыхъуэр абы екIу,
Гъуэгуу икIур зэхэкIынIэш:
Бэшэчагъыр щызэхэкIщ,
Лым лъэкIынур щагъэунэхуш.
Мис апхуэдэу ар зыдэкIуэм,
Мэзкэм и гъуэгу къыIуашIэ,
Щыр гъуэжъкуийхэм зэщIаштэ,
Ар къызщыхутэр нафIэсш,
Псыуэ зыIущIэр Индыш.
Ауэ щIалэр къэмымскIэ,
Мэз къырхэм ар кIуэцIрокI,
Псы икIыгъуэ мылъыхъуэу макIуэ,
КIуэ пэтми и гъуэгу нэхъ хъэлъэш.
Ар жъапщэ иным ныхохуэ,
Шхий хуэдэ жъапщэм зэрэдзэ,
Къыр хъэдээ инхэм иреудэкI.
Абы къыфIокIри уэшх уэрым хохуэ,
Зыххуа уэшхым уэ щIэтщ,
Уэуэ къытехуэр фэбжъяуэш¹,
Удын ишэчыр бжыгъэншэш.
Уэшхыр зэпоури уэс къос,
Япэнэс хахуэри уаэм зэщIештэ,
Ар хэмьштыкIыни гъуэгу зэпеч,
Гуэбэнэчыжъыр и унэу
Жэш ѿае Iеджэ егъакIуэ,
Гъуэгуу икIуами щIэ щIэткъым,

¹ Ф эб жъа у э щ — фэбжъ зыщIу уэш.

Къурш зыдэктари бжыгъэншэц,
Ишири жэцлактэш — итэжкъым,
Иджы и лъиткүе къектухь,
Щхъэрыхь, исэрыхь у ар мактүэ,
Мактүэ, мактүэ,
Зэпнымычу мактүэ Япэнэс...

Мыдэктэ и анэжкыр абы кэлъопыхъэ,
Щынхь тей хуельгъаури мэгуяэ,
Мувытэу джэши абы хуредзэ,
И блэгъу фэдзами анэжкыр хуоплъэ,
Туми хильгъауэр абы гүэгъуэш:
Зэ благъаэм и къуэр ишхыу къырех,
Зэм хым хэктүадэу щалэр ельгъау,
Шхыныншэу губгъаэм къинауи къокт,
Ар хъэктэххъуэткээм яшхауи фюшт.
Къыштоктари анэр Псатхъэм йолъэйу:
— Уэ, Псатхъэу, Псатхъэ,
Зи щхъэр псоми тлъытэ,
Зи тыгъэм псори дигъэфт,
Зи фыщтэр дэни щыдгъэйу,
Псори зыхуэлтэйуэ,
Зыми емылтэйуэ!
Псы къиуахэр уэ гъэжэшт,
Щым борэнэр уэ щхъэшых,
Уэшхи уэси къомыгъэх,
Хыжъкуий инхэр уэ тхуэгъэгъу,
Благъаэр и гъуэм къыумыгъэшт,
Хъэктэххъуэткээм я пэр щыпхэ,
Е хым хуэзэм зэпрых,
Псым хыхъамэ чэнж къыштышт,
Щалэ закъуэр, синолъэйу,
Бэйттэйуншэу къысхуэхъыж!—
И бжэн хужь пшэрыр анэм еукт,
Щиукта Псатхъэм хуехъри бгъэделхъэ,
Езыр къыштхъэжри
Аргуэрү мэлтэйуэ:
— Уэ Псатхъэу, Псатхъэ,
Си хъэтыр къэлтагъу,
Си укыгъэ пшэрыр
Уэри зылтагъэс,
Япэнесу щалэр

Благъуэм къысхуегъэл,
Лыгъэм йомыгъэс,
Уэс къытомыгъасэ,
Псым йомыгъэтхъэлэ,
Уэ си щалэ закъуэр
Къысхуихъэж си щапІэ!...

Япэнэсыр макІуэ, макІуэ емызэшу,
Шы имыІэу лъэсу кіузцЫрокІ,
КъуакІи, бгыкІи, къурши къимыгъанэу,
Дахэнагъуэм папщІэ ар щолъыхъуэ.
Лъыхъуэ пэтми лъэуужь темыхъауэ
Псыщхъэ гуэрим жэш хэшІапІэ щешІ,
Дакъэжь мафІэ зэшІегъянэ,
Бланэу къиукІари зэІех,
Шхэну тЫса къудейуэ
Лы гуэр къельягъу.
Лыуэ къилъэгъуар бэлэбанэш,
ЩакІуэуи къыпхуэмымщІэ,
ХъунщІакІуи хуэмымдэ,
Езыр дадафэш,
Бланафрээр зэкъуэкІаш.
— Ей-ей! Дадафэу
Бланафрээр зи щыгъын!
Фым урителъхъэмэ,
Тхъэм и нэфІ къыпщыхуэ!
Иуэху Ией зезыхъэм уашыцмэ,
Банэ пІураулъэф,
Мылыф пІураукудэ!
Дахэнагъуэм срилъыхъуакІуэш,
Гъуэгу къескІуами щІэ щІэткъым,
Мэуэ къызэкІуэталІэ,
Лы чэнджэш къызэт,
Дахэнагъуэр дэнэ къыццызгъуэтину!
Япэнэсим щыжиІэм,
Лыжь бацэм и Иэр къеІэт,
КъоکІуатэри ину къогуо,
Къэуэну шабзэр къырех,
ЗыпщІэхехри шабзэкъур ешэшІ,
Япэнэс щІалэм и куэр пхеупщІэ.
— Ей, лыжь бзаджэ, бэлэбанэ!
Щхъэ уи ней сэ къысщыхуа,

Схуэмсыфащэу щхъэ укъызэуа? —
Япэнесым ар шыжиIэм:
— Күэд жумыIэу зыкъызэт,
Зыкъыумытмэ ер уэстынш!
Дахэнагъуэц сэси пльапIэр,
НапIэр арац щызтезмылъхъэр,
И щым къихъэр сэрц зыукIыр,
Лы укIыпIэ укъихъащи
Укъельынкъым мы си шабзэм,
НокIуэ! — етIуанэу къоуэ лIыжьыр.

ЛIыжым фийуэ къидза шабзэр
Янэнесым къеубыд,
Быдэу ешэцI и шабзэкъур,
ЛIыжь къеуами ар хуедзыж,
Жыг гъуа хуэдэ иреуд.

А лIыжь хъэдэм къыпекIухь,
Ар мышхъэхыу гъэгу тохъэж.
Күэд ар кIуами, машIэ кIуами —
Күэ уIэгъэр зэцIобагэ,
Бгым дэкIыныр къохъэлъэкI,
БжыкI дыкъуакъуэр зыцIигъакъуэу,
КъуакIэ гуэрым ар ныдохъэ.
Зыдыхъари къуакIэ куущ,
МэзкIэ Iуву зэцIэкIаш,
ХъэкIэкхъуэкIэм зэцIиблаш:
Мышэ инхэр къызэхуос,
Аслъэн нэцIхэм къаувыхь,
ХъэIуцыдзхэр хуодзэлашхэ,
Блэ шыхъахэм зыкъатIатэ,
Къытеуэну псоми зацI.
Сыт ищIэну, сыт Iэмал,
СыткIэ къелын ар абы,
Япэнесыр Iэмалыншэц,
Шабзэу иIэр къомэцIэкI.
БжыкIэ уэну зеузэдыр,
Бгы дэкIыпIэм пэцIоувэ,
Мывэ инхэр яжъэхедзэ,
Зыкъэзыдзыр бжыпэм пельэ,
Лъыр къежэхыу къафыщIами
ХъэкIэкхъуэкIэр егъэкIуещI,

Жэшт хэшЦапИ игъэпсыну
Янэнэсыр бгыщхъэм докI.
Бгыщхъэм кIуами Янэнэсым
Зы псэхугъуи щигъутакъым,
Къыр хъэдзэжхэр и уэншэкуу,
Уэс куу къесыр и шхыIэну,
МафIэу иIэр уае сыхъэу,
Сытхъум Iуву зэшЦиблауэ,
Ар бгы щыгум нэху къышокI.
КIыфI зэхэту ар къотэдж,
Гуэбэнэчыр зыренхъуэкI,
И кIэрэххэр лъетIэгъэж,
Бжыпэр щIэуэ егъэжан,
Бгы нэпкъ инми ар къохыж.

МакIуэ, макIуэ Янэнэс,
ПсыкIи, бгыкIи къэмувыIэ,
ГъашЦэу иIэр зы гугъапIэш,
И гугъапIэр Дахэнагъуэш,
Дахэу щыIэм я нэхъ дахэрщ.
МакIуэ, макIуэ Янэнэс,
Псышхуэ гуэрым ар нокIуалIэ.
ЕмылIалIэу псым зыдикIым,
МэкIэ къещЦэ благъуэ гуэрым.
Гурымыжу къожэе благъуэр,
Дахэнагъуэрщ зи хъумакIуэр,
КIэкIэ тету псым щызожэ.
И дээ жанхэр къегъэIэгъуэ,
Гужьеигъуэр къыритауэ
Янэнэсыр хегъэзыхьыр,
Щхъэхь-псэрыхьу ар зыдэжэм
Благъуэм жьабгъуэр кIэлъеушI,
Жъэ ущЦамкIи абы къопхъуэ;
Ауэ щыхъум Янэнэс
И хъэджысэр къыренхъуэт,
Щыту благъуэм ар хуещий,
И жъэ пхъэбгъухэм жьэдегъуэ.

Жъэ пхъэбгъуитIыр зэпхеупицIэ,
Жъэр ущЦауэ блэр къегъянэ,
И гъуэгуани тоувэж.
Куэд дэкIами, машЦэ кIуами

Япэнэсыр псышхуэм йокIыр,
Джабэ гуэрим ар кIэрохъэ,
А джабащхъэм зылI щелъагъу.
Илъэгъуари лы икъугъуэт,
Дахэнагъуэм и хъумакIуэт.
Джабэ нэкIум щилъэгъуар,
Иныжь щкъихти ар ныхуозэ,
Зыхуэзауэ иныжь щкъихым
Зым къыхедзэ, тхур йожьу.
Ауэ щIэхъу ар мэувыIэ,
Iещэм псыншIэу зырет,
НэкIум итуи къокIий:

— Ей, цыкIужьу, щIалэжь цыкIу!
Щкъэ мы си щIым укъихъя?
Мыбы къихъэр си шхыныгъуэц!

— Уий! Иныжьу къуабэбжьабэ,
Угубжьауэ Iей жумыIэ,
Сэ мы щIылъэм сырибинц,
Дахэнагъуэц сзыслъыхъуэр.
ЗыбгъэлIыхъуу умыкIий,
Лей уэсхынуи сыхуэмей,
Е зылэжым щIэзмыгъакIуэ.
Лы икIуэтми сашымыц,
Сзышицир сэ нарт лъэпкъиш,
КъыщIэскIухыр сэ цыху фыгъуэц,
Игъуэу плтытэм чэнджэц зэзгъэхъэлIэ.

— Сыт къипсэлъыр мы цыкIужым,
Сэ сизэжъэр уэ пхуэмыйди,
ХэтIэ-хэсэ ныпхуэсцIынкъэ,
Укъыхэмыщу щIым ухэсхуэнкъэ,
Абы укъелмэ сэ ускъузынкъэ,
Iэдактьэм бадзэу ущIэспIытIэнкъэ! —

ЖиIэу иныжьыр къокIуатэ,
ТемыпыIэжу нэкIум къожэх,
Щкъихым губжьауэ зызэхаукIэ,
Япэнэс и бжыкIри зыIещIеубыдэ,
Зигъэбыдауэ нэкIум кIэрохъэ,
ЩIихъауэ бгым къех иныжым

И бгъем бжы папцIэр пәщIесэ,
Маисэр псынщIэу кърехыр,
Щжыхыр зэ уэгъуэм пегъеху,
Лъы хуабэр уэрүи бгы нэклум йожэх.
Абы хэтү пшэ гуэрэнышхуэр
Япенэсым псыдзэу къышIоуэ,
Уафэр лыдыжу мэхъуэпскIыр,
Мэз кIырхэр жыбгъэм зэрдзэ,
Къыр хъедзэ инхэр епхъэх,
Хы аберагъуэр мэгыз,
Щыльзэри гызу мэхъей,
Уаэм зеIэт,
Гъатхи мэхъуж,
Псыхэр мэжэшI,
Щыр машIэ-мащIэурэ мэпыIэ.
Пшэху Iэтэ гуэри уэгум щызожэ.
А пшэ Iэтэ зежэр Iэуэлъяуэш,
ЩIопщ уэ макъыр шыблэу къыхоIукI,
МаскIэр а удыним къыхолъэлъ,
МаскIэу къельэлъэхыр вагьюэ ижш.
Уэгум зежэу итыр Дахэнагъуэт,
КъокIуэтэх тIэкIу-тIэкIуэ къоIэгъуэ,
Гъунэгъу къызэрыхъуу щIым зехъуэж,
Жыбгъэр къопщэ, уэсыр къос,
Япенэсри уаэм ештэ,
Щы зытетыр зэцIоджызджэ,
ЩIопщ джэ макъыр шыблэу мауэ,
Ауэ сытми Япенэсир
ЗикI зымашIи хуэдзыхакъым:
Уэ къытехэр зэхимыщIэ,
Жъапщэ уейри фIэмыIуэху,
Уэшхри уэсри ипкъ хэмыхъэ.
Щымыхъужым, Дахэнагъуэм
Уафэгъуагъуэу зыкъызщIешIэ,
Щыр аргуэру къызэредзэ,
Япенэсри зедзэн ещI,
Зэми щIыльзэм щогурым,
Зэм уафэшэр егъэуухъуэ,
Уэс укхъуахэр егъэщащэ,
Бгыхэр щащэу еудыныщIэ,
Ауэ щIалэр зэрыщытщ:

Япэнэсыр зикІ мыдзыхэ,
Зэхих псори егъэшІагтьуэ,
Ильягью псоми иrogушхуэ.
Шымыхъуххэм, Дахэнагъуэр
Уэгум шшэхуу хобзэхэж.

А сыхъэтми хъуреягъыр
Дыгъэ бзийхэм ягъэшІыши,
Щыр мамыру мэншіэж,
Жыг зедзэнхэр тосабырэ,
Псори и пшэй йозэгъэж.
Япэнэсыр итиш бгы шыгум,
И гур хэхъуэу мэгупсысэ,
Уэсым куэдэу а шу хужьри
Дахэнагъуэу гугъэ ештыр.
Нэхъ псыншІауэ,
Нэхъ жанауэ
Япэнэсыр гъуэгу тохъэж.
Жыжъэ кIуами, благъэ кIуами
Ар къурш лъапэ иным нос.
Нэм кыилтыхыр щынишІэ инт,
Хъэдэ къупшхэр дэни телт,
Лъым нактыгъэр иуфІыцІат,
Иашэу щылтыр удз и пэбжт,
Бжыххэр дэни щикъухьат.
Зыхуихынур зикІ имышІэ,
Щалэр абы йогупсыс,
И гупсыси зикІ хуэмыйзэ,
ЗэупшІыни имылъагту.
«Дахэнагъуещ, шэч хэммылъу,
Мы сэ слъагъур зи ІашІагъэр,
БгъущІрэ бгъурэ хигъэшІауэ
Зи гугъу ящІырщ, даучи, мыхэр.
Хэт си упшІэ есхъэлІэнү,
Гъуэгур наIуэ хэт схуишІын?»—
Абы хету Япэнэс
Мис абдежым къышелъагъу,
Дахэнагъуэ хигъэшІахэм
Ящыщ зын — ар йоупшІ.
Лыжъ фэтегъуэм и щхъэр сысу
Япэнэсым къыж реIэ:

— Ей, си щІалэ, умыупицІэ,
Дэ щІещхъу инхэр къыттыщІаш:
Ди щІалэгъуэу, ди делэгъуэу,
Мис мы плъагъухэр дыкъэкІуат,
Гъуэгу къэткІуами щІэ имыІэт,
Дигу зыхуеІэми дылъеІэскым,
КъэткІуа псори пшІэннэ ухъущ,
Мыхъужынуи фэбжъ къыттехуэш,
Іуэку дэ тщІари Дахэнагъуэт,
Фыгъуэу бэхэр зыщыгугът,
ТлъэкІыгъамэ ар гъэр тщІынут,
ЗыхуэтшІынур ди щхъэ закъуэт,
КъэкІуар псори дыщхъэхуещэт,
Дэ дызэщэр ди щхъэ фыгъуэт,
Цыхухэр фыгъуэм пыдгъэкІынрт,
Аүэ мисыр бгъущІрэ бгъумрэ
Мы щІы плъагъум щыхэшІаш,
ГъашІэр гугъэм щыхэтлъхъаш.
Ей, си щІалэ, умыделэ,
Гугъэ делэ уигу иумылъхъэ,
Гугъэ делэр насыпыншеш,
Хуэмышэнум Кэлъобанэ,
Кэлъыбанэ щхъэкІэ ар мэикІэ,
ИкІэ хъуауи хокІуэдэж...
Мес, мо къуршырщ Дахэнагъуэ
ГъашІэр щихъу и хэнцІапІэр.
Къуршым дэкІыпІи имыІэ,
Къуршым дыхъепІи имыІэ,
И екІуэлІапІэу бгъуэтнынур зы закъуэш:
Дыгъэр къышыщІекІым
Дахэнагъуэр къуршым къыдокІ,
Дыгъэр щыкъухъэм
Ар къуршым къуюхъэж.

А лыжъ фэтергъуэм ар къышыжиІэм
Япэнэсыр и гъуэгу тохъэж.
Жэш хъуауэ къурш лъапэм нос,
Зигъэнсэхуауэ абы нэху къышокІ.
Дыгъэр къышІэммыкІу пшэкІэхур къещІ,
Уафэр дэш жъэражъэу къызэшІонэ,
Дыгъэр уафэ гъунэм къышолыд,
ЗещІэлыйдэу Дахэнагъуэр бгым къыкъуокІ,

ЗэцисыкIыу уэгум зеукъэбз,
Бзухэм я уэрэдыр зэдаIэт,
Щылъэм тет къэкIыгъэхэр мэгъагъэ,
Бгъэхэр зэрызехъэу мэхуэразэ,
Гъуэзым пшэху Гэрыльхъэу шы къыхокI.
Шыуэ къыхэкIари алъп пшIэгъуалэц,
Ар къызыхуэкIуари Япэнэсщ,
Ар къэзыгъэсари Дахэнагъуэц.
Япэнэс пшIэгъуалэр къеубыд,
Быдэу а пшIэгъуалэр зэшIекъузэ,
ЗыкъеIэт, зепхъуатэри мэшэс,
Япэнэс хъэзыру зеузэд.
Дахэнагъуи абы къыщохутэ,
ЗэлокIуэтри зауэр зэхаублэ,
Къэлыхауз бжыкIэ зэроЙэт,
Джатэ ихакIи а тIур зобгъэрыкIуэ,
Зы темыкIуэу зэбгъэдокIуэтых.
Жы Гухъэгъуэ зрагъэгъуэтауэ,
Аргуэрыжти зауэр зэхаублэ,
Щыблэ мактыр я удыным хош,
ЗыкъяIэтри пшэм щызэрызохъэ,
Щылъэ гуэрым къызэрытохъэж,
Я бжы кIыхъхэр щылъэм къыщакъутэ,
Джатэ гуэрыр тIуми кърапхъуэт,
Джатэ жанкIэ ахэр зодзэпкъауэ,
Уэгъуэ къэскIэ уафэхъуэнскI къолыд,
Дэну хъуаскIэр щылъэм къытолъялъэ.
ТIури плъауэ зэрыхогъэзыхь,
Шым къызэрохъэх.
Дахэнагъуэр и шым къыщехуэхым
И пыIещхъуэр абы къыщхъэроху,
ГъэпщикIуа и щхъэцышхуэри къыщIоц.
Япэнэс арыххеу къыштолъэтри
КъицIа пшашэм мыр жреIэ:

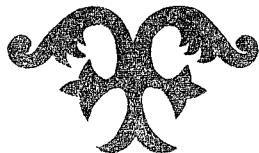
— Ей, Дахэнагъуэу, нагъуэ дахэ,
Уэращ цIыхухэм я гугъапIэр,
ПлъапIеу уэращ псоми диIэр!
Мыгъэ, ГэпщикIуа сыгъэIуатэ.
СыкъыщIекIуар сыгъэIуатэ.
Сэ нарт лъэнкъыриц сзыныццыры,
Си щхъэр уэращ къыщIэсхъар...

— Хъеүэ, хъеүэ арауэ щытмэ,
Си щхъэр уэри піэрхъэнкъым,
Къэнкіуа гъуэгуми піцІэ имыІэ,
СыпльәІесми псэ уиІенкъым!...

Ар къепсөлъри Дахэнагъуз
Уафегъуагъуз къызэшІещІэ,
Щылъэр зджызджу абы зередзэ,
Къыр хъэдзэ инхэр егъещашэ,
Щыблэр щхъэштыу Янэнэс
къоІэпщакІуэ,
КІуапІэ, жапІэ иримыту къыхегъэзыхъ.
Ауэ Янэнэсми зыкІэ зимыт,
Зэрышмытуи
А тур зэрызожъэ,
КъызэрхъэкІ,
ІепщекІэ турни къызэролэт,
Зэрышмытуи зэрыхогъашІэ,
Щым щызэрэзокъуэ,
Къышолъетых.
Зэрубыдыхыным нэмису,
Янэнэсм аргуэру жеІэ:
— Ей, Дахэнагъуз, нагъуэурэ дахэ,
Щыхухэм я фыгъуз,
Щыхухэм я гугъашІэ,
ЗэкІэ уи піэм ит,
Гуэху зытетыр бжызоІэ:
Сэ си закъуэу сыкъеплъагъуу щытми
Сэ зэикІ сырьиу щхъэзакъуэкъым,
КъэскІуар къышІескІуари си щхъэ
Гуэхукъым,
Щыхухэм я фыгъуэр яхуэсхыжынуущ;
Абы я гугъапІэр уэрщ, Дахэнагъуз,
Си лыгъэм лъэкІмэ уажуэсхыжынщ.
Аращи къакІуэ — си лыгъэ Гэпщэм
Къарууэ хэлъыр уэри гъеунэху,
Сэри схулъэкІмэ сыныптекІуэнщ,
СыкъышІекІуа Гуэхури
зэгъэхъулІэнщ», —
Ар жиІэурэ Янэнэс мәкІуатэ.
Дахэнагъуи Гуэхухэр еІетыр,
ИпІэ итуи мыхэр къыжреІэ:

— Атлэ, гъуэгуанэшхуэр
Арац щиэнгүфар,
Уафэм ушылъэшү,
Щылъэм ушыбыдэу
Арац ушынцытыр!
Бэм я фыгъуэм щиэкъурц
Фыгъуэ зыхуэфащэр!
Уашхъуэ! — Уэ лы ухъумэ,
Псэгъу сынхуэхъуфынмэ! — →

Ар Дахэнагъуэм щыжиэм
Уафэм ишэ фынгэхэр токгуэт,
Дыгъэр Иетауэ мэнщишиц,
Щылъэр щхъуакиэплъыкіэу мэлыд,
Бзухэм я уэрэдхэр зэдаёт.
Яненесым Дахэнагъуэр щыгъущ,
Фыгъуэр ящхъэшту ахэр къокгуэж,
Нарт жылагъуэм ахэр къидожэ,
Щыхъ инкэ цыхухэр къапожэ,
Жыри, щиери — псори къахуохъуахъуэ,
Хъуэхъум и уардэр нартхэм къыжалэ,
Зэрыжайжымкіэ, Нарт Хэку
Дахэнагъуэ къызэрихъяжу
Фыгъуэр нарт щынальэм
щхъэшыкъыжакъым.

ЛЪЭПКЬ ІУЭХУ

«Нартхэр» зэхэзылъхяау щыта щIэнныгъэлIхэм щынду нобэ псэужыр си закъуэш. Абы къыхэкIыу, мы къыдэкIыгъуэм псальз зытIущ хужысIену си къалэну къызолъйтэ, мыбы ит хъыбархэмрэ шыналъхэмрэ зэхуэзыхъесауэ, а зэхуахъесахэм япкъ иткIэ мы тхылъыр зэхэзылъхяа щIэнныгъэлIхэмрэ тхакIуэ-усакIуэхэмрэ ятэухуауэ. Сыт шхъэкIэ жыпIемэ, зи гуашIэ хэзилъхъэу гутгъу везыгъэхъа адыгэлIхэм шхъэкIэ мы тхылъым и пэублэ псальз щыжиIэр икъукIэ машцIещ. АтIэ, мы къыдэкIыгъуэм абыхэм я цIэр иджыри зэ къышисIуэнуш, я лэжыгъэшхуэм пэкIуэн хуяя пщIемрэ фыщIемрэ наIуэ къэсщIынуш.

Пэублэ псальз зэрышыжиIещи, «Народым и ГуэрыГуатэм мыхъянэнхуэ зэриIем къыхэкIкIэ, ВКП(б) — м и Къэбэрдей Обкомымрэ Министрхэм я Советымрэ 1948 гъэм Комитет къызэрагъэпэщащ ГуэрыГуатэр зэхуэхъесыжынымкIэ, ар къыдэгтэ-кIыннымкIэ».

А Комитетым и унафэцIу щытащ Министрхэм я Советым и председателу а зэманым лэжъа Къэзмыхъ М. М. А Комитетым и унафэкIэ щIэнныгъэ къэхутакIуэ интитутым къызэригъэпэщац правительственнэ экспедицэ Шортэн Аскэрбий я унафэцIу. А гупым хыхъэрт: хъэрыпыбзэкIэ еджахэу, Совет властыр къеува нэужь япэ егъэджацIуэ щытахэу Чэrim Мухъэрэ Щоджэн Хъэзешэрэ, Къэбэрдей АССР-м и Совет Нэхтынхъэм и депутат, Республикэм и щIыхъ зиIэ егъэджацIуэ цIэ лъапIэр зезыхъэ Жамырзей Суфян, институтым и лэжъакIуэхэу Албэч Гэуес, тхакIуэхэу Акъсырэ Залымхъанрэ КъардэнгъущI Зырамыкурэ, къэбэрдей радиом и инженер Махлаюк Владимир сымэ. КъэзыГуэтэжхэм дазэрыдэллэжъену, ГуэрыГуатэр зэрытхыну щIыкIэм тэу-

хуауэ профессор Н. Ф. Яковлевым и тхыгъэ-унафэ цыыху къэс тЫгъыу, ди машинэ газ 51-ЩIЭрыпсым дису, а зэманым Къэбэрдейм къихъя магнитофон закъуэмрэ ар зыгъэлэжъэну движокымрэ итыжу, марта и 3-м, 1949 гъэм, дыдэкири, ди лэжыгъэр Мэздэгу адигэ чристэнхэм я деж къышыщIЭддзащ. Совет Союзу щитам адигэу исхэм: Мэздэгу адигэхэми, Къэбэрдейми, Шэрджэсми, Уарп псы Гуфэм Iус Бэчмырзей, Кургъуоккуей къуажитIыми, Адыгей Хэкуми, Хы ФыцIэм и Гуфэм Iус шапсыгъхэм я дежи,— зы къуажи къэдмыгъану, къуажэ къэс махуэ зыщыплIкIэ дыщылажъэурэ, адигэ нарт ГуэрыГуатэр зэхуэтхъэсыжащ.

Зэманыр зауэ нэужжт, цыыхухэм заужзыжа щIыкIэтэкъыми, ди лэжыгъэм, ди къэкIухыным гугъуехь куэди пыщIауэ щита пэтми, экспедицэм хэтхэр дихъэхауэ зэрыштым къыхэкIкIэ, зыри къафIэмыГуэхуу, хъэлэлу, гурэ-псэкIэ Гуэхум бгъэдэтащ, жэш-махуэ ямыГэу, зыгъапсэху ямыщIэу лэжъаш. Гуэхум гухэхъуэ куэди хэлъаш.

Магнитофон закъуэмкIэ уэрэдхэмрэ къызэрыфэ пшинальхээмрэ Шортэнным итхащ, къэзыГуэтэжхэм къыжайэж хъыбархэмрэ пшинальхээмрэ гупым къэрандашкIэ тхыжаш.

Мис апхуэдэу а гупым ильэс псокIэ зэхуэтхъэсам къыхэтха нарт хъыбархэмрэ нарт пшинальхэмрэш мы тхылтым итыр.

Тхылтым и зэхэлтхъэным елэжъахэш: Шортэн Аскэрбий (ар гупым я унафэшIт), а зэманым институтым и директору лэжъя БишIо Аслъэн, тхакIуэ-усакIуэ ЩоджэнцIыкIу Иэдэм, усакIуэ КIуаш БетIал, тхакIуэ Къардэн Бубэ, институтым и лэжъакIуэхэу КхъуэГуфэ Хъэжбат, Албэч Гэуес, КъардэнгъущI Зырамыку сымэ.

Мыр щIэнныгъэ тхылтьым, литературнэ фэеплъш.

Мы тхылтыр адигэбзэкIэ 1951 гъэм — Налшык, урысыбзэкIэ — Москва къышыдэкIауэ щитащ. Абы иужькIэ, 1957 гъэм, Къэбэрдеймрэ Урысеймрэ зэрызэгухъэрэ ильэс 400 зэрырикъуам и щIыхъкIэ Москва урысыбзэкIэ къышыдагъэ-кIыжауэ щитащ. Абы нэмьщIауэ 1958 гъэм

Берлин нэмшигэбзэктэй гъэклэштэй аялтын түүхийдээ шыташ. Мир адигэбзэктэй етийнэ къдэктыг юуэш. Япэрийр къызэрэдэктэй лъандэрэ зэман куэд зэрын дэктэй, абы къыхэктэй тхылтыр гъуэтгүйгээ зэрыхъуам, тхылъа еджэхэм шышу куэд зэрыштэйшигээ ми я хъэтырктэй «Нартхэр» къидэзгэктэйжахэу Къэбэрдей-Балхьэр республикэм гъуэгүхэр ухуэнэмийтэй щыгээ Къэрал предприятэм и унафэштэй Ималши Мухъэрбий, дэлэпын къуэгъуу къэувахэу «Къэббалъкэнерго» акционер обществэм и генеральни директор Хъэмийн Ахымэд, Аруан куейм щыгээ «Къэбэрдей» колхозым и председатель Тхъэзэппль Арсен, «Нартхэр» къидэгъэктэйжынным и редактор, адигэ щиблэм щхъэпэн лъепкъ түэхү иным творческэ икти къызэгъэпэшчиныгээ къару куэд тезигэгъэтууда Бжэныгээ Мухъэб, мыбы зи жэрдэм хэлхэхэу Алтэтууд Юрэ, Бытгээ Хъэчим, Щоджэн Клим, Мышхъуэж Борис, Гугу Хъэбас, Сыжажэ Хъусен, Тэркъян Тимур, нэгъуэштэйхэми фынштэй ин яхузоштэй.

Мы тхылтым ит нарт хъыбархэмрэ шынальэхэмрэ зэхүэзыжьэсыжаяу, ар мыбы изытхэжаяу нобэ дунейм темитыжхэу, ищхъэмийтэй зи цэвэгийн тхактүүхэм, адигэ лыгыгэлхэм, щэнэгъэлхэм, тхактүүхэм, зи гуаштэй хэзэлхъа псоми,— я хъэдрихэ фын Тхъэм иштэй. Абыхэм я фэеплъщ мы къидэктыг юуэр.

КЪАРДЭНГҮҮШТЭЙ РАМЫКУ,
Щэнэгъэ — къэхутактүү институтын
и лэжьактүү нэхъыжь, тхактүү.

ЛЪЭПКЪЫМ ФЫ КЪЫХУДЭКІУЭНУ...

Илъэс 45-рэ ипэкіэ мы тхылъыр дунейм къыштыхъам щыгъуэ адигэ лъэнкъым дэрэжэгъуэшхуэу щыхъуауэ щытащ. Тхылъыр еджэфми емыджафми зылпахырт, дин тхыгъэ лъапіэм хуэдэу. Гупу зэхэтийсхъеурэ маккіэ къеджэхэрт. Ягъяшыагъуэрт, щыгуфыкіхэрт. Лъэнкъым дежкіэ апхуэдэ мыхъэнэшхуэ зиїэ Іүэхугъуэ културэм куэдрэ къышыхъуркъым. Къышхъулла зэзэмизэри зыужыныгъэм и лъэбакъуэ лъэш мэхъу.

Тхылъыр зыгъехъэзыра щіэнныгъэліхэмрэ тхакіуэ-усакіуэхэмрэ я гуашіэ щымысхъыжу икъукіэ хъэлэлу елэжъаш, ахэм я деж къышымынэжу Хэкум ис цыху еджахэм ящыщ дэтхэнэми мы тхылъыр фы хъунымкіэ хузэфіэхилхъэну щытауэ жаїжыр. Аүэ абы къыдэкіуэу нэгъуещізы Іүэхугъуэм гу лъытапхъэш; мы тхылъым ит хъыбар, пшаналъэхэмрэ цыхубэм жъэрыїуатэу яїурылъу ліещыгъуэкіэрэ къэгъуэгурыйїуэхэмрэ щызэтемыхуэ куэдрэ урохъэллэ. Икіи абы пасэу гу лъатауэ щытащ езы нарт хъыбархэмрэ пшыналъэхэмрэ гукіэ зыхъумэу Іукіэ зезыхъэ адигэ тхъэмадэхэм. Ахэр и нэхъыбэм деж тхылъым зэрихуар къызрайэтэжам хуэдэ дыдэутэхъым, атлэ мо Іуэрыїуатэ хабзэм тету зекіуэ хъыбарыр нобэрей тхыбзэм и хабзэхэм къегъэкіуаут зэрыштыр.

Мы жытлэхэмкіэ тхылъыр дгъэпудын мурад дийэкъым, ауз Іүэхур зэрышытам тепсэлтыхын хуейш.

Пэжш, мы тхылъым нарт хъыбаррэ пшаналъэу итыйм яхэтш куэд, ахэр къэзыїуэтэжама дыдэхэмийдагъуэ хуамышыжын хуэдэу къытедзэжаяуэ. Апхуэдэш е хуэбгъадэ хъунуш, псальэм папшіэ, нарт Сосрыкъуэ къызэралъхам, Сосрыкъуэ Іэдийху зэрыхуэзам, а ліыхъужыр зэраукалам тэухуа

хъыбархэр, Сосрыкъуэ мафІэ къызэрихъам, Бэдынокъуэ хасэм зэрыкІуам, Ашэмэз и адэм иль зэришлэжам тэухуа пшиналъехэр, нэгъуэшІ куэди.

Аүэ, тхылтыр къапштэмэ, абы итхэм уашрохъелІэ зэрит дыдэм хуэдэу ІуэрыІуатэм хэмьтахэм. Ар щыжытІэм и щхъэусыгъуэ нэхъышхъэш тхылтыр шагъэхъэзырым щыгъуэ адигэ ІуэрыІуатэм и хабзэм текІыу абы щыщ хъыбар зыбжанэ адигэ тхыбзэ зэфІэувагъашІэм и хабзэм къызэрырагъэтІесар. Абы щыуагъэ хэлъу а щыуагъэр нобэ къыщІэдгъэшыжу аракъым Іуэхур зэрыштыр. Ди зэманими щыІахэш апхуэдэ дыдэ зыщІэ, ауэ 40—50 гъэхэм ар куэдым ящІэу щытащ. ТхакІуэу яІэм я нэхъ Іэзэхэр хэлэжыхыжаяуэ къыдагъекІыгъаш а лъэхъэнэм осетин «Нартхэр», урыс «Былинэхэр», узбекхэм я «Алпамышыр», къыргъызхэм я «Манасыр», бурягхэмрэ монголхэмрэ я «Гесэрыр», СССР-м ис нэгъуэшІ лъэпкъ зыбжанэм я эпосхэр. Ахэм ди тхылъ дызытепсэлъыхым япэ къищаи, яужькІэ къыдэкІаи яхэтщ. АтІэ, уи ІуэрыІуатэм ухэлэжыхыжыныр щыуагъэу пІэрэ? Хъэуэ, апхуэдэу къэплъитэмэ, дунейко литературэм и налкъуту ялтытэ тхылъ зыбжанэ хэдзыжын хуей хъуну къыщІэкІынут. Къапштэмэ, а зэрыжытІэм тету дунейм къытехъахэм ящищ перс усакІуэшхуэ Абулькасим Фирдоуси и поэмэ цІэрыІуэ икІи абрағъуэ «Шахнаме» /ар персхэмрэ таджикхэмрэ я эпосым трищІыкІаш/, Америкэр зэрыгушхуэ усакІуэ гъуэзэджэ Генри Лонгфелло и усыгъэ «Гайватэ и пшиналъэр» /ар индей лъэпкъхэм я эпосым къытещІыкІаш/, карел усакІуэ икІи щІэныгъэлІ Элиас Ленирот иугъуенжу итхыжга «Калевалэр» /абы и лъабжъэ хъуаш финхэмрэ карелхэмрэ я мифологиемрэ уэрэдыхъхэмрэ/, латыш Андрей Пумпур итхыжга «Лачплесис» тхылъишхуэр, н. къ. зыбжанэри.

Абы къыхэкІкІэ, щхъэр течауэ жытІэн хуейш, мы тхылъ «Нартхэр. Къэбэрдэй эпос» жыхуэтІэр курыхыу ІуэрыІуатэу зэрышмытыр. Пэжщ, лъабжъэ хуэхъуар ІуэрыІуатэраш икІи ІуэрыІуатэм егъэшхъяуэ гъэпсащ. Хэбгъэзыхъмэ, зэрыжытІащи, зэхъуэкІынгъэ щлагъуэ хэмьлъу

ІуэрыІуатэзехъэхэм къазэрыйгъэдэкІа дыдэм хуэдэй тхылтым ихуай хэтиц. Аүэ зерыхылтыу и зэхэлтыкІэжыпІемэ, нэхъ хэкъузая и гугтуу цыпхъэц.

Япэрауя, мы тхылтым итиц сюжет зыбжанэ ІуэрыІуатэм хэту, аүэ тхылтым щыхуагъэхъэзырим зыгуэрхэр зрахъуэкІауя. Абы хуэдэш, къапштэмэ, Сосрыкъуэ и джатэр къызэригъуэтар, Бэдэнокъуэ и къэхъукІэ, Батэрэз иныжыр къызэригъэуджа хъыбархэр, Шүүей төухуа хъыбар зыбжанэхэр. Ахэр тхыбзэм къегъэзэгъа хъуным щхъэкІэ литературэ гъэнсыкІэм нэхъ пэгъунэгъу ящлааш, ІуэрыІуатэбзэм узыщримыхъэлІэн бзэ гъэпсыкІэкІэ ягъэпсааш, жъэкІэ къышаІуэтэжым деж узыщрихъэлІэнкІэ хъуну «Лъапоцхъэпохэр» зрагъэзахуэри текстыр нэхъ зэхэшІыкІыгъуафІэ, аүэ языныкъуэхэм дежи нэхъ гъэшІэрэшда ящлааш.

ЕтІанэу, урохъэлІэр ІуэрыІуатэм хъыбару къаІуатэу мыхъумэ узыщыхуэмийэ сюжетхэр усэу, пшинальэу гъэнсауя. Ар ди тхакІуэусакІуэхэм я творчествэу къэплыйтэ хъунущ: сюжетыр лъабжъэу хуагъэтІылъри пкъыгъуэкІэ щІэрышІэу ятхауэраш. Абы хуэдэш, къапштэмэ, «Лъэпшрэ Хъудымыжъэр зэрызэдэгъукІам» төухуа пшинальээр, «Нартхэ я дышэ жыг», «Ашэмэз и бжьамийр» пшинальэхэр, нэгъуэшІ зыбжанэри.

Ещанэу, къыжыГапхъэш нарт лыхъужхэм яхъэлІаххэуэрэ ІуэрыІуатэм хэмитыххэ хъыбаре пшинальэ мы тхылтым щхъэкІэ хэхауэ езы зыгъэхъэзырахэм зэраусар. Абы хуэдэш, къапштэмэ, «Сосрыкъуэ бжье къыцІрат», «Сосрыкъуэ япэу нарт хасэм зэрыкІа», «Сосрыкъуэ тхъэхэм санэхуэбжъэ къызэрырата» пшинальэхэр. Ещхъыркъабзэш «Ашэмэз и сабийгъуэр», «Ахумыдэрэ Ашэмээрэ я пшинальээр».

ЕплІанэу, къыхэгъэкІын хуейш нарт эпоскІэ дызэджэу лыхъужхэмрэ лыхъужьыгъэмрэ зи лабжье жанрым емыхъэлІа усыгъэу мы тхылтым кІуахэр. Къапштэмэ, Мэлэчыпхъу эпосым гъунэгъуу екІуалІэ мыхъумэ, езы лыхъужь эпосым щынцу пхужыІенукъым. Мэлэчыпхъу и

циклым хэту тхылъым иха хыбархэр ЙуэрыІуатэш, аүэ нарт эпосым щыщу уэзыгъэль-ытэ шхъэусыгъуэ щыІэкъым. Абы хуэдэш КъуийцЫкІу и цикли. Мыхэр нэгъесауэ шыпсэ жанрым щыщ зашІэш, зы ліыхъужыгъэ Йуэхум хэлъкъым, нарт эпосми егъэшІлІакъым. Аүэ КъуийцЫкІу игъахъэхэр нарт ліыхъужыхэм я ЙуэхущІафэхэм поджэж мыпхуэдэу: нартыжьхэм ліыгъэрэ ІепшэрыхъкІэ яхулъэкъым хуэдэ гуэр КъуийцЫкІу ешІэфыр — хилагърэ ІемалкІэрэ.

Нэхъ куущ «Дахэнагъуэ» поэмэм и Йуэхур. А цІэри абы ехъэлІа сюжетри адыгэ ЙуэрыІуатэм хэту зэи дрихъэлІакъым. Аүэ ешхуу гъэпса таурыхъ зыбжанэ щыІэти, ахэр къигъэсэбэпурэ драматург Іэзэ Акъсырэ Залымхъян 40 гъэхэм «Дахэнагъуэ» пьесэр итхааш. А пьесэр къигъэсэбэпүжри ЩоджэнцЫкІу Іэдэм поэмэ ишІри, ар мы тхылъым хагъэхъяаш. Тегъэчыныхъяуэ иджыри зэжитІэн хуейши, Дахэнагъуэ и пшиналъи и таурыхъи адыгэ ЙуэрыІуатэм хэтыххэкъым икІи нарт эпосу ди лъэпкъ ЙуэрыІуатэм и курыхщ жыхуэтІэм ар зыкІи ехъэлІакъым. Пэжым дытетынумэ, ар Акъсырэ Залымхъянрэ ЩоджэнцЫкІу Іэдэмрэ я ІэдакъэшІэкІыу зэрыштыр щыІэшІэтхъумэн щыІэкъым. Фы хъуамэ — я фышІэш. Лъэпкъым хуалэжъяаш. Ахърэт псапэу тхъэм къаритыж.

Абы хуэдэ дыдэу щыІэшІэтхъумэн щыІэкъым мы тхылъыр зэфээшцу адыгэ ЙуэрыІуатэу зэрышмытыр. Мир зыхэлъытахъэр ЙуэрыІуатэркъым, атІэ литературэрещ. Аүэ тхылъым и пшІэр а псом пуд дэхъуу пІэрэ? ЗэрытфІэшІымкІэ, дэхъуркъым. ИшхъэкІэ зэрышыжытІаши, мир япэу дунейм къышытехъа зэманым ди лъэпкъым и культурэр, и пшІэр лъагэ ирихъуауэ цыыхубэм ялтыташ икІи цыыхубэм и духовнэ зыужыныгъэ кърикІуаш.

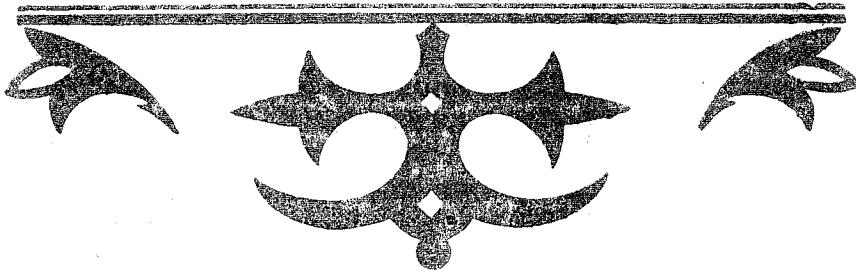
А зэманым лъандэрэ дунейм куэду зихъуэжааш. Нобэ ліэшІыгъуэ ныкъуэ нэблагъэ ипэкІэ Чытал лъапІэм палъыта тхылъым деплъыжмэ, зигу ирихъыжынри зыфІэхъэлмэтыжынри машІэкъым. Ар ди бзэ культурэм и зы лъэхъэнэ хъуаш,

щIэупщIэ куэд иIэщи, къыдэкIыжым къабылу
псоми къалъытэ.

Иджыри зы закъуэ жыIэн хуейуэ къонэр:
«Къэбэрдей эпос» щхъэ фIаша тхылъым, жиIэу
щIэупщIэн щыIэнуш. Хэбгъэзыхымэ, ди къуэш
адыгэхэу къухъепIемкIэ щыпсэухэм щхъэрыгъажэ
ящIау щытыгъац «адыгэ эпос» фIамыщу щхъэ
апхуэдэу ящIа, эпосыр адыгэ псоми ди зэхуэдэш,
жайери. Ар пэжщ, Къэбэрдейм щхъэхуэу нарт эпос
диIэкъым, эпосыр адыгэ псоми ди зэхуэдэ къэхъу-
гъэш. Ауэ тхылъым елэжъя щIэнныгъэлI икIи
тхакIуэ Шортэн Аскэрбий жиIэжу сэ зэрызэ-
хэсхамкIэ, а Iуэхум езыхэр хуитакъым: властым
и ткIиигъуэти, ищхъекIэ къыхуашIа унафэм
къыхекIа щыуагъэш апхуэдэцIэр фIашыныр
къызыххекIар.

Аращи, щIыхъ зыхуэтщI тхыльеджэ лъапIэ,
адекIэ сый жыIэнуми хуитыр уэращ. Мы тхы-
лъым Тхъэм фIы къытхудигъакIуэ.

ГЪУТ IЭДЭМ, филологическэ щIэнныгъэхэм
я доктор, Къэбэрдей-Балъкъэр IIIэнныгъэхутэ
Институтым и лэжъакIуэ.

ПСАЛЪАЦХЪЭХӨР

Адыгэ ГуэрэГуатэ 5

СОСРЫКЪУЭ

Сосрыкъуэ къызралъхар	27
Сосрыкъуэ и джатэмрэ и шымрэ	30
Тхъехам я сандукбжъэр	37
Сосрыкъуэрэ Емынэжъэр	40
Сосрыкъуэ Нарт Хасэм япэ зэрыкIуауз щытар	57
Сосрыкъуэ мафIа къыззерихъар	74
Сосрыкъуэ Бэдэху къыззеришар	85
Сосрыкъуэрэ Тотрэшрэ	97
Сосрыкъуэ бжъэ къызышыратар	118
Сосрыкъуэ Адииху зэрыхуэзар	121
Сосрыкъуэ зэраукиар	132

БЭДЫНОКЪУЭ

Бэдйинокъуэ зэрлапIа	147
Бэдйинокъуэ чынтым зэрэззуар	157
Бэдйинокъуэ и адэр укыныIэм къыззеришишжа	161
Бэдйинокъуэрэ Сосрыкъуэра Ѣчаугтъ зэрызэхуэхъуар	171
Бэдйинокъуэ и пышнальэ	173
Бэдйинокъуэ бажафэр Сосрыкъуэм къыззеришфИихъар	186
Нарт Бэдйинокъуэра иныжъымрэ	191
Шужьиэрэ Бэдйинокъуэрэ	198
Бэдйинокъуэ нартхэ къахильхъа хабзэфIыр	239

АШЭМЭЗ

Ашэ и кIуэдыкIар	245
Ашэмэз и сабийгъуэр	247
Ашэмэз и пышнальэ	251
Ашэмэз и бжъамийр къыззэргигъуэтыхъар	265
Ахумындерэ Ашэмээрэ я пышнальэ	282

БАТЭРЭЗ

Нарт Хъымыщ	289
Хъымыщ и къуэ Батэрэз и сабийгъуэ	295
Батэрээрэ Марыкъуэрэ	302
Батэрэз иныжъыр иукIыу Уэзырмэс къыззерихъыжар	308
Батэрэз Нэрэн ЖъакIэ къыззерихъыжка	313

Батэрэз благъуэр зэриукIар	318
Батэрэз нартхэ я санэхуафэм зэрыицыIар	324
Нарт Батэрээрэ Дамызэпцим и къуэмрэ	326
Батэрэз иныжыккуэр къызэргъеуджа	332

ЛЪЭПЩ

Лъэпцирэ Дэбочро	337
Лъэпщ Iэлэ зэрицдар	341
Лъэпщре Уэрсарыжьре	344
Лъэпщ и гъуцI вакъэ	346
Лъэпщре Хъудымыжьре зэрызэдэгъукIар	349

УЭЗЫРМЭС

Нартхэ я дышэ жыгыр	355
Уэзырмэс нартхэр гъаблэм къызэрыигъэлар	364
Уэзырмэс мэзылlyм Дадыху дахэ къызэрытрахыхар	369
Нартхэм Сэтэней гуашэр испышиым къызэрытрахыхар	375
Уэзырмэс и нужжрэй ежъэр	380

МЭЛЭЧЫПХТЬУ

Мэлэчыпхтьу лIы зэрытыраIуа, зытыраIуам гуашэ къызэриша	389
Мэлэчыпхтьурэ гъунэгъу гуашэ нысэмрэ	391
Мэлэчыпхтьу цIыкIур нарт щауэхэм эзрадэгушыIа	394
Мэлэчыпхтьу и дышэ чысэ	398
Мэлэчыпхтьурэ нарт Цэнйыккуэрэ къызэрыиздэуджа	402
Мэлэчыпхтьу зытраIуам къызэригъутыжа	405
Мэлэчыпхтьу зыридэкIуа	409
Мэлэчыпхтьу и лым зэрыдэпсаса	426
Мэлэчыпхтьу и лым къызэрыигъэкIыжа	434

КЪУИЙЦЫКИУ

КъуйцIыкIу иныжым зерхуэлэжья	437
КъуйцIыкIурэ иныжъ-хъунцIакIуэхэмрэ	443
КъуйцIыкIу благъуэр зэригъекIуэдар	454
КъуйцIыкIу нартхэр зэригъелэпхъуар	460

ЩЭУЕИ

Къанж фыз къызэришар	471
Шаум къызэралхуар	479
Шэуей зэрапIар	381
Шэуей нартхэм я шыгъажэм зерхкIуар	385
Шэуей и ялэ зекIуэр	490
Шэуей Тотрэш зерхуэзар	505
Шэуей щакIуэ тхъэмада зерххъуар	510
ХъэцIемрэ Шэуейрэ	513
Шэуей Ан-Акъ бгъежыр иукIыу ЩхъецфIыцIэ дахэр фызу къызэришар	524

ДАХЭНАГЬУЭ

Дахэнагъуэ и пшиналъэ	535
КъардэнггүүшI З. ЛъэпкIуэху	550
Гэумт Iэ. Лъэпкым фы къыхудекIуэну	553

«Нартхэр» къыдэгъэкъыжыным зи жэрдэм хэлъ
Алътуд Ю. Къ., Бытэ Хь. А., Щоджэн К. А.,
Мынчхъуэж Б. М., Гугу Хь. С., Сыжажэ Хъу. А.,
Бозий Р. М., Шакъ Е. Б., ЛъэнкIепIашэ В. С.,
ПшыукI Р. Б., Шэт В. Хь., Бесчокъуэ Б. М.,
Тэркъан Т. С., сымэ фыщэ яхуэфапцэц.

Литературно-художественное издание

НАРТЫ

Кабардинский эпос

На кабардинском языке

Заведующий редакцией *В. Н. Котляров*

Редактор *М. М. Бжеников*

Оформление *А. К. Царикаев*

Технический редактор *Т. В. Демьяненко*

Корректор *Мизов А. А.*

ЛР № 010238 от 27.04. 92

Сдано в набор 2.02.95. Подписано к печати 24.08.95. Формат 70×108^{1/16}.

Бумага офсетная № 1. Гарнитура школьная. Печать офсетная.

Усл.п. л. 49 + вклейки 2,01. Уч.-изд. л. 27,47 + вклейки 1,54.

Тираж 10000 экз. Заказ № 393.

Издательский центр «Эль-Фа»
Республиканского полиграфкомбината им. Революции 1905 г.

Республиканский полиграфкомбинат им. Революции 1905 г. Мининформ-
печати КБР 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 33

Печатается по заказу издательской компании «Ашамаз»,
которая несет имущественную ответственность за настоящее
издание.